N. DOBROLJUBOV

VALITUD FILOSOOFILISED TEOSED

A-21536 IX

N. DOBROLJUBOV

VALITUD FILOSOOFILISED TEOSED

5958

Võru Lõutsniku
külaraamatukogu

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

1(09N) + 8V

Originaali tiitel:

Н. А. Добролюбов

ИЗБРАННЫЕ ФИЛОСОФСКИЕ СОЧИНЕНИЯ

Том II

Государственное издательство политической литературы

1946

Tõlkinud G. MERI

2

Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukogu

120 137

ARHIIVKOGU

PIME RIIK

(A. Ostrovski teosed. Kaks köidet. Peterburi 1859.)[1]

*

I

> Mis suund see küll ometi on, et ei jõua ennast ringigi pöörata, aga juba lastakse jutt lendu, — ja oleks veel asjal olnud mingi mõte... Kuid ikkagi kanti laiali, tähendab, pidi mingi põhjus olema.
>
> *Gogol.*

Ühelegi kaasaegsele vene kirjanikule pole tema kirjanduslikus tegevuses osaks saanud nii kummalist saatust nagu Ostrovskile.[2] Tema esimest teost («Perekondliku õnne pilt»)[3] ei pannud tähele absoluutselt keegi, see ei kutsunud ajakirjanduses esile ainustki sõnavõttu — ei autori kiituseks ega laituseks. Kolm aastat hiljem ilmus Ostrovski teine teos: «Omad inimesed — saame hakkama»[4]; autorit koheldi kõikide poolt, nagu oleks ta kirjanduses täiesti uus inimene, ja kõik tunnistasid teda sedamaid haruldaselt andekaks kirjanikuks, parimaks — peale Gogoli — draamakunsti esindajaks vene kirjanduses. Kuid tavalisele lugejale üliveidra ja autorile ülimal määral meelehärma tekitava juhtumi tõttu, nagu neid meie vaeses kirjanduses nii sageli kordub, — Ostrovski näidendit mitte ainult ei mängitud üheski teatris, vaid sellele ei saadud isegi pühendada üksikasjalist ning tõsist hinnangut kuskil ajakirjas. «Omad inimesed», mis esmakordselt avaldati «Moskvitjaninis», on

jõudnud ilmuda ka eritrükis, kuid kirjanduslik arvustus pole sellest kõssanudki. Nõnda see komöödia mõneks ajaks kaduski, nagu vits vette. Aasta pärast kirjutas Ostrovski uue komöödia «Vaene mõrsja». Arvustus suhtus autorisse austusega, hüüdis teda alatasa «Omade inimeste» autoriks ja tähendas koguni, et osutab temale sellist tähelepanu pigem tema esimese kui teise komöödia pärast, mille kõik tunnistasid esimesest nõrgemaks. Seejärel on Ostrovski iga uus teos tekitanud ajakirjanduses mõningat elevust, ja peagi kujunes nende puhul isegi kaks kirjanduslikku teineteisele radikaalselt vastandlikku parteid. Ühe neist moodustas «Moskvitjanini» noor toimetus, kes kuulutas, et Ostrovski on «loonud oma nelja näidendiga Venemaal rahvateatri», et ta on

poeet ja uue tõe looja,
kes kõik me ümber uuendas,
ent ehkki uue sõna tooja,
vaid vana tõde teenindas, —

ning et see Ostrovski poolt kujutatud vana tõde

on lihtsam aga kallim
ja tervem rinnale[6]

kui Shakespeare'i näidendite tõde.

Need värsid ilmusid «Moskvitjaninis» (1854, nr. 4) näidendi «Vaesus pole pahe» ja peamiselt ühe tema tegelase — Ljubim Tortsovi puhul. Nende värsside veidrust oli omal ajal palju naerdud, kuid need polnud paljas luulevabadus, vaid väljendasid üsna õieti selle partei kriitilisi mõtteid, kes ilmtingimata vaimustus igast Ostrovski reast. Neid mõtteid väljendati kahjuks alati imekspandava upsakuse, udususe ning ebamäärasusega, nii et vastasparteil puudus võimalus isegi tõsiselt vastu vaielda. Ostrovski ülistajad kisendasid, et ta olevat õelnud u u e s õ n a; aga küsimusele: «Milles õieti seisab see uus sõna?» jäid nad vastusega pikemaks ajaks võlgu, hiljem aga ütlesid, et see u u s s õ n a polevat midagi muud kui — mida te arvaksite? — r a h v a l i k k u s! Kuid seda rahvalikkust oli Ljubim Tortsovi puhul nii kohmakalt lavale tiritud ja tolle tegelasega ühte põimitud, et Ostrovskile ebasoodus arvustus ei jätnud võimalust kasutamata, näitas kohmakaile ülistajaile keelt ja

hakkas neid näägutama: «Niisiis teie u u s s õ n a on — Tortsov, Ljubim Tortsov, joomar Tortsov! Lakard Tortsov on teie ideaal» jne. Mõistagi polnud see keelenäitamine Ostrovski teoste tõsiseks aruteluks kuigi sobiv; kuid peab mainima sedagi, et kes siis võis üldse jääda tõsiseks, lugedes Ljubim Tortsovi kohta sääraseid värsse:

Poeet ja koomik... Kahelt sortsilt
on elujõudu sellel lool...
Just sellepärast e s m a k o r d s e l t
meid liitis ühte võimas vool.
Eks haara kõiki vaatesaalis
üksainus siiras tunnetus:
et oma hingeelu maalist
siin rahvas härdalt vaimustus.
L j u b i m T o r t s o v t a e e s t ä i s e l u
seal seisab u h k e l t p ü s t i p ä i,
ja kuigi lagund mantel õlul,
juus sassis, ümber v i i n a l e h k,
k õ h n, k u r v a m e e l n e, s i i s k i n ä i b
t a p u h a s, v e n e h i n g t a l e h t.
Kas nutab ta komöödias me ees,
või on tragöödia tas naerust rõkkel, —
ei see meid huvita, kui vaimustus on lõkkel!
Teatri tõtakem! Kes ees, see mees!
S e a l h õ i s k e l p i d u t s e b m e e n d i o l u s t i k
ja vaba vene laul seal kõlarikkalt helab,
seal inimlaps on kurb ja lustilik,
s e a l k o g u m a a i l m t ä i s v e r d e l u e l a b.
M e l i h t s a d s u r e l i k u d n ä e m e a l l e s s i i n,
k u i m õ õ t m a t u o n h i n g, k u i t ü h i n e k õ i k p i i n:
ja soe on südamel, rind õnnest täitumas,
e t h i n g e l e T o r t s o v t e e d õ i g e t n ä i t a m a s!
(kuhu?)
Nüüd laval laiutab suurvene eluküllus
ja võitu pühitseb suurvene aateüllus.
Suurvene keele kaunidus
küll mõtteterana, küll laulus m ä n g l e v a s,
suurvene vaimulätte põhjatus, —
ta vaade lai kui Volga, avar, t u j u k a s,
kuis teeb see soojaks meie südame,
mis tülpinud on silmapette tõvest!...

Neile värssidele järgnesid sõimuvalangud Racheli* ja nende pihta, kes olid temast vaimustuses, ilmutades

* R a c h e l, Élisa (1821—1858) — kuulus prantsuse näitlejatar. — *Toim.*

seeläbi orjalikku, pimeda jäljendamise vaimu. Olgu ta pealegi andekas, olgu ta pealegi geniaalne, hüüdis luuletuse autor, «kuid tema kunst pole meie tare jaoks!» Meie vajame tõde, räägib ta, olgu teistega kuidas tahes. Ja sel parajal juhul sõimas riimisepitseja kriitik Euroopat ning Ameerikat ja ülistas Venemaad järgmiste luuleliste väljendustega:

Las sipleb valskuses Euroopa vana
või imikuna hambutu Ameerika,
kes raugastub ju kõduvana...
Me Venemaa on vägev! Tuld ja jõudu täis,
ta tõde armastab; and tõesse tungida
on issandast tal püha kingina;
ja ainult tema põues varjub nüüd
kõik õilistav, mis inimese püüd!...

On iseenesestki mõistetav, et taolised hüüatused Tortsovi puhul selle kohta, mis inimest õilistab, ei võinud soodustada asja kainet ja erapooletut kaalumist. Need andsid ainult vastassuunda esindavaile arvustajaile kaaluva põhjuse sattuda õilsasse nördimusse ja omakorda hüüatada Ljubim Tortsovi puhul:

«Ja seda nimetab keegi uueks sõnaks, seda tõstetakse esile kogu meie viimaste aastate kirjandusliku toodangu kaunima õilmena! Milleks vene kirjanduse säärane kirjaoskamatu teotamine? Tõepoolest, niisugust sõna ei ole tema kohta veel öeldud, niisugust kangelast pole ta seni uneski näinud — tänu sellele, et temas säilisid alles värskena vanad kirjanduslikud pärimused, mis poleks säärast maitse moonutamist lubanud. Ljubim Tortsov võis kogu oma vastikuses alles siis lavale ilmuda, kui need pärimused olid hakanud ununema... Meid paneb arusaamatuses imestama ja hämmastama see, et kellegi Tortsovi purjus kuju võis kerkida ideaaliks, et temaga tahetakse uhkustada kui rahvalikkuse puhtaima kehastusega poeesias, et Tortsovi abil mõõdetakse kirjanduse edusamme, ja et kõigile sunnitakse peale armastust tema vastu sel ettekäändel, et ta olevat meie «oma», et ta olevat «meie tare» jaoks! Kas pole see maitse moonutamine ja kõigi puhaste kirjanduslike pärimuste hülgamine? Kuid on ometi veel olemas häbitunnet, on kirjanduslikke viisakuskombeid, mis püsivad ka pärast seda, kui parimaid pärimusi on lastud kaduma minna. Milleks peaksime ennast häbistama, nimetades Tortsovi «omaks» ja tõstes teda meie kirjanduslikuks ideaaliks?» («Otetšestvennõje Zapiski» 1854, nr. VI.)

Tegime selle väljakirjutuse ajakirjast «Otetšestvennõje Zapiski» seepärast, et sellest on näha, kui suuresti on Ostrovskit pidevalt kahjustanud tema halvustajate ja ülistajate vaheline poleemika.* «Otetšestvennõje Zapiski» on alati olnud Ostrovski vastaste leeriks; suurem osa tema rünnakuid suunati kriitikute pihta, kes Ostrovski teoseid on ülistanud. Autor ise jäeti alati kõrvale, kuni kõige viimase ajani, millal «Otetšestvennõje Zapiski» tegi teatavaks, et Ostrovski koos hr. Grigorovitši[6] ja pr. Jevgenia Turiga[7] olevat oma kirjanduslikku tegevuse juba lõpetanud. (Vt. «Otetšestvennõje Zapiski» 1859, nr. VI.) Ent kogu süüdistuse raskus Ljubim Tortsovi ees kummardamise, euroopa hariduse mahategemise ja meie Peetri-eelse endiselu jumaldamise jm. pärast langes ikkagi Ostrovskile. Tema talendile laskus mingi vanausulisuse, peaaegu obskurantismi vari. Tema kaitsjad aga rääkisid kogu aeg uuest sõnast, muide, ilma et oleksid seda välja öelnud, ja kuulutasid avalikult, et Ostrovski olevat praegusaja vene kirjanike seas esimene, sest tal olevat mingi eriline maailmavaade... Kuid milles see erilisus seisis, seda seletasid nad samuti väga segaselt. Enamasti piirdusid nad fraasidega, näiteks sarnastega:

«Käesoleval kirjanduslikul ajastul on Ostrovski ainus autor, kellel on oma kindel, uus ning ühtlasi ideaalne maailmavaade erilise varjundiga (!), mis on tingitud nii ajajärgu erioludest kui ka, võib-olla, kirjaniku enda omapärast. Hetkekski kõhklemata nimetame seda varjundit põhiliseks vene maailmavaateks, mis on terve ning rahulik, humoristlik ilma haigluse idudeta, sirgjooneline ilma kalduvuseta ühte või teise äärmusse, ja lõpuks ideaalne idealismi õiges tähenduses ilma võltsi grandioossuseta või niisama võltsi sentimentaalsuseta.» («Moskvitjanin» 1853, nr. 1.)

«Nii kirjutas ta segaselt ja loiult»,[8] ega selgitanud vähimalgi määral küsimust Ostrovski ande iseärasusest ja tema tähtsusest kaasaegses kirjanduses. Kaks

* Lugejad võiksid muide Ostrovski kohta avaldatud kriitiliste arvamuste ajaloo rahulikult vahele jätta ja alustada meie kirjutise lugemist selle teisest poolest. Seame Ostrovski kriitikud silm silma vastu peamiselt selleks, et nad imetleksid iseendid. — *N. D.*

aastat hiljem kavandas seesama arvustaja terve rea artikleid «Ostrovski komöödiatest ning nende tähtsusest kirjanduses ja laval» («Moskvitjanin» 1855, nr. 3), kuid peatus esimesel artiklil, ilmutades selleski rohkem pretensioone ja suuri žeste kui tõelist asjatundmist.[9] Ta leidis üpris jultunult, et Ostrovski anne ei olevat praeguse aja kriitikale jõukohane ja seepärast olevat kriitika asunud autori suhtes ülikoomilisele seisukohale; ta teatas isegi, et «Omi inimesi» polevat analüüsitud ainult sellepärast, et juba neiski olevat välja öeldud uus sõna, mida kriitika küll nägevat, kuid millele tema hammas ei hakka... Näib, nagu oleks artikli autor võinud igal juhul tunda kriitika vaikimise põhjusi ilma abstraktseisse mõlgutustesse laskumata!... Esitades seepeale Ostrovskisse puutuvate omade vaadete skeemi, räägib kriitik sellest, milles tema arvates oli avaldunud tema poolt Ostrovskis avastatud talendi omapära, — ja siin ongi tema määratlused: «See avaldus 1) autori poolt esitatud olustiku uudsuses, mida pole enne teda veel käsitletud, kui mitte arvestada mõnda Weltmani[10] ja Luganski[11] olustikukirjeldust (millised toredad Ostrovski eelkäijad!!); 2) uudsuses, mis avaldus autori suhtumises tema poolt kujutatud olustikku ja esitatud isikuisse; 3) kujutusviisi uudsuses; 4) keele uudsuses — selle värvikuses(!), erilisuses(?).» Ja see ongi kõik. Kriitik pole neid teese lähemalt selgitanud. Edasi on artiklisse puistatud veel mõningaid põlglikke vihjeid kriitika aadressil; on öeldud, et «ränk oli talle see olustik (mida Ostrovski kujutab), ränk tema keel, rängad tema tüübid, — rängad kriitika enda seisukorra tõttu», — ja siis asub kriitik, kes midagi ei seleta ega põhjenda, ülirahulikult käsitlema kroonikaid, «Domostroid» ja Possoškovi, et esitada «ülevaade meie kirjanduse suhtumisest rahvalikkusse». Sellega lõpetaski oma töö kriitik, kes võitluses vaenuliku partei vastu oli hakanud Ostrovski advokaadiks. Varsti pärast seda jõudsid Ostrovskit pooldavad kiiduavaldused juba selle piirini, kus nad esinevad kaaluka munakivina, mille virutab inimesele pähe tema teenis-

tusvalmis sõber: «Russkaja Besseda»[12] esimeses vihus ilmus hr. Terti Filippovi kirjutis komöödia kohta «Ära ela nõnda, kuidas tahad». «Sovremennikus» naelutati omal ajal kinni selle kirjutise metsik labasus, kus jutlustati, et naine peab sõnakuulelikult pakkuma selja teda peksvale purjus mehele, ja avaldati Ostrovskile kiitust selle eest, et ta olevat neid mõttekäike pooldanud ja osanud neid reljeefselt väljendada... Publik võttis selle artikli vastu üldise nördimusega. Arvatavasti polnud ka Ostrovski ise kirjutisega rahul (ka nüüdki oli ta oma tunnustamata kommenteerijate tõttu vahele jäänud); vähemalt ei andnud ta sellest ajast saadik juba ühtegi põhjust talle veel kord seesuguseid armsaid asju külge valetada.

Seega pole Ostrovski vaimustatud ülistajad kuigi palju selleks teinud, et publikule selguksid kirjaniku tähtsus ja tema talendi erisused; need ülistajad olid ainult paljusid takistanud temale otseselt ning lihtsalt vaatamast. Kirjaniku tõelise tähtsuse selgitamiseks publikule on vaimustatud ülistajad muide ka üldiselt peaaegu kasutud. Laitjaile võib selles asjas ennem lootma jääda: otsides puudusi (isegi seal, kus neid ei ole) esitavad nad ikkagi oma nõudmised ja annavad võimaluse otsustada, kui suurel määral kirjanik on neid rahuldanud või rahuldamata jätnud. Ent Ostrovski puhul ei osutunud laitjadki pooldajaist paremaks. Kui võtta kokku kõik etteheited, mida Ostrovskile möödunud kümne aasta jooksul on igalt poolt tehtud ja ikka veel tehakse, siis peab kindlasti kaotama lootusegi mõistatada, mida temast ta kriitikud on tahtnud ja kuidas nad talle on vaadanud. Igaüks neist esitas oma nõudmised ja igaüks kirus seejuures teisi, kelle nõudmised olid vastupidised; igaüks kasutas tingimata mõne Ostrovski teose mingit voorust, et panna see süüks mõnele teisele teosele, ja ümberpöördult. Ühed heitsid Ostrovskile ette seda, et ta ei jäänud truuks oma esialgsele orientatsioonile, ja selle asemel, et elavalt kirjeldada kaupmeeskonna elukorra labasust, hakkas seda elukorda esitama ideaalses valguses. Teised, vastupidi, kiites teda idealiseerimise eest, ei jätnud kunagi tegemata reservatsiooni, et peavad «Omi inimesi» lõpuni läbikaalumata, ühekülgseks ja isegi võltsiks teo-

seks.* Ostrovski järgmiste teoste puhul kuuldus, ühelt poolt, koos etteheidetega lääguse pärast selle labase ning värvitu tegelikkuse kaunistamisel, kust ta oli võtnud oma komöödiate süžeed, ka kiiduavaldusi just tollesama kaunistamise eest; ** teiselt poolt kostis etteheiteid selles, et ta kujutab dagerrotüüpiliselt *** elu kogu saasta.**** Sellest vastuolust kõige põhilisemais vaadetes Ostrovski kirjanduslikule tegevusele oleks niigi juba piisanud, et ajada segi lihtsameelsed inimesed, kellel võis pähe tulla juhinduda Ostrovski kriitikute seisukohtadest. Kuid vastuolu ei piirdu üksnes sellega; see laieneb ka paljudele üksikutele märkustele Ostrovski komöödiate igasugustest voorustest ja puudustest. Tema talendi mitmekülgsus ja teoste poolt haaratud sisu suur ulatus on alatasa andnud põhjust kõige vastupidisemaile

---

* Nii heitis keegi kriitik näidendi «Vaesus pole pahe» analüüsimisel Ostrovskile ette, et autor on oma esimeses teoses «puhtakujuline satiirik: näidatud pahede kõrvale ei asetanud ta midagi neile vastukaaluks». («Moskvitjanin» 1854, nr. 5.) «Russkaja Besseda» kriitik väljendas ennast veelgi teravamalt. — *N. D.*

** Üks kriitikuist eelistas komöödiat «Vaesus pole pahe» «Omadele inimestele» sellepärast, et esimeses «pole Ostrovski enam puhtakujuline satiirik, et võltstsivilisatsiooni kurjuse kõrval näeb ta samas olustikus heasüdamlikku, lihtsat, oma rahva pärimuste ning kommetega tugevasti seotud elu, ja et kahe seesuguse jõu kokkupõrkamisel kogu tema poolehoid kaldub loomulikult viimase poole». («Moskvitjanin» 1854, nr. 5.) «Russkaja Besseda» kriitik kiidab Ostrovskit samuti selle eest, et pärast «Omi inimesi» asendas temal e i t a v a suhtumise ellu — p o o l d a v suhtumine, ja süngete piltide asemel, nagu neid nägime «Omades inimestes», ilmuvad kujud, mille loomine on sisendatud teistest, parematest elust saadud muljetest. — *N. D.*

*** Dagerrotüüpia — esialgne fotograafeerimisviis, mille leiutajaks oli prantslane L. J. Daguerre 1838. a. — *Toim.*

**** Nii oli Ostrovski sellesama komöödia «Vaesus pole pahe» analüüsimisel ajakirjas «Otetšestvennõje Zapiski» teeninud etteheite selles, et tal «tegelikkuse kõige mustemad küljed p o l e a i n u l t k o p e e r i t u d a l g u p ä r a s t e v ä r v i d e g a, vaid kergitatud koguni ideaalide väärtusastmele». On näha, et kriitikule ei meeldinud see tegelikkuse mustade külgede kopeerimine. See etteheide kostis alatasa koos etteheitega idealiseerimises, ja hiljuti väljendati see isegi järgmisel kujul: «Hr. Ostrovski sulesõnnitusena murdis komöödia truuduse oma kunstilisele tähtsusele ja muutus tegeliku elu lihtsaks koopiaks.» («Atenei» 1859, nr. 8.) — *N. D.*

etteheidetele. Nii heideti ette näiteks «Tulusa koha»* puhul, et tema poolt esitatud altkäemaksuvõtjad pole küllalt jälgid;** «Kasvandikus» mõisteti hukka see, et tolles kujutatud isikud on juba liialt jälgid.*** «Vaese mõrsja», «Ära istu võõrasse rekke», «Vaesus pole pahe» ja «Ära ela nõnda, kuidas tahad» puhul tuli Ostrovskil kõikjalt kuulda märkusi, et ta olevat toonud näidendi väljatöötuse ohvriks oma põhiülesandele,**** ja nendesamade teoste puhul pidi autor

* Eesti keeles ilmunud 1947. a. «Tulusa ameti» nime all. — *Toim.*

** «Need lavale toodud inimesed oleksid pidanud lugejas või pealtvaatajas tekitama vastikustunnet enda vastu, kuid niisugustena, nagu nad on, tekitavad nad ainult kaastunnet. Altkäemaksuvõtmine, see ühiskondlik mädapaise, pole nende tegudes eriti jälgilt või eredalt esile toodud... Oleks aga võinud näidata, kuidas igasugused altkäemaksuvõtjad ja kroonuvargad piinavad, moonutavad ja hukutavad kõikjal, nii sees- kui ka väljaspool, meie paljukannatavat lihast emakest Venemaad.» («Ateneï» 1858, nr. 10.) — *N. D.*

*** «Kõik «Kasvandiku» tegelased peale Nadja pole üldse inimisikud, vaid igasuguse inimsaasta mingid abstraktsed ja filtreeritud annused, millest lugeja hinge jääb kõige raskem ning ebameeldivam mulje.» («Vesna», hr. Ahšarumovi artikkel.)

Analüüsides näidendit «Ära ela nõnda, kuidas tahad» tähendas ta «Omade inimeste» kohta järgmist: «<«Omad inimesed» on muidugi teos, mis kannab ebatavalise andekuse pitserit, kuid tema kavandamisel on avaldanud tugevat mõju eitav vaade vene elule, mida osalt on küll leevendanud esitusviisi kunstipärasus, ja selle poolest tuleb see, nii kahju kui see ka on, arvata naturaalse voolu tagajärgede hulka.» («Russkaja Besseda» 1856, nr. 1.) — *N. D.*

**** «Kaasakistuna oma ülesannete õilsusest ja uudsusest, pole autor neid lasknud oma sisemuses küllaldaselt areneda, ta pole neid lasknud valmida ettekujutuse küllaldase täiuse ning selguseni... Oleks Ostrovski surunud oma draama kitsamaisse raamidesse, oleks ta piiranud mõnevõrra oma õilsaid ja laialdasi ülesandeid, ilma et oleks ühtlasi välja visanud kõik selle, mida ta seoses valitud dramaatilise situatsiooniga oli läbi mõelnud ja läbi tundnud, siis oleks teos saanud harmooniline ja terviklik, kuigi ehk oleks osalt kaotanud oma energiat.» («Moskvitjanin» 1853, nr. 1, «Vaese mõrsja» analüüs.)

«Valinud oma ülesande lahendamiseks draamalise vormi, oli autor ühes sellega võtnud endale kohustuse rahuldada kõik selle vormiga seotud nõuded, s. o. avaldada lugejale või pealtvaatajale mõju esijoones dramaatilise kollisiooni ning liikumisega, ja sel teel suruda läbi tema teadvusse komöödia põhiidee.

Selle poolest ei või meie hr. Ostrovski uue näi-

kuulma nõuandeid, nagu näiteks seda, et ta ei tarvitse piirduda looduse orjaliku jäljendamisega, vaid peaks püüdma laiendada oma vaimset silmaringi.* Vähe sellest, talle heideti koguni ette, et ta liiga ühekülgselt kiindub tegelikkuse täpsesse kujutamisse (s. o. väljatöötamisse), ilma et hooliks oma teoste ideest. Teiste sõnadega, talle heideti ette just ülesannete puudumist või tühisust, kuigi teised kriitikud tunnistasid neid liigagi laialdasteks, arvates et need ületavad isegi oma lahendusvõimalusi.**

---

dendiga täiesti rahule jääda», jne. («Moskvitjanin» 1854, nr. 5, näidendi «Vaesus pole pahe» analüüs.)

«Hr. Ostrovski teostes on ülesanded mitte ainult õieti valitud, vaid nad on ka täis sügavat sisu ning kõlbeliselt alati terved... ja ei saa jätta kahetsemata, et just see teos («Ära ela nõnda, kuidas tahad»), mis on nii hästi kavandatud ja draamatehniliselt nii hästi konstrueeritud, on oma väljatöötuselt nõrgem kõigist teistest senistest hr. Ostrovski teostest.» («Russkaja Beseda» 1856, nr. 1.) — *N. D.*

* «Orjalikku jäljendamist esineb mitte ainult uue komöödia keeles, vaid peaaegu kogu selle sisus, nii terviku kavandamises kui ka üksikasjus. Te otsite sealt asjatult kas või ainustki ideaalset joont: seda ei leidu tegelastes ega ka tegevuses endas... Soovitaksime autorile kõigepealt lahkuda sellest kitsast ringist, millega ta seni piiras oma tegevust, ja muuta veidi laiemaks oma vaimne silmaring.» («Otetšestvennõje Zapiski» 1854, nr. 6.) — *N. D.*

** Üsna isemoodi väljendus see ühes häbematus artiklis, mis hiljuti ilmus «Ateneis». Arvustuse lõppsõna on järgmine: «Hr. Ostrovski teosed, väljendades tegelikku elu, on ise täielikult ilma omaenda eluta; neis ei leidu ideed ega tegevust, pole ka tõeliselt poeetilisi iseloome... Autoris peab õiglaselt tunnustama seda, et ta oskas neis (komöödiates kaupmeeskonna elukorrast) esitada üsna õiget tegelikku pilti kaupmeeskonna ning väikekodanluse olustikust — ja muud midagi. Üksainus teos langeb sellest reast välja, nimelt «Vaene mõrsja», kuid see-eest ta ongi kõige halvem. Mis puutub mõttekülllusse, iseloomude mitmekesisusse, siis selles suhtes ei saa me midagi lohutavat öelda. Piisab teadmisest, et üks teos põhjustas n. ö. teise mingi teineteisele vastastamise tõttu. Nii näiteks on komöödial «Omad inimesed — saame hakkama» oma paarik komöödias «Ära ela nõnda, kuidas tahad», mille pealkirjaks võiks samuti olla «Omad inimesed — saame hakkama». «Vaene mõrsja» andis põhjust kirjutada komöödia «Ära istu võõrasse rekke» või «Rikas mõrsja»; neile seisab üsna lähedal komöödia «Vaesus pole pahe», mida võiks täiesti põhjendatult nimetada «Vaene peigmees». Sellest nähtub, kui rikas on hr. Ostrovski fantaasia oma ideede tagavaralt ja oma kujudelt nende väljendamiseks.»

Lühidalt — raske on kujutleda mingi keskse positsiooni võimalust, millele võiks püsima jääda, et kuidagimoodi kooskõlastada Ostrovskile mitmesuguste (vahel ka nendesamade) kriitikute poolt kümne aasta jooksul esitatud nõudmisi. Kord öeldi — milleks ta liialt mustab vene elu, teinekord — milleks ta seda valgendab või jumestab? Kord küsitakse, miks ta kaldub õpetama, siis jällegi — miks puudub tema teostel kõlbeline alus. Vahel annab ta tegelikkust edasi liiga orjalikult, vahel murrab ta tegelikkusele truudust; siin on ta teoste välise lihvimise juures liigagi hoolas, seal aga liialt lohakas. Kord areneb tal tegevus liiga loiult, teinekord toimub liialt äkiline pööre, mille vastu lugeja polevat eeloleva läbi küllaldaselt ette valmistatud. Vahel on tema iseloomud liiga tavalised, siis jällegi liialt ebatavalised... Ja kõike seda on sageli räägitud ühtede ja samade teoste kohta kriitikute poolt, kes õigupoolest oleksid pidanud oma põhivaadetelt üksmeelsed olema. Kui publikul oleks tulnud Ostrovski üle otsustada ainult arvustuste põhjal, mida on tema kohta kümne aasta jooksul kirjutatud, oleks ta pidanud sattuma äärmisse arusaamatusse: mida siis lõppude lõpuks sellest autorist arvata? Kord on ta nende kriitikute meelest end näidanud hapukalja-patrioodina, obskurandina, siis jälle Gogoli otsese järeltulijana tema parimas tegevusperioodis; kord slavofiilina, teinekord läänlasena, kord rahvateatri loojana, siis jällegi kaubahoovi Kotzebue'na [13]; siin on ta nende meelest kirjanik, kellel on uus algupärane maailmavaade, seal aga inimene, kes seda tegelikkust vähimalgi määral lahti ei mõtesta, mida ta kopeerib. Vähe sellest, et keegi pole tänase päevani andnud Ostrovski täielikku iseloomustust, vaid keegi pole näidanud isegi neid jooni, mis moodustavad tema teoste olulise mõtte.

Millest siis tekkis säärane kummaline nähtus? «Tähendab, pidi ikka mingi põhjus olema?» Võib-olla muudab Ostrovski tõepoolest nõnda tihti oma suunda, et tema

---

Meenutagem, et Ostrovski ülistajad olid kaua aega imetlenud just tema fantaasia ammendamatut rikkust hulga uute tüüpide ning dramaatiliste situatsioonide loomisel, ja meile saab selgeks, kui võimetud olid teda pooldanud arvustajad selgitama selle kirjaniku tähtsust. — *N. D.*

iseloom pole suutnud seni veel kindlaks kujuneda? Või oli ta — nagu kinnitas «Moskvitjanini» arvustus — algusest peale asunud niisugusel kõrgusel, mis ületab praegusaja kriitikute arusaamise taseme? Näib, et ei üht ega teist. Selles just seisabki Ostrovski kohta seni tehtud otsuste uisapäisus, et teda taheti tingimata teha teatud liiki veendumuste esindajaks, hiljem aga karistati truudusetuse pärast neile veendumustele või ülistati selle eest, et ta muutus neis kindlamaks, ja vastupidi. Kõik tunnustasid Ostrovski haruldast annet, ja seepärast tahtsid kõik kriitikud temas näha just nende veendumuste eestvõitlejat ning teostajat, millest nad olid ise läbi imbunud. Slavofiilse varjundiga inimestele meeldis väga, et kirjanik oskab hästi kujutada vene elu-olu, ja nad kuulutasid ta pikema jututa «h e a s ü d a m l i k u V e n e v a n a a j a» kummardajaks roiskumist levitava Lääne kiuste. Inimesena, kes vene rahvapärasust tõesti tunneb ja armastab, andis Ostrovski slavofiilidele tõepoolest rohkesti põhjust teda «omaks» pidada, nemad aga kasutasid selle ära nii pidurdamatult, et andsid vastasparteile täiesti kaaluva põhjuse pidada Ostrovskit euroopa hariduse vastaseks ja tagurliku tendentsiga kirjanikuks.[14] Tegelikult aga polnud Ostrovski ei üks ega teine, vähemalt mitte oma teostes. Võib ju olla, et slavofiilide ring mõjutaski teda mõnede abstraktsete teooriate tunnustamisele, kuid see ei suutnud hävitada temas tegelikkuse õiget tajumist, ei suutnud tema ees täiesti sulgeda teed, mille talle oli kätte juhatanud talent. Just sellepärast libisesidki Ostrovski teosed alatasa ära mõlema täiesti erineva mõõdupuu alt, millega teda kahest vastupidisest otsast oli mõõdetud. Slavofiilid nägid peagi Ostrovskis jooni, mis sugugi selleks ei kõlvanud, et jutlustada kannatlikkust, alistuvust, kiindumust esiisade pärimustesse ja Lääne vihkamist, ning pidasid tarvilikuks talle ette heita kas millegi ütlemata jätmist või järeleandmisi e i t a v a l e vaatele. Slavofiilide partei absurdseim kriitik väljendus vägagi kategooriliselt, et Ostrovskiga oleks muidu kõik korras, «kuid puhuti ei jätku tal kavatsetu läbiviimiseks otsustavust ja julgust, teda eksitaks nagu vale häbitunne ja arad harjumused, mida on talle külge harjutanud n a t u r a a l n e s u u n d.

Seepärast juhtubki pahatihti, et ta kavandab midagi ülevat või suurejoonelist, aga naturaalse mõõdu mälestus peletab tema kavatsuse minema; ta peaks õnnelikule sisendusele vaba voli andma, kuid ehmub järsku lennukõrgusest, ja kuju jääbki kuidagi lõpetamatuks.» («Russkaja Besseda».) Need tegelased aga, kes olid sattunud vaimustusse «Omadest inimestest», panid peagi tähele, et võrreldes kaupmeeskonna elukorras vene elu vanu aluseid uute euroopalike alustega, kaldub Ostrovski alati esimeste poole. See ei meeldinud neile, ja kõige absurdseim niinimetatud läänlaste-erakonna kriitikuist väljendas oma samuti väga kategoorilise otsuse järgmiselt:

«Neid teoseid iseloomustav didaktiline suund ei luba meile neis näha tõelist poeetilist annet. See suund põhjeneb neil alustel, mida meie slavofiilid nimetavad rahvalikeks. Neile allutaski hr. Ostrovski oma komöödiates ja draamas inimese mõtte, tunde ja vaba tahte.» («Atenei» 1859.)

Neis kahes vastandlikus katkendis võib leida võtit sellele, miks kriitika pole Ostrovskit seni suutnud käsitleda otsekoheselt ja lihtsalt kui kirjanikku, kes kujutab vene ühiskonna teatava osa elu, vaid on temas alati näinud moraalijutlustajat vastavuses ühe või teise erakonna poliitikaga. Heites kõrvale selle varem valmissepitsetud mõõdupuu, oleks kriitika pidanud lähenema Ostrovski teostele lihtsalt nende uurimiseks, kindla otsusega võtta seda, mida autor ise pakub. Ent siis oleks pidanud loobuma soovist värvata kirjanikku oma ridadesse, oleks pidanud oma eelarvamused vastaspartei suhtes kõrvale heitma, oleks pidanud vastaspoole enesega rahul olevaid ja üsna jultunud väljaastumisi tähele panemata jätma ... see aga oli nii ühele kui ka teisele parteile üliraske. Ostrovski osutuski mõlema vahel peetud poleemika ohvriks, võtnud nii ühe kui ka teise meelitamiseks mõnesid vääri akorde ja ajanud seeläbi nende pead veelgi rohkem segi.

Õnneks ei hoolinud publik kuigi palju kriitika vaidlustest; ta luges Ostrovski komöödiaid ise, vaatas teatris neid, mille lavastamine oli lubatud, luges nad veel kord läbi ja tutvus niiviisi üsna hästi oma armastatud komöödiakirjaniku teostega. Tänu sellele on kriitiku töö nüüd

tunduvalt kergem. Pole vaja analüüsida iga näidendit eraldi, jutustada sisu, jälgida stseen-stseenilt tegevuse arengut, noppida tee peal väikesi konarusi, kiita õnnestunud väljendusi jms. See kõik on lugejail juba väga hästi teada: näidendite sisu tunnevad kõik, üksikuist eksimustest on palju räägitud, õnnestunud, tabavad väljendused on ammugi juba publiku poolt üle võetud ja kõnekeeles vanasõnadena tarvitusel. Teiselt poolt pole vaja ka autorile omaenda mõtteviisi külge pookida, pealegi on see ebaviisakas (olgu siis, et see toimuks säärase uljuse juures, nagu ilmutas «Atenei» kriitik hr. N. P. Nekrassov Moskvast): nüüd on juba igal lugejal selge, et Ostrovski ei ole obskurant, et ta ei propageeri piitsa perekondliku kõlbluse alusena, ei poolda nurjatut moraali, mis kirjutab ette ilmlõpmatut kannatust ja oma isikuõigustest loobumist, — samuti nagu ta pole ka pime ega kibestunud paskvillant, kes maksku mis maksab püüab naelutada häbiposti vene elu *musti plekke*. Muidugi on igal mehel voli avaldada oma arvamust: alles hiljuti püüdis keegi kriitik tõestada, nagu seisaks komöödia «Ära istu võõrasse rekke» põhiidee selles, et ebamoraalne on kaupmehetütrest tükkida mehele aadlikule, vaid hulga kombelisem olevat abielluda vanemate käsul omasugusega. Seesama kriitik jõudis (väga energiliselt) otsusele, nagu jutlustaks Ostrovski oma draamas «Ära ela nõnda, kuidas tahad» seda, et «täielik alistumine vanemate tahtele, pime usk vanast ajast ettekirjutatud seaduse õiglusse ja täielik loobumine inimlikust vabadusest, igast pretensioonist oma inimlike tunnete avaldamiseks, on hulga kohasemad kui inimese mõte, tunne ja vaba tahe». Seesama kriitik oli väga teravamõtteliselt taibanud, et «stseenides «Ennelõunane pühadeunenägu» olevat pilgatud unenägude uskumise ebausku»...* Kuid nüüd on lugejail käes juba kaks kõidet Ostrovski teoseid, — kes siis hakkab nüüd veel säärast kriitikut uskuma?

Niisiis eeldades, et Ostrovski näidendite sisu ja isegi nende tegevuse arenemine on lugejaile tuntud, me

---

* Seda kõike leidub «Ateneis». — *N. D.*

püüame ainult meenutada kõigile tema teostele või nende enamikule omaseid ühisjooni, liita need jooned üheks tulemuseks ja selle põhjal määrata kirjaniku kirjandusliku tegevuse tähtsust. Kui see on tehtud, siis esitame ainult üldises kokkuvõttes seda, mis enamikule lugejaist on meietagi ammu juba teada, kuigi pole ehk paljudel viidud vajalikku süsteemi ja kooskõlla. Seejuures peame vajalikuks ette hoiatada, et me ei nõua autorilt mingi programmi täitmist, ei koosta talle mingeid esialgseid reegleid, mille põhjal ta peaks oma teoseid kavandama ja kirjutama. Niisugust arvustuse moodust me peame väga solvavaks kirjanikule, kelle talent on kõikide poolt tunnustatud ja kellele on juba kindlustatud publiku poolehoid ning teatav osatähtsus kirjanduses. Arvustus, mis seisab selle näitamises, mida kirjanik *oleks pidanud* tegema ja kui hästi ta selle *tegemapidamisega* on hakkama saanud, on vahest harva veel kohane algava autori puhul, kellelt on midagi loota, kuid liigub teadupärast valel teel ning vajab seetõttu juhatust ja nõu. Kuid üldiselt on säärane arvustamine ebameeldiv, sest ta asetab kriitiku pedantse koolmeistri kohale, kes on asunud eksamineerima mõnda poisikest. Niisuguse kirjaniku suhtes, nagu Ostrovski, ei tohi endale säärast skolastilist kriitikat lubada. Iga lugeja võiks meile täie õigusega tähendada: «Milleks näete vaeva, murdes selle üle pead, et siin oleks vaja olnud seda, seal aga on puudu sellest? Me ei taha sugugi teile omistada õigust Ostrovskile õppetunde anda; meil pole põrmugi huvi teada, kuidas tuleks teie arvates näidend kirjutada, mille kirjutas tema. Me loeme ja armastame Ostrovskit ja nõuame arvustuselt, et see meile mõtestaks lahti tolle, millesse oleme kiindunud ilma endile sellest aru andmata, et ta viiks meie endi muljed teatavasse süsteemi ja seletaks nad meile ära. Kui juba pärast seda seletust peaks ilmnema, et meie muljed on ekslikud, et nende tagajärjed on kahjulikud, või et me omistame autorile seda, mida tas pole, siis hävitagu niisugusel juhul kriitika meie eksiarvamused, aga jällegi ainult tolle põhjal, mida meile annab autor ise.» Tunnistades säärased nõudmised täiesti õigeks, peame kõige otstarbekamaks kohaldada Ostrovski teostele *reaalset* kriitikat, mis seisab üle-

5958

Võru rajooni
Luutsniku
külaraamatukogu

vaate andmises sellest, mida autori teosed meile pakuvad. Siin ei esine sääraseid nõudmisi, nagu: miks ei kujuta Ostrovski iseloome nii nagu Shakespeare, miks ta ei arenda koomilist tegevust nii nagu Gogol,* jms. Kõik säärased nõudmised on meie arvates niisama ülearused, viljatud ja põhjendamatud nagu näiteks needki nõudmised, et Ostrovski oleks kirgede koomik ja pakuks meile moljäärilikke tartüffe ja harpagoone, või et ta muutuks Aristophaneseks [15] ning annaks komöödiale poliitilise tähenduse. Muidugi ei eita me seda, et oleks parem, kui Ostrovski ühendaks endas Aristophanest, Molière'i ja Shakespeare'i, me teame aga, et seda ei ole, et see on võimatu, kuid tunnistame Ostrovski ikkagi silmapaistvaks kirjanikuks meie kirjanduses, leides, et niigi, nagu ta on, on ta üpris hea ning pälvib meie tähelepanu ja uurimist...

Just niisama ei luba reaalne kriitika ka autorile võõraste mõtete külgepookimist. Tema kohtulaua ees seisavad autori poolt loodud isikud ja nende teod; ta peab ütlema, mis mulje tal neist isikuist jääb, ja ta võib autorit süüdistada ainult selles, et see mulje pole täielik, on ebaselge, kahemõtteline. Kunagi ei lubaks ta endale näiteks järgmist otsust: seda isikut iseloomustab kiindumus vanadesse eelarvamustesse, kuid autor esitas teda heasüdamliku ning arukana, — järelikult tahtis esitada heas valguses vanu eelarvamusi. Ei, reaalne kriitika näeb siin esijoones fakti: autor toob esile heasüdamliku ning aruka inimese, kes on vanadest eelarvamustest nakatatud. Kriitika analüüsib seejärel, kas niisugune isik on võimalik ja kas ta tegelikkuses esineb; leidnud, et ta tegelikkusele vastab, siirdub omaenda kaalutlustele põhjuste üle, mis selle isiku on tekitanud jne. On need põhjused arvustatava autori teoses näidatud, siis kasutab kriitika neidki ja tänab autorit; kui mitte, siis ei tüki kriitika noaga autorile kõri kallale, et kuidas ta julges esile tuua säärast isikut, ilma et oleks selgitanud tema olemasolu põhjusi. Reaalne kriitika suhtub kunstniku

* Neid märkusi on Ostrovskile tarkade kriitikute poolt tõesti tehtud. — *N. D.*

teosesse täpselt niisama nagu tegeliku elu nähtustesse: ta uurib neid, püüdes kindlaks määrata nende oma normi, koguda nende olulisi iseloomulikke jooni, tundmata muret, miks see kaer pole rukis ja see süsi — teemant... Võib olla, et on ehk olnud niisuguseid teadlasi, kes on teinud katseid, mis oleks pidanud tõestama kaera muutumist rukkiks; on aga kah olnud kriitikuid, kes on tegelnud selle tõestamisega, et kui Ostrovski oleks nii ja nii muutnud selle stseeni, siis oleks tulnud välja Gogol, ja kui ta oleks selle isiku teinud nii- ja niisuguseks, siis oleks muutunud Shakespeare'iks... Peab aga arvama, et säärased õpetlased ja kriitikud pole teadusele ja kunstile eriti palju kasu toonud. Palju kasulikumad on olnud need, kes on toonud avalikku teadvusse mõnesid senitundmatuid või mitte küllalt selgeid fakte elust või kunstimaailmast kui elu peegeldusest. Kui Ostrovski suhtes pole seni midagi niisugust tehtud, siis võime seda veidrat asjaolu ainult kahetseda ja püüda seda parandada, niipalju kui jätkub jõudu ja oskust.

Kuid et Ostrovski endiste kriitikutega lõpule jõuda, kogume nüüd kokku need märkused, mille kohta nad olid peaaegu kõik ühel nõul ja mis võiksid väärida tähelepanu.

Esiteks tunnustavad kõik Ostrovski annet tähele panna ja oskust esitada nende seisuste elukorra õiget pilti, kelle hulgast ta on võtnud oma teoste süžeesid.

Teiseks on kõik pannud tähele (kuigi kõik seda väärilselt pole hinnanud) rahvakeele tabavust ja loomutruudust Ostrovski komöödiates.

Kolmandaks on kõik kriitikud ühel nõul selle kohta, et peaaegu kõik iseloomud Ostrovski näidendites on täiesti igapäevased ega kerki millegi poolest kõrgemale labasest keskkonnast, kus nad asuvad. Paljud panevad seda autorile sel põhjusel süüks, et näe, niisugused inimesed peavad paratamatult olema ilmetud. Kuid teised leiavad neis argipäevastes inimestes täie õigusega vägagi eredaid tüüpilisi jooni.

Neljandaks on kõik ühel nõul, et suuremal osal Ostrovski komöödiatest «ei jätku (ühe tema vaimustatud ülistaja ütlust mööda) ökonoomiat näidendi plaanis ja ehituses» ja et seetõttu (ühe teise austaja ütlust mööda)

«dramaatiline tegevus ei arene neis järjekindlalt ja katkestamatult, näidendi intriig ei sula orgaaniliselt ühte tema ideega ja osutub sellele teatud määral võõraks». Viiendaks ei meeldi kellelegi Ostrovski komöödiate liiga järsk, juhuslik lahendus. Ühe arvustaja väljendust mööda näidendi lõpus «kihutaks nagu mingi vesipüks toas ringi ja pööraks ühel hoobil pahupidi kõikide tegelaste pead».

See vististi ongi kõik, millega nõustus seni iga kriitika, kui hakkas Ostrovskist rääkima... Oleksime võinud rajada kogu oma kirjutise nende üldtunnustatud vaadete edasiarendamisele ja oleksime seeläbi võib-olla valinud endale parima osa. Lugejail oleks muidugi olnud natuke igav; see-eest aga oleksime haruldaselt kergesti asjaga hakkama saanud, oleksime pälvinud esteetiliste kriitikute poolehoiu ja — kes teab? — võib-olla koguni enesele kindlustanud kunstiliste kauniduste ning puuduste peene hindaja nime. Kahjuks aga ei tunne me eneses kutsumust kasvatada publiku esteetilist maitset, ja seepärast on meile endilegi äärmiselt tüütav asuda koolitarkuse jagamisele ja pikalt ning sügavamõtteliselt arutada kunstipärasuse peenimaid varjundeid. Jättes selle hr-dele Almazovile, Ahšarumovile ja nendesarnastele, me esitame siin ainult need tulemused, mida meile annab Ostrovski teoste uurimine autori poolt kujutatud tegelikkuse osas. Kuid kõigepealt teeme mõned märkused kirjaniku kunstilise talendi ja tema abstraktsete ideede vastastikustest suhetest.

Andeka kunstniku teostes, nii mitmekesised kui need ongi, võib alati märgata midagi üldist, mis neid kõiki iseloomustab ja neid teiste kirjanike teostest eraldab. Kunstiala tehnilises keeles nimetatakse seda tavaliselt kunstniku maailmavaateks. Oleks aga asjata hakata muret tundma selle üle, kuidas seda maailmavaadet koondada kindlaiks loogilisteks konstruktsioonideks, kuidas seda väljendada abstraktseis valemeis. Kunstniku oma teadvuses pole neid abstraktsusi tavaliselt olemas; pahatihti väljendab ta abstraktseis arutlus-

tes koguni arvamusi, mis on rabavas vastuolus sellega, mis väljendub tema kunstilises tegevuses, — seisukohti, mida ta on hea usu peale omaks võtnud või tuletanud valede, rutuliselt ja puhtväliselt koostatud süllogismide abil. Tema oma vaadet maailmale, mida saab kasutada võtmena tema ande iseloomustamisel, peab aga otsima tema poolt loodavais elavais kujudes. Siin peitubki kunstniku talendi ja mõtleja talendi oluline vahe. Õigupoolest on mõttejõud ja loominguvõime mõlemad ühteviisi omased ja ühteviisi tarvilikud nii filosoofile kui ka poeedile. Filosofeeriva mõistuse suurus ja poeetilise geeniuse suurus seisavad ühteviisi selles, et esemele pilku heites kohe osata selle oluliste ja juhuslike joonte vahel vahet teha, need seepeale oma teadvuses organiseerida ja osata omandada nõnda, et oleks võimalik neid vabalt igasuguste kombinatsioonide jaoks esile kutsuda. Kuid mõtleja ning kunstniku vahel on see vahe, et viimase vastuvõtlikkus on palju elavam ja jõulisem. Mõlemad ammutavad oma vaate maailmale neist faktidest, mis on jõudnud pääseda nende teadvusse. Kuid suurema vastuvõtlikkusega inimene — «kunstnikuiseloom» — rabatakse tugevasti juba esimesestki teatud liiki faktist, mis talle ümbritsevas tegelikkuses on esinenud. Tal pole veel teoreetilisi kaalutlusi, mis suudaksid seda fakti selgitada; ta näeb aga, et siin on midagi erilist, mis väärib tähelepanu, ta vaatleb fakti ennast ahne uudishimuga, õpib seda tundma, kannab oma hinges algul omaette kujutlusena, lisab sellele hiljem teisi samalaadilisi fakte ning kujusid, ja loob lõpuks tüübi, mis väljendab kunstniku poolt selles liigis varem tähele pandud kõigi üksiknähtuste kõiki olulisi jooni. Mõtleja pole seevastu nii kiiresti ja nii kõvasti rabatud. Uude liiki kuuluv esmane fakt ei jäta temasse elavat muljet; enamasti ei pane ta seda fakti suurt tähelegi ja läheb sellest mööda kui veidrast juhusest, isegi võtmata vaevaks seda tundma õppida. (Muidugi mõista ei räägi me isiklikest vahekordadest: iga filosoof võib niisama kiiresti armuda, vihastada, kurvaks muutuda nagu poeetki juba f a k t i esimesel ilmumisel.) Alles hiljem, kui teadvusse koguneb palju samalaadseid fakte, pöörab nõrga vastuvõtlikkusega inimene neile viimaks oma tähelepanu. Kuid nüüd võimaldab

varemalt teadvusse kogunenud ja seal tähelepanematult puhanud üksikkujutluste küllus neist viibimata moodustada üldise mõiste ja seeläbi uut fakti elavast tegelikkusest viibimata üle kanda abstraktsesse mõistuse sfääri. Siin aga otsitakse uuele mõistele juba sobiv koht teiste ideede reas, selgitatakse tema tähtsus, tehakse temast järeldused jms. Seejuures kasutab filosoof või, lihtsamalt öeldes, mõtleja inimene tegelike faktidena ka neid kujusid, missuguseid kujutas elu põhjal kunstniku talent. Mõnikord juhivad koguni just need kujud mõtlejat inimest mõnede tegeliku elu nähtuste kohta õigete mõistete moodustamisele. Niiviisi muutub täiesti selgeks kunstitegevuse tähtsus ühiskondliku elu muude funktsioonide hulgas: kunstniku poolt loodud kujud, kogudes endasse nagu tulipunkti tegeliku elu fakte, aitavad suuresti kaasa õigete arvamuste kujunemisele esemete kohta ja nende arvamuste levitamisele inimeste seas.

Sellest järeldub, et kunstiküpse kirjaniku peamine voorus seisab tema kujutuste tõepärasuses; muidu annaks nad vääri järeldusi, tekiks nende armust eksiarvamusi. Kuidas aga mõista kunstiliste kujutuste tõepärasust? Õieti ei mõtle kirjanikud kunagi välja absoluutset ebatõde: kõige mõttetumate romaanide ja melodraamade kohta ei saaks kinnitada, nagu oleksid neis kujutatud kired ja labasused absoluutselt valed, s. o. võimatud isegi kui mingi monstrumlik juhus. Kuid niisuguste romaanide ja draamade ebatõde seisabki just selles, et neis käsitletakse tegeliku elu juhuslikke, ebatõelisi jooni, mis ei moodusta selle olemust, selle iseloomulikke iseärasusi. Need tunduvad valena ka ses suhtes, et kui nende põhjal kujundada teoreetilisi mõisteid, siis võidakse jõuda täiesti valede ideedeni. Leidub näiteks autoreid, kes on pühendanud oma talendi iharate stseenide ja kõlvatute seikluste ülistamisele; nad kujutavad iharust nõnda, et neid uskudes võiks arvata, nagu peitukski üksi selles inimese tõeline õndsus. See järeldus on muidugi jabur, kuigi leidub, teadagi, inimesi, kes juba oma arenemisastme tõttu ei suuda mõista mingit muud õndsust peale seesuguse... On olnud teisi veelgi jaburamaid kirjanikke, kes on ülistanud sõjakate

feodaalide vägitegusid, kuigi need ülistatavad on valanud ojana inimeste verd, põletanud linnu ja riisunud oma vasalle. Nende röövlite poolt kordasaadetud vägitegude kirjelduses polnud otsest valet; kuid need vägiteod on esitatud säärases valguses, niisuguste kiiduavaldustega, mis selgesti näitavad, et neid ülistanud autori hinges polnud inimliku tõe tunnet. Seega on igasugune ühekülgsus ja eksklusiivsus iseenesest juba takistuseks tõe täielikule rakendamisele kunstniku poolt. Järelikult peaks kunstnik kas täiesti puutumatuna alal hoidma oma lihtsat, lapselikult-siirast vaadet kogu maailmale või (kuna see on elus täiesti läbiviidamatu) ühekülgsusest hoiduma, avardades niipalju kui võimalik oma vaadet nende üldiste mõistete omandamise läbi, mida mõtlejad inimesed on välja töötanud. Selles võibki väljenduda teadmise seos kunstiga. Kõige ülevamate mõttekujutuste vaba kehastumine elavais kujudes ja ühes sellega kõrgema üldmõtte tajumine igas, kõige üksikumas juhuslikus elufaktis — see on ideaal, mis kujutab endas teaduse ja poeesia täielikku ühtesulamist, ja mida seni keegi veel pole saavutanud. Kuid oma üldistes vaadetes õigetest alustest juhinduv kunstnik omab võrreldes vähe või vääralt arenenud kirjanikuga ikkagi veel seda eelist, et võib vabamalt anduda oma kunstnikuloomuse sisendustele. Tema vahetu tundmus juhib teda alati õieti esemete juurde; kui aga tema üldised vaated on väärad, algab temas vältimatult võitlus, kahtlused, kõhklemine, ja kuigi tema teos ei muutu selle tagajärjel lõplikult võltsiks, tuleb see siiski nõrk, kahvatu, kooskõlastamatu. Vastupidi, kui kunstniku üldised vaated on õiged ja kõigiti harmoneerivad tema loomusega, siis kajastub see harmoonia ning ühtsus ka teoses. Tegelikkus peegeldub siis teoses eredamalt ning elavamalt, ja teos suudab arutlevat inimest kergemini õigetele järeldustele juhtida, sel oleks seega elus suurem tähtsus.

Kui me kohaldame kõik öeldu Ostrovski teostele ja meenutame seda, mida rääkisime ülalpool tema kriitikuist, siis peame tunnistama, et tema kirjanduslikule tegevusele ei jäänud täiesti võõraks need kõhklused, mis tekivad lahkhelide tõttu seesmise kunstitunde ja abstraktsete, väljast omaks võetud vaadete vahel. Nende kõhk-

lustega ongi seletatav see, et kriitika võis teha täiesti vastandlikke järeldusi Ostrovski komöödiates esitatud faktide tähenduse kohta. Muidugi mõista tuleb Ostrovski süüdistamine selles, nagu jutlustaks ta vabast tahtest loobumisest, idiootsest alandlikkusest, alistuvusest jne., kirjutada peamiselt kriitikute taipamatuse arvele; kuid see tähendab ikkagi, et autor ise pole end sääraste süüdistuste vastu küllaldaselt kindlustanud. Ja tõepoolest — komöödiates «Ära istu võõrasse rekke», «Vaesus pole pahe» ja «Ära ela nõnda, kuidas tahad» on meie vanaaegse olustiku oluliselt kurjad küljed näidendi tegevustikus ümbritsetud niisuguste juhuslikkustega, mis nagu ei sunnikski neid halvaks pidama. Võetuna mainitud näidendite aluseks, tõendavad need juhuslikkused, et autor omistas neile suurema tähtsuse, kui neil tegelikult on, ja see vaatekoha ekslikkus ongi kahjustanud teoste endi terviklikkust ning eredust. Kuid vahetu kunstitunde jõud ei jätnud autorit hätta ka siin, ja seepärast iseloomustab tema poolt valitud eri situatsioone ning üksikiseloome alati võltsimatu tõepärasus. Äärmiselt harva viis kiindumine ideesse Ostrovskit ülepakkumisele iseloomude või üksikute dramaatiliste situatsioonide esitamisel, nagu näiteks komöödia «Ära istu võõrasse rekke» selles stseenis, kus Borodkin teatab oma soovist võtta naiseks Russakovi teotatud tütar. Borodkin esitatakse kogu näidendis vanamoeliselt ülla ja heasüdamlikuna; tema viimane tegu aga pole sugugi sedalaadi inimeste vaimus, keda Borodkin peab esindama. Ent autor on tahtnud sellele inimesele omistada igasuguseid häid omadusi ja omistas sealhulgas koguni niisuguse, millest tõelised Borodkinid oleksid vististi hirmuga lahti öelnud. Aga seesuguseid ülepakkumisi on Ostrovskil äärmiselt vähe: teda on alati päästnud kunstilise tõe vaist. Palju sagedamini näib ta nagu oma ideest taganevat ja just soovi tõttu tegelikkusele truuks jääda. Inimesed, kes soovisid Ostrovskis tingimata näha oma partei pooldajat, on talle sageli ette heitnud, et ta ei väljendanud küllalt eredalt seda mõtet, mida nad oleksid tahtnud tema teostes näha. Näiteks soovides näha komöödias «Vaesus pole pahe» vaguruse ja vanematele alistumise apoteoosi, tegid mõned kriitikud Ostrovs-

kile etteheiteid selles, et näidendi lahendus ei olevat alandliku Mitja kõlbeliste vooruste paratamatu tagajärg. Kuid autor suutis mõista sedalaadi lahenduse praktilist mõttetust ning kunstilist väärust ja kasutas seepärast lahenduseks Ljubim Tortsovi juhuslikku vahelesegamist. Just niisama on autorile tehtud etteheiteid Pjotr Iljitši isiku pärast näidendis «Ära ela nõnda, kuidas tahad», kuna ta ei olevat andnud sellele isikule seda laia iseloomu, seda võimast hoogu, mis olevat vene inimesele omane, eriti prassimise ajal. Kuid autori kunstiline vaist andis talle mõista, et tema Pjotr, kes tuleb meelemõistusele kellahelina mõjul, pole mingi vene laia iseloomu, vene ohjeldamatu uljuse esindaja, vaid on üsna tähtsusetu trahteris käiv pummeldaja. Ka «Tulusa koha» pärast võis kuulda õige veidraid süüdistusi. Räägiti — mispärast Ostrovski tõi välja ausate püüete esindajana niisuguse viletsa härra nagu Žadov; oldi pahased isegi sellele, et Ostrovski altkäemaksuvõtjad on nii labased ja naiivsed, ning avaldati arvamust, et «oleks palju parem tuua avaliku kohtu ette neid inimesi, kes järelekaalutult ning osavalt tekitavad, arendavad, toetavad orjalikku printsiipi — altkäemaksuvõtmist, ja kes kogu energiaga takistavad, kuidas aga saavad, värskete elementide sisseviimist riiklikku ja ühiskondlikku organismi». Siis, lisab nõudlik kriitik, «me oleksime kahe partei vahel tormilise, vahel osavalt tempereeritud kokkupõrke kõige kaasakistumad, kirglikumad pealtvaatajad». («Atenei» 1858, nr. 10.) Niisugune soov, mis on õige ainult abstraktsioonis, tõendab ikkagi, et arvustaja ei suutnud üldse mõista seda pimedat riiki, mida Ostrovski kujutab, ja see soov ise jõuab ette igasugusest kahtlusest selle kohta, miks teatud isikud on labased, teatud situatsioonid juhuslikud, teatud kokkupõrked nõrgad. Me ei taha kellelegi oma arvamusi peale sundida, kuid meile näib, et Ostrovski oleks patustanud tõe vastu, oleks vene elule ülekohtuselt külge pookinud sellele täiesti võõraid nähtusi, kui ta oleks mõelnud esitada meie altkäemaksuvõtjaid korralikult organiseeritud teadliku parteina. Kus te olete meie maal leidnud niisuguseid parteisid? Kus olete avastanud teadliku ja järelekaalutud tegevuse jälgi? Uskuge, et kui Ostrovski oleks

hakanud välja mõtlema niisuguseid inimesi ja niisuguseid tegevusi, siis hoolimata sellest, kui dramaatiline ka oleks sõlm, kui reljeefselt ka oleksid esitatud näidendi iseloomud, oleks teos kui tervik jäänud ikkagi surnuks ja võltsiks. Juba niigi esineb näidendis võlts toon Žadovi näol, kuid autor tajus sedagi veel enne kõiki oma kriitikuid. Näidendi keskpaigast peale hakkab ta oma kangelast sellelt pjedestaalilt alla laskma, millisel ta ilmub esimestes stseenides, ja viimases vaatuses näitab autor teda täiesti võimetuna selleks võitluseks, mis ta nagu oli valmis olnud enese peale võtma. Mitte ainult et me selles Ostrovskit ei süüdista, vaid näeme selles koguni tema jõulise talendi tõendust. Pole kahtlust, et ta tundis kaasa neile ilusaile asjadele, millest räägib Žadov, ent samal ajal suutis ta mõista, et panna Žadovit tegema neid ilusaid asju oleks tähendanud vene tegelikkuse moonutamist. Kunstitõe nõue takistas siin Ostrovskit kiindumast välisesse tendentsi ja aitas tal hr-de Sollogubi ja Lvovi teest hoiduda. Nende andetute frasööride eeskuju näitab, et pole sugugi raske meisterdada mehaanilist nukukest ja nimetada seda ausaks ametnikuks; kuid raske on temasse sisse puhuda elu ning panna teda inimese moodi rääkima ja tegutsema. Asunud kujutama ausat ametnikku, pole ka Ostrovski sellest raskusest igal pool jagu saanud, kuid tema komöödias tuleb inimloomus Žadovi kõlavate fraaside tagant siiski palju kordi nähtavale. Ja selles oskuses inimloomust tähele panna, inimhinge sügavusse tungida, avastada tema tundeid sõltumata tema väliste, ametlike vahekordade kujutamisest, selles me näemegi Ostrovski talendi üht peamist ja parimat omadust. Ja seepärast oleme alati valmis teda vabaks mõistma etteheitest, nagu poleks ta iseloomu kujutamisel jäänud truuks sellele põhimotiivile, mida sügavmõttelised kriitikud on heaks arvanud temas leida.

Just niisama mõistame Ostrovski õigeks süüdistuses, nagu oleksid tema komöödiate lahendused juhuslikud ja näiliselt mõistmatud. Kust siis võttagi mõistlikkust, kui seda pole olemas sellesama autori poolt kujutatud elus? Pole kahtlust, et Ostrovski oleks suutnud ette tuua inimese hoidumiseks joomatõvest mõjuvamaid põhjusi kui

kellahelin; aga mis sinna parata, kui Pjotr Iljitš oli säärast laadi mees, kes ei suutnud mõista mõistlikke põhjusi? Omaenda aru sa inimesse ei sisenda, rahva ebausku ei muuda. Kui omistada ebausule mõte, mida tal pole, oleks see tähendanud tema moonutamist ja sellesama elu võltsimist, kus ta avaldub. Just niisama ka muudel juhtudel: luua järeleandmatuid dramaatilisi iseloome, kes tasa ja targu ning järelekaaluvalt püüavad ühe sihi poole, välja mõelda rangelt arvestatud ja peenelt aetav intriig, tähendaks vene elule seda peale sundida, mida temas üldse pole. Ausalt öeldes ei ole keegi meist elus kohanud süngeid intrigante, süstemaatilisi kurjategijaid, teadlikke jesuiite. Kui meil inimene käitubki alatult, siis rohkem iseloomunõrkuse tõttu; kui ta sepitsebki kelme spekulatsioone, siis peamiselt sellepärast, et teda ümbritsevad inimesed on juba liigagi rumalad ja usaldavad; kui ta rõhubki teisi, siis rohkem sellepärast, et see ei nõua temalt vähematki pingutust; nii järeleandlikud ja alistuvad on kõik inimesed. Meie intrigandid, diplomaadid ja kurjategijad meenutavad mulle alati üht malemängijat, kes mulle rääkis: «Lollus on arvata, et on võimalik oma mängu ette ära arvestada; mängija ainult ilmaaegu kiitleb sellega; tegelikult ei saa ju rohkem ette arvestada kui kolm käiku.» Ja see mängija oli veel paljusid võitnudki: järelikult ei arvestanud teised isegi kolme käiku ette, vaid tegid niisama — vahtisid seda, mis neil nina ees sünnib. Niisugune on ka kogu meie vene elu: kes näeb kolm sammu ette, seda peetakse juba tarkpeaks ja ta võib tuhandeid inimesi tüssata ning võrku mässida, siin aga tahetakse, et kunstnik esitaks meile vene nahas mingeid tartüffe, richardisi, shylockeid! [16] Meie arvates on niisugune nõudmine meile täiesti sobimatu ja lõhnab tugevasti skolastika järele. Skolastiliste nõuete järgi ei tohi kunstiteoses lubada juhuslikkust: selles peab kõik olema rangelt arvestatud, kõik peab arenema järjekindlalt ühest antud punktist, loogilise paratamatuse *ja ühtaegu loomulikkusega*! Mis aga juhtub siis, kui *loomulikkus* nõuab *loogilise järjekindluse* puudumist? Skolastikute arvates ei peaks valitama niisuguseid süžeesid, kus juhuslikkust ei saa allutada loogilise paratamatuse nõue-

tele. Meie arvates aga kõlbavad kunstiteose jaoks kõik süžeed, olgu nad kuitahes juhuslikud, ja loomulikkuse huvides peab neis süžeedes tooma ohvriks isegi abstraktse loogilisuse, kindlas usus, et elul nagu looduselgi on oma loogika ja et see loogika võib-olla osutub hulga paremaks sellest, mida meie elule peale sunnime... Muide, see küsimus on kunstiteoorias alles liiga uudne ja me ei taha esitada oma arvamust mingi ümberlükkamatu reeglina. Me kasutame ainult juhust seda avaldada seoses Ostrovski teostega, kelle juures me igal pool näeme esiletõstetuna ustavust tegelikkuse faktidele ja isegi teatavat põlgust teose loogilise endassesuletuse vastu — ja kelle komöödiatel on sellest hoolimata nii huvipakkuvust kui ka seesmist mõtet.

Avaldanud need põgusad märkused, peame tegema, enne kui asume oma kirjutise peateema juurde, ka veel järgmise reservatsiooni. Tunnistades kunstiteose peamiseks väärtuseks tema elulist tõde, osutame seeläbi ka mõõdupuule, mis meie arvates määrab ära iga kirjandusliku nähtuse väärtusastme ja tähtsuse. Selle järgi, kui sügavalt kirjaniku pilk tungib nähtuste olemusse endasse, kui laialt ta haarab oma kujutustes elu mitmesuguseid külgi, võib otsustada ka seda, kui suur on kirjaniku talent. Ilma selleta oleksid kõik targutused asjatud. Näiteks on hr. Fetil [17] talenti, talenti on ka hr. Tjutševil [18]: kuidas määrata kindlaks nende suhteline tähtsus? Kahtlemata mitte teisiti, kui vaadeldes seda sfääri, mis on kummalegi kättesaadav. Siis selgubki, et ühe talent on võimeline täie jõuga avalduma ainult vaiksetest loodusnähtustest tekitatud kiirestimööduvate muljete tabamisel, kuna teisele on peale selle kättesaadavad ka lõõmav kirglikkus, toores energia, sügav mõte, mida innustavad mitte üksi stiihilised nähtused, vaid ka kõlbelised küsimused, ühiskondliku elu huvid. Kõige selle selgitamises peakski õigupoolest seisma kummalegi luuletajale omase talendi hindamine. Siis mõistaksid lugejad ka ilma igasuguste esteetiliste (tavaliselt väga ähmaste) targutusteta, missugune koht kuulub kirjanduses ühele või teisele luuletajale. Nii me kavatseme toimida ka Ostrovski teostega. Kõik eespool-esitatu on meid seni viinud selle tunnustamisele, et tege-

likkuse õigest kujutamisest, elutõe väljatoomisest on Ostrovski teostes alati kinni peetud ja et need seisavad esiplaanil kõigi muude ülesannete ja tagamõtete ees. Kuid sellest on veel vähe: kujutab ju ka hr. Fet väga õieti loodusmuljete ebamäärasust, ent sellest ei järeldu veel sugugi, nagu oleksid tema luuletused vene kirjanduses tähtsal kohal. Selleks et Ostrovski talendi kohta öelda midagi kindlat, ei või järelikult piirduda üldise kokkuvõttega, et ta tegelikkust kujutab õieti; peab ka veel näitama, kui laialdane on sfäär, mis tema vaatluste alla kuulub, kui tähtsad on need faktide küljed, mis teda huvitavad, ja kui sügavale ta neisse tungib. Selleks ongi just vajalik reaalne tutvumine sellega, mis tema teostes on.

Üldised kaalutlused, mis meid sel tutvumisel peavad juhtima, seisavad järgmises:

Ostrovski oskab vaadata inimese hinge sügavusse, oskab eraldada inimese l o o m u s t kõigist väljastpoolt vastuvõetud moonutustest ja paisetest; sellepärast tundub tema teostes väline surve, kogu inimest masendava seisukorra rusuvus palju tugevamalt kui paljudes jutustustes, mis on sisult kohutavalt meelepaha tekitavad, kuid milles väline, ametlik külg varjab täielikult asja seesmise, inimliku külje.

Ostrovski komöödia ei tungi meie seltskonna kõrgemaisse kihtidesse, vaid piirdub ainult keskmistega, ega või seepärast anda võtit paljude temas kujutatud kibedate nähtuste selgitamiseks. Kuid sellest hoolimata võib ta kergesti juhtida paljudele analoogilistele mõtisklustele ka selle olustiku kohta, mida ta otseselt ei puuduta; see tuleb sellest, et Ostrovski komöödiate tüübid sisaldavad eneses tihtilugu mitte ainult kaupmehelikke või ametnikulisi, vaid ka üldrahvalikke jooni.

Ühiskondlikku tegevust on Ostrovski komöödiates puudutatud vähe ja seda kahtlemata sellepärast, et meie kodanlik elu ise, sisaldades külluses igasuguseid formaalsusi, ei esita peaaegu üldse tõelise tegevuse näiteid, milles võiks vabalt ning avaralt väljenduda i n i m e n e. Seevastu aga on Ostrovskil äärmiselt täielikult ja plastiliselt esitatud kahte liiki suhted, millesse inimene meie juures veel võib manustada oma südant:

perekondlikud ja varalised suhted. Seepärast pole midagi imestada, et tema näidendite süžeed ja isegi nimetused keerlevad perekonna, peigmehe, pruudi, rikkuse ja vaesuse ümber.

Dramaatilised kokkupõrked ja katastroof toimuvad Ostrovski näidendeis alati kahe partei — vanade ja noorte, rikaste ja vaeste, omavolitsejate ja rõhutute vastuolu tagajärjel. On selge, et niisuguste vastuolude lahendus peab olema küsimuse iseloomu enda tõttu üsna järsu iseloomuga ja tunduma juhuslikuna.

Nende esialgsete kaalutlustega astume nüüd maailma, mille Ostrovski teosed meile avavad, ja püüame vaadelda seda pimedat riiki asustavaid elanikke. Te veendute peagi, et me ei nimetanud seda asjata pimedaks.

II

Kus rohkem rangust, seal on ka pattu rohkem. Kohut peab mõistma inimlikult.

Ostrovski.

Me ees on meie, saatuse tahtel sõltuvale, passiivsele olelemisele määratud nooremate vendade kurvalt-alandlikud näod. Õrnatundeline Mitja, heasüdamlik Andrei Bruskov, vaene pruut Marja Andrejevna, teotatud Avdotja Maksimovna, õnnetu Daša ja Nadja seisavad meie ees sõnatult-alistuvaina saatusele, nurisematult-nukraina ... See kõik on peidetud, vaikselt ohkava kurbuse maailm, tuima, tuikava valu maailm, vangla vaikuse, hauahääletuse maailm, mida ainult harva elustab kume, jõuetu, juba tekkimiselgi kartlikult raugev nurin. Pole valgust, pole soojust ega avarust; pimedast ja kitsast vanglast õhkub kõdu ja niiskuse lehka. Ainustki häält vabast maailmast, ainustki kiirt heledast päevavalgusest ei tungi sinna. Ainult vahetevahel lõõmatab temas selle püha tule sädemeke, mis hõõgub iga inimese rinnas, kuni teda ujutab üle argielu muda. Vaevalt-vaevalt hingitseb see sädemeke vangla niiskuses ja lehas, ent vahel lööb see hetkeks helkima ja heidab tõe

ning headuse valgust vaevlevate vangide süngeile kujudele. Sel valguse hetkel me näeme, et siin kannatavad meie vennad, et neis metsistunud, sõnatuis, räpaseis olendeis võib tunda inimnäo jooni, — ja meie süda kisub kokku valus ning õuduses. Nad vaikivad, need õnnetud vangid, nad istuvad letargilises tardumuses ega tärista isegi oma ahelaid; nad on peaaegu kaotanud oma võime tunnetada oma kannataja-olukorda; ent siiski nad tunnevad neil lasuvat raskust, nad pole kaotanud võimet tajuda oma valu. Kui nad seda taluvad sõnatult ja liikumatult, siis seda sellepärast, et iga karjatus, iga ohe keset seda lehkavat mülgast haarab neil kõrist kinni, kajastub torkava valuna rinnas, ahelatest koormatud keha iga liigutus ähvardab suurendada olukorra raskust ja piinavat ebamugavust. Ja kuskiltki pole neil loota lohutust, kuskiltki pole otsida kergendust: märatsevalt ja piiramatult valitseb nende üle mõttetu p õ i k p ä i s u s igasuguste tortsovide [,bolšovide], bruskovide, ulanbekovate jm. näol, kes ei tunnista ühtegi mõistlikku õigust ega nõudmist. Ainult tema metsikud, jõledad kärkimised katkestavad seda sünget vaikust ja tekitavad kartlikku sagimist sel inimmõtte ja -tahte kurval kalmistul.

Kuid kõik need armetud inimesed pole ju ometi surnud, nad ei sündinud ega ela ju pimedas hauas. Jumala vaba maailm laius kord nendegi ees, olgugi ainult lühikeseks ajaks kauges, varajases, muretus lapsepõlves. Mälestus sellest kuldsest põlvest ei jäta neid ka lehkavas vanglas ega põikpäisuse kibeda ikke all. Mõne põikpea jõhker, ohjeldamatu kärkimine, tema laiad käeviiped meenutavad neile vaba elu avarust, vaba mõtte ja tulise südame uhkeid ihkeid — ihkeid, mis õnnetuis kannatajais on summutatud, kuid mitte täiesti jäljetult hääbunud. Ja rahulolematuse, jõuetu viha, nüri kibestumise must sade hakkab liikuma sünge mülka põhjas, tahab kerkida erutatud sügaviku pealispinnale ning teeb selle oma mudase uhtega veelgi näotumaks ja õudsemaks. Pole ruumi ja vabadust elavale mõttele, südamlikule sõnale, õilsale teole; kaugelekajavale, avalikule, laialdasele tegevusele on pandud ränk põikpäine keeld. Ent niikaua kui inimene elab, ei saa temas hävitada püüdu

elada, s. t. ükskõik mil viisil end väliste tegudega ilmutada. Mida enam kitsendatakse seda püüdu, seda rohkem moonutatud on tema avaldused; kuid need ei saa täiesti olematud olla, seni kui inimene pole sootuks liikumatuks muutunud. Ja nii suur on põikpäisuse jõud ses tortsovide, bruskovide, ulanbekovate pimedas riigis, et selles tõesti muutub liikumatuks hulgana inimesi, kaotades mõtte, tahte ja koguni tunnetesügavuse, — kõik, millest koosneb mõistlik elu, — hingitsedes idiootlikus jõuetuses, täites ainult loomse elu funktsioone. Kuid leidub ka elujõulisi iseloome: need koguvad sügaval enda sisemuses oma rahulolematuse mürki, et seda parajal juhul välja paisata, vahepeal aga roomavad hääletult nagu siud, tõmbuvad kössi, väänlevad ja pöörlevad nagu nastik ja kärnkonn... Nad on hääletud, kuulmatud, märkamatud; nad teavad, et iga kiire ja hoogne liigutus annab end tunda nende aheldatud kehas talumatu valuhoona; nad mõistavad, et omá raudu maha raputades nad ei pääse vanglast, vaid rebivad ainult välja tükke oma ihust. Ja nad asuvad tööle, kuulmatule ja vaiksele: vääneldes, vingerdades ja kössi tõmbudes proovivad nad iga võimalikku võtet — kas ei saaks tasahilju vabastada kätt, et siis oma ahelad läbi viilida... Algab vargalik, katkendlik liikumine alatise tagasivaatamisega, et teda keegi ei märkaks; algab pettus ja alatus, teesklemine ja pahatahtlikkus, kibestumine kõige ümbritseva vastu ning hoolitsemine ainult omaenda, oma isikliku rahu saavutamise eest. Siin pole õelalt kaalutud plaane, pole teadlikku valmisolekut süstemaatiliseks maa-aluseks võitluseks, pole isegi erilist kavalust; siin on lihtsalt tahtmatu, välisoludest peale-sunnitud, täiesti läbimõtlematu ja mitte millegagi kooskõlastatud enesesäilitamise-tunde avaldus. Samuti nagu meil suitsust, härdusest ja mädarõikast tahtmatult ja ebateadlikult tekivad pisarad, samuti nagu me äkilist ja liiga tugevat valgust nähes tahtmatult pilutame silmad, samuti nagu meie keha tõmbub tahtmatult kokku külmast — just samuti asuvad need inimesed tahtmatult ja ebateadlikult kelmliku, silmakirjaliku ja jämedalt-egoistliku tegevuse juurde, kuna avalik, õiglane ja heatahtlik tegu on võimatu... Neid inimesi ei saa milleski süü-

distada, kuigi pole liigne neist hoiduda: nad ei tea isegi, mida nad teevad. Need peapesu ja peksu hirmu all orjalikult kasvatatud ning orjalikes tingimustes elavad inimesed, olles alatises kartuses leivapalukeseta jääda, pingutavad kogu oma jõudu ühe tähtsaima orjaliku vooruse — südametu kavaluse omandamiseks. Ja mida peaksidki nad häbenema, millist tõde austama, millistest õigustest lugu pidama? Nende üle võimutseb, neid rõhub ja tapab ju põikpäisus — täiesti ülekohtuselt, mõttetult, häbenematult! Inimestes, kes on säärase võimu all kasvatuse saanud, ei saa areneda nende teadvus moraalsest kohusest ja aususe ning õiguse tõelistest alustest. Seepärast tundubki neile kõige inetum kelmus kiiduväärse vägiteona, kõige nurjatum petmine osava võttena. Nad võivad teid tüssata, varastada, teile elu talumatuks teha, ja kõige selle juures jääda teiega siiralt lahkeks ja armastusväärseks, säilitada vankumatut heatahtlikkust ning paljusid päris vooruslikke omadusi. Nende loomuses pole üldse kurjust, pole ka salakavalust; neil aga on vaja kuidagi pealispinnale kerkida, mädasoost välja rabelda, kuhu neid on sisse ajanud vägevad põikpead; nad teavad, et pettuse ja raha abil võib pääseda värske õhu kätte, mida needsamad põikpead nii vabalt sisse hingavad; ja nii hakkavadki nad kavaldama, meelitama, tüssama, hakkavad väikesel ja suurel viisil, kuid alati vargsi ja järsku oma taskutesse toppima võõrast vara. Mis see neile korda läheb, et see on võõras? Neilt endilt ju võeti kõik, mis neil oli, nende o m a t a h e ja o m a m õ t e; kuidas peaksidki nad vahet tegema, mis on aus ja mis on ebaaus? Kuidas mitte tahtma teist tüssata oma isiklikes huvides?

Nõnda põimuvad Ostrovski poolt kujutatud pimedas riigis väline alandlikkus ning nüri, kontsentreeritud nukrus, mis ulatub täieliku idiootsuse ja isikupärasuse lõpliku kaotamiseni — ühte orjaliku kavaluse, kõige nurjatuma petmise, kõige häbematuma reetmisega. Siin ei või keegi kellelegi kindel olla: iga silmapilk võite oodata, et teie sõber hakkab teie ees sellega hooplema, kui osavasti ta teid on tüssanud või paljaks varastanud; kompanjon kasulikus spekulatsioonis võib kergesti kõik rahad ning dokumendid pihku krahmata ja oma seltsi-

mehe võlavanglasse istuma saata; äi tüssab väimeest kaasavaraga; peigmees petab kosjamoori ja teeb talle ülekohut; mõrsja veab alt isa-ema, naine petab meest. Miski selles pimedas riigis pole püha, pole puhas, pole õiglane: selles valitsev metsik, pöörane ja ülekohtune põikpäisus kihutas sealt välja igasuguse arusaamise aust ja õigusest... Ja neid ei saagi olla seal, kus põikpead on paisanud maha ja sõtkunud jõhkralt puruks igasuguse inimväärikuse, isikuvabaduse, usu armastusse ning õnne ja ausa töö pühaduse.

Seejuures aga kulgeb siinsamas, seina taga, teistsugune elu — helge, puhas, haritud... Pimeda riigi mõlemad pooled tunnevad selle elu üleolekut ja on sellest kord hirmul, kord meelitatud. Kuid neile armetuile inimestele, kes oma argielu vahekordades on igasugusest mõistlikkusest ja tõest võõrdunud, on selle elu alused, selle seesmine jõud täiesti mõistmatud. Nad mõistavad ainult selle hariduse kõige jämedamaid ja pinnapealsemaid, silmatorkavamaid avaldusi ja ainult neid nad ründavadki, kui nad äkki haridust e i t a h a s a l l i d a, ja ainult neid nad j ä l j e n d a v a d, kui neid kisub kaasa kirg n o o b l i l t elada. Põikpea-vanamees ajab maha habeme ja hakkab viina asemel šampanjast purju jooma; tema tütar hakkab laulma k r õ b e d a i d romansse ja armub ohvitseridesse; poeg hakkab pummeldama ja tantsijataridele kalleid kleite ning salle ostma — see ongi kogu nende hariduse koodeks... Seeeest aga on need, kes uut valgust kardavad — kui neile satub vastu lollike Vihhorev või Balzaminov — meelsasti valmis teda võtma hariduse esindaja pähe ja tema puhul kogu oma nördimust uue korra vastu välja valama... Ja nii läbibki kogu p õ i k p e a d e elu, kogu k a i t s e t u t e valurikast eksistentsi see võitlus uue elu laine vastu, mis ükskord muidugi ujutab üle kogu ammust ajast kogunenud kõntsa ja muudab põhjatu soo selgeks ning majesteetlikuks jõeks, kuid mis praegu ainult veelgi rohkem tõstab seda kõntsa ja ka ise tollesse kõntsa imbub, koos sellega roiskub ja lehkab... Uue elu printsiibid häirivad praegu veel kõigi pimeda riigi elanike teadvust nagu mingi kauge viirastus või luupainaja. Isegi neile, kes julgevad j ä l j e n d a d a

uut moodi, on see ikkagi nii rusuv, nagu on rusuv iga luupainajalik unenägu, kuigi selles esineksid kõige kenamad viirastused. Ja just nagu luupainajaliku unenäo järel ei suuda isegi needki, kes näiliselt juba on suutnud vabaneda põikpäisuse survest ja endale jõudnud tundmust ning teadvust tagasi saada — isegi need ei suuda veel oma uues olukorras hästi orienteeruda ja, mõistmata nii tõelist haridust kui ka iseenda kutsumust, ei oska alal hoida ei oma õigusi ega julge ka tegude juurde asuda, vaid pöörduvad jälle tagasi kas endise saatusele alistumise või siis tumedate sobingute juurde vale ja põikpäisusega.

Niisugune on kogumulje Ostrovski komöödiatest, nagu meie neid mõistame. Et selle kahvatu ülevaate mõningaid jooni reljeefsemalt esile tõsta, meenutagem mõnesid üksiknähtusi, mis peaksid meie sõnu kinnitama ja selgitama. Käesolevas artiklis piirdume selle kõlbelise laostumise, nende häbematult-loomuvastaste inimvahekordade esiletoomisega, mida me leiame Ostrovski komöödiates kui kõikide peal raskelt lasuvat põikpäisuse otsest tagajärge.

Avame «Ostrovski teoste» esimese leheküljе. Oleme kaupmees Puzatovi majas, maitsetult sisustatud toas portreedega, paradiisilindude, kirjude kardinate ja marjanapsi-pudelitega. Puzatovi õde Marja Antipovna, üheksateistkümne-aastane neiu, istub väljaõmblemisraami taga ja laulab: «Must värv, sünge värv.» Siis lausub ta endamisi:

«Näe, juba möödub suvigi ja september on käes, sina aga istu peale nelja seina vahel nagu mingi nunn, ja aknale ära tule ligigi. Küll on 'uvitav elu!»

Ja tõesti — neiu elu pole eriti huvitav: majas võimutseb Marja Antipovna vend, põikpea ja kelm Puzatov; ja kui ei ole teda, siis valvab tütart ja noort miniat toriseja vanaeit, Puzatovi ema, vagatseja, heasüdamlik ja valmis krossi eest inimest maha müüma. Nende inimestega pole noortel naistel ei rõõmu, rahu ega vabadust; vanaeide alalise torisemise ja peremehe tujude pärast peavad nad surema tuska ja kurvastusse. Tahtmatult hakkavad nad endale salajasi meelelahutusi otsima, ja

mõistagi leiavad. Kuulake, mis ütleb Marja Antipovna kohe pärast seda, kui on kurtnud oma saatuse üle:

«Mis siis ikka, olgu, ärge laske, pange luku taha! Mängige türanni! Meie aga koos õega palume end lasta õhtusele jumalateenistusele kloostrisse, paneme end uhkesti riidesse, ise aga läheme kas parki või Sokolnikisse. Peab kuidagi kavaluste peale välja minema...»

Siin ongi teile selle tahtmatu, tarbetu kavaluse esimene näide. Kuidas sellised arutlused Marja Antipovnale pähe tekkisid, missugustest üksikjuhtudest peale hakkas arenema kalduvus kavaldada, — mis see meile korda läheb!... Meie teame niisuguse meeleolu üldist põhjust, — Ostrovski on meile ise selle väga selgesti kätte näidanud, — ja näeme, et Marja Antipovna pole oma liigis erandlik, vaid kõige harilikum, peaaegu alatine nähtus. Tema varajase rikutuse selgitamiseks polegi meil enam midagi vaja. Kuid Ostrovski viib meid üsna sügavale selle perekonna rüppe, sunnib olema kõige intiimsemate stseenide pealtvaatajaks ja me mitte üksi ei taipa, vaid tunneme südamevaluga, et siin ei saagi olla muid vahekordi kui need, mis rajanevad ühe poole pettusel ja kavalusel ning teise poole metsikul ja häbematul despotismil. Stseenid Marja Antipovna ja Puzatovi naise Matrjona Savišna vahel ning nende mõlema ja köögitüdruku vahel selgitavad kõlvatuse kogu nurjatust, mille najal selles majas kõik püsib. Matrjona Savišna teeb Mašale selgeks, et pole vaja harjutada ohvitsere akna all edvistama, sellest levib halb kuulsus ja pärast ei saa sest enam lahti. Samal ajal aga on nad juba saatnud köögitüdruku mingisuguste toredate poiste juurde, kes kutsuvad neid Ostankinosse ja paluvad kaasa võtta pudel madeirat. Muidugi mõista tehakse ka seda tasahilju ja hirmuvärinaga, sest olgugi et Puzatov on kodunt ära, valvab kõige järele tema ema ja takistab kõike. Vaevalt näinud läbi akna, et Darja on tagasi jõudnud, hüüab Mašenka hirmunult: «Ah, õeke, kui ta ainult ei satuks emakese küüsi!» Ja Darja tõesti sattuski; kuid temagi pole suu peale löödu ja oskab end välja keerutada: «Jooksin poodi,» ütleb, «siidlõnga tooma.» See-

kord veeti järelevaatajat ninapidi. Kuid noorte naiste jutuajamise ajal teenijaga kostab lava tagant tasane müra: teenija kuulatab ehmunult ja lausub: «Näikse, emake — i s e on tulnud . . .» Ja tõesti, esikust juba kostab Puzatovi hääl: «Naine! Hõi, naine! Matrjona Savišna! . . .» Naine astub uksele lähemale ja küsib: «Mis on?» Mees vastab: «Tere ka! Ja sina mõtlesid, et on jumal teab kes! . . .» See algus annab teile juba kätte Antip Antipõtši ja Matrjona Savišna abieluvahekorra mõõdupuu. On selge, et naine on mehele midagi kumminukukese taolist, millega lapsed oma meelt lahutavad: kord tirivad tal jalad välja, kord litsuvad pea sisse või venitavad pikaks, et vaadata, missugune n ä g u sel oleks. Ei vähematki tunnustust naise inimõigustele ega vähematki aimu lugupidamisest tema kõlbelise isiku vastu, — kõike seda pole kunagi olnudki Puzatovil. Tema vahekorrad naisega piirduvad elajalikkude impulssidega ja oma põikpäisuse lõbustamisega. Ta ütleb, et kui tema naine «ennast ehib, on ta ette kui iga armuline proua — jumala eest soliidsem! Need kõik on ju kidurakesed; lubatagu öelda, et meiesuguse jaoks pole kuhu peale vaadatagi. Aga tema on mul ikka sihuke . . . Tähendab, ma räägin tema kehaehitusest . . . Noh, ja kõik muu . . .» Ja oma kohustusi naise vastu, naise armastuse võitmiseks, piirab ta samaga. Siin on tema seisukoht: «Et ta mind, sihukest tublit poissi, säärast ilusat mehepõrakat hakkaks kellegi vastu vahetama! . . .» Aga milles seisab ta ilu? Siin on tema enda määrang: «Hoopis ise asi aga on tubli kaupmees, sile, roosa, noh, nagu mina. On ikka keda armastada, pole mõni koltunud ametnikunähvits . . .» Selles on tal muide võib-olla ka õigus: mitte ilmaaegu ei joonistata meil frakki riietatud tüsedate kameeliate, teiste naiste arvel elavate isandate karikatuure! . . . Ja kui Matrjona Savišna salaja mehe eest sõidab noormeeste juurde Ostankinosse, siis tähendab see osalt muidugi seda, et tema arenemine on mõnel määral kaldunud teisele poole, aga osalt ka seda, et ta elu on mehe põikpäisuse tõttu muutunud juba liigagi vastikuks. See põikpäisus väljendub näiteks järgmiselt. Tee ootel istub Antip Antipõtš ja vahib ringi, viimaks teeb ta igavuse tõttu järgmise tüki:

ANTIP ANTIPÕTS (*ähvardavalt*): Naine! Tule siia!
MATRJONA SAVIŠNA: Mida siis veel?
ANTIP ANTIPÕTS: Tule siia, öeldakse sulle. (*Põrutab rusikaga vastu lauda.*)
MATRJONA SAVIŠNA: Kas oled õige hulluks läinud või?
ANTIP ANTIPÕTS: Mis ma's sinuga teen? (*Taob vastu lauda.*)
MATRJONA SAVIŠNA: Mis sinuga on? (*Aralt.*) Antip- Antipõtš...
ANTIP ANTIPÕTS: Ahaa! Kartma lõid. (*Naerab.*) Ei, Matrjona Savišna, seda teen niisama — heidan nalja. (*Ohkab.*) Kuidas jääb siis teega?

Te näete, sedaviisi heidab ta igavuse pärast n a l j a! Tal hakkas teed oodates igav... On selge, missuguseid tundeid võib seesuguse mehe vastu olla ka kõige vähenõudlikumalgi naisel.

Kuid võrreldes oma emaga on Antip Antipõtš ikkagi veel progressiivne ja humaanne inimene. Ainult purjus päi peab ta sündsaks oma naist kolkida ja sedagi ei kiida ta täiesti heaks. Pakkudes Širjalovile naiseks oma õde, küsib ta: «Sa oled ju purjus peast vagane? Ei kakle?» Kuid tema ema Stepanida Trofimovna ei tunnusta sedagi: ta tõreleb pojaga, miks see oma naist hirmu all ei hoia. «Kuidas va minu kadunu mind ka ei armastanud, kuidas ta ka ei hellitanud, aga magamistoas rippus igaks juhuks naela otsas ikka nuut.» Tema pojal ei ole nuuti ja seda peab ta juba moraalilanguseks... Ent naine peab nuuditagi vajalikuks mehe ees silmakirjatseda: ta suudleb teda teeseldud õrnusega, hellitab teda, palub temalt ning emakeselt luba õhtuseks jumalateenistuseks kodunt lahkuda, kuigi näitab ka ise teatud pretensiooni põikpäisuseks, tähendades, et: «Pole veel seda inimest maailma sündinud, kes paneks mind vaikima.» Pettus ja teesklemine valitsevad selles majas täieõiguslikult ja kujutavad enesest nagu mingit isemoodi usku, mida võiks nimetada s i l m a k i r j a t s e m i s e r e l i g i o o n i k s.

Jätnud naise rahule, pöördub Puzatov õe poole ja hakkab talle peigmehi kauplema. Seejuures tehakse jällegi igasuguseid tagasihoidlikke vihjeid kehaehituse kohta, mistõttu mitte vähem tagasihoidlik neiu jookseb toast välja. Siis algab tema saatuse kohta ema ja poja intiimne nõupidamine. Ema paneb peigmeheks ette Širjalovi,

keda ta soovitab järgmiselt: «Kuigi on vanavõitu ja lesk, aga raha, Antipuška, seda on tal tublisti, rohkem kui vaja. Noh, ja inimene ise on korralik, jumalakartlik, eeskujulik kaupmees, ja suures lugupidamises.» Poeg vastab sellele lakooniliselt: «Ainus asi, emake, — liiga suur kelm.» Võiks arvata, et Puzatov peab lugu aususest ega salli kelmustükke. Aga mitte põrmugi. Tal on ainult oma eriline arusaamine, mille järgi tohib küll kelm olla, kuid ainult teatava piirini, olgugi, et ta isegi hästi ei tea, nimelt missuguse piirini... Ja nii näibki talle, et see inimene pole veel liiga suur kelm, kuna teine on juba liiga suur kelm. Ning kui on juba liiga suur kelm, siis tal nagu hakkaks ka südametunnistuski vastu. Muide, sellelgi tundel pole mingeid iseäralikke tagajärgi. Kuulake, mida ütlevad oma kõlbelistest seisukohtadest ema ja poeg. Poja märkusele, et Širjalov on suur kelm, vastab Stepanida Trofimovna järgmiselt:

«Oh sa mu heldus! Mille poolest ta siis kelm on, palun ütle ometi! Iga püha puhul käib kirikus ja tuleb varem kui kõik teised; paastudest peab kinni; suure paastu ajal ei joo teedki suhkruga — ikka meega või rosinatega. Näed, kullake! Mitte nii nagu sina... Ja kui ta kedagi petabki, mis häda sellest õige on! Pole ta esimene, pole ka viimane: — ärimees; eks selle najal, Antipuška, kogu kaubitsemine püsibki. Ega vanasõna tühja räägi: «Ei peta — ei müü.»»

ANTIP ANTIPOTŠ: Mis nüüd seda rääkida! Miks sõpra mitte tüssata, kui see käe järele on. See pole midagi. Võib. Aga, emake, eks hakka vahel ka südametunnistuski vastu. (*Kratsib kukalt.*) Tõesõna. Ja surmatunnikegi tuleb meelde. (*Vaikus.*) Egas ma ise ka, kui juhus on, temast halvemini miini alla pane. Kuid pärastpoole maju ikkagi talle nimetan: näed nüüd, nii ja naa, olen sulle pisut külge teinud. Läinud aastal lõin Sava Savitšilt arvetegemisel rublakest viissada viltu. Aga pärast ma ometi ütlesin talle: näe, Sava Savitš, jätsid pool tuhat kahe silma vahele, aga nüüd, vennas, on juba hilja; ütlen talle, et: sina aga ära loe vareseid. Vihastas natuke, ja jälle oleme sõbrad. Mõni asi!

Te näete, et Puzatov ei peagi oma kelmusi sugugi halvaks asjaks, ei pea isegi pettuseks, vaid lihtsalt osavaks, targaks võtteks, millele võib olla uhkegi. Ja need, keda

ta tüssab, pooldavad sama arvamust: Sava Savitš vihastas, et oli lasknud end haneks püüda, hiljem aga, kui haavunud enesetunne rahunes, sai ta jällegi Antip Antipõtši sõbraks. Pettus on siin normaalne, paratamatu nähtus, nagu sõjas tapmine. Selle pimeda riigi elukord on juba nõnda kujunenud, et tema elanikkude vahel valitseb igavene vaen. Siin on kõik sõjajalal: naine mehega viimase põikpäisuse pärast, mees naisega, et too on sõnakuulmatu või tõrksa meelega; vanemad lastega, sest need tahavad ise oma mõistuse järgi elada, lapsed vanematega, kuna viimased ei lase neid oma mõistuse järgi käia; peremehed sõdivad sellidega, ülemused alluvatega sellepärast, et ühed tahavad oma põikpäisusega kõike maha suruda, teised aga ei leia vaba ruumi ka oma kõige seaduspärasemailegi püüdlustele; äritsejad sõdivad selleks, et keegi ei lööks neilt üle ikka ainult teiste kurnamiseks arvestatud tegevuse kasumit; jõude ümberhulkujad võitlevad selleks, et neil ei libiseks käte vahelt need inimesed, kelle töö arvel nad jumalamuidu söövad, keigardavad ja rikastuvad. Ja kõik need inimesed sõdivad ühisel jõul ausate inimeste vastu, kes võivad avada rõhutud töötajate silmad ja õpetada valjult ning tungivalt nõudma oma õigust. Niisuguse asjade seisukorra tõttu asuvad kõik piiramisseisukorras, kõik tegelevad ainult sellega, kuidas end hädaohu eest päästa ja vastase valvsust eksiteele viia. Kõikidel nägudel lasub ähmi ja usaldamatuse pitser; mõttetegevuse loomulik käik muutub ja terveloomuliste arutluste asemele astuvad iseäralikud tinglikud kaalutlused, millede tunnuseks on elajalik iseloom ja millised on inimloomusele sootuks vastandlikud. On teada, et sõja loogika on täiesti erinev terve mõistuse loogikast. Sõjakavalust ülistatakse kui oma ligimeste hävitamisele suunatud tarkuse tõendust; mõrva ülistatakse kui inimese suurimat kangelastegu; õnnestunud röövkäik — laagri vallutamine, moonavoori äravõtmine jms. tõstab inimest oma kaaskodanike silmis. Seejuures aga on igas seadusandluses ette nähtud karistusi nii petmise, mõrvamise kui ka röövimise eest. Veel enam, igas seadusandluses tunnustatakse pehmendavaid asjaolusid ja vahel andestatakse koguni mõrv, kui seda põhjustanud asjaolud olid liiga vältimatud.

Kuid missuguseid pehmendavaid asjaolusid on näiteks ungarlasel või slaavlasel, kes lähevad sõtta itaallaste vastu selleks, et Austrial oleks endiselt võimalik neid rõhuda?[19] Millise kohutava nuhtlusega peaks karistama iga ungari või slaavi ohvitseri või sõdurit iga lasu eest, mille ta tegi prantsuse või sardiinia väeosade pihta! Ent nii suur on üldise pimestamise jõud, mis paratamatult nakatab teatavais olukordades asuvaid inimesi, et sõjas kordasaadetud mõrva või röövimise eest kedagi mitte ainult ei karistata, vaid ülistatakse ja austatakse pealekauba! Täpselt samasuguse pöörase pimedusega on löödud kõik pimeda riigi elanikud, kes kerkivad me ette Ostrovski komöödiates. Nad on alatises sõjaseisukorras kõige ümbritsevaga ja ärge nõudke ega oodake neilt seepärast ratsionaalseid kaalutlusi, mis on kättesaadavad rahulikus ja rahu seisukorras asuvale inimesele. Puzatov esitab järgmise sõjasüllogismi: «Kui mina ei tapa sind, siis tapad sina minu; seepärast parem mina tapan sinu.» Ja mida saab öelda säärase süllogismi vastu? Ja kas ei teki ta iseenesest igas inimeses, kes on asetatud raskesse olukorda, kus ta peab valima võidu ja kaotuse vahel? Pole vaja imestadagi, kui jutustades sellest, kuidas ta oli andnud liiga vähe raha kaubaarve esitanud sakslasele, Puzatov arutleb nõnda: «Kas anda talle kõik? Aga mis eest? Ei, tulgu see auavaldus hiljem. Nad nööritvad seal sihukest hinda, nagu tahavad, sina aga ole loll ja usu neid. Teen sedasama ka järgminegi kord, kui ta ei peaks vekslit võtma.» Te näete, et siin käib kõige harilikum mäng: kes mängib paremini, see on ka võidumees.

Kuid Puzatov ei armasta pettust kui niisugust, tarbetut pettust ilma kasusaamise lootuseta; ei armasta muuseas ka sellepärast, et niisuguses pettuses ei avaldu oluliste huvidega tegelev soliidne mõistus, vaid paljas kergemeelsus, millel puudub igasugune põhjendus. Širjalovit aga, kelle juures kelmitsemine ületab kõik piirid, ei poolda ta rohkem seepärast, et see juba ei tee mingit vahet sõja ja rahu vahel, — kord hakkab ta tulistama vaherahu ajal, kord kõmmutab isegi omade pihta. «See,» räägib Puzatov, «on nagu mõni juut: petab oma lihast

isa. Tõesti. Nii ta just vahibki kõigile silma. Ise aga teeskleb vagatsejat.» Muide, ka Puzatovi laitusavaldust ei saa käesoleval juhul tõsiselt võtta. Samal ajal kui ta Širjalovit sõimab, ilmub see kaupmees Antip Antipõtši juurde külla. Antip Antipõtš mitte ainult ei võta teda väga lahkelt vastu, mitte ainult ei kuula tema juttu Senka-poja pummeldusest, mis sunnib vanameest ennast naist võtma, ja Širjalovi enda kelmustükkidest, vaid krooniks sellele kupeldab temale ka oma õe ning ajab asjad Marja Antipovna nõusolekuta ja teadmata siinsamas lõplikult korda. Mis on teda sellele tõuganud? Vastus väljendub mõnes sõnas, mis ta lausus pärast Širjalovi lahkumist. «Küll on alles varganägu see mühakas,» arutab Puzatov endamisi, pilgutades silma: «peenike võrukael! Missuguseks vaeseks Laatsaruseks ta ennast teeb! Näed nüüd, Senka olevat süüdi! ... Aga mis nüüd, vennike, sellest enam rääkida: lihtsalt tuli vanas eas totrus peale ... Noh, mis siis ikka, me teeme heameelega kaasa! Pole midagi, võib teha! ... Ainult kes keda kaasavara poolest pügab, see asi, Paramon Ferapontõtš, on alles tume. Meie emakesega ei lase endil kah nahka üle kõrvade tõmmata ...» Asi on järelikult päris lihtne: avanes võimalus õde kasulikult käest anda; kuidas saab juhust kasutamata jätta? Õele on see ju heategu: saab ikkagi katuse alla! ...

Niisugused on inimesed, niisugused on inimeste vahekorrad, mis esinevad «Perekondliku õnne pildis», ilmumise ajalt esimeses Ostrovski teoses. Juba selleski leidus rohkesti neid omadusi, mis avanesid täielikumalt ja eredamalt Ostrovski järgnevais komöödiais. Vähemalt on näha, et autor oli juba sel ajal hämmastatud sellest vaenulikkusest ja süngusest, mis meil enamasti iseloomustavad kõige lähedamate inimeste vahekordi. Siin on osalt vihjatud ka selle sünguse ja vaenulikkuse põhjustele: ühtede mõttetule põikpäisusele ja teiste arglikule kõrvalepuiklemisele ning tegevusetusele. Siinsamas esitatakse eriti eredalt ja reljeefselt ka säärase ebaloomuliku olukorra tagajärgi — üldist petmist ja kelmitsemist nii perekondlikes kui ka ühiskondlikes asjades.

«Omades inimestes» näeme jälle sedasama silmakir-

jatsemise ja kelmuse religiooni, sedasama ühtede jaburust ning põikpäisust ja teiste petlikku alistuvust, orjalikku kavalust, ainult keerulisemas hargnemises. Siin näidatakse meile mitu rõhumise astet, juhatatakse kätte teatud süsteem põikpäisuse liigitelus, antakse selle ajaloo ülevaade. Kõige suurem põikpea, despoot kõigi lähedate inimeste suhtes, kes ei tunne mingit t a g a s i h o i d u, on Samson Silõtš Bolšov. Ja missugust hirmu ta kogu majale sisendab! Tema naine Agrafena Kondratjevna ähvardab oma täiskasvanud tütart, et «kaebab isale»; see aga vastab: «Selleks olete jumala poolt loodudki, et kaevata; ise te pole ju mulle kuigi tähtis.» Teistkordse ähvarduse peale nähvab ta veelgi teravamalt: «Muud ei kuulegi, kui isa ja isa; eks tema kuuldes olete vägagi tubli rääkima, aga katsuge iseseisvalt!» On näha, et Samson Silõtš on nii naise kui ka tütre meelest otsekui mingi peletis ja et mõlemad, kuigi nad teineteist temaga hirmutavad, on tema vastu siiski vaikivas, varjatud, iseenesest tekkinud opositsioonis. Oma äärmise arenematuse tõttu ei suuda Agrafena Kondratjevna ise oma tunnete üle selgusele jõuda ja väljendab ainult ohkamise ning õhkamisega, et tal on raske. Kuid Lipotška ütleb täiesti häbenematult: «Emal on kust tuul, sealt meel; isa — kui ei ole purjus, siis vaikib, kui on purjus, siis vaata, et annab kolki... Kuidas võib haritud preili seda kannatada!» Majateenijad on kõik samadest sünge kartuse tunnetest läbi imbunud; poisike Tiška kaebab, et saab peremehelt nahatäisi; köögiteenijal Fominišnal on järgmine jutuajamine kosjamoori Ustinja Naumovnaga, kes otsib Bolšovi tütrele Lipotškale peigmeest:

USTINJA NAUMOVNA: Istu, Fominišna, jalad on ju vanad, vigased.

FOMINIŠNA: Või veel, emand! Pole aega. Vaata, mis hull lugu meil on: i s e ei tule ju miskipärast linnast koju, me kõik liigume hirmul; vaata, et tuleb koju purjus päi. Küll on sellel aga pea narrust täis. Jumaluke, sigib ometi sihukesi üleannetuid!

USTINJA NAUMOVNA: Teadagi: rikka mehega on nagu kuradiga, ei temast saa nii kergesti aru.

FOMINIŠNA: Küll oleme tema pärast hirmul olnud. Näe, läinud nädalal tuli öösel purjus koju; läks nii sõjakaks teine, et hoia alt. Lihtsalt kole! Peksab lauanõusid... «Uih!» ütleb, «olete sihukesed ja nihukesed, tapan kõik korraga maha.»

Ja tõesti hoiab Samson Silõtš kõiki, võib öelda, issanda hirmu all. Kui ta nähtavale ilmub, vaatavad kõik talle silmi ja püüavad värisedes mõistatada — mis on, missugune on ta meeleolu? Siin on lühike stseen, milles on näha, missugune hirmuvärin lähtub temast üle kogu maja. Tuppa jookseb Fominišna ja kisendab:

FOMINIŠNA: Samson Silõtš tuli, näis, et purjus!
TIŠKA: Ptüi! Oleme lõksus!
FOMINIŠNA: Jookse, Tiška, Lazari järele; jookse kiiresti, tuvike!...
AGRAFENA KONDRATJEVNA (ilmub trepile): Kuidas on, Fominišna, emake, kuhu ta rühib?
FOMINIŠNA: Näikse, emake, et siia! Ma keeran ukse lukku, jumala eest keeran lukku; las läheb teine üles, sina aga, kallike, istu siin.

Ja lisaks kõigele selgub, et Samson Silõtš polegi üldse purjus; see oli Fominišnale ainult paistnud. Kuid on tähelepanemisväärne, kui suurel määral ajab segi kõik arusaamised, kaotab kõik vahed see kõiki vahet tegemata rõhuv despotism: ema, tütar, köögitüdruk, perenaine, poisike-teener, poesell — see kõik sulab rängal silmapilgul ühte — üheks rõhutute parteiks, kes on mures oma kaitse pärast. Fominišna, kes muidu Tiškat lööb ja taga ajab, palub teda härdalt ja nimetab tuvikeseks; Agrafena Kondratjevna pöördub haleda ilmega oma köögitüdruku poole ja küsib: «Kuidas on, Fominišna, emake?...» Fominišna vaatab temale kaastundega ja on valmis talle ukse lukustamisega kaitset pakkuma... Ainult poesell Lazar Podhaljuzin, keda seob peremehega mingi tume, lähemalt määramata liit, ja kes valmistub ise kah väikese despoodi osa etendama, seisab sellest hirmust pisut eemal, hirmust, mis valdab kõiki Bolšovi majja astujaid. Podhaljuzini isikus ilmneb meile teine, madalam põikpäisuse instants, mis seni oli ränga surve all, kuid hakkab juba oma pead tõstma... Arutades asju Podhaljuziniga ütleb talle kosjamoor: «Sa tead ju isegi, mis lapsuke meil see Samson Silõtš on; ta võib ju parajal ajal ka tanu nässu lüüa.» Podhaljuzin aga vastab enesekindlalt: «Mitte midagi ei löö ta nässu.» Vastates Tiškale, kes ähvardab Lazari kuklavõmmude pärast peremehele kaevata, on ta veelgi järsum: «Ütlen peremehele!

Mis on mul sinu peremehest! On asjad nii kaugel, siis ma...» algab ta, kuid ei lõpeta. On näha, et ka tema pole veel unustanud, mis lapsuke see Samson Silõtš on. Muide kuraasitab ka Podhaljuzingi säärasel kombel alles sellest ajast peale, kui tema kätes on kogu mehaanika, mille Bolšov oli sepitsenud enda pankrotti kuulutamiseks. Ta tunneb ennast inimese seisukorras, kes oli suutnud oma vangivalvuri selle ukse taha lükata, mille kaudu ta ise oli jõudnud välja karata. Ent vangivalvuri kätte oli jäänud vangla värava võti: seda on alles vaja välja nõuda, ja tundes, nagu poleks ta enam vanglas, kuid teades, et ta pole ka veel täiesti vabaduses, Podhaljuzin siirdub alatasa eneserahulduse rõõmust rahutusele ja segab ühte jultumuse ja orjaliku roomamise. Bolšovi maja ning poed on ta juba saanud; ta peab vanamehe varanduse lõplikult üle võtma ja peale selle veel kosima tema tütre, kes on talle väga meeltmööda. Oma lootuste täitumise rajab Podhaljuzin just Bolšovi põikpäisusele. Pikemate otsinguteta ja tegemata eriti kuritahtlikke plaane õhutab ta ainult kosjamoori, et see mõjutaks Lipotška endise härrasmehest peigmehe loobuma, ise aga püüab Bolšovile meeldida orjaliku tooni ja oma kaastunde avaldamisega. Tema esialgsed kaalutlused pole kuigi kavalad. Ta lausub endamisi:

«Tundes Samson Silõtši iseloomu, nagu see päriselt on, võibki see kõik väga kergesti juhtuda. Neil on nõnda sisse seatud: kui neile midagi pähe tuleb, ei peksa seda enam mingil moel sealt välja. Täpselt niisama nagu nad nelja aasta eest tahtsid habeme maha ajada: kui palju Agrafena Kondratjevna ka ei palunud, kui palju ta ka ei nutnud, — ei, ütleb teine, hiljem lasen jälle kasvada, nüüd aga viin oma tahtmise läbi: võtsid ja ajasidki maha. Nii tuleb ka selle asjaga: kui teen neil midagi meeltmööda või kui see tuleb neile pähe — pannakse tütar homme juba tanu alla ja loril lõpp, ei tohi sõnagi vastu piiksatada.»

On selge, et see arvestus pole kuigi keeruline; ta sihib täielikult Bolšovi despootlikule iseloomule. Muidugi mõista ei saa siin erilist kavalust ollagi, sest nagu lolli jaoks pole seadust kirjutatud, pole seda põikpea jaoks ammugi mitte, järelikult, nagu tähendas Ustinja Naumovna, e i s a a temast mõhkugi a r u. Podhaljuzin teabki, et läheb hea õnne peale välja. «Kui teen neile

midagi meeltmööda,» ütleb ta, «*või kui see tuleb neile pähe*» — mõlemad võimalused on ühteviisi tõenäolised ja ühteviisi ebatõenäolised. Mis puutub *meeltmööda tegemisse*, siis pole selleks jällegi kuigi palju taiplikkust vaja: aja udujuttu oma alistuvusest, tänumeelest, õnnest teenida niisugust inimest, oma tühisusest tema kõrval, — ja muud pole midagi tarviski, et teha heldinuks lolli mühakat, kellel on despootlik iseloom. Kõigist argielu-diplomaatia liikidest on see kõige madalam, see pole rohkem kui järgmise käigu arvestamine malemängus. Bolšov läheb selle lihtsa võttega liimile, sest meelevaldsed harjumused on temalt juba ammu võtnud igasuguse taiplikkuse, on võtnud igasuguse võimaluse näha asju otsekoheselt ja kainelt. Ta seab enese kõige selle ainsaks seaduseks ja keskpunktiks, kuhu aga ulatub tema tegevus. Oma perekonnas väljendab ta seda küünilise jämedusega. Tütre kohta räägib ta: «Minu võsu: tahan — söön pudruga koos, tahan — löön võiks.» Seepärast ei kujuta ka tütre paaripanek Podhaljuziniga vastu tütre enda tahtmist Samson Silõtšile muud, kui ainult huvitavat katset. «Astu õige pruudi juurde sisse,» ütleb ta Lazarile, «*me teeme nendega nalja.*» Naljategemine seisab selles, et ta ootamatult kuulutab naisele ja tütrele, et Lazar on Lipotška peigmees. Kõik kaotavad pea: ema, kosjamoor, Fominišna ja ka mõrsja ise, kes muide leidis *harituna* eneses jõudu otsustava vastupanu avaldamiseks ja hüüda: «Ei taha, ei taha, ei lähe sihukesele vastikule.» Iseenesestki mõista ei tule niisugusest vastupanust midagi välja: Samson Silõtši meelt sa ei murra. Pealegi ässitab teda veel Podhaljuzin tagant, tähendades salakavalalt: «On näha, isake, et teie soov ei lähe läbi.» Neist sõnadest on küllalt, et Bolšov ühendaks vägisi peigmehe ja mõrsja käed ja vastaks nõnda: «Kuidas ei lähe läbi, kui mina seda tahan? *Milleks ma isa olen, kui mitte et käskida?* Kas ma olen teda ilmaaegu toitnud?» Nagu näete, tunnustab Bolšov isakohustest ainult ühte: lastele käsuandmist. Et ta oli aga oma tütart toitnud, siis on see juba niisugune heategu, mille eest tütar peab talle tasuma täieliku loobumisega oma tahtest. Täpselt samasugune on Bolšov ka

kogu oma tegevuses. Ta märkab näiteks ise, et Podhaljuzin on kelm; kuid temasse see asi ei puutu, sest Podhaljuzin on tema sell ja hoolitseb peremehe kasu eest. Vähimagi tagasihoidmiseta heidab Bolšov talle ette tänamatust, osutades järgmistele faktidele: «Tuleta meelde, Lazar, kui mitu korda ma olen märganud, et sinu käed pole puhtad: aga mis sellest? Ma ju ei kihutanud sind minema, ei teotanud sind kogu linna ees. Tegin su oma ülemselliks, andsin sulle kogu oma varanduse, andsin sulle oma käega koguni oma tütregi.» Ja seda kõike lootuses, et Lazar hakkab toredasti kelmitsema ning kõikidelt raha välja pigistama peale, enesestki mõista, Bolšovi enda. Sama lugu on ka Rispoloženskiga, joodikust nurgaadvokaadiga, kelle erialaks on jonniasjad ja kes on mõnel määral ajanud ka Bolšovi protsesse. Samson Silõtš naerab selle üle, kuidas mees kohtust minema kihutati ja otsustab väga karmilt, et vaja oleks teda Kamtšatkasse saata. Rispoloženski küsimuse peale: «Mille eest siis Kamtšatkasse?» nähvab Bolšov vastu: «Mille eest! Jõleduste eest! Kas siis tõesti peab teile järele kiitma?» Kuid niisugune range vaade teenistusest minema kihutatud ametniku tegevuse kohta ei takista Samson Silõtši põrmugi temalt seoses kavatsetud kuritahtliku pankrotiga teeneid nõudmast. Bolšov nagu loeks end täiesti väljaspool neid kõlbelisi reegleid, mida ta peab kohustuslikeks teistele. See imelik (kuid meie ühiskonnas siiski nii sagedane) nähtus tekib sellest, et Bolšov ei mõista ühiskondliku liidu tõelisi aluseid, ei tunnista üht inimest teisega siduvate õiguste ning kohuste ühiskäendust, ja vaatab nagu Puzatovgi ühiskonnale otsekui vaenlase leerile. «Peaksin ainult ise oma asjad paremini korraldama; mis aga puutub sellesse, kes kelle pärast kannatab või kasu saab, see ei puutu minusse; kui kannatab, on ta ise süüdi: tähendab, laskis end püüdagada.» Säärastel kaalutlustel põhjenevad kõik Bolšovi mõtted, säärased kaalutlused kihutasid teda ka ennast maksujõuetuks kuulutama. Ostrovskile on ette heidetud, nagu poleks ta oma komöödias küllalt täielikult ja selgesti väljendanud, mil viisil, missuguste erimõjude tõttu, missuguses järjestuses ja missuguses vastavuses Bolšovi üldiste iseloomujoontega tekkis tal enda pankrotti-

tunnistamise kavatsus. «Kuritahtlik pankrott,» rääkisid kriitikud, «on säärane kuritegu, mis on kohutavam kui lihtne petmine, vargus või mõrv. See ühendab eneses need kolm roima eriliiki; kuid ta on veelgi hirmsam seetõttu, et ta toimub järelekaalutult, väga pika ettevalmistuse järel, nõuab palju salakavalat kannatlikkust ja kõige jultunumat enesevalitsemist. Sihukese roima peale läheb inimene ainult väärade veendumuste või mingisuguste eriti ebasoodsate kõlbeliste mõjude järeldusel. Ostrovskil pole mitte ainult midagi niisugust näidatud, vaid Bolšovi maksujõuetus on koguni näidatud palja tujuna, mis seisab selles, et ta ei taha raha maksta.» Sellised kaalutlused, olles küll teoreetiliselt täiesti õiged, on siiski kõik täielikult rakendamatud vene elule. Selles ju asi seisabki, et meie elu ei soodusta põrmugi mingite veendumuste kujunemist, ja kui neid kellelgi tekibki, siis ei luba elu neid rakendada. Meie ühiskonnas õitseb ainult üks veendumus, veendumus selles, et kõlbelisi veendumusi pole tarvis omada (või vähemalt välja näidata). Aga niisugune veendumus just ongi olemas ka Samson Silõtšil, kuigi see ei esine täiesti selgelt tema teadvuses; just selle veendumuse tagajärjel ta hellitabki Lazari, ajab asja Rispoloženskiga ja julgeb ennast maksujõuetuks kuulutada. Üldse peab tähendama, et ainult selle veendumuse abil hoitaksegi meie «pimedas riigis» alal teatavat elu: sellega tehakse siin karjäärigi, sõlmitakse kasulikke abieluvahekordi, kogutakse kapitale ning omandatakse üldine lugupidamine. Kui «pimedas riigis» poleks arenenud seegi ainus veendumus, siis jääks selles kõik seisma, suiguks unne ja tarduks. Muidugi on selles riigis olemas ka kindlate kõlbeliste printsiipidega, ausate ja pühade veendumustega inimesi, kuid kõik need on kahjuks obloomovlikku tüüpi. Isegi neidsamu omi veendumusi ei omandanud nad praktilises tegevuses, võitluses argielu valega, vaid kenakeste raamatute lugemisel, erutatud vestlustes sõpradega, innukate vannete andmisel naistele ning õilsates unistustes oma diivanil. Inimestel õnnestus lapsepõlvest peale ennast praktilise tegevuse neelust kõrvale hoida — ja neile jäi palju vaba aega, et kaaluda oma vahekordi maailmaga ja oma käitumise kõlbelisi aluseid!

Seistes eemal praktilisest sfäärist jõudsid nad oma mõtisklustes kaunite asjadeni; seepärast aga jäidki nad tõelise asja jaoks kõlbmatuiks ja osutusid täiesti mannetuiks, kui neil tuli «pimedas riigis» millegi või kellegi vastu põrgata. Algul on neid vahel kardetudki, kui nad ilmusid Onegini lornjetiga, Petšorini sünges mantlis, Rudini eksalteeritud kõnega; hiljem aga saadi aru, et need on kõik obloomovid, ja et kui nad ka võivadki olla kohutavad mõnele preilile, siis ei saa nad mingil juhul olla ohtlikud praktilistele tegelastele. Nii nad jäidki väljaspoole elu, need inimesed ausate püüete ja iseseisvate veendumustega (kes muide tegelikult sageli murdsid neile truudust oma ebapraktilisuse tõttu). Ja kui ei saagi öelda, et nad oma kokkupõrgetes ümbritsevate röövlindudega oleksid jäänud puhtaiks nagu tuvid, siis tohib vähemalt kinnitada, et nad osutusid niisama jõuetuiks nagu tuvid. Mis puutub aga «pimeda riigi» neisse elanikesse, kellel leidus jõudu ja harjumust tööks, siis olid nad kõik juba esimesest sammust peale astunud niisugusele teekesele, mis neid juba kuidagi ei võinud puhastele kõlbelistele veendumustele juhtida. Töötavale inimesele ei leidunud siin kunagi rahulikku, vaba ja üldkasulikku tegevust; vaevalt oli ta jõudnud ümber vaadata, kui juba tundis, et on kuidagiviisi sattunud vaenlase leeri ja peab oma olemasolu päästmiseks mingit moodi oma vaenlasi tüssama, teeseldes kas või vabatahtlikku ülejooksikut. Siis aga algavad kavalused — kuidas petta vaenlaste valvsust ja neist pääseda; ja kui see õnnestubki, plaanitsetakse vaenlaste vastu vaenulikku tegevust, osalt kättemaksuks, osalt enesekaitseks uue hädaohu vastu. Kuidas saab siin areneda õige arusaamine vahekordadest inimeste vahel? Kuidas saab siin areneda lugupidamine inimväärikuse vastu? Siin kannavad kõik vastutust kellegi teise poolt tehtud ülekohtu eest; kõik teevad mulle paha asjade eest, milles ma pole sugugi süüdi, ja ma olen sunnitud kõiki tagasi lööma, kuigi mul pole soovi kedagi läbi peksta. Vastu tahtmist muutub inimene valimatuks ja hakkab äigama igaühele, kes ette juhtub, kaotamata isegi teadmist sellest, et õieti poleks kedagi pidanud peksma. Tahtmatult pead jälle kordama «pimeda riigi» elu võrd-

lust ägeda sõjategevusega. Sõjas ei tee ju viga, kui soldat tapab niisuguse vaenlase, kes pole meie leeri saatnud ühtegi lasku: mees sattus kuuli ette — ja küllalt. Mõrvanud soldatit ei hakka südametunnistus piinama. Just niisama pole suurt häda, kui kaupmees on petnud kõige ausamat inimest, kes pole elus vähimatki kurja teinud. Aitab sellest, et ta ostab kaupa; kaubitsemine aga on seesama mis sõdagi: ei peta — ei müü! ... Kohaldage sedasama «pimeda riigi» mõisnikule, ametnikule, kellele tahes, ikka tuleb üks välja: kõik on sõjajalal ja kedagi ei piina südametunnistus petmise või võõra vara omastamise pärast, ja seda just sellepärast mitte, et kellelgi pole kõlbelisi veendumusi, vaid kõik elavad vastavalt asjaoludele.

Niiviisi me leiame sügavalt õige, iseloomulikult venepärase joone selles, et Bolšov oma kuritahtlikus pankrotis ei järgi mingisuguseid erilisi veendumusi ega koge eriti sügavat hingelist heitlust — peale hirmu sattuda süüpingile... Abstraheerituna näivad meile kõik kuriteod miski liiga koleda ning harukordsena; ent üksikjuhtudel toimuvad need enamasti väga kergelt ja on äärmiselt lihtsasti seletatavad. Kriminaalkohtu otsuse järgi osutus inimene nii röövliks kui ka mõrtsukaks; näib, et ta peaks olema mingi looduse heidik. Kui aga vaadata, pole ta sugugi heidik, vaid inimene, väga harilik ja koguni heasüdamlik. Ja pole tal mingeid veendumusi röövi ja mõrva kiiduväärsuse kohta; ta saatis oma kuriteod korda ilma mingi ränga ja kauakestnud heitluseta iseenesega, vaid lihtsalt niisama, juhuslikult, polnud isegi selles hästi teadlik, mis tegi. Rääkige inimestega, kes on näinud paljusid kurjategijaid; nad kinnitavad teile, et see tihtilugu nõnda on. Millest tuleb selline nähtus? Sellest, et iga kuritegu ei järeldu inimese natuurist, vaid järeldub sellest ebanormaalsest vahekorrast ühiskonnaga, millisesse ta on asetatud. Ja mida suurem on see ebanormaalsus, seda sagedamini pannakse kuritegusid toime isegi korralikkude natuuride poolt, seda vähem on kuriteos kaalumist ja süsteemi, seda enam juhust, peaaegu teadvusetust. Meie vaatluse all olevas «pimedas riigis» ulatub ühiskondlike vahekordade ebanormaalsus oma äärmiste pii-

rideni, ja seetõttu on täiesti arusaadav, et tema elanikel kaob kõlbelistes küsimustes viimanegi arunatuke. Kuriteos nad mõistavad ainult selle välist, juriidilist külge, mida nad õigusega põlastavad, kui suudavad tollest kuidagi mööda hiilida. Selle seesmine külg aga, toimepandava kuriteo tagajärjed teistele inimestele ja ühiskonnale, ei esinegi üldse nende ettekujutuses. Plaanitsedes kuritahtlikku pankrotti ei mõtlegi Bolšov sellele, et võib kahjustada võlausaldajate hüvangut ja teeb võib-olla mõned inimesed kerjusteks. See ei tule talle meelde isegi siis, kui teda on juba paigutatud vangitorni. Ta seletab, et möödudes Iveri väravast kardab ta heita pilku Iveri jumalaemale[20], kaebab, et poisikesed näitavad talle näpuga, kardab, et ta saadetakse Siberisse; kuid inimestest, keda ta laostas — ei sõnagi. Mis siin imestada, et ta nii kergesti läheb kuriteole, kui selle kõige olulisem jõleduski on talle mõistmatu! Ta näeb ainult, et «teised teevad sedasama». Ja see pole talle paljas õigustav fraas, paljas näide, nagu kinnitas üks Ostrovski rangeid kriitikuid. Ei, siin on lähtepunkt, millest tuletub Bolšovi kogu moraal. Ta näeb, et teised teevad pankrotti, näppavad tema raha, pärast aga ehitavad selle raha eest belvedeerega maju ja ostavad uhkeid sõidukeid; ja otsemaid kohaldab ta siin üldise kaalutluse: «Et mängus ei tüssataks mind, pean ma teisi tüssama.» Siin pole enam tähtis, et Bolšovi võlausaldajad ei teinud pankrotti ega ruineerinud teda: võta ükspuha kellelt, ainult et oma tulu kokku krahmida. Siin nagu lahinguski pole mõtet üksikisikut arutada. Vaat kui keegi ei petaks, s. o. kui poleks sõda olemas, siis oleks ka Samson Silõtš rahulikult ja ausalt elanud, poleks kedagi tüssanud. Ja kuidas ta peakski käituma, kui kõik tema ümber kelmitsevad? Ja kellel oleks kasu tema aususest? Kui mitte tema, siis tüssavad teised, tulemus on sama. Siin on Bolšovi ja Podhaljuzini vahel selle kohta peetud vestlus:

BOLŠOV: Sina, Lazar, kui sa vabal ajal tegid mulle palanksi, oleksid võinud kokku võtta üksikmüügi härraste osas, noh ja muud, mis seal veel on. Muidu, vennas, me kaupleme, kaupleme, kasu aga pole krossigi eest. Või jälle müüjad patustavad, kannavad sugulastele ja armukestele; peaks neid vähe hurjutama. Milleks siis

TRÜ Raamatukogu

niisama kasuta õhku rikkuda? Või ei ole neil ehk hakkamist? Oleks nagu juba aeg.

PODHALJUZIN: Kuidas võib olla, Samson Silõtš, et pole hakkamist? Mulle paistab, nagu oleksin ise ilmast ilma linnas ja seletaksin neile küllalt.

BOLŠOV: Ja mida sa neile siis seletad?

PODHALJUZIN: Teadagi mida, püüan seda, et kõik oleks korras ja nagu olema peab. Poisid, räägin neile, ärge te tukkuge; niipea kui näed, et asi sobib, olgu et ostja on ogarake sattunud või siis värv mustriga mõnele preilikesele eriti meeldima hakanud, — võta ja viska, ütlen neile, rubla või kaks arssinale otsa.

BOLŠOV: Küllap sa tead, vennas, kuidas sakslased oma ärides meie härrasmehi nöörivad. Oletamegi, et me pole sakslased, vaid õigeusulised kristlased, aga eks täidisega pirukaid sööme meiegi. Eks ole, mis?

PODHALJUZIN: Selge see. Ja mõõta, räägin neile, tuleb samuti loomulikumalt: tõmba ja tiri, ainult, jumal hoidku, et ei käriseks; ega meie ise, räägin neile, seda pärast kanna. Noh, kui jäävad aga vahtima, siis pole see kellegi süü, — siis, räägin neile, võib liigse arssina ka lihtsalt üle käe libistada.

BOLŠOV: Kõik on üks ja sama: eks varastá ju rätsep ikkagi. Oh, Lazar, vilets on tänapäeval lõikus: pole enam endised ajakesed.

Asi on selge: Samson Silõtši kogu moraal põhjeneb reeglil: selle asemel et teised varastaksid, varastan parem ise. Võib-olla ei paku see reegel dramaatilist huvi, see on juba kriitikute otsustada; kuid tal on äärmiselt lai rakendus meie elu paljudel aladel. Sellesama reegli põhjal võtab mõni mees altkäemaksu ja õigustab end vääralt, mõeldes: ükspuha, kui mitte mina, siis võtab teine, ja rehkendab samuti vääralt. Mõni teine peab kinni oma mõisnikuõigustest, arutades: ükspuha, kui mitte minu valitseja, siis hakkab ringkonnaülem minu talupoegi pigistama. Kolmas roomab ülemuse ees, arutledes: ükspuha — sest kui mitte mina, siis leiab ta endale mõne teise, mina aga jään ainult kohast ilma. Lühidalt — kuhu te ka ei vaata, igal pool kohtate inimesi, kes tegutsevad selle reegli põhjal: «kui mitte mina, siis teine». Vist on selge, et niisugune kaalutlus ei esine siin sugugi eeskujuna ... See pole midagi muud kui kõige jämedama ja vastikuma egoismi väljendus, misjuures täiesti puuduvad igasugused kõrgemad kõlbelised printsiibid.

Järgides selle egoismi sisendusi plaanitsebki Bolšov oma pankrotti. Ja käesoleval juhul on tema egoismil ka

veel vabandav põhjus: ta mitte ainult pole näinud, kuidas teised pankrotitegemise läbi rikastuvad, vaid ta on oma paljude võlgnikkude maksujõuetuse tõttu ka ise pidanud äriasjade teatava korratuse all kannatama. Ta räägib sellest Podhaljuzinile kibedusega:

«Kas sa nüüd näed, Lazar, mis see kaubitsemine on! Mis sa mõtled! Et niisama jumalamuidu võtadki raha sisse. Või raha, ütleb sulle mõni mees, — oled näinud, kuidas konnad kargavad! Säh sulle veksel, ütleb teine. Aga mis sa mehelt veksli järgi võtad, kui talt midagi võtta ei ole! Sihukesi veksleid on mul saja tuhande eest, ja protestidega; muud ei saagi, kui pane iga aasta juurde. Tahad, annan poolerublase hõbeda eest kõik ära! Nende järgi võlgnikke ei leia sa koertegagi üles: kes on maha surnud, kes ära jooksnud, — pole kedagi kamorkassegi istuma panna. Ja kui panedki istuma, siis pole sul, Lazar, ka sellest kasu: mõni harjub selle kamorkaga nii ära, et ei suitseta teda sealt vingugagi välja. Ütleb, et mul on siingi hea, sina aga katsu, et kaod.»

Niisuguste arutluste kaitse taga peab Bolšov end täiesti õigustatuks kreeditoridele pisikest vingerpussi mängida. Algul tekib temas ainult ebamäärane soov rahamaksmisest kuidagi kõrvale põigelda, raha ju tuli üksvahe palju välja maksta. Ta püüab aina välja mõelda, «mihukest masinavärki siin käiku panna»; kuid mida nimelt, seda ei tea veel hästi ta ise ega ka tema nõuandja Rispoloženski. Bolšovi küsimusele vastab Rispoloženski: «Edasi aga juba vastavalt olukorrale.» Siinsamas aga jõuavad nad otsusele, et kreeditore peab sundima sobingule, — kõigile pakkuma 25 kopikat rubla pealt, kui aga keegi hakkab tõrkuma, siis juurde panema, või vahest ka kõik tasuma. Bolšov ütleb:

«Nii see on, tingimine ei tee paha; kui ei võta kahtekümmend viit, siis võtavad viiskümmend; ja kui ei võta viitkümmend, siis seitsmestkümnest kopikast kahmavad nad kahe käega kinni. Ikkagi kasu. Seal räägi mis tahes, — tütar on mul ju mõrsja, läheb kas või kohe tanu alla ja majast minema. Ja ka mul endal, vennike, oleks paras aeg puhata: mõnuleksime külje peal lesides, kogu kauplemine aga käigu kus kurat.»

Te näete, et Bolšovi otsus on väga heasüdamlik ega paljasta sugugi tugevat kuritahtlikku iseloomu: ta tahab kreeditoridelt võimalust mööda midagi välja pressida sel põhjusel, et tema tütar on mõrsja ning temal endalgi oleks vaja puhkust... Mis on siis siin eriti kohutavat,

miks pidi Bolšov harukordset hingelist erutust tundma? Ta vaatab oma uuele sepitsusele nagu ühele neist pettustestki, mida tal on oma eluaja jooksul küllaltki tulnud sooritada ja mis on tema arvates just see, mida asjad nõuavad. Ainult üks asi teeb talle natuke muret, — see, et tal vahest ei lähe korda operatsiooni puhtalt läbi viia. Seda ta osalt kardab ja seepärast tahab ta siiski kreeditoridega kokkulepet saavutada, tasuda neile kakskümmend viis kopikat. Kuid Podhaljuzin ütleb talle: «Aga minu arvamise järgi, Samson Silõtš, selle asemel, et maksta kakskümmend viis kopikat, oleks sündsam ülepea mitte maksta,» ja Bolšov, esitamata ühtegi vastuväidet, nõustub väga kergesti. «Mis siis ikka,» ütleb ta, «vahvusega sa ei üllata ju kedagi, parem oleks asi vaikselt ära teha. Siis, pärast, mõistku issand ise viimselpäeval kohut. Ainult tüli on sellega igavesti palju.» Ja ei ühtegi sõna, ühtegi vihjet Bolšovi võlausaldajate vastu kavatsetud teo ebamoraalsusest. Ta meenutab ainult «issanda kohut», kuid sedagi niisama, rohkem vormi pärast: «viimnepäev» ei etenda siin suuremat osa kui see, mille Bolšov omistab «jumala armule» oma tuntud fraasis: «Punapart jäägu Punapardiks, meie aga loodame üle kõige jumala armule, kuid sellest me praegu ei räägi.» Just nimelt — sellest ta praegu ei räägi: Bolšovi ei huvita praegu viimsepäeva kohus [mis kunagi eespool alles tuleb], vaid eelseisvad sekeldused selles asjas. Need sekeldused teevad talle palju muret: nad ei vasta sugugi tema iseloomule. Tüssata järsku, ühel hoobil, olgugi kõige jultunumal kombel, see pole temale midagi; kuid mõelda, kaaluda, pettust pikemat aega ette valmistada, kogu see masinavärk käima panna — niisuguse kroonilise jultumusega ta ei saa hakkama, ja ei saa hakkama sugugi mitte sellepärast, et tal oleks vähe häbematust ja salakavalust — nii üht kui ka teist on tal kuhjaga — vaid lihtsalt sellepärast, et ta millegi üle pole harjunud tõsiselt järele mõtlema. Ta teab seda ise ja ütleb koguni välja kibedal hetkel Rispoloženskile: «See'p see häda ongi, et meie vennike kaupmees on lollpea, midagi ta ei mõista, see aga just ongi sihukestele kaanidele nagu sina mokka mööda.» Võiks koguni öelda, et

ka Bolšovi kogu põikpäisus tekib isikupärase ja teadliku tegevuse harjumatusest, milleks tal on siiski kalduvust, kuna tal kahtlemata on tugevat loomulikku taipu. Me ei näe komöödias, kuidas Bolšov võrsus ja kasvatati, millised mõjutused talle nooruseast peale osaks said; kuid meile on selge, et ta kasvatati mõjude all, mis olid samuti ebasoodsad tervele, iseseisvale arenemisele. Tema tegudes paistab pidevalt läbi o m a m õ i s t u s e puudumine; on näha, et ta pole harjunud end ise mõistuse abil tegevusele ergutama ja oma tegudest endale aru andma. Seejuures aga nõuab tema praegune olukord, — ja ka tema loomus ise, mis pole surve all lõplikult murdunud, vaid hoidis endas alal vasturääkivuse vaimu, — momendil just isikupärasust, mis avaldubki kangekaelsuses ja omavolis. On teada, et jonnakus on iseloomupuuduse tunnus; just niisama on põikpäisus seesmise jõuetuse ja orjavaimu kindlaks tõenduseks. Põikpea püüab alati t õ e n d a d a, et ta ei ole kellegi käsualune ja et ta teeb alati seda, mida tahab, sellal kui tõeliselt iseseisval ja tugeva hingega inimesel ei teki kunagi tahtmist seda tõendada: ta rakendab kogu oma iseloomujõu ainult seal, kus vaja, kulutamata seda katse näol mõttetuile tempudele. Bolšov kordab alatasa mõnutundega, et tal on vaba voli teha, mida tahab, ja keegi pole talle käskijaks: otsekui ei julgeks ta ise sellesse ikka veel uskuda... On näha, et teda, sündimisest saadik võib-olla just mitte nõrka isikut, on omal ajal tugevasti rõhutud, võttes temalt suure osa loomupärasest vaimujõust. Seepärast ei oskagi ta ennast valitseda, kui oli pääsenud omale käele. Ta põikpeatseb ja näib kohutav, kuid seda ainult sellepärast, et talle ei avaldata kuskiltki poolt vastupanu; võitlust ta ei pea vastu... Selle joone esitab Ostrovski väga selgelt ühes teises komöödias ja seepärast me tuleme veel selle juurde tagasi. Kuid see joon on tähelepandav ka Bolšovi juures, kes, julgedes astuda säärast sammu nagu kuritahtlik pankrot, püüab mitte ainult tülid enda pealt ära veeretada, vaid lihtsalt ei tea isegi, mis ta teeb, taganeb oma kasust ja isegi loobub ses asjas oma tahtest, veeretades kõik saatusele... Omavahel salanõu sobitanud Podhaljuzin ja Rispoloženski seavad asjad nõnda, et

sobingu asemel kreeditoridega otsustab Bolšov end maksujõuetuks kuulutada. Kuid Podhaljuzin vaidleb sellele mapetteks niisuguse teo vastu. Ja mis vastab Bolšov? Ta satub hasarti ja ütleb: «Mida siis, kas raha maksta? Kuidas sa selle peale tuled? Ennem ma kõrvetan kõik maatasa, aga neile ei anna kopikatki. Vea kaup teise paika, müü vekslid maha; las kannab laiali, las varastab, kes tahab, ei minust pole neil enam maksjat.» Podhaljuzin kahetseb, et «sehvt oli meil suurepärane, nüüd aga peab kõik untsu minema». Bolšov aga kisendab: «Mis sinul sellega asja? Polnud sinu oma... Sa ole ainult püüdlik, ega ma sind ei unusta.» Mis oli tal pähe tõusnud? Võiks arvata, et see on tugeva loomuse plahvatus, et see on juba niisugune paindumatu tahe... Kuid esiteks — mis tekitas temas selle resoluutsuse tema oma huvide vastu, ja miks avaldub tema tahe ainult Podhaljuzinile pealekärkimises, aga mitte tegelikus osavõtus sekeldustest? Teiseks loobub Bolšov peatselt ise oma tahtest. Kui Podhaljuzin talle seletab, et võib juhtuda «sihuke häda», et võib-olla võetakse ära ka varandus ja vintsutatakse teda ennast mööda kohtuid, vastab Bolšov: «Mis seal ikka parata, vennas; küllap see on teadagi jumala tahtmine, selle vastu ei saa.» Podhaljuzin vastab: «Õigus, Samson Silõtš,» kuid õieti pole see «õigus», vaid vägagi ogar. Bolšov tahab heita eneselt mitte ainult igasuguse moraalse vastutuse, vaid püüab isegi mitte mõelda sellele, mida ta sepitseb. Tehtud otsus on tal kõvasti pähe kinni jäänud, kuid pole tema mõtetes ja arusaamistes millegagi seostatud ja jäi talle võõraks ning surnuks. Ta püüab koguni ennast veenda, et õieti ei otsustanud seda tema, vaid et «see on jumala tahtmine, selle vastu ei saa». See joon on meie ühiskonnas levinud äärmuseni ja Ostrovskil on seda väga peenelt ning õieti tähele pandud. See üksi juba ütleb meile väga palju ja kirjeldab Bolšovi iseloomu paremini, kui oleksid jõudnud kirjeldada mitu pikka monoloogi. See vaimupimedus, äratõõramine mõttetegevusest, tahtejõuetus iga riskantse sammu ees, mis sünnitab selle nürimeelse, meeleheitliku fatalismi ja põikpäisuse, mis on vastuolus koguni isikliku kasuga, see kõik kerkib Bolšovi juures esile suure

reljeefsusega ja teeb kergesti arusaadavaks varanduse üleandmise oma poesellile ja väimehele Podhaljuzinile, — tegu, milles mõned kriitikud on tahtnud näha suuremeelsuse arusaamatut purset ja kuningas Leari jäljendamist.[21] Bolšovi teol on tõesti välist sarnasust Leari teoga, kuid just niipalju, kui koomiline nähtus võib sarnaneda traagilisega. Ka Lear tundub meile loomuvastase arenemise ohvrina; tema tegu, mis on tulvil uhket tunnetust, et ta on *iseendast* suur, mitte võimu läbi, mida ta käes hoiab, tema tegu viib samuti karistuse saamisele ülbe despotismi eest. Kui meile aga tuleb mõttesse võrrelda Leari Bolšoviga, siis leiame, et üks neist on pealaest jalatallani briti kuningas, teine aga — vene kaupmees; ühes on kõik grandioosne ja tore, teises kõik kidur, väiklane, kõik peenrahaga arvestatud. Learil on tõepoolest tugev loomus ja üldine roomamine tema ees ainult arendab seda ühekülgselt — mitte suurte armastustegude ja üldise kasu, vaid ainult oma isiklikkude tujude rahuldamise poole. Inimese juures, kes on harjunud end pidama iga rõõmu ja mure lätteks, iga elu alguseks ja lõpuks oma riigis, on see täiesti arusaadav. Silmas pidades tegude välist avarust, iga soovi kerget täitumist, ei saa tema hingejõud siin milleski väljenduda. Kuid järsku lahkub tema enesejumaldamine igasugustest terve mõistuse piiridest: ta kannab üle oma isikule kogu hiilguse, kogu lugupidamise, mis tal oma aujärje tõttu oli, ta otsustab võimu endalt heita kindlas usus, et inimesed ka pärast seda ei lakka tema ees värisemast. See pöörane veendumus sunnib teda kuningriigi andma tütardele ja seeläbi siirduma oma barbaarselt-mõttetult positsioonilt hariliku sureliku olukorda ja kogeda kõiki inimeluga seotud viletsusi. Just nüüd, selle järel alanud võitluses, saavadki avalikuks kõik tema hinge paremad omadused; just nüüd me näemegi, et talle pole võõrad ka suuremeelsus ja õrnus, kaasatundmine õnnetuile ja kõige humaansem õiglus. Tema iseloomujõud avaldub mitte ainult tütarde needmises, vaid ka äratundmises, et ta on Cordelia ees süüdi, kahetsuses oma järsu iseloomu pärast, kahetsuses, et on nii vähe mõelnud õnnetuile kehvikuile, nii vähe armastanud tõelist ausust. Just sellepärast ongi Learil nii sügav tähendus.

Teda nähes tunneme algul viha selle mõistmatu despoodi vastu; kuid jälgides draama arenemist lepime ikka enam tema kui inimesega ja oleme lõpuks täis pahameelt ja tulist viha juba *mitte tema vastu*, vaid *tema* ja kogu maailma *pärast*, selle metsiku, ebainimliku olukorra vastu, mis võib viia niisuguse juhmuseni isegi Leari taolisi inimesi. Ei tea kuidas teistega, aga meile vähemalt on «Kuningas Lear» alati avaldanud niisugust muljet.

Ühes arvustuses kinnitati, nagu oleks ka Ostrovski tahtnud oma Bolšovi kergitada seesuguse traagilisuseni ja nagu oleks ta õieti just selleks Samson Silõtši neljandas vaatuses türmist välja toonud ning lasknud teda paluda tütrelt ja väimehelt 25 kopika tasumist võlausaldajaile tema eest. Niisugune arvamine annab tunnistust mitte ainult Shakespeare'i ja Ostrovski väärmõistmisest, vaid dramaatilise situatsiooni kõlbeliste omaduste väärmõistmisest üldse. Meie arvamist mööda ei tõuse Bolšov viimases vaatuses lugeja silmis sugugi ega kaota põrmugi oma koomilist iseloomu. Viimastes stseenides leidub traagilist elementi, kuid see esineb siin puhtvälisel kujul nii, nagu seda näiteks on ka sandarmi ilmumisel «Revidendis»...[22] Kuid milles avaldus siin õige see seesmine traagilisus, mis oleks sundinud Bolšovi pärast kannatama ja oleks tema isikuga lepitanud? Kus leidub selle hingelise heitluse jälgi, mis oleks puhastanud ja kirgastanud Bolšovi põikpäisuse mudaga kattunud iseloomu? Neid jälgi pole olemas ja komöödiat ei kirjutatudki selleks, et neid näidata; tema viimast vaatust me peame ainult viimaseks meisterlikuks suletõmbeks, mille ülesandeks on meile lõplikult joonistada Bolšovi natuuri, mis peatas oma loomuliku kasvu vaenulikkude olude sunnil ja jäi ühesuguselt jõuetuks ning tühiseks niihästi laialdast ja isikupärast tegevust soodustavas olukorras kui ka hädas, mis on selle jälle kokku surunud. Meile ei lakka Bolšov ka viimseski vaatuses olemast koomiline: ainuski valguse kiir ei tunginud sellesse pimedasse hinge pärast seda pööret, mille ta iseendale peale tõmbas. Ta pole vähimalgi määral teadlik oma teo jälkusest, teda ei piina seesmine häbitunne; teda vaevab ainult väline häbi: kreeditorid vintsutavad

teda mööda kohtuid ja poisikesed näitavad tema peale näpuga.

«Mis tunne on kongis istudes (ütleb ta), mis tunne on soldatiga uulitsal kõndides! Mind tunnevad ju nelikümmend aastat kõik linna inimesed, nelikümmend aastat on kõik maani kummardanud, nüüd aga näitavad poisikesed minu peale näpuga.»

Just see ongi tal esiplaanil; tagaplaanil kummitab tema mõtteis Iveri jumalaemapilt, kuid seegi ei püsi kauaks: mälestuse temast asendab kohe kartus, kas ei satu ta Siberisse. Siin on tema sõnad:

«Siis jälle Iverist mööda: kuidas tohin ma talle, emakesele, otsa vaadata? Kas tead, Lazar: Juudas oli ju Kristuse niisama raha eest maha müünud, nagu meie müüme raha eest südametunnistust... Ja mis ta selle eest sai?... Mina olen ju kuritahtliku, ettekavatsetud... Mind saadetakse ju Siberi. Issand jumal! Kui te muidu raha ei anna, siis andke ometi Kristuse pärast.» (*Nutab.*)

Kahju, et «Omi inimesi» ei näidata teatris: andekas näitleja võiks harukordse jõuga esile tõsta kogu selle põikpäisuse komismi, mis segab ühte Iveri jumalaema ja Juudase, Siberisse saatmise ja kerjamise Kristuse nimel... Selle tiraadi koomilisust tõstab veelgi eelnenud ja edasine jutuajamine, milles Podhaljuzin ükskõikselt ja lahkelt keeldub Bolšovi eest rohkem tasumast kui kümme kopikat, kuna Bolšov kord heidab talle ette tänamatust, kord ähvardab Siberiga, tuletades meelde, et neil mõlemal on üks ots; kord küsib ta väimehelt ja tütrelt, on nad ristiinimesed, kord väljendab nördimust enda üle, et oli ennast blameerinud, ja toob vanasõna: «Eks ori ise ennast löö, kui viletsus on ta sirbitöö,» kuni viimaks pöördub vagatseva hulluna tütre poole:

«Noh, nüüd olete siis rikkad, hakkate härraste moodi elama, pidudel ja ballidel käima, saatanale rõõmu tegema! Kuid ärge te, Alimpiada Samsonovna, unustage, et on olemas raudtrellidega puure, kus istuvad vaesed vangid... Ärge unustage meid, vaeseid vange...»

Meie arvates jõuab see stseen üsna lähedale sellele stseenile «Revidendis», kus linnapealik sõimab kaupmehi, et need ei pea meeles, kuidas ta on neil aidanud kelmitseda. Ainult Ostrovskil on koomilised jooned siin veidi peenemalt läbi viidud, ja seejuures peab tunnistama, et Bolšovi isiku seesmine koomilisus on viimases

vaatuses teatud määral varjatud tema õnnetu olukorraga, mistõttu läbinägelikud kriitikud pookisidki Ostrovskile külge niisuguseid ideid ja eesmärke, millest ta vist pole undki näinud. Pidid aga kriitikul küll olema kenad arusaamised moraalist, kui ta arvab, nagu oleks Bolšov viimases vaatuses autori poolt selleks välja toodud, et äratada tema vastu pealtvaatajate k a a s t u n n e t . . . Meie arvates osutub Bolšov näidendi lõpus labasemaks ja tühisemaks kui kogu näidendi kestel. Me näeme, et isegi õnnetus ja vanglasse heitmine pole suutnud talle vähimalgi määral aru pähe panna, pole äratanud inimlikke tundeid, ja järeldame täitsa õieti, et need on temas nähtavasti jäädavalt hääbunud, et neil tuleb magada igavest und. Ta räägib nüüdki, et anda võlausaldajaile 25 kopikat — oleks palju, kuid mis siis ikka teha, kui nad vähem ei võta.

«Lasevad aastat poolteist türmis vaevelda, hakkavad iga nädal soldati saatel uulitsat mööda ringi vedama ja vaata, et pistavad veel sunnitöövanglassegi, siis annad rõõmuga ka viiskümmend kopikat.»

Kas siin pole ilmne selle natuuri koomiline jõuetus, kes ei suuda astuda julget sammu ega kannatada pikaajalist võitlust? Kas pole ilmne ka selle inimese kõlbeline tühisus, kelles ei avaldunud kordagi kogu näidendi vältel lugupidamistunnet seaduslikkuse vastu ega kohusetunnet? Vähe sellest: tema jõhkras hinges on vaibunud koguni isa ja abikaasa tunded; seda me nägime näidendi esimestes vaatustes, näeme ka viimases. Naise kurbus ei liiguta teda vähimalgi määral, kuna tütre ässitav jämedus ei solva tema isatunnet. Olimpiada Samsonovna ütleb talle: «Elasin teie juures, taadike, oma kahekümnenda eluaastani ega näinud õnnelikku päeva, mis siis nüüd, kas käsite mind raha teile tagasi anda ja jälle hakata sitskleitides käima?» Seepeale ei tea Bolšov midagi targemat öelda kui häbistada tütart ja väimeest oma tahtmatu heateoga, millega ta oli saanud hakkama, andes nende kätte oma varanduse. «Ega mina palu teilt armuandi,» ütleb ta, «vaid omaenda vara.» Kas tõesti pole koomiline ka niisugunegi isa suhtumine tütresse? Ja moraal, mille Bolšov kogu sellest loost enda jaoks tuletab — kõrgeim punkt, milleni ta suutis tõusta oma kõl-

belises arengus: «Ära aja suurt taga, ole rahul sellega, mis on; kui aga hakkad suurt taga ajama, võetakse viimanegi ära!» Missugust kõlbelise väärtuse taset näitavad meile need sõnad! Inimene, kes on kannatanud iseenda kuritahtliku pankroti tõttu, ei leia selles asjaolus teist kõlbelist õpetussõna peale sententsi, et «ei pea suurt taga ajama, kui ei taha kaotada oma!». Ja hetke pärast lisab ta kahetsuse, et ei osanud asjakest osavamalt jutti ajada, tuues vanasõna: «Eks ori ise ennast löö, kui vilets on ta sirbitöö.» Kui tugevalt avaldub selles kõne all oleva iseloomu absoluutne totrus ja kõlbeline tühisus, olgugi et näidendi algul see iseloom võis veel kellelegi tunduda tugevana, otsustades hirmu järgi, mida ta sisendas kõigisse ümberolijaisse! ... Ja ometi leidus kriitikuid, kes arvasid, et «Omade inimeste» viimane vaatus peab äratama pealtvaatajais kaastunnet Bolšovi vastu!*

---

* Julgeme lisaks tuua väljavõtte moskvalase hr. N. P. Nekrassovi kurioossest artiklist, mis on paigutatud «Atenei» viimsesse numbrisse ja mis osalt selgitab selle õpetatud ajakirja lühikest iga. «Tekib küsimus: milleks pidi Bolšov, kes sattus oma pettuse pärast türmi, uuesti lavale ilmuma? Kas autor on tõesti tahtnud tema vastu kaastunnet äratada, näidates, kui häbistav on kaupmehel tegelikkuses võlavanglas istuda? Kuid ometi on igaühel täielik õigus küsida: Millega õieti on Bolšov kaastunde ära teeninud? Mille jaoks ometi kogu see nutukas neljas stseen viimases vaatuses? Arvatavasti selleks, et lugupeetud publikule näidata: «Vaadake, kui ebasünnis on kaupmehel petta; võib-olla petetakse teda ennast veel hulleminigi.» Missugune kaunis mõte, kui ülev on selle kõlbeline printsiip! ...»

Nähtavasti pole kriitik kõlbeliste printsiipide mõistmises jõudnud palju kaugemale Samson Silõtšist endast ja võtab seepärast meie poolt ülal äratoodud Bolšovi sõnu: «Ära aja taga suurt, et viimastki mitte kaotada» — kogu näidendi põhiideena. Seganud niimoodi ära Bolšovi arusaamised näidendi autori enda ideedega hakkab kriitik Ostrovskile järgmist epistlit lugema: «Kas tunneb autor, kui ohtlik on alistada kunsti tegelikkusele? Kas paneb ta tähele, kui tühine on tema teose kõlbeline külg? Kas saab tõeline kunstiteos põhineda niisugusel argielu reeglil: «ära peta, et sind ei petetaks,» või «ära kaeva teisele auku, et sa ise sinna sisse ei langeks,» — või meie komöödiale veelgi lähedamalt: «ära püüa petta, sest pettus ei lähe igakord läbi.» Misläbi on siin päästetud inimese kõlbeline väärtus? Kas on siin vähemalt naeruvääristatud petmist kui inimloomuse labast külge? Ei ... Komöödia ei ütle, kuivõrd petmine (esinegu see mistahes kujul) on inimese kõlbelisele olemusele vastumeelt, vaid ütleb ainult, et kaupmehed kuku-

Kuid mida pakub siis meile õieti see komöödia tegelane? Kas tõesti piirdub tema tähendus sellega, et «vaadake ometi, kui halbu inimesi on olemas»? Ei, sellest oleks tõsise komöödia peategelase kohta liiga vähe, sellest oleks liiga vähe Ostrovski-taolise kirjaniku talendi kohta. Bolšovi iseloomu tähelepanelikul vaatlusel saadud mulje kõlbeline mõte on palju sügavam. Meil oli juba juhust märkida, et üks Ostrovski kirjanikuande iseloomustavaid jooni on oskus vaadata inimesele otse hingepõhja ning panna tähele mitte üksi tema mõtteviisi ja käitumist, vaid ka tema mõtlemisprotsessi ennast, tema soovide tärkamist. Sedasama oskust näeme ka Bolšovi iseloomu kujundamisel ja leiame, et autori hingeeluliste tähelepanekute tulemuseks osutub äärmiselt humaanne vaade elu näiliselt süngeimaile nähtustele ja sügav lugupidamine inimloomuse kõlbelistest väärtustest, tunne, millega ta oskab nakatada ka oma lugejaid. Bolšovis, selles k u r i t a h t l i k u s pankrotitegijas ei näe me midagi kuritahtlikku, koletislikku, midagi niisugust, mille pärast teda peaks pidama peletiseks. Autor viib meid eemale ametlikust juriidilisest vaatekohast ja juhib toimuva fakti olemusse, ja sunnib autut sepitsust meie silmade ees tekkima ja kasvama. Ja mida me näeme selle juriidilises tähenduses nii kohutava sepitsuse loos? Mitte mingit saatanliku kurjuse varju, ei ühtegi jesuiitliku salakavaluse tunnust! Kõik on nii lihtne, heasüdamlik, rumal! Samson Silõtš pole põrmugi põrgusünnitis, vaid lihtsalt jõhker elajas, kelles kõik loomuse sümpaatsed küljed on lapsepõlvest peale summutatud ja pole arendatud ühtegi kõlbelist ideed. Tema iseloomul puudub see, mida nimetatakse isiklikuks algatuseks või enese vabaks ergutamiseks tegevusele; ta elab nii, kuidas elu ise kujuneb, ei arvesta ega mõtle palju ette. Ta põikpeatseb sellepärast,

---

vad vahel sisse oma pettustega, hoolimata meie võlaseaduste puudulikkusest, ja et neid pannakse see-eest türmi ning saadetakse hiljem Siberisse. Jah, sellega peab nõustuma — vahel juhtub seda tõesti. Kas on aga tingimata tarvis seda laval korrata?...» Ja kohe selle naiivse küsimuse järel hüüab kriitik võidurõõmsalt: «Nõnda kohaldas hr. Ostrovski tema poolt valitud tegevuse teose ideele!...»

Me oletame, et nüüd, kui «Atenei» on oma ilmumise lõpetanud, võiks «moskvalane hr. N. P. Nekrassov» menuga teha kaastööd hr. Balaševitši «Orjolile». — *N. D.*

et ei leia ümberolijailt kindlat vastupanu, vaid järjekindlat alistuvust; ta tüssab ja rõhub teisi sellepärast, et tunneb ainult, kui mugav see on t e m a l e, kuid ei ole võimeline tundma, kui raske see on n e i l e; pankrotti teha julgeb ta jällegi sellepärast, et tal pole vähimatki ettekujutust säärase teo ühiskondlikust tähendusest. Seaduski pole tema silmis kõrgema tõe esindaja, vaid ainult väline takistus, kivi, mis tuleb teelt koristada. Koguni südametunnistuski ei ilmne tal seesmise häälena, vaid möödaminejate irvitustest, Iveri pühapildi nägemisest, Siberisse saatmise kartusest. Lühidalt, Bolšovi puhul näete selgesti, et tema kuritahtlik, jälk tegevus tuleb just sellest, et temas ei ole kasvatatud inimest. Just seeläbi on ta meile vastik, et temas on näha inimlikkude elementide peaaegu täielikku puudumist; ja ühtaegu on ta labane ja naeruväärne ka nendegi inimlikkuse idude moondumise tõttu, mis leiduvad tema loomuses. Kuid just needsamad vastikus ja labasus, mis on esitatud kui iseloomu arenematuse tulemus, näitavad meile korrapärase, vaba arenemise vajadust ja taastavad meie silmis inimloomuse väärtuse, kuna viivad meid veendumusele, et alatused ning kuriteod ei peitu inimloomuses ega või olla loomuliku arenemise pärisosaks.

Sellesama tulemuse saavutamiseks aitavad suurepäraselt kaasa kogu näidendi areng ja kõik muud Bolšovi ümber grupeeritud tegelased. Kogu näidendis pole mingeid erilisi mahhinatsioone, pole tegevuse kunstlikku arendamist skolastiliste teooriate meeleheaks ja iseloomude tegeliku lihtsuse ning elulisuse kahjuks. Kõik tegelased tegutsevad omast kohast heas usus ja keegi neist ei satu melodramaatilise kangelase tooni. Häbiväärse eesmärgi saavutamiseks ei rakendata siin mõistuse parimaid võimeid ja oma kõrgeimasse arenemisjärku jõudnud õilsaimaid hingelisi jõude; vastupidi, kogu näidend näitab selgesti, et just selle arenemise puudulikkus viibki inimesi sääraste jõledusteni. Kõigis tegelastes on märgata üht inimlikku püüdu — vabaneda põikpäisuse survest, mille all kõik on kasvanud ja elavad. Bolšov on välisel kombel sellest vabanenud; kuid mõtet ning tahet ahistava kasvatuse jäljed on ka temal jäänud eluajaks püsima ja teinud temast mõttetu despoodi. Ja nii nak-

kav on «pimeda riigi» totter elukord, et iga isik, ka kõige maharõhutum, püüab otsemaid ise teisi rõhuda, niipea kui on vähegi vabanenud võõra surve alt. Need metsikud vahekorrad on väga oskuslikult esitatud kogu Ostrovski komöödias; sellepärast me ütlesimegi, et näeme temas põikpäisuse kogu hierarhiat. Tõepoolest, Bolšov valitseb vasturääkimatult kõikide üle; Podhaljuzin kardab peremeest, kuid käratab juba peale Fominišnale ja peksab Tiškat; Agrafena Kondratjevna, lihtsüdamlik ja isegi rumalavõitu naine, kardab meest nagu tuld, ent Tiškaga õiendab ka tema üsna energiliselt arveid; ta kisendab ka tütre peale, ja kui tal oleks olnud jõudu, oleks ta tütart üsna karmilt peos hoidnud. Vaadake, kuidas ta ägestus näiteks esimese vaatuse teises stseenis: «Või arvad sa,» kisendab ta tütrele, «et mul pole võimu sind käsutada? Ütle, sa häbematu molutaja, miks sul sihuke kade pilk on? Kas tahad emast kräbedam olla? Mul läheb see kähku: võin su ka kööki saata potte kupatama. Või veel! Tohoh! Oh sa mu heldus! Õmblen takuriidest sarafani ja tõmbangi sulle pähe.»

Lipotška kähvatab vastu, Agrafena Kondratjevna aga kordab: «Jäta ülevõim emale! Katsu aga sõnake öelda, vaat õmblen sul keele päkkade külge kinni.» Kuid Lipotška ammutab oma hingejõudu teadmisest, et ta on h a r i t u d, seepärast ei osuta ta emale suuremat tähelepanu ja jääb tülitsemisel temaga alati võitjaks: hakkab talle ette heitma, et tema pole nõnda kasvatatud, ja puhkeb nutma, ema aga satub verest ära ja hakkab ise haavunud tütart illitama. Lipotškal on ilmne kalduvus kõige jämedama ja pöörasema despootsuse poole. Ta ütleb emale: «Näen, et olen teistest haritum; mis ma pean siis tegema, kas teie kõikide lolluste peale jah ja aamen ütlema? Eks nii? Nali oleks küll!» Ja Podhaljuziniga lepib ta kihlusel kokku: «Vanad on eluaeg kometit teinud, a i t a b s e l l e s t, n ü ü d o n k o r d m e i e k ä e s . . .» Ainuüksi Tiška ei ilmuta veel mingeid püüdmisi ülevõimu poole, vaid on, vastupidi, märklauaks, mille vastu sihitakse kogu majakonna põikpäisuse riukad: «Meil,» kaebab ta, «annab nahatäisi kui mitte üks, siis teine, kui mitte vanamees ise, siis vanamoor; või siis poesell Lazar, või siis Fominišna, või siis . . . igasugune

rämps kamandab su üle.» Selle kamandamise ja alatise naha peale saamise jäljed on Tiška juures juba ilmsiks tulemas: ta on juba õppinud kelmust tegema ja varastama. Ja kui ta on rohkem kokku varastanud, asub ta muidugi ka ise niisama arutult ja julmalt kamandama, nagu on kamandatud tedagi. Tema karjääri puudutab Ostrovski väga meisterlikult mõne üksiku sõnaga, mida Tiška lausub stseenis, kus ta on jäänud üksi ja loeb oma raha.

«Pool rubla hõbedat — selle andis Lazar (selle eest, et tõin talle salakesi viina); ja hiljuti, kui kellatornist alla kukkusin, andis Agrafena Kondratjevna kümme kopikat; kahekümne viie kopikalise võitsin «kulli ja kirjaga»; ja üleeile unustas peremees letile hõberubla.»

Need ongi Tiškal käepärased omandamise allikad: joosta viina tooma, kellatornist kukkuda, võita mängus, varastada. Milline kõlbeline tunne areneb tal säärase eluga? Kuidas tunneb ta kaasa teiste kannatustele, kui teda ennast lohutati kellatornist kukkumisel kümnekopikalistega! On selge, et temastki saab aegamööda Podhaljuzin ... Niisugune on juba «pimeda riigi» pinnas, et sellel ei võigi kasvada teistsugust vilja!

Kuid mida kujutab endast Podhaljuzin? See on ju arenenud arusaamisega teadlik, tark kelm. Kas ta pole vastuolus komöödia kogumuljega, mis sunnib meid tunnistama kõik selles keskkonnas toimunud kuriteod pimeda taipamatuse ja iseloomu inimlike joonte arenematuse tagajärjeks? Vastupidi, Podhaljuzin veenab meid lõplikult selle mulje õigsuses. Me näeme tema juures, et teda võib taluda ainult sedavõrd, kuivõrd teda on riivanud inimliku idee puhang. Ta ei torma mõtlematult pettusse, ta kaalub oma üritusi ja nii näemegi, et nüüd juba hakkab pettus oma alastiolekus talle vastikuks muutuma, tal tekib püüd oma kelmust igasuguste sofismidega kinni mätsida ja soov leida oma kelmustele mingid kõlbelised alused ning ilmutada petmises endas näilist, juriidilist ausameelsust. On asju, millele ta pole üldse mõelnudki, nagu näiteks ostjate petmine mõõtmisel ning tüssamine poes, kuna ta ju seal tegutseb täiesti külmavereliselt ja südametunnistuse piinata. Kui aga ilmus harukordne võimalus, võimalus saada suurt noosi pere-

mehe varandusest, siis jääb Podhaljuzin mõtlema ja hakkab ennast õigustama.

«Räägitakse, peab olema südametunnistus,» arutleb ta, «jah, teadagi peab olema südametunnistus, aga mis mõttes seda mõistma peab? Hea inimese vastu on igaühel südametunnistus; kui aga tema ise petab teisi, mis südametunnistus siis siin on! Samson Silõtš on väga rikas kaupmees ja nüüd mõtles ta selle asja välja niisama, võiks öelda — ajaviiteks. Mina aga olen vaene inimene! Kui ma selles asjas võtangi midagi üleliigset endale, siis pole see ju kellegi patt, sest et tema ise ju tegutseb ülekohtuselt, läheb seaduse vastu. Mispärast peaksin mina teda kahetsema? Tuli ots, noh, raba mehe eest; tema ajab oma poliitikat, sina aga keeruta oma krutskisid. Kas ainult seda oleksin talle teinud, aga pole olnud juhust!»

Te näete, et ka Podhaljuzin pole peletis, südametunnistust on temalgi, ainult ta mõistab seda omamoodi. Nagu kõik teisedki, nii on ka tema kogu «pimeda riigi» sõjaseisukorrast segi aetud; oma pettust kaalutleb ta mitte kui pettust, vaid kui osavat ja nõnda öelda õiglast, kuigi juriidiliselt seadusevastast trikki; kuid otsest valskust ta ei salli: ta lubas kosjamoorile kaks tuhat ja annab talle sada rubla, tuginedes sellele, et ei ole mingit põhjust rohkem anda. Rispoloženskile ta tasub vähehaaval, ja andnud talle juba mõne saja, keeldub rohkem maksmast, kuna leiab, et «asjale on vaja juba kord lõpp teha». Ta ei keeldu sugugi Bolšovi eest kreeditoridele maksmast, vaid arvestab ainult, et 25 kopikat on — palju. Pealegi on tal käesoleval juhul näiline alus nõnda käituda: tal on meeles, mis Bolšov oli ise talle öelnud, ja ta vihjab tolle enda sõnadele. Andes talle oma tütre ajab Samson Silõtš tulevase väimehega säärast juttu:

BOLŠOV: Oma vara olen ise kokku ajanud... annan sellele, kellele tahan... Mis nüüd ikka sellest rääkida! Egas armu üle kohut mõisteta! Võta kõik, ainult toida mind koos vanamooriga ja anna kreeditoridele kopikat kümme.

PODHALJUZIN: Kas maksab, isake, sellest rääkidagi. Kas ma ise ei tunne? Omad inimesed — saame hakkama.

BOLŠOV: Sulle öeldakse ju, et võta kõik ja loril lõpp! Ja keegi pole mulle käskija. Maksa ainult võlausaldajaile. Kas maksad?

PODHALJUZIN: Mis te nüüd, isake, korrapealt tasun.

BOLŠOV: Vaata ainult ette — ära neile palju anna. Muidu, vaat, oleksid ehk lollist peast valmis kõike käest ära andma.

PODHALJUZIN: Küllap me juba õiendame, isake. Mis te nüüd sellest, omad inimesed.
BOLŠOV: Vaata ette. Ära neile üle kümne kopika anna. Küllalt neile.

Podhaljuzin oli nende kaalutlustega täiesti päri ja meenutab neid tasaselt Bolšovile, kui see tuleb võlavanglast tema juurde. Võlausaldajate pretensiooni 25 kopikale ta ei pea õiglaseks; vastupidi, ta leiab, et nad «on väga ülbeks läinud; kas ei soovi ehk kaheksa kopikat viie aasta jooksul?» Täis neid mõtteid kostitab ta äia külalislahkelt, sõimab koos temaga kreeditore, avaldab lootust, et «kuidagi saame sellest üle», sest «jumal on armuline»; kuid keeldub kreeditoridele nõutavat tasumast, kuna nad «nõuavad hinda, mis on senikuulmatu». Omast vaatepunktist ei käitu ta sugugi ebaausalt või julmalt, vaid ainult arukalt ja kindlalt. Ta näitab välja koguni üsna palju suuremeelsust, nõustudes tasuma Bolšovi eest 15 kopikat 10 asemel ja otsustades isegi ise sõita võlausaldajate juurde, et neile auku pähe rääkida. On näha, et tal ei puudu kaas- ja isegi teatud häbitunne; kuid ta tahaks ikka veel rohkem üle lüüa ja loodab, et ta asja ehk kasulikumalt lahendab. Siin just ilmutabki Podhaljuzin ennast kõige selgemini kui väike kelm, kes on otseselt kujunenud teda maast madalast rõhunud despootliku surve tagajärjel. Tal pole rõõvellikku otsusekindlust igasugusest tasumisest keelduda ning kogu see Bolšovi asi saatuse hoolde heita sellega, et siirduda uutele seiklustele uute sekelduste ja riskidega; pole ka tarka arvestusvõimet, mis on iseloomulik kõrge lennuga aferistidele ja mis neid paneb igast spekulatsioonist olgu või natukenegi välja pigistama, et vaid asi lõpule viia. Suurejooneline suli, laskunud säärasesse asja nagu kuritahtlik pankrot, poleks lasknud mööda võimalust pääseda 25 kopikaga rubla pealt; ta oleks viivitamata kogu afääri selle kasuliku sobinguga lõpule viinud ja vägagi rahul olnud. Ja kuidas ka mitte rahul olla, kui saadakse jumalamuidu kätte kolm neljandikku võõrast vara? Peale kodukootud vene kelmi oleks iga teine niisuguse tulemusega rahule jäänud. Tõeline kelm, kes on pühendunud sellele erialale kutsumuse põhjal, ei püüa igast pettusest endale suurt rikkust kätte kiskuda ning

kaubelda, ta ei mängi mõne krossi pärast asjaga, mis on talle juba häid rublasid sisse toonud; ta teab, et käimasoleva spekulatsiooni järel ootab teda teine, teise järel avaneb võimalus kolmandaks jne., ja seepärast ruttab ta üht asja lõpetama, et, võtnud sellest, mis võtta oli, järgmise asja juurde asuda. Sootuks teisiti tegutseb meie pisikelm, kelle sünnitas ja kasvatas põikpäisuse mõtetu surve. Tal puudub just see hoog, mis vene inimeses millegipärast kõiki nii vaimustab, kuid see-eest jätkub tal rohkesti agarat labast koonerdamist. Podhaljuzini teos võivad mõned kah näha vene iseloomu avarust: «Näe, mihuke ta on, — kui juba võtta, ja veel võõrast vara, siis kahma aga rohkem, ära võta kolmveerand, vaid üheksa kümnendikku...» Ent tegelikult ilmutab Podhaljuzin siin just ettevõtlikkuse ja enesekindluse puudumist. Ta kasutab oma pettust nagu leidu, mille peale kord on sattunud, teist korda aga vististi enam ei satu. Sellepärast ei lasegi ta oma afääri käest, oodates ikka veel, kas ehk ei saaks sellest veel midagi välja pigistada: tõepoolest, ega ta ometi ilmaaegu riskinud! Iga risk on talle nii harjumatu, nii raske, et ta kardab mõeldagi teistkordsele sedalaadi katsele... Kui ta ainult praegu saaks asjad korda, ja siis juba läheks ta välja oma väikeste kelmuste peale, nagu ta komöödia esimeses trükis lubabki oma viimases pöördumises publiku poole: «Meie aga lööme lahti poekese! Palume külastada: kui saadate rinnalapsegi — ei peta sibulavõrdki.» See tähendab, et ta rahuldub selle praktikaga, mida *selgitas* varem Bolšovi poesellidele... Või olgu siis, et jälle *tuleb* ots, kus midagi liiga lahtiselt vedeleb: siis ta jällegi kahmab kätte nii palju, kui jõuab.

Seega ei kujuta ka Podhaljuzin endast peletist, ta pole kõikide jõleduste kvintessents. Kõige vastikum on ta selles stseenis, kus ta nutab Bolšovi ees, kinnitades talle oma kiindumust jms. Kuid siin ei lipitse ta Samson Silõtši ümber niipalju kasuahnuse pärast kui selleks, et petta vanamehelt välja lubadus anda talle Lipotška, keda, peab tähendama, Podhaljuzin armastab tugevasti ja otsekoheselt... Ta tõendab seda selgesti Lipotška kohtlemisega neljandas vaatuses, s. o. siis, kui neiu on juba saanud tema naiseks... Ja kas ei anna me armas-

tuse nimel andeks palju hullemaidki kavalusi kõige kõlbelisemaile kangelastele kõige romantilisemates lugudes!

Pole vaja teha sõnu selle kohta, et näidendi kogumuljet ei riku vähimalgi määral ka Lipotška, hoolimata kõigest oma kõlbelisest äbarikkusest. Leitakse, et tema käitumine emaga ja hiljem stseen isaga viimases vaatuses on liiga vastikud ja ületavad niisugustena koomilisuse piire. Meile ei paista see sugugi nõnda olevat, kuna me ei saa tunnustada sugulusvahekordade pühadust sellises perekonnas nagu Bolšovid. Ka Lipotška juures on näha koduse despotismi pitserit; ainult despotismi mõjul kujuneb neid kalke, südametuid iseloome, neid külmi, eemaletõukavaid vahekordi omastega; ainult despotismi õhkkonnas on mõeldav igasuguse moraalse taibu selline täielik puudumine, nagu on märgata Lipotška juures. Jättes aga kõrvale kõik, mis Lipotškal oli hoidunud alal teda rõhunud vägivallavalitsuse jäljena, pole ta sugugi halvem suuremast osast neidudest mitte ainult kaupmehe-, vaid ka aadliseisuses. Kas leidub nende hulgas palju niisuguseid, kes ei täida kogu oma elu ainult väliste asjadega, kes kurvana ei leia lohutust tualettidest, kes ei kiindu meeletuseni tantsimisse, kes ei unista ohvitseridest? Kui mul on oma eluajal tulnud vestelda kolme haritud preiliga, siis kuulsin ma kahe suust juba kindlasti Lipotška tuntud monoloogi kordamist:

«Hoopis teine lugu on hiilata sõjaväelaste seltsis! Ah, tore, joovastav! Need vurrud, pagunid, munder, mõnel koguni kuljustega kannused!... Kuidas üldse võib võrrelda sõjaväelast ja tsiviilisikut? Sõjaväelane torkab kohe silma: tal on osavust ja kõike; aga mis on tsiviilisik? Nagu mingi elutu olend...»

Kuidas võib neidusid, kes lausuvad selliseid monoloogе, milleski tõsiselt süüdistada? Kas ei ole selge, et Lipotška teeb kõike seda, mis ta teeb, oma kõlbelise ning vaimse arenematuse, kuidagi aga mitte oma kuritahtlikkuse või sissesündinud loomalikkuse tõttu. Milleks siis selle õnnetu isiku pärast pahandada?

Üldse — millele võibki «Omades inimestes» pahane olla? Mitte inimestele ja nende üksiktegudele, küll aga vahest sellele kurvale mõttetusele, mis lasub kogu nende elukorral. Inimesi näidatakse meile komöödias, nagu nägime, nende inimlikust, mitte juriidilisest küljest, ja

seeläbi pehmeneb meile ka isegi nende kuritegudest saadud mulje. Ametlikult näeme siin kuritahtlikku pankrotmeistrit, veelgi kuritahtlikumat poeselli, kes oma peremehe on paljaks röövinud, õelat tütart, kes külmaverelt saadab oma isa sunnitöövanglasse, — ja kõik need isikud me märgistame kurjategija ning peletise nimega. Kuid komöödia autor juhib meid otseteed nende inimeste kodusesse elukorda, ta paljastab meie ees nende hinge, annab edasi nende loogika, nende vaated asjadele, ja me veendume vastu tahtmist, et siin ei ole kurjategijaid ega peletisi, vaid kõik on üsna tavalised inimesed, ja et meid vapustanud kuriteod ei järeldu sugugi mitte erandlikest natuuridest, kellel on loomu poolest kuritegelikke kalduvusi, vaid on nende olude paratamatu tulemus, mille keskel algab ja möödub meie poolt süüdistatavate inimeste elu. Niisuguse veendumuse tagajärjel tekib meil lugupidamine inimese loomuse ja üldse isiku vastu, tekivad naer ja põlgus nende äbarikkude isikute vastu, kes tegutsevad komöödias ja meisse ametlikult võttes sisendavad hirmu ning jälestust, ja lõpuks — tärkab meis sügav, leppimatu viha nende mõjude vastu, mis isiku normaalset arenemist nõnda pidurdavad ja moonutavad. Seejärel me siirdume otsekohe küsimuse juurde: missugused mõjud need õieti on ja mil viisil nad mõjuvad? Komöödia ütleb meile selgesti, et kõik kahjulikud mõjud seisavad siin ühtede metsikus, ülekohtuses omavolis teiste vastu. Nende mõjude toime selgub meile komöödia põhjal väga lihtsalt. Me nägime, et Bolšov pole sugugi tugev iseloom, et ta pole võimeline pikaajaliseks võitluseks, et ta ka üldse ei salli sekeldusi; me nägime samuti, et Podhaljuzin on taibukas inimene, kes pole üldsegi kiindunud oma peremehesse; nägime, et ka kõik kodakondsedki Samson Silõtši eriti ei poolda, arvatud välja ehk tema naine, täiesti tühine ja rumal vanaeit. Mis takistab siis neid Bolšovi määratsemiste vastu avalikku opositsiooni moodustamast? Kas see, et nad aineliselt temast ära ripuvad, et nende heaolu on seotud tema heaoluga? Kuid miks ei hoia sel juhul Podhaljuzin, hoolitsedes peremehe kasu eest, teda tagasi ohtlikust sammust, mida ta oli rumalast peast otsustanud astuda «niisama, ajaviiteks»? Muidugi mõista sellepärast, et

Podhaljuzin loodab siin ise oma käsi soojendada? Jah — kuid just siin paljastubki täie jõuga meile «Omades inimestes» kujutatud absurdsete vahekordade kogu õudus. Vaadake, asi ei seisa siin oma perekonda ja kõiki ümberolijaid rõhuva põikpea isikus. Iseendast on ta jõuetu ja tühine; teda võib petta, kõrvaldada, lõpuks ka türmigi pista... Ent asi seisab selles, et põikpäisus ei kao ühtaegu tema hävitamisega. Põikpäisus mõjub nakatavalt, ja tema seemned idanevad neissamus inimestes, kes kannatavad selle all. Kuna see on ülekohtune, õõnestab ta usaldust õiguse vastu; kuna see on põhiliselt pime ja vale, siis peletab ta eemale iga valguskiire; kuna see on mõttetu ja tujukas, siis surmab ta terve mõistuse ja igasuguse võime arukaks ning otstarbekohaseks tegevuseks; kuna see on jõhker ja rõhuv, siis hävitab ta kõik armastuse ning usalduse sidemed, hävitab koguni usalduse iseenda vastu ja võõrutab ausast, avalikust tegevusest. Just selle poolest see ongi ohtlik ühiskonnale! Põikpead poleks ehk raske hävitada, kui selle kallale asuksid energiliselt ausad inimesed. Kuid häda on selles, et põikpäisuse mõju all kiduvad ja roiduvad orjalikus tegevusetuses kõige ausamad inimesed, kuna asju ajavad ainult need, kelles tõeliselt inimlikud iseloomujooned on arenenud kõige vähem. Ja kuna põikpäisuse mõju on nende arusaamised pahupidi pööranud, on nende inimeste tegevusel samuti väiklane, isiklik ning jämedalt-egoistlik iseloom. Nende eesmärgiks pole põikpäisuse hävitamine, mille all nad ise nii väga kannatavad, vaid põikpea kuidagiviisi mahatõukamine, et ise tema asemele astuda. Ja nõnda siis sattuski Bolšov türmi, tema asemele aga ilmus Podhaljuzin — ja mõnuleb sama õiguse alusel.*

---

* Muide, Ostrovski uues väljaandes[23] ei mõnule ka Podhaljuzin, vaid viiakse näidendi lõpul jaoskonnapolitseiniku poolt minema, mille järel tal on väljavaateid Siberisse sattumiseks. Meile näib, et see lisandus on täiesti ülearune. Autor ei teinud seda muidugi mitte oma veendumuste järgi, vaid vastu tulles mõnele juba liigagi rangele puristile, kes nõudsid, et pahet tuleb igal juhul karistada. Kuid me nägime juba, et asi ei seisa siin isikus ega välises faktis, vaid olustikus endas, neis sidemeis endis, mille najal kogu see olustik püsib. Pealegi on meil teada, et kui Podhaljuzin võibki karistuse alla langeda, siis ehk ainult mingi oma hooletuse tõttu, selle eest, et ei osanud asja küllalt

Niisugused on need üldised järeldused, mille juurde meid juhib komöödia «Omad inimesed — saame hakkama». Me peatusime selle juures eriti kaua mitmel põhjusel. Esiteks ei ole sellest seni veel midagi tõsist räägitud; teiseks on selle kohta möödaminnes tehtud lühikesed märkused alati väljendanud mingit veidrat arusaamist näidendi mõttest; kolmandaks kuulub see komöödia iseenesest Ostrovski kõige ilmekamate ja väljapeetumate teoste hulka; neljandaks — kuna seda pole lavastatud, siis on see publiku seas vähem populaarne kui Ostrovski muud näidendid... Peale selle nõudis see üksikasjalisemat vaatlust ka veel seepärast, et selles on kujutatud põikpäisuse survel arenenud liikuvaid kelmlikke iseloome. Niisugustena esinevad siin kõik tegelased peale Agrafena Kondratjevna. Nad alistusid põikpäisusele aktiivselt, rüvetasid oma mõistuse, muutusid ise asjaosaliseks despootlikust survest tekitatud nurjatustes. Analüüsida seda kõlbelist laostumist on palju keerukam ja raskem ülesanne kui näidata inimese seesmise jõu lihtsat langust välise surve raskuse all. Ja just seda viimast liiki iseloome — muljutuid, masendatuid, kogu energiat ning liikuvust kaotanuid esitatakse meile peamiselt Ostrovski järgnevais komöödiais, mille juurde peaksime nüüd pöörduma. Neis viimastes me püüame uurida põikpäisuse suretavat mõju juba palju põgusamalt ning jääme peatuma eeskätt ühel tema liigil — meie naise orjalikul seisukorral perekonnas. Seejärel vaatleme seoses sama põikpäisuse küsimusega ja isegi otseses sõltuvuses sellest nende hariduse vormide tähtsust, mis nii väga hämmastavad meie «pimeda riigi» elanikke, ja lõpuks neid abinõusid, mida paljud selle riigi kangelased kasutavad oma materiaalse hüvangu

puhtalt läbi viia. Liiatigi jääb talle veel järele üks trump: ta võtab vastu jaoskonnapolitseiniku, tehes talle ettepaneku viina võtta ja temaga läbi rääkida, lootes sel kombel asja joonde ajada. Jaoskonnapolitseinik ei nõustu ja viib ta minema; kuid me teame, et Podhaljuzini saatus ei olene jaoskonnapolitseinikust ja et kõik inimesed pimedas riigis polegi nii leppimatud nagu see harukordne jaoskonnapolitseinik... Me oleme eesriide langemisel isegi peaaegu kindlad, et olemasolevate ühiskondlike vahekordade juures selles keskkonnas, kus tegutseb Podhaljuzin, leiab ta tingimata kerge võimaluse välja rabelda ja end süütuks teha. — *N. D.*

kindlustamiseks. Kõigi nende küsimuste läbivaatamine ja nende ning põikpäisuse vahetu seose — nagu see ilmneb Ostrovski komöödiates — kättenäitamine peab aga teise artikli moodustama.

Nüüd aga, «Omade inimeste» analüüsi lõpul, võime lugejailt ainult küsida: kas nad keelduvad omistamast meie poolt nii üksikasjaliselt analüüsitud Ostrovski kujudele elulist tõde ja kunstilise kujunduse jõudu? Ja kui need tegelased ja see olustik vastavad tegelikkusele, kas lugejad siis tõesti arvavad, et Ostrovski poolt meile kujutatud vene olustiku küljed ei vääri kunstniku tähelepanu? Kas nad julgevad öelda, et tema poolt kujutatud tegelikkusel on ainult osaline ning tühine tähtsus ja et see ei suuda pakkuda mõtlejale inimesele mingeid tõhusaid tulemusi? ... Vastus neile küsimustele võib näidata, kas me saavutasime Ostrovski komöödiates meile esinenud faktide analüüsimisel oma eesmärgi ... Mis puutub isiklikult meisse, siis me ei sunni kellelegi midagi peale, me isegi ei väljenda, kõneldes Ostrovski komöödiatest, vaimustust ega nördimust. Me jälgime ainult tema poolt kujutatud nähtusi ja selgitame nende tähtsust meie endi jaoks. Arvestades oma eluvaatlusi ja oma arusaamisi õigusest, moraalist ja inimloomuse nõudeist, võivad lugejad ise otsustada niihästi seda, kas meie seisukohad on õiged, kui ka seda, missugune tähtsus on meie poolt Ostrovski komöödiatest ammutatud elulistel faktidel.

III

Sestsaadik on metsik ja kõle see paik,
ei kohise puud — nagu surnud on kõik.
Ehk prohvetilt varju küll palub veel läte,
ta kuivama peagi peab kuumuse kätte.
Vaid kõrbete kotkas nüüd kähinal lööb
seal saagisse küüned ja nokib ja sööb.*

Lermontov.[24]

Analüüsides Ostrovski komöödiat «Omad inimesed — saame hakkama» juhtisime lugejate tähelepanu mõnele vene, eeskätt kaupmeheseisuse olustiku joonele, mis on

* A. Sanga tõlge. — *Toim.*

kajastunud selles komöödias. Tähendasime, et Ostrovski komismi alus peitub meie arvates p õ i k p ä i s u s e — selle sõna kõige avaramas tähenduses — absurdse mõju kujutamises perekondlikule ja ühiskondlikule olustikule. Samson Silõtš Bolšovi vahekordadest kõigi ümberolijatega nägime, et põikpäisus on iseenesest jõuetu ja hädine, et tal puudub igasugune kõlbeline vägevus, kuid et tema mõju on kohutav seetõttu, et olles ise jabur ja õigusetu, moonutab kõikides, kes temaga kokku puutuvad, tervet mõistust ja arusaamist õigusest. Me nägime, kuidas põikpäisuse-vahekordade mõjul arenevad kelmus ja pugemine, vaibuvad isegi hea loomuse kõik humaansed püüdlused ja areneb kitsas, eksklusiivne egoism ning vaenulik suhtumine ligimestesse. Peab olema geniaalselt selge pea, lapselikult süütu süda ja titaanlikult võimas tahe, et julgeda astuda praktilisse, tõelisse võitlusse ümbritseva keskkonnaga, kelle totrus aitab ainult kaasa egoistlike tunnete ja salakavalate püüete arenemisele igas elavas ja aktiivses iseloomus.

Kuid et lahkuda seesugusest võitlusest võitjana, selleks ei jätku isegi kõigist meie poolt loetletud headest omadustest: peab olema veel raudne tervis ja peaasi — täiesti kindlustatud varanduslik seisukord, sellal kui «pimeda riigi» korra järgi kogu tema kurjus, kogu tema vale lasuvad kannatuste ja hädadena just ainuüksi neil, kes on nõrgad, kurnatud ja elu jaoks kindlustamatud; tugevatele ja rikastele inimestele aga toob seesama vale elumõnususi. Mis huvi oleks siis neil seda valet paljastada, selle kurjuse vastu võidelda? Kas võib loota, et kaupmees Bolšov hakkaks nõudma näiteks oma poesellilt Podhaljuzinilt, et see teda laostaks, tegutsedes südametunnistuse järgi ja laites ära ostjaile rikkiläinud kauba ostmise ning selle eest ilmaaegu raha tasumise? On iseenesestki mõistetav, et ennem oleks ausameelsusest tulvil poesell võinud seda teguviisi järgida. Kuid sell on seotud oma peremehega: ta on söönud ja riietatud peremehe armust, ta võib «inimeseks saada», kui suudab peremehele meeldida; kui ta aga ei suuda, siis — mis on sel juhul poesell koos oma ebapraktilise ausameelsusega? Ei midagi, lausa null! ... Ja nii hakkabki Podhaljuzin kaaluma oma olukorra šansse. Ta pole geniaalne

inimene, pole kangelane ega titaan, vaid üsna harilik surelik. Võimatu on temalt nõudagi praktilist protesti kogu ümbritseva keskkonna vastu, sajandite jooksul kujunenud tavade vastu, tõekspidamiste vastu, mis sisendati talle pühadustena juba siis, kui ta alles oli taipamatu poisinolk... On selge, et ta peab alluma moraalile, mis valitseb ümbritsevas õhkkonnas, et ta peab astuma mööda teiste poolt sissetallatud rada... Ei pea ta ju ometi proovima uut, kõigile tundmatut teed, kui on juba olemas valmis siledakstallatud külavahetee!

Kuid teiselt poolt seab ka Podhaljuzin endale kui elav ja aktiivne iseloom mõningaid elulisi küsimusi ja ülesandeid. Tema ülesanded on harilikult väga armetud, küsimused pole kuigi sügavad, sest tema silmaring on väga piiratud. Ta näeb enda ees põikpäist peremeest, kes midagi ei tee, joob, sööb ja mõnuleb iseenese lõbuks, kes kelleltki ei kuule sõimu, ise aga vastuoksa kõiki takistamatult sõimab, — ja selles üsna jälgis tegelases näeb ta inimesele kättesaadava õnne ning ülevuse ideaali. Tal on ainult tume ettekujutus sellest, mis ületab tema poolt alaliselt nähtud argielu kitsast piiri, pealegi ei tunne ta muret, leides, et see on juba midagi hoopis võõrast, et sellest ei tohi meiesugune mõeldagi... Seda kord juba otsustanud, seadnud endale piiri, mida ei tohi ületada, püüab Podhaljuzin loomulikult kohaneda selle ringiga, kus ta peab tegutsema, ja selleks küürutab ta ning väänleb. See ei maksagi talle suurt vaeva, see on lapseeast saadik harjunud asi: kui tõmmatakse arssinaga mööda selga või hakatakse rusikatega pähe laduma, siis väänled ja küürutad ka vastu oma tahtmist... Ja kannatades ise igasuguseid piinamisi ning lõpuks leides, et see on tavaline olukord, peidab Podhaljuzin sügavale ära iseenda isiklikud, elavad püüdlused, lootuses, et kord saabub ka tema tänavale pidupäev. Vahepeal aga kulgeb kõlbeline areng oma, sellises olukorras loogiliselt paratamatut teed mööda: leides et tema isiklikke püüdlusi koheldakse kõikide poolt vaenulikult, veendub Podhaljuzin vähehaaval, et tema isik, nagu iga teinegi, peab tõesti asuma vastuolus kõige ümbrusega, ja järelikult, mida rohkem ta teistelt võtab, seda täielikumalt ta ennast rahuldab. Sellest põhiteesist

arenebki välja see alatine piiramisseisukord, milles paratamatult asub iga «pimeda riigi» elanik, kes alustab praktilist tegevust, kavatsusega midagi kätte võita... Kõrgeimad kõlbelised reeglid, mis on võrdselt kohustuslikud kõikidele, eksisteerivad tema jaoks ainult mõne kauni väljendusena või käsuna, mida elus kunagi ei rakendata; tema loomuse sümpaatne külg on arenemata; teaduse poolt arendatud mõisted ühiskondlikust solidaarsusest ja õiguste ning kohustuste tasakaalust on temale kättesaamatud. Koguni tema ideaalidki (sest ka Podhaljuzinil on ideaale, nagu on ka linnapealikul «Revidendis») on jämedad, tuhmid, inetud ja ebainimlikud. Linnapealik unistab sellest, et, saanud kindraliks, ta sunnib kõiki linnapealikuid viis tundi teda ootama; just niisama arvab ka Podhaljuzin: «Taat on eluaeg veiderdanud, — küllalt: nüüd on kord meie käes.» Kui ta ainult saaks võimaluse oma ideaali teostamiseks, sunniks ta tõepoolest ilma pikema jututa teisi teda kartma, tema ees lipitsema, teesklema ja tema tõttu kannatama, nagu ta oli ise kartnud, lipitsenud, teeselnud ja kannatanud, kuni kindlustas endale õiguse põikpäisele isemeelitsemisele...

Raske on uurida niisugust karjääri; valus on näha inimloomuse sellist moonutamist. Näib, nagu ei võiks midagi olla halvemat sellest metsikust, loomuvastasest arenemisest, mis toimub Podhaljuzini-taolistes iseloomudes neil lasuva põikpäisuse survel. Kuid Ostrovski järgnevais komöödiais ilmneb meile sellesama mõju uus külg, mis oma sünguse ja jälkusega vaevalt jääb maha sellest, millele me osutasime eelmises artiklis.

See uus külg ilmneb meile maharõhutud, vastutusvõimetuis iseloomudes. Niisuguseid iseloome esineb — enam või vähem selgete äärjoontega — peaaegu kõigis Ostrovski komöödiates. Isegi Agrafena Kondratjevna «Omades inimestes» kuulub seesuguste iseloomude hulka; ent seal ei etenda ta väljapaistvat osa. Eredamalt esitatakse meile järgmistes komöödiates Mitja isik näidendis «Vaesus pole pahe», Bruskovi lapsed näidendis «Pohmelus võõral peol» ja neiude kujud pea kõigis Ostrovski komöödiates. Avdotja Maksimovna, Ljubov Tortsova, Daša, Nadja, — kõik nad on põikpäisuse süütud, vastutusvõi-

metud ohvrid ja neis elu surnud toimunud inimsiku mahakustutamine, äramuutmine mõjub hingele vahest veelgi rusuvamalt kui isegi inimloomuse moonutamine Podhaljuzini-taolistes kelmides. Seal löövad ehk elu ning isikupärasus ikka veel kuidagi vaevaliselt läbi, vahel vilgub hetkeks mingi lootusekiir; siin on häirimatu vaikus, pilkane pimedus, siin seisab teie ees surnud kaunitar asustamata stepis, ja üldist hauavaikust katkestab ainult kotka liikumine, kes rebib õhus saaki... Jube nagu kalmistul või lahkusulise kaupmehe majas suure püha eelõhtul!

Et näha vastutusvõimetu, tuimakslöödud iseloomu esinemist igasugustes asendites ning olukordades, vaatleme nüüd «Omadele inimestele» järgnenud Ostrovski komöödiaid kaupmeeskonna olustikust, alates komöödiaga «Ära istu võõrasse rekke».

Ent maininud seda näidendit, peame tarvilikuks meenutada lugejaile seda, mis me ütlesime esimeses artiklis kunstitegevuse tähtsusest üldises mõttes. «Ära istu võõrasse rekke» kutsus esile kõige lahkuminevamaid arvamusi Ostrovski veenete kohta. Ühed ülistasid teda selle eest, et ta olevat võtnud omaks slavofiilide kaunid vaated vene kauge mineviku võludele; teised vihastasid sellest, et Ostrovski olevat esinenud kaasaegse hariduse vastasena. Kõik need arutlused võisid Ostrovskile tuska teha eeskätt sellepärast, et targutades tema vaadete üle unustati täielikult tema talent ja tema poolt esitatud tegelased ning nähtused. Ostrovski suhtes oli säärane võte lihtsalt ebaviisakas. Me saame aru, et näiteks krahv Sollogubi [25] ei saadud teisiti analüüsida, kui küsides: «Mida tahtis öelda oma «Ametnikuga»?», sest «Ametnik» ei ole midagi muud kui moodne juriidiline — isegi mitte idee, vaid lihtsalt — fraas, mis dramatiseeritud ilma vähimagi talendi tunnuseta. Nõnda võib käituda näiteks ka hr. Rosenheimi luuletustega: luulet pole tal üheski värsis; sellepärast on luuletuse väärtuse ainsaks mõõduks selle idee relatiivne tähtsus, mille käsitlemiseks ta koostati. Laskumata mingisse kunstianalüüsi võib seega hr. Rosenheimi kiita näiteks selle eest, et hiljuti «Russkoje Slovos» avaldatud «Äike» on kirjutatud teemale, millel puudub tema ametnike- ja riigimaksu-

rentnike-eleegiate labasus. Siin võime täiesti rahulikuks jääda, pöörates tähelepanu ainult autori vaatele, mida ta oli tahtnud luulepalas väljendada. Ostrovski komöödiad pälvivad teist laadi arvustust, sest olenemata autori teoreetilistest veenetest leidub neis alati ka kunstiväärtusi. Me panime juba tähele, et kunstnik võtab oma teostes omaks, arendab ja väljendab üldisi ideesid hoopis teisiti kui harilikud teoreetikud. Kunstnikku ei huvita abstraktsed ideed ja üldised põhimõtted, vaid elusad kujud, milles avaldub idee. Nende kujude abil suudab kunstnik isegi endale märkamatult nende seesmist mõtet palju ennem tabada ning väljendada kui mõistuse abil defineerida. Vahel ei suuda kunstnik üldse tungidagi selle asja tähenduseni, mida ta kujutab; kuid kriitika on olemas just selleks, et selgitada kunstniku loomingus varjatud mõtet, ja analüüsides luuletaja poolt esitatud kujutusi, pole ta sugugi volitatud kunstniku teoreetilistest vaadetest kinni hakkama. «Surnud hingede» esimeses osas on kohti, mis oma vaimult on päris lähedased «Kirjavahetusele», kuid «Surnud hinged» ei kaotanud sellegipoolest oma üldist tähendust, mis on nii täielikult vastandlik Gogoli teoreetilistele vaadetele. Ja Belinski arvustus ei puudutanud Gogoli teooriaid, seni kuni Gogol esines tema ees lihtsalt kui kunstnik; ta asus Gogoli vastu vaenujalale alles siis, kui kirjanik oli enda kuulutanud kombeõpetajaks ega ilmunud publiku ette elust võetud jutuga, vaid õpetlike nõuannete raamatukesega . . .[26]

Võrdlemata Ostrovski tähtsust Gogoli tähtsusega meie arenemisloos tähendame ikkagi, et Ostrovski komöödiates, olgu nad kirjutatud mistahes teooriate mõju all, võib alati leida sügavalt tõepäraseid ja eredaid jooni, mis tõendavad, et elulise tõe teadvus ei ole kunstnikku iialgi maha jätnud ega lubanud teooria meeleheaks tegelikkust moonutada. Ja kui see on nõnda, siis pole mõistuslikud vead suutnud hävitada ka kunstniku maailmavaate põhijooni. Ta poleks oma kujutuste objektiks tarvitsenud võtta neid elulisi fakte, milles kõige paremini peegeldub teatud idee, ta oleks neile võinud anda meelevaldse seose, neid võõriti tõlgendada; kui aga teda pole reetnud kunstivaist, kui tõde on teoses

alal hoitud, siis on kriitika kohustatud kasutama teost tegelikkuse selgitamiseks ja kirjaniku talendi iseloomustamiseks, mitte aga kirjaniku kirumiseks mõtete pärast, mida tal ehk ei olnudki. Kriitika peab ütlema: «Siin on kirjaniku poolt esitatavad tegelased ja nähtused, siin on näidendi süžee, see aga on meie arvates kunstniku poolt kujutatud eluliste faktide mõte ja see on nende tähtsuse kraad ühiskonnaelus.» Sellest otsusest selgub juba iseenesestki, kas autor on tema enda poolt loodud kujudele õigesti vaadanud. Kui ta näiteks püüab vägisi kergitada mõnda tegelast üldiseks tüübiks, kriitika aga tõestab, et sellel on väga osaline ja pisike tähtsus, siis on selge, et autor on kahjustanud teost väära vaatega kangelasele. Kui autor seab mõned faktid sõltuvusse teistest faktidest, kriitilisel analüüsil aga selgub, et need faktid kunagi niisuguses sõltuvuses ei esine, vaid sõltuvad hoopis teistest põhjustest, siis on jälle iseenesestki selge, et autor on mõistnud valesti tema poolt kujutatud nähtuste seost. Kuid siingi peab kriitika oma lõppotsustes väga ettevaatlik olema: kui autor näiteks näidendi lõpus autasustab lurjust või kujutab õilsat ent rumalat inimest, siis ei õigusta see veel lõppotsust, nagu tahaks kirjanik õigeks mõista lurjuseid või peab kõiki õilsaid inimesi lollideks. Siin tohib kriitika ainult uurida: kas inimene, keda autor on kujutanud õilsa lollpeana, on vastavalt kriitika arusaamisele tarkusest ja õilsusest — tõesti selline, ja seejärel: kas autor omistab oma tegelastele seda tähtsust, mis neil on tegelikus elus.

Niisugused peaksid meie arvates olema reaalse kriitika suhted kunstiteostesse; niisugused peaksid need eriti olema kirjaniku suhtes, kui antakse ülevaade kogu tema kirjanduslikust tegevusest. Kõneldes üksikteosest võib kriitika kiinduda üksikküsimustesse ja panna kirjanikule süüks seda, mida see lihtsalt pole küllaldasel määral selgitanud. Kuid üldise iseloomustuse andmisel võivad üksikasjad jääda kõrvale ja esiplaanile kerkib kirjaniku üldise maailmavaate kirjeldamine niisugusena, nagu see tema teoste üldises kogus on väljendunud. Kuidas aga see on väljendunud, seda määratlevad need esemed ja nähtused, mis on äratanud kirjaniku tähelepanu ning poolehoidu ja on tema kujutuste materjaliks.

Pärast neid selgitavaid märkusi võime öelda, et meie ei taha sugugi näha näidendis «Ära istu võõrasse rekke» patriarhaalse, vanaaegse korra apoloogiat ja katset tõestada vene harimatuse üleolekut euroopa haridusest. Võiksime avastada selles komöödias isegi midagi vastupidist, kuid me ei taha sedagi, vaid osutame lihtsalt näidendi aluseks võetud faktile. Nägime juba, et Ostrovski näidendite põhimotiiviks on ühiskondlikkude vahekordade ebaloomulikkus, mis tuleb ühtede põikpäisest omavolitsemisest ja teiste õigusetusest. Kunstniku vaist, mis neist nähtustest on nördinud, jälitab neid nende kõige mitmekesisemais erikujudes ja esitab neid häbiposti naelutamiseks samale ühiskonnale, kes elab selle korra alusel. Ja siin ongi üks neid erikujusid.

Venemaal on olemas kaupmees-põikpea — heasüdamlik, aus ja isegi omamoodi tark, kuid põikpea. Tal on tütar, kes tema ees on vaikiv ja õigusetu, nagu iga tütar iga põikpea ees. Tunnustamata tema kui iseseisva isiku õigusi ei anta talle ühtlasi midagi, mis võiks isikut elus kaitsta: ta on harimatu, tal puudub kodusteski asjades hääleõigus, ta pole harjunud inimestele omade silmadega vaatama, tal pole mõttekestki vaba valiku õigusest südameasjades. Sirgunud inimese täiskasvu, käitub ta ikka veel nagu alaealine, nagu mõistmatu lapsuke. Koguni hirmust halvatud armastus isa vastu on temas poolik, mõistmatu ja ebaotsekohene, nii et ta salamahti isa eest imbub läbi oma tädikese, elatanud vanapiiga vaadetega, kes on Kuznetski Mostil õppimas käinud, ja sisendab enesele seejärel tädi sõnade põhjal, et on armunud nooresse sulisse, eruhusaari, kes neil päevil oli saabunud nende linna. Husaar kosib, isa keeldub; siis viib husaar tüdruku salaja kaasa ja tüdruk otsustab temaga sõita, kuigi kogu aeg arutab sellest, et pole vaja sõita, vaid oleks parem isa juurde tagasi minna. Kuid juba esimeses postijaamas saab husaar teada, et isa ei anna ärajooksnud tütrele krossigi; mõistagi kihutab ta vaese tüdruku viibimata enda juurest minema. Tütar pöördub koju tagasi; isa sõimab teda ja tahab luku taha panna, et ta enam valgust ei näeks ja isa inimeste ees ei häbistaks; kuid teda julgeb võtta naiseks noor kaupmees, kes

juba ammu oli neiusse armunud ja keda neiugi oli armastanud, enne kui kohtas Vihhorevi. Kõik lõpeb hästi.

Niisugune on asjakäik, mis moodustab komöödia «Ära istu võõrasse rekke» sisu. Mis on siis tolle mõte? Kas see annab vähimatki põhjust vana elukorra paremuste teema arendamiseks, slavofiilsete tendentside väljendamiseks? Paistab, et mitte. Tema mõte seisab selles, et väljendugu põikpäisus kuitahes mõõdukais vormides, muutugu see kuitahes pehmeks eestkostmiseks, viib ta ikkagi oma mõju alla langenud inimesi teatavale isikupärasuse kaotamisele, isikupäratuks muutumine aga on igasuguse vaba ja mõistuspärase tegevuse täielik vastand; järelikult võib isikupäratu inimene temal lasuva põikpäisuse surve mõjul teostada, võib-olla vastu tahtmist, ebateadlikult ükskõik mis kuriteo ja hukkuda — lihtsalt rumaluse ja isikupärasuse puudumise tõttu.

Meie poolt jutustatud fakti niisugune tähendus, mis torkab silma kõige järsumalt ja teravamalt, ei esine komöödias küllalt eredalt, sest selles kerkib esiplaanile targa, soliidse Russakovi ning hea, ausa Borodkini kontrastsus viletsa tuisupea Vihhoreviga. Kriitikud haarasidki kinni sellest kontrastsusest ja poetasid oma analüüsidesse hulga niisuguseid oletusi, mida autoril pole võib-olla kunagi pähe tulnud. Teda süüdistati peaaegu täielikus obskurantismis, ja isegi tänapäevani ei taha mõned kriitikud talle andestada, et Russakov on harimatu, kuid siiski hea ning aus inimene.* Ja tõesti — sattunud vihahoogu Vihhorevi-taoliste härrade võltsi hariduse vastu, kes ajavad segadusse lihtsaid vene inimesi, ei esitanud Ostrovski käesoleval juhul küllaldase jõu ja selgusega n e i d p õ h j u s i, mille tõttu vene inimene võib sedalaadi härradesse kiinduda. Siiski ei saa öelda, et autor oleks neid põhjusi täiesti unustusse jätnud: fakti lihtne ning loomulik tähendus ei jäänud tema eest varju, ja näidendis «Ära istu võõrasse rekke» leiame

* Meie esimese kirjutise järel, kus räägiti Ostrovski kriitikuist, ilmus ajakirjades tema kohta veel kaks artiklit. Ühel neist on ditürambi ** iseloom, kuna teine kordab kõiki Ostrovskile varem omistatud mõttetusi ja annab talle lõpuks nõu «mõtelda, mõtelda ja mõtelda». Mõlemad kirjutised on muide täiesti tühised. — *N. D.*

** Kiidulaulu. — *Toim.*

laialipillatuna nende vahekordade jooni, millele andsime kogunime «põikpäisus». Kui need jooned oleksid eredamad, siis oleks komöödial rohkem terviklust ja sihikindlust; ent ka praegusel kujul ei saa seda pidada vastukäivaks autori maailmavaate põhijoontele. Ta tõi Russakovide pimedasse elukorda kõrvalise valguskiire, silus ja tasandas mõnesid jämedaid jooni; kuid tähelepanelikumalt vaadates jäi asja olemus ka sel, pehmendatud kujul endiseks. Püüame kätte näidata mõningaid jooni Russakovi vahekordadest tütre ning ümberolijatega; me näeme, et siingi on kogu loo aluseks ikkagi sama põikpäisus, millele rajatakse selle «pimeda riigi» kõik perekondlikud ja ühiskondlikud vahekorrad.

Maksim Fedotõtš Russakov, see vana elukorra kõigi paremuste esindaja, ülitark vanamees, v e n e h i n g, millega slavofiilsed ja kotošihhinlust pooldavad kriitikud nöökasid Peetri-järgset ajajärku ja kogu uuema aja haridust — on Russakov meie arvates elav protestiavaldus selle pimeda elukorra vastu, mis pole millegagi mõtestatud ja on juurteni ebamoraalne. Bolšovis nägime selle elukorra mõju alla sattunud räbalat natuuri; Russakovi puhul aga mõtleme: näe, missugusteks kujunevad selles elukorras isegi ausad ja pehmed iseloomud! ... Ja tõesti, sünnipärane headus ning koguni delikaatsuski tungivad Russakovil jämedaist vormidest läbi. Ta kohtleb kõiki lahkelt, oma naisest ja tütrest räägib ta heldimusega; kui Dunja, saanud teada isa kindlast eitavast vastusest Vihhorevile, langeb minestusse (see stseen näib meile muide ülepakutuna), jahmub see ja on isegi korrapealt nõus tütre heaks oma otsust muutma. Vähe sellest: pea on tal üsna korras ja tervest mõistusest ei ole seal puudu. Ta ei räägi lihtsalt: «See peab s e l l e p ä r a s t nõnda olema, et m i n a seda tahan,» vaid püüab leida põhjendusi oma otsustele. Kuid sellega piirdubki see, mida ta on suutnud oma heade iseloomuomaduste poolest alal hoida: edasi algavad põikpäisuse soetised. On näha, et Russakov on oma loomupärase pehmuse tõttu algusest peale tasaselt alistunud maksvale korrale, tunnustades selle seaduspärasust: järelikult ei olnud vajadust tõestada talle seda seaduspärasust müksude ja võmmudega. Seepärast ei ole tal vanast peastki

seda vaenulikkust ja järskust, mida me märkame teiste Ostrovski poolt esitatud põikpeade juures; seepärast ei heida ta kõrvale põhjendusi isegi jutuajamistes alamate ja noorematega. Kuid «pimeda riigi» elukord, milles ta oli meheks sirgunud, ei pakkunud talle põhjendatuse alal midagi: põhjendatust pole selles elukorras olemas ja seetõttu langeb Russakov samasse mõistmatusse, samasse pimedusse, milles ekslevad tema teisedki kaasvennad, kellele loodus oli andnud vähem.

Huvitav on kuulata moraali, milleni ta oli jõudnud tõusta. Alandlikkus, kannatlikkus, kogemustest ja pärimustest lugupidamine, piirdumine oma ringiga — niisugused on tema põhiteesid. Ta jõudis nende juurde primitiivsel kogemuslikul teel, kõrvutades fakte, kuid ilma neid millegagi mõtestamata, sest tema mõte on samal ajal aheldatud kõige visama ja fatalistlikuma ettekujutusega saatusest, mis korraldab inimeste asju. Ta ilmub lavale sententsiga sellest, et «peab vanematelt inimestelt nõu küsima, vana inimene ei anna halba nõu». Edasi tähendab ta, vastates Borodkini kosimisele: «Mina, tähendab, pean seda asja mõistusega ajama, sest tütre pärast pean jumala ees vastust andma.» Selle põhjal korraldab ta tütre saatuse järgmiselt: «On see kellegi tegu, et jäädakse tüdrukut uskuma, kas keegi talle meeltmööda on? Ei, see pole kord: las inimene meeldib m u l l e. Ma ei anna teda sellele, keda armastab tema, vaid sellele, keda armastan m i n a. Jah, keda ma hakkan armastama, sellele annangi.» See lõhnab juba kõvasti põikpäisuse järele; kuid viimane pehmeneb Russakovis järgmise kaalutluse tõttu: «Kuidas tüdrukut uskuda? Mida ta on näinud? Keda ta tunneb?» Russakovi tütre suhtes on see kaalutlus õige; kuid ei Russakovil ega ühelgi tema kaasvennal ei tule pähe küsida: «Mispärast ta siis pole midagi näinud ega kedagi ei tunne? Mis paratamatuse tõttu pidi teda niisuguses õndsas teadmatuses kasvatatama, et igaüks võib teda petta? . . .» Kui nad esitaksid endile selle küsimuse, siis olekski vastusest selgunud, et kõige kurja juureks pole jällegi miski muu kui nende endi põikpäisus. Russakov on oma olukorraga täiesti rahul ega soovi härrasmeheks ronida, haridust aga peab ta härrasmeeste ainuomandiks; selle tagajär-

jel hoiab ta ka oma tütart nõnda, et see jääks isa enda ütlust mööda t o b u k s. Vastuseks Vihhorevi kosimisele ütleb ta: «Otsige endale kasvatatud preilisid, meie tobukesed aga jätke meile endile, küllap me ise leiame neile mingeid odavaid peigmehi.» Neis sõnades kuuldub veel irooniatki; kuid Russakov jätkab ka tõsiselt sellessamas vaimus: «Noh, mis proua ta on, otsustage, noormees, ise: elas siin nelja seina vahel, maailma ta pole näinud... Teil polegi mille eest teda armastada: lihtne tüdruk, kasvatamata, pole teile sugugi paras paariline. Teil on omakseid, tuttavaid, kõik hakkavad tema kui tobukese üle naerma, teile endalegi ta muutub vastikuks nagu koirohi... kas siis tõesti annan tütre niisugusele sunnitööle!»

Kõige kurvemaks neis arutlustes on see, et nad on täiesti õiged. Avdotja Maksimovnat ei oleks tõepoolest oodanud kuigi lõbus elu, kui ta oleks läinud p e e n e l e i s a n d a l e, olgugi et see poleks niisugune tuiskaja nagu Vihhorev. Ta on tõesti niimoodi kasvatatud, et tal pole inimese nägu. Kõige suurem kiitus, mis talle isa suust osaks saab — ja missugune? — on see, et «tema silmades on ainult armastust ja tasasust: t a h a k k a b a r m a s t a m a i g a m e e s t, vaja ainult leida mees, kes teda armastaks». See tähendab, et tegemist on ükskõikse, vastutusvõimetu headusega, just niisugusega, mis kujuneb pehmetel iseloomudel perekondliku despotismi survel ja mis põikpeadele kõige enam meeldib. Inimestele, kes on harjunud oma tegusid toetama tervele mõistusele ja neid sobitama õigluse ja üldise hüve nõuetega, on säärane headus vastik või vähemalt armetu. Pole raske mõista, et kui inimene on nõus kõigega, tähendab see seda, et tal pole oma veendumusi; kui ta kõiki armastab ja on kõigiga sõber, tähendab see seda, et kõik on talle ükskõiksed; kui neiu hakkab armastama iga meest, siis on selge, et süda ei koosne tal isegi lihatükist, vaid on lihtsalt mingi laialivalguv tainas, mille sisse võib pista mida tahes...

Põikpäisusest nakatamatule inimesele seisab armastuse kogu veetlevus selles, et teise olevuse tahe ühtib harmooniliselt, vähimagi sunduseta, tema oma tahtega. Seepärast ongi armastuse võlu nii poolik ja ebatäielik,

kui vastastikkus saavutatakse mingi väljapressimisega, pettusega, kui see ostetakse raha eest või üldse saavutatakse mingi välise või kõrvalise abinõuga. Armastustunne võib olla tõesti ülev ainult armastajate seesmise harmoonia juures, ja siis moodustab see selle ühiskondliku hüvangu alguse ja pandi, mida meile tõotatakse inimkonna tulevases arenemiskäigus vendluse ja isikulise võrdõiguslikkuse maksmapanemisega inimeste vahel. Ent põikpäisus ei või sedagi tunnet jätta vabaks oma rõhumisest: ta näeb selle tunde vabas ja loomulikus arengus mingit hädaohtu endale ja püüab seepärast esijoones surmata selle, mis on niisuguse tunde aluseks — isiksuse. Selleks loovad põikpead oma moraali, oma elutarkuse süsteemi, ja nende tõlgendusel tuleb ilmsiks, et mida enam isiksus tehakse maatasa, eraldamatuks, märkamatuks, seda lähemal on ta täiusliku inimese ideaalile. «Tal on niisugune tore iseloom, et kannatab nurisemata välja iga teotust, hakkab armastama kõige vääritumat inimest,» — see on kiitus, mis käib põikpeade juures üle kõige. Meie arvates aga on säärane inimene rämps, kissell, kalts; ta võib olla hea p o i s s, kuid ainult selle sõna toapoisilikus tähenduses. Igasuguseks muuks asjaks on ta kõlbmatu ja temalt võib oodata täpselt niisama palju sigadusi kui häid tegusid: kõik oleneb sellest, millistesse kätesse ta satub. Kuid põikpea Russakov midagi seesugust ei tunnista ja kordab ikka sedasama: «Kogu kurjus maailmas tuleb taltsutamatusest; meil oli hirm nahas ja lugupidamine vanemate vastu, sellepärast oligi parem ... pole neid, kes peksaksid praegusaja noori inimesi, peks aga kuluks ära; malakas otsekui nutab neid taga.» Ja millest ta juttu teebki, lugupidamine vanade vastu on esimesel kohal. Isegi Vihhorevi peale on ta eeskätt kuri sellepärast, et too «ei oska vanemate inimestega rääkida». Ja kõigest oma pehmusest hoolimata karjub ta näkku tütrelegi, kui see teeb katset isa veenda: «Ja kuidas julged sa nõnda minuga rääkida?» Ning annab talle seepeale kõva käsu: «Siin on sulle, Avdotja, minu viimane sõna: kas lähed sa mul Borodkinile, või ma ei taha sinust teadagi.» Ja et käsk oleks mõjuvam, tugevdab ta seda etteheidetega: «Olen sind kasvatanud, olen sind hoidnud rohkem kui oma silma-

tera... Olen hinge patuga koormanud, uhkus võttis minus võimust sinu pärast... Jumal karistas pattude eest.» Erapooletult rääkides ei saa säärast kohtlemist nimetada eriti humaanseks; ent meie «pimedas riigis» on seegi veel õige pehme, ja Russakovi võib õigusega nimetada parimaks põikpeade seas.

Selle eest aga arenes Avdotja Maksimovnal kah hea loomus selle vaga põikpäisuse mõju all! Raske on kujutada endale ette armetumat tütarlast. Õieti on ta rohkem koomiline kui armetu, nagu on koomiline Sofja Pavlovna oma armastusega Moltšalini vastu või Sofja Sergejevna (hr. Potehhini «Uusimast oraaklist») õrna kirega Silberbachi vastu. Kuid Avdotja Maksimovna üle ei saa naerda: tema olukord on liiga sünge. Kui sammume üksinda vastu kesköödpimedas hauakambris haudade vahel ning äkki ilmub meie ette ühe haua tagant mingi totter lõust ja teeb meile grimassi, siis olgu grimass nii koomiline kui tahes, sel hetkel on raske naerma hakata: tahtmatult tuleb hirm peale. Sama lugu on ka meie «pimeda riigi» komismiga: iseenesest on asi lihtsalt veider, kuid nähes põikpäid ja nende ohvreid, keda nad on pimedas kägistanud, kaob naerutuju jäljetult... Avdotja Maksimovna on kogu näidendi vältel kõige suuremas erutuses, mis on, kui soovite, mõttetu ja tühi, kuid mis sellest hoolimata ei tekita meis naeru, vaid kaastunnet: vaene neiu pole tõesti selles süüdi, et ta on jäetud igasuguse seesmise kõlbelise toeta ja et teda on kasvatatud ainult selleks, et ta eluaeg liiguks lõa otsas. Tal on hea süda, tema iseloomus peitub palju usaldavust nagu kõigil õnnetuil ja rõhutuil, kes pole veel jõudnud kalgiks muutuda; armastuse vajadus on tärganud, kuid ta ei leia endale avarust, mõistlikku tuge ega väärikat objekti. Avdotja Maksimovnal pole arenenud õige arusaamine sellest, mis on hea ning mis on halb, tal pole arenenud lugupidamist omaenda südameliigutuste vastu, ja samal ajal on tal ka kõlbelise kohuse mõiste arenenud ainult niisuguse astmeni, kus ta tunnustab seda kui välist sundivat jõudu. Selles olukorras visklebki õnnetu neiu, teadmata kuhu ta peab lõpuks pea panema. Ta armastab oma isa, kuid samal ajal kardab teda ja ei tunne kuidagi tema vastu täielikku usaldust. Borodkin meeldis talle; kuid

temale öeldi, et mees on harimatu mats, ja Avdotja kukub verest ära, ei tea, mida asjast arvata, ja jõuab nii kaugele, et Borodkin muutub talle vastikuks. Satub ette Vihhorev, kellel pole midagi peale jultumuse ja poesildifüsiognoomia, — ja ta on kütkestatud Vihhorevist. Kuid siingi ta ainult piinab ilmaaegu iseennast: silmapilgukski ei püsi ta kindlal pinnal, vaid on ikka nagu vajumas, — kord tõuseb ta pisut, siis vajub jälle ... nii sa ootadki, et nüüd-nüüd upub ta täiesti ... Tema esmakordsel ilmumisel lavale, esimese vaatuse lõpul, teatab talle Vihhorev, et isa on teda ära lubanud Borodkinile; neiu lausub naiivselt: «Ärge kartke, mina Borodkinile ei lähe.» — «Kui aga isa käsib?» küsib Vihhorev. — «Ei», vastab neiu, «ega ta vägisi sunni.» — «Kui aga sunnib, mis siis?» — «Siis,» vastab neiu idiootlikult, «siis ma tõesti juba ei tea, mida selle asjaga teha ... Ja peab siis just selline häda minule kaela tulema!» Vihhorev, kellele on kõik abinõud ühteviisi head, teeb ettepaneku temaga hiljukesi minema sõita; neiu ehmub ja hüüab: «Ah, ei, ei, mis te nüüd ajate! Ei miski hinna eest!» Mispärast siis niisugune hirm? Aga lihtsalt sellepärast, et «isa neab mu ära; mis elu mul siis veel oleks ilma peal?» Ta soovitab seepärast Vihhorevile lihtsameelselt, et see räägiks tema isaga läbi; Vihhorev eeldab äpardumist, neiu aga rahustab teda järgmise arutlusega: «Mis sinna parata! Küllap sihuke on minu õnnetu saatus ... Eile pani tädike kaarte välja, ikka läks kuidagi pahasti, küll ma siis nutsin.» Vihhorev hirmutab teda, et sõidab Kaukaasiasse ja korraldab seal asjad nii, et ta maha lastakse; seepeale anub neiu ka teda: «Ei, ärge sõitke. Mis te nüüd ajate, küll räägite koledaid asju.» Ühe sõnaga — neiu on igast küljest hirmul; sealt ähvardab isa needmine, siin tuleb kaartidega pahasti välja, nüüd aga vaata, et tšerkessid lasevad ta armsa Vihhorevi maha. Ja oleks ometi kõigile neile õudustele tekkinud kas või ükskõik mis vastuseis vaese neiu sisemuses! Ta usub lihtsameelselt ja võrdselt kõike — nii isa needmisse kui ka kaartidesse, usub sedagi, et Vihhorev läheb kuulide alla, — ja kõik see ajab talle võrdselt hirmu peale ... Teise vaatuse algul lausub ta üsna tõepäraselt endamisi: «Käin nagu mingi vari, ei tunne jalgu enda all ... ainult minu süda tunneb,

et sellest ei tule midagi head. Ma tean juba ette, et mul vaesekesel tuleb siin palju pisaraid valada.» Kuidas neid niisuguses olukorras ka mitte valada! . . .

Et kannatuste karikas oleks täis, selgub, et ta armastab veel ka Borodkinit, et teda kohates oli neil lõpmata palju rääkida, et ta oli teda jalgvärava juures oodanud, pimedaid sügisõhtuid temaga istudes veetnud, — ja et ta nüüdki meest haletseb, kuid samal ajal ei suuda peletada mõtet Vihhorevi ebatavalisest ilust. Ta ei ole muide sugugi enesega rahul ja ütleb: «Oma õnnetuseks nägin ma teda.» Kuid kõige suuremaks piinaks on talle — paluda isalt luba Vihhoreviga abiellumiseks. Ta asub selle asja juurde mingi iseäraliku pidulikkusega, paneb Vihhorevi algul vannet andma, et see teda tõesti armastab, siis teatab ta sellele, et oma armastuse tõenduseks julgeb ise isalt luba küsida . . . «Kui te ainult teaksite, mis see mulle maksab,» lisab ta, ja järgmine stseen selgitab ning õigustab täiesti tema hirmu, mis on võimalik ja arusaadav ainult nende põikpäiste vahekordade juures, millele on rajatud Russakovide kogu perekondlik elukord. Näib, et miski ei võiks olla tütrele loomulikum ja kergem kui teatada oma soovidest isale, kes teda õrnalt armastab. Kinnitades aga, et isa teda armastab, teab Avdotja Maksimovna ikkagi, missugune stseen võib järgneda niisugusest avameelsusest isaga, ja tema hea, allasurutud loomus väriseb ja kannatab juba ette. Tõepoolest, neid «kuidas sa julged?», «olen sind kasvatanud ja hellitanud», «sa tobu» ja «ei ole sul minu õnnistust», — kõike seda puistatakse rahena vaesele neiule kaela ja ta viiakse nii kaugele, et isegi tema nõrgas ning alistuvas hinges kerkib järsku tasane protest, mis väljendub varasema tundmuse tahtmatus, ebateadlikus purunemises: isa käsk minna Borodkinile tekitas temas vastikustunde selle mehe vastu. «Mul oli äsja Vanjast kahju,» lausub ta Borodkini kohta, «nüüd aga muutus ta mulle vastumeelseks . . . vastumeelseks.» Kuid see on juba reaktsiooni äärmine aste, milleks ta võimeline on; sellest kaugemale ei suuda ta minna oma vastupanus võõrale tahtele — ja kaotab meelemärkuse. Nüüd järgneb sentimentaalne stseen, milles Russakov härdub ja nõustub tütart Vihhorevile andma, ent ainult siis, kui

mees võtab teda rahata. Rõõmustatud Avdotja Maksimovna tõttab kirikusse, et teel kohata Vihhorevi ja talle rõõmusõnumit kuulutada; mees aga sõidutab ta minema ... Asjakäigust selgub, et Vihhorev viis Avdotja Maksimovna vägisi kaasa, ja see asjaolu tundub vanale Russakovile väga tähtsana. Kuid meile ta polegi nii tähtis, sest me näeme komöödias stseeni äraviidud neiu ja Vihhorevi vahel postijaamas. Sellest stseenist võime kindlasti järeldada, et kui Vihhorev tõstiski Avdotja Maksimovna vägisi vankrisse, siis tegi ta seda ainuüksi ajapuudusel, sest kui Vihhorev oleks hakanud neiut keelitama, poleks viimane ikkagi suutnud Vihhorevile vastu panna. Ka postijaamas hakkab neiu algul paluma: «Viktor Arkadjitš, kallike! Olen valmis teiega minema läbi tule ja vee, laske ainult taadikese juurde ... Mis temast saab?» jne. Kuid tema anumised vaibuvad Vihhorevi tahte ees. Vaevalt oli see hakanud neiut veenma ja teda väheke hellitlenud, kui neiu juba temale ütleb: «Minu südamekallike! Mu rõõm, mu elu! Koos sinuga — kuhu aga tahad! N ü ü d e i k a r d a m a k e d a g i j a k e l l e s t k i p o l e m u l k a h j u. Lendaksin sinuga ükskõik kuhu!» Selle järel meenutab ta jällegi isa, ja muidugi mõista jälle ilmaaegu. Tal oli, pange tähele, raske otsustada koos Vihhoreviga minema sõita. Kuid kord selle mehe pihku sattunud, kardab ta just niisama ka Vihhorevi juurest lahkuda. Kordagi ei tulnud tema juures ilmsiks tugevat otsustusvõimet, mis oleks tunnistust andnud iseloomu isikupärasusest. Tasane kaebus, alandlik palve — sellest kaugemale ta ei julge minna. Kui Vihhorev ta enda juurest ära tõukab, teada saades, et neiule ei anta raha kaasa, on ta nagu pisut nördinud ja ütleb: «Ei tule teile õnne, Viktor Arkadjitš, et olete vaest tütarlast teotanud.» Kuid sealsamas ta ehmub oma sõnadest ja siirdub vaguramale toonile, milles tahaks koguni aimata irooniat, nii kohatu kui see Avdotja Maksimovna seisukorras ongi. Headus, millel puudub igasugune võime vihast keema minna, ja nürimeelne alistumine saatusele väljenduvad õnnetu neiu järgmistes sõnades:

«Jumal karistab teid minu eest, mina aga teile kurja ei soovi. Leidke endale rikas naine, kuid niisugune, kes armastaks teid nagu

mina; elage temaga rõõmsalt, mina aga, lihtne neiu, elan ikka kuidagi oma elu lõpuni, löön aega surnuks, istudes nelja seina vahel, needes oma elu.»

Ja see humaanne, pateetiline sõnavalang on pöördud Vihhorevi poole! Vihhorev aga mõtleb: «Mis siis ikka, miks mitte vallatusi teha, kui need vallatused nii vähe maksma lähevad!» Ja pealekauba veel tasub Russakov näidendi lõpus — rõõmu pärast, et õppetund ei läinud tütrele kaduma ja kinnitas temas veelgi vanemate sõna kuulamise põhimõtet — Vihhorevi arve võõrastemajas, kus mees oli elanud. Nagu näete, annab end siingi tunda põikpäine komme: armujagamiseks pole õeskirja; kui tahan — karistan, kui tahan — annan armu... Keegi pole mulle käskijaks — ka õigusereeglidki mitte.

Niisugune on siis näidendi «Ära istu võõrasse rekke» kahe tähtsama tegelase olukord ja areng. Kas see teile meeldib? Kas tahaksite ise olla Avdotja Maksimovna asemel? Või teile ehk meeldiks etendada Russakovi osa ja viia mõni lähedane inimene samasse olukorda, milles nägime Maksim Fedotõtši tütart? Kui nii, siis muidugi peaksite vaimustuma selles Ostrovski komöödias kujutatud olustiku patriarhaalsusest, puhtusest ja õnnest. Kui aga mitte, siis peaks seegi näidend teile tunduma tugeva protestina, mis tabab põikpäisust tema niisuguses arengujärgus, milles see võib paljusidki veel eksiteele viia mõne heasüdamlikkuse ja arukuse joonega.

«Kuid Russakovide perekonnas tekkinud õnnetus,» võidakse meile öelda, «on paljas juhus, mis viib täiesti kõrvale nende elu tavaliste nähtuste reast. Enne Vihhorevi saabumist valitses kogu Russakovi perekonnas vaikus, rahu ja jumalaarm. Kogu häda põhjustas uute arvamuste nakatis, mille Russakovi õde Arina Fedotovna Kuznetski Mostilt kaasa on toonud. Russakov ise ütleb talle: «Sinu kätetöö, ole rõõmus! Kasvatasin teda kartuses ning headuses, ta oli mul puhas nagu tuvike. Siis tulid sina oma nakatisega. Sul polnud muud juttugi kui ainult rumalused... Kõik su loba oli puha jabur. Sind ju ei tohi korralikku perekonda lastagi! Oled mürk ja kiusatus!» Ja tõesti näidatakse kogu näidendis väga eredalt ning järjekindlalt, kuidas see mürk vähehaaval neiu hinge immitseb ja tema vaikse elu rahuliku käigu

katkestab. Ning lõpuks kujutatakse jällegi, kuidas lihtsate patriarhaalsete vahekordade elav jõud saab ülekaalu kaasaegse poolharituse mädapaisest, toob kadunud tütre tagasi vanemate majja ning kuidas see asjaolu triumfeerib Borodkini isikus, taastades tütre loomulikud õigused kõigi omaste ringis. Niisuguse tähenduse tahtis näidendile ilmselt anda autor ise, ja näidend jätab üldse kõigisse mulje, mis ei kihuta üles vana korra vastu, vaid temaga lepitab.»

Selle peale peame ütlema, et meie ei tea, mida õieti on autor oma näidendit kavandades silmas pidanud, kuid tükis endas me näeme jooni, mis ei saa kuidagi olla kiituseks vanale elukorrale. Kui need jooned ei ole niivõrd eredad, et igaühele silma paista, kui näidendi mulje kahestub, siis tõendab see ainult (nagu tähendasime juba esimeses artiklis), et näidendi loomisel polnud autori üldised teoreetilised veendumused täielikus kooskõlas sellega, mida tema kunstnikuloomus tegeliku elu muljete põhjal kujundas. Kuid nägemata kunstnikus teoreetikut, vaid tegeliku elu nähtuste reprodutseerijat, ei omista me erilist tähtsust sellele, missuguseid teooriaid ta pooldab. Peaasi, et ta oleks ausameelne ega moonutaks oma vaadete kasuks elu fakte: siis avaldub faktide tõeline tähendus teoses iseendastki, kuigi, arusaadavalt, ka mitte niisuguse eredusega nagu sel juhul, kui kunstnikutööd abistab ka abstraktse mõtte jõud... Ostrovski kohta räägivad isegi tema vastased, et ta alati õieti maalib tegeliku elu pilte; järelikult võime selle isikliku ja omaette küsimusena koguni kõrvale jätta, missugused kavatsused olid autoril oma näidendi loomisel. Oletame, et neid polnudki olemas, vaid lihtsalt — teda hämmastas «pimedas riigis», mille kujutamisega ta ametis on, sageli toimuv juhtum, ja ta võttis ning kirjutaski selle üles. Tolle tähendus on jäetud publiku ja kriitika otsustada. Kriitika otsustas, et näidendi mõtteks on — vihjata poolharituse kahjulikkusele ja kiita vene olustiku põliseid aluseid. Meie arvates on see osalt ebaõige, osalt mittekülllaldane. Näidendi tõeline mõte on aga järgmine.

Russakov on elu vanade aluste, põikpäisuse aluste parim esindaja. Oma loomuselt on ta hea ning ausameelne, tema mõtted ja teod on suunatud hüve poole,

sellepärast ei näe meie tema pereski neid rõhumise koledusi, millega puutume kokku teistes sama Ostrovski poolt kujutatud põikpeade perekondades. Kuid see nähtus on täiesti juhuslik, erandlik: nende aluste olemuses, millele on rajatud Russakovide elukord, pole mingisuguseid heaolu garantiisid. Vastupidi, hävitades isiku õigused, võttes kasvatuse ja moraali vundamendiks kartuse ja alistuvuse, võivadki need alused iseenesest ainult põhjustada meelevaldsust, rõhumist ja petmist. Russakov on juhuslik erand ja seepärast purustab esimene tühine juhtum kogu selle hea, mida leidus perekonnas tema isiklike väärtuslike omaduste järeldusena. Ta arvab, et kõik pahe on tekkinud Arina Fedotovna ässitamistest, kuid sellega ta ju ainult aitab oma süüd teise kaela. Siin esineb jällegi seesama süllogism, mida kirjaoskuse vastastel oli alles hiljuti kombeks ette tuua. «Kirjaoskajad talupojad on salakaebajad ja kelmid; nad petavad kirjaoskamatuid; järelikult pole talupoegadele vaja kirjatarkust õpetada.» Oma õigel kujul peaks süllogism välja nägema umbes nõnda: «Kirjaoskamatuid talupoegi petavad kirjaoskajad; järelikult tuleks kõigile talupoegadele anda võimalus õppimiseks, et neid pettuse eest kaitsta.» Nõnda on siingi: Arina Fedotovna ahvatles ja pettis Russakovi tütart; mida sellest järeldada? Seda, et neiule oleks tulnud võimalus anda end ahvatluste vastu kaitsta. Oleks tarvis olnud tema enda ees elu avada, inimesi näidata ja teda mõtete ning tegude iseseisvusele harjutada; arenenud ja seltskonnaga harjunud neiu poleks labasele Arina Fedotovnale alla andnud ega tühipäisesse Vihhorevisse armunud. Kuid talle tõelise, inimliku arenemisvõimaluse andmine oleks tähendanud tema isikuõiguste tunnustamist, loobumist põikpäisuse õigustest, tegutsemist kõigi pärimuste vastaselt, mille põhjal oli kujunenud «pimeda riigi» elukord: seda Russakov ei tahtnud ega võinudki teha. [Ta on küllaltki hea ning tark selleks, et mitte kalduda äärmusse, et panna piir ja pidada mõõtu nende kuritarvituste alal, milleni põikpäised õigused viivad tema teisi kaasvendi. Ent tal pole küllalt vaimujõudu ja iseloomu, et loobuda oma elukorra kõige tähtsamaist alustest.] Ta jäi peatuma antud punktis ja arutab üsna õieti kõike, mis sellest lähtub: ta paneb väga õieti tähele,

et tema tütart pole raske petta, et Arina Fedotovna jutud võivad tütrele olla kahjulikud, et kasvatamatul kaupmehetütrel pole sobiv härrasmehele mehele minna jne. Kuid kõigis tema arvamustes võib märgata seda juhmi, nürimeelset konservatiivsust, mis on jonnaka põikpäisuse iseloomustavamaid omadusi. Ta jäi peatuma juba olemasoleva olukorra juures ega taha sallida mõtetki sellest, et see olukord võib või peab muutuma. Ta on teadlik, et tema tütar on kasvatamatu, ja just seetõttu ei kõlba prouaks, kuid ta ei avalda vähimatki kahetsust, et ei ole teda kasvatanud. Tema arusaamise järgi peabki nõnda olema: kaupmehe naine olgu kaupmehe naine, armuline proua aga — eks see selleks sünnigi, et olla armuline proua. Ta on teadlik ka selles, et tema tütar ei oska inimeste vahel vahet teha ja on seetõttu võlutud närusest tuuletallajast Vihhorevist. Ent see ei vii teda mõttele, et oleks vaja olnud tütrele kas või pisutki külge harjutada iseseisvate arvamuste omamist asjadest. Otse vastupidi — see ongi tema arvates hea, et tütar hakkab armastama igaüht, kes aga ette juhtub. Õigus inimesi oma maitse järgi valida, ühtesid armastada, teisi aga mitte, võib kogu oma suures ulatuses kuuluda ainult temale, Russakovile, kuna kõik teised peavad end ehtima vagaduse ja alistuvusega: seesugune on juba põikpäisuse määrustik. [Hoolimata kõigest oma headusest ja tarkusest ei julge Russakov kui põikpea oma suhtumist ümberolijaisse oluliselt muuta, ta isegi ei suuda mõista niisuguse muutmise vajalikkust. Kogu pahe tekib perekonnas sellest, et kartes kindlustada tütrele arvamuste vabadus ja oma tegude määramise õigus, Russakov ahistab oma tütre mõtlemist ning tunnet ja teeb temast igavese alaealise, peaaegu poole aruga tütarlapse. Ta näeb, et pahe on olemas, ja soovib, et seda ei oleks; kuid selleks peaks ta kõigepealt taganema põikpäisusest, loobuma oma arvamustest, millega ta põhjendab oma õigusi tütre mõistuse ja tahte üle; see aga käib tal üle jõu, see on kättesaamatu isegi tema mõistusele ... Ja nii veeretabki ta süü teiste peale: kord on tulnud oma nakatisega Arina Fedotovna, kord on lihtsalt vanakuri ise kiusanud. «Inimsoo vaenlane,» ütleb ta, «ahvatleb meid igasuguste ahvatlustega, igasuguste meelitlustega ...» Ja keeldub mõist-

mast kõige lihtsamat tõde: et inimeses ei tohi suigutada tema seesmist jõudu, ei tohi teda siduda kätest ja jalust, kui tahetakse, et ta suudaks oma vaenlaste vastu edukalt võidelda.]

Ja isa seesuguse põikpäisuse tõttu peabki tüdruk ilma jääma kõigest, mis talle oleks võinud kindlustada tõeliselt õnneliku, teadliku, helge tuleviku. Armastusest hoolimata ei võinud Maksim Fedotõtši üldine vaade elule ka tütre arenemist mõjutamata jätta. Ta oli osanud tütart kõige selle eest hoida, mis annab inimesele võimalusi iseennast hoida, ja just seetõttu oligi ta oma tütart nii halvasti hoidnud. Mis oleks võinud näiliselt parem olla: neiu kasvatati Russakovi sõnade järgi «kartuses ja vooruses», ta ei lugenud halbu raamatuid, ei näinud peaaegu üldse inimesi, tohtis käia ainult kirikus, ei võinud kuskilt omandada vabamõttelisi arvamusi südameõigustest ja lugupidamatusest vanemate vastu; oli igasugusest pretensioonist isiklikule sõltumatusele niisamá kaugel nagu mõttest astuda sõjaväeteenistusse... Mis oleks näiliselt võinud parem olla? Elagu ainult rahulikult ja tasapisi omaette Russakovi poolt igaveseks ajaks ettemääratud plaani järgi, ja näib, et miski poleks suutnud kaasa kiskuda ja õigelt teelt kõrvale meelitada seda täiuslikku, tasast olevust, seda vastutusvõimetut tuvikest. Kuid kõikuv, üürike ja tühine on kõik see, millel puudub alus ja tugi inimese sisemuses, tema mõistuses ja teadlikus meelekindluses. Ainult need perekondlikud ja ühiskondlikud vahekorrad võivadki olla tugevad, mis lähtuvad seesmisest veendumusest ja mida õigustab kõigi asjaosaliste vabatahtlik, mõistuspärane nõustumine. Põikpäisus ei tunnusta seda isegi oma parimate, Russakovi-taoliste esindajate näol, ja kannatab selle tagajärjel julmi lüüasaamisi esimese ettetuleva juhuse, esimese tühise intriigikese või lihtsalt mõttetu vallatuse tõttu. Mis võiks olla tühisem või mõttetum kui Arina Fedotovna targutused? Mis võiks olla labasem ja totram kui Avdotja Maksimovna ette kerkinud Vihhorev? Ja siiski rikuvad need kaks labasust Russakovide kogu perekondliku elukorra harmoonia, sunnivad isa tütart needma, tütart isa juurest lahkuma, ja asetavad vaese neiu lõpuks niisugusesse olukorda, et selle tulemuseks on Russakovi

sõnade järgi mitte ainult eluaegne häda ja teotus tütrele endale, vaid ka üldine häbi kogu perekonnale. Ja põikpäisuse elukorras tema patriarhaalsete kommetega ei leidu sel juhul isegi lepitavat jõudu, sest siin rikuti mitte ainult neitsiliku süütuse formaalsust, vaid ka sõnakuulmise põhimõtet... Süütu kuid häbistatud neiu õiguste taastamiseks on vaja Borodkini suuremeelset väljaastumist, mis on täiesti erakordne ega sobi selle keskkonna kommetega, mille arenemtusest ja põikpäisusest on tingitud nii Avdotja Maksimovna väärsammu äärmine kerglus kui ka leppimise teostamatus.

Seega võime korrata oma lõppotsust: komöödiaga «Ära istu võõrasse rekke» näitas Ostrovski — ettekavatsetult või ettekavatsemata või koguni vastu tahtmistki —, et seni kuni põikpäisuse tingimusi leidub isegi elu alustes endis, ei suuda ka kõige paremad ja õilsamad isiksused midagi head korda saata; seni jääb ebakindlaks perekonna ja isegi kogu ühiskonna heaolu ega ole see millegagi kindlustatud isegi kõige tühisemate juhuste eest. Analüüsides Russakovi iseloomu ja isiklikke vahekordi tuletasime selle tõe kohaldatuna niisugusele olukorrale, kus põikpea osas esineb korralik iseloom, kes on pimestatud oma õigustest. Ostrovski teistes komöödiates leiame veelgi tugevama vihje sellele tõele, kohaldatuna «pimeda riigi» teisele poolele, poolele, mis on sõltuv ja rõhutud.

[Käesoleva kirjutise juhtsalmiks võetud ridu võiks mõnel määral kohaldada ka Russakovile: ka temal on häid püüdeid, ka tema soovib teistele head, kuid «ta palub asjatult varju» ja kuivab põikpäisuse põletavate kiirte all. Kuid kõige paremini sobivad need luuleread neile õnnetuile, kes, õnnistatuna kõige kaunima hingega ja kõige puhtamate püüdlustega, nõrkevad põikpäisuse surve all, mis hävitab neis iga mõtte ja tunde. Mõeldes just neile me meenutamegi:

> Ehk prohvetilt varju küll palub veel läte,
> ta kuivama peagi peab kuumuse kätte.
> Vaid kõrbete kotkas nüüd kähinal lööb
> seal saagisse küüned ja nokib ja sööb.][27]

IV

See tuleb rohkem ohjeldamatusest
või siis vahel ka lollusest.

Ostrovski.

Russakovi tütre kibedas saatuses näeme palju juhmi, kuid seal pehmendab muljet see asjaolu, et rõhumine ei lasu tal ikkagi mitte eriti jõhkralt. Hulga rohkem ogarust ja metsikust ilmneb meile nende rõhutute saatuses, keda kujutatakse komöödias «Vaesus pole pahe».

«Vaesus pole pahe» näitab meile väga selgesti, kuidas aus, kuid nõrk iseloom kängub ja hukkub põikpäisuse totruse tõttu. Gordei Karpõtš Tortsov, Ljubov Gordejevna isa, Ljubim Tortsovi vend ja Mitja peremees — on põikpea juba sõna täies tähenduses. Ta on järsk, uhke ja tal pole aru peas, nagu ütleb tema naine Palageja Jegorovna. Tema ees väriseb kogu maja. Eriti julmaks on ta muutunud sellest ajast peale, kui oli hakanud sõbrustama Afrikan Savitš Koršunoviga ja «uut moodi* omaks võtma». Sellel sõprusel ja Gordei Karpõtši poolehoiul uue moe vastu põhinebki komöödia sõlm. Lugejal on muidugi meeles, et Tortsov tahab Afrikan Savitšile mehele panna oma tütart, kes armastab poesell Mitjat ja on ise selle poolt armastatud... Sellel alusel oletas kriitika, nagu oleks Ostrovski kirjutanud komöödia «Vaesus pole pahe» eesmärgiga näidata, missuguseid kahjulikke tagajärgi toob kaupmeheperekonnale taganemine vanadest kommetest ja kütkestumine uuest moest... Selle eest on Ostrovskit ühelt poolt piiritult ülistatud, teiselt poolt aga teda armutult sõideldud. Me ei hakka ei ühtedele ega teistele kriitikutele vastu vaidlema ega nende oletuse paikapidavust arutama. Oletagem koguni, et Ostrovskil tõesti oli olemas talle omistatud mõte: praegu see meid eriti ei huvita. Meie seisukohalt on palju huvitavam see, et Gordei Tortsovi isikus ilmub meie ette põikpäisuse uus varjund, uus tüüp: siin näeme, kuidaviisi põikpea võtab omaks haridust, s. o. neid tema juhuslikke ja tühiseid vorme, mis ainuüksi

* Toimetuse sõrendus. — *Toim.*

ongi kättesaadavad tema taibule. Sellest me siinkohal räägimegi.

Põikpäisus ja haridus on iseenesest vastandlikud asjad ja seepärast peab nendevaheline kokkupõrge ilmselt lõppema ühe alistumisega teisele: kas imbub põikpea hariduse printsiipidega läbi ja lakkab siis olemast põikpea, või siis teeb ta hariduse oma tujude mängukanniks, jäädes muidugi mõista endiselt harimatuks. See viimane juhtuski Gordei Karpõtšiga, nagu juhtub enamasti iga põikpeaga. Ta ei mõtlegi, et esimene samm hariduse poole tehakse oma meelevaldsuse alistamisega mõistuse nõuetele ja nendesamade nõuete tunnustamisega teiste inimeste juures. Vastupidi, talle näib, nagu oleks igasugune haridus, igasugune loogika ainult selleks olemas, et paremini täita tema tujusid. Seepärast ta mõistabki ainult hariduse jämedalt-materiaalset, puhtvälist külge.

«Mida nad oma harimatuses kõike ei joo!» ütleb ta. «Igasugust marjalikööri, kirsinapsu — sellest aga aru ei saa, et selle jaoks on olemas šampanja!» — «Ja mis kole harimatus valitseb neil laua taga istudes: kas on poiss pihtkuues neid teenimas või tüdruk!» — «Mina näen selles linnas ainult sõgedust ja harimatust; selleks tahangi kolida Moskva ja hakkan seal igasugust moodi harrastama.»

Arvates, et haridus selles seisabki, käib ta naisele peale, et see raugaeas hakkaks rätiku asemel tanu kandma, korraldaks moodsaid õhtuid moosekantidega, ütleks lahti kõigist vanust pruukidest. Kuid ta ei näe mingit vajadust muuta oma suhtumist kodakondsete vastu, anda tervele mõistusele kas või väikegi osa oma perekondlikus elus. Gordei Karpõtši nõudlikkus muutub suuremaks, kuid nagu varemgi ei anna ta oma ümberolijaile vähimatki tegevusvabadust. Naine kaebab, et «teda on raske ühte nõusse saada, iseloom on tal ju liiga järsk», eriti pärast seda, kui võttis üle kogu selle hariduse. «Muidu oli tal ikkagi aru peas,» räägib tema kohta Palageja Jegorovna, «nüüd aga läksid tal asjad täitsa segi...» Isegi tütre saatuse üle ei julge naine talle midagi öelda: «Silmad nagu kiskjal peas, ise ei lausu sõnakestki, — otsekui poleks ma üldse ema... Jah, tõesti... Ma ei julge talle midagi öelda; vahel saad

mõne võõraga oma hädast rääkida, nutad väheke, süda läheb kergemaks, muud midagi...» Ka Gordei Karpõtši suhtumine kõigisse kodakondseisse on äärmiselt jõhker ja rõhuv. Tütrelt ta muud ei nõuagi, kui et see ei tohi isa meelevalla alt lahkuda. Tütre palve peale teda mitte Koršunovile naiseks anda vastab ta: «Sina, tobu, ei mõista ise oma õnne. Esiteks seda, et hakkad kõigi nähes elama ja mitte sihukeses kolkas; t e i s e k s a g a s e d a, e t m i n a n õ n d a k ä s i n.» Ja tütar vastab: «Ma ei julge sinu käsust üle astuda.» Poesell Mitjat sõimab Gordei Karpõtš häbenematult ja täiesti ilmaaegu. Saanud teada, et Mitja saadab emale raha, tähendab Tortsov: «Oleksid kõigepealt pidanud iseennast korda seadma: emal pole ju jumal teab mis vaja, teda pole rikkuses kasvatatud; küllap käis ise lauda ust kinni panemas...» Gordei Karpõtši silmis on see suur kuritegu: poiss saadab emale raha, endale aga ei õmble uut saterkuube!... Seejuures aga Tortsov ei mõtlegi agarale sellile palka juurde panna, mille üle käebab ka tasane Mitja ise: «Palka saab Gordei Karpõtšilt vähe, pole muud kui ülekohut ja sõimu, ikka heidab mulle ette vaesust, nagu oleksin mina süüdi... ja palka ta juurde ei anna.» Jämedus ja ohjeldamatus avalduvad Gordei Karpõtši juures üldse alatasa ja väga tugeval kujul. Astudes laule laulvate poesellide tuppa, kisendab ta: «Mis laulujorutamine see teil on! Kisendavad nagu metsalised!» ja hakkab sõimama. Teises vaatuses, kui Palageja Jegorovna korraldas õhtuse olemise ja kutsus mardisante, jookseb järsku sisse Arina, hüüab: «Ise tuli!» — ja kõik kohalolijad tõusevad hirmul püsti. Gordei Karpõtš astub sisse ja pöördub naise ning külaliste poole tõesti järgmise tervitusega: «Mis kaabakad need siin on! Välja! Naine, võta külaline vastu!...» See külaline on — Afrikan Savitš, ja too taltsutabki juba teatud määral Gordei Karpõtši vihahoogu. On selge, et Gordei Karpõtš ei saanud hakkama isegi hariduse välisküljega, mis väljendub maneerides ja viisakuskommetes. Ta võis uue ülikonna selga tõmmata, uue m ö ö b l i soetada, šampanjasse kiinduda, kuid oma isikut, iseloomu, koguni välist maneeri inimestega kohtlemisel ei tahtnud ta vähematki muuta ning jäi [kõigis oma kommetes] põik-

pea loomusele truuks, [ja me näeme tema isikus õige huvitavat näidet sellest, mil viisil haridus mõjutab iga põikpead. Võiks arvata, et inimene on sattunud heale teele: on mõistnud seni omaksvõetud eluviisi puudusi, on täitunud vihaga harimatuse vastu, on taibanud hariduse üleolekut üldse... Milline lohutav nähtus! Oletamegi, et see kõik on tal alles ähmane, nõrk, väär, kuid ikkagi on algus tehtud, seisak on häiritud, tegevus on saanud uue suuna... Võib-olla lähebki inimene edasi seda teed mööda ja tema iseloom muutub pehmemaks, muutub kogu tema elulaad... Ei, ärge seda oodake...] Igas teises kutsub haridus esile sümpaatseid püüdlusi, pehmendab iseloomu, arendab lugupidamist õiguse printsiipide vastu jne. Kuid põikpeas omandab isegi haridus, loogika ja voorus mingi omamoodi metsiku ja jõleda ilme. Lähtudes sellest, et tema meelevald peab olema seaduseks kõigile ja kõigele, kasutab põikpea meelsasti kõike seda, mida haridus on inimese mugavuseks valmis pannud, ta nõuab meelsasti teistelt, et tema tahtmist täidetaks paremini, kooskõlas igasuguste teaduse edusammudega, uute leiutiste tarvituselevõtuga jne. Kuid selle juurde ta jääbki peatuma. Ärge lootke, et ta, saanud teadlikuks hariduse uutest nõuetest, hakkaks iseennast milleski kitsendama; ärge üldse arvakegi, nagu võiks ta läbi imbuda sügava lugupidamisega mõistuseseaduste ja teaduse tulemuste vastu: see ei sobiks kuidagi kokku põikpäisuse olemusega. Ei, ta suhtub mõtte ja teaduse viljelejaisse alati üleolevalt nagu mustatöölistesse, kes on kohustatud valmis seadma materjali tema meelevaldsuse mugavuseks [,ta otsib hariduse uutes edusammudes pidevalt uusi ettekäändeid oma uute pretensioonide esitamiseks,] ja tema teadvuses ei pääse kunagi mõjule kohustused, mida needsamad hariduse edusammud temale peale panevad. Ta ei saagi toimida teisiti, ilma et lakkaks olemast põikpea, sest hariduse esimene nõue selles seisabki, et peab loobuma põikpäisusest. Põikpäisusest loobumine aga tähendaks mõnesugusele Gordei Karpõtš Tortsovile muutumist täielikuks nulliks. Ja nõnda ta lõbutsebki kõigi ümberolijate kulul: torgib neid harimatuse pärast ja kiusab iga kord, kui nad ilmutavad teadmisi ning tervet mõistust. Ta sai teada, et haritud

neiud oskavad hästi rääkida, ja heidab tütrele ette, et see seda ei oska; kuid vaevalt on tütar jõudnud rääkima hakata, kui Tortsov kisendab: «Pea suu, tobu!» Ta on näinud, et haritud poesellid hästi riietuvad, ja on Mitjale vihane, et tollel on vilets saterkuub; kuid ta maksab Mitjale endiselt kõige närusemat palka ... Niisugune on Gordei Karpõtš ka kogu oma elus, — ja just põikpäisuse säärase suhtumise paljastamises haridusse seisabki meie peamine huvi Gordei Karpõtši vastu. Me ei suuda kuidagi mõista, kuidas mõned kriitikud võisid jõuda otsusele, nagu oleks Ostrovski tahtnud selle tegelasega või üldse oma komöödiaga «Vaesus pole pahe» näidata uute mõistete kahjulikku mõju vanale vene elukorrale... Kogu komöödia põhjal on selge, et Gordei Karpõtš muutus nii jämedaks, kohutavaks ja totraks mitte alles sellest ajast peale, kui oli Moskvas käinud ja uue moe üle võtnud. Ta oli õieti niisamasugune põikpea ka varemgi; nüüd tuli talle ainult lisaks mõningaid uusi nõudmisi...

Niisuguse inimese ja niisuguste vahekordade mõju all areneb Ljubov Gordejevna ja Mitja tasane iseloom, mis on kujukaks näiteks sellest, kui kaugele võib minna isikupäratuks muutumine ja missuguse täieliku võimetuseni isikupäraseks tegevuseks võib rõhumine viia isegi kõige sümpaatsema, ennastsalgava iseloomu. Mitja on võimeline ohvriteks: ta kannatab ise puudust, et aga aidata oma ema; ta kannatab ära kõik Gordei Karpõtši jõhkrused ega taha tema juurest lahkuda, kuna armastab tema tütart; hoolimata peremehe vihast annab ta Ljubim Tortsovile oma toas sooja ulualust ja koguni rahagi peaparanduseks. Lühidalt, Mitjal on nii palju ennastsalgavust, et näib, nagu tuleks ta mängides toime igasuguse ohvriga, igasuguse ohuga ... Vähem pole südameheadus iseloomulik ka Ljubov Gordejevnale. Ja kuidas ta Mitjat armastab, seda ei oska sõnul seletada: näib, et ta annaks tema eest meelsasti oma hingegi... Kui need inimesed oleksid normaalsed, vaba tahte ja kas või mõnesugusegi energiaga, siis ei oleks miski suutnud neid lahutada või vähemalt poleks teineteisest lahkumine toimunud raske ja hirmsa võitluseta. Kuid vaadake, kuidas areneb kogu lugu Tortsovi perekonnas.

Otse armuavalduse ajal, valmistudes isalt õnnistust paluma, ütleb Ljubov Gordejevna Mitjale: «Mis saab aga siis, kui taat meie õnne ei soovi?» Mitja vastab: «Misjaoks ette mõistatada? Siis saab nii, nagu jumal annab. Ei tea, kuidas sinule, aga mulle ei ole elu sinuta üldse elu.» Ljubotška ei oska nende sõnade peale midagi vastata. Kui selgesti tuleb siin ilmsiks noorte jõuetus ja masendatus! Nad kardavad mõteldagi mingile iseseisvale sammule, nad püüavad koguni peletada mõtetki eelseisvaist takistustest. Ljubotška ütleb hirmuga: «Mis saab siis, kui taat pole nõus?», Mitja aga vastuse asemel: «Nii, nagu jumal annab...» On selge, et nad ei suuda teostada oma kavatsusi, kui satuvad teel kõige vähemagi vastupanu otsa. Ja tõesti ilmubki samal õhtul Gordei Karpõtš koos Koršunoviga, käsib tütart seda hellitleda ja suudelda ning kuulutab, et Koršunov on tema peigmees. Palageja Jegorovna jahmatab ja kisendab mingis ebateadlikus sööstis, haarates tütre käed: «Minu tütar, ma ei anna teda! Isake Gordei Karpõtš, ära heida nalja ema südamega! Jäta juba... hinge võtsid seest välja.» Kuid Gordei Karpõtš käratab ähvardavalt: «Naine! Sa tunned mind: mis mina olen öelnud, see on tehtud,» — ja naine vaikib. Nüüd alustab tütar oma opositsiooni. Alustab sellega, et langeb isa ette põlvili ja ütleb: «Taadike! Ma ei tohi sinu käsu vastu minna... Taadike, ära soovi mulle eluajaks õnnetust! Mõtle ümber, taadike! Sunni mind mis tahes tegema, ainult ära pane mind vägisi minu südamekutse vastu sellele, kes mulle on vastumeelt.» Opositsioon lõpeb sellega, et pruut vastab isa karmi keeldumise peale: «Sinu tahtmine, taadike,» kummardab ja läheb ema juurde, Koršunov aga käsib tüdrukuid pulmalaulu laulda... Võitlus ei osutunud eriti visaks ja kauakestvaks; kuid isegi niisugune isiklikkude soovide ilmsikstulek tähendab Ljubov Gordejevnale väga palju. Ainult äärmine meelehärm, ainult raske hingepiin võisid teda sundida suud avama ja lausuma sõnu, mis olid vastuolus isa tahtega. Kuid siingi — missugused sõnad: «Mõtle ümber!», «Ära soovi!». Milline armetu olukord: ei vähimatki mõtteraasu võimalusest teha midagi ise, kõik lootus rajatakse võõrale otsusele, võõrale armule, sel ajal kui meid ähvardab lihasse

lõikav häda! ... Kui suur peab selles jubedas perekonnas olema inimiseloomu väänamine, kui isegi enesesäilitamise tung esineb siin niisugusel orjalikul kujul! ...

Komöödia kolmas vaatus algab sellega, et Gordei Karpõtši tahtmine on täitunud: külalised pidutsevad tema tütre kihlusel Afrikan Savitšiga. Vana teenija Arina kirub peigmeest ja kurvastab pruudi saatuse pärast; Palageja Jegorovna kaebab oma häda, et tütar hukkub tal käte vahel; Mitja tuleb jumalaga jätma: ta on otsustanud oma õnnetuskohast lahkuda ja ema juurde sõita. Kuid Palageja Jegorovna pisarad ja hädaldamine viivad Mitja tasakaalust välja ja ta hakkab kaupmehe naisele ette heitma argust ning jõuetust. «Pole teil kedagi vaja taga nutta,» ütleb ta, «ise andsite ta ära. Selle asemel et nutta, jätke parem andmata. Miks te panete nahka tema neiupõlve, miks teete eluaegseks orjaks? Kas see pole patt?» jms. Palageja Jegorovnal on ainult üks vastus: «Kõik on teada, kuid siin ei loe minu tahtmine; sina, Mitja, oleksid parem võinud mulle kaasa tunda.» Nüüd Mitja heldib ja räägib talle oma armastusest, ema aga ütleb: «Oh sa vaeseke! Küll oled sina alles õnnetu, nüüd, kus ma sulle otsa vaatan! ...» Palageja Jegorovna hädaldab Mitja südamevalu nagu niisuguse asja pärast, mida nüüd juba ei saa ühegi inimliku abinõuga ära hoida, nõnda, nagu oleks ta kuulnud, et Mitja on endal mõlemad käed otsast maha raiunud või et tema ema on surnud ... Kuid nüüd ilmub ka Ljubov Gordejevna ise; Mitjal satub süda sedavõrd hoogu, et poiss teeb Palageja Jegorovnale ettepaneku tütar õhtuks soojemalt riidesse panna, tema aga sõidutab ta oma ema juurde, kus nad lasevadki endid laulatada. See otsus on väga julge, ent ta ei kujuta enesest läbimõeldud, tõsist kava ja sellele on saatuse poolt määratud niisama kiiresti haihtuda, nagu ta on tekkinud. Mitja iseloomustab oma söösti järgmise lausega: «Ah, andke südamele avarust, ta tahab end välja mässata! Kui tuleb vastust anda, siis vähemalt teaksin, et olen lõbutsenud.» Niisiis on siin tegemist meeleheitliku, pöörase purskega, milleks on teatud hetkel võimelised ka kõige arglikumadki inimesed. Kuid Mitjal pole jõudu oma tahtmist läbi viia, ja saanud nii emalt kui ka tütrelt eitava vas-

tuse, loobub ta õige pea ka ise oma kavatsusest, tähendades: «Noh, tähendab, saatus pole päri.» Ja Ljubov Gordejevna — see on juba sootuks löödud, nii et ei luba mõtetki endale, et nõustuks Mitja ettepanekuga ... Ja siin pole midagi imestada: ta seisab ju Gordei Karpõtšile palju lähemal, on palju kauem olnud tema põikpäisuse mõju all kui Mitja. Sellepärast ongi Ljubotška valmis igasugustele kannatustele nurisematult vastu minema, ainult et mitte isa käsku hüljata. «Ei, Mitja, seda ei või olla,» ütleb ta, «ära end ilmaaegu piina, ära rebi mul hinge välja ... Selletagi on mul süda sees otsani ära vaevatud ... Sõida jumala nimel.» Ja Mitja lahkub, teades, et «Ljubov Gordejevna läheb Koršunovile ainult et hukkuda»; seda teab ka Ljubotška, seda teab ema — ja kõik nad alistuvad nukralt ning nürilt oma saatusele ... Niivõrd oli põikpäisuse surve moonutanud neil inimliku näo, summutanud iga isikupärase tunde, võtnud igasuguse võime kaitsta oma kõige pühamaid õigusi — õigusi tunnete puutumatusele, südamekäskude sõltumatusele, vastastikuse armastuse rõõmudele! ...

Ja oleks see veel tõepoolest mingi ületamatu jõud, ülimat liiki natuur, mis neid õnnetuid raskelt rõhus! Aga mitte sugugi! ... Gordei Karpõtš ei ole mitte ainult väga piiratud mõistusega, ta on peale selle ka veel arg ja vaimunõder. Ka seegi on põikpäisuse lahutamatu, paratamatu omadus. Põikpea tembutab, puikleb, vigurdab, kuni satub kokku vastuseisuga, või seni kuni vastuseis on arglik ja kõhklev ... Kuid tal pole sellist tugipunkti, millele ta saaks toetuda tõsises ja kestvas võitluses. Ta nõuab ja käsutab, kuid ei mõista isegi hästi ei oma käskude tõelist mõtet ega seda, millega nad on põhjendatud ... Peale selle on tal alati ebamäärane, ähmane hirm oma õiguste pärast: ta tunneb, et ei suuda põhjendada paljusid oma pretensioone ühegi õigusega, ühegi üldise seadusega ... Kartes, et teised võiksid seda märgata, kasutab ta harilikku vahendit — hirmutamist. On teada, et selle abinõu taga on varjul iga liiki tühisus, valskus, kasimatus, ühe sõnaga — iga liiki alusetus. Õpetaja, kes palju ei tea, püüab oma õpilastega olla rangem, et nad teda milleski ei küsitleks. Ülemus, kes ei tunne asja või kelle näpud pole puhtad, püüab tee-

selda tähtsat, et alluvad ei söandaks liiga julgesti temast rääkida. Härrasmees, kellel puudub tõeline väärikus, püüab toapoissi võita karmuse ning jõhkrusega ... Inimeste üldise apaatsuse ning heasüdamlikkuse tõttu annab niisugune käitumine peaaegu alati häid tagajärgi: mõni ehk tahakski ülemuselt või õpetajalt aru pärida — mis ja kuidas, — nähes aga, et see ei lase ligi, lööbki niisama käega ... «Ah,» sõnab ta, «tühi temaga! Saab veel ilmaaegu sõimata!» Ja niisuguse mõttekäigu tagajärjel kasutab jultunud põikpäine totrus ja alatus häirimatult kõiki oma jultumuse eeliseid ning ümberolijate näiliku lugupidamise kõiki tunnuseid. Üldine järeleandlikkus kergitab põikpea uhkust ja annab talle isegi tõeliselt jõudu juurde. See hüvitab põikpead seesmise väärikustunde puudumise eest. Niisama võiks isand, kes linnast prügi välja veab, hoolimata oma kauba täielikust väärtusetusest ränka raha nöörida, kui ta märkaks, et kõik linnaümbruse elanikud peavad seda kaupa mingi arusaamatu meelepette tõttu väga väärtuslikuks ... Kuid ainult niisuguse meelepette najal püsibki põikpea tähtsus. Tulgu ainult kuskilt poolt ilmsiks tugev ning kindel vastuseis — ja põikpea jõud kahaneb, ta muutub araks ja kukub verest ära. Esmasel korral jätkub tal veel julgust ja jonni, mis on seletatav ka lihtsalt harjumusega: kuna ta on harjunud sõnalausumatu kuulekusega, ei suuda ta esmalt uskuda, et on tekkinud tõsine vastupanu tema tahtele. Pidades selle tagajärjel arusaamatuseks iga häält, millel on kavatsuse varigi tema omavoli piirata, päästab ta valla meeletu vihahoo, ta püüab kohutada veelgi rohkem kui enne, ja selle abinõuga läheb tal enamasti korda igasugune rahulolematus vaigistada või summutada. Niipea aga kui ta näeb, et teda teadlikult ei kardeta, et temaga alustatakse otsustavat vaidlust, et küsimus seatakse üles otse: «Hukkun, kuid alla ei anna,» taganeb ta viibimata, muutub pehmeks, jääb vait ja kannab oma viha üle teistele esemetele või inimestele, kes on süüdi ainult selles, et on nõrgemad ... Igaüks, kes on õppinud, teeninud, täitnud eraülesandeid või üldse inimestega tegemist teinud, on oma elus vististi rohkem kui üks kord sattunud niisuguse põikpeaga vastamisi ja võib tunnistada meie sõnade

praktilist tõepärasust. Ärge söandage m ö ö d a m i n n e s öelda mõnd sõna tigeda ja saamatu ülemuse kiuste: teid ootab sõimusõnade ja ähvardavate kehaliigutuste valang, mis on äärmiselt solvav. Vähe sellest, ülemuse ebasoodus arvamus jälitab teid ka edaspidi: olete liberaal, olete ülemuse vastu lugupidamatu, te olete täis upsakust... Kui aga tahate teenida ja asju ajada ausalt, siis ärge kartke põikpeadega tõsisesse, otsustavasse sõnavahetusse astuda. Üheksakümne üheksal juhul sajast tulete võidule. Otsustage ainult ette juba, et te ei jää poole sõna peal peatuma, vaid lähete lõpuni, kuigi teid ähvardaks tõsine oht — kohakaotus või mingisuguste soodustuste kaotsiminek. Teie esimest katset oma arvamusest kõssata ennetab põikpea hääletõstmine, kuid te vaidlete ikkagi vastu. Teie vastuvaidlusele järgnevad sõim või noomitus, mis on enam või vähem ebaviisakad, vastavalt isiku tähtsusele või kommetele, kelle poole te olete pöördunud. Kuid ärge muutuge kohmetuks: tõstke oma häält võrdselt põikpea häälega, kõvendage oma väljendusi võrdselt tema kõnega, siirduge üha resoluutsemale toonile, juhindudes tema ärritumise kraadist. Kui jutuajamine katkes, siis alake seda uuesti teisel ja kolmandal päeval, mitte otsast peale, vaid sellest kohast alates, kus olite eile peatuma jäänud, — ja olge kindel, et võit on teie. Põikpea hakkab teid vihkama, kuid veelgi enam lööb ta kartma. Tal oleks hea meel, kui läheks korda teid minema kihutada ja hävitada; kuid teades, et teiega on palju tüli, püüab ta ise uusi kokkupõrkeid vältida ning muutub isegi väga järeleandlikuks: esiteks pole tal tasavägiseks avalikuks jõukatsumiseks seesmist jõudu, teiseks pole ta üldse harjunud järjekindla ja pideva tööga, ent võidelda inimesega, kes teile julgelt ning lakkamatult külge tikub, on üsna tubli töö...

Niisiis, Gordei Karpõtš kui põikpea on õige kartlik ja tema iseloomul puudub üldse püsivus. Kõiki tõeliselt tugeva iseloomu omadusi asendab tal ohjeldamatu meelevaldsus ja nürimeelne jonnakus. Just sellega ongi seletatav ja õigustatud Ostrovski poolt komöödiale «Vaesus pole pahe» antud lahenduse näiline ootamatus. Selle komöödia ilmumisel tõstsid kõik kriitikud autori vastu mässu meelevaldse lahenduse pärast. Gordei Kar-

põtši äkiline meelemuutus, tema tüli Afrikan Savitšiga ja tähelepanelikkus Ljubim Tortsovi nõudmiste vastu tundusid kõigile ebaloomulikena. Pealegi taheti selles ka veel näha mingi suuremeelsuse vägivaldset külgepookimist Tortsovile ja nagu tema isiksuse kunstlikku õilistamist. Nüüd pole vististi enam vaja tõestada, et Ostrovskil pole niisuguseid kavatsusi olnud: tema kirjandusliku tegevuse iseloom on nüüd kindlaks kujunenud ja ühes oma järgmistest teostest lausus ta ise selle sõna, mis meie arvates võib kõige paremini iseloomustada tema satiiri suunda. Põikpäisuse jälitamine igas tema kujus, tema naeruvääristamine viimasteski peiduurgastes, isegi seal, kus ta paneb ette õilsuse ja suuremeelsuse maski, — see on meie veendumust mööda tõeline eesmärk, mille poole alati on püüdnud Ostrovski anne, isegi sõltumata autori ajutistest vaadetest ja teoreetilistest seisukohtadest. Tema kolmes komöödias kujutatakse põikpeade suuremeelsuse purskeid, ja iga kord osutuvad need rumalateks, ülearusteks või solvavateks. Komöödias «Ära istu võõrasse rekke» Russakov, härdudes oma tütre pärast, muudab samuti suuremeelselt oma otsuse ja on nõus tütre Vihhorevile mehele panema. Tekib küsimus: milleks? mispärast? Sest ta on ju näiliselt täiesti veendunud, et abiellumine Vihhoreviga on tema tütrele hukatuslik. Mõne minuti eest oli ta seda isegi üsna arukalt põhjendanud; mõne minuti eest alles näitas ta oma meelekindlust, ähvardades sõnakuulmatuse korral keelduda tütrele oma õnnistust andmast. Ja järsku suuremeelne järeleandmine! Millest see on tingitud? Osaliselt südameheadusest ja isaarmastusest; peamiselt aga kindlate aluste täielikust puudumisest varajasema otsuse tegemisel. Inimene, kes teab, mis ta teeb, ja kes oma asja armastab, ei loobu sellest silmapilkse kapriisi mõjul. Seesama Russakov ei julgeks oma habet maha ajada või sabakuube selga tõmmata, nähku tema tütar selleks mistahes kurja vaeva. Kuid tütre saatuse suhtes puuduvad tema peas isegi niisugused kindlakskujunenud ja täiesti sirgjoonelised veendumused nagu habeme ja sabakuue asjas. Sellepärast ongi tütre kohta tehtud otsuses võimalik selline kergemeelsus, mis tundub mõnedele

koguni liigutava suuremeelsusena, niisama nagu Vihhorevi võla tasuminegi! . . .

Tortsovi suuremeelsust iseloomustab samasugune juhmus. Talle meeldib pööraselt tema tulevane väimees Afrikan Savitš. «Kas suudad sa mind nüüd mõista?» küsib ta, ja paistab, nagu ei sooviks ta midagi muud, kui et väimeheke teda mõistaks. Et väimehele meeltmööda olla ja oma sõprust temaga kinnitada, ohverdab Tortsov tütre, hülgab tütre palved ja ema pisarad, alandab ennast silmanähtavalt ka ise ning lubab väimehel teda pisut üleolevalt kohelda. Kuid nüüd hakkab Ljubim Tortsov kihlatud väimehele liiga tegema, väimees on haavunud ja annab seda Gordei Karpõtšile õige jõhkralt mõista, lõpetades oma kõne sõnadega: «Ei, nüüd tule juba sina minu juurde ja kummarda, et võtaksin sinu tütre.» Neist sõnadest on küllalt, et Gordei Karpõtši marru ajada. Ta küsib ägedalt: «Kas mina lähen sulle kummardusi tegema?» Koršunov aga kallab õli tulle, tähendades: «Tuled, küllap ma sind tunnen. Sul on tarvis pulmi teha, kas või pane nöör kaela, et ainult kogu linna üllatada, ja peigmehi pole teps olemaski . . . Selles ongi sinu õnnetus.» Nende sõnadega rikub Koršunov oma asja sootuks ära: ta tarvitas just seda vormi, mida põikpäisus kuidagi ei suuda seedida ja mis pole omakorda miski muu kui põikpäisuse juhm sünnitus. Üks põikpea ütleb: «Sa ei tohi seda teha,» teine aga vastab: «Ei, tohin küll.» Siin käib vaidlus juba selle kohta, kes keda üle trumpab. Ja kui üks vaidlejaist tahab teiselt midagi saada, siis jääb võitjaks muidugi see, kellelt tahetakse midagi saada: tal pole ju siin vähimatki vaeva, pruugib ainult keelduda andmast ja loril lõpp. Nõnda sünnib siingi. Kuulnud seda «ei tohi» Koršunovi suust, ütleb Gordei Karpõtš:

«Pärast seda, kui oled mulle sihukesi sõnu öelnud, ei taha ma sinust i s e midagi teada! Ma pole sündimisest saadik kellegi ees kummardanud. Kui asi juba niipidi läks, annan ta sellele, k e s m u l l e p ä h e t u l e b. Selle rahaga, mis ma kaasa annan, saab igaühest mees . . . Näe, annan Mitkale!»

Ja vihahoos lausub ta mitugi korda: «Jah, annan Mitkale! Jah, tema kiuste — annan Mitkale! . . .» Koršunov lahkub maruvihasena, kõik kodakondsed imestavad, võt-

tes Gordei Karpõtši sõnu tõsise otsusena: nii väga on nad harjunud kõigi tema tegude juhmusega. Tümaks tehtud noormehe naiivsusega pöördub Mitja, kes väga usaldavalt ja väga nõrgalt taipab tema ümber sündiva mõtet, Tortsovi poole isegi järgmise kõnega:

«Miks siis kiuste, Gordei Karpõtš? Kiuste säärast asja ei tehta. Kiuste pole mul seda vaja. Parem kannatan ma juba eluaeg. Kui te juba tahate armu näidata, siis andke meile oma õnnistus nagu kord ja kohus, nagu vanemaile sobib, armastusega...»

Kuid need naiivsed sõnad tekitavad Tortsovile muidugi vihase üllatustunde, kuna ta ei mõtelnudki tütre Mitjale andmisest tõsiselt rääkida.

«Mis! Mis!» hüüab ta. «Ja sina oledki kohe valmis juhust kasutama! Kuidas sa ometi t o h t i s i d mõtelda? On ta siis tõesti sulle paras paariline? M õ t l e j ä r e l e, k e l l e g a s a r ä ä g i d!...»

Mitja laskub Gordei Karpõtši ette põlvili, kuid see tasasus ei löö vanamehel sõjariistu käest: ta jätkab kirumist. Mõjutuks jäävad ka tütre ja naise palved. Kuid just siinkohal tuleb neile appi Ljubim Tortsov, võllaroog, kellega Gordei Karpõtšil on küllalt juba tegemist olnud ja kellega ta pole kuidagi moodi hakkama saanud... Ljubim ütleb talle sedasama mis Koršunovgi: «Kummarda aga maani Ljubim Tortsovi ees, et ta sind on häbistanud,» ja Palageja Jegorovna lisab: «Just sinu ees, Ljubimuška, peab maani kummardama...» Võiks arvata, et kodakondsete kiuste paneb Gordei Karpõtš uuesti sõrad vastu ja mõtleb k i u s t e veel midagi välja. Kuid ta küsib ainult arusaamatuses: «Mis ma siis oma perekonnas olen, kas mõni peletis?» Te märkate juba selle põhjal, et temas hakkab suuremeelsus võimust võtma. Kord viis ta juba oma tahtmise läbi, kihutades minema Koršunovi, järelikult on tema enesearmastus esialgu rahuldatud. Pealegi on ta tehtud pingutusest juba roidunud ega ole nüüd võimeline sama energiat teiseks võitluseks koondama. Nüüd aga tüütavad tal hinge seest välja peale naise tasaste palvete ka veel vend Ljubimi targutused ja külgetükkiv pealekäimine; vend kõneleb temaga julgelt ja otsustavalt, midagi maha vaikimata, tõhustades oma palveid omadest kogemustest võetud tõendustega. Gordei Karpõtši pea läheb nagu udu-

seks; ta vaatab enda ümber ega tea, kuidas ta peab kõike seda mõistma ja mida tegema; ta otsib oma sisemuses seda, millele saaks võitluses toetuda ega leia midagi peale põikpäise tahte. Just seesama tahe väljendubki tema viimases vastuväites: «Räägi mulle mis tahes, ma ei taha sind kuuldagi...» Kuid Ljubim ei omista sellisele vastuväitele suuremat tähtsust ning jätkab oma pealekäimist. Gordei Karpõtš on täiesti segi löödud ja jõuetu; teadvus kõigest tema ümber toimuvast on tema peas täiesti ähmaseks muutunud; ta ei suuda kuidagi koguda oma mõtteid, mis polnud kunagi omavahel tugevasti seotud ja on nüüd juba sootuks laiali paisatud... Sel kriitilisel hetkel lubab ta enesel pehmeks minna, pisarad veerevad tal silmist, ja tänades vend Ljubimi manitsuse eest, õnnistab ta oma laste tulevast õnne... Kasutades seda meeleolu palub abiellumiseks luba ka tema õepoeg Guslin, kellele Tortsov oli keelanud seda teha, ja luba antakse... Gordei Karpõtš ütleb: «Paluge nüüd kõik, kellel midagi paluda on; nüüd olen muutunud teiseks inimeseks...»

Mõtle ometi, missugune määratu suuremeelsuse hoog!... Sa otsekui haistaksid mingit idamaist sultanit, kes ütleb: «Kõik on minu võimuses!... Mul pruugib ainult silma pilgutada ja sul võetakse pea otsast; pruugib ainult sõna lausuda ja kuulmata toredad lossid kerkivad sinu jaoks maa seest välja. Küsi, mida tahad! Poole maailma võin ma võtta ja kinkida, kellele aga tahan...» Vahe on ainult mõõtudes, sisu aga on Tortsovi sõnadel seesama. Andke talle kätte mingi kalifaat ja ta hakkab seal niisama käskusid jagama nagu praegu oma perekonnas. Kempleks, põlates kõiki inimõigusi, tunnustamata muid seadusi peale oma meelevalla, vahetevahel aga üllataks oma suuremeelsusega, mis põhineb jällegi sellelsamal mõttel, et «vaadake, teil pole mingit õigust, kõik vaid oleneb ainult minu absoluutsest tahtest: võin karistada, võin ka armu jagada!...» Olgem õnnelikud, lugeja, et elame nüüdisajal, kui säärase suuremeelsuse hood on meil muutunud võimatuks!... Neid saab kasutada teatud silmapilkudel, nagu kasutasid Mitja ning Ljubov Gordejevna: nende asi on võidetud, kuigi Gordei Karpõtš ei jää arusaadavalt kauaks suure-

meelseks, vaid hakkab hiljem kahetsema ja oma otsust neile ette heitma ... Kuid seesugused loteriivõidud on juhuslikud. Kui hakkate mõtlema, kuidas oma elu korraldada, siis ei raja te muidugi oma arvestusi sellele, et võib-olla võidate loteriil suure varanduse. Just niisama ei saa ka mõistuspärases teadlikus elus rajada lootusi põikpea suuremeelsuse võitmisele ... Parem ärgu olgu üldse neid üllaid suurejoonelisi härrasmehelikke võtteid, millest vaimustusid vanad, idiootsuseni pärisorjalikuks muutunud toapoisid, vaid olgu püha ja puutumatu see, mis kuulub mulle õiguse järgi; olgu mul alati võimalus vabalt ja mõistuspäraselt rakendada oma mõtet ning tahet, ja mitte ainult siis, kui tuleb armuline luba keiseltki Gordei Karpõtš Tortsovilt ...

Kuid neis komöödiates ei esine põikpäisuse jõuetus ja seesmine tühisus kaugeltki veel sellise üllatava eredusega nagu lühikeses komöödias «Pohmelus võõral peol». Siin on kõike — on jõhkrust ja aususe puudumist, on argust ja suuremeelsuse hoogusid, ja see kõik on kattunud säärase nürimeelse rumalusega, et isegi slavofiilsuse kõige soojemad pooldajad ei suutnud Tiit Tiitõtš Bruskovi heaks kiita, vaid märkisid ainult, et tal ikkagi olevat hea süda ... Agrafena Platonovna, perenaine, kelle korteris elab kooliõpetaja Ivanov koos tütrega, räägib Bruskovist kui inimesest, kes on «metsik, võimutseja, südame poolest järsk, ühe sõnaga — põikpea». Ivanovi küsimuse peale, mis tähendab põikpea, seletab ta:

«Põikpea — nõnda räägitakse inimesest, kui ta kedagi ei kuula: tahu või teivast tema pealael, ikka ajab oma joru. Põrutab jalaga, käratab: «Kas teate ka, kes ma olen?» Siis juba peavad kõik kodakondsed tema ees lömakil maas lebama, muidu on häda käes ...»

Jätkates oma iseloomustust tähendas ta, et «mis puutub kelmusse, siis on ta tõesti kaval vanamees; aga kuigi ta on riugastega, on ta siiski juhm inimene. Ainult omas kodus on ta metsik, muidu aga tee temaga mis tahes — tobu mis tobu; võib teist iga tühja asjaga kartma panna.» Ja näidendi põhjal selgub tõesti, et kõik Agrafena Platonovna sõnad on õiged. Perenaine ise asja ees teist taga võtab Ivanovi korterisse ilmunud Bruskovi käest tuhat rubla kirja eest, milles tema poeg Andrei Tiitõtš lubab

Ivanovi tütrega abiellu astuda. See kiri on iseendast tähtsusetu, pealegi ei tea Ivanov koos tütrega sellest midagi ja neil ei ole mingeid pretensioone, see kõik on perenaise enda korraldatud, kes tahab neile head teha ... Kuid Bruskov kui «pimeda riigi» kommetega täiesti harjunud pime inimene ei süvene üldse asjasse. Esiteks on ta alati selleks valmis, et teda petetakse, sest ta ise on valmis kõiki petma. Lugenud Agrafena Platonovna poolt ettenäidatud paberit, tähendab ta seetõttu rahulikult: «Eks see ju ole röövimise otstarbel. Noh, on see alles rahvas!...» Ja hakkab seepeale kauplema, tundmata selle loo pärast vähimatki nördimust, imetledes vaid ainult seda osavat tempu, mida tema pojaga on tehtud. Teiseks kardab ta hirmsasti iga kohut, sest olgugi et ta loodab oma rahale, ei suuda ta ikkagi endale selgeks teha, kas mõistetakse tema asi kohtu poolt õigeks või mitte, vaid teab ainult seda, et ka kohtu korral tuleks palju raha kulutada. Sel põhjusel sügab ta kohe oma kukalt, niipea kui on kuulnud Agrafena Platonovnalt, et nüüd «läheb asi kohtusse ja kohus otsustab üldise korra järgi», ja lausub: «Kas korra järgi?... Ei, selle õiendame parem niisama, omavahel.» Ja see on talle ka tõesti palju kergem isegi juba sellepärast, et ta on niisuguste tehingutega täiesti harjunud. Ivanovide juurest koju jõudnud, selgitab ta asja naisele järgmiselt:

TIIT TIITÕTŠ: Nastasja! Kas tohib keegi mulle liiga teha?
NASTASJA PANKRATJEVNA: Keegi ei tohi teile liiga teha, Kit Kitõtš. Teie ise teete igaühele liiga.
TIIT TIITÕTŠ: Mina teen liiga, mina annan ka armu või maksan kinni rahaga. Olen selle eest oma eluaja jooksul palju raha maksnud.
NASTASJA PANKRATJEVNA: Palju, Kit Kitõtš, palju.
TIIT TIITÕTŠ: Pea suu!...

Selge teadvuse puudumine kõlbeliste printsiipide kohta väljendub samuti käitumises, mida Bruskov endale lubab Agrafena Platonovna ja Ivanovi suhtes pärast seda, kui on maksnud raha ja saanud kätte kirja. Agrafena Platonovna püüab teda minema saata, kuid Tiit Tiitõtš võtab istet ja hakkab kiruma, põhjendades seda järgmiselt: «Ei, oota, l a s e v ä h e m a l t s õ i m a t a g i o m a r a h a e e s t.» Kuid seda ta tahab muide ainult

niisama, et viha südamest välja valada; oma sõimusõnades ta ei näe midagi solvavat, ta pole ju ise eriti haavunud. Kui ilmub Ivanov ja vaatab arusaamatuses Bruskovi otsa, kuna ta juhtunust midagi ei tea, pöördub Tiit Tiitõts tema poole järgmiste sõnadega: «Miks sa mind nõnda tunnistad? Minu näole pole midagi kirjutatud, vennas. Raha te ju oskasite võtta. Kostitage mind vähemalt natuke oma raha eest.» Ivanov palub teda lahkuda; Tiit Tiitõtš hakkab jälle sõimama. Ivanov ajab teda välja, — ta vaidleb vastu: «Miks sa minu peale karjud? Ma ei tee ju midagi, mina niisama teen sinuga nalja.» Ivanov tahab teda endiselt välja ajada, Bruskov aga astub lähemale ja ütleb õlale patsutades: «Sõidame minu poole! Joome kokku, saame sõpradeks. Milleks ikka tülitseda!» Ivanov satub veelgi rohkem hoogu, ja Bruskov, tähendades pahameelega: «Küll oled sa aga tige,» lahkub uute sõimusõnadega... Tulnud koju, käsib ta joodikust kantseleiametnikku Zahhar Zahharõtšit kirjutada «sihuke palvekiri, et selle palvekirja põhjal saata Siberisse kolm inimest». — «Mina tahan seda ja selleks pole mul rahast kahju,» ütleb ta. Kuid nüüd tuleb Ivanov, kes vahepeal on teada saanud, milles asi seisab, toob Agrafena Platonovna poolt võetud raha ja nõuab kirja tagasi. Bruskov taipab otsekohe, et Ivanov nõuab kirja selleks, et hiljem selle eest veelgi rohkem välja pressida. Kuid vana kooliõpetaja tegi tema südame pehmeks, ja ta küsib: «Või anda tagasi, Zahharõtš, — kas anda?» Zahhar Zahharõtš vastab: «Ei, ei, ei!» Kuid Bruskov otsustab äkki: «Mina aga ütlen, et anda!... Sina pea suu — mitte sõnagi!...» Ja kiri antakse üle ning käristatakse siinsamas Ivanovi poolt tükkideks, mõni minut hiljem aga leiab Bruskov, et «raha ja kõik muu on — tühi puru» ja et tema poeg võib järelikult Ivanovi tütre naiseks võtta, olgugi et see on vaene... «Minu sõna on seadus,» ütleb ta ja saadab poja õpetaja tütart kosima. «Kuid lubage, taadike, ta ei anna mulle tütart,» vaidleb poeg vastu. «Ma käsin sind, kas kuuled,» ütleb Tiit Tiitõtš, «kuidas ta julgeb keelata, kui mina seda tahan!... Te ärge minuga vaielge,» lisab ta. «Ja kui ta ei peaks andma, siis ära parem näita mulle enam oma nägu!...»

Kõiges selles on tähelepanuväärt see, et kogu see lugu on iseendast haruldaselt rumal... Kui vaadata asja kainelt, siis selgub, et kõik asjaosalised tahavad võimatut või õigemini ei saa isegi aru, mida nad tahavad. Agrafena Platonovna võtab Ivanovide teadmata Andrei Bruskovilt allkirja ja tema isalt raha. Tiit Tiitõtš tahab Ivanovid Siberisse saata ja toetub allkirjale, mille hävitamist nõuab tema enda kasu. Ivanov poeb kas nahast välja, nõudes mitte sedeli hävitamist, vaid just selle tagasiandmist, mida ta sugugi ei vaja, ja tekitab Bruskovis ainult põhjendatud kahtlusi... See kõik on täiesti juhm ja mõttetu nagu Bruskov ise ja kogu tema elu. Kuid kõige rumalam osa on Andrei Tiitõtšil, Bruskovi pojal, kelle pärast kogu see lugu tekibki ja kes omaenda sõnade järgi «uitab maa peal ümber nagu ogar» ja aina kurdab selle üle, et neil majas «pole nõnda nagu teiste inimeste juures» ning et «teda on tehtud värdjaks, aga mitte inimeseks». Ja tõepoolest — veider on näha, mis temaga tehakse. Noormehel on aastaid rohkesti üle kahekümne, arukust ei ole loodus talle napilt andnud: isa vabrikus taipab ta asju paremini kui kõik teised, teab ette, mida vaja, lisaks on tal huvi teadustegi vastu, armastab kunsti — «on kiindunud kõvasti viiulisse», lühidalt — täisealine noormees, heasüdamlik ja mitte rumal; on sirgunud selleni, et kavatseb juba naist võtma hakata... Ja järsku «poeb pakku isa eest!...» Vaevalt kuulnud, et «ise on koju jõudnud», kui kohe kisendab: «Memme, peitke mind ära taadi eest,» ja jookseb ema magamistuppa peitu... Mis on selle põhjuseks? See, et taadil on tulnud pähe teda vägisi paari panna... Mõtelge ometi, ta loodab jooksuga sellest pääseda!... Tore päästeviis!... Aga miks on taadil tahtmine teda vägisi paari panna, — selleks on ainus põhjus: see, et ta seda tahab... Ema oletab muide ka teist põhjust: isa poolt leitud pruut ehk on väga rikas, «meile aga,» Nastasja Pankratjevna sõnade järgi, «on vaja suurte rahadega pruuti, sest oleme ise rikkad...» Ümberlükkamatu loogika!... Ja Andrei Tiitõtš ei saa selle vastu midagi head ette tuua: isa poolt osaks saanud kohtlemine on viinud tema nii kaugele, et ta peab ise ennast «lihtsalt kadunud inimeseks». Kohtlemine aga on tõesti kena,

kui kuulata tema jutustusi Ivanovi tütrele Lizaveta Ivanovnale. Tema jutu järgi on tal «tiivad vigastatud või sootuks maha raiutud». Ta ei pea naist võtma oma valikul, vaid isa käsu järgi.

«Kui aga ütled, et näe, taadike, see pruut ei meeldi, siis käratab, et: «Soldatiks annan su!...» — noh, ja ongi laul lauldud! Ja mitte ainult et sihukeses asjas üksi,» lisab ta, «ka üheski teises asjas ei anna ta mingit voli. Kui olin noorem, oli mul tahtmist õppida, kuid sedagi ei lubatud!...»

Lizaveta Ivanovna soovitab talle valida soodus hetk ja isale kõik otsekoheselt ära öelda, — et tal on annet, et ta tahaks õppida jne. Andrei Tiitõtš vastab seepeale:

«Ta annab sulle sihukese otsekohesuse, et enam kohta ei leia. Te arvate, et ta ei tea, et õpetatu on parem kui õpetamatu? Ta tahab ainult oma tahtmist ajada... Paljas tuju, paljas upsakus, mina, näe, olen õpetamatu, sina aga tahad minust targem olla.»

Noh, ütelge, kas nende inimestega on üldse võimalik mõistlikku juttu ajada! Isa teab, et õpetatu on parem kui õpetamatu, pojal on teada, et isa seda teab, poeg tahabki õppida, kuid siiski paneb isa ta õppimise keelu alla, poeg aga ei tohi keelust üle astuda!... Isa tunnistab end harimatuks, mõistab, et see on halb, ja kardab, et poeg sellest pahest pääseb!... Poeg teab, et isa keelab talle õppimise ainult omaenda harimatuse tõttu, ja peab oma kohuseks sellele harimatusele alistuda!... Kes harutab lahti selle mõttetu segaduse, mille põikpäisus on toonud perekondlikesse vahekordadesse? Kes suudab heita valguskiirt «pimeda riigi» juhmi loogika kohutavasse pimedusse? Võiks arvata, et Andrei Tiitõtš on niisama nõdrameelne nagu tema vend Kapitošagi, kelles näeme veel üht Bruskovide koduse distsipliini huvitavat tulemust... Kuid kõik ümberolijad räägivad, et Andrei Tiitõtš on tark, ja ta ise arutab väga mõistlikult oma venna asja: «Teatrisse mind ei lasta; aetakse üha seda põhjust taga, et meil olevat üks vend teatrist hulluks läinud; ta pole aga teatrist hulluks läinud, vaid niisama, teda on väikesest peale lolliks pekstud...» Andrjuša pole veel lolliks pekstud, aga siiski tundub ta nagu poole aruga olevat. Oleks ta kas või leppinud oma olukorraga, nagu lepib sadu ja tuhandeid teisi! Aga ei, seda ta ei taha, ja ajab sellega

meeleheitele nii isa kui ka ema. Ema kurvastab tema pärast veel enamgi kui oma teise poja — tobukese pärast. Kapitoša seisukord ei näi teda miskipärast eriti häirivat, see on talle nagu lähedane ja omane; ta heidab isegi nalja poja üle; ta kurvastab rohkem sellepärast, et tema poeg suitsetab pööraselt kanget tubakat.

«Kupidoša on meil teatri järele nagu hull,» selgitab ta oma külalisele Nenila Sidorovnale. «Ja suitsetab, Nenila Sidorovna, sihukest vänget tubakat, et lihtsalt ei saa hingata. Tubades ei tohi niisugust miski hinna eest suitsetada, igaühel lööks süda läikima... Sellepärast ta ongi enamasti köögis. Vahel on igav, kutsud teda, tema aga hakkab teatri moodi karjuma, — noh, teebki sulle nalja. Lauljatega laulab bassi, hääl on tal nii vali, nagu laseks püssist.»

Järelikult on poja totrusel ema silmis kah oma meeldiv külg!... Kuid Andrjuša mõistus sisendab temasse üsna tõsist kartust:

«Lööb täiesti kodust lahku,» ütleb ta. «Üks pole talle hea, teine pole meele järgi, ütleb, et tahab õppida... Aga misjaoks on tal tarvis nii palju teada? Ta on niigi terane, kui aga hakata kõike külge õpetama, siis ei saaks temaga ülepea enam kuidagi läbi, siis ta ei hooliks emastki enam; jookse kas või majast välja...»

Seega siirdub Bruskovi põikpäisuse üks osa tema naisesse, olgugi ainult sõnade kujul, ja Andrjuša — hoolimata armastusest teaduse vastu ja loomulikest annetest — peab harimatuna üles kasvama, et isa ja ema vastu lugupidamist alal hoida. Need vaesekesed teavad ju, et targal ja haritud inimesel pole mingit põhjust neist lugu pidada!...

Kuid miks ei julge Andrei Tiitõtš, kui ta tõesti pole rumal inimene, oma teadusejanu tegelikult rahuldada, pannes käesoleval juhul mängu isegi teatud isemeelsuse? On ju Venemaal olnud näiteid, kus teadusekirest vallutatud poisid jätsid kõik maha ja läksid õppima, hoolimata omaste arvamusest või ühestki toetusest elus... Jah, kuid need poisid olid kuidagi endid kaitsnud põikpäisuse suretava mõju vastu, neid ei kolgitud lolliks maast-madalast peale; seepärast võiski neil areneda teatud otsustavus eluga võitlemises, teatud tahtejõud. Bruskovide Andrjušalt või Kapitošalt ei saa midagi sellesarnast nõuda. Neid õnnetuid on lapsena kolgitud, neid tõugatakse, tehes vahel naljagi ka meheeas... Kus võiksid

siin areneda helged, sõltumatud mõtted ja võimas meelekindlus? Andrei Tiitõtšist saab vahest ainult seda, et vanas eas märatseda, nagu teeb tema isa, või tembutada teiste kulul kättemaksuks selle eest, et teised on tema kulul tembutanud... Nii kestabki põlvest põlve see näotu hierarhia, milles see, kes jõudis kõrgemale, rõhub ja tallab neid, kes on alla jäänud. Mida ta peaks muud tegemagi? Ta püsib ju ainult teda auväärseks upitanud tiheda rambade* jõugu turjal; ta peab seda jõuku tahtmatult suuremal või vähemal määral oma kaaluga rõhuma, muidu kukub ta ise jälle teistele jalgade alla ja võib kergesti juhtuda, et tallatakse puruks... Ja kellel oleks tahtmist puruks tallatud saada?

Kuid siin võib kerkida ka hoopis teist laadi küsimus: miks upitavad need rammad*. nii visalt inimest, kes ei teinud ega teegi neile midagi head, vaid ainult kurja? Mis põhjusel on Mitja Tortsovi ees vastutusvõimetu, miks piinleb Andrjuša, ent ei julge Tiit Tiitõtšile sõnagi öelda, jne.? Miks sallib kogu ühiskond oma kommetega niisugusel hulgal põikpäid, kes takistavad korra ning tõe mõjulepääsu? Tortsovide ja bruskovide mõju all kasvatatud ühiskonnal puudub otsustavus võitlemiseks. Kuid ometi peab tunnistama, et kuna põikpea ise on seesmiselt mannetu, nagu me ülal nägime, siis saab tema tähtsuski mõjule pääseda ainult teiste toetusel. Järelikult polegi siin suuremat heroilisust vaja: keeldugu ühiskond ainult temale seda toetust andmast, mingi tortsovi või bruskovi ülalhoidmiseks kokkusurutud rahvahulk astugu ainult pisut laiali — ja põikpea kukub iseendast ning tallatakse tõepoolest ära, kui ta siingi ilmutab pretensioone põikpäisuseks... Miks talub siis ühiskond nii mitmeid kümneid või sadu aastaid seda jõuetut, roiskunud, igerikku nähtust, mis ühiskonna parima, tõeliselt haritud osa teadvuses on juba ammust ajast iganenud? Sellel on kaks tähtsat põhjust, mis Ostrovski komöödiate põhjal on väga selged ja millele me tahamegi nüüd juhtida lugejate tähelepanu.

---

* Ebatäpne vaste venek. sõnale «*байбак*» — koopaorav, piltl. tähenduses: ramb, nõdruke, saamatu, kohmakas, laisk jne. — *Toim.*

V

Sa kannatlikult koormat talu
ja ilma nurinata palu.

Lomonossov.[28]

Esimene põhjus, mis takistab inimesi põikpäisusele vastu astumast, on — nii imelik kui see ka pole — seaduslikkuse tunne, teine põhjus aga — ainelise kindlustuse vajadus. Esimesel pilgul peavad meie poolt esitatud põhjused muidugi tunduma absurdsetena. Näiliselt on olukord täiesti vastupidine: just seaduslikkuse tunde puudumine ja muretus ainelise heaolu suhtes võivad selgitada inimeste ükskõiksust põikpäisuse kõigi pretensioonide vastu. Abstraktsete printsiipide alusel targutajad inimesed võivad otsekohe tuletada niisuguseid arvamusi: «Põikpäisus ei tunnusta ühtegi seadust peale isikliku meelevalla; seepärast kaob seaduslikkuse tunne vähehaaval kõigil, kes on põikpäisuse mõju alla sattunud, nad ei pea põikpea tegusid enam ülekohtusteks või meelepaha tekitavaiks ja taluvad neid seetõttu õige ükskõikselt. Peale selle teeb põikpäisus neile — oma harjumuse kohaselt — igasuguste hüvede jagamisel alati ülekohut, kasutades ise lõviosa ja jättes neid kõigest ilma. Kui nad seda taluvad, siis on neil juba kadunud armastus omaenda heaolu vastu, nad on harjunud ilma kõigeta läbi ajama ega hooli kuigi palju selle olukorra lõpetamisest... Kõigi nende mitjade ja andrjušade säärase ükskõiksuse juures aineliste huvide vastu pole põikpeadel kuigi raske neid tõugata vastavalt oma «roiskunud fantaasia» tujudele, nagu väljendab Gordei Karpõtš.»

Hoolimata kõigest oma näilikust põhjalikkusest on niisugune arutlus väga kergemeelne. Kuidas saab inimestes oletada täielikku armastuse kadu iseenda, oma heaolu vastu? Ja mispärast veel! Sellepärast, et kellelgi on tulnud pähe minult võtta minu oma vara!... Ei, seda oleks võidud öelda ainult sel juhul, kui kõik põikpeadest rõhutud oleksid enesega väga rahul. Me näeme aga, et nii Mitja kui ka Andrjuša ja Kapitoša, nii Avdotja Maksimovna kui ka Ljubov Gordejevna ei ole oma saatu-

sega sugugi rahul. Järelikult ei hoia neid selles olukorras nende muretus, vaid miski muu, sügavam... See muu ongi seaduslikkuse tunne. Kui poleks seda tunnet, s. o. kui rõhutud pool võtaks tõesti omaks veendumuse, et pole mingit korda, mingit seadust, ega ole neid vajagi, siis areneks kõik hoopis teisiti. Põikpeade käskusid oleks täidetud ainult seni, kuni see on täitjate huvides; niipea aga kui Tortsov oleks riivanud Mitja või teiste poeselide heaolu, oleksid nad teda pikema jututa selili virutanud... Neid on ju rohkem ja nad on Gordei Karpõtšist kõvemad... Kuid nad vaikisid tema ees just sellepärast, et ta on peremees, et temast peab lugu pidama. Koguni seda, et ta neile ebaõigelt jagab ja liiga teeb, peavad nad tema positsiooni seaduslikuks kaasnähtuseks... Ütleb ju Nastasja Pankratjevna oma abikaasale vähimagi irooniata, koguni vastupidi, üsna märgatava harduse varjundiga: «Kes tohib teile, isake Kit Kitõtš, liiga teha? Te ise teete igaühele liiga!...»

Niisugused asjalood on väga võõrastavad, kuid selline on juba «pimeda riigi» loogika. Käesoleval juhul ongi kogu asja põhjuseks nende inimeste taibupimedus. Mis õieti on seaduslikkuse tunne meie arvates selle sõna üldises tähenduses? See pole midagi liikumatut ja formaalselt määratletut, see pole mingi absoluutne moraaliprintsiip teatud kindlates, alatiseks kindlaksmääratud vormides. Tema päritolu on väga lihtne. Astudes ühiskonda saan ma temalt õiguse kasutada teatud osa kõigi tema liikmete päralt olevaid hüvesid. Selle kasutamise eest kohustun ka ise tasuma sellega, et püüan suurendada ühiskonna käsutuses olevate hüvede kogusummat. Niisugune kohustus järeldub inimloomuses peituvast üldisest õigluse mõistest. Kuid selleks, et edukamalt saavutada üldist eesmärki, s. o. üldise heaolu summa suurendamist, võtavad inimesed omaks teatud tegumoe ja garanteerivad selle mõnesuguste sätetega, mis keelavad ühise ürituse omavolilist takistamist ükskõik kelle poolt. Astudes ühiskonda kohustun tunnustama ka neid sätteid ja tõotan, et ma neid ei riku. Järelikult kehtib minu ja ühiskonna vahel mingisugune leping, mis pole sõnastatud ega formuleeritud, kuid on iseenesest mõistetav. Kui ma rikun ühiskonna seadusi, kasutades samal ajal

nende hüvesid, siis rikun ma järelikult leppe üht, mulle ebamugavat osa ja muutun valelikuks ning petjaks. Õiglase tasumise põhimõttel võib ühiskond lõpetada minu osavõtu leppe teisest, minule kasulikust poolest, ja minult pealegi veel seda sisse nõuda, mida ma jõudsin kasutada seadusevastaselt. Ma ise tunnen, et niisugune korraldus on õiglane, minu tegu aga ülekohtune, ja selles seisabki minu jaoks seaduslikkuse tunne. Kuid ma ei loe ennast seaduslikkuse tunde vastu eksinuks, kui ma leppest sootuks lahti ütlen (milline lepe, peab tähendama, ei saa niisugusel juhul juba oma olemuse tõttu tähtajaline olla), loobudes vabatahtlikult leppe hüvedest ja ühes sellega ka kohustusest tolle vastu. Kui ma näiteks astuksin sõjaväeteenistusse, võiksin ehk jõuda kindrali aukraadini; kuid varem ma kohustusin lihtsoldatina sõjalise distsipliini reeglite kohaselt igale ohvitserile au andma. Kuid ma ei astu sõjaväeteenistusse või lahkun sellest, loobudes niiviisi mundrikandmisest või lootusest kindraliks saada, ühtlasi loen ma end vabastatuks kohustusest kohtumisel iga ohvitseriga kätt mütsinoka äärde tõsta. Linnadest kaugel eemal elavad maamehed teevad sügava kummarduse iga vastutulija ees, kes on riietatud saksa moodi. Noh, see on juba nende vaba tahtmine või ka — kuidagi isemoodi käsitatuna — sama seaduslikkuse tunne!... Meie seesugust tunnet ei tunnista ja peame õigeks, et kui me ei seisa riigiteenistuses, me ei käi departemangus, et saamata palka, me ei maksa mahaarvamisi invaliidide kasuks jne. Just niisama oleksime pidanud ennast õigeks, et kui me näiteks oleksime jõudnud muhamediusulisse riiki, oleksime alistunud selle seadustele — me siiski ei astu muhamediusku. Me oleksime öelnud: «Riigi seadused kaitsevad meid nende vägivalla ja ülekohtu liikide eest, mis on siin tunnistatud seadusevastasteks ja mis võivad rikkuda meie heaolu; seepärast me tunnistame neid seadusi praktiliselt. Kuid meil pole mingit tarvidust käia mošees, kuna me sugugi ei tunne vajadust palvetada prohvetile, ei vaja koraani tõdesid ja lohutusi, ei usu muhameedlaste paradiisi kõigi tema huuridega, järelikult ei saa me islamist midagi ega taha ka midagi saada.» Meil oleks sel juhul

õigus seaduslikkuse tunde põhjal selle õiges tähenduses.

Seega on seadustel meie suhtes tinglik tähendus. Kuid sellest on vähe: nad pole iseenesest ei igavesed ega absoluutsed. Kui me neid tunnistame möödunud elu poolt välja töötatud tingimustena, ei kohustu meie neid seeläbi kuidagiviisi kõige täiuslikumaiks pidama ja kõiki muid tingimusi tagasi lükkama. Just vastupidi, minu ja ühiskonna vahel sõlmitud loodusliku lepingu osaks on selle olemuse kohaselt ka kohustus püüda võimalikult paremate seaduste leiutamise poole. Üldise loomuliku inimõiguse [29] seisukohalt usaldatakse igale ühiskonnaliikmele ka hoolitsemine maksvate korralduste alatise täiustamise ja niisuguste korralduste hävitamise eest, mis on muutunud kahjulikeks või ülearusteks. Oleks ainult vaja, et korralduste muutmine, kuna selle motiiviks on üldine heaolu, kuuluks üldise kohtumõistmise alla ja saaks üldise nõusoleku osaliseks. Kui aga üldist nõusolekut ei ole saavutatud, siis jääb eraisikule võimalus vaielda, põhjendada oma arvamusi ja lõpuks loobuda igasugusest osavõtust niisuguses asjas, mille kohta käivad praegused reeglid ta on tunnistanud vääraks ... Niimoodi kõrvaldatakse just seaduslikkuse tunde mõjul ühiskondliku korralduse alal seisak ja liikumatus, mõttele ja tahtele pakutakse avarat tegevusvälja ning tööd; seesama seaduslikkuse tunne nõuab üsna sageli formaalse *status quo* [30] rikkumist...

Niiviisi mõistavad ja selgitavad seaduslikkuse tunnet haritud inimesed, kes võtavad osa, nagu meiegi, tsivilisatsiooni hüvedest. Kuid hoopis teisiti mõistavad seda need pimedad inimesed, keda kujutab meile Ostrovski. Tema «pimedas riigis» asetatakse see küsimus sootuks teisiti. Seal valitseb usk ainsaisse jäädavalt kindlaksmääratud ja kinnistatud vormidesse. Teadmised piirduvad siin väga kitsa ringiga, mõttel pole peaaegu mingit tööd; kõik liigub masinlikult, lõplikult sisseseatud korra järgi. Seetõttu on täiesti arusaadav, et lapsed ei muutu siin kunagi täiskasvanuiks, vaid jäävad lasteks, kuni nihkuvad mehaaniliselt isa kohale. On arusaadav seegi, miks keskmistel terminitel * — vahendajail põikpeade ja

* Süllogismi figuuri keskmine eeldus, vahendav lüli. — *Toim.*

rõhutute vahel — pole üldse kindlat isiksust, vaid nad laenavad oma iseloomu sellelt olukorralt, milles nad asuvad: kord roomavad ülemuste ees, kord ajavad ise nina püsti alamate ees. Otsekui mehaanilised nukud: kui pannakse ühtepidi, siis kummarduvad, kui tõmmatakse teistpidi — siis löövad sirgu ja ajavad pea kuklasse... Nastasja Pankratjevna haihtub mehe ees, ei julge hingatagi, kuid poja peale kisendab ka tema: «Kuidas sa julged!» või «Kellega sa räägid?» Sedasama me näeme ka Agrafena Kondratjevna juures näidendis «Omad inimesed — saame hakkama». Sama lugu kordub teiseski sfääris — Jussoviga «Tulusas kohas». Ja see kõik tuleb seesmise iseseisvuse puudumisest, loomuse mahasurumisest. Inimesele sisendatakse maast-madalast peale, et tema ei ole õieti midagi, et ta on mingil määral ainult kellegi võõra tahte abiriist ega tohi seetõttu targutada, vaid peab ainult sõna kuulama, sõna kuulama ja alistuma. Ainus eesmärk, millele veel saab suunata tema mõistust, on oskuse omandamine, kuidas kohaneda olukorraga. Kes oskab end sedaviisi väänata, sellel on hea olla; ta kerkib pealispinnale... Kes aga ei oska, sellega on paha lugu — tallatakse puruks...

Sellise mõtte panetuse tõttu kaob «pimedas riigis» täiesti seaduslikkuse tunde kogu aktiivne külg ja jääb alles ainult passiivne. Mingi Tiška on hakanud jorutama, et peab kuulama vanemate inimeste sõna, ja sellega see jäi ja jääbki eluks ajaks... Kasvatusteaduses on olemas reegel, et lastele, kes ei saa veel jagu abstraktseist mõistetest, on kõlbelise seaduse kehastuseks — kasvataja, ja seepärast peab laps kasvataja vastu usaldust tundma. Kuid kasvataja kohus seisab selles, jätkab pärast seda kasvatusteadus, et ta peab võimalikult pea lapsele ülearuseks muutuma, õpetades mõistma kõlbelist seadust tema tõelises olemuses, sõltumata kasvataja autoriteedist. Seda viimast reeglit kardavad kõik «pimeda riigi» elanikud nagu tuld ja röövleid ja nad kõik püüavad tegutseda täiesti vastupidises suunas. «Kuula vana inimest, vana inimene ei anna halba nõu,» tähendab isegi parim neist, Russakov, ja ka tema ei tunnusta hariduse õigusi, mis õpetab, kuidas inimene saab ise võõraste nõuanneteta hea ning halva vahel vahet teha. Sellest siis tulebki, et

seaduslikkuse tunne väljendub ainult sõnakuulmises ja kannatlikkuses, kuna kõik muu on «pimeda riigi» elanikule lausa kättesaamatu, senikaua kuni ta ise pole põikpeaks muutunud. Tiška pühib Bolšovi majas põrandaid, jookseb Podhaljuzinile viina tooma ja varastab peremehelt hõberublasid, — see kõik on tema silmis täiesti seaduspärane... Viina järele saadavad teda vanemad, vanemate sõna aga peab kuulama — siin tal ongi juba otsene alus. Varastada teda ei kästa, kuid see ei puutu asjasse — ka varastamine on vanemate inimeste poolt sanktsioneeritud: kui mitu korda on poesellid tema kuuldes hoobelnud osava võttega, kui mitu korda nad on teda käskinud nende kelmusi peremehe ees maha vaikida, kui mitu korda on peremees ise selle õpetanud ostjaid tüssama!... See kõik pole libisenud terasest poisist jäljetult mööda, — siit tulevadki kõik jõledused, mis tal rahulikult seltsivad kõige sügavama seaduslikkuse tundega... Selle abil ta trügibki esile tema päralt olnud tähtsuseta järjelt ja hakkab ise tembutama täiesti rahuliku südametunnistusega, pidades põikpäisust niisama seaduspäraseks nagu oma endist alandatud olekutki.

Kuid iseendastki mõista ei jõua kõik üles; ülesjõudjaid on isegi väga vähe: selleks, et üles jõuda, peab olema üsna tugev loomus ja see tuleb hiljem loomuvastaselt välja väänata. Peab summutama kõik sümpaatsed tunded, nüristama oma mõtte, peale selle peab end mitmeks aastaks käsist-jalust siduma ning kõigele lisaks oskama vajaduse korral oma enesearmastus ja isiklik huvi ohvriks tuua, peenelt äri teha ning osavat vingerpussi mängida... Selle ala meistreid ei ole kuigi palju... Soovijaid, tõsi küll, on loendamata arvul, kuid kõigil pole sellist püsivust nagu näiteks Pavel Ivanovitš Tšitšikovil, aga püsivuseta ei saavutata siin midagi... Seepärast eelistabki suurem osa põikpea mõju alla sattunud inimesi lihtsalt kannatada nüri lootusega, et olud ehk kuidagi muutuvad... Neil ei ole ega võigi olla seesmist jõudu, mis ergutaks neid kurjale vastu panema, sest neil pole olnud võimalust isegi korralikult selgitada, mis on kuri ja mis hea... just sellepärast puudubki neil õigluse tunne ja teadvus ülimast kõlbelisest hüvest; selle

asemel on neil ainult seaduslikkuse tunne tolle kindlakskujunenud ja kitsas tähenduses. Nende jaoks ei jagune teed ja elunähtused headeks ning halbadeks, vaid ainult lubatuiks ja lubamatuiks. Mis on lubatud, mis on kinnitatud positiivse seadusega või ehk lihtsalt käsuga, see ongi neile hea — ja ümberpöördult. Kuid seal, kus puuduvad positiivsed käsud, on nad täielikus arusaamatuses. Seepärast ongi nende sammud alati nii kartlikud ja aeglased seoses iga uue küsimuse või nähtusega, mis nõuab olemasoleva korra muutmist... Siis saab neis põikpäisuse survel igasuguse mõtlemisvõime kaotanud armetuis vaesekestes võimust kõige piinavam rahutus. Saanud teada, et nende poolt järgitud reegel on ära muudetud või iseenesest kustunud, ei tea nad üldse kuhu pöörduda või mida ette võtta, ja neil on kole hea meel esimesest vastutulevast inimesest, kes on valmis neid juhtima. Mõistagi on see vastutulija enamasti ise kelmivõitu põikpea, ja mida suurem kelm ta on, seda tihedamalt jookseb tema järel «tobukeste» kari, kes tahavad elada võõra mõistuse abil ja võõra tahte all, olgu see tahe või põikpäine...

Meie poolt väljendatud mõtted ei kujuta endast mingi varem väljamõeldud teooria vilja: neis sisalduvad lihtsalt need järeldused, mis otseselt tulenevad Ostrovski komöödiates kujutatud vene elukorra nähtustest. Pole kahtlust, et kunstnik ei kavatsenud tõestada neid mõtteid, mida me praegu tema komöödiatest tuletame, kuid nad väljendusid tema teostes iseenesest ja väljendusid imekspandavalt õieti. Tema komöödiate tegelased jäävad alati truuks situatsioonile, millesse neid on asetanud põikpäine elukord. Nad ei kerki ühegi sõnaga kõrgemale selle elukorra tasemest, nad ei murra truudust oma elu enda poolt kujundatud tüübi põhijoontele. Ostrovski komöödiate parimailgi iseloomudel ei näe me seda headuse julgust, mida oleksime võinud neilt nõuda teistsugustes olukordades, kuid mida neil ei saa kuidagi olla põikpäisuse surve all. Kõrgeima kõlbelise arengu alged leiduvad neil vaevaltmärgatava eosena; need alged aga on nii nõrgad, et ei saa olla praktilise tegevuse ergutajaiks ja õigustajaiks. Seepärast ongi Ostrovski komöödiate ausail tegelastel kõigi tegude kõlbe-

lised alused puhtvälised ja väga kitsalt piiratud, kõik keerleb ainult võõra tahte täitmise ümber ilma seesmise teadvuseta asja õigsusest. Nii esitab Avdotja Maksimovna, kui ta keeldub Vihhoreviga kaasa minemast, ainult selle põhjuse, et isa neab ta ära; hiljem, kui ta oli kaasa läinud, kurdab ta ainult selle üle, et «isa taganeb temast ära ja et kogu linn hakkab tema peale näpuga näitama». See väline alistumine kohusele, mida ei valgusta seesmine veene, esineb veelgi järsumalt Ljubov Gordejevna juures. Vaadake, mis ta räägib Mišale, kui põhjendab oma otsust Koršunovile minna:

«Nüüd ma ei pea vanemate käsu alt lahkuma. See on isakese tahtmine, et mul tuleb mehele minna. Pean talle järele andma — sihuke on juba meie naisesaatus. Tähendab, et peabki olema nõnda, see on juba vanast ajast nõnda seatud. Ma ei taha isa vastu minna, et inimesed minust ei räägiks ega mind halvaks eeskujuks ei peaks. Kuigi ma ehk sellega purustasin oma südame, tean ma vähemalt, et elan seaduse järgi ja et keegi ei tohi mulle näkku naerda.»

Neis sõnades ei sisaldu vähimatki vihjet teo kõlbelisele tähendusele; see-eest aga on olemas sõna «seadus»... Kuid missugune seadus see on ja kuidas kohaldaks seda käesoleval juhul terve mõistus, — kuidas teaks neiu seda arutada: põikpäine kasvatus ei valmista üldse ette seesugusteks arutlusteks.

Sõnakuulmine kõrgeima absoluutse seadusena tõstetakse esile muide ka põikpeade endi poolt, ja koguni suurema visadusega, kui teeb seda rõhutud pool... See on täiesti arusaadav: esiteks pole põikpeal samuti peaaegu üldse õigeid kõlbelisi seisukohti ega suuda järelikult hea ning kurja vahel õieti vahet teha ja peab paratamatult juhinduma meelevaldsusest; teiseks on teiste absoluutne sõnakuulmine talle väga soodus, sest pärast seda ei pruugi ta enam midagi häbeneda. Kuid ka siin läheb põikpäisuse loogika muidugi suuresti lahku üldinimlikust loogikast. Üldisest loogikast oleks järgnenud, et kui inimene kord juba püstitab endale mingisuguseid, olgugi meelevaldseid, reegleid ja nõudmisi, siis peab ta antud juhtudel ja ettetulevates vahekordades ka ise neist teistega võrdselt lugu pidama. Põikpea arutab asja teisiti: ta peab end õigustatuks rikkuma, kui see talle meeldib, ka

neidki reegleid, mida ta ise on tunnustanud ja mille põhjal ta kohut mõistab teiste üle. Ja nii suur on «pimedas riigis» taiplikkuse pimenemine, et säärase korra tunnistab täiesti loomulikuks mitte ainult põikpea ise, vaid ka kõik tema poolt solvatud ja mahasõtkutud. «Pimeda riigi» korra seda huvitavat külge kajastab kõige paremini komöödia «Ära ela nõnda, kuidas tahad». On leitud, et see komöödia on kirjanduslikust seisukohast vähem väljapaistev kui teised; sellele heidetakse ette kontseptsiooni nõrkust, üksikuis stseenides olevat ülepakkumisi jne. Me ei jää kauaks selle juurde peatuma, mitte et see seda ei vääriks, vaid esiteks sellepärast, et meie kirjutis on niigi juba pikale veninud, teiseks aga on näidend ise väga lihtne nii intriigi kui ka iseloomukirjelduste poolest, nõnda et nende selgitamiseks ei tarvitse palju sõnu kulutada, eriti pärast seda, mida ütlesime ülal. Asi on selles, et Pjotr Iljitš purjutab, türanniseerib oma naist, hülgab tolle, soetab endale armukese, ja kui naine, saanud asjaolust teada, tahab mehe juurest oma vanemate juurde ära minna, tunnistab heasüdamlike vanataatide ühine kohus süüdlaseks naise... Kojusõidul kohtab naine teel postijaamas isa ja ema, räägib neile kogu oma häda ja lisab, et lahkus mehe juurest, et nende juurde elama tulla, sest tema kannatus olevat lõppenud. Isa aina imestab, kuuldes säärast vabamõttelisust. «Meie juurde?» hüüatab ta, «milleks meie juurde? Ei, lähme, ma viin sind mehe juurde.» Daša ütleb: «Ei, isake, ma ei sõida tema juurde,» ja isa, oletades, et tütar on peast põrunud, hakkab teda järgmiselt manitsema:

«Saa ometi aru, rumaluke, saa aru, — kuidas ma võtan sind enda juurde? Ta on ju ometi sinu mees... (*Tõuseb pingilt.*) Sõidame: milleks sellest lorida, mida ei saa ollagi!... Kuidas sa jooksed ära mehe juurest, rumaluke! Sa arvad, et mul pole sinust kahju? Noh, hakkame kõik üheskoos sinu südamevalu pärast itkema — see ongi kõik meie abi! Mida ma saan teha? Koos sinuga nutta — seda ma teen. Olen ju sinu isa, mu lapsuke, minu kallis! (*Nutab ja suudleb tütart.*) Saa ainult ühest aru, kallike: keda jumal on ühendanud, seda inimene ei lahuta. Meie isad elasid nõnda, ei kaevanud, ei nurisenud. Kas tõesti oleme neist targemad? Sõidame mehe juurde.»

Need südametud sõnad tulevad lihtsalt sellest, et vanamees ülepea ei suuda mõista: kuidas siis nõnda — mehe

juurest lahkuda! Niisugune mõte ei mahu kuidagi talle pähe. See on tema silmis säärane totrus, et ta ei teagi, kuidas vastu vaielda, see on niisama, nagu oleks meile öeldud, et inimene peab kõndima kätel ja sööma jalgade abil: mida me oleksime vastanud? ... Ta ei suudagi muud teha kui vahetpidamata korrata: «Kuidas siis ometi nõnda? ... Saa lõpuks aru, mis see on ... Kuidas võib mehe juurest ära minna! Kuidas siis sedaviisi! ...»

Näib, et sama mõttekäiku oleks pidanud rakendama ka mehele. Ei, tema on väljaspool seadust! ... Ta on oma naise käskija ja põikpeatseb temaga niipalju kui süda kutsub, isegi ka sel ajal, kui ta on ise naise ees süüdi ja teab seda. Ta teab, et naine oli juhuslikult kuulnud tema «kallikesest», kallike sai teada, et ta on naisemees ja kihutas ta minema: ja mees? Kas tal on häbi naise juurde minna? Kas tunneb südametunnistuse piina? Põrmugi mitte: koju jõudes püüab ta oma viha äpardumise pärast kallikesega naise peale välja valada ... Näib, nagu oleks seegi juba ise pidanud vaese naise vanemad üles kütma: läbinisti süüdlane mees märatseb ja ähvardab, peast meeletu, naise koguni ära tappa ning jookseb, nuga käes, tänavale ... Daša ütlebki isale: «Vaadake nüüd ise, kui magus elu mul on.» Isa aga soovitab: «Kannata, oota!» — «Mida ma peaksin talt veel ootama, kui juba ta oma isagi on temast tagasi tõmbunud,» vaidleb vastu Daša, kaitstes end autoriteediga. «Pole viga, kannata ära,» kordab isa ja püüab siis tütre õnnetust jällegi kujutada mingi õiglase karistusena — jällegi sõnakuulmatuse pärast, selle eest, et tütar oli läinud mehele vastu vanemate tahtmist. Siin on tema sõnad:

AGAFON: See kõik pole midagi asi, see kõik pole midagi väärt! Oh, oh, oh! See pole hea! Oled siis sina ise õige? Oli see kellegi tegu, kui sa meid eidega üksi jätsid? Ütle, oli see kellegi tegu? Kas nõnda peabki olema? Kas nõnda see käibki seaduse järgi? Vanakuri on teid marru ajanud! Teie nagu poleks ülepea inimesed. Eks sa siis kannata, kannata! Ja võta karistus alandlikult vastu, tänuga! ... Sest muidu — mis see on? Mis see on? Tahab ära joosta! On's see kellegi kord? Kus oled sa näinud, et mehed naistest lahus elavad? Noh, sina jätad ta maha, lööd käega, tema aga satub meeleheitele, — kes on siis süüdlane, kes? Noh, haigestub teine, kes ta eest hoolitseb? See on ju sinu esimene kohus. Ja kui lööb tema viimane tunnike, kui tahab sinuga jumalaga jätta, sina aga oled uhkuse pärast tema juurest minema läinud ...

DAŠA (*langeb talle kaela*): Isake!
AGAFON: Sa mõtle järele, tütreke, kallis, mõlguta hästi meelt... (*Nuttes.*) Oleme ju rumalad, oh, kui rumalad on inimesed! Oleme uhked!

Pange tähele, kui hea ning tundlik on see vanamees ja kui kõvasüdameline on ta ühtlasi — ainult seetõttu, et tal pole vähimatki aimu isiku kõlbelisest tähtsusest, vaid on harjunud kõike alistama ainult põikpäisuse poolt maksmapandud välistele seadustele. Mitte kalkusest või vihast, vaid täiesti naiivselt hakkab ta tütrele ette heitma selle minevikku, kui viimase süda selletagi puruneb tükkideks. Ja siis veel — missuguseid põhjusi ta esitab? Ta ei ütle, et näe, sinu mees võib kannatada, põdema hakata jms., kas sul tõesti ei hakka temast kahju? — või midagi muud selletaolist, mis tuleks südamest. Ei, tal on hoopis teistsugune alus: «Kes oleks siis s ü ü d l a n e?» ja «see on s i n u esimene k o h u s...» Selle puhtvälise moraali põhjal veenabki ta oma tütart: «Kannata, kannata, kõik muutub heaks.»

Ja tekibki ometi rumal juhus, mis õigustab vanamehe sõnu, täpselt niisama nagu —

> Surm peatada võib elu maise,
> sealtsamast viies poenaise,
> kus, tõstnud koonu kaebajat,
> kolm ööd on ulund rumal hatt.
> Siis katsu öelda, et on juhus!...

Hulluseni täis joonud Pjotr Iljitš jookseb, nuga käes, Moskva jõele, midagi nägemata või mõistmata. Järsku rabab tema kuulmist kirikukella helin: kuskil kuulutati hommikupalvuse algust. Masinliku harjumuse tõttu tõstab ta käe, et ristimärki ette lüüa, ja näeb, käes on nuga, ise aga seisab jääaugu äärel... Siis valdas teda hirm, joomauim lahtus silmapilkselt, talle meenuvad isa manitsused ja ta pöördub koju täieliku patukahetsusega. Kuulnud tema jutustust, heidab Daša isa tütrele enesega rahulolevalt ja õrnalt ette: «Noh, tütar, mis ma sulle ütlesin!...» Sellega asi lõpebki.

Kui süvened sellesse loosse, siis näed tolles tahtmatult mingit kohutavalt fantastilist tähendust. Mõned on kinnitanud, nagu leiduks siin vihje sellele, kui headtegev on

rahvale kellahelin ja kuidas inimest kõige raskemal silmapilgul päästavad lapse-east peale omandatud jumalakartlikud kombed. Ei ole vaja rääkidagi, kui veider on niisugune tõlgitsemine. Ei, kohaldades üldist ideed, mida me leiame kõigis Ostrovski teostes, näeme selles draamas hoopis midagi muud. Pattu kahetsenud Pjotr Iljitši isikus me näeme selle olukorra rõõmutust ja väljapääsmatust, millesse on paisanud nii teda kui ka kõiki temaga lähemalt seotud inimesi põikpäine elukord. Pjotr Iljitši keelitab tema isa, palub tädi, anub naine, keda murrab maha tema käitumine, manitseb kaaslane, hülgab neiu, kelle pärast ta jättis maha naise — miski ei avalda temale mõju. Tal pole mingeid elava kõlbelisuse idusid, tema süda on täiesti jõhker ja pime. Isegi tema armastuski on nii metsik, nii ropp! Ta armus Dašasse ja viis tolle ära isa juurest, kuid mõne kuu pärast juba ta türanniseerib teda ja peab naise ennastsalgavat, ülevoolavat armastust oma elu nuhtluseks. Ta läheb Gruša pärast otse hulluks; kuid mida ta teeb, kui Gruša teda välja naerab ja minema saadab? Ta pöördub Jerjomka poole, kellel on tuttav nõid, ja küsib: «Kas see saab tüdruku nõnda ära teha, et tüdruk armastaks, et tüdruk ei kuraasitaks minuga, vaid mina temaga, nagu süda soovib?» See on siis tema püüete eesmärk, tema armastus: võimalus kuraasitada armastatud naisega, niipalju kui süda kutsub! ... On õudne, kui mõtled, et niipalju kui me Ostrovski kaudu tunneme «pimeda riigi» elanikke, on neil kõigil sääraseid kalduvusi põikpäisuseks, kui neid endid ei ole kolgitud täieliku loobumiseni oma isiksusest ... Mis võiks neile süngetele inimestele mõistuse pähe panna, mis võiks nende käest päästa neid õnnetuid, kes on sunnitud nende all kannatama? Ei miski, absoluutselt ei miski tavaliste vahendite hulgast. Ei ühelgi loomulikul teel ei saa jõuda nende arusaamiste ja iseloomu muutmiseni. Nende kainestamiseks läheb vaja midagi erakorralist, äärmuslikku, vägivaldset, olgu siis või täiesti jaburat. Pjotr Iljitš pidi selleks, et meelemärkusele tulla, jõudma jääaugu äärele Moskva jõel, ja nimelt just sel ajal, kui hakati hommikupalvuseks kirikut sisse lööma! ... Aga mis siis, kui seda poleks juhtunud? ... Siis oleks Pjotr Iljitši armetu koos-

elu naisega kestnud palju aastaid, nagu see kestab «pimedas riigis» paljudel. Ja kes võib nüüdki vastutada, et Pjotr Iljitši patukahetsus on vankumatu? Kas leidub tema iseloomus üldse kõlbelise paranemise eeldusi? Muidugi — see on juba iseenesestki paratamatu, et joodik magab end välja ja et enese täiskaaninud inimene natuke vahet peab, puhkab ja jõudu kogub. Kui kauaks aga seda on? Ärge unustage, et Pjotr Iljitši patukahetsus toimus talle purjus päi kummitanud viirastuste ja koletiste mõjul... Ta võib kinnitada, ja kõik tema naabrid võivad uskuda, et teda tõesti oli talutanud veevaim või mõni muu paharet; kuid meie teame ju kindlasti, et see kõik on ärritatud fantaasia, palavikulise aju tegevuse tagajärg. Kus on siis siin inimese kõlbelise paranemise garantii? Kuni ta tunneb veel eelmise prassingu roidumust ja tema mälus püsib elavana hiljutise juhtumi hirm, seni püüab ta hoiduda... Kuid siis hakkab ta jällegi otsast peale; seda võib oodata surmkindlalt, teades, et temas ei ole üldsegi arenenud seesmist arusaamist ausa ning üldkasuliku elu vajadusest... Ja vaene naine — tema abikaasa — peab endiselt taluma oma kibedat saatust, kui jälle ei juhtu mingit imet. Ning vanakesed — kannataja isa ja ema — hakkavad endiselt tütre pärast kurvastama ja teda keelitama, et ta kannataks!... Neile on see ju kergem: nad on ju täiesti isikupäratuks muutunud, nad on täiesti läbi immutatud õpetusest, et

sa kannatlikult koormat talu
ja ilma nurinata palu...

Kas aga kannatab üldse välja see naine, kelles tema noor loomus hoiab veel alal viimast elunatukest ja kes vahetevahel ikka veel protestib, olgugi nõrgalt, teda ülekohtuselt ja mõttetult rõhuva sünge võimu vastu?

Kindlasti mitte! Ta läheb paratamatult vastu langusele, mitte sellele langusele, mille all meie kunstliku moraali labane keel mõistab armastuse täielikku nautimist, vaid tõelisele langusele, kõlbelise puhtuse ja jõu kaotusele. See langus võib võrdselt tabada nii meest kui ka naist; kuid armastava naise loomuses leidub selle languse juurde viiv tee, mis võib ta iga silmapilk kaasa kiskuda ning millel üksainus samm juba võib naise teha

ühiskonna silmis süüdlaseks ja hukkunuks. See tee on — armuühendus mehega. Ka mees võib lühiaegseis vahekordades naisega otsida väljapääsu pimedusest ja jälkusest, mis teda tegelikus elus ümbritsevad. Siin ta puhkab ja rahuneb, siin püüab ta unustada. Kuid mehele pole sellised vahekorrad hukatuslikud; kõik vaatavad neile kui süütule vaheldusele, nad ei jäta talle ühiskonna silmis häbiplekki. Ta võib iga hetk nende juurest tagasi pöörduda oma asjalike vahekordade juurde ja astuda jälle oma harilikku keskkonda, ilma et oleks mingil määral kaotanud oma kõlbelist tähendust. Hoopis teisiti on lugu naisega: astunud kord väärsammu, kaotab ta olemasolevate kõlblustavade põhjal sedamaid võimaluse rahulikult oma endise elu juurde tagasi pöörduda. Ta on alandatud, häbistatud, hüljatud, kõik uksed on tema ees suletud — vähemalt seni, kuni ta paiskab oma häbi, mida ehib mõne põikpea kuld, ülbelt ja avalikult ühiskonnale näkku. Siis kummardatakse võib-olla temagi ees ja hakatakse koguni lipitsemagi. Kuid selgi juhul peaks tema loomuses tekkima sügav kõlbeline rüvetumine. Seega — käigu neiu mistahes teed, igal pool on tal raske ja ohtlik, ja pole olemas sellist teed, mis teda ei viiks kõlbelise väärikuse kaotamisele. Kuni ta pole veel lõplikult muutunud tooreks ja labaseks, rõhuvad teda puudus, üldine põlgus, kaitsetus igaühe vastu, nii et ta tahtmatult ja märkamatult peab harjuma petmisega, logelemisega, elamisega teise kulul... Hiljem aga, kui ta oma olukorraga harjub ja muretult oma tundeid müüma ning lopsakat jõude-elu nautima hakkab, siis — õnnelikul juhul — ajavad avalik kummardamine, kadedus ja ümberolijate alatused temast lõplikult välja viimasegi parema tunde ja vajutavad teda lõpuni kõlvatuse mülkasse... Kui aga seda õnnelikku juhtu ei tule, siis... siis ei räägigi neist naistest kõlbelised inimesed, vähemalt kaines olekus mitte...

Aga eks needki naised ju olnud kunagi puhtad, kõlbelised olevused, kes pälvisid formaalse kaitnuse kõige peenutsevamate puristide täielikku lugupidamist. Kuidas siis algas nende langus? Millised põhjused sundisid neid astuma väärale teele? Mis otsustas nende «esimese sammu»? Selle üle võib väga palju targutada; meie aga ei taha targutada, vaid esitame need küsimused ainult

sellepärast, et leiame neile otsese vastuse Ostrovski komöödiates. Elava kõlbelise arenemise puudumine, tugipunkti olematus oma sisemuses ja põikpäine surve väljastpoolt — need just ongi põhjused, mis tekitavad «pimedas riigis» naiste kõlblusetust nagu meestegi kõlvatust. Me juba nägime, kuidas väljenduvad elavail ning kirglikel natuuridel kõlbelise iseseisvuse puudumine ja põikpäisusest tekitatud pahameel kõige vastu. Puzatovi naine ja õde vaid sellest elavadki, et teda petavad ja tasahilju noorte meestega pummeldamas käivad, lahkudes majast kirikussemineku ettekäändel. Lipotška Bolšova on võlutud sõjaväelastest, ta kardab isa, ei pea aga ema millekski ja läheb viimaks Podhaljuzinile, saates isa külmavereliselt võlavanglasse ning keeldudes tema eest maksmast 25 kopikat rubla pealt — isa enda varast... Oleme näinud sedagi, kuidas põikpäise surve all langevad ja känguvad tasase ning õrna iseloomuga naised. Avdotja Maksimovna, kes küpseski eas on oma arenemise poolest jäänud lapseks, ei suuda mõista iseennast, oma olukorda ega ümberolijaid inimesi, laseb end ahvatleda Arina Fedotovna sosistamisest ja kiindub Vihhorevisse... Ljubov Gordejevna, kes ei julge isale rääkidagi, et ta Mitjat armastab, läheb Koršunovile, kelle vastu tunneb hirmu ja jälestust. Niisama kõlblusvastane on ka Daša olukord, kes on sunnitud oma meest viinaga jootma, et see ta purjus peast läbi peksaks... Kuid kõik need on juba lõpuleviidud faktid; me näeme, et isiksuse surm on siin juba teoks saanud ja võime ainult aimata seda agooniat, mille noor hing on pidanud läbi tegema, enne kui ta langes niisugusesse seisukorda. Ostrovskil aga on olemas näidend, milles on salamahti pealt kuulatud puhta hinge lalisemist just sellelsamal silmapilgul, kui ta parajasti alles tunneb ebapuhta mõtte lähenemist, — näidend, mis meile selgitab kogu hingelise võitluse käiku, nagu see eelnes põikpäisest jõust surmatud neiu ebamõistlikule kiindumusele... See näidend on meie lugejail muidugi meeles, kuna ta ilmus käesoleval aastal ja äratas üldist tähelepanu. Oleme sellest «Sovremennikus» juba rääkinud ja seepärast ütleme praegu ainult seda, mis on otseselt vajalik meie mõtte selgitamiseks. Ulanbekova kasvandik Nadja

on heasüdamlik ja tark neiu, kelle püüded on väga tagasihoidlikud ja täiesti ausad. Ta unistab perekonnaõnnest armastatud inimesega, hoolitseb enda «õilistamise» eest, kellelgi poleks häbi teda kosida; mõtleb sellele, kui hästi ta peaks korras oma maja, kui on abiellunud; ta püüab käituda tagasihoidlikult, eemaldub noorest isandast, Ulanbekova pojast, ja on koguni üllatatud Moskva preilidest, et need nii väga elavalt vestlevad kavaleridest ning kaardiväelastest. «Ja kust nad seda kõike teavad?» küsib ta arusaamatuses endamisi... Lühidalt, see on neiu, kes teistes oludes oleks võinud täielikult vastata vägagi paljude inimeste ideaalile: ta tahab kõigest südamest olla hea abielunaine ning hea perenaine ja võikski seda oma loomu poolest olla. Andke talle ka veel mõnesugune haridus, ja ta oleks ühtlasi oma lastele hea ema ning kasvataja. Kuid ta elab kohutava naiserõivais põikpea Ulanbekova majas, — ja kõik peab hävima vaese Nadja jaoks. Ulanbekova isik väärib tähelepanu kui näide sellest, mida tähendab kaupmehemajast teise sfääri kantud põikpäisus. Siin on see võimukam, ta mõju laialdasem, ja seepärast veelgi vastikum. Kaupmees piirab oma põikpäisusest kodakondsete ja muude lähedaste inimeste kallal tehtavate harjutustega. Seltskonnas ta ei saa tembutada, sest, nagu me nägime, on ta põikpeana iga sõltumatu inimese ees arg ja vaimunõder. Nii kuri kui Tiit Tiitõtš Bruskov oligi, ta ei julgenud Ivanovi kulul endale kuigi palju vaba voli anda ja tunnistas koju tulles: «Nad ainult sellega võitsidki, et olin nende korteris; kui oleksid siia tulnud, küllap siis oleksin neile pirni pannud.» Märatseja Pjotr Iljitš oli oma kallikese poolt minemakihutatuna niisama alles koju tulles vihahoogu sattunud: «Nad naersid mu üle, ajasid mu välja!... Siin aga olen ma kodus, löön kõik puruks, ei jäta elavat pilbastki,» kisendab ta meeletuses. Seega on paljud kaupmehest põikpead «kurjad, kuid mitte kanged», ja ühiskond ei saa nende läbi eriti palju kannatada. Kuid põikpäisuse põhijooned on kõigis sfäärides ühesugused, ja mida laialdasem sfäär, seda kohutavam ja kahjulikum on põikpäisus. Ulanbekova tegevusring on üsna suur. Esiteks on tal väga palju kodakondseid — kasvandikke, armuleivasööjaid, majahoidjaid, toaneit-

seid, teenreid... Siis on tal veel talupoegi. Peale selle on ta tugev isik kogu ringkonnas ja tal on suur mõju. Ta korraldab vägisi isegi võõraste inimeste pulmi, määrab ametikohtadele, kaitseb kohtu eest... Mis laadi aga on tema mõju, selle üle saab otsustada mõnede joonte põhjal. Ta palub maakonna politseiülemalt vastutulekut oma ristipojale Negligentovile, et see tehtaks lauaülemaks; politseiülem vastab, et ei ole kohta. Ulanbekova haavub sellest ja ütleb talle: «Paistab, nagu ei saaks te aru, kes teid palub.» Politseiülem on sunnitud lubama. Sel puhul arutleb Ulanbekova armuleivasõõja Vassilissa Peregrinovna järgmiselt:

«Ma ei suuda aru saada, kuidas võis tal keelgi teie vastu pöörduda. Vaat kus paistab kohe välja harimatus! Oletamegi, et Negligentov oma eluviiside poolest ei vääri, et temast palju räägitakse, kuid teie pärast oleks ispravnik ikkagi pidanud tema heaks tegema mis maa peal iganes võimalik, olgu ta siis nii suur lurjus kui tahes... On ta ju teie ristipoeg, ja asi korras — ta ei peaks üldse enam muid juttusid kuulama... Seda teavad ju kõik, heategija, et kui te tahate, siis võite kas või porist inimese valmis teha; aga kui te ei taha, siis olgu ta kuitahes tark, aga tolmukübemekesena kaob ära. Ja ise on süüdi: miks ei osanud armu teenida.»

Siin on väga reljeefselt väljendatud põikpäise moraali ja loogika kogu künism. Põikpea isik pannakse siin kogu kõlbelise maailma keskpunktiks; temast lähtub kõik ja kõik peab tema juurde tagasi pöörduma. Pole mingeid õigusi peale põikpea isiku, pole mingeid kõlbelisi reegleid peale meelehea tegemise tema tahtele... Seetõttu esitatakse siin seaduslikkuse küsimus häbematu otsekohesusega: seadus ei ole miski muu kui põikpea tahe, ja kõik peavad temale alistuma, kuna tema ise ei pruugi ennast milleski kitsendada... Missuguseks muutub inimeste elu sellise moraali sunnil!...

Aga vaat missuguseks. Ulanbekova hoiab oma kasvandikke rangelt, luku taga. Kui nad julgevad oma suud lahti teha, räägib ta neile järgmist:

«Ma ei salli, kui targutatakse, lihtsalt ei salli ja muud midagi. Seda ma ei saa kellelegi lubada. Maast-madalast peale olen harjunud, et iga minu sõna kuulatakse; sul oleks juba aeg seda teada! Ja mulle tundub väga imelik, minu armas, et sa julged mulle vastu vaielda. Näen, et olen sind ära hellitanud; te lähete ju mul siinsamas upsakaks...»

Kuid selle eest — vanamehe Potapõtši sõnade järgi — riietab ta kasvandikke hästi ega sunni neid tööle: «Tahan,» ütleb ta, «et kõik neid kadestaksid.» Kui nad suureks sirguvad, paneb ta nad oma valiku järgi mehele. Potapõtš räägib sellest Ulanbekova pojale Leonidile järgmiselt:

«Ütlevad: leidsin sulle peigmehe ja ütlevad, et siis ja siis on pulmad; noh, ja sellega ongi lõpp, siin juba ei tohi keegi neist midagi lausuda! Kellega kästakse paari minna, sellega ka mine. Sest et mina, noorhärra, arutan asja niiviisi: kellele võib see meeldida, kui oled andnud kasvatuse, ja näed tõrkumist... Aga juhtub, noorhärra, ka nõnda, et peigmehele ei meeldi pruut ja pruudile peigmees, noh, siis on prouad juba väga kurjad... nii et satuvad päris vihahoogu... Nad tahtsid ühe kasvandiku linnapoodnikuga paari panna, see mees aga, üsna lihvimata inimene, hakkas järsku vastu. Ütleb, et mulle ei meeldi pruut ja et ei tahagi veel naist võtta. Noh, siis nad kaebasid linnapealikule ja isa protohiereile; nii saadigi lollakast jagu.»

Potapõtši arvates tähendab see, et proua «võtab kõiki oma hoolitsuse alla». Mis on aga selle hoolitsemise motiiv? Seda püüab selgitada Ulanbekova ise — õpetussõnadega, mida ta Potapõtši sõnade järgi väga liigutavalt, pisarsilmil lausub kasvandikele nende mehelepanekul.

««Teie,» ütlevad prouad, «elasite minu juures rikkuses ja uhkuses ega teinud midagi; nüüd sa lähed vaesele ja ela ka kogu eluaeg vaesuses, tee tööd ja täida oma kohust. Ja unusta,» ütlevad, «kuidas sa minu juures oled elanud, sest seda ei teinud ma sinu pärast; ma ainult tegin seda oma lõbuks, sina aga ei pea kunagi sellele elule mõtlema, pea ikka meeles, kui tähtsusetu sa oled ja mis seisusesse kuulud...»»

Ja ärge arvake, nagu räägitaks seda viha või sarkasmiga; sugugi mitte, see tuleb Ulanbekoval puhtast südamest, tema puhtsüdamlikust veendumusest. Tal pole ka erilist kalduvust kurjuse poole; kogu häda on selles, et suletuna oma ideede ringi ei saa ta midagi tunnustada peale iseenda. Kõik muu näib talle ainult tema teenimiseks loodud olevat, nii nagu kõrsviligi ei eksisteeri iseenda jaoks, vaid õieti inimese teenimiseks... Mida te käsite teha sääraste arusaamistega?... Et ta aga tõepoolest kaldub isegi head tegema, tõendab tema hoolitsemine oma kasvandikkude meeste eest. Potapõtš räägib,

et kui kasvandikud on pandud paari kantseleiametnikkudega, siis elavad mehed juba hästi.

«Sest kui teda tahetakse kohtust minema kihutada või ongi juba kihutatud, tuleb ta silmapilk meie proua juurde kaebama, nemad on aga tema eest süle ja seljaga väljas, käivad isegi kuberneri tülitamas. Ja sellest ajast peale võib see ametnik purjutada ja mis tahes teha, ega tema siis juba kedagi karda...»

Muidugi ütlete teie, et see polegi hea; kuid sellest on ikkagi näha, et Ulanbekova pole kellegi piinaja, pole ka kurjategija, vaid tundeline, heatahtlik ning heategev naine.

Oma heatahtlikkuse (ja ei miski muu) tõttu otsustas Ulanbekova, et paneb Nadja paari joodiku Negligentoviga. Ta räägib sellest Vassilissa Peregrinovnale väga lihtsalt:

«Sa räägid, et poiss elab ulaelu; siis peabki pulmadega ruttama. Nadja on mul heade kommetega tüdruk, hakkab teda tagasi hoidma, muidu läheb ta oma poissmehe-elust täiesti hukka.»

Nadja istub siinsamas, kuuleb neid sõnu ega julge vähematki vastu lausuda... Lõpuks ta palub, nutab, talle tehakse noomitus ja öeldakse:

«Sinu pisarad ei tähenda mulle midagi. Kui ma juba tahan midagi teha, siis viin ma oma tahtmise ka läbi ega kuula ühtegi inimest maailmas!... Ja tea ka edaspidi, et oma kangekaelsusega ei saavuta sa midagi, sa ainult vihastad mind.»

Kõike seda räägitakse viisakalt ja soliidselt, kuid mõistagi ei ole Nadjal sellest kergem. Põikpäisus on siin oma rusikad ja nuudi ära peitnud, kuid ta pole sellegipoolest parem, ennem siis juba halvem. Ühes Ostrovski näidendis leidub täpselt samasugune stseen, kuid kaupmehe perekonnas: see on palju jämedam, kuid ikkagi ei tekita niipalju nördimust. See stseen on näidendis «Iseloomud ei sobinud», kus Karp Karpõtš teatab oma tütrele vennatütre pulmadest ja vestleb sel puhul oma naise Ulita Nikitišnaga.

KARP KARPÕTŠ: Eks meilgi ole varsti pulmad: Matrjona tabati rohuaias poeselliga, tahan neid laulatada lasta (*Matrjona katab näo käisega*); tuhat rubla raha talle ja pulmapidu minu poolt.

ULITA NIKITIŠNA: Sul pole muud, kui saaksid aga kuskil purjutada; sellepärast mõtlesidki välja pulmad.

KARP KARPÕTS: Noh, mis veel?
ULITA NIKITIŠNA: Pole enam midagi.
KARP KARPÕTS (*rangelt*): Ei, sa räägi siis!
ULITA NIKITIŠNA: Ei midagi, tõesti ei midagi.
KARP KARPÕTS (*rangemalt*): Ei, ütle veel midagi, ma kuulan
ULITA NIKITIŠNA: Mida siis rääkidagi, kui ei kuula.
KARP KARPÕTS: Mida seal kuulata! Sinult pole ju midagi kuulata. Ah, Ulita Nikitišna! (*Ähvardab näpuga.*) On ju öeldud — pea suu! Mina tahan, et plika saaks tunda, sina aga oma juttudega... (*Matrjona varjab silmad teise käisega.*) Kolmanda vennatütre panen juba sedasi mehele. Olen kogu sugukonna heategija. Nüüd on veel üksainus väike järel, selle ma võtan Matrjona asemele, teen temagi inimeseks.

Siin on nii sõimu, ähvardust kui ka vägivalda, ühe sõnaga — põikpäisus omas täies hoos... Kuid siin pole ta veel arenenud niisuguse virtuooslikkuseni nagu Ulanbekova juures. Siin pannakse Matrjona paari poeselliga, kellega teda tabati aias — asi on lihtne ja selge. Arvatavasti pani Karp Karpõtš teisedki vennatütred niimoodi mehele. Kui tal oleks mõttesse tulnud panna tüdrukud meestele, kellele nad ei taha minna ja kes neid ei taha võtta, siis oleks see idee talle vististi meeldinudki... Kuid ta ei ole veel küllalt peeneks muutunud, et niisuguseid asju välja mõelda; Ulanbekova aga lubab endale ka juba sedagi luksust. Peale selle on Karp Karpõtšil ka hoopis teistsugune maneer: ta kohtleb oma naist halvemini kui Ulanbekova oma kasvandikku; ta ei lase naist rääkidagi, võib-olla on teda vahel isegi peksnud; siiski võib naine talle mõnesuguseid märkusi teha, kuna Nadja on Ulanbekova ees täiesti sõnatu. See näitab, kui vähe rõõmu toovad põikpäisuse tsiviliseeritud vormid!

Ja just sellest külmalt ning kainelt sihitud löögist tekibki Nadjal see kibe, käristav tunne, mis paneb inimese kaotama pea ja meeletuses tormama kuhu aga juhtub — kui vette, siis vette, kui esimese vastutulija kaissu, siis kaissu! Tema tundeid kirjeldatakse Ostrovski näidendis imekspandava jõu ja eredusega; nii sügavalt tõepäraseid kirjeldusi ei leidu meie kirjandusteostes kuigi palju. Me tõime juba «Sovremennikus» selle stseeni, kuid me ei saa mõnesid tema kohti lugejaile veel kord meenutamata jätta.

«Ma ei tea isegi,» ütleb Nadja, «mis minuga äkki juhtus. Kohe kui proua mulle ennist ütles, et ma ei tohi targutada, vaid lähek-

sin kellele kästakse, pööras mul kogu süda pahupidi. Issand jumal, mõtlesin, mis elu see mul küll on! (*Nutab.*) Mis kasu on sellest, et elan ausalt, et hoian end mitte ainult mõne sõna, vaid isegi pilgu eest?... Nii kargas mul koguni iseenda peale hing täis. Misjaoks, mõtlesin, pean ma end hoidma? Ei taha enam, ei taha!... Ja endal jäi otsekui süda seisma, näis, et kui ta ütleb veel ühe sõna, oleksin sealsamas surnud.»

Sellest pihtimusest selgub, missuguse ülepääsmatu ringiga ümbritseb põikpäisus kõiki õnnetuid, keda ta on oma mõju alla saanud. Nadjat pole õpetatud endast jagu saama ja oma seisukohtadele truuks jääma, olles seesmiselt veendunud nende õigsuses ning jõus; tagasihoidlikkusel ja aususel on tema juures otsene eesmärk — hoida end abielu jaoks... Kuid tema loomulikku tunnet haavab järsku käsk abielluda joodiku ja räpase lurjusega... Kõik tema neitsilikud unistused on purustatud, tema raske saatus kerkib ta ette kogu oma halastamatus jõhkruses. Varemalt unistas ta, kuidas ta istub peigmehe kõrval, — otsekui mõni vürstitar, nagu oleks tal igapäev pidu, kuidas ta elaks oma tulevase mehega nagu paradiisis, nagu oleks ta millelegi uhke... Nüüd aga on tal teistsugused mõtted; ta on põikpäisusest maha rõhutud ega näe tulevikuski midagi peale põikpäisuse.

«Kui mõtled,» ütleb ta, «et see kõlvatu inimene hakkab sinu üle irvitama, hakkab veiderdama ja oma võimu näitama, hävitab jumalamuidu sinu elu!.. Niisugusega lähed sa elamata vanaks... Siis on noorhärra ikka tõesti parem...»

Ja tõepoolest leiab ta oma «pöörasuses», nagu ta ise väljendub, et talle meeldib Leonid, kes juba ammu temaga kurameerib... Seni oli ta nooruki eest põgenenud, nüüd aga, minnes õhtul tema juurde aeda, viskub neiu talle käte vahele; poiss viib ta paadiga üksildasele saarekesele; neid aga on piilunud Vassilissa Peregrinovna ja kannab kõigest ette Ulanbekovale; viimane on sündmuse üle tulivihane, käsib jalamaid saata Negligentovi järele (kelle ta just alles oli minema kihutanud, kuna mees oli tema juurde ilmunud purjus päi, järelikult — polnud näidanud tema vastu üles lugupidamist) ja teatada, et tema pulmad Nadjaga peavad toimuma võimalikult ruttu...

Nüüd ilmub ka Leonid oma kahetsusavaldustega... Kuid temagi on juba põikpäisuse õhkkonnast nakatatud,

ta ei suuda midagi asjalikku ette võtta. «Kasvandikus» näidatakse möödaminnes, kuid haruldase tõepärasusega, kuidas kogu «pimeda riigi» õhkkonnas levinud põikpäisuse taud nakatab märkamatult, kuid paratamatult kõige värskemaidki natuure. Leonid on kaheksateistkümneaastane poisike, mitte kuri ja samuti mitte päris rumal, tema iseloom ei ole veel välja kujunenud. Kuid vaadake, missugused võtted tal on, kuidas ta juba on juurteni rikutud ja kuidas kõik ümberolijad aitavad kaasa tema edasisele demoraliseerumisele, kuidas kõik muudavad ta kõige ilgemaks põikpeaks. Kui paljuütlevad on juba tema jutuajamised Potapõtšiga! Ta ütleb Potapõtšile, vaadates mõisale: «See kõik saab ju minu omaks.» Ja Potapõtš vastab: «Kõik saab teie omaks, noorhärra, ka meie... Tähendab, et niisama nagu olime kadunud härra ajal, nii peame ka teilegi kuuluma. Sest veri on ju üks... See on õige asi...» Siis seletab Leonid, et tal pole tahtmist teenima minna, sest seal «pannakse veel kirjutama»... Potapõtšil on ka selle kohta kõne valmis: «Ei, noorhärra, misjaoks peaksite siis ise tööd tegema! See pole kellegi kord! Teie jaoks leitakse sihuke kõige härraslikum ja delikaatsem teenistus, kus tööd teevad ametimehed, teie aga olete kõikide nende ülemus. Ja auastmed hakkavad siis tulema iseendast...» Hiljem kaebab Leonid, et tüdrukud jooksevad tema eest ära. Potapõtš selgitab, et see tulevat sellest, et emake tahtvat hoida teda ja ka neid. Siis lisab ta:

«Aga mis sellest, noorhärra: emake peavad asja nagu ikka valjult võtma, sellepärast et nemad on daam. Kuid misjaoks peaksite teie sellest hoolima! Teie peate tegutsema omaette, nagu tegutsevad kõik noored härrasmehed. Egas teie tohi seda korda muutma hakata. Miks peaksite teistest maha jääma? See oleks ju teile häbiks.»

LEONID: See on küll õige, aga ma ei oska tüdrukutega rääkida.

POTAPÕTS: On's nendega vaja pikalt rääkida? Mis teaduste üle te hakkate nendega rääkima? Kas nad ülepea millestki aru saavad! Muudkui — teie olete härra ja muud midagi...

Ja Leonid ongi peatselt neist arusaamistest täitunud. Aiastseenis Nadjaga ei ole ta midagi muud kui tühine ja vilets poisike, kuid viimases stseenis, kui ta ema vihast ja Nadjat ähvardavast saatusest teada saab, on ta lihtsalt jälk... Ta askeldab, pärib, kas ei saaks kuidagi

aidata, näilikult on tal Nadjast kahju, kuid tegelikult teda neiu enam ei huvita ... Ainult üks abinõu võib veel hädast päästa: Ulanbekova on peamiselt sellepärast vihane, et tema soosik, üheksateistkümne-aastane toapoiss Griška, ei ööbinud kodus; Griška lahkus ja heitis põhku magama, ilma et oleks proua vihast eriti hoolinud; kuid teda on vaja saata andeks paluma, siis muutuks Ulanbekova meel rõõmsamaks ja seejärel oleks võimalik teda Nadja kasuks mõjutada. Vassilissa Peregrinovna soovitab mürgiselt Leonidile paluda Grišat, et see läheks mõisaproua juurde. Kuid pisut mõelnud, vastab poiss: «Ei, see oleks Griškale liiga suur au ...» Ja otsustanud selle vastusega Nadja saatuse, hakkab ta jälle küsitlema: «Mis teha?» ja oma kaastundega peale tükkima ... Nadja kaotab viimaks juba kannatuse ja ütleb talle: «Mis te enam niisuguste tühiste asjade pärast muretsete; te ju sõidate varsti Peterburi, lõbutsege aga seal. Mis on teil minuga asja.» Leonid on haavunud ja küsib: «Miks te minuga nõnda räägite?» — «Sellepärast, et olete alles poisike,» vastab Nadja ja lõpetab: «Parem oleksite juba kuhugi minema sõitnud! Mis aga minusse puutub, siis, kui ei peaks jätkuma kannatust, pole meil ka tiigini kuigi palju maad! ...» Ja Leonid, pisut kohmetunud, kuid salajas vägagi rahul, et saab asjast üle, lausub: «Ehk sõidaksin tõesti nädalaks naabrite juurde ...» Ja ta jätabki maha Nadja, kes viskus eile tema käte vahele sama tunde mõjul, millega nüüd valmistub end tiiki heitma ...

Siin ep ongi see languste algallikas, siin ep ongi see põikpeade nii rikkalikult üle kogu «pimeda riigi» laiali valgunud kõlbelise laostumise põhjus!

«Seni, kuni ma mõtlesin, et olen inimene nagu kõik teisedki inimesed,» ütleb Nadja, «olid mul ka teised mõtted. Kui aga proua hakkas mind kamandama nagu nukku ja kui nägin, et mul pole mingit õigust ega kaitset, võttis minus võimust meeleheide ... Ma ei tea, kuhu kadus mu hirm, kuhu kadus mu häbi ... Mõtlesin, et olgu kas või üksainuke päev, aga minu oma, — edasi tulgu, mis tuleb, sellest ma ei tahagi midagi teada ...»

Nende mõtetega sööstis neiu oma hukatusse ja sai tõepoolest ainult mõnd ainsat tundi kasutada ... Ja needki kisti temalt ära, sest eilse armastusstseeni mälestus on

juba mürgitatud, määritud Leonidi tänase käitumisega. «Kellele ma andusin, kelle peale ma raiskasin oma puhtaid neitsilikke hellitlusi!» peab õnnetu neiu nüüd mõtlema, ja kibeda eksimuse häbi hakkab teda jälitama tugevamalt ja kauem kui kurvastus kaotatud süütuse pärast. Õieti öelda seisab ju tema teo kõlblusvastasus ainult selles, et ta talitas endaga ägedushoos ja väga rumalasti... Ent mida oleks ta pidanud tegema?... Avalikust ülestõusust «heategija» tahte vastu hoidis teda mitte ainult seaduslikkuse tunne, vaid lihtsalt jõuetus, võimetus. Kuhu ta siis pidi minema, kus ja missuguste abinõudega kaitset otsima, milliste vahenditega lõpuks elama?... Peale selle, mis ta tegi, jäigi tal ainult veel üksainus võimalus: ennast tiigis uputada... Kuid seegi pole eriti lohutav!...

Siinkohal ilmnebki meile teine meie poolt toodud põhjus, — miks põikpäisus, iseendast jõuetu ja seesmiselt ammu juba mäda, nii kaua püsib. Puhtpassiivseks ja kivistunuks muutunud seaduslikkuse tunne, mis väljendub võõra tahte autoriteedi nürimeelses kummardamises, ei oleks suutnud nii vagaselt ja häirimatult säilida nende rõhutud inimeste teadvuses, kes näevad põikpäisuse kõiki toitusi ja jälkusi, kui seda poleks alal hoidnud midagi elulisemat ja olulisemat. Ja tõesti hoiabki seda pidevalt alal see, et inimestel on paratamatu püüd ja vajadus — kindlustada oma materiaalset olukorda. Seoses nürimeelse ja juhmi seaduslikkuse tundega soodustab see vajadus äärmiselt põikpäisuse õitsengut. Kui seaduslikkuse tunne poleks «pimeda riigi» inimestel olnud nii liikumatu ja passiivne, siis oleks materiaalse olukorra parandamise vajadus muidugi andnud hoopis teistsuguseid tulemusi. Mitja poleks tagaselja oma peremehe üle halisenud ja tema ees vaikinud, pidades tema tahet oma seaduseks, vaid oleks palgakõrgenduse nõudmist lihtsalt pidanud täiesti seaduspäraseks asjaks. Isegi Podhaljuzin poleks enam valesti mõõtnud ja arvestanud, alistudes peremehe tahtele nagu kõrgeimale seadusele ja poetades oma tasku krosse, vaid oleks lihtsalt nõudnud osasaamist Bolšovi kasumist, kuna ta niigi ajas kõiki tema asju. Siis poleks Bolšovil muidugi ka pankrotitegemist vaja olnud. Ja põikpeatsedagi poleks tal olnud nii

väga meeldiv ega lihtne. Teiselt poolt, kui inimene ei oleks materiaalseid hüvesid vajanud, siis poleks muidugi ka Andrei Tiitõtš taadi ees nõnda värisenud, Nadja ei oleks tarvitsenud Ulanbekova juures elada ja isegi Tiška poleks hakanud Podhaljuzinist lugu pidama... Nüüd aga on asjalood järgmised: materiaalseid hüvesid on vaja igal inimesel, kuid need hüved on juba põikpeade poolt anastatud, nii et põikpeade mõju all olev nõrk ja rõhutud pool on sunnitud sõltuma mingi Tortsovi või Ulanbekova armust. Seda, mis on ülekohtuselt viimaste valduses, võiks ju neilt välja nõuda, kuid seaduslikkuse tunne keelab nende vastu lugupidamatu olla... Mis on selle tagajärg? Tagajärg on, nagu näha, selge: põikpäid peab «nurinata paluma», et, elades ise, nad lubaksid elada ka teisi... Kuid et nad palvet täidaksid, selleks on vaja nende silmis armu leida; selleks aga on omakorda vaja kõigis asjus nendega leppida, neile alistuda ja, kui juhtub, siis ka «kannatlikult koormat taluda»... Koormaid aga on rängalt, otsustades Gordei Karpõtši või proua Ulanbekova «järsu iseloomu» või nende pöörase rumaluse järgi... Kõige selle vastu peab ennast ette valmistama, peab ennast selle vastu kasvatama, ja nimelt: m u r d m a oma iseloom, alpus, s. o. oma veendumused peast v ä l j a p e k s m a, a l i s t u m a, s. o. heitma eemale kõik mõtted oma õigustest ja inimväärikusest. Kõike seda teostavadki põikpead väga edukalt iga inimese kallal, kes nende mõjusfääris sünnib. Seepärast ongi alati nende käsutuses nii palju vastutusvõimetuid mitjasid ja andrjušasid, orjameelseid potapõtšeid jms. Kui aga kellelgi peaks ka pärast põikpäisuse dressuuri säilima mingi isikliku iseseisvuse tunne ja mõistus hoiab veel alal iseseisvate otsuste tegemise võime, siis on niisuguse isiku ja intellekti jaoks valmistallatud rada: nagu me veendusime, on põikpäisus oma olemuse poolest nürimeelne ja harimatu, järelikult on iga põikpead äärmiselt kerge tüssata. Oma arunatukese alal hoidnud inimene laskubki «pimeda riigi» säärases põikpäisuse ringis tingimata sellele teele, kui ta üldse asub praktilisele tegevusele; sellest tekkiski vanasõna, et «tark inimene peab paratamatult olema kelm».

Seega on põikpeade all kahte liiki kasvandikke ja

kliente — elusaid ja elutuid. Elutud, ärasõtkutud, liikumatud — vedelevadki niisama, ühtegi liikumiskatset ette võtmata: kui neid tiritakse ühest kohast teise — on hea, kui ei tirita — kõdunevad siinsamas... Elusad, vastupidi, katsuvad ikka paremini ja lähemale põikpea ümber asuda, ja kui tuleb paras juhus, talle jalgki ette panna, talle kaksiratsa kaelale karata ja ise tembutama hakata. Ning uus põikpea tuleb juba hullem, ohtlikum ja pikaealisem, kuna ta on endisest kavalam ja on tema kibedate kogemuste läbi targaks saanud. Ja sedaviisi see kõik liigubki: ühe põikpea järel teine, teistsugusel, rohkem tsiviliseeritud kujul, nagu Ulanbekova on tsiviliseeritum võrreldes näiteks Bruskoviga, kuigi põhiliselt samade nõudmistega ja sama iseloomuga. Rõhutud poolde kuuluvad elusad natuurid laskuvad endi aineliseks kindlustamiseks kelmustesse, kuna elutud püüavad oma liikumatuse ning alandlikkusega teenida põikpea armu ja elava vee tilgakest (mida ta muide annab neile väga harva, et nad liialt ei elustuks).

Nende lühikeste ja lihtsate arutluste põhjal ei ole raske mõista, miks põikpäisuse vahekordade raskus lasub selles «pimedas riigis» kõige enam naistel. Lubasime eelmises artiklis juhtida tähelepanu naise orjalikule seisukorrale vene perekonnas, nagu see ilmneb Ostrovski komöödiates. Käesolevas artiklis oleme seda vististi küllalt näidanud; jääb öelda ainult mõni sõna selle põhjustest ja seejuures osutada komöödiale, millest me seni sõnagi pole lausunud — «Vaesele mõrsjale».

Meie ühiskondliku korra tõttu on naisel pea igal pool täpselt seesama tähtsus, mis oli antiikajal parasiitidel: ta peab igavesti elama võõra kulul. On selge, missugune solvav arvamus naisest kujuneb seetõttu nagu iseenesest meie ühiskonnas... Tõsi küll, võõra kulul elavad ka selle «pimeda riigi» majatürannid ise, nagu Bruskov, Bolšov jt. Kuid need on visalt endile alal hoidnud mingi õ i g u s e parasiteerimiseks, millist õigust pole keegi formuleerinud, kuid mida kõikide poolt tunnustatakse. Pealegi kaitsevad nad endid isegi poliitilise ökonoomia reeglitega: neil olevat kapital (kust ja kuidas see on hangitud, kellel on sellega asja!) ja nad kasutavad täie õigusega protsente... Ja kui need protsendid osutuvadki

nende kaubitsemises liialdatuiks, siis ei ole selles jällegi keegi süüdi: tähendab, võistlus on nõrk. Lõpuks peab arvestama ka seda: üldise arvamuse ja ka tema oma veendumuse järgi on põikpea kõige selle algus, tsentrum ja pea, mis tema ümber toimub; tähendab, et kui ta ka ise midagi pole teinud, kuulub see-eest temale teiste inimeste tegevus. Tema ju annabki õiguse ja võimalusi tegutsemiseks; temata on muud inimesed tühised, nagu räägib Jussov «Tulusas kohas»: «Kui pannakse sind tähele, noh, siis oled tehtud mees: hingad; ei panda tähele, — mis oled sa siis?» Järelikult ei maksa põikpeade endi logelemisest rääkidagi. Peab rääkima «pimeda riigi» teisest poolest, sellest, mida me nimetasime rõhutud pooleks. Siin töötavad enam-vähem kõik. Muidugi pole see vaba, iseseisev töö; töötajad olenevad igas asjas põikpeade tujudest ja on tihtilugu sunnitud tegema hoopis midagi muud, kui peaksid tegema ja mida nad tahaksid teha ... Tuletagem meelde, kuidas Andrjuša Bruskov kipub õppima, kuidas Mitja püüab «ennast harida», ja kuidas see neil ei õnnestu. Tähendab, et ka nemad on oma tegevuses väga piiratud ja just oma kindlustamatu oleku tõttu, kuna nende materiaalsed allikad olenevad põikpea esimesest kapriisist... Kuid nad võivad ikkagi veel loota, et ka põikpea ei aja neid järsku minema ega jäta saatuse hoolde: nad ikkagi teevad midagi ja toovad põikpeale kasu. Oletamegi, et Tortsov ei pea poesellidest lugu, nagu Võšnevski «Tulusas kohas» ei pea lugu ametnikest, ja võib neid kas või igapäev vahetada. Kuid vallandatute kohale peab ju ikkagi kellegi panema; tähendab, Tortsovil on üldiselt ikkagi inimesi vaja ja järelikult ei hakka — kas või oma konservatismi tõttu — ilmaaegu minema kihutama neid, kes ei avalda talle vastupanu, vaid meelitavad. Pealegi nõuab ka mehetöö kui niisugune, olgu ta kuitahes kõrvalise tähtsusega ja sõltuv, ikkagi teatud arenguastet, ja sellepärast on isegi Bruskovide arvamust mööda poistel teadmiste ala lapsepõlvest peale palju avaram kui tüdrukutel. Näiteks Andrjuša Bruskov on isa vabrikus esimene, selleks pidi ta ometi kas või midagigi uurima, kuigi mitte just õppima süstemaatiliselt nagu kord ja kohus. Tütardest aga räägib sama Andrjuša ema väga

naiivselt: «Mis on tütardest! Tütreid võib ka luku taha panna ja tüligi on nendega palju vähem, pole tarvis anda õpetust ega midagi.» Tema arvates on tütardel vaja ainult järelevalvet, et neid abiellumiseni poiste eest hoida; pärast aga hakkab mees juba ise oma naist kõrvaliste isikute eest hoidma... Kõigis meie poolt seni käsitletud Ostrovski komöödiates nägime, kuidas kõik «pimeda riigi» elanikud avaldavad täielikku hoolimatust naise vastu, mis on seda lootusetum, et on täiesti heasüdamlik. Siin pole isegi seda ärritumist, millega näiteks keegi härrasmees sajatas kaupmeest, kes oli julgenud kirjutada talurahvaküsimusest. Nii ülbe kui see ärritumine oligi, paistis temas ikkagi läbi teatud kartlik tähelepanu, mingi ähmane teadmine, et vastaspoole taga peitub siiski mingisugune jõud; halvakspanev toon on siin kunstlik. Midagi sellesarnast pole toonis, mis iseloomustab Ostrovski komöödiates meeste suhtumist naistesse ja isade suhtumist tütardesse. Need härrased ei ärritu, nad ei astu välja naise tähtsuse vastu; nad lubavad oma naisele isegi endiga vaidlusse astuda... Kuid nad lihtsalt ei suuda pähe võtta, et ka naine on nendega võrdne inimene, kellel on omad õigused. Ja seda ei mõtle naised isegi. «Mis on naine! Kana pole lind, naine pole inimene,» kordavad nad koos Nitškinaga «Pühade unenäos». Naine ise ei tee midagi, ei omanda midagi, ei etenda ühiskonnas mingit osa, ei moodusta asjaajamisel mingit instantsi. Olgu ta mis tahes, ta on seda ainult oma isa või mehe tõttu... Ja ta alistub sellele nurisemata, arvates, et nõnda peabki olema, et on juba iidsest ajast peale nõnda seatud ja et niisugune on, tähendab, juba saatus... Nõrgad katsed oma tähtsust näidata piirduvad õieti ainult vestlustega, nagu Ulita Nikitišna ja Karp Karpõtši järgmine kahekõne komöödias «Iseloomud ei sobinud». Me toome selle vestluse seepärast, et leiame temas mitte ainult kinnitust oma mõttele, vaid ka üht näidet meisterlikkusest, millega Ostrovski oskab edasi anda «pimedas riigis» üldiselt levinud labasuse ja nüriduse raskesti tabatavaid jooni, mis on koos põikpäisusega selle elukorra peamine alus.

ULITA NIKITIŠNA (*teed keetes*): Tänavu on muaar antiik kõvasti moodi läinud.

KARP KARPOTS: Mihuke muaar antiik?

ULITA NIKITIŠNA: Riie, sihuke.

KARP KARPOTS: Noh, las olla.

ULITA NIKITIŠNA: Mina ju niisama... Vaat kui Serafimotška mehele läheks, siis ta vist kindlasti juba õmbleks sellest endale... Kõik daamid ju kannavad seda.

KARP KARPOTS: Kas sina's oled kellegi daam?

ULITA NIKITIŠNA: Daam ikka!

KARP KARPOTS: Kas sa saad aru, — ma ei või seda sõna kuuldagi... kui sina nimetad ennast daamiks.

ULITA NIKITIŠNA: Mis hirmus sõna see siis on — daam? Mida siis selles... (*otsib sõna*) häbistavat on?

KARP KARPOTS: Aga kui ma ei salli seda! Sellega on jutt läbi!

ULITA NIKITIŠNA: Aga kas Serafimotška on daam?

KARP KARPOTS: Muidugi et on: ta on haritud ja on härrasmehe naiseks olnud. Aga sina mis oled? Olid kogu aeg eit, aga kui mees rikkaks sai, oled järsku daam. Katsu oma mõistusega sinna maale jõuda.

ULITA NIKITIŠNA: Noh, ei! Ikkagi... kuidas siis muidu!

KARP KARPOTS: Öeldi sulle juba — pea oma suu, ja aitab! (*Vaikus.*)

ULITA NIKITIŠNA: Kunas see sõda õige oli?

KARP KARPOTS: Missugune sõda?

ULITA NIKITIŠNA: Noh, alles nüüd hiljuti. Kas sa oled juba unustanud?

KARP KARPOTS: Ja mis siis, noh?

ULITA NIKITIŠNA: Siis ju tehti paljud ohvitserideks, kes enne olid päris lihtsast soost.

KARP KARPOTS: Ega siis need polnud naised. Eks igaüks saa nõnda, kuidas keegi on ära teeninud.

ULITA NIKITIŠNA: Aga kuidas siis sellega on: meil käib linnamehe naine, see räägib, et kui tema vennapoeg lõpetab kooli, siis saab ka tema ise suursuguseks.

KARP KARPOTS: No-oh, võta näpust.

ULITA NIKITIŠNA: Ja räägitakse, et mõnel maal olevat naiste polkusid.

KARP KARPOTS (*naerab*): Kaardivägi! (*Vaikus.*)

ULITA NIKITIŠNA: Räägitakse, teed juua olevat patt.

KARP KARPOTS: Mis veel! Miks siis?

ULITA NIKITIŠNA: Sellepärast, et tuleb paganate maalt.

KARP KARPOTS: Paljugi, mis tuleb paganate maalt.

ULITA NIKITIŠNA: Ma toon sulle näite: leib tuleb ristiinimeste maalt, sellepärast söömegi seda õigel ajal; millal me aga teed joome? Inimesed lähevad kirikusse, meie aga teed jooma; näe, praegu on õhtupalvuse aeg kirikus, meie aga hakkame teed jooma. Tähendab, et ikka on patt.

KARP KARPOTS: Eks sina joo õigel ajal.

ULITA NIKITIŠNA: Ei, ikkagi...

KARP KARPÕTŠ: Ikkagi sa pea oma suu. Aru sul pole peas, aga vaterdada tahad. Noh, ole juba kord vakka! (*Vaikus.*)

ULITA NIKITIŠNA: Küll on meie Serafimotškal ikka õnne! Läks härrasmehele — sai prouaks; ja kui jäi leseks, on ikkagi proua. Kui ta aga nüüd läheb mõnele vürstile, eks siis saab võib-olla ka vürstinnaks.

KARP KARPÕTŠ: Eks ikka mehe järgi.

ULITA NIKITIŠNA: Noh, ja kui Serafimotška läheb vürstile, kas mina siis ikkagi veel pole mitte midagi? Tema on ju minu poolt ilmale toodud.

KARP KARPÕTŠ: Sinuga rääkida pole muud kui mõtted peas segi tampida. Pidin just hakkama tähtsa asja üle järele mõtlema, sina aga tuled oma juttude ja lollustega. Teie eidejuttu ei jõua sa eluilmas ära kuulata. Kui aga sulle käratad: pea suu! siis läheb asi ikkagi pisut lühemalt.

Pärast seda jutuajamist tähendab Karp Karpõtš endamisi, et «kui naisi mitte hirmul hoida, siis ei tuleks nendega ülepea enam toime» ... Ta ütleb, et nad muud ei teegi, kui ahvatlevad mehi, ja «noormees, kellel pole kogemusi, võibki nende võludest ahvatlust tunda, aga inimene, kes on võtnud juba aru pähe ja on tõsisemais aastais, sellele ei tähenda naise võlud midagi, on isegi vastumeelt» ... Sellest küljest vaatavadki kõik «pimedas riigis» naist ja peavad seda veel vastutulekuks ... On näha, et idamaiste vaadete jäänused on siin ikka veel väga tähtsal kohal. Naisi ei müüda turgudel nii avalikult, nagu tehti Idas, kuid ei saa öelda, et neid üldse ei müüda. Ja müügiviiski on ikka veel õige küüniline ja häbematu, nagu võib järeldada Ostrovski näidendites esitatud mitmest kosjamoori-eksemplarist. Me ei jää nende isikute juures peatuma, kuna oleme lugeja kannatlikkust niigi juba küllalt kuritarvitanud; kuid me ei saa «Vaese mõrsja» kosjastseenidele osutamata jätta. Kogu seda näidendit iseloomustab kõige suurem lihtsus ja argipäevasus, ühtlasi ka igasuguste järskude joonte puudumine, mis võiksid meenutada näiteks lesknaise Kukuškina targutusi «Tulusas kohas». Kuid sellest hoolimata võivad neiu kosimine, ema mured tema mehelepaneku pärast, arutlused peigmehe kohta — inimesele hirmu peal ajada, kes komöödia üle lähemalt järele mõtleb ... Marja Andrejevna ema Anna Petrovna on nõrk, paksuke, nõrgamäluline naine, nagu ta ise ennast tutvustab. Iga tema samm on selgeks tõendiks, et ka tema on kasvanud ja

elanud suurema osa elust mingi surve all, mis võttis temalt igasuguse võime ja isu iseseisvaks tegevuseks. Ta ei suuda millestki aru saada, ei tea kelle poole pöörduda ja millest alustada, sekeldab ja sagib täiesti taibutult ning aina nuriseb tütrega, et see kunagi mehele ei lähe. Teades ise, et ta on täiesti tühine, kordab ta alatasa:

«Ma ei tea, kuidas saab majas läbi ilma meesterahvata... Mida me siin istudes ikka teame... Näe, linnavaht tõi mingisuguse paberi. Kes sellest aru saab? Näed, mihuke see naiste asjaajamine on! Käid peale ringi nagu loll... Nüüd ei jõua hommikust peale raha kokku lugeda... Kuidas saab meesterahvata, seda ma kuidagi ei tea; siin on ilma ühegi hädata igavene häda...»

Nagu näete, on see juba selline tühine inimene, kes arvatavasti ei julgeks piuksatadagi mehe või mõne tugevama naise ees. Kuid põikpäisuse tuuleõhk on puhunud temagi peale, ja ta korraldab ilma otsa ja aruta tütre saatust, sõitleb teda ja heidab talle ette, tuletab üha meelde tema kohust ema sõna kuulata, ei lase ise aga milleski välja paista, et ta saaks aru, mis on inimlik tunne ja — inimese elav isiksus. See kõik annab otseselt ja vaieldamatult tunnistust põikpäisuse nakatisest, mis ainult tõendab, et see hakkab külge ka kõige mannetumaile inimestele. Nagu näha, ei päästa põikpäisusest sugu, vanadus ega seisus. Naised, kes üldiselt on «pimedas riigis» nii rõhutud ja põlatud, võivad ise samuti põikpeatseda, ja kuidas veel! Selle näiteks on Ulanbekova... Poisikesed ja raugad, kaupmehed, ametnikud, mõisnikud, võtke keda tahate, hakkavad esimesel võimalusel põikpeatsema... Inimene on kõikide poolt põlatud, teda on tuhandeil kordadel pekstud ja täis sülitatud, ta väriseb kõikide ees, on nii alandlikult tasane, et näib, nagu ei teeks vettki sogaseks!... Kuid soetagu tema kas või üheainsagi pojakese, või sattugu talle pihku mõni kasvandik, teenija, alluv — ja ta hakkab nende kallal viivitamatult põikpeatsema, ilma et ühtlasi lakkaks värisemast iga vastutulija ees, kes ei juhtu temale kummardust tegema... «Pime riik» on kord juba nõnda korraldatud, niisugused on tema hierarhia põhimäärused; inimese isiklikul iseloomul pole siin koguni suuremat tähtsustki... «Seda kõike tehakse rohkem ohjeldamata olekust, vahel ka rumalusest,» nagu väljendab Borodkin.

Esimeses kirjutises «pimeda riigi» üle püüdsime näidata, kuidas selles toimuvad kõige raskemad kuriteod ja kujunevad inimeste vahel kõige ebainimlikumad vahekorrad — ilma erilise viha ja õeluseta, lihtsalt vaid äärmiselt piiratud ja ähmaste arusaamiste juhmuse ning panetuse tõttu. Lugejaile seda meenutades tähendame siinkohal ainult, et Anna Petrovna kujutab enesest üht neist tüüpidest, kelles väljendub iseäranis eredalt see kõlvatus rumaluse tagajärjel. Tema suhtumine tütresse on sügavalt kõlvatu: ta närib Maša kallal vahetpidamata ja viib teda oma alatiste nutulaulude ning etteheidetega hirmsa närvilise ärrituseni, hüsteeriani:

«Ma kasvatasin sind, hellitasin sind, aga vaata, millega sa mulle tasud!... Sa tahad oma kangust näidata ega lähe mehele, ema aga muudkui nutku vanaduses silmad peast... Meil pole ju midagi; kuhu ma vanas eas lähen, kas pean köögitüdrukuks minema või? Sina armastad ainult logelda, ema aga oled unustanud, ema heaks ei taha sa midagi teha... Nojah, mis siis, ehk leidub häid inimesi, ei jäta vanaeite saatuse hoolde!»

Niisuguseid kõnesid peetakse Marja Andrejevnale alatasa, iga päev ja iga tund. Mis ema see niisugune on, kellel on tütre kohta säärased hobuseparistaja vaated! Kas ei ole temas selgeid põikpäisuse tendentse, mis teda küll ehk on ainult kergelt riivanud ega sobi ülepea ühte tema iseloomuga, kuid on teda siiski jõudnud teha ümberolijaile talumatuks? Niisugune isik ja niisugune suhtumine peavad hinge täis ajama... Ent oma haruldase heasüdamlikkuse ning lühikese aruga võtab Anna Petrovna meil relvad käest. Temas pole otsest kõlvatust, tal vaid üksnes puudub kõlbelisus, tema organismis puuduvad igasugused inimlikud sugemed. Tütre mehelepanek on tema monomaania; mida käsite sellega teha? Et ta aga nõuab Mašalt nõustumist Benevolenskile minna, siis see tuleb kahest põhjusest: esiteks võtab Benevolenski senatis nende asja ajada, teiseks ei suuda Anna Petrovna kujutleda, et tüdrukul pole ükstapuha, kellega ta paari läheb. Kui Mašenka teatab, et Benevolenski on talle vastumeelt, ei suuda Anna Petrovna seda kuidagi mõista. Algul ei pane ta seda tähele ja ütleb, et Maša on igasuguseid narrusi pähe võtnud ja mõtleb ise

kakskümmend korda ümber, — hiljem aga, pärast tütre teistkordset keeldumist, seletab ta seda nõnda, et «see on paljas kapriis, ainult et midagi ema tahtmise vastu teha». Seejuures peab tähendama, et ka tema ise Benevolenskit sugugi ei tunne ega poolda. Alles lõppstseenis, kui kõik on juba läbi, tuleb tal järsku mõistus pähe ja küsib Mašalt: «Kas ta's sulle meeldib? Peab ütlema, et tegime ikka asja küll liiga rutuga ära; kes teda teab, egas sa inimese sisse ei poe.» Mida niisuguse naiivsusega peale hakata? Selle peale ei saa isegi vihastada... Sa ainult imestad ja vaatad veel kurvemalt tagasi sellele keskkonnale, kus säärased subjektid kasvavad ja hingitsevad.

Selles keskkonnas ju piinlebki Marja Andrejevna, lihtsake ja vähearenenud neiu, kes omab aga väga õrnatundelist ja õilsat iseloomu. Ta piinleb kõige rohkem selle tõttu, et emal on nii kibe rutt tema mehelepanekuga, nõnda et kosjamooridest rahuldamatuna ise kipub igasse kanti peigmehi otsima. Kuivõrd siin peetakse silmas delikaatsust, on näha näiteks kirjast, mille Anna Petrovnale kirjutab tema sõber, heasüdamlik vanamees Dobrotvorski.

«Mis puutub sellesse punkti, mille pärast te mind palusite,» kirjutab ta, «siis käisin teie poolt kättenäidatud ametikohas; Marja Andrejevnat väärivaid vallalisi ametnikke seal pole; üksainus on, kahtlen aga, et see teile meeldib, sest ta on kasvu poolest keskmisest hulgake pikem ja rõugearmiline. Kuid minu järelepärimiste põhjal sekretärilt ja teistelt kaasametnikelt selgus, et tal on head kombed ega joo, mis, nagu ma tean, on teile väga soovitav. Kas te ei käsiks vaadata teistes ametikohtades, mida ma teeksingi kõige suurema heameelega.»

Ja seda kirja paneb Anna Petrovna Mašenkat lugema! On arusaadav, et vaene neiu pidi haavuma; ent ema ei suuda kuidagi mõista, miks siin peaks haavuma!

Ja miks peab see õnnetu siis kõiki neid solvamisi kannatama? Mis teda selles keerises hoiab? Selge, mis: ta on v a e n e m õ r s j a, tal pole kuhugi minna, pole midagi muud teha kui oodata või otsida soodsat peigmeest. Abielu on tema amet, töö, karjäär, elu eesmärk. Nagu päevatööline otsib tööd, ametnik — kohta, kerjus — almust, nii peab neiu otsima peigmeest... Praegusaja

liberaalid naeravad selle üle; kuid oleks huvitav teada, mida õieti hakkaks tegema meie oludes neiu, kes ei ole abiellunud. Kui järele mõelda, siis tulebki välja, et Anna Petrovna räägib täiesti põhjendatult:

«Mis on vallaline naine? Mitte kui midagi!... Mis tähtsus tal on? Juba lesknaisegi asi on küllalt paha, tüdrukupõlv aga on juba päris hull! Naine peab elama mehega, koduseid töid tegema, lapsi kasvatama; mis aga hakkad sina paele, kui oled vanapiiga? Sukka kuduma!...»

Need sõnad on rumalalt õiged ja nad võivadki olla päris kategooriliseks vastuseks küsimusele, miks on naine meie perekonnas sellises orjalikus seisukorras ja miks põikpäisus rõhub teda erilise jõuga.

Ta võib saavutada teatud iseseisvuse, kui tal endal on raha. Naise elu seda külge kirjeldas Ostrovski komöödias «Iseloomud ei sobinud». Elegantne Paul on naise vastu äärmiselt viisakas ja alistuv, lootes temalt raha välja manguda. Aga ka rahalgi on naise käes kuidagi teistsugune tähendus kui mehe käes. Mõte mingi põikpea rikkusest sulab õige pea ühte mõttega tema isikust, ja küllap sellepärast, et oma rahalisi asju korraldab ja raha laseb käiku ikkagi põikpea ise. Astudes ühendusse rikka mehega püüab seepärast igaüks tema kasudest võimalikult rohkem o s a v õ t t a; kui aga soetatakse vahekorrad naisega, kellel on raha, siis hoolitsetakse juba otseselt selle eest, et tema vara ü l e v õ t t a. Naise isik kui niisugune jääb seejuures täiesti tähtsusetuks. Seda taipab väga hästi Serafima Karpovna, jäädes truuks oma isa õpetussõnadele. Mehele minnes tõotab ta juba ette raha mitte mehe kätte anda, öeldes: «Mis ma siis ilma kapitalita olen? Ma ei tähendaks siis mitte midagi,» mispeale isa vastab tähendusrikkalt: «Ammugi teada!...» Ja läinud mehele, peab ta oma lubadusest kinni: kui mees palus temalt raha, siis sõitis ta taadi juurde ja saatis mehele kirja, milles muuseas tuuakse ette järgmine filosoofia:

«Mis ma tähendaksin, kui mul pole enam raha? — siis ei tähendaks ma midagi! Kui mul ei ole raha ja hakkan kedagi armastama, siis, vastupidi, mind ei armastata. Kui mul aga on raha ja hakkan kedagi armastama, siis armastatakse ka mind, ja me oleme õnnelikud...»

Ja Serafima Karpovna arutleb ju täitsa õieti! . . .

Ent see on ikkagi haruldane juhtum, et raha satub naise kätte. Selleks on vaja, et ta varakult jääks rikka mehe leseks. Muidu aga — kuidas peaks tema kätte sattuma raha? Ja mida ta rahaga teekski? Loobiks seda moeärides tuulde või jagaks kloostritele, vastavalt oma vanusele ja maitsele. Muud ta ei oska midagi teha. Parem siis juba seda kasutada millekski praktiliselt mõistlikult . . . Ja seaduse järgi kuulub talle pärandist ainult neljateistkümnes osa, kui aga minnakse seadusest mööda, siis mitte sedagi . . . On ju ka ükskõik: raha ei jääks niikuinii tema käte vahele püsima . . . Olgu siis, et ostab endale korraliku peigmehe . . . Aga ka seda ei juhtu pea kunagi. Rikaste mõrsjate juurde ilmuvad peigmehena ikka igasugused vihhorevid, barantševskid, balzaminovid, prežnevid . . . Kõik need härrad kuuluvad kategooriasse, mille määratleb «Pühade unenäos» Neujedenov:

«Mõni neist tikub teenima, olgu koht missugune tahes, käib seal nagu tuld toomas, liputab saba, näeb — pole menu, ei jätku ju arunatukest, on halvasti õppinud, ei mõista kahenigi lugeda, laiskus kah oli enne teda juba sündinud — kuid saksa tahaks ikkagi mängida; näe, lähebki mees lonkima mööda tänavaid, mööda pidusid, — ehk ilmub mõni tobu naisolevus rahadega . . .»

Tõepoolest on kõik need härrad nii ilusad ja lollid, et nende paljas meenutamine paneb iiveldama: enamasti on nad kas sõjaväes teeninud või kavatsevad seal teenida, neil on kalduvust põikpäisuseks ja nad on väga meelitatud, kui neid peetakse haritud inimeseks. Kuid nende harimatus on igas suhtes võrdne põikpeade endi pimedusega ja ainult põikpäise süsteemi tõttu, mis keelab õppimist alamrahval ja eriti naistel, ei tundu nad selles keskkonnas igakord koomilistena. Näidendi «Ära istu võõrasse rekke» analüüsimisel rääkisime juba küllaltki sellest, miks Avdotja Maksimovna võis kiinduda Vihhorevisse. Siinkohal lisame ainult vihje Marja Andrejevna samasugusele suhtumisele Meritšisse «Vaeses mõrsjas». Keeldusime juba ette Ostrovski komöödiate stseenide ja tegelaste kunstilisi erivoorusi analüüsimast: seepärast ei hakka me üksikasjaliselt arutama ka Meritši iseloomu. Ent me ei saa märkimata jätta, et see tegelane on meie silmis imetlusväärne selle meisterlikkuse poo-

lest, millega Ostrovski on osanud tema isikus kirjeldada viisakat, mitte kurja, mitte vastikut, kuid pealaest jalatallani labast inimest. See pole koopia meie parimais teostes mitmes eksemplaris esitatud tüüpidest: ta pole Onegin, Petšorin ega isegi Grušnitski [31], ta pole koguni üldse mitte liigne inimene. Nende viimaste sisemuses on siiski midagi olemas, mida nad loevad oma pärisosaks, mida nad hindavad, millest nad on oma ettekujutuse järgi tõsiselt läbiimmutatud. Häda seisab ainult selles, et neil on väiklane loomus, et nad pole tõsiselt arenenud, nii et miski ei saa neil tungida teadvuse sügavusse, nad ei suuda millelegi anduda kõigest südamest. Kuid Meritšil pole isegi pealiskaudseidki veendumusi; temast põrkab kuidagi eemale iga tõde, iga tõsine tunne ja püüdlus; mitte ainult, et ta nagu poleks kunagi elanud teadlikku elu, vaid ta ei saa üldse arugi, mida see võiks tähendada... Lõpmata labasus, millegagi õigustamata, jumestamata, ehtne loomupärane labasus kajastub igas tema sõnas, igas tema liigutuses... Ja sellesse inimesse armub neiu, kes pole rumal, kellel on kauneid tundeid!... Niisugused tulemused on paratamatud põikpäises kasvatussüsteemis, mis peab oma kohuseks noort loomust võimalikult rohkem siduda ning suruda ja võimalikult kauaks pilkasesse pimedusse jätta...

Marja Andrejevna on vaene ja Meritš, muidugi mõista, teda ei võta: temagi kuulub nende hulka, kes vajavad rikast mõrsjat. Kuid «pimedas riigis» on ka juhtumeid, kus mõistmatud kehvikud abielluvad vaeste neiudega... Ja siis algab täielik põrgu!... Seda põrgut kujutatakse hästi Ostrovski «Tulusas kohas». Meie lugejad muidugi mäletavad noore Žadovi lugu, kes, olles tähtsa ametimehe õepoeg, ärritab onu oma liberalismiga ja kaotab tema heatahtlikkuse, kuid hiljem, abiellunud kena ning heasüdamliku, kuid vaese ja rumala Polinaga, ja kannatanud mõnda aega puudust ning naise etteheiteid, tuleb jälle onu juurde — seekord juba tulusat kohta paluma. Perekondlike vahekordade esitamine ja nende mõju selgitamine seltskondlikule tegevusele tunduvad meile selle komöödia parima küljena. Peale selle aga huvitab nende inimeste elu seesmine, hingeline külg, keda me ametlikult nii väga põlgame ja riukameeste ning mativõtjate

nimega kinni naelutame. Siin on avaldunud täie jõuga Ostrovski ande peamisi omadusi, oskus heita pilku inimese hinge ja kirjeldada tema inimlikku külge olenemata inimese ametlikust positsioonist. Sellest oleme palju rääkinud juba «Omade inimeste» analüüsimisel, seepärast osutame ainult üksikuile joontele, mis on eriti omased ametnikele. Altkäemaksuvõtjate heatahtlikkust ja omamoodi sisetundlikkust kirjeldatakse mõne põgusa suletõmbega juba «Vaeses mõrsjas» lahke vanamehe Dobrotvorski isikus. Kuid «Tulusa koha» Jussovil ja Belogubovil on need jooned veelgi eredamad. Need isikud viivad meid otseselt mõttele, et kõik nende seaduseväänamised tulevad ainult nende väärast positsioonist ühiskonnas ja väärarusaamistest, mis on sellest väärast positsioonist põhjustatud. Nende väär positsioon aga on omakorda tingitud «pimeda riigi» kõikide jõleduste ainsast üldisest põhjusest — põikpäisusest. See on ametnikkude ringis veelgi vastikum ja vihatavam kui kaupmeeskonnas, sest siin puudutab asi alati üldisi huvisid ja seda varjatakse seaduse ning õiguse nimega. Peale selle näeme siin juba arvutut hulka varjundeid ja astmeid; ja mida kõrgemale tõusta, seda jultunumaks muutub põikpäisus seesmiselt ja seda hukatuslikumaks üldisele heaolule, kuigi selle vormid muutuvad väärikamaks ja suursugusemaks. Kui Jussov oli alles poisike, siis kohtlesid teda väikesed ametnikud nagu koerakutsikat; Jussov omakorda ei kohtle Belogubovit enam nõnda jämedalt; Võšnevski aga kõneleb Jussoviga nii väärikal toonil, et peab lausa aukartust tundma, šokeeringuks aga pole siin vähimatki põhjust. Kuid Võšnevski ametkonnas õieti tekibki kogu häda sellest, et ta on ise põikpäisusest nakatatud, tema järel aga juba kõik teisedki. Keegi ei tunnusta ühtegi seadust, aususega ei oska nad midagi peale hakata, mõistust hindavad selle järgi, kuidas see võimaldab rikastuda, peamiseks vooruseks peavad nad alistumist ülemuse tahtele. Jussov tunnistab ise puhtsüdamlikult, et ta pole kellegi vastu uhke, ta ei salli ainult tänapäeva haritud tuuletallajaid. «Nendega olen,» ütleb ta, «vali ja nõudlik: mul on reegliks neid teenistuse huvides kõigiti pigistada, sest nad tekitavad aina kahju.» Pole ime, et tal niisugune vaade on, sest ta ise on «aas-

tat kaks jooksupoisiks olnud, mitmesuguseid ülesandeid täitnud: küll viina järele jooksnud, küll pirukaid toonud, küll kalja järel käinud, kui keegi tahtis pead parandada; ja ei istunud toolil, vaid akna juures paberivirna otsas; ja ei kirjutanud mitte tindipotist, vaid vanast pumatipurgist. Aga näete, võitis endale seisukoha elus». Nüüd aga tunnistab ta, et «see kõik muidugi pole meie eneste teene... teadagi kõrgema tahe!...» Ta ei kiusa haritud inimesi viha või kelmuse pärast, vaid tal on tõepoolest juba selline arvamine kujunenud, et need ametkonda kahjustavad... Seesama veendumus on kandunud ka Belogubovile, kes räägib: «Mis kasu on õppimisest, kui inimesel pole hirmu... pole mingit kartust ülemuse ees?» Ja nad ei saagi teisiti mõtelda, sest kogu nende ümbrus kinnitab igal sammul nende arvamust. Koguni need k o o l i t a t u d k i, kes nendega vaidlevad, — kui sageli paljastavad nad ise oma käitumisega oma eksitust! Nõnda juhtus ka Žadoviga. Algul tõmbus Belogubov Žadovi ees kuidagi kössi ja tunnustas tema vaimse üleoleku taga mingisugust jõudu. Ta tundis ähmaselt, et ennast alandada ja nurjatusi teha, oleneda esimesest tujupuhangust ja loobuda oma tahtest pole igakord meeldiv. Nähes, et Žadov on oma tegudes palju vabam ja iseseisvam, tundis Belogubov peaaegu kadedust. Oma pruudi küsimuse peale, miks ta pulmad edasi lükkab, kuna Žadov oma pulmi edasi ei lükka, vastas ta:

«See on sootuks iseasi. Temal on rikas onu ja t a i s e on h a r i t u d i n i m e n e, v õ i b a l a t i ja i g a l p o o l k o h a l e i d a. L ä h e b k a s v õ i õ p e t a j a k s — i k k a g i l e i b o m a s t k ä e s t. A g a m i s o l e n m i n a? Kuni mind pole määratud lauaülemaks, ei saa midagi parata...»*

Kuid saanud selle koha, samal ajal kui Žadov kaotas enda oma, hakkab Belogubov Žadovi vastu juba enesega rahul olevat kaastunnet tundma, mida ta väljendabki talle, kohates teda trahteris. Tõepoolest, mis kasu oli Žadovil k o o l i t u s e s t i l m a h i r m u v ä r i n a t a? Ainult seda, et piinles ise, piinas aasta otsa oma naist

* Tsitaatide redigeerimisel on kasutatud osaliselt A. N. Ostrovski komöödia «Tulus amet» 1947. a. eestikeelset väljaannet. — *Toim.*

ja läks lõpuks ikkagi onult Belogubovi kohta nuruma ... Ja onu küttis talle täiesti õieti palava sauna ... «See-sugused on need kangelased!» ütleb onu. «Noor inimene, kes kisendas igal ristteel ainult altkäemaksuvõtjaist, rääkis hääle ära mingisugusest uuest generatsioonist, see tuleb nüüd ise paluma tulusat kohta, et ise võtta alt-käemakse! ... Tore, uus generatsioon!»

Üldse purustab oma *status quo* vaatevinklil kanna kin-nitanud Võšnevski väga loogiliselt kõik Žadovi üllad fraasid ja tõestab talle, nii nagu kaks korda kaks on neli, et praeguse korra juures on võimatu ennast ja perekonda ausal kombel aineliselt kindlustada. Ausad omandamise viisid on liiga tühised, ja neidki ei võimaldata sellele, kes ei taha meelitada, vaid hakkab vastu vaidlema. Ja see pole ju õnnetu juhus, vaid ränk paratamatus, mis otseselt ja vältimatult tekib «pimedas riigis» arenenud põikpäisuse süsteemist. «Olgu ta kuitahes tark, kui ta aga teile ei meeldi, siis jääb tühiseks tolmukübemeke-seks. Ja ise on süüdi: miks ei osanud teie armu ära tee-nida.» Vaat siin just ongi kõik «pimeda riigi» õigused, kogu tema filosoofia! Ja pole midagi imestada, kui Jus-sov, saanud teada, et kogu Võšnevski ametkond on antud kohtu kätte, väljendab siirast veendumust, et see on «meile meie pattude järgi — k a r i s t u s e k s u h k u s e p ä r a s t ...» Võšnevski seletab sedasama, ainult mõne-võrra ratsionaalsemalt: «Minu kiire karjäär,» ütleb ta, «ja ilmne rikastumine ässitasid minu vastu võimukaid inimesi ...» Ning jõudnud selle seletuse juures ühisele arvamusele, jääb mõlema administraatori südametunnis-tus oma tegude seaduslikkuse suhtes täiesti rahule ... Ja mispärast ei peaks nad ka rahulikud olema, kui nende tegevus, samuti kõik nende arusaamised ja püüdedki, nii hästi harmoneerivad «pimeda riigi» üldise asjakäigu ja korraga ...

.«Kuid on ju ikkagi mingi pääsetee sellest pimedu-sest? ... Ostrovski, kujutanud meile nii õieti ja ammen-davalt «pimedat riiki», näidanud meile tema elanike kogu mitmekesisust ja võimaldanud pilku heita nende hinge,

kus me jõudsime silmaga seletada mõningaid inimlikke jooni, pidi meile ühtlasi kätte näitama ka võimaluse sellest pimedast mülkast vabasse valgusse pääsemiseks... Muidu — see oleks ju õudne — jääksime lahendamatu dilemma ette: kas surra nälga, hüpata tiiki, hulluks minna — või siis hävitada eneses mõte ja tahe, kaotada igasugune kõlbeline väärikus ja muutuda võõra tahte orjameelseks täitjaks, altkäemaksuvõtjaks, kelmiks, et häirimatult veeta oma elu... Kui väljapaistva kirjaniku kogu kunstiline tegevus juhib meid ainult selle juurde, siis on see väga kurb!...»

Kurb — see on tõsi; kuid mis sinna parata? Me peame tunnistama: väljapääsu «pimedast riigist» me Ostrovski teostes ei leidnud. Kas peame sellepärast kunstniku süüdi mõistma? Kas poleks võinud paremini ümber vaadata ja pöörduda oma nõudmistega elu enese poole, mis nii loiult ja üksluiselt meie ümber venib... Tõsi küll, meil on raske hingata põikpäisuse suretava rõhumise all, mis möllab igasugusel kujul Ostrovski komöödiates alates esimesest leheküljest kuni viimaseni: aga kui me oleme lugemise lõpetanud ja raamatu kõrvale pannud, või oleme lahkunud teatrist pärast mõnda Ostrovski näidendit — kas me siis ei näe kah ilmsi endi ümber loendamatul hulgal neidsamu bruskove, tortsove, ulanbekovaid, võšnevskisid, ja kas me ei tunne endil nende suretavat hingust?... Tänagem ometi kunstnikku, et ta võimaldas meile oma eredate kujutuste valguses vähemalt selles pimedas riigis ümber vaadata. Ka seegi juba tähendab palju... Väljapääsu aga peab otsima elus endas: kirjandus ainult reprodutseerib elu ega paku kunagi seda, mida tegelikkuses pole olemas...

Pimedusest vabanemise katseid juhtub muide ka elus: neist ei saa mööduda ka Ostrovski komöödiates. Ainult — need katsed on kohutavad ja pealegi jäävad ikkagi ainult katseteks. Argielu mudast täiesti puhtaid inimesi me Ostrovski juurest ei leia. Mõkin «Tulusas kohas» on võibolla puhas, kuna ta ei võta osa mingist avalikust teenistusest, vaid «peab vähehaaval õpetajaametit». Kuid me tutvume temaga ta jutuajamise põhjal Žadoviga nii vähe, et ei saa veel tema eest vastutada. Ka on «Vaeses mõrsjas» üks niivõrd sümpaatne ja väga kõlbeline neiu,

et teda leidnud, läheks kaasa ega lahkuks temast enam kunagi. Aga seegi neiu on juba võõraste pattude mudaga üle pritsitud. See on Dunja, kellega Benevolenski oli enne oma naisevõttu viis aastat elanud, ja kes nüüd tuli, kasutades pulmapeo segadust, et rahvahulgast heita pilku oma hiljutise sõbra pruudile. Ta kohtab puhvetiks muudetud läbikäigutoas Benevolenskit ennast; Dunjaga ühes on tema sõbratar Paša, kellele ta just enne seda mõne sõnaga oli jutustanud, kuidas Benevolenski vahel purjus päi tema kallal oli märatsenud... Teda nähes satub Benevolenski ärevusse ja palub teda olla ettevaatlik... «Kas tahad — teen kohe skandaali?» ütleb neiu. «Tobu, tobu! Mis sul arus on!» hüüab hirmuga Benevolenski, kuid Dunja rahustab teda jalamaid, lubades mitte kunagi enam tema juurde tulla. Seepeale katsub Benevolenski teda välja saata, ja nende vahel toimub järgmine stseen, mis paljastab meile neiu üllatavalt puhtaid ning õilsaid tundeid:

BENEVOLENSKI: Mis sul, Dunja, siin tegemist on? Vaata korraks pruut ära ja mine.

DUNJA: Nägin juba. Eks ole ta ju kena, Paša, tõesti võib öelda, et on kena!... (*Benevolenskile.*) Kas sa ainult oskad sihukese naisega elada? Vaata ette, ära hukuta ilmaaegu võõrast elu. See oleks sinu poolt suur patt. Saa korralikuks, ela mõistlikult. See ei ole ju nõnda nagu minuga: elasime, elasime, ja järsku lasksidki jalga. (*Pühib pisaraid.*)

PAŠA: Aga sa ju ütlesid, et sul pole temast kahju...

DUNJA: Eks ma teda ju kunagi armastanud... Mis sellest, ükskord peab ikka lahku minema, ei saa ometi eluaeg nõnda elada. Hea seegi, et võtab naise; ehk hakkab korralikult elama. Siiski, saa aru, Paša — viis aastat elasime koos... on ju kahju... Muidugi pole ma temast palju head näinud... ennem juba pisaraid... kui palju olen häbigi pidanud kannatama. Noorus läks niisama tühja, pole head mälestustki jäänud.

PAŠA: Mis teha, Dunja...

DUNJA: Aga ikka juhtus, et oli ka tema pärast rõõmu, kui koju tuli... Vaata ette, ela korralikult.

BENEVOLENSKI: Noh, kuidas muidu!

DUNJA: Nõnda jah. See on ju sulle eluajaks, mitte nii nagu minuga... Noh, hüvasti, ära minust halvasti mõtle, head pole niikuinii. Mis ma's nüüd lollike nutan, mõtle asja! Ah, lööme käega, Paša, jätame südamevalu!

BENEVOLENSKI: Hüvasti, Dunja!

DUNJA: Adjöö, musjöö! Paša, läki. (*Lahkuvad.*)

Kõlbeliste tunnete suuremat puhtust ei näe meie ühelgi Ostrovski komöödiate tegelasel. See pole enam Russakovi tütrele omane ükskõikne heasüdamlikkus, see pole too vaga tallekese tasasus, nagu näeme Ljubov Gordejevna juures, ega need kogenematud arusaamised, millest juhindub Nadja ... Siin tundub igas sõnas teadliku meelekindluse jõudu. Selle neiu kogu olemus pole muljutud ega hävitatud; vastupidi, see on ülendatud, kirgastatud, kuna ta on sellest teadlik, kui palju ta toob head, loobudes oma õigustest Benevolenskile. Tal oleks tõesti kerge olnud skandaali teha ja südant välja valada, kuid ta ei taha seda, ta tunnustab puhtsüdamlikult mõrsja ilu ja tema süda hakkab täituma rahuloluga oma endise sõbra õnne pärast. Ülevoolava heatahtlikkusega tunneb ta rõõmu sellest, et Benevolenski abiellub, sest see annab talle lootuse, et mees kõlbeliselt paraneb ... Ja siis veel — missugune südamlik, puhas hoolitsus teise, tema võistleja eest ... Ning lõpuks — missugune graatsiline iseloomu veetlevus väljendub selles südamevaluski, mida otsustatakse jätta, ja ses katkendlikus hüvastijätus, milles siiski ei saa jätta tähele panemata ikka veel armastava südame kurbust ja tuska ... Jah, see neiu oli säilitanud endas puhtuse ja kogu inimesele kättesaadava üllameelsuse. Kuid mis ta on meie ühiskonnas? Kas ta pole tema poolt ära tõugatud? Ja kas ei pea just sellele äratõugatusele, sellele võõrdumisele põikpäiste tegude pimedusest, tegude, milledest kihiseb meie ühiskond, omistama ka seda, et ta nii rõõmustavalt särab meie ees oma südameõilsuse ja selgusega? ...

Ostrovski komöödiates leidub veelgi isik, kes paistab silma oma suure kõlbelise jõuga. See on Ljubim Tortsov. Ta on räpane, purjus, masendav; ta on elust murtud ja on enese täiesti lohakile jätnud. Kuid seesama elu, mis temalt võttis ettekindlustatud elatise, teda alandas ja laskis puudust kannatada, tegi talle sellega heateo, et murdis temas põikpäisuse aluse. Ta on Gordei Karpõtši lihane vend, ja polnud tema enda jutu järgi noorena vähem põikpea kui vendki. Kuid pärast seda kui tal tuli viie kopika eest pakase käes komejanti teha, almust paluda ja venna armuleival elada, on temas ärganud inimlikkuse tunne, teadvus tõest, armastus vaesemate

vendade vastu ja isegi lugupidav suhtumine töösse. Palu-des venda anda tütar Mitjale, lisab ta:

«Ta annab mulle nurga: olen küllalt juba külma ja nälga tunda saanud. Minu paremad aastad on möödas, muutub juba raskeks pakase käes tüki leiva pärast pajatsit mängida; tahaksin kas või vanast peastki a u s a l t e l a d a. Ma petsin ju rahvast: palusin almust, ise aga jõin maha. M u l l e a n t a k s e v ä h e k e t ö ö d, m u l o l e k s o m a p o t t k a p s a l e e n t...

Neist soovidest ja ülestunnistustest on näha, et häda on Ljubim Tortsovi iseloomus tõepoolest tekitanud mu-rangu, mis sundis teda tundma ühesugust häbi nii kuna-gistest põikpäisuse elementidest kui ka hiljutisest kõlva-tust elust.

Tortsovis võib osalt näha ka väljapääsu pimedast rii-gist; tasuks vaeva teiselegi vennale, Gordei Karpõtšile, jumala nimel leivakerjamisega õpetust anda, siis oleks vahest temalgi tekkinud soov saada «väheke tööd», et ausalt elada... Kuid iseendast mõistetavalt ei saa keegi Gordei Karpõtši lähikonnast mõeldagi sellest, et talle säärast katsumust peale sundida, ja seetõttu hoiab põik-päisuse jõud endiselt pimeduse katte all kõike, mis ainult on Gordei Karpõtši võimupiirkonnas!...

Ja hariduse tungal? Ta peab ju viimaks ikkagi selle pimeduse hajutama. Selles pole mingit kahtlust!... Kuid meenutagem, mis me rääkisime sellest, kuidas haridus hakkab külge põikpeadele... Meenutagem ka seda, mis-suguseid tagajärgi andis haridus Vihhorevi, Balzami-novi, Prežnevi, Lipotška, Kapotška, Ustenka ja Arina Fedotovna juures... Vaadake hästi ringi — missugu-sed stseenid, missugused jutuajamised mõjuvad teisse rabavalt? Seal räägib Rispoloženski, kuidas asustamata maal elanud auväärne rauk kaheteistkümne tütrega, kõik pisitillukesed, ja kuidas ta läinud teelahkmele vaatama, kas ei saaks midagi vabatahtlikelt annetajailt; siin tant-sib saalis ehetes karu koos kitsega, seal nõiub Jerjomka, ja kirikukella helin aitab kaasa kõlbelisele paranemisele, seal aga räägitakse, et teejoomine olevat patt jne. jne.... Ja kõnelusi! Nastasja Pankratjevna räägib, et ei ole vaja palju õppida; Nenila Sidorovna haarab sellest kinni: «Jah, vaata, mis tuleb õppimisest: meil saatis naabri-naine poja õppima, poiss aga torkas endal silmad peast

välja.» Ja teine kord sõnab Nenila Sidorovna: «Noormees, kuulake vanemate inimeste nõu, teie ei teagi veel, kui kavalad on maailma inimesed.» Nastasja Pankratjevna aga kinnitab omalt poolt: «Jah, jah, meie kutsaril varastati vammus, näpati ära silmapilkselt...» Või näiteks:

NITŠKINA: Ja siis ütelge mulle veel seda asja: räägitakse, nagu oleks kuningas Vaarao hakanud öösiti oma sõjavägedega merest väljas käima.
BALZAMINOV: See on väga võimalik.
NITŠKINA: Aga kuspool see meri on?
BALZAMINOV: Võib arvata, et kuskil Palestiina lähedal.
NITŠKINA: Ja kas Palestiina on suur?
BALZAMINOV: Eks muidugi suur.
NITŠKINA: Kas Tsargradist kaugel?
BALZAMINOV: Mitte väga kaugel.
NITŠKINA: Küllap kuuskümmend versta. Räägitakse, et kõigist sihukestest kohtadest on kuuskümmend versta... Ainult Kiiev on kaugemal.

Ja meenutage Karp Karpõtši ning Ulita Nikitišna arutlust daamidest!... Või kutsarite arutlust austerlasest! Või jällegi Vihhorevi ja Barantševski arutlust tööstusest ning poliitilisest ökonoomiast, või Prežnevi jutuajamisi oma emaga osa etendamisest seltskonnas, või Nedopekini ja Lissovski vestlemist («Noormehe hommikus») ilust ja haridusest, või Kapotška ja Ustenka kõnelust («Pühade unenäos») viisakusest ja ühiselust. Siin ongi teile haridus: niisuguseid härrasid, nagu Nedopekin ja Vihhorev, niisuguseid neiusid, nagu Lipotška ja Kapotška, on ta juba küllalt produtseerinud. Kuid et ta teeks midagi suuremat, seda põikpead ei luba!... Nad räägivad juba niigi, et harituid peab teenistuse huvides pigistama!... Ja pealegi missugused haritlased on nende ees? Keda nad kardavad? Žadovit! Žadov aga tunnistab ise üles, et tal pole tahtejõudu, puudub energia...

Jah, põikpäisus peab tõesti nõrk olema, kui on isegi Žadovit kartma hakanud!... See on ometi hea tundemärk!...

Selle hea tundemärgi juures me jäämegi lõpuks peatuma. Me ei taha teha mingeid üldisi kokkuvõtteid Ostrovski talendi kohta. Püüdsime ainult näidata, m i d a ja k u i d a s ta haarab vene elust oma kunstnikuvaistuga,

mis kujul ta annab edasi tema poolt tajutu ja läbituntu, ja missugust tähtsust peab omistama meie tõekspidamistes tema teostes kujutatud nähtustele. Me leidsime Ostrovski juures täiusliku pildi vene elust ühes ta podhaljuzinliku saterkuuega, Vihhorevi kinnastega, Nadenka täisnutetud taskurätiga, Žadovi jalutuskepiga ja Tortsovi põikpäiselt näotu mütsiga... Paljugi jätsime lõpuni ütlemata, mõnest asjast, vastupidi, kõnelesime liigagi pikalt; andestagu meile lugejad, kellel jätkus kannatust meie artiklit lõpuni lugeda. [Nii ühes kui ka teises on süüdi peamiselt see — osalt metafooriline — väljendusviis, millest me olime sunnitud kinni pidama. Kõneldes Ostrovski tegelastest me tahtsime mõistagi näidata nende tähendust tegelikus elus; kuid me pidime siiski puudutama peamiselt autori fantaasialoomingut ja mitte otseselt tegeliku elu nähtusi. Seepärast nõudiski väljakooritava idee üldise mõtte selgitamine vahel ühe ja sama pikalevenitamist ning kordamist mitmel kujul, et seda arusaadavaks teha ja ühtlasi sobitada piltlikku vormi, millise me asja enda nõudel pidime oma artikli jaoks valima... Kuid mõnesid küsimusi polnud kuidagi võimalik selles figuraalses vormis rahuldavalt esitada ja seepärast pidasime paremaks nad esialgu hoopiski kõrvale jätta.] Muide, paljud meie poolt lõpuni ütlemata jäetud järeldused ja lõppotsused peaksid niigi sellele lugejale mõttesse tulema, kelle kannatlikkus ja tähelepanu artikli lõpuni vastu peavad.[32]

KUNAS SAABUB SIIS TÕELINE PÄEV?

(«Eelõhtul», I. S. Turgenevi jutustus. «Russki Vestnik» 1860, nr-d 1 ja 2.)[33]

*

[*Schlage die Trommel und fürchte dich nicht.** *Heine.*][34]

Esteeditsev arvustus on nüüd muutunud tundlike preilide kuulumuseks. Vestlustest nendega võiksid puhta kunsti ümmardajad ammutada hulga peeni ning õigeid tähelepanekuid ja kirjutada seejärel umbes sedalaadi arvustuse: «Hr. Turgenevi jutustuse sisu on järgmine (sisu ümberjutustus). Juba sellestki kahvatust ülevaatest on näha, kui palju on siin elu ja kõige värskemat ning kõige hurmavamalt lõhnavat poeesiat. Kuid ainuüksi jutustuse enese lugemine võib anda ettekujutuse sellest elu peenemate luuleliste varjundite vaistust, sellest teravast psühholoogilisest analüüsist, sellest ühiskondliku mõtte nähtamatute nirede ja hoovuste sügavast mõistmisest, sellest sõbralikust ja ühtlasi julgest suhtumisest tegelikkusse, mis moodustavad hr. Turgenevi ande iseloomulikke jooni.[35] Vaadake näiteks, kui peenelt on pandud tähele neid psühholoogilisi jooni (sisu ümberjutustuse ühe osa kordamine ja selle järel — väljakirjutis); lugege seda imeilusat stseeni, mis tulvab sellisest graatsilisusest ja veetlevusest (väljakirjutis); meenutage seda luulelist elavat pilti (väljakirjutis) või seda ülevat, julget kirjeldust (väljakirjutis). Kas pole õige, et see tungib hingepõhja, paneb teie südame tugevamalt lööma, elustab ja kaunistab teie elu, tõstab teie silmis inimese

* Lõö trummi ja ära karda (saksa k.). — *Toim.*

väärikust ja tõe, headuse ning ilu pühade ideede suurt, igavest tähtsust! *Comme c'est joli, comme c'est délicieux*!»*

Vähese tutvuse tõttu tundlike preilidega ei oska me kirjutada seesuguseid meeldivaid ja kahjutuid arvustusi. Võttes seda otsekoheselt omaks ja keeldudes «publiku esteetilise kasvataja» osast, valime endale teise ülesande, mis on tagasihoidlikum ja vastab paremini meie võimetele. Me tahaksime lihtsalt teha lõppkokkuvõtte nendest andmetest, mis on laiali pillatud kirjaniku teoses ja milliseid me tunnustame kui sündinud fakti, kui meie ees asuvat elunähtust. See töö pole keeruline, kuid on hädatarvilik, sest rohke askeldamise ja puhkamise tõttu tekib harva kellelgi tahtmine iseseisvalt süveneda kirjandusliku teose kõigisse üksikasjusse, analüüsida, kontrollida ja panna omale kohale kõik arvud, millest koosneb see keeruline aruanne meie ühiskondliku elu ühe külje kohta, ja seejärel kaaluda lõpptulemust ja seda, mida see meile tõotab ning milleks ta meid kohustab. Kuid sedalaadi kontrollimine ja mõtisklus pole hr. Turgenevi viimase jutustuse puhul kaugeltki kasutu.

Me teame, et puhtad esteedid hakkavad meid otsekohe süüdistama, nagu püüaksime autorile peale sundida oma arvamusi ja tema talendile ülesandeid ette kirjutada. Seepärast teeme omapoolse reservatsiooni, olgugi et see on igav. Ei, me ei sunni autorile midagi peale, me ütleme ette, et me ei tea, missuguse sihiga ja missuguste eelnevate kaalutluste põhjal on ta kujundanud selle loo, mis moodustab jutustuse «Eelõhtul» sisu. Meie jaoks pole niivõrd tähtis see, mida autor o l i t a h t n u d öelda, kui see, mida ta on öelnud, olgugi ettekavatsematult, lihtsalt elu faktide õiglase reprodutseerimise tõttu. Just sellepärast me hindamegi iga andekat teost, et võime selles uurida meie kodumaise elu fakte, mis on muidu nii vähe avatud lihtsa pealtvaataja pilgule. Meie elul pole seni mingit avalikkust, peale ametliku; igal pool puutume kokku mitte elusate inimestega, vaid ametiisikutega, kes töötavad ühel või teisel alal: ametiasutustes — ilukirjutajatega, ballidel — tantsumeestega, klubides —

* Kui ilus see on, kui hurmav! (Prantsuse k.) — *Toim.*

kaardimängijatega, teatrites — juuksurite klientuuriga jne. Igaüks peidab oma hingeelu võimalikult sügavamale; igaüks mõõdab teid pilguga, otsekui tahaks öelda: «Ma tulin ju selleks siia, et tantsida või oma soengut näidata; noh, ja ole siis ka sellega rahul, et ma ajan oma asja, ja ära püüa, palun sind, minult pärida minu tundeid ja arvamusi.» Ja tõesti — keegi ei päri kelleltki, keegi pole kellestki huvitatud, ja kogu seltskond elab lahus, tundes pahameelt, et peab kokku tulema ametlikel puhkudel, nagu uus ooper, pidusöök kutsutud külalistele, või mingi komitee koosolek. Kus võib siis siin elu tundma õppida ja uurida inimene, kes pole end eriti pühendanud ühiskonna elukommete vaatlemisele? Ja liiatigi veel missugune mitmekesisus, isegi missugune vastandlikkus meie ühiskonna mitmesugustes ringides ja seisustes! Mõtete üle mis on ühes ringis juba muutunud labasteks ja mahajäänuteks, teises ringis ikka veel ägedalt vaieldakse; see, mida ühed tunnustavad puudulikuks ja nõrgaks, näib teistele olevat liiga järsk ning julge, jms. Selle kohta, mis ühiskonna kõlbelises elus vaob, mis võidab, mis hakkab juurduma ja ülekaalukaks muutuma, pole meil muud näitajat kui kirjandus, ja peamiselt selle ilukirjanduslikud teosed. Kirjanik-kunstnik, tundmata huvi mingite üldiste otsustuste tegemise vastu ühiskondliku mõtte ning moraali seisukorra kohta, oskab siiski igakord tabada nende olulisemaid jooni, neid eredalt valgustada ja seada mõtlejaile inimestele otse silmade ette. Sellepärast asumegi seisukohal, et niipea kui kirjanikus-kunstnikus tunnustatakse talenti, s. o. oskust tunda ja kujutada nähtuste elulist tõde, siis annavad tema teosed juba selle tunnustuse mõjulgi täiesti seaduspärase põhjuse arutada seda elu keskkonda, seda ajajärku, mis mõjutasid kirjanikku ühe või teise teose kirjutamisele. Ja kirjaniku andekuse mõõdupuuks oleks siin see, kui laialdaselt ta on haaranud elu, kui püsivad ja ammendavad on tema poolt loodud kujud.

Me pidasime tarvilikuks seda öelda selleks, et õigustada oma võtet — arutada kirjandusteose põhjal elu enda nähtusi, muide ilma, et kirjanikule oleks peale sunnitud mingeid ette välja mõeldud ideid või ülesandeid. Lugeja näeb, et meile ongi just tähtsad niisugused teosed, mil-

les elu on kajastunud iseenesest ja mitte autori poolt ette väljamõeldud kava järgi. «Tuhandest hingest» [36] me pole näiteks üldse juttu teinud, kuna selle romaani ühiskondlik külg on meie arvates vägisi sobitatud ette väljamõeldud ideele. Järelikult polegi siin millestki muust rääkida kui sellest, kui osavalt autor oma teose on koostanud. Võimatu on usaldada autori poolt esitatud faktide tõepärasust ja elavat reaalsust, sest autori suhtumine neisse faktidesse pole lihtne ega õiglane. Hoopis teistsugust autori suhtumist süžeesse näeme hr. Turgenevi viimases jutustuses nagu ka suuremas osas tema seniilmunud jutustusteski. Jutustuses «Eelõhtul» näeme ühiskondliku elu ja mõtte loomuliku käigu võitmatut mõju, millele paratamatult alistusid autori oma mõte ja kujutlusvõime.

Pidades kirjanduskriitika peamiseks ülesandeks nende tegelikkuse nähtuste selgitamist, mis põhjustasid teatava ilukirjandusliku teose, peame ühes sellega tähendama, et hr. Turgenevi jutustuste puhul on sel ülesandel ka veel eriline tähendus. Hr. Turgenevit võib õigusega nimetada meie haritud seltskonnas viimase kahekümne aasta jooksul valitsenud moraali ning filosoofia kirjanikuks ja laulikuks. Ta mõistatas kiiresti ühiskonna teadvusse sissetoodavaid uusi vajadusi, uusi ideid, ja on oma teostes tavaliselt pööranud tähelepanu (kuivõrd olud seda on lubanud) küsimusele, mis seisis päevakorral ja oli juba seltskonda hakanud ähmaselt erutama. Loodame mõnel teisel juhul kogu hr. Turgenevi kirjanduslikku tegevust algusest lõpuni läbi uurida ega hakka seepärast praegu sellest pikemalt rääkima. Ütleme ainult, et omistame suure osa sellest menust, mis hr. Turgenevil alati on olnud vene lugejaskonna juures, just autori niisugusele tundlikkusele ühiskonna elavate helikeelte suhtes, oskusele silmapilkselt reageerida igale õilsale mõttele ja ausale tundele, mis alles hakkab tungima parimate inimeste teadvusse. Muidugi on ka kirjanduslik anne iseenesest juba sellisele menule suuresti kaasa aidanud. Kuid meie lugejad teavad, et hr. Turgenevi anne ei kuulu nende titaanlike annete hulka, mis teid üllatavad ja haaravad ainuüksi juba oma poeetilise kujutlusvõimega ning kisuvad kaasa tundma niisugusele nähtusele või ideele,

mille vastu teis muidu üldse puudub poolehoid. Mitte hoogne, tormakas jõud, vaid vastupidi — just pehmus ja mingi poeetiline mõõdukus on tema ande iseloomulikud jooned. Seepärast arvame, et ta poleks suutnud võita publiku üldist sümpaatiat, kui ta oleks puudutanud küsimusi ja vajadusi, mis oleksid olnud tema lugejaile täiesti võõrad või ühiskonnas alles esile kerkimata. Mõned võib-olla oleksid ehk tõstnud esile poeetiliste kirjelduste veetlevust tema jutustustes, peenust ning sügavust mitmesuguste isikute ning situatsioonide kontuurides, kuid kahtlemata poleks sellest olnud küllalt kirjaniku kindla menu ja kuulsuse saavutamiseks. Ilma elava suhtumiseta kaasaega oleks igaühele, isegi kõige sümpaatsemale ja andekamale jutustajale saanud osaks hr. Feti[37] saatus, keda kunagi kah kiideti, kuid kelle loomingust praegu vahest ainult kümmekond asjaarmastajat mäletavad kümmekonda tema parimat luuletust. Elav suhtumine kaasaega päästis hr. Turgenevi ja kindlustas talle lugejaskonna hulgas pideva edu. Keegi sügavamõtteline kriitik heitis kunagi hr. Turgenevile koguni ette, et tema tegevuses nii tugevasti kajastuvad «kõik ühiskondliku mõtte kõikumised». Ent meie näeme kõigest hoolimata just selles hr. Turgenevi ande kõige elulisemat külge, ja seletame just sellega põhjust, miks iga tema teost on seni säärase poolehoiuga, peaaegu vaimustusega tervitatud.

Seega võime julgesti öelda, et kui juba hr. Turgenev on oma jutustuses puudutanud mõnda küsimust, kui ta on kujutanud ühiskondlike vahekordade mõnda uut külge, siis on see tagatiseks, et vastav küsimus tõesti kerkib või peatselt kerkib haritud seltskonna teadvusse, et see elu uus külg hakkab välja paistma ja tõuseb varstigi teravalt ja eredalt kõigile silmade ette. Seepärast tekib iga kord hr. Turgenevi jutustuse ilmumisel huvipärane küsimus: missuguseid elu külgi on selles kujutatud, missuguseid küsimusi puudutatud.

See küsimus esineb ka nüüd, ja hr. Turgenevi uue jutustuse suhtes on see huvitavam kui kunagi varem. Hr. Turgenevi tee oli, vastavalt meie ühiskonna arenguteele, seni ühes suunas õige selgesti ette ära määratud. Ta lähtus kõrgete ideede ning teoreetiliste püüdluste sfäärist ja võttis oma sihiks nende ideede ja püüdluste

juurutamise jõhkras ja labases tegelikkuses, mis neist on kaugele kõrvale kaldunud. Oma printsiipide võidulepääsu eest hoolitseva kangelase ettevalmistused võitluseks, tema kannatused ning langus inimliku labasuse masendava jõu ees põhjustasidki seni hr. Turgenevi jutustuste huvikülluse. Võitluse alused ise, s. o. ideed ja püüdlused, muidugi varieerusid igas teoses või väljendati aja jooksul või vastavalt oludele kindlakujulisemalt ja järsumalt. Nõnda asendas «liigset inimest» Passõnkov, Passõnkovi — Rudin [38], Rudinit — Lavretski [39]. Igaüks neist isikuist oli eelkäijast julgem ja täiuslikum, kuid nende olemus, nende iseloomu ja kogu nende olemise alus oli üks ja seesama. Nad olid uute ideede toojad teatavasse ringi, valgustajad, propagandistid — kas või üheainsa naisehinge piirides, aga ikkagi propagandistid. Selle eest on neid palju kiidetud ja tõesti — omal ajal oli neid, nagu näha, väga vaja ja nende töö oli üpris raske, auväärne ning kasulik. Mitte ilmaaegu ei kohelnud neid kõik sellise armastusega, tundsid nõnda kaasa nende hingelistele kannatustele, kahetsesid nende tagajärjetuid pingutusi. Mitte ilmaaegu ei mõtelnudki keegi tol ajal tähele panna, et kõik need härrad on toredad, üllad, targad, kuid õigupoolest logelejad inimesed. Kirjeldades nende kujusid igasugustes olukordades ja konfliktides, suhtus hr. Turgenev neisse ise harilikult liigutava osavõtlikkusega, tundes nende kannatuste pärast südamevalu, ja sedasama tunnet äratas ta pidevalt ka lugejate massis. Kui selle võitluse ja kannatuste üks motiiv hakkas juba tunduma mitteküllaldasena, kui üks iseloomu ülevuse ja õilsuse joon hakkas juba nagu kattuma teatava labasusega, siis oskas hr. Turgenev leida teisi motiive, teisi jooni, ja tabas jällegi otse lugeja südamesse ning äratas enese ja oma kangelaste vastu jällegi vaimustatud poolehoidu. Teema näis olevat ammendamatu.

Kuid viimasel ajal on meie ühiskonnas üsna selgesti ilmsiks tulnud hoopis teistsuguseid vajadusi kui need, mille tõttu kutsuti ellu Rudin ja tema veljeskond. Haritud enamiku arvamused nende isikute kohta olid põhjalikult muutunud. Kõne alla ei tulnud enam ühtede või teiste motiivide, ühe või teise püüdluse printsiibi vari-

eerumine, vaid nende tegevuse olemus kui niisugune. Selle aja jooksul, mil meie ees ilutsesid kõik need tõe ning headuse valgustatud eestvõitlejad, ülevate veenete kõneosavad märtrid, olid kasvanud uued inimesed, kellele tõearmastus ja püüete ausus polnud enam imeasjaks. Nad olid juba maast-madalast peale märkamatult ja pidevalt läbi imbunud neist mõistetest ja püüdlustest, mille pärast varematel aegadel parimad inimesed olid küpses eas pidanud võitlema, kahtlema ja kannatama.*

Seepärast on praegusaja noores seltskonnas hariduse iseloomgi omandanud teistsuguse värvingu. Neid seisukohti ja püüdlusi, mis varematel aegadel andsid eesrindliku inimese aunime, loetakse nüüd juba kõige tavalisema haritud oleku esimeseks ja hädavajalikuks tunnuseks. Gümnasistilt, keskpäraselt kadetilt, vahel koguni korralikult seminaristiltki võite tänapäeval kuulda niisuguseid arvamusavaldusi, mille pärast varematel aegadel oli sunnitud vaidlema ja ägetsema näiteks Belinski.[40] Ja gümnasist või kadetki avaldab neid arvamusi — mida omal ajal omandati nõnda vaevaliselt, võitluse hinnaga — nüüd täiesti rahulikult, ilma mingi hasardi ja kelkimiseta, nagu asja, mis ei saagi olla teisiti ega pole üldse teisiti mõeldav.

Kohates niinimetatud progressiivse vaatega inimest, ei hakka praegu enam ükski korralik inimene imestama ega satu vaimustusse, keegi ei vaata temale silma keeletu hardusega, ei suru salapäraselt ta kätt ega palu sosinal enda poole, valitud inimeste ringi — rääkima sellest, et ülekohus ja orjus on riigile hukatuseks. Vastupidi, nüüd jäädakse tahtmatu, põlgliku üllatusega peatuma inimese ees, kes ei avalda küllaldast poolehoidu

---

* Meile heideti kord juba ette erapoolikust noorema sugupõlve vastu ja osutati labasusele ning tühisusele, millele anduvat suurem osa tema esindajaist. Kuid me pole kunagi mõelnud kõiki noori inimesi valimatult kaitsta, pealegi poleks see sugugi sobinud meie eesmärgiga. Labasus ja tühisus on kõigi aegade ja vanuste päralt. Meie aga rääkisime ja räägime praegugi valitud inimestest, parimatest inimestest, mitte p ö ö b l i s t, sest Rudin ja kõik temataolised iseloomud ei kuulunud ju pööbli, vaid oma aja parimate inimeste hulka. Muide, me ei eksi, kui ütleme, et ka ühiskonna massis on hariduslik tase viimasel ajal ikkagi tõusnud. — *N. D.*

avalikkuse, omakasupüüdmatuse, isikuvabaduse jne. vastu. Nüüd peavad isegi need inimesed, kes südamepõhjas progressiivseid ideid ei poolda, teesklema nende pooldamist, et pääseda korralikku seltskonda. On selge, et niisuguses olukorras kaotavad endised headuse külvajad, rudinlikku tüüpi inimesed, tunduva osa oma senisest krediidist. Neid austatakse nagu vanu õpetajaid: kuid harva oleks mõni mõistuse juures olev inimene valmis uuesti kuulama neid õpetusi, mida võeti vastu nii suure ahnusega varem, lapseeas ja esialgse arenemise ajal. Vaja on juba midagi muud, vaja on minna edasi.*

«Kuid,» võidakse meile öelda, «ühiskond pole ju jõudnud oma arengus äärmise punktini: on võimalik edasine vaimne ja kõlbeline täienemine. Järelikult on ühiskonnal vaja nii juhte kui ka tõekuulutajaid ja propagandiste, ühe sõnaga — rudinlikku tüüpi inimesi. Oletamegi, et kõik enneolnu on omaks võetud ja läinud avalikku teadvusse. Ent see ei tee veel võimatuks seda, et ilmuvad uued rudinid, uute, kõrgemate tendentside jutlustajad, ja hakkavad jälle võitlema ning kannatama ja jälle enese vastu äratama seltskonna poolehoidu. See teema on oma sisult tõesti ammendamatu ja võib niisugusele kirjanikule nagu hr. Turgenev alati tuua uusi loorbereid.»

Oleks kahju, kui seesugune vahemärkus osutuks õigeks just praegu. Õnneks näib see meie kirjanduse viimase arengujärgu poolt kummutatud olevat. Arutades abstraktselt ei saa jätta tunnistamata, et mõte ühiskonna

---

* Sellele mõttele näib võib-olla vastu rääkivat see haruldane menu, mis saab osaks meie neljakümnendate aastate kirjanike teoste mõnedele väljaannetele. Eriti veenvaks näiteks võiks olla Belinski, kelle teosed levisid kiirelt, nagu räägitakse, kaheteistkümnes tuhandes eksemplaris. Kuid meie arvates on just see fakt meie mõtte paremaks kinnituseks. Belinski oli eesrindlikuim eesrindlikest, temast kaugemale pole läinud ükski tema vanusekaaslane, ja seal, kus mõne kuuga osteti õhinal ära kaksteist tuhat eksemplari, pole rudinitel lihtsalt enam midagi teha. Belinski menu ei tõenda sugugi, nagu oleksid tema ideed meie seltskonnale alles uued ja nagu nõuaks nende levitamine suuri jõupingutusi, vaid just seda, et nad on nüüd enamikule kallid ning pühad, ja et nende jutlustamine ei nõua praegu enam uutelt tegelastelt kangelasmeelt ega erilisi andeid. — *N. D.*

igavesest liikumisest ja ideede igavesest vahetusest, järelikult ka alatisest vajadusest nende ideede jutlustajate järele, on täiesti õige. Kuid peab ju arvestama ka seda, et ühiskonnad ei ela ainult selleks, et arutada ja vahetada ideesid. Ainult seepärast ongi ideedel ja nende järkjärgulisel arenemisel oma tähtsus, et tekkides juba olemasolevaist faktidest, ideed alati ennetavad muudatusi tegelikkuses eneses. Teatud olukord tekitab ühiskonnas tarviduse, see tarvidus läheb teadvusse; selle järel, kui see on pääsenud üldisse teadvusse, peab toimuma faktiline muudatus kõikide poolt tajutud tarviduse rahuldamiseks. Seega peab ühiskonnas teatavate ideede ja püüdluste teadvusse kerkimise ajajärgule alati järgnema nende teostamise ajajärk; mõtisklustele ja jutuajamistele peab järgnema tegu. Nüüd tuleks küsida: mida siis on meie seltskond viimase 20—30 aasta jooksul teinud? Esialgu mitte midagi. Ta õppis, arenes, kuulas rudineid, tundis kaasa nende ebaõnnele õilsas võitluses veendumuste pärast, valmistas ennast ette tegevuseks, kuid ta pole midagi teinud... Pähe ja südamesse on kogunenud nii palju kaunist; valitsevas olukorras on märgatud nii palju totrat ja autut; inimeste hulk, «kes end peavad ümbritsevast tegelikkusest kõrgemaks», kasvab iga aastaga, nii et varsti oleksid nagu kõik tegelikkusest kõrgemal... Tundub, nagu poleks põhjust soovida, et jätkaksime igavesti seda piinarikast liikumist lahkhelide, kahtluste ja abstraktsete hingevalude ning lohutuste teel. On vististi selge, et me nüüd ei vaja niisuguseid inimesi, kes veel enam «tõstaksid meid ümbritsevast tegelikkusest kõrgemale», vaid selliseid, kes tõstaksid (või õpetaksid meid tõstma) tegelikkuse enda nende ratsionaalsete nõuete tasemele, mille suhtes me oleme juba teadlikuks muutunud. Lühidalt, meil on vaja teoinimesi, aga mitte neid, kelle alaks on abstraktsed, alati pisut epikuurlikud targutused.

Teadvus tolles on avaldunud, olgugi ähmaselt, paljudes inimestes juba «Aadlipesa» ilmumisel. Hr. Turgenevi andekus koos tema õige tegelikkuse vaistuga kandis teda ka seekord raskest olukorrast võidukana välja. Ta oskas Lavretskit asetada nõnda, et pole sünnis tema üle ironiseerida, kuigi ta kuulub sellessesamasse tegevuseta

tüüpide sugupõlve, kellele me vaatame muigega. Tema olukorra dramaatilisus ei peitu enam võitluses iseenda jõuetuse vastu, vaid kokkupõrkes selliste arusaamade ja kommetega, mille vastu võitlemine peaks tõesti tekitama hirmu ka energilisele ja julgele inimesele. Ta on abielus ja lahkus oma naise juurest; kuid ta on hakanud armastama puhast, päikesepaistelist olevust, keda on kasvatatud niisugustes arusaamistes, mille järgi armastus naisemehe vastu on kohutav kuritegu. Seejuures aga armastab neiu ka teda, ja mehe pretensioonid võivad alatasa ning hirmsal kombel piinata neiu südant ja südametunnistust. Niisuguse olukorra pärast tulevad tõesti peale kibedad ja rasked mõtted, ja meil on meeles, kui valusalt tõmbus kokku meie süda, kui Lavretski, jättes Liisaga jumalaga, talle ütles: «Ah, Liisa! Liisa! Kui õnnelikud oleksime võinud olla!», ja kui Liisa, oma hingepõhjas juba alistunud nunn, talle vastas: «Te näete ise, et meie õnn ei olene meist, vaid jumalast,» ja Lavretski alustas: «See on ju sellepärast, et teie . . .» kuid ei lõpetanud . . . On meeles, et lugejad ja kriitikud vaimustusid paljust muustki selles romaanis. Kuid meie jaoks peitub tema kõige olulisem huvi selles traagilises kokkupõrkes, mis toimus Lavretskiga, kelle passiivsust meie just käesoleval juhul ei saa jätta andestamata. Siin ei esine Lavretski isegi — otse nagu murdes truudust oma tüübi ühele põlisele joonele — peaaegu üldse propagandistina. Esimesest kohtumisest peale Liisaga, kui neiu läks jumalateenistusele, kapituleerub ta kogu romaanis neiu vankumatute arusaamade ees ega julge kordagi talle läheneda külmade veenmistega vastupidises. Kuid seegi sünnib muidugi sellepärast, et siin oleks propaganda just selleks teoks, mida Lavretski ja kogu tema veljeskond kardavad. Kõige selle juures näib meile (või vähemalt näis romaani lugemisel), et just Lavretski seisukord, just hr. Turgenevi poolt valitud ja vene elus nii tuttav kollisioon peaks [olema mõjuvaks propagandaks ja] viima iga lugeja tervele reale mõtetele meie elu määravate arusaamade tohutu suure osa tähtsusest. Nüüd, igasuguste trükitud ja suuliste arvamusavalduste põhjal, me teame, et õigus ei olnud täiesti meie poolel: paljud lugejad mõistsid Lavretski seisukorra tähendust teisiti

või ei teinud seda endile üldse selgeks. Kuid et temas on midagi seaduspäraselt traagilist ja mitte illusoorset, sellest saadi aru, ja see, koos kõrgekvaliteedilise välise viimistlusega kindlustas «Aadlipesale» kogu vene lugejaskonna vaimustatud poolehoiu.

Pärast «Aadlipesa» võis hr. Turgenevi uue teose saatus tekitada kartusi. Ülevate karakterite loomise tee, keda saatuselöögid sunnivad alistuma, oli muutunud väga libedaks. «Aadlipesast» tekitatud vaimustuse sekka kuuldus ka hääli, mis väljendasid rahulolematust Lavretskiga, kellelt oli oodatud rohkemat. Autor ise oli pidanud tarvilikuks tuua oma jutustusse Mihhalevitš, et ta sõimaks Lavretskit logardiks. Ja samal ajal ilmunud Ilja Iljitš Oblomov selgitas lõplikult ning järsult kogu vene publikule, et nüüd oleks parem, kui jõuetu ja tahtenõrk inimene ei ajakski enam rahvast naerma, et ta parem lamaks oma diivanil kui et jookseks ringi, sekeldaks, lärmaks, targutaks ning aastaid ja aastakümneid kannaks sõelaga vett. Oblomovi läbi lugenud, mõistis publik tema sugulust «liigsete inimeste» huvitavate isiksustega ja taipas, et need inimesed on praegu tõepoolest liigsed ja et neist on niisama vähe tolku kui armsast Ilja Iljitšistki. «Mida siis loob hr. Turgenev nüüd?» mõtlesime meie ja hakkasime suure huviga «Eelõhtut» lugema.

Praeguse hetke vaist ei jätnud autorit hätta ka nüüd. Jõudnud selgusele, et endised kangelased on juba oma töö teinud ega suuda enam äratada meie seltskonna parimas osas endist poolehoidu, otsustas autor neist loobuda, ja tabanud mõnes katkendlikus avalduses uute elunõuete puhangut, katsus asuda teele, millel toimub praegusaja progressiivne liikumine ...

Hr. Turgenevi uues jutustuses me kohtame teistsuguseid situatsioone, teistsuguseid tüüpe, kui olime harjunud nägema tema varajasema perioodi teostes. Kogu uue jutustuse ülesehitust läbib ühiskondlik vajadus teo, elava teo järele ning surnud, astraktsete printsiipide ja passiivsete vooruste vastu alanud põlgus. Kahtlemata on igaüks, kes loeb meie artiklit, juba «Eelõhtut» lugenud. Seepärast esitame jutustuse sisu ümberjutustamise asemel ainult lühikese ülevaate tolle peamistest iseloomudest.

Romaani kangelaseks on tõsise mõttelaadi ja ener-

gilise tahtega neiu, kes kannab südames humaanseid püüdlusi. Iseäralike perekondlike olude tõttu on tema arenemine toimunud õige omapäraselt.

Tema isa ja ema olid väga piiratud, olgugi mitte kurjad inimesed; ema paistis koguni välja südameheadusega ja pehmusega. Juba lapsepõlvest peale pääses Jelena perekondlikust despotismist, mis hävitab juba eos nii palju kauneid iseloome. Ta kasvas üksi, ilma sõbratarideta, ja täiesti vabalt; teda ei kitsendanud ükski formalism. Tema isa, Nikolai Artemitš Stahhov, nürivõitu mees, kes aga püüdis teeselda skeptilise põhilaadiga filosoofi ja hoidis end perekonnaelust eemale, oli algul aina kütkestatud oma väikesest Jelenast, kelles juba varakult tulid ilmsiks harukordsed anded. Kuni Jelena oli väike, jumaldas ta ka omalt poolt oma isa. Ent Stahhovi vahekord abikaasaga polnud täiesti rahuldav: ta oli abiellunud Anna Vassiljevnaga tema kaasavara pärast ja tal puudusid oma naise vastu sügavamad tunded; ta suhtus naisesse peaaegu halvakspanuga ja eemaldus tema juurest aeg-ajalt Avgustina Hristianovna seltskonda, kes teda kooris ja ninapidi vedas. Anna Vassiljevna, haige ja tundeline naine, umbes nagu Marja Dmitrijevna «Aadlipesast», kannatas alandlikult oma olukorda, kuid ei suutnud hoiduda selle üle kõigile majas kaebamast, muuseas isegi tütrele. Niimoodi muutus Jelena peatselt ema südamevalude hooldajaks ja hakkas vastu tahtmist tema ja isa vahel kohut mõistma. Tema iseloomuerksuse tõttu avaldas see suurt mõju tema seesmiste jõudude arengule. Mida vähem ta käesoleval juhul võis tegutseda praktiliselt, seda enam jätkus tööd tema mõistusele ja fantaasiale. Sunnituna lapsest saadik lähemalt uurima oma lähedaste inimeste omavahelisi suhteid, võttes nii südame kui ka peaga osa nende vahekordade tähenduse selgitamisest ja otsuse tegemisest nende kohta, harjutas Jelena endale varakult külge iseseisva mõtlemise ning teadliku suhtumise kõigesse ümbritsevasse. Stahhovite perekondlikke vahekordi kirjeldab hr. Turgenev väga põgusalt, kuid selles ülevaates on sügavalt-õigeid vihjeid, mis väga hästi selgitavad Jelena iseloomu esialgset arengut. Oma loomult oli ta muljetele vastuvõtlik ja tark laps; tema positsioon isa ja ema vahel tekitas temas

varakult tõsiseid mõtteid, kergitas teda varakult iseseisvasse, valitsevasse ossa. Ta tõusis vanemate inimeste tasemele, muutis neid oma kaebealusteks. Ja ühtaegu polnud tema mõtisklused külmad, vaid nendega sulas ühte kogu tema hing, sest tegemist oli talle liiga lähedaste, liiga kalliste inimestega, vahekordadega, millega olid seotud tütarlapse kõige pühamad tunded, kõige elavamad huvid. Just sellepärast mõjutasidki tema mõttemõlgutused otseselt tema südamlikku poolehoidu: isa jumaldamiselt siirdus ta kirglikule kiindumisele emasse, kelles ta hakkas nägema rõhutut, kannatavat olevust. Kuid selles armastuses ema vastu polnud midagi vaenulikku isa suhtes, kes polnud ei kurjategija, ei eriline lollpea ega ka majatürann. Ta oli ainult väga tavaline keskpärasus, ja Jelena muutus tema vastu külmaks, otsustanud — algul instinktiivselt, hiljem aga võib-olla ka teadlikult, et pole midagi, mis eest teda armastada. Siis nägi ta peatselt sedasama keskpärasust ka emas, ja kirgliku armastuse ja austuse asemele jäi tema südamesse ainult kahetsuse ning üleoleva heatahtlikkuse tunne: hr. Turgenev iseloomustas neiu suhtumist emasse väga tabavalt, tähendades, et tütar «käitus emaga nagu haige vanaemaga». Ema tunnustas tütre üleolekut; isa aga muutus tütre vastu külmaks, niipea kui viimane hakkas vaimselt temast mööda jõudma, mis muide polnud kuigi raske; ta otsustas, et tütar on veidrik, ja eemaldus temast.

Tütres aga kasvas vahepeal ikka suuremaks ja avardus kaastundlik, humaanne tunne. Valutunne võõra kannatuse pärast tekkis tema lapselikku südamesse muidugi ema kurbusest masendatud ilme tõttu veel enne, kui tütarlaps hakkas õieti taipama, milles asi seisab. See valu andis end talle alatiselt tunda, kaasus temaga igal sammul tema arengus, andis tema mõtteile erilise mõtlik-tõsise laadi, kutsus temas vähehaaval esile ja määratles aktiivseid püüdlusi ning suunas nad kõik kirglikult, võitmatult otsima kõikide inimeste hüvangut ning õnne. Need otsingud olid alles ähmased, Jelena võimed veel nõrgad, kui tema mõtted ja unistused leidsid uut toitu, uue eseme oma osavõtlikkusele ja armastusele — veidras tutvuses kerjustüdruku Katjaga. Kümne aasta-

selt muutus ta selle tüdruku sõbraks, käis salaja temaga aias kohtamas, kandis talle maiustusi, kinkis rätikuid, peenraha (mänguasju Katja vastu ei võtnud), istus temaga koos tundide kaupa, sõi rõõmsa alandlikkusetundega tema kõva leiba; kuulas tema jutustusi, õppis ära tema lemmiklaulu, kuulis varjatud lugupidamise ja hirmuga, kuidas Katja lubas oma kurja tädi juurest minema joosta, et elada kõiges jumalikus vabaduses, ja unistas ka ise sellest, kuidas ta võtab reisipauna ja läheb koos Katjaga. Katja suri varsti, kuid tutvus temaga ei võinud jätta vajutamata Jelena iseloomu teravaid jälgi. Tema puhtale, inimlikule, kaastundlikule kalduvusele lisandas see veelgi uue külje: sisendas Jelenale selle põlguse või vähemalt range ükskõiksuse rikka elu ülearuste liialduste vastu, mis alati tungib mitte täiesti rikutud inimese hinge, kui nähakse abitut viletsust. Peatselt süttis kogu Jelena hing tegeva headuse ihast, ja see iha rahuldus algul nende tavaliste halastustegudega, millega Jelena võis hakkama saada. «Kerjused, näljased, haiged huvitasid, erutasid teda, panid ta piinlema; ta nägi neid unes, päris kõigilt oma tuttavailt nende järele.» Koguni «kõik loomad, kellele liiga tehti, viletsad hoovikoerad, surmale määratud kassipojad, pesast väljakukkunud varblased, isegi putukad ja roomajad leidsid Jelenas oma soosija ning kaitsja: ta ise toitis neid ega tundnud jälkust nende vastu».* Tema isa nimetas kõike seda labaseks õrnutsemiseks; kuid Jelena polnud sentimentaalne, sest sentimentaalsust iseloomustab just tundmuste ja sõnade üleküllus seoses aktiivse armastuse täieliku puudumisega, Jelena tunne aga püüdis alati väljenduda teos. Ta ei sallinud tühje hellitlusi ja õrnusi ega omistanud üldse tähtsust sõnadele ilma teota ning pidas lugu ainult praktiliselt kasutoovast tegevusest. Isegi luulest ei pidanud ta lugu ega teadnud kunstialadest kuigi palju.

Kuid aktiivsed hingelised püüdlused valmivad ja tugevnevad ainult laialdase ja vaba tegevuse taustal. Et

---

* Käesolevas teoses toodud tsitaatide redigeerimisel on kasutatud osaliselt jutustuse «Eelõhtul» 1953. a. eestikeelset väljaannet. — *Toim.*

omandada julgust ja otsustavust, mis on vajalikud tegevaks võitluseks, et teha kindlaks oma võimete ulatus ja osata neile leida vastav töö, selleks peab oma võimeid korduvalt proovile panema, kogema äpardusi ja konflikte, selgitama, mis maksavad igasugused pingutused ja kuidas ületatakse kõiksuguseid takistusi. Hoolimata kõigest arenemise vabadusest ei suutnud Jelena leida küllaldasi abinõusid oma võimete tegelikuks harjutamiseks ja oma püüete rahuldamiseks. Keegi ei takistanud teda tegemast kõike, mida ta tahtis; kuid teha polnudki midagi. Teda ei koormatud süstemaatilise hariduskäigu pedantsusega ja seetõttu oskas ta end harida, ilma et oleks võtnud omaks hulka eelarvamusi, mis on lahutamatud süsteemidest, õppekursustest ja üldse haridustegevuse rutiinist. Ta luges palju ja osavõtlikult, kuid lugemine üksi ei suutnud teda rahuldada; sellel oli ainult see mõju, et mõistuslik külg arenes. Jelenas teistest tugevamini ja et vaimne nõudlikkus hakkas ületama isegi südame elavaid nõudmisi. Armuandide jagamine, kutsikate ja kassipoegade eest hoolitsemine, kärbeste kaitsmine ämbliku eest ei suutnud samuti teda rahuldada; kui ta sai suuremaks ja targemaks, ei võinud selle tegevuse kasinus tema eest märkamata jääda; pealegi nõudis see tegevus temalt väga vähe pingutusi ega suutnud täita tema elu. Ta vajas midagi suuremat, midagi kõrgemat; kuid mida — seda ta ei teadnud, ja kui teadiski, siis ei osanud ta asjast kinni hakata. Seepärast oligi ta alatiselt mingis erutuses, ikka ootas ja otsis midagi; tema välimuski omandas sellest mingi iseäraliku iseloomu.

«Kogu ta olemuses, tähelepanelikus ja veidi arglikus näoilmes, selges, kuid muutlikus pilgus, pinguldatuna tunduvas naeratuses, vaikses ja ebaühtlases hääles oli midagi närvilist, elektriseeritut, midagi ägedat ja kärsitut...»

Oli selge, et ta asus ikka veel ebamäärastes kahtlustes enda suhtes, ta polnud veel kindel oma osas. Ta mõistis, mida ta ei vaja, ja vaatas uhkelt ning sõltumatult oma elu tavalisele miljööle. Kuid mida ta vajas, ja peaasi — mida tal teha, et saavutada seda, mida oleks vaja — seda

ta veel ei teadnud, ja seetõttu oligi kogu tema olek pingul, ebatasane, kärsitu. Ta on alatiselt ootel, ta elab alatiselt millegi eelõhtul... Ta on valmis asuma kõige elulisemale, energilisemale tegevusele, kuid asuda tegevusele omaette, üksipäini, — seda ta ei julge.

See julguse puudumine, see naiskangelase tegelik passiivsus, hoolimata seesmiste jõudude rikkusest ja piinavast tegevusihast, üllatab meid vastu tahtmist ja sunnib meid nägema Jelena isikus midagi lõpetamatut. Kuid selles isiksuse lõpetamatuses, praktilise osa puudumises me näemegi hr. Turgenevi naiskangelase elavat seost kogu meie haritud seltskonnaga. Selle järgi, kuidas on põhiliselt kavandatud Jelena iseloom, esineb ta erandliku nähtusena, ja kui ta tõesti oleks igal pool oma vaadete ning püüdluste väljendajaks, siis osutuks ta vene seltskonnale võõraks ega omaks meie jaoks seda lähedat tähendust nagu praegu. Ta oleks väljamõeldud isik, taim, mida on eduta ümber istutatud meie mulda kuskilt mujalt maalt. Kuid õige tegelikkuse instinkt ei lubanud hr. Turgenevil omistada oma naiskangelasele praktilise tegevuse täielikku kooskõla teoreetiliste seisukohtade ning seesmiste hingeliste liigutustega. Meie ühiskondlik elu ei paku selleks veel kirjanikule materjali. Kogu meie seltskonnas on praegu märgata just alles ärganud soovi asuda tõelise töö juurde, teadvust igasuguste ilusate mänguasjade, ülevate targutuste ja liikumatute vormide labasusest, millega oleme nii kaua oma meelt lahutanud ja end narriks teinud. Ent me pole ikkagi veel lahkunud sellest sfäärist, kus me võisime nii rahulikult magada, pealegi pole meil hästi teada, kus on uks; ja kui keegi teabki, siis kardab ta seda veel avada. See ühiskonna raske, ängistav üleminekuseisukord vajutab paratamatult oma pitseri ka tema keskkonnast lähtunud kunstiteosele. Ühiskonnas võib leiduda üksikuid tugevaid iseloome, üksikud isikud võivad jõuda kõrgele kõlbelise arengu tasemele; ja siis ilmub selliseid isiksusi ka kirjanduslikes teostes. Kuid see kõik jääbki ainult isiku iseloomukirjelduseks, seda ei kanta üle ellu; seda peetakse võimalikuks, kuid tegelikult seda ei toimu. «Oblomovi» Olgas me nägime ideaalset naist, kes oli oma arengus kogu muust seltskonnast kaugele ette jõudnud; kus aga

on tema praktiline tegevus? Näib, nagu oleks ta võimeline uut elu looma, kuid ta elab ikkagi niisama labaselt nagu kõik tema sõbrataridki, sest sellest labasusest pole tal kuhugi pääsu. Stolz meeldib talle kui energiline, tegev iseloom; kuid temagi ilmub meie ette — hoolimata «Oblomovi» autori kõigest iseloomukirjelduse kunstist — ainult oma võimetega ega lase paista, kuidas ta neid rakendab. Tal pole pinda jalge all, ta hõljub meie ees nagu mingis udus. Hr. Turgenevi Jelenas näeme nüüd uut katset luua energilist aktiivset iseloomu, ega või öelda, nagu poleks see iseloomu enda kirjeldus autoril õnnestunud. Kuigi neid on vähe, kes on juhtunud kohtama selliseid naisi nagu Jelena, on selle eest muidugi paljudel tulnud kõige tavalisemaiski naistes tähele panna tema ühe või teise iseloomujoone idusid, võimalust paljude tema püüete arendamiseks. Kui ideaalne isik, kes on koostatud meie ühiskonnas arenevaist parimaist elementidest, on Jelena meile arusaadav ja lähedane. Tema püüdedki on meile kõigiti selged: Jelena on nagu vastuseks Olga küsimustele ja kahtlustele, kes, elanud mõnd aega Stolziga, igatseb ja nukrutseb ega suuda iseendale aru anda — mille üle. Jelena kuju selgitab selle nukruse põhjuse, mis paratamatult tabab iga vene inimest, olgu tema isiklikud olud kuitahes head. Jelena ihkab tegevat headust, ta otsib võimalusi luua enda ümber õnne, sest ta ei suuda mõista mitte ainult oma õnne, vaid ka oma hingerahu võimalustki, kui tema ümber on häda, õnnetused, vaesus ja tema ligimeste alandamine.

Kuid missugust tegevust, mis vastaks niisugustele seesmistele nõuetele, võis siis hr. Turgenev oma naiskangelasele anda? Sellele on isegi abstraktsel kombel raske vastata; ja seda tegevust kunstipäraselt luua on nüüdisaja vene kirjanikul vististi ka veel võimatu. Tegevust pole kuskilt võtta ja autor sundis vastu tahtmist oma naiskangelast oma kõrgeid püüdlusi ilmutama odaval viisil armuannete andmisega ning mahajäetud kassipoegade päästmisega. Ta aga ei oska ja kardab asuda tegevusele, mis nõuab suurt pingutust ja võitlust. Ta näeb kõiges, mis teda ümbritseb, et üks rõhub teist, ja sellepärast, just oma humaanse, arenenud südame tõttu, püüab ta kõigest kõrvale hoida, et ka ise mitte hakata

kuidagimoodi teisi rõhuma. Majas pole tema mõju milleski märgata; isa ja ema on talle nagu võõrad; nad kardavad tema autoriteeti, kuid tema ei pöördu kunagi nende poole nõuande, juhatuse või nõudmisega. Tema pärast elab majas seltsiline Zoja, noor heasüdamlik sakslanna; Jelena hoidub temast kõrvale, ta peaaegu ei räägigi temaga, ja nende vahekord on väga jahe. Sealsamas elab ka Šubin, noor kunstnik, kellest me kohe räägime; Jelena hävitab teda oma rangete otsustega, kuid ei mõtlegi taotleda tema peale mingi mõju avaldamist, mis aga oleks mehele muidu väga kasulik. Kogu jutustuses ei leidu ainustki juhtu, kus tegeva headuse ihk oleks Jelenat sundinud end ümbritseva keskkonna asjadesse segama ja milleski oma mõju avaldama. Me ei arva, et see oleneks autori juhuslikust veast; ei, alles hiljuti, ja mitte naiste, vaid meeste hulgas, kerkis meie seltskonnas esile ja hiilgas iseäralik tüüp inimesi, kes olid uhked oma eemaletõmbumisele neid ümbritsevast keskkonnast. «Siin on võimatu ennast hoida puhtana,» rääkisid nad, «ja pealegi on kogu see keskkond nii tühine ja labane, et parem on temast kõrvale hoida.» Ja nii nad eemaldusidki, tegemata ainustki energilist katset selle labase keskkonna parandamiseks, ja nende eemaldumist peeti ainsaks ausaks väljapääsuks oma seisukorrast, seda ülistati kui kangelastegu. On loomulik, et nähes niisuguseid eeskujusid ja seisukohti, autor ei võinud Jelena kodust elu valgustada paremini, kui asetades ta täiesti väljapoole seda elu. Muide, nagu me ütlesime, on jutustuses Jelena jõuetusele antud eriline motiiv, mis järeldub tema naiselikust humaansest tundest: ta kardab igasuguseid kokkupõrkeid — mitte sellepärast, et tal puuduks mehisus, vaid kartusest kedagi solvata ja kahjustada. Kuna ta pole kunagi kogenud täisväärtuslikku, tegevat elu, kujutleb ta ikka veel, et tema ideaale võib teostada [võitluseta,] ilma et kellelegi oleks tekitatud kahju. Pärast üht vahejuhtumit (kui Insarov oli heroiliselt visanud vette purjus sakslase) kirjutas ta oma päevikusse:

«Jah, temaga naljatada ei tohi ning teiste kaitseks oskab ta välja astuda. Kuid milleks see tigedus, need värisevad huuled, see

mürk silmis? Aga võib-olla teisiti ei saa? Ei saa olla mees, võitleja ning jääda rahulikuks ja leebeks?»

See lihtne mõte tuli tal pähe alles nüüd ja pealegi veel küsimusena, mille ta jätabki lahendamata.

Selles ebamäärasuses, selles tegevusetuses millegi lakkamatul, ängistaval ootel elabki Jelena oma kahekümnenda eluaastani. Tal on vahel väga raske; ta on teadlik, et tema võimed lähevad asjatult raisku, et tema elu on tühi; ta lausub endamisi: «Läheksin kas või teenijaks kuskile, tõepoolest — mul oleks kergem.» See rusutud seisukord tugevneb temas veelgi selle tõttu, et ta ei leia kuskilt vastukaja oma tunnetele, et ta kelleski ei näe endale tuge. Puhuti tundub talle, nagu tahaks ta midagi, mida keegi ei taha, millest keegi kogu Venemaal ei mõtle... Tal hakkab õudne, ja kaastundmuse vajadus areneb suuremaks, ta ootab põnevuse ja värinaga teist hinge, kes oleks osanud teda mõista, oleks reageerinud tema pühadele tunnetele, teda abistanud, teda õpetanud — mida teha. Temas tekkis mõnikord soov kellelegi anduda, oma olemuses kellegagi ühte sulada, ja talle muutub ebameeldivaks koguni see iseseisvuski, millega ta nii üksildasena seisis talle lähedaste inimeste ringis.

«Kuueteistkümnendast eluaastast peale elas ta omaenda elu, kuid üksildast elu. Tema hing süttis ja kustus üksilduses, ta peksles nagu lind puuris, ehkki puuri ei olnud; keegi ei piiranud tema vabadust, keegi ei hoidnud teda kinni, tema aga igatses ja kippus kuhugi. Vahel ei mõistnud ta end isegi, tundis hirmu iseendagi ees. Kõik, mis teda ümbritses, näis talle kas mõttetuna või arusaamatuna. «Kuidas võib elada armastuseta — armastada aga pole kedagi,» mõtles ta, ja tal hakkas õudne neist mõtetest, neist tunnetest.»

Nõnda oli meelestatud tema süda, kui teda suvel Kuntsovo suvilas tabab jutustuse sündmustik. Lühikese aja jooksul ilmub tema ette kolm inimest, kellest üks kisub enesega kaasa kogu tema hinge. Siin esineb muide ka neljas episoodiliselt sissetoodud, kuid kah mitte liigne härra, keda me samuti arvame teiste hulka. Kolm neist isandaist on venelased, neljas — bulgaarlane, ja temas leidiski Jelena oma ideaali. Vaatame kõiki neid härrasid lähemalt.

Üks noormeestest on omamoodi kirglikult Jelenasse

armunud kunstnik Pavel Jakovlitš Šubin, kena ja graatsiline, umbes kahekümne viie aastane nooruk, heasüdamlik ja teravamõtteline, lõbus ja kirglik, muretu ja andekas. Ta on Jelena ema Anna Vassiljevna nõopoeg, on seepärast neiule kõigiti lähedane ja loodab pälvida selle tõsist poolehoidu. Kuid Jelena vaatab talle alati üleolevalt, ja peab teda üsna taibukaks, kuid hellitatud lapseks, keda ei saa võtta tõsiselt. Šubin ütleb muide oma sõbrale: «Oli aeg, kui ma talle meeldisin,» ja tal on meeldimiseks tõesti palju eeldusi; pole ime, et Jelena pidas hetkeks tema häid omadusi tähtsamaks kui puudusi. Kuid peagi nägi ta selle iseloomu kunstilisust, nägi, et siin oleneb kõik silmapilgust, pole midagi kindlat ja usaldusväärset, kogu organism koosneb vasturääkivustest: laiskus summutab anded, asjatult raisatud aeg tekitab aga hiljem viljatuid patukahetsusi, tekitab meelepaha, äratab põlgust iseenda vastu, mis on omakorda lohutuseks äparduste puhul ja paneb enda üle uhkust tundma ning iseennast imetlema. Kõike seda mõistis Jelena instinktiivselt ilma raske kahevaheloleku piinata ja seetõttu on tema otsus Šubini kohta täiesti rahulik ning kurjuseta. «Teie kujutate ette, nagu oleks minus kõik teeseldud: te ei usu minu kahetsust, ei usu, et võin siiralt nutta!» ütleb talle kord meeleheitesööstis Šubin. Ja Jelena ei vasta: «Ei usu,» vaid ütleb lihtsalt: «Ei, Pavel Jakovlitš, ma usun teie kahetsust ja usun ka teie pisaraid: kuid mulle tundub, nagu teeks teile see kahetsus ja teeksid koguni pisaradki lõbu.» Šubin otse võpatas sellest lihtsast hukkamõistust, mis pidi tõepoolest tungima sügavasti tema südamesse. Ta ise polnud kunagi arvanud, et tema meeleolupuhanguid, vastuolusid, kannatusi, visklemisi ühelt poolt teise oli võimalik nii õieti ja lihtsalt mõista ning seletada. Selle selgitamise järel lakkab ta koguni olemast «huvitav mees». Ja tõesti, niipea kui neiu kujundas tema kohta oma arvamuse, ei huvita Šubin teda enam, Jelenal on ükskõik, kas Šubin on siin või pole, kas ta teda mäletab või on unustanud, kas ta teda armastab või vihkab; Jelenal pole temaga midagi ühist, kuigi ta on valmis meest otsekoheselt kiitma, kui ta midagi teeb, mis on tema ande kõrgusel . . .

Keegi teine vallutab tema mõtted. See on sootuks teist laadi inimene. Ta on kohmakas, vanamoeline, tema nägu on inetu ja koguni pisut koomilinegi, kuid väljendab harjumust mõtelda ning ilmutab südameheadust. Peale selle võis autori sõnade järgi «kogu tema kohmakas olemuses märgata mingi k o r r a l i k k u s e p i t s e r i t». See on Andrei Petrovitš Bersenev, Šubini lähim sõber. Ta on filosoof, õpetlane, loeb Hohenstaufenite ajalugu ning muid saksakeelseid raamatuid, ja on täis tagasihoidlikkust ning enesesalgavust. Šubini hüüatuste peale: «Meil on vaja õnne, õnne! Me võidame endile kätte õnne!» vastab ta umbusklikult: «Nagu poleks olemas midagi kõrgemat kui õnn,» ja seejärel toimub nende vahel järgmine vestlus:

«Näiteks?» küsis Šubin ja jäi seisma.

«Näiteks meie sinuga, nagu sa räägid, oleme noored, oleme head inimesed, oletame nii; igaüks meist ihaldab õnne... Kuid kas on see ikka seesama sõna «õnn», mis ühendaks, sütitaks meid mõlemaid, sunniks meid teineteisele kätt sirutama? Kas see pole siiski mitte egoistlik, ma tahaksin öelda, lahutav sõna?»

«Aga kas sa tead selliseid sõnu, mis ühendavad?»

«Jah; ja neid pole vähe; sinagi tunned neid.»

«Noh-noh. Mis sõnad need on?»

«Võta kas või kunst — kuna sa oled kunstnik — kodumaa, teadus, vabadus, õiglus.»

«Aga armastus?» küsis Šubin.

«Ka armastus on ühendav sõna; kuid mitte see armastus, mida sina praegu ihaldad; mitte armastus-nauding, vaid armastus-ohver.»

Šubin süngestus.

«See sobib sakslastele, mina aga tahan armastust enda jaoks: tahan olla number esimene.»

«Number esimene,» kordas Bersenev. «Mulle aga näib: selles, et saada teiseks numbriks, ongi kogu meie elu mõte.»

«Kui kõik hakkavad tegema nii, nagu sina soovitad,» lausus Šubin virila grimassiga, «siis ei hakka keegi maa peal ananasse sööma; kõik hakkavad neid teistele jätma.»

«Tähendab, ananasse pole vaja; muide, ära karda — alati leidub sääraseid, kes on valmis isegi leivapalukest teise suu juurest endale kahmama.»

Sellest jutuajamisest on näha, missugused õilsad printsiibid on Bersenevil ja kuivõrd tema hing on võimeline selleks, mida nimetatakse enesesalgamiseks. Ta avaldab otsekohest valmisolekut ohverdada oma õnn ühele neist sõnadest, mida ta nimetab «ühendavaiks». Sellega peaks

ta kindlustama niisuguse neiu poolehoiu nagu Jelena. Kuid ühtlasi selgub siit, miks ta ei või vallutada kogu tema hinge, kogu tema elutäiust. See on üks passiivsete vooruste kangelasi, inimene, kes oskab palju kannatada, paljugi ohvriks tuua, üldse harrastada õilsat käitumist, kui seda põhjustab mingi juhus; kuid ta ei suuda ega julge pühenduda laialdasele ja mehisele tegevusele, vabale võitlusele, iseseisvale osale mingis ürituses. Ta tahab ise olla number teine, kuna ta selles näeb kõige elava kutsumust; ja tõesti meenutab tema osa käesolevas jutustuses osalt Bizmenkovit «Liigses inimeses» ja veelgi enam Krupitsõnit «Kahes sõbras». Tema, kes on armunud Jelenasse, muutub vahemeheks tema ja Insarovi vahel, keda Jelena on hakanud armastama, abistab neid suuremeelselt, põetab Insarovit tema haiguse ajal, loobub oma õnnest sõbra kasuks, kuigi mitte ilma südamepakitsuseta ja isegi nurinata. Tema süda on hea ja armastav, ent kõigest on näha, et ta ei tee igakord head niipalju südametungi tõttu kui sellepärast, et p e a b head tegema. Ta leiab, et isamaale, teadusele jne. peab oma õnne ohverdama, ja seeläbi kuulutab ta enese idee jäädavaks orjaks ning märtriks. Ta lahutab oma õnne näiteks isamaast; tema, vaeseke, ei suuda tõusta nii kõrgele, et käsitaks oma isiklikku õnne kodumaa hüvangu lahutamatu osana ja et ta oma isiklikku õnne ei mõistaks teisiti kui kodumaa hüvangus. Vastupidi, ta näib nagu kartvat, et tema isiklik õnn võiks kodumaa hüvangule, õigluse võidule, teaduse edusammudele jms. takistuseks olla. Seepärast kardab ta oma isiklikku õnne soovida, ja vastavalt oma põhimõtte õilsusele otsustab ta oma õnne tema poolt märgitud ideedele ohvriks tuua, pidades seda muidugi oma suureks vastutulekuks. On selge, et säärasest inimesest piisab ainult passiivseks õilsuseks. Kuid tal puudub võime mingi suure üritusega hingeliselt ühte sulada, puudub võime unustada lemmikmõtte pärast kogu maailm, sellest süttida ja selle eest võidelda nagu oma rõõmu, oma elu, oma õnne eest... Ta teeb seda, mida talle käsib kohus, ta püüab selle poole, mis näib talle põhimõtteliselt õiglane olevat; kuid tema teod on loiud, leiged, ebakindlad, kuna ta alati kahtleb oma võimetes. Ta on hästi lõpetanud ülikooli, armastab teadust,

töötab pidevalt ja tahab saada professoriks; mis võiks näiliselt olla lihtsam? Kui aga Jelena teda professuuri asjus küsitleb, siis peab Bersenev kiiduväärt tagasihoidlikkusega vajalikuks teha reservatsiooni: «Muidugi tean ma kõike seda väga hästi, mis mul puudub, et väärida niisugust kõrget... Tahan öelda, et olen liiga vähe ette valmistatud; kuid loodan, et saan loa välismaale sõita...» See on nagu sissejuhatus akadeemilisse referaati: «Loodan, lugupeetud kuulajad, et te heatahtlikult andestate minu ettekande kuivust ja kahvatust,» jne...

Kuid samal ajal on professuur, millele Bersenev nõnda viitab, tema palavalt ihaldatud unistus! Jelena küsimusele, kas ta rahulduks täiesti oma olukorraga, kui saab kateedri, vastab Bersenev:

«Täiesti, Jelena Nikolajevna, täiesti. Missugune kutsumus võiks veel parem olla? Mõtelge ometi, minna Timofei Nikolajevitši [41] jälgedes... Paljas mõte niisugusest tegevusest täidab mind rõõmu ja kohmetusega, jah... kohmetusega, millest... mis on tingitud minu vähese jõu tunnetamisest.»

Seesama teadvus oma võimete väiksusest sunnib teda kangekaelselt keelduma uskumast, et Jelena on hakanud teda armastama, ja hiljem masendatult kurvastama, et neiu on muutunud tema vastu ükskõikseks. Seesama teadvus paistab läbi ka selles, et ta muu hulgas mainib oma sõbra Insarovi esitlemisel soovitusena, et viimane ei võta laenuks raha. Seesama teadvus esineb ka tema arutlustes loodusest. Ta ütleb, et loodus tekitab temas mingit rahutust, ärevust, koguni nukrustki, ja pärib Šubinilt:

«Mida see tähendab? Kas seda, et me tema ees, ta palge ees tajume sügavamini iseenda ebatäiuslikkust, enda ebaselgust, või ehk ei piisa meile sellest rahuldusest, millega tema lepib, aga muud, see tähendab, ma tahan öelda, et seda, mida meile vaja on, tal ei ole.»

Sedalaadi tühipaljad romantilised on suuremalt osalt kõik Bersenevi targutused. Ent muide mainitakse jutustuse ühes kohas, et ta vestles Feuerbachist [42]; oleks huvitav kuulda, mida ta küll Feuerbachist rääkis!...

Bersenev on seega väga kena vene aadlik, keda on kas-

vatatud kohusetruuduse vaimus ja kes hiljem on laskunud teaduseharrastusse ning filosoofiasse. Ta on palju asjalikum ning usaldatavam kui Šubin, ja kui teda mingit teed mööda käima panna, siis käiks ta meelsasti ja sirgjooneliselt. Kuid ise ta ei suuda juhtida mitte ainult teisi, vaid ka iseennast: tema loomusel puudub algatusvõime ja ta pole jõudnud seda omandada kasvatuse käigus ega ka pärastises elus. Algul tundis Jelena tema vastu poolehoidu, kuna ta on heasüdamlik ja.rääkis ühatööst. Jelenal on koguni tema ees häbi oma harimatuse pärast, kuna Bersenev tõi talle alatasa raamatuid, mida ta ei suutnud lugeda. Kuid temasse täielikult kiinduda, usaldada talle oma hing, oma saatus Jelena ei saa: enne veel kui ta nägi Insarovit, oli ta instinktiivselt taibanud, et Bersenev pole see, mida ta vajab. Ja tõesti võib julgesti kinnitada, et Bersenev oleks muutunud araks, kui Jelenal oleks pähe tulnud ennast talle kaela riputada; ta oleks kindlasti jalga lasknud — igasugustel väga kaaluvatel põhjustel.

Selle inimestepõua tõttu, milles Jelena elas, jõudis ta muide hetkeks Bersenevisse kiindudagi ja küsis juba endalt: kas see ongi see mees, keda tema hing nii kaua ja nii ahnelt oli ihanud, kes peab teda kõigist kõhklustest välja viima ja talle tegeva elu teed näitama. Kuid Bersenev ise tõi tema juurde Insarovi, ja võlu haihtus...

Õieti öelda pole Insarovis midagi iseäralikku. Bersenev ja Šubin, Jelena ise, lõpuks koguni jutustuse autorgi iseloomustavad teda ikka rohkem negatiivsete omaduste abil. Ta ei valeta kunagi, ei murra kunagi antud sõna, ei võta raha laenuks, ei armasta rääkida oma kangelastegudest, ei lükka edasi kord tehtud otsuse täitmist, tema sõna ei lähe teost lahku jms. Lühidalt, tal pole neid jooni, mille pärast peab enesele kibedaid etteheiteid tegema iga inimene, kellel on pretensioon ennast korralikuks lugeda. Ent peale selle on ta bulgaarlane, kelle hinges pesitseb kirglik soov vabastada oma isamaa, ja sellele ideele ta andub kogu olemisega, otsustavalt ning enesekindlalt, selles seisab tema elu lõppsiht. Ta ei mõtlegi oma isiklikku hüvangut vastandada oma elusihile. See mõte, mis on nii loomulik õpetatud

aadlikus Bersenevis, ei või lihtsale bulgaarlasele pähegi tulla. Vastupidi — just sellepärast ta näebki vaeva oma kodumaa vabastamisega, et ta selles tajub oma isiklikku hingerahu, kogu oma eluõnne; ta jätaks oma orjastatud kodumaa rahule, kui ainult oleks suutnud milleski muus rahuldust leida. Ta ei suuda aga kuidagi mõista ennast lahus kodumaast:

«Kuidas siis võib olla rahul ja õnnelik, kui oma kaasmaalased kannatavad?» mõtleb ta. «Kuidas võib inimene rahuneda, kui tema kodumaa on orjastatud ja rõhutud? Ja missugune töö võiks talle olla meeltmööda, kui see ei kergenda vaeste kaasmaalaste saatust?»

Nõnda ajab ta siis oma südameasja täiesti rahulikult, ilma ülepakkumiste ja hooplemisteta, niisama lihtsalt nagu ta sööb ja joob. Esialgu pole tal veel juhust oma idee otseseks teostamiseks palju teha; aga mis sinna parata? Praegu juhtub vahel, et ta saab viletsalt ja napilt süüagi, mõnikord peab ta koguni nälgima; kuid ikkagi on ju toit, olgu ta nii kehv kui tahes, tema olemasolu paratamatu eeldus. Niisama ka kodumaa vabastamine: ta õpib Moskva ülikoolis, et ennast täielikult harida ja venelastele läheneda, ja jutustuse vältel lepib ta esialgu sellega, et tõlgib vene keelde bulgaaria laule, koostab bulgaaria grammatikat venelastele ja vene grammatikat bulgaarlastele, peab oma kaasmaalastega kirjavahetust ja valmistub kodumaale sõitma, et organiseerida mäss kohe Ida sõja puhkemisel [43] (tegevus toimub 1853. aastal). Muidugi on see Insarovi aktiivse patriotismi jaoks kehv toit; kuid oma Moskvas viibimist ta ei pea veel tõeliseks eluks, ta ei pea oma nõrka tegevust isegi küllalt rahuldavaks oma enesetundele. Ka tema elab alles oma kodumaa suure vabastamise päeva e e l õ h t u l, ja tema olemist kirgastab õnne tunnetus, täidab tema elu ja muudab selle juba tõeliseks eluks. Ta ootab seda päeva nagu mõnd püha ja sellepärast ei tule talle meeldegi endas kahelda ning külmalt arvutada ja kaaluda, kui palju nimelt ta suudab teha ja millise suure mehe tasemele ta jõuab tõusta. Kas saab temast Timofei Nikolaitš või Ivan Ivanõtš, on talle täiesti ükspuha; kas tuleb olla number esimene või number teine, sellest ta ülepea ei mõtlegi. Ta teeb seda, milleks teda kisub loomus; on

tema loomus selline, et pole teisi paremaid, siis muutub ta number üheks, ta asub etteotsa; kui leidub temast kangemaid ja julgemaid mehi, järgneb ta neile, ja kummalgi juhul jääb ta muutumatuks ning endale truuks. Kelleks saada ja kuhu jõuda, seda määravad asjaolud; kuid ta tahab minna ja ei või jätta minemata mitte sellepärast, et kardab rikkuda mingit kohust, vaid sellepärast, et ta sureks, kui ei saaks paigast liikuda. Selles on tema ja Bersenevi vahel määratu vahe. Ka Bersenev on võimeline ohvriteks ja kangelastegudeks; kuid seejuures meenutaks ta suuremeelset neiut, kes otsustab isa päästmiseks astuda vihatud abiellu. Ta ootab pulmapäeva varjatud südamevaluga ning rusutud alistuvusega saatusele ja oleks rõõmus, kui tekiks mingi takistus. Insarov ootab, vastupidi, kire ja kannatamatusega oma kangelastegude päeva, oma ennastsalgava tegevuse algust, nagu armunud noormees ootab pulmapäeva ühinemiseks armastatud neiuga. Teda häirib ainult üksainus kartus: et miski ei ajaks nurja, ei lükkaks edasi ihaldatud silmapilku. Armastus kodumaa vabaduse vastu ei pesitse Insarovi mõistuses, tema südames, tema kujutluses: see on tal kogu tema organismis, ja sisenegu sellesse mis tahes, kõik muundub selle tunde mõjul, alistub tollele, ühtib tollega. Sellest tulebki, et hoolimata tema tavalistest annetest, hoolimata hiilguse puudumisest tema loomuses, seisab Insarov võrratult kõrgemal, mõjub Jelenasse võrratult tugevamalt ning võluvamalt kui hiilgav Šubin või tark Bersenev, olgugi et need mõlemad on samuti õilsad ning armastajad inimesed. Jelena teeb Bersenevi kohta oma päevikusse (mille koostamisel autor üldse pole säästnud oma sügavamõttelisust ja teravmeelsust) vägagi tabava märkuse:

«Andrei Petrovitš on võib-olla temast (Insarovist) haritum, võib-olla isegi targem... Kuid, ma ei tea, ta tundub tema kõrval nii väike.»

Kas peame jutustama Jelena ja Insarovi lähenemislugu ja nende armastusest? Vististi pole tarvis. Arvatavasti on see lugu meie lugejail veel hästi meeles; ja egas seda suudagi jutustada. Me kardame puudutada oma külma ja kareda käega seda õrna luulelist loomingut;

niisama kardame kuiva ja kalgi käega koguni profaneerida lugeja tunnet, mida temas tingimata ergutab turgenevliku jutustuse poeesia. Hr. Turgenev, puhta, ideaalse naisearmastuse laulik, tungib nii sügavale noorde neitsilikku hinge, haarab selle nii täielikult, kirjeldab meile tema parimaid hetki sellise innustatud hingevärina ja armastuse kuumusega, et me nagu tajuksime tema jutustuses ilmsi nii neitsiliku rinna tõusu ja vajumist kui ka tasast ohet ja niiskeks muutunud pilku, et me nagu kuuleksime tõeliselt iga erutatud südame tukset, — ja meie oma süda rammestub ning seiskub õrnast tundmusest, õndsad pisarad tungivad korduvalt silmi, rinnast aga paiskub välja midagi sarnast, nagu näeksime pärast pikka lahusolekut jälle oma vana sõpra või pöördume võõrsilt tagasi oma sünnipaika. Sellest tajust tekib nukrus ja ühtaegu rõõm: selles on jäädavalt möödunud lapsepõlve helgeid mälestusi, selles on nooruse uhkeid ja rõõmsaid lootusi, selles on puhta ja võimsa kujutluse ideaalseid, harmoonilisi unistusi, mis pole veel argielu kogemustest taltsaks tehtud ega alandatud. See kõik on möödas ega pöördu iialgi enam tagasi; ent kadunud pole veel inimene, kes suudab kas või mälestuseski pöörduda tagasi nende helgete unistuste juurde, selle puhta, lapseliku elust joobumuse, nende ideaalsete, ülevate kavatsuste juurde — ja siis võpatada, nähes seda muda, väiklust ning labasust, milles möödub tema praegune elu. Ja tänagem seda, kes oskab teistes äratada niisuguseid mälestusi, esile kutsuda sellist meeleolu... Hr. Turgenevi talent on sellest küljest alati olnud tugev, tema jutustused on oma üldise ülesehituse poolest alati tekitanud niisugust puhast muljet — ja selles muidugi peitubki nende oluline ühiskondlik tähtsus. See tähtsus on omane ka Jelena armastuse kirjeldusele jutustuses. Me usume, et lugejad suudavad meietagi hinnata nende kirglike, õrnade ja ängistavate stseenide kogu veetlevust, neid peeni ja sügavaid psühholoogilisi detaile, millega on otsast lõpuni joonistatud Jelena ja Insarovi armastust. Igasuguse jutustamise asemel meenutame ainult Jelena päevikut, tema ootust, kui Insarov pidi tulema hüvastijätule, stseeni kabelis, Jelena kojutulekut pärast seda stseeni, tema k o l m e k ü l a s k ä i k u Insarovi

juurde, eriti viimast *, seejärel hüvastijättu emaga, kodumaaga, ärasõitu, lõpuks tema viimast lõbusõitu Insaroviga Canale Grande'l [44], «Traviata» kuulamist ja naasmist. See viimane kirjeldus avaldas meisse eriti tugevat mõju oma range tõepärasuse ja lõpmatu nukra veetlevusega; meie meelest on see kogu jutustuse kõige südamlikum, kõige sümpaatsem koht.

Jättes jutustuse meeldetuletamise naudingu lugejaile endile, pöördume uuesti Insarovi iseloomu . või pigem tema vahekorra juurde ümbritseva vene seltskonnaga. Me nägime juba, et ta siin peaaegu üldse ei tegutse oma peamise sihi saavutamiseks. Me näeme ainult kord, et ta matkab kuuskümmend versta kahe riiduläinud kaasmaalase lepitamisele, kes elasid Troitski kloostrialevis, ja tema Moskvas viibimise lõpul mainitakse, et ta sõidab linnas ringi ja külastab vargsi kõiksugu isikuid. Jah, muidugi — Moskvas elades polnudki tal ju midagi teha; tõeliseks tegevuseks oleks ta pidanud sõitma Bulgaariasse. Ja ta sõitiski sinna, kuid teel tabas teda surm, ja nii me ei näegi jutustuses tema tegevust. Sellest selgub, et jutustuse põhiidee ei seisagi sugugi kodaniku, s. o. ühiskondliku julguse eeskuju esitamises, nagu mõned tahavad väita. Siin puuduvad etteheited vene nooremale sugupõlvele, siin pole vihjeid sellele, milline peaks olema sangar-kodanik. Kui see oleks olnud autori kavatsus, siis oleks ta pidanud oma kangelase asetama silm silma vastu tegevusega — parteidega, rahvaga, võõra valitsusega, oma mõttevendadega, vaenuliku jõuga ... Kuid

---

* On inimesi, kelle kujutlus on niivõrd määrdunud ja kõlbeliselt rikutud, et nad näevad selles kütkestavas, puhtas ja sügavalt kõlbelises stseenis, kus kaks armastavat olevust on täielikult, kirglikult ühte sulanud, ainult materjali iharate mõttekujutuste jaoks. Otsustades kõikide üle iseenda järgi, tõstavad nad koguni häält, et sel stseenil võivat olla halb mõju moraalile, kuna ta tekitavat ebapuhtaid mõtteid. Tõstku peale: on ju neidki inimesi, kes, nähes Milo Veenust, tajuvad ainult lihameelset ärritust, ja heites pilku Madonnale, tähendavad priaapilise (lihameelse — *Toim.*) naeratusega: «Näe... temake... täitsa... [kõlbab...]» Kuid kunstid ja poeesia pole nende inimeste jaoks, nende jaoks pole tõelist kõlblustki. Neis muutub kõik millekski vastikult ebapuhtaks. Kuid andke neid stseene lugeda süütule, puhtale neiule, ja uskuge, ta ei ammuta sellest lugemisest midagi peale kõige helgemate ja õilsamate mõtete. — *N. D.*

meie autoril polnud tahtmistki kirjutada heroilist epopöat, ja niipalju kui suudame tema seniste teoste põhjal otsustada, poleks ta seda suutnudki teha. Tema ala on sootuks teine: kogu Iliasest ja Odüsseiast võtaks ta omaks üksi Ulixese viibimise Kalypso saarel [45], sellest kaugemale ta ei küüni. Andnud meile mõista ja tunda, kes Insarov on ja missugusesse keskkonda ta on sattunud, pühendub hr. Turgenev täiesti selle kujutamisele, kuidas Insarov armastab ja mis sellest tuleb. Seal, kus armastus peab lõpuks taanduma elava kodanikutegevuse ees, katkestab ta oma kangelase elu ja lõpetab jutustuse. Milles on siis selles loos bulgaarlase ilmumise mõte? Mida tähendab siin bulgaarlane ja miks pole siin venelane? Kas venelaste hulgas polegi enam niisuguseid iseloome, kas venelased pole võimelised kirglikult ja otsusekindlalt armastama, kas nad on võimetud ülepeakaela armastuse pärast abielluma? Või on see ainult autorliku mõttelennu kapriis, ning selles pole tarvis otsida mingit erilist mõtet? — «Võttis, näe, endale bulgaarlase, ja — lõpp; aga oleks võinud võtta ka mustlase või hiinlase...»

Vastus sellele küsimusele oleneb sellest, kuidas vaadata kogu jutustuse mõttele. Meile näib, et bulgaarlast oleks siin ehk tõesti võidud asendada ka mõne muu rahvusega — serblasega, tšehhiga, itaallasega, ungarlasega, kuid [ainult mitte poolaka ja] mitte venelasega. [Miks mitte poolakaga, seda ei maksa siin muidugi üldse pärida *; kuid miks mitte venelasega, selles seisab kogu küsimus, ja me püüame seda jõudumööda lahendada.] [46]

Asi seisab selles, et jutustuses «Eelõhtul» on peamiseks tegelaseks Jelena, ja teisi tegelasi peame seetõttu analüüsima, lähtudes temast. Jelenas väljendus ebamääärane igatsus millegi järele, see peaaegu teadvusetu, kuid vastupandamatu uue elu tarve, uute inimeste tarve, mis praegu haarab kogu vene ühiskonda, ja mitte ainult niinimetatud haritud seltskonda. Jelena isikus kajastusid nii eredalt meie kaasaja elu parimad püüdlused, kuna

---

* Lugejal tuleb siin vastus leida asjaolust, et Poola kuulus tollal omas suures osas tsaari-Venemaa impeeriumi koosseisu. — *Toim.*

tema ümbruses esineb nii kujukalt sellesama elu tavalise korra pankrottijäämine, et tahtmatult tekib himu tõmmata üksikasjaline paralleel. [Siin oleksid kõik omal kohal: kurjuseta, ent tühine ja nürimeelselt suurustlev Stahhov koos Anna Vassiljevnaga, keda Šubin nimetab kanaks; sakslanna-seltsiline, kelle vastu Jelena on nii külm; unine, kuid vahel teravamõtteline Uvar Ivanovitš, keda erutab ainult sõnum konterbombardonist *, ja koguni närune toapoisski, kes tuleb isa juurde salakaebusega Jelena peale siis, kui asi on juba lõppenud . . .] Kuid sellised paralleelid, mis annavad kahtlemata tunnistust elavast ettekujutusest, muutuvad otsituiks ja koomilisteks, kui laskuvad liiga peentesse detailidesse. Seepärast me hoidume detailidest ja teeme ainult mõned üldised märkused.

Jelena arenemine ei põhjene suurel haridusel ega ka laialdastel elukogemustel; tema olemuse parim, ideaalne külg puhkes, arenes ja valmis temas sel ajal, kui ta jälgis lähedase inimese tasast kurbust, kui ta nägi vaeseid, haigeid ja rõhutuid, keda ta leidis ja nägi igal pool, isegi unes. Kas ei ole niisuguste muljete mõjutusel arenenud ja kasvatatud kõik, mida vene ühiskonnas on parimat? Kas ei iseloomusta [meil] iga tõeliselt korralikku inimest viha kõige vägivalla, omavoli ja rõhumise vastu ning soov abistada nõrku ja rõhutuid? Me ei ütle: «t e g e v u s nõrkade kaitseks tugevate ülekohtu vastu», sest tegevust pole olemas, vaid just s o o v, nagu see esineb ka Jelenas. Kui saame teha heateo, siis oleme ju ka meiegi rõõmsad, kui see heategu hõlmab ainult positiivset külge, s. o. ei nõua mingit võitlust, ei eelda mingit kõrvalist vastutegevust. Me anname armuandeid, korraldame heategevaid teatrietendusi, ohverdame vajaduse korral isegi osa oma varast: kuid ikka eeldusel, et asi sellega piirdukski, et meil ei tuleks näha vaeva ja võidelda igasuguste pahanduste vastu mingi vaese või solvatu abistamise pärast. «Tegeva headuse soovi» meil leidub, leidub ka võimeid, kuid meid pidurdab alatasa kartus, usaldamatus oma võimete vastu, ja lõpuks teadmatus: mida teha? Ja ilma et me seda teaksime, osutume äkki ühiskondlikust elust

* Puhkpill, kontrabass-pasun. — *Toim.*

väljaspool-olijaks, osutume külmaks ja võõraks tolle huvidele, just niisama nagu Jelena oma keskkonna suhtes. Kuid soov põleb endiselt meie rinnas (räägime neist, kes ei püüa seda soovi kunstlikult summutada), ja me kõik otsime, ihaldame, ootame... [ootame, et keegi meile selgitaks, mida teha.] Valusas hämmastuses, peaaegu meeleheitel kirjutab Jelena oma päevikusse:

«Oo, kui keegi mulle ütleks: sa peaksid seda tegema! Olla hea — sellest on vähe; head teha... jah, see on elus kõige tähtsam. Ent kuidas head teha?»

Kes meie ühiskonna inimeste seast, kes tunnevad endis tukslevat südant, pole piineldes endile esitanud seda küsimust? [Kes ei ole tunnistanud armetuiks ja tühisteks kõiki neid tegevusvorme, milles jõudumööda väljendus tema headuse soov? Kes ei ole tundnud, et on olemas midagi muud, kõrgemat, mida me oleksime isegi võinud teha, kuid ei tea, kuidas peale hakata...] Ja kus on nende kahtluste lahendus? [Me otsime seda ängistatult, ahnelt oma olemasolu helgeil hetkil ega leia seda kuskilt. Meile näib, et kõik, mis meie ümber asub, on kas ahistatud samast teadmatusest nagu meiegi, või on endas hävitanud inimese jäljendi ja piirdunud ainuüksi oma väiklaste, egoistlike, loomalike huvide tagaajamisega. Niimoodi möödub elu päevast päeva, kuni see sureb inimese südames, ja päevast päeva ootab elav inimene: kas homme ei tule parem, kas homme ei lahene kõhklemine, kas ei ilmu homme see, kes meile ütleb, kuidas head teha...

See ootuse tusk ahistab ammu juba vene ühiskonda, ja kui mitu korda juba oleme eksinud, nagu eksis Jelenagi, arvates, et oodatu on ilmunud, hiljem aga jahenesime.] Jelena oli ajutiselt kirglikult kiindunud Anna Vassiljevnasse; kuid Anna Vassiljevna osutus tühiseks, iseloomutuks... Ta hakkas tundma poolehoidu Šubini vastu, nagu oli kord kiindunud kunstialadesse kogu meie ühiskondki, kuid Šubinil ei leidunud asjalikku sisu, vaid ainult litrit ja tujukesi, Jelena aga oli sellest kaugel, et keset oma otsinguid hakata imetlema mänguasju. Ta kiindus hetkeks tõsisesse teadusesse Bersenevi näol; kuid tõsine teadus osutus arglikuks, kahtlevaks, ootas esimest numb-

rit, et sellele järgneda. Jelena aga vajas just nummerdamata mehe ilmumist, kes ei jää oma kutsumust ootama, vaid püüab iseseisvalt ja võitmatult oma sihi poole, kiskudes teisigi sinnapoole kaasa. Niisugusena ilmus viimaks tema ette Insarov, [ja just temas leiabki Jelena oma ideaali teostumist, temas ta näebki vastuse võimalust küsimusele: kuidas ta peab head tegema.

Kuid] miks ei võinud Insarov olla venelane? Jutustuses ta ju ei tegutse, ta alles valmistub tegutsema; seda suudaks venelanegi... Tema iseloom oleks täiesti mõeldav ka vene nahas, eriti seesuguste avalduste piires. Ta avaldub jutustuses sellega, et armastab tugevasti ja otsusekindlalt; ons vene inimesele seegi kättesaamatu? [47]

[See kõik on õige, kuid siiski ei võinud Jelena — niisuguse neiuna, nagu meie teda mõistame — oma poolehoidu pöörata vene inimese vastu sellesama õigusega, sellesama loomulikkusega, nagu ta selle pööras bulgaarlase vastu. Kogu Insarovi veetlevus peitub selle idee suursugususes ja pühaduses, millest on läbi imbunud kogu tema olemus. Jelena, kes ihkab tegevat headust, kuid ei tea, kuidas seda rakendada, on silmapilkselt ja sügavalt rabatud jutustusest Insarovi kavatsuste kohta enne veel, kui ta teda nägi. «Vabastada oma kodumaa,» lausub ta, «hirm on neid sõnu isegi välja ütelda — niivõrd suured on nad!» Ja ta tunneb, et tema südamesõna on leitud, et ta on rahuldatud, et kõrgemat sihti ei saa endale üles seadagi ja et tal jätkub tegevat sisu kogu eluks, kogu tema tuleviku jaoks, kui ta ainult järgneb sellele mehele. Ja ta püüabki teda lähemalt uurida, ta tahaks tungida tema hinge, jagada tema unistusi, tutvuda üksikasjaliselt tema plaanidega. Kuid Insarovil polegi muud kui pidev, temaga ühtesulanud kodumaa ja selle vabaduse idee. Ja Jelena on rahul, talle meeldib see püüete selgus ja piirsus, hingerahu ning meelekindlus, kavatsuse enda jõulisus, ja peatselt muutub ta ise Insarovit innustava idee kajastuseks.

«Kui t e m a räägib oma kodumaast,» kirjutab Jelena oma päevikus, «siis ta kasvab, kasvab, ta nägu muutub ilusamaks, hääl omandab terase kõla, ja siis tundub, et maailmas ei leidu inimest, kelle ees ta silmad maha lööks. Ja ta ei räägi üksnes — ta tegutseb, nüüd ja edaspidigi. Ma küsitlen teda...»

Mõne päeva pärast kirjutab ta jälle:

«Ent on ju siiski imelik, et ma pole seniajani, kahekümne eluaastani, veel kedagi armastanud? Mulle näib, et D-l (hakkan teda hüüdma D-ks, mulle meeldib see nimi — Dmitri) valitseb hinges sellepärast niisugune selgus, et ta on kogu olemusega kiindunud oma üritusse, oma unistusse. Ja miks peaks ta rahutust tundma? Kes on kiindunud tervenisti... tervenisti... tervenisti... — seda ei häiri enam miski, see ei vastuta enam millegi eest... Mitte m i n a e i t a h a: s e e tahab.»

Ja seda taibanud, tahab Jelena temaga nii kokku sulada, et mitte t e m a, Jelena, enam ei taha, vaid tahab Insarov ja s e e, mis teda innustab. Ja me saame tema hoiakust väga hästi aru; oleme kindlad, et ka kogu vene ühiskond, olgugi et ta veel ei kiindu — nagu Jelena — Insarovi isikusse, mõistab Jelena tunde võimalust ning loomulikkust.

Me ütleme: olgugi et ühiskond ise ei kiindu, ja põhjendame oma oletust sellega, et s e e Insarov on meile alles võõras inimene.] Hr. Turgenev ise, kes on nii hästi uurinud meie ühiskonna parimat osa, ei leidnud võimaliku olevat teda m e i e o m a k s teha. Vähe sellest, et ta teda importis Bulgaariast, ta ei lähendanud meile küllaldasel määral seda kangelast ka lihtsalt inimesena. Kui teid peaks isegi huvitama ka kirjanduslik külg, võite selles näha jutustuse peamist kunstilist puudust. [Me mõistame selle üht tähtsaimat, autorist olenematut põhjust ega tee seepärast hr. Turgenevile etteheiteid. Kuid sellest hoolimata] kajastub Insarovi kontuuride nõrkus ka muljes, mida jutustus avaldab. Insarovi ideede ülevust ja ilu ei esitata meile täie jõuga [, nii et me imbuksime ise neist läbi ja hüüaksime uhke vaimustusega: järgneme sulle!]. Ja seejuures on [see] idee nii püha, nii ülev... Ideed, mis on palju vähem inimlikud, ideed, mis on koguni võltsid, on avaldanud ühiskonnale palavikulist mõju, kui nad esitati tulise hooga kunstipärastes kujudes: Karl Moorid [48], Wertherid [48], Petšorinid tekitasid hulga jäljendajaid, Insarov neid ei tekita. On tõsi, et tal oli ka raske oma ideega täiel määral välja tulla, kuna ta elas Moskvas ega teinud midagi: ta ei võinud ju ometi harrastada retoorilist sõnadetegemist! Ent jutustuses me õpime teda liiga vähe tundma ka inimesena; tema seesmine

maailm pole meile kättesaadav; meie eest on varjatud see, mida ta teeb, mida ta mõtleb, mida ta loodab, missuguseid muudatusi ta kogeb oma vahekordades teistega, kuidas ta vaatab sündmuste käigule, elule, mis tormab tema silmade ees. Isegi tema armastus Jelena vastu ei ole meie jaoks täiesti lahti mõtestatud. Me teame, et ta on hakanud Jelenat kirglikult armastama. Kuidas aga see tunne temas on tärganud, mis teda Jelenas köitis, millisele astmele oli see tunne jõudnud, kui ta seda märkas ja peaaegu juba otsustas eemalduda, — kõik need seesmised detailid ja paljud muud, mida hr. Turgenev oskab nii peenelt, nii luuleliselt kirjeldada, jäävad Insarovi isikus tumedaks. Kui elav kuju, kui tegelik isik on Insarov meist ääretult kaugel, ja see ongi põhjuseks, miks «Eelõhtul» avaldab lugejaskonnale nii nõrka, osalt isegi ebasoodsat mõju, võrreldes hr. Turgenevi varemate jutustustega, kus esinesid iseloomud, keda autor oli peensusteni uurinud ja elavalt läbi tundnud. Me mõistame, et Insarov pidi olema hea inimene ja et Jelena võis kogu oma hingelise jõuga teda armastama hakata, sest neiu nägi teda elus, mitte jutustuses, kuid meile on see mees lähedane ja kallis ainult kui idee esindaja, mis rabab ka meid nagu Jelenatki äkilise valgushelgina [49] ja [valgustab meie olemasolu pimedust. Sellepärast me mõistamegi Jelenas Insarovi vastu ärganud tunde kogu loomulikkust, sellepärast me ise, olles rahul Insarovi vankumatu truudusega ideele, ei pane algul tähelegi, et ta kerkib meie ette ainult kahvatute ja üldiste kontuuridega.

Ja siis tahetakse veel, et ta oleks venelane: «Ei, ta poleks võinud olla venelane,» hüüab Jelena, vastates möödaminnes tekkinud kahetsustundele, et Insarov pole venelane. Ja tõesti pole niisuguseid venelasi olemas, ei tohi ega võigi olla, vähemalt mitte praegusel ajal. Me ei tea, kuidas arenevad nüüd ja tulevikus uued sugupõlved, kuid need, keda me praegu tegevuses näeme, pole sugugi arenenud nõnda, et võiksid sarnaneda Insaroviga. Iga üksikisiku arenemist ei mõjuta mitte ainult tema isiklikud vahekorrad, vaid ka kogu ühiskondlik õhkkond, milles ta on sunnitud elama. Üks õhkkond arendab heroilisi tendentse, teine — rahulikke kalduvusi; üks ärritab, teine

suigutab. Vene elu on kujunenud nii heaks, et temas kõik suigub vagusasse ja rahulikku unne, ja iga uneta inimene ei näi mitte ilma põhjuseta olevat rahutu ja ühiskonna jaoks täiesti üleliigne]. Võrrelge õige neid olusid, milles algab ja kulgeb Insarovi elu, oludega, millega puutub kokku oma elus iga vene inimene.

Bulgaaria on orjastatud, ta ägab türgi ikke all. Meie, jumal tänatud, ei ole kellegi poolt orjastatud, oleme vabad, oleme suur rahvas, kes on korduvalt otsustanud riikide ja rahvaste saatust relvade jõul; me valitseme teisi, kuid meid ei valitse keegi . . .

Bulgaarias pole avalikke õigusi ja garantiisid. Insarov räägib Jelenale: «Kui te teaksite, milline õnnistusrikas maa meil on! Kuid teda sõtkutakse, teda käristatakse tükkideks, meilt on kõik ära võetud, kõik: meie kirikud, meie õigused, meie maad; roojased türklased ajavad meid taga nagu loomi, meid tapetakse . . .» Venemaa on vastuoksa hästikorrastatud riik, temas on [targad] seadused, mis kaitsevad kodanike õigusi ja määravad kindlaks nende kohused, temas valitseb õigusemõistmine, õitseb õnnistusrikas avalikkus. Kelleltki ei kista kirikuid käest ja usku ei kiusata taga [üheski asjas], vaid vastupidi, õhutatakse jutlustajate agarust [äraeksinute paljastamisel]; õigusi ja maid mitte ainult ei võeta ära, vaid antakse veel neilegi, kes neid seni pole omanud; [karjana ei aeta kedagi].

«Bulgaarias,» ütleb Insarov, «tahab viletsaim külamees, kõige viimane kerjus sedasama mis minagi: kõigil on üks ja sama siht.» [Säärast üksluisust pole hoopiski] vene elus [, kus] iga seisus, iga ring elab oma eraldatud elu, omab oma erilisi sihte ja püüdlusi, oma ettemääratud otstarvet. Meil olemasoleva ühiskondliku [hea-]korra tõttu jääb iga üksiku osaks ainult oma isikliku hüvangu kindlustamine, milleks pole sugugi vaja ühineda kogu rahvaga ühe ühise idee ümber, nagu see toimub Bulgaarias.

Insarov oli alles väeti laps, kui türgi agaa [50] röövis tema ema ja tappis ta hiljem, isa aga lasti maha sellepärast, et ta, tahtes kätte maksta, lõi agaale pussihaava. Kunas ja keda vene inimeste hulgas võisid elus oodata

niisugused muljed? On's midagi säärast kuuldud Venemaal? Kriminaalkuriteod muidugi on võimalikud igal pool; kui meil mõni a g a a olekski röövinud ja hiljem tapnud või surnuks piinanud võõra naise, siis ei oleks viimase meest ikkagi lubatud kätte maksta, sest meil on olemas seadused, mis on kõigile võrdsed ja mis kuritegu erapooletult karistavad.

Lühidalt, Insarov on koos emapiimaga imenud endasse [viha orjastajate vastu, rahulolematust olemasoleva korraga. Tal pole vaja ennast pingutada, tal pole vaja pika süllogismide rea kaudu jõuda oma tegevussuuna määramiseni. Kui ta pole laisk ega argpüks, teab ta juba, mida tal tuleb teha ja kuidas ta peab käituma; tal pole põhjust end killustada. Ja tema] ülesannegi on k e r g e s t i m õ i s t e t a v, nagu tähendab Šubin: «Vaja ainult türklased minema kihutada, — on's see kellegi kunst!» Ja pealegi on Insarovil teada, et oma tegevusega on tal täielik õigus mitte ainult oma südametunnistuse, vaid ka inimliku kohtu ees: tema kavatsused leiavad poolehoidu igas korralikus inimeses. Kujutlege nüüd midagi selletaolist vene ühiskonnas: seda on raske kujutleda ... Venepärases ümberpanekus kujuneks Insarov mitte milleks muuks kui röövliks, «ühiskonnavastaste olluste» esindajaks, kellest vene lugejaskond on hästi teadlik hr. Solovjovi[51] teaduslike uurimuste põhjal, mis avaldati «Russki Vestnikus». Kes võib siin, peaksime küsima, sellist inimest armastada? Missugune hästikasvatatud ja tark tütarlaps ei jookseks hirmutundega ära säärase inimese eest?

Kas on nüüd arusaadav, miks Insarovi kohal ei võinud olla venelane? Temataolisi iseloome[52] [sünnib muidugi küllaldasel arvul ka Venemaal, kuid nad ei või nii takistamatult areneda ja nii jultunult esineda nagu Insarov. Kaasaegne vene insarov jääb alati kartlikuks, kahekeelseks, hakkab end varjama, väljenduma igasuguste suitsukatete ja kahemõttelisuste abil ... kuid see just vähendabki tema vastu usaldust. Vahel juhtub ehk niigi, et ta valetab ja räägib iseendale vastu; on aga teada, et inimesed tavaliselt valetavad kas omakasu pärast või argusest. Missugust poolehoidu võib tunda saagiahnitseja või argpüksi vastu, eriti veel siis, kui hing kannatab

tegevusiha all ja otsib võimsat pead ning kätt, kes võtaks teda juhtida.

Tõsi küll, ka meie hulgas leidub väikesi kangelasi, kes teatud määral sarnanevad Insaroviga oma julguse ja kaastundmuse poolest rõhutute vastu. Kuid need esinevad meie keskkonnas koomiliste donkihhottidena [53]. Don Quijote väljapaistvaim joon — selle mittemõistmine, mille eest ta võitleb ja mis tuleb välja tema pingutustest, ilmneb neis väga silmapaistval kujul. [Nad näiteks kujutavad endile järsku ette, et on vaja päästa talupoegi mõisnike omavolist; seejuures nad ei võta kuuldagi, et siin pole mingit omavoli, et mõisnikkude õigused on seadusega rangelt kindlaks määratud ja peaksid olema puutumatud, seni kuni püsivad sedalaadi seadused, ja et kihutada üles talupoegi omavoli kui niisuguse vastu tähendaks seda, et neid lisaks kõigele muule karistatakse seaduse järgi, ilma et neid oleks mõisnikust päästetud. Või näiteks koormavad nad endid ülesandega päästa süütuid kohtuliku ülekohtu käest, just nagu tegutseksid kohtunikud meil oma meelevalla järgi, nõnda nagu keegi soovib. Meil aetakse asju, nagu üldiselt teada, seaduse alusel, ja selleks, et seadust nii või teisiti tõlgitseda, pole vaja kangelasmeelt, vaid kohtulike väänamiste praktikat. Nõnda sagivadki meie donkihhotid ilmaaegu... Või nad mõtlevad järsku välja altkäemaksu väljajuurimise, — ja oh seda häda siis vaeste ametnike kaela!, kes võtavad kümme kopikat mingi õiendi eest! Meie kangelased, kes on võtnud enda peale kannatajate kaitsmise, kaotavad neid maa pealt! Muidugi on see õilis ja ülev; aga kas võib neile juhmidele inimestele kaasa tunda? Ja me ei räägi ju neist külmadest kohusetäitjatest, kes tegutsevad sel kombel ainult ametikohuste täitmise korras; me peame silmas vene inimesi, kes tegelikult, otsekoheselt tunnevad rõhutuile kaasa ja on isegi valmis nende kaitseks võitlusse astuma. Ja just need osutuvadki kasutuiks ja veidraiks, sest nad ei mõista selle keskkonna üldist tähendust, milles nad tegutsevad. Ja kuidas nad võiksidki mõista, kui nad ju ise temas asuvad, kui nende ladvad püüavad end upitada kõrgemale, juur aga on ikkagi sellesama pinnase küljes kinni? Nad tahavad peletada ligimeste häda, kuid see viimane oleneb selle

keskkonna organisatsioonist, milles elavad nii hädatsejad kui ka oletatavad lohutajad. Kuidas siis siin olla? Pöörata pahupidi kogu keskkond — siis peab ennastki pahupidi pöörama. Tehke aga proovi, istuge tühja kasti ja katsuge see koos endaga ümber pöörata. Milliseid pingutusi see teilt nõuaks! Kuna lähenedes kõrvalt saaksite kastiga hakkama üheainsa tõuke abil. Insarov just sellega võidabki, et ei istu kastis; tema isamaa rõhujad on türklased, kellega tal pole midagi ühist; tal on ainult vaja läheneda ja neid tõugata, niipalju kui jätkub jõudu. Kuid vene kangelane, kes tavaliselt tuleb haritud seltskonnast, on ise lähemas suguluses sellega, mille vastu ta peab välja astuma. Ta on niisuguses olukorras, milles oleks näiteks türgi agaa üks poegi, kellel tekiks mõte Bulgaaria türklastest vabastada. Raske on kujutledagi seesugust nähtust; kui see aga juhtukski, siis oleks vaja, et poeg ei tunduks meile rumala ja koomilise jõmpsikana, et ta loobuks juba kõigest, mis teda türklastega seob, nii usust kui ka rahvusest, nii omaste ja sõprade ringist kui ka oma positsiooni maistest kasudest. Ei saa möönmata jätta, et see on hirmus raske, ja et säärane meelekindlus eeldaks mõnevõrra teistsugust arenemist, kui harilikult saab osaks türgi agaa pojale. Kangelasmeelt pole palju kergem pärida ka vene inimesel. Selles peitubki see põhjus, miks sümpaatsed, energilised iseloomud rahulduvad meil väiklase ja asjatu braveerimisega, jõudmata tõelise, tõsise kangelaslikkuseni, s. o. loobumiseni kogu arusaamiste ja tegelike vahekordade massist, mis seob neid ühiskondliku miljööga. Nende argus vaenulike jõudude tohutu ülekaalu ees kajastub isegi nende teoreetilises arenemises: nad kardavad või ei oska tungida asja juurteni, ja kavatsedes näiteks karistada kurjust, ründavad nad ainult selle mõnda väiksemat avaldumist ja väsivad hirmsasti, enne kui jõuavad tema allikale mõeldagi. Nad ei tahaks panna kätt selle puu külge, millel nad ise on kasvanud: sellepärast nad püüavadki veenda ennast ja teisi, et kogu see kõdu on välispidine, et seda on ainult vaja maha nühkida ja kõik oleks korras.] Kihutada teenistusest minema mõned altkäemaksuvõtjad, võtta hooldamisele mõned üksikud eramõisad, paljastada viinamüüja, kes on kõrtsis müünud halba

viina — ja õiglus pääsebki võidule, talupojad hakkavad kogu Venemaal õnnelikult elama ja viinarent muutub rahva jaoks suurepäraseks asjaks. Nõnda mõtlevad paljud täiesti siiralt, raiskavad tõesti kogu oma jõu sedalaadi kangelastegudele ja peavad — ilma naljata — endid selle eest kangelasteks.

Meile jutustati ühest säärasest kangelasest, kes, nagu räägiti, oli haruldaselt energiline ja andekas inimene. Olles veel gümnaasiumis, alustas ta protsessi kasvatajaga sellepärast, et viimane varjas paberit, mis oli määratud kasvandikele väljaandmiseks. Asi tuli välja kuidagi täbaralt; meie kangelane oskas solvata nii inspektorit kui ka direktorit ja heideti selle eest gümnaasiumist välja. Ta hakkas valmistuma ülikooli astumiseks, vahepeal aga kavatses eratunde anda. Juba oma esimeste tundide ajal pani ta tähele, et tunnivõtjate laste ema andis oma toaneitsile kõrvakiilu. Poiss ägestus, tegi majas skandaali, tõi kohale politsei ja tõstis majaproua vastu vormilise süüdistuse julmas käitumises teenijaga. Tekkis pikk juurdlus, mille jooksul ta arusaadavalt ei suutnud midagi tõestada, ja vähe puudus, et teda oleks valekaebuse ja laimu pärast rangelt karistatud. Tunde ta seejärel enam ei suutnud saada. Suure vaevaga läks tal korda kellegi erilise armu tõttu teenistusse astuda. Talle anti ümber kirjutada mingi üsna mõttetu otsus. Ta ei kannatanud välja ja hakkas vastu vaidlema. Talle öeldi, et olgu vait, kuid ta ei kuulanud; teda kästi minema kasida. Kuna tal polnud muud teha, võttis ta vastu ühe oma endise koolisõbra kutse suveks tema juurde maale sõita. Ta jõudis kohale, nägi, mis seal toimub, ja hakkas rääkima nii oma sõbrale kui ka tema isale ja koguni kupjale ning talupoegadelegi sellest [, kui seadusevastane on talupoegi üle kolme päeva järjest teole ajada, kui lubamatu on neile ilma mingi kohtuotsuse või juurdluseta vitsahirmu anda, kui autu on öösiti talunaisi härrastemajja tirida jms.]. Lõppes sellega, et [külamehi, kes teda olid osavõtlikult kuulanud, peksti vaese omaks,] tema enda jaoks aga käskis vana mõisahärra hobused rakkesse panna ja palus teda selles kandis mitte enam oma nägu näidata, kui tahab naha terve hoida. Kuidagi suve mööda saanud, astus meie kangelane sügisel ülikooli tänu sel-

lele, et eksamil olid talle sattunud puha süütud küsimused, mille pärast ei võinud hoogu sattuda ja vaidlema hakata. Ta astus arstiteaduskonda ja õppis tõesti korralikult. Kuid praktilisel kursusel, kui professor hakkas haigevoodi ees oma tarkust välja laduma, ei suutnud ta kuidagi hoiduda ajast ja arust mahajäänud või šarlatanitsevale professorile s u u p e a l e l ö ö m a s t: niipea kui viimane midagi luiskab, hakkab mees talle otsemaid selgeks tegema, et kõik on tühi lori. Sääraste väljaastumiste tõttu ei jäetud meie kangelast ülikooli juurde, ei saadetud välismaale, vaid määrati kuhugi kaugesse hospidali. Siin paljastas ta kohe algul ülevaataja ning ähvardas tolle peale kaevata. Seejärel tabas ta ülevaataja teistkordselt, kaebas, ja sai selle eest peaarstilt noomituse. Saanud noomituse, tarvitas ta muidugi väga vängeid sõnu ja viidi hospidalist peatselt üle teisale ... Siis juhtus ta saatma mingit väesalka; ta hakkas soldatite pärast salga ülemaga ja ametnikuga, kes korraldas toitlustamist, kõvasti käratsema. Nähes, et sõnadest pole kasu, kirjutas ta raporti, et soldatid ei saa ametniku armust korralikult süüa ega juua, ja et ülemus aitab asjas kaasa. Kohalejõudmisel algas juurdlus. Küsitletakse soldateid, need vastavad, et on rahul. Meie kangelane satub marru, ütleb kindral-staabiarstile häbematusi, ja kuu aja pärast alandatakse ta velskriabiks. Veetnud kaks nädalat selles ametis, ja talumata sihilikult metsikut käitumist endaga, laseb ta enese maha.

Eks ole — haruldane nähtus, tugev, impulsiivne iseloom? Kuid vaadake, mistõttu ta hukkub. Kõigis tema tegudes pole midagi seesugust, mis ei oleks iga tema kohal oleva ausa inimese otsekohene kohus. Temale aga kuulub siiski palju kangelasmeelt, et selliselt tegutseda, on vaja ennastsalgavat otsusekindlust [hüve pärast hukkuda. Nüüd tekib küsimus: kui tal kord juba oli see otsusekindlus, kas ei oleks parem olnud seda kasutada mingiks suureks ürituseks, millega oleks saavutatud midagi oluliselt kasulikku? Kuid selles see häda ongi, et ta ei ole teadlik niisuguse ürituse vajadusest ja võimalusest ega saa sellest aru, mis teda ümbritseb. Ta ei taha näha kõiges selles, mis tema silmade ees sünnib, ühiskäendust, ja kujutleb, nagu poleks iga tema poolt

tähele pandud kurjus midagi muud, kui suurepärase korra kuritarvitamine, mis on võimalik ainult harva esineval erandjuhul. Niisuguste arusaamiste tõttu peavad vene kangelased endastmõistetavalt piirduma tühiste detailidega, ilma et nad mõtleksid üldisest, kuna Insarov, vastupidi, alistab erijuhud alati üldisele, sest on kindel, et «ega seegi eest ära jookse». Nõnda seletab Insarov, vastates Jelena küsimusele, kas ta on isa mõrtsukale kätte tasunud:

«Ma pole teda otsinud. Ma ei otsinud teda mitte sellepärast, et poleks suutnud teda tappa, — ma oleksin ta rahulikult tapnud, vaid sellepärast, et pole sünnis mõelda erakättemaksule, kui tegemist on rahva vabastamisega. Üks oleks seganud teist. Ega omal ajal seegi eest ära jookse.»

Just selles armastuses ühise asja vastu, selles tema aimuses, mis annab jõudu üksikuid solvanguid rahulikult taluda, seisabki bulgaarlase Insarovi hiiglasuur üleolek kõigist vene kangelastest, kellel pole ühisest asjast aimugi.

Muide on meil selletaolisigi kangelasi väga vähe, ja neistki ei jää suurem osa enesele lõpuni truuks. Palju arvukam on meie haritud seltskonnas teistsugune liik inimesi, need, kes tegelevad mõtisklemisega. Ka nende hulgas on palju niisuguseid, kes küll mõtisklevad, kuid ei suuda millestki aru saada; ent neist me ei räägi. Me tahame osutada ainult neile teadupärast lahtise peaga inimestele, kes pikaajaliste kahtluste ning otsingute kaudu on jõudnud idee samasuguse selguse ning tervikluseni, millega astub meie ette ilma eriliste pingutusteta Insarov. Need inimesed taipavad, kus on kurja juur, ja teavad, mida selleks peab tegema, et kurjust lõpetada. Nad on sügavasti ja siiralt läbi imbunud mõttest, milleni nad viimaks on välja jõudnud. Ent — neil pole enam jõudu praktiliseks tegevuseks; nad on ennast nii palju vaevanud, et nende natuur on end nagu ära venitanud ja jõuetuks muutunud. Nad vaatavad poolehoiuga uue elu lähenemisele, kuid ei suuda ise sellele vastu minna ega ole võimelised rahuldama inimese värsket tunnet, kes ihkab tegevat headust ja otsib endale eestvedajat.

Keegi meist ei võta omaks valmina humaanseid seisukohti, mille nimel hiljem on tarvis pidada eluvõitlust.

Seetõttu pole kellelgi seda vaadet ja tegude selgust, seda vaadete terviklikkust, mis esinevad nii loomulikena kas või näiteks Insarovi juures. Elust saadud muljed, mis mõjutavad südant ja äratavad temas energiat, saavad temal pidevalt toetust mõistuse nõudeilt, kogu tema päralt olevalt teoreetiliselt hariduselt. Meie juures on see sootuks vastupidi.] Üks meie tuttavaid, kes pooldab progressiivseid vaateid ja samuti januneb tegeva headuse järele, kuid on alandlikumaid ja kahjutumaid inimesi maailmas, jutustas meile järgmist oma arenemise kohta, et selgitada oma praegust tegevusetust:

«Oma iseloomult olin väga heasüdamlik ja vastuvõtlik poiss,» räägib ta. «Juhtus, et nutsin ja vaevlesin, kuulates jutustust mingist õnnetusest, ja nähes võõrast kannatust, kannatasin kaasa. Mäletan, et ma ei saanud öösiti und, kaotasin isu ega suutnud midagi teha, kui keegi oli majas haige. Mäletan, et hakkasin mitmel korral otse märatsema, vaadates pealt, kuidas üks minu sugulasi piinas oma poega, minu sõpra. Kõik see, mida ma nägin, kõik, mida kuulsin, tekitas minus rasket rahulolematuse tunnet. Minu hinges hakkas varakult juba liigutama küsimus: miks peavad kõik niimoodi kannatama ja kas tõesti pole migit võimalust abi leida selle häda vastu, mis nähtavasti kõiki rõhub. Hakkasin ahnelt otsima vastust neile küsimustele, ja peatselt antigi mulle vastus — arukas ja süstemaatiline. Hakkasin õppima. Esimene ilukirjaharjutus, mis ma kirjutasin, oli järgmine: «Tõeline õnn peitub südametunnistuse rahus.» Minu pärimiste peale südametunnistuse kohta seletati mulle, et see karistab meid halbade tegude pärast ja tasustab heade eest. Kogu minu tähelepanu koondus nüüd sellele, et teada saada, missugused teod on head ja missugused halvad. See polnud raske: moraalikoodeks oli käepärast — nii ilukirjaharjutuse näidiste kui ka koduste õpetuste ja ühe eriõpiku näol. «Austa vanemaid *», «Ära looda omaenda jõule, sest sa pole midagi», «Rahuldu sellega, mis sul on, ja ära soovi rohkemat», «Kannatuse ja alandlikkusega kindlustatakse kõikide armastus» jms. Selles vaimus kirjutasin ma oma ilukirjaharjutusi. Kodus ja kõigilt ümbritsejailt kuulsin sedasama. Ning mitmesugustest raamatutest sain teada, et täielikku õnne ei saa maa peal olla, kuid sel määral kui see on võimalik, on ta saavutatud hästikorraldatud riikides, mille hulgas parimaks on minu isamaa. Sain teada, et Venemaa pole nüüd mitte ainult suur ja rikas, vaid et temas valitseb ka kõige täiuslikum kord: et vaja ainult täita seaduste nõudmised ja vanemate * käsud ning olla parajusmeelne — ja inimest ootab kõige täielikum heaolu, olgu ta mistahes kutsest või seisusest. Kõik need avastused

* Старших — vanemaid selle sõna laias tähenduses, kelle all siin tuleb mõista nii oma vanemaid, ülemusi kui ka üldse endast vanemaid ja kõrgemal seisvaid inimesi. — *Toim.*

olid mulle väga rõõmustavad ja ma võtsin neist ahnelt kinni kui oma kahtluste parimast lahendusest. Mul tuli pähe neid omaenda vilumatu mõistuse abil kontrollida, kuid mitmed asjad ei osutunud mulle jõukohaseks, see aga, mis juhtus olema kättesaadav, osutus tõesti paikapidavaks, õigeks. Nii ma andusingi usaldavalt ning vaimustatult vastavastatud süsteemile, koondasin sellele kõik oma püüded ja olin juba kaheteistkümne-aastaselt väike filosoof ning kohutav seaduslikkuse pooldaja. Jõudsin veendumusele, et igas õnnetuses on süüdi inimene ise, olgu siis selle tõttu, et ei hoidnud ennast ega vaadanud ette, või et ei tahtnud piskuga rahul olla või polnud vajalikul määral läbi imbunud lugupidamisest seaduse või vanemate tahtmise vastu. Õieti ei kujutanud ma seadust veel kuigi hästi endale ette, kuid minu silmis kehastus ta igas ülemuses ja vanemas inimeses. Selletõttu olin ma tolles elujärgus alati õpetajate, ülemuste jne. poolt, mispärast mind ülemused ja vanemad klassid väga armastasid. Kord ei puudunud palju, et klassikaaslased oleksid mu aknast välja visanud. Üks õpetajaist ütles kogu klassile: «Teie sead!» Tunni lõppedes sattusid kõik marru, mina aga asusin õpetajat kaitsma ja tõestama, et tal oli täielik õigus nõnda öelda. Teinekord heideti üks minu kaaslastest ülemusele häbematuste ütlemise pärast koolist välja. Teda kahetsesid kõik, kuna ta oli meie parim, kuid mina kinnitasin, et ta on karistuse täiesti ära teeninud, ja imestasin väga, kuidas ta, nii tark poiss, ei suutnud mõista, et alandlikkus vanemate vastu on meie esimene kohus ja õnne esimene eeldus. Niiviisi kinnitusin ma päevast päeva oma seaduslikkuse põhimõtteis ja harjusin vähehaaval nägema inimestes ainult kõrgemate käskude täitmise vahendeid. Ühes sellega katkestasin ma elava seose inimhingega, mind lakkasid erutamast minu kaasvendade hädad, ma loobusin otsimast võimalust neid kergendada. «Ise on süüdi,» rääkisin endamisi ja hakkasin koguni nende vastu tundma viha või põlgust, nagu inimeste vastu, kes ei oska rahulikult ja vagusalt kasutada neid hüvesid, mida neile ühiskondliku heakorra kaudu pakutakse. Kõik, mis mu loomuses oli head, pöördus teisele poole — vanemate inimeste ja ülemuste päralt olevate õiguste kaitsmisele. Ma tundsin, et selles seisabki enesesalgamine, loobumine oma isiklikust iseseisvusest; olin kindel, et teen seda üldise hüvangu kasuks ja pidasin ennast peaaegu juba kangelaseks. Ma tean, et paljud jäävadki sellele astmele peatuma, teised aga varieerivad seda pisut ja kinnitavad, et on sootuks ümber muutunud. Ent mina pidin õnneks tõesti oma suunda muutma, ja juba õige varakult. Umbes neljateistkümne-aastaselt oli mul endalgi juba teatud mõttes vanus käes — olgu see klassis, olgu see kodus, ja osutusin kõige selle juures muidugi mõista täiesti saamatuks. Oskasin teha kõik, mida minult nõuti, kuid mida ja kuidas pidin ise nõudma, seda ma ei teadnud. Pealegi olin karm ja kõrk. Kuid peatselt hakkas mul häbi ja ma asusin revideerima oma endisi vaateid ülemuse kohta. Otseseks põhjuseks oli üks juhtum, mis äratas jälle elavaid tajumusi minu tarduvas südames. Nagu vanem vend ja tarkpea andsin muuseas tunde ühele oma õele. Mulle oli antud õigus määrata talle karistusi laiskuse, sõnakuulmatuse jms. eest. Kord oli ta miskipärast

hajameelne ega tahtnud kuidagi minu seletustest aru saada; käskisin teda põlvili heita. Ta kogus end ja, võtnud tähelepaneliku ilme, hakkas paluma, et ma veel kord kordaksin oma sõnu. Kuid mina nõudsin, et ta enne täidaks käsu, laskuks põlvili. Ta tõrkus. Siis haarasin tal kätest kinni, tõstsin ta istmelt üles, surusin oma küünarnukid tema õlgadele ja vajutasin ta kõigest jõust maha. Vaene tüdruk laskus põlvili ja kiljatas: selle toimingu juures oli ta jala ära väänanud. Ma ehmusin hirmsasti; ja kui ema hakkas mind õega seesuguse käitumise pärast noomima, siis püüdsin päris külmavereliselt tõendada, et õde oli ise süüdi, et — oleks ta kohe kuulanud mu käsku, siis poleks temaga midagi juhtunud. Kuid salajas tundsin siiski hingepiina, seda enam, et ma õde väga armastasin. Sel ajal saigi mulle selgeks mõte, et ka vanaduselt vanemad võivad eksida ja lollusi teha, ning et õieti peab austama seadust ennast, nii nagu ta on, mitte aga seda, kuidas see ühe või teise isiku tõlgendusel paistab olevat. Siitpeale algas mul isikute teguviisi kriitika, ja ma kargasin hoogsa hüppega konservatiivsest vastutamatusest *opposition légale*'i*. Kuid kaua aega omistasin ma kogu pahet ainult üksikutele kuritarvitustele ega rünnanud neid ühiskonna hädavajalike nõuete nimel või kaastundest õnnetute vendade vastu, vaid lihtsalt positiivse seaduse nimel. [Sel ajal oleksin muidugi hakanud suure ägedusega rääkima julma käitumise vastu neegritega, ent oleksin ühtaegu, nagu keegi Moskva publitsistki, kõigest südamest mõistnud hukka Browni, kellel tekkis mõte neegreid vabastada seadusevastaselt.] Kuid olin siis alles väga noor [, arvatavasti noorem lugupeetud publitsistist], minu mõte liikus ja kääris; ma ei võinud selle juurde peatuma jääda ja jõudsin pärast paljusid kaalutlusi viimaks otsusele, et seadusedki võivad olla puudulikud, et neil võib olla suhteline, ajutine ning osaline tähtsus ja et need peavad koos aegadega ja oludega muutuma. Aga jällegi — mille nimel ma nõnda arutlesin? Kõrgema, abstraktse õigluse nimel, ja sugugi mitte elava armastuse sisendusel kaasvendade vastu, sugugi mitte teades neid käskivaid, otseseid vajadusi, millele osutab meie ees edasisammuv elu. Ja mis juhtus? Nüüd astusin viimasegi sammu: abstraktse õigluse seaduselt siirdusin reaalsemale inimhüvangu nõudele. Koondasin lõpuks kõik oma kahtlused ja targutused ühte valemisse: inimene ja tema õnn. Kuid see valem oli minu südames juba lapsepõlveski, enne veel kui mulle hakati õpetama igasuguseid teadusi ja hakkasin kirjutama õpetlikke ilukirjaharjutusi. Ja kas on vaja seletada, et nüüd ma saan sellest paremini aru ja võin seda põhjalikumalt tõestada; kuid siis ma tundsin seda tungivamalt, see oli minu olemusega lähemalt seotud, mulle näib isegi, et ma oleksin tookord valmis olnud rohkem selle heaks tegema kui praegu. Ma püüan nüüd mitte midagi teha, mis käiks mulle teatavaks saanud seaduse vastu, ma püüan mitte võtta inimestelt nende õnne; kuid selle passiivse osaga ma piirdungi. Laskuda õnne otsinguisse, tuua õnne inimestele lähemale,

* Legaalsesse (s. o. revolutsioonilisi abinõusid hülgavasse) vastasrinda (prantsuse k.). — *Toim.*

[hävitada kõik, mis seda segab] — seda oleksin võinud teha ainult siis, kui minu lapselikud tunded ja unistused oleksid takistamatult arenenud ja tugevnenud. Kuna need aga olid minul viisteist aastat vaibumas ja suremas, ja ma alles praegu jõuan tagasi nende juurde, siis leian ma nad kahvatuina, kiduraina, nõrkadena. Ma pean nad veel taastama, enne kui võin neid tegelikult kasutada; ja kes teab, kas lähebki korda neid taastada?...»

Meile näib, et selles jutustuses on jooni, mis pole kaugeltki erandlikud, vaid võivad, vastupidi, olla üldiseks vihjeks neile takistustele, mille vastu põrkab vene inimene iseseisva arengu teel. Mitte kõik ei kiindu võrdse jõuga ilukirjanäidiste moraali, kuid selle mõjust ei pääse keegi, ja see mõjub kõigisse halvavalt. Et sellest pääseda, peab inimene raiskama palju jõudu ja kaotama rohkesti usku iseendasse selles lakkamatus rähklemises kahtluste, vastuolude, mõõnduste, väänamiste jne. kohutavas segaduses.

[Niisiis pole sellel, kes meil on säilitanud jõu kangelastegude jaoks, mingit mõtet kangelane olla, — ta ei näe tõelist eesmärki, ta ei suuda asjast õieti kinni hakata, ja seepärast ei tee ta muud, kui ainult donkihhotitseb. Kes aga saabki aru, mida on vaja ja kuidas, see on enese selle arusaamise peale juba tervelt ära raisanud, ei oska praktilise tegevuse alal sammugi astuda, ja hoidub igasugusest vahelesegamisest, nagu Jelenagi oma koduses keskkonnas. Pealegi on Jelena ikka veel julgem ja vabam, sest temasse mõjus ainult vene elu üldine õhkkond, ja kooliharidus ning kasvatuse rutiin pole temale, nagu juba tähendasime, oma pitserit vajutanud.]

Kõigest sellest järeldubki, et parimad inimesed, keda me oma kaasaegses ühiskonnas seni oleme näinud, on ainult võimelised mõistma seda tegeva headuse iha, mis Jelenas keeb [, ja võivad osutada talle kaastunnet, kuid ei suuda kuidagi seda iha rahuldada]. Ja need inimesed on pealegi eesrindlased, neid nimetatakse meil ikkagi «seltskonnategelasteks». Muidu aga läheb suurem osa tarku ja vastuvõtlikke inimesi kodanikuvapruse eest pakku ja pühendab ennast igasugustele muusadele. Võtame kas või neidsamu Šubinit ja Bersenevit jutustusest «Eelõhtul»: toredad iseloomud [, nii üks kui ka teine oskab Insarovit hinnata, nad isegi püüavad kõigest hin-

gest talle järgida; oleks neil olnud pisut teistsugune arenemistee ja teistsugune keskkond, siis poleks ka nemad maganud]. Kuid mida nad peaksid tegema siin [, selles ühiskonnas]? Omal viisil [ümber] ehitama? Kuid neil pole ju mingit oma viisi ja puudub jõudki. [Selles] midagi parandama, pisihaaval välja lõikama ja minema viskama [ühiskondliku korra] igasugust soppa? Kas pole aga jälk surnul hambaid välja kiskuda, ja kuhu see viib? Sellega saavad hakkama ainult härrade Panšini ja Kurnatovski taolised kangelased.

Muuseas võiksime siinkohal öelda mõne sõna Kurnatovskist, kes on samuti vene haritud seltskonna parimaid esindajaid. See on uut sorti Panšin, ainult ilma suurilmalike ning kunstiliste talentideta ja asjalikum. Ta on väga aus ja isegi suuremeelne; suuremeelsuse tõenduseks mainib Stahhov, kes soovib teda Jelenale peigmeheks, et niipea kui ta oli saavutanud võimaluse korralikult ära elada oma palgast, loobus ta viibimata vendade kasuks iga-aastasest summast, mis isa oli talle määranud. Üldse on temas palju head: seda tunnistab ka Jelena, kes teda kirjeldab Insarovile saadetud kirjas. Siin on tema arutlused, mille põhjal me üksi võimegi Kurnatovskist ettekujutuse saada: jutustuse käigust ta osa ei võta. Jelena jutustus on muide sedavõrd täielik ja tabav, et meil pole enam midagi vaja lisada, ja seepärast toome ümberjutustamise asemel otseselt ära tema kirja Insarovile:

«Õnnitle mind, armas Dmitri, mul on peigmees. Ta lõunatas eile meil; isa oli tutvunud temaga vististi Inglise klubis ja kutsus ta meile külla. Ta ei ilmunud eile siia muidugi peigmehena. Kuid mu hea ema, kellele isa oli rääkinud oma lootustest, sosistas mulle kõrva, mis külaline see on. Ta nimi on Jegor Andrejevitš Kurnatovski. Teenib ülemsekretärina senatis. Kõigepealt kirjeldan sulle ta välimust. Ta on väheldast kasvu, sinust lühem, hea kehaehitusega, korrapäraste näojoontega, juuksed lühikeseks lõigatud, kannab pikka põskhabet. Silmad on tal väikesed (nagu sinul), pruunid, elavad, huuled lamedad, laiad; silmis ja huultel alatine, kuidagi nagu ametlik naeratus; see justkui valvaks ta näol. Ta käitub väga lihtsalt, räägib selgelt, ta juures on kõik selge: ta kõnnib, naerab, sööb nii, nagu teeks mõnda tarvilikku tööd. «Kuidas ta on teda tundma õppinud!» mõtled sa võib-olla sel hetkel... Jah, selleks, et teda sulle kirjeldada. Ja kuidas võib oma peigmeest tundma õppimata jätta! Temas on midagi raudset...

nii nürimeelsed kui ka ühtlasi tühist ja ausat; räägitakse, et ta olevat tõepoolest väga aus. Sina oled mul ka raudne, kuid mitte nii nagu see. Ta istus lauas minu kõrval, meie vastas istus Šubin. Algul räägiti mingisugustest kaubanduslikest ettevõtetest; räägitakse, et tema olevat sel alal asjatundja ja oleks peaaegu loobunud oma ametist selleks, et hakata suurt vabrikut juhtima. Aga näe, ei taibanud! Seejärel hakkas Šubin rääkima teatrist; härra Kurnatovski teatas — ma pean seda tunnistama — ilma võltsi tagasihoidlikkuseta, et tal kunstist pole mingit taipu. See meenutas mulle sind... kuid ma mõtlesin: ei, meie Dmitriga ei saa kah kunstist aru, kuid siiski teisiti kui tema. Härra Kurnatovski aga tahtis nagu öelda: mina ei mõista seda, ja seda pole ka vaja, kuigi see on lubatud hästikorraldatud riigis. Peterburisse ja *comme il faut*'sse* suhtub ta muuseas üsna ükskõikselt, korra nimetas ta ennast isegi proletaarlaseks. «Meie, mustatöölised!» ütles ta. Ma mõtlesin: kui Dmitri oleks seda ütelnud, poleks see mulle meeldinud, see aga rääkigu pealegi! Las hoopleb! Mind kohtles ta väga viisakalt, kuid mulle tundus kogu aeg, et minuga räägib väga heatahtlik ülem. Kui ta tahab kedagi kiita, siis ütleb ta, et sellel olevat põhimõtted — see on ta lemmikväljend. Ta peab olema enesekindel, töökas, võimeline eneseohverduseks (näed sa: ma olen objektiivne), s. t. võimeline oma kasude ohverdamiseks, kuid ta on suur despoot. Hirmus on ta kätte sattuda! Lauas hakati rääkima altkäemaksudest...

«Ma saan aru,» ütles ta, «et paljudel juhtudel altkäemaksuvõtja ei ole süüdi: ta ei saanud teisiti toimida. Ent siiski, kui ta on sisse kukkunud, tuleb ta lõmastada.»

«Lõmastada süütu!» karjatasin ma.

«Jah, põhimõtte pärast.»

«Missuguse põhimõtte pärast?» küsis Šubin.

Kurnatovski sattus nagu segadusse või üllatus ja ütles:

«Seda pole mõtet seletada.»

Isa, kes nähtavasti suhtub temasse harda aukartusega, ütles samuti, et muidugi pole mõtet — ning minu pahameeleks katkes see jutt. Õhtul ilmus Bersenev ja hakkas temaga hirmsasti vaidlema. Ma pole meie heasüdamlikku Andrei Petrovitšit iialgi nii ärritatuna näinud. Härra Kurnatovski ei eitanud sugugi teaduse, ülikoolide jne. kasulikkust... kuid ma mõistsin, mis pahandas Andrei Petrovitšit. Too vaatab sellele kõigele nagu mingile gümnastikale. Kui lõunasöök lõppes, astus Šubin mu juurde ja ütles: «Näe, see ja keegi teine (ta ei suuda su nime nimetada) on mõlemad praktilised inimesed, aga vaadake, milline vahe: seal tõeline, elav, elu poolt antud ideaal — siin aga isegi mitte kohusetunne, vaid lihtsalt ametialane ausus ja hingetu asjalikkus.» Šubin on tark, ja ma pidasin sinu jaoks ta sõnad meeles; kuid minu arvates — mis ühist võib teie vahel olla? Sina u s u d, see aga ei, sest et ainult iseendasse u s k u d a e i s a a.»

---

* Loe: komilfoo — «nagu peab olema» suurilma kommete järgi (prantsuse k.). — *Toim.*

Jelena mõistis otsekohe Kurnatovskit ja avaldus tema kohta päris heatahtlikult. Aga katsuge muide süveneda sellesse iseloomu ja meenutage oma tuttavaid asjalikke inimesi, kes on innuga üldsuse huvide eest väljas; arvatavasti osutuksid paljud Kurnatovskist halvemaks, kas aga leiduks paremaid, selle eest on raske vastutada. Ja millest see tuleb? Just sellest, et elu, keskkond ei tee meid ei targaks, ei ausaks ega ka aktiivseks. Nii tarkuse kui ka aususe ja teovõime peame omandama välismaistest raamatutest [, milliseid tuleb pealegi veel kooskõlastada ja sobitada Seaduste Koguga]. Mis ime siis, et selle ränga tööga jahtub süda, vaibub kõik, mis inimeses elab, ja ta ise muutub automaadiks, kes ikka samas taktis ja lakkamatult teeb seda, mida ta peab tegema. Ja ikkagi pead kordama: need on veel parimad. Nende järel tuleb juba teine kiht: ühelt poolt täiesti unised obloomovid, kes on lõplikult kaotanud isegi oma ilukõne veetlevuse, mille abil nad kütkestasid omal ajal noori preilisid, teiselt poolt — asjalikud tšitšikovid, püsivad ja väsimatud, kangelaslikud oma kitsukeste ja jälkide huvikeste tagaajamisel. Ja veelgi kaugemal kõrguvad bruskovid, bolšovid, kabanovad, ulanbekovad, — ning kogu see kuri sugu nõuab endale õigust vene inimeste elule ning vabadusele ... [Kust võib siin tekkida kangelaslikkus, ja kui siin kangelane sünnibki, siis kust tal ammutada valgust ja mõistust selleks, et tema jõud ei läheks raisku jumalamuidu, vaid seisaks headuse ja tõe teenistuses? Ja kui ta lõpuks ammutabki, siis mis kangelane on veel murtud ja end ära katkestanud inimene, kuidas saab hambutu orav pähkleid pureda? Parem juba mitte teha endale ilmaaegu pettepilte,] parem valida endale mingi abstraktne, võimalikult eluvõõras eriala ja sellesse mattuda [, summutades tahtmatu kadeduse väärtu tunde inimeste vastu, kes elavad ja teavad, mille jaoks nad elavad].

Nõnda tegidki «Eelõhtus» Šubin ja Bersenev. Saanud teada Jelena ja Insarovi pulmadest, sattus Šubin algul hoogu ja ütles:

«Insarov ... Insarov ... Milleks see võlts vagadus? Noh, oletame, et ta on tubli mees, et ta suudab enda eest kosta; aga kas siis meie tõesti oleme selline absoluutne rämps? Noh, kas näiteks

mina olen rämps? On's jumal mind tõesti ikka kõigest ilma jätnud?» jne.

Ja [vaeseke] pöördus kohe kunsti poole: «Võib-olla,» ütleb ta, «saan aegamööda minagi oma teostega kuulsaks . . .» Ja tõepoolest, ta hakkab oma annet harima ja temast tuleb välja haruldane kujur. Ka Bersenev, see hea, ennastsalgav Bersenev, kes nii siiralt ja lahkelt talitas haiget Insarovit, kes nii suuremeelselt esines vahetalitajana tema, oma võistleja, ja Jelena vahel, koguni Bersenev, see kuldne süda, nagu väljendus Insarov, ei suuda hoiduda mürgistest märkustest, kui lõplikult oli veendunud Insarovi ja Jelena vastastikuses armastuses.

«Tühja nendega!» ütleb ta. «Egas mu isa asjata rääkinud, et: meie sinuga, vennas, pole sübariidid * ega aristokraadid, ei saatuse ega looduse pailapsed, me pole isegi märtrid — me oleme töömehed, töömehed, töömehed. Pane siis, töömees, oma nahkpõll ette ja asu oma tööpingi taha oma hämaras töötoas! Päike aga säragu teistele. Ka meie väikeses elus on oma uhkus ja oma õnn!»

Missugune kadeduse- ja meeleheitepõrgu tundub neis ülekohtustes etteheidetes, — teadmata kellele ja mis eest! . . . Kes on siis kõiges juhtunus süüdi? Kas mitte Bersenev ise? Ei, süüdi on vene elu: «Oleks meil hakkajaid inimesi,» ütleb Šubin, «siis poleks see neiu, see õrnatundeline hing meie juurest lahkunud, poleks libisenud minema kui kala vette.» Kuid hakkajaid või mittehakkajaid inimesi teeb elu, selle üldine kord teatud ajal ja teatud kohas. Meie elukord osutus seesuguseks, et Bersenevile jäigi ainult üks [päästeabinõu]: «kurnata mõistust viljatu teadusega». Nõnda ta ka teeb, ja autori ütluse järgi kiitsid teadlased soojalt tema teoseid: «Vanagermaani õiguse mõningatest iseärasustest kohtulike karistuste praktikas» ja «Linnastumise tähtsusest tsivilisatsiooni seisukohalt». Ja on veel hea, et ta selleski võis leida päästmist . . .

Mis puutub aga Jelenasse, siis ei jäänud tal [Venemaal] ühtegi tugipunkti pärast seda, kui ta kohtas Insarovit

---

* Sübariit — hellitatud, mõnutsevale elunautimisele andunud inimene. — *Toim.*

[ja mõistis teistsugust elu]. Sellepärast ta ei saanudki Venemaale jääda ja pärast mehe surma üksinda tagasi tulla. Autor mõistis seda väga hästi ja eelistas tema saatuse ennem teadmatuks jätta kui teda isamajja tagasi tuua ja sundida oma päevi lõpetama koduses Moskvas, üksinduse ning tegevusetuse tusas. Lihase ema kutse, mis jõudis tema kätte peaaegu samal hetkel, kui ta kaotas oma mehe, ei leevendanud tema vastikustunnet selle labase, värvitu, tegevuseta elu vastu. «Venemaale tagasi pöörduda? Milleks? Mida Venemaal teha?» kirjutas ta emale ja sõitis Zarasse [54] [, et kaduda ülestõusu lainetes].

Kui hea, et ta tegi selle otsuse! Tõepoolest, mis oleks teda Venemaal oodanud? Kus on seal tema jaoks elusiht, kus leidub elu? Pöörduda jälle tagasi oma õnnetute kassipoegade ja kärbeste juurde, jagada kerjustele raha, mida ta pole ise teeninud ja mis on jumal teab kuidas ja milleks tema kätte sattunud, rõõmustada Šubini edusammudest kunsti alal, arutada Berseneviga Schellingit [55], lugeda emale ette «Moskovskije Vedomostit» ja näha, kuidas ühiskondlikul areenil tegutsevad p õ h i m õ t t e d igasuguste kurnatovskite isikus, — [ent mitte kuskil näha tõelist tegu, isegi mitte tajuda uue elu puhanguidki . . .] ning vähehaaval, tasakesi ja ängistavalt närbuda, känguda, tarduda . . . Ei, kui ta juba kord on [proovinud teistsugust elu,] hinganud teistsugust õhku, siis on tal kergem tormata ükskõik missugusesse ohtu, kui et mõista ennast sellele rängale piinale, sellele aeglasele surmakaristusele . . . Ja me oleme rõõmsad, et ta vältis [meie] elu ega õigustanud enda kulul neid luuletaja lootusetult kurbi, südantlõhestavaid ennustusi, mis osutuvad nii [püsivalt ja armutult] paikapidavaks Venemaa kõige paremate, valitumate iseloomude kohta:

Nii kaugel päiksest, loodussärast,
nii kaugel kunstist, valguslättest,
nii kaugel elust, armust sul
kaob noorus; mõne aasta pärast
sind muljutakse karmest kätest,
su unelmad viib kaasa tuul.
Ja nähtamatult elu möödub
sul tühjas kohas nimetus,
maal, kus kõik lõpuks rahustub,

nii nagu suits, maatasa löödud,
kui laskub sügispimedus,
öö sombus vaikselt lahustub . . .[56]

Meil jääb veel järele selles kirjutises (mille ebatäiuse ja konarlikkuse eest palume lugejailt andestust) laialipillatud üksikjooned kokku võtta ja teha lõppkokkuvõte.

Insarov kui suurest [kodumaa vabastamise] ideest teadlikult ja igapidi läbiimbunud inimene [, kes oli valmis kodumaal aktiivset osa etendama], ei oleks võinud areneda ega avalduda kaasaegses vene ühiskonnas. Ka Jelena, kes oli osanud teda nii täielikult armastama hakata ja tema ideedega nõnda kokku kasvada, ei suuda jääda vene seltskonna keskele, kuigi seal on kõik tema sõbrad ja omaksed. Järelikult suurtele ideedele, suurtele poolehoiuavaldustele pole veel meie seas ruumi? . . . [Kas kõik, mis on heroiline, aktiivne, peab meie juurest põgenema, kui ei taheta surra tegevusetusse või ilmaaegu hukkuda? Kas nõnda?] Kas ei seisa selles meie poolt analüüsitud jutustuse mõte?

Me arvame, et mitte. Tõsi küll, laialdaseks tegevuseks puudub meil lahtine tööpõld; tõsi küll, meie elu möödub pisiasjades, kelmitsemistes, intriigikestes, keelepeksus ja nurjatuste tegemises; tõsi küll, meie tsiviilala tegelased on südametud ja sageli kõva arusaamisega; meie tarkpead ei liiguta sõrmegi, et oma veendumused võidule viia; meie liberaalid ja reformaatorid aga lähtuvad oma projektides juriidilistest peensustest ja mitte õnnetute vendade oigeist ega hädakisast. See kõik on õige, ja kõike seda näeme osalt ka jutustuses «Eelõhtul», nagu ka kümnetes teisteski viimase aja jutustustes. Kuid me mõtleme siiski [, et p r a e g u on meie ühiskonnas juba ruumi suurte ideede ja poolehoiuavalduste jaoks, ja et pole kaugel see aeg, kui need ideed võivad avalduda tegudes].

Asi seisab selles, et nii halb kui meie elu ongi, on selles siiski juba osutunud võimalikuks niisugused nähtused nagu Jelena. Ja vähe sellest, et seesugused iseloomud on võimalikuks muutunud tegelikus elus — nad on ka juba haaratud kunstniku teadvusest, nad on toodud

kirjandusse, sobitatud tüüpi. Jelena on ideaalne isik, kuid tema näojooned on meile tuttavad, me mõistame teda, tunneme talle kaasa. Mida see tähendab? Tähendab seda, et tema iseloomu alus — armastus kannatajate ja rõhutute vastu, tegeva headuse iha [, piinav igatsus inimese järele, kes näitaks, kuidas head teha], et seda kõike on viimaks ometi tunda meie ühiskonna parimas osas. Ja see tunne on nii tugev, selle teokssaamine nii lähedal, et ta ei lase ennast enam võluda, nagu varem, ei hiilgavast ent viljatust mõistusest ja talendist, ei kohusetundlikust, kuid abstraktsest haritusest, ei ametialastest voorustest, ega isegi mitte heast, suuremeelsest, aga passiivsest südamest. Meie tunde[57] [, meie iha] rahuldamiseks [on vaja enam: on vaja inimest nagu Insarov, kuid vene Insarov.

Kuid milleks on meil teda vaja? Ütlesime eespool ise, et meil <pole>* vaja kangelasi-vabastajaid, et oleme valitsev, mitte orjastatud rahvas.

Jah, väljastpoolt oleme kaitstud, ja kui juhtukski mingi väline võitlus, siis võime olla rahulikud. Sõjaliste kangelastegude jaoks on meil alati küllalt kangelasi olnud, ja vaimustuses, millesse preilid tänapäevani satuvad ohvitseri mundrist ning vurrudest, võib näha vaieldamatut tõendust selles, et meie ühiskond oskab neid kangelasi hinnata. Kuid kas meil on vähe sisemisi vaenlasi? Kas nende vastu polegi vaja võidelda ja kas selle võitluse pidamiseks ei vajata kangelasmeelt? Aga kus on meil inimesed, kes oleksid selleks võimelised? Kus leidub terviklikke inimesi, kes on lapsest saadik haaratud ainult ühest ideest, kes on sellega nii kokku kasvanud, et nad peavad kas viima selle idee võidule või surema? Niisuguseid inimesi pole olemas, sest meie ühiskondlik keskkond pole seni soodustanud nende arenemist. Ja just tollest, sellest keskkonnast, tema labasusest ja väiklusest peavadki meid vabastama uued inimesed, kelle ilmumist ootab nii kärsitult ja kirglikult kõik see, mis meie ühiskonnas on parimat ja värskemat.

Niisugusel kangelasel on praegu veel raske ilmuda.

---

* Osas venekeelsetes väljaannetes puudub sõna «не», mis annab lausele vastupidise mõtte. — *Toim.*

Olud tema arenemiseks, eriti aga esimeseks tegevusavalduseks on äärmiselt ebasoodsad, ülesanne aga on palju keerulisem ja raskem kui Insarovil. Palju kergem on tabada ja võita välist vaenlast, privilegeeritud rõhujat, kui sisemist vaenlast, kes on hajutatud igale poole tuhandes erinähtuses, kes on tabamatu, haavamatu, seejuures aga häirib teid kõikjal, mürgitab teie elu ja takistab teid nii võitluses puhkamast kui ka ringi vaatamast. Selle sisemise vaenlase vastu ei saa tavalise relvaga midagi teha; tollest võib vabaneda ainult siis, kui oleme vahetanud meie elu rõske ja uduse õhkkonna, milles ta on tärganud, kasvanud ja tugevaks saanud, ja kui oleme endid läbi tuulutanud niisuguse õhuga, milles ta ei suuda hingata.

Kas on see võimalik? Kunas oleks see võimalik? Ainult esimesele neist küsimustest võib anda kategoorilise vastuse. Jah, see on võimalik, ja vaat mispärast. Kõnelesime ülal sellest, et meie ühiskondlik miljöö summutab Insarovi-taoliste isiksuste arenemise. Nüüd aga võime oma sõnu täiendada: see miljöö on praegu jõudnud nii kaugele, et aitab ise kaasa niisuguse inimese ilmumisele]. Igavene labasus, väiklus ja apaatsus ei või olla inimese seaduslikuks pärisosaks, ja inimesed, kes moodustavad meie ühiskondliku miljöö ning on aheldatud tema tingimuste külge, on ammu juba mõistnud nende tingimuste kogu raskust ning mõttetust. [Ühtedel on igav, teised kipuvad kõigest jõust kuhugipoole, ainult et sellest rõhumisest vabaneda.] On mõeldud välja igasuguseid pääseteid, on kasutatud igasuguseid abinõusid, et kuidagi meie surnud ja roiskunud elu elustada; kuid see kõik on olnud nõrk ja mõjutu. Viimaks ometi ilmuvad praegu juba niisugused arusaamad ja nõudmised, nagu me näeme Jelenas. Ühiskond võtab need nõudmised poolehoiuga vastu; veel enam — need rühivad aktiivse teostumise poole. See tähendab seda, et vana ühiskondlik rutiin on oma ea juba ära elanud [; veel mõningaid kõikumisi, veel mõni kõva sõna ja soodus fakt — ja tegelased ilmuvad!].

Ülal me vihjasime, et tugeva loomuse otsustusvõimet ja energiat surmab meil juba eos see idülliline vaimustus kõige vastu maailmas, see kalduvus laisa enesega rahul-

olemise ning unise soigu poole, mida igaüks meist juba lapsena kõiges ümbritsevas näeb ja millega tedagi püütakse kõiksugu nõuannete ja manitsuste abil harjutada. Kuid viimasel ajal on seegi tingimus suuresti muutunud. Igal pool ja igas asjas on märgata iseteadvust, igal pool on saadud aru vana korra pankrottijäämisest, igal pool oodatakse [reforme ja] parandusi, ja keegi ei äiuta nüüd enam lapsi lauluga sellest, millist väljendamatut täiuslikkust kujutab endast kehtiv kord igas Venemaa kolkas. Vastupidi, igaüks on nüüd ootel, igaüks loodab, ja lapsedki kasvavad praegu, imbudes läbi parema tuleviku lootustest ning unistustest ega kiindu vägisi iganenud mineviku laipa. Kui jõuab kätte nende kord tööle asuda, siis rakendavad nad töösse selle energia, järjekindluse ja mõistuse ning südame kooskõla, millest meie oleme vaevalt jõudnud omandada teoreetilise aimu.

[Siis ilmub kirjanduseski vene insarovi täielik, teravalt ja elavalt joonistatud kuju. Ning me ei tarvitse teda kaua oodata: seda tagab palavikuliselt piinav kannatamatus, millega me ootame tema ilmumist ellu. Ta on meile hädavajalik, temata läheb kogu meie elu kuidagi raisku, ja iga üksik päev ei oma tähendust omaette, vaid osutub ainult teise päeva eelõhtuks. Ent lõpuks ta ometi saabub, see päev! Ja igal juhul pole eelõhtu talle järgnevast päevast kuigi kaugel: neid lahutab teineteisest ainult üksainus öö! . . .]

IVAN NIKITINI LUULETUSED

Peterburi 1860.[58]

*

Voroneži linna kodanik luuletaja Nikitin sai lugejaskonnale tuttavaks umbes viie aasta eest. Tema esimesed trükis ilmunud luuletused olid patriootilised; hiljem tuli välja tema luuletuskogu, mille kirjastas krahv D. Tolstoi, ja seejärel hakkas tema luuletusi aeg-ajalt esinema mitmesugustes ajakirjades. 1858. aastal avaldas ta poeemi «Kulak», millest oleme omal ajal kirjutanud.[59] Nüüd on ilmunud uues väljaandes hr. Nikitini lühemad luuletused, mis on autori poolt revideeritud ja täielikult ümber töötatud.

Sellele viimasele küllaltki võõrastavale asjaolule pole raamatu kaanel osutatud, kuid me võrdlesime suurema osa vanast kogust uude väljaandesse sattunud luuletustest ja leidsime, et üsna vähesed on täielikust ümbertegemisest puutumata jäänud. See huvitas meid väga ja pani meid meenutama juba 1856. aastal «Sovremennikus» Voroneži luuletaja kohta toodud retsensiooni, mille sisuks oli see, et hr. Nikitinile on riimitud read palju tähtsamad kui poeetilised mõtted ja tunded.[60] Tõepoolest, millisele lüürilisele poeedile, kes väljendab luuleridades oma tõelisi tundeid ja muljeid, võiks küll pähe tulla kolme-nelja aasta pärast oma luuletused nõnda ära parandada, et neis oleks muutunud riimid ja fraasid, et värss rändaks ühest salmist teise, et kahest luuletusest saaks üks jne., — ja seda kõike ilma mingi seesmise vajaduseta, ainuüksi kõrvakuulmise nõudel! Oleme kuulnud, et niimoodi siluti vanasti oraatorite kõnede stiili, peamiselt nende pateetilises osas; ent luuleteostes,

eriti lüürikas, oleme harjunud nägema midagi muud. Lüürilises luuletuses väljendub vahetult see tundmus, mille äratas luuletajas teatav loodus- või elunähtus, ja peaasjaks pole siin tundmine ise ega passiivne tajumus, vaid seesmine reaktsioon väljast saadud muljele. Kaunist vaatest, kargest kevadhommikust, õhtusest jalutuskäigust kahekesi jne. jne., võivad väga paljud naudingut tunda, kuid väga vähesed oskavad neid muljeid oma hinges tabada ja nõnda väljendada, et suudab neid anda tunda ka teistele. Just sellises oskuses tabada välist muljet ja seda reprodutseerida helis peitubki lüürilise talendi oluline jõud. Seetõttu ilmub luuletaja hinges püüd tundmuse kauniks, täpseks ja täielikuks väljendamiseks paratamatult just loomise hetkel; ta poleks jäänud rahule, kui tema värsid oleksid loiud, venitatud, ebamäärased, lühidalt — kui värsid halvasti väljendaksid seda, mida luuletaja tahtis väljendada. Just sellepärast töötabki tõeline luuletaja luuletuse kallal ainult seni, kuni luuletust väljakutsunud mulje on veel värske ja elav. Kui luuletus kohe ei õnnestu, võib luuletaja mitme aasta pärast nende juurde tagasi tulla, ja kirjutab siis juba midagi muud; on ta aga oma pala kord lõpule viinud, sellega rahule jäänud, avaldanud, siis ei hakka ta arvatavasti hiljem enam pedantselt norima iga puuduliku riimi, iga ebasileda värsijala kallal ning üles soojendama oma loomingulist vaimu uute, õnnestunumate väljendite leidmiseks. On juhtumeid, kus luuletajad kas muljete kordumise korral või pikema järelemõtlemise tagajärjel haaravad oma ainet täielikumalt ja sügavamalt, leiavad uusi värve, uusi helisid, ja teevad siis ümber oma varem kirjutatud luuletusi. Kuid seda tuleb ette erakordseil juhtudel, ja ka sel korral tehakse seda teisiti kui teeb hr. Nikitin, kellele värsiridades muudatuste tegemine ei tähenda absoluutselt midagi muud kui värsisepitsemise harjutust. Võtkem näitena mõned värsid eri luuletustest. Siin näiteks eelmise väljaande luuletusi:

Kauaks, stepp, sind küll udu veel loorib,
talve-emanda volil on piir:
lõunast külalisparvi ju voorib,
toonud kevade on päiksekiir.

Nagu mõrsja end õilmeiga ehi,
pesku kevadvihm kosutav sind,
siis end värskesse siidrohtu mähi,
kastepärlites olgu su rind.

Esimeses salmis on konarlik neljas rida, teises salmis teine ja kolmas rida; peale selle on sõna «külalisparved» siin ebamäärane; ka siid ja pärlid ei meeldinud hr. Nikitinile. Ja ta teebki selle luuletuse ümber:

Küllalt magand sa, stepp, külma kadu
talve-emandalt võttis ju toe,
inimtühjana tahkub su radu,
kadus lumi, on kirgas ja soe.

Ärka unest ja kastes end pese,
et ma õilmete ilus näeks sind;
nagu mõrsja end ehtida lase,
muruvaipa sul mähkugu rind.

Need muudatused on meie arvates paremuse poole. Kuid ka nemad ei tõsta seda luuletust poeetilise teose tasemele. Vastupidi, nad annavad tunnistust lausete vaevarikkast, mosaiiksest sobitamisest, käsi rakku hõõruvast, peaaegu bibliograafilisest tööst, millega hr. Nikitin peab iga üksikut pala lunastama. Harva on mõni värss tema poolt puutumata jäetud, ta on kõik läbi vaadanud ja ümber teinud, ja sagedasti ilma mingi vajaduseta. Näiteks salmi asemel:

Kalleid võõraid sul koguneb peagi,
oma pesi nad punuvad taas,
laul aost ehani vahet ei peagi,
kuni sügisel tühjeneb laas —

leiame uues trükis järgmise variandi:

Kalleid võõraid sul koguneb peagi,
nende pesi ei loendagi silm,
ega viise ja laule ei teagi,
millest päev läbi helab kõik ilm!

Milleks see ümbertegemine? Millest on see tingitud? Nähtavasti mitte millestki muust kui kalduvusest värsse sepitseda . . .

Autori kirglik tung parandada oma teostes värsse küünib naeruväärsuseni: sageli tapab ta end selliste luu-

letuste lihvimisega, mille kohta võiks öelda, et mida halvemini nad on kirjutatud, seda parem. Näiteks leidus esimeses väljaandes äärmiselt nõrk luuletus «Lapse palvus». Värsidki olid selles nõrgavõitu, kuid luuletuse peamine puudus seisis selles, et ta oli metafüüsiliselt võlts ja tema põhitoon ebapoeetiline. See luuletus on kirjutatud 1853. aastal. Ja nüüd, seitse aastat hiljem, ei pannud hr. Nikitin tähelegi, et see salmik polnud muud kui albumlik ilukõne-harjutus, ja ta asus ainult nende värsikeste sõna-sõnalisele parandamisele. Öelnud esimeses väljaandes, et lapse palvus on puhas ja tema kaitseinglile meelepärane, ütleb luuletaja:

Oh, et ka siis, kui möödas aastad,
ja pisarsilmil palves sa,
maailma asjadele vaataks
sa sama helge pilguga!

Ent peakski lapsepõlve puhtus
su hingest siiski lahkuma,
ja raskes elus, kus kõik luhtus,
su lootusedki kahkuma,

siis liibu vastu risti jalga
ja lapse puhta tundega
uut elu kindlas usus alga, —
see lepitab su endaga.

Su juurde lapsepõlve ingel
siis laskub nähtamatuna
ja kõige loojat kogu hingest
su eest ta palub innuga.

Niisuguse luuletuse oleks pidanud uuest väljaandest hoopis välja viskama; kuid hr. Nikitin nägi, vastupidi, selle kallal veel kord suure armastusega vaeva ja esitas ta nüüd järgmisel kujul:

Laps, palveta, sa meheks sirgud,
ja andku jumal, et su silm
ka siis veel samal helgel pilgul
näeks, mis on jumala maailm!

Kui aga elu julmus tüütab,
ja mõistust, südant närib tusk,
kui elu mässuleegi süütab,
ja kustuvad sul arm ja usk,

siis kuumis pisarais ja vaevas
pead risti jalga embama,
et lepitatuna näeks taevas
sind teiste kui ka endaga.

Siis laskub ingel taevahiiest,
taas varjab sind ta kaitsev tiib,
ja kostnud põlvili su süü eest,
ta härda palve taeva viib.

Kas muutus luuletus ümbertegemise tõttu paremaks? Ja kas maksis näha sellist vaeva retoorilise teema pärast, milles pole vähimatki luulepuhangut?

Eelmise väljaande luuletustest on umbes pooled uuest väljaandest kõrvaldatud. Väljaheidetud palu läbi vaadates panime tähele, et autor on juhindunud väga põhjendatud kaalutlustest. Ta pole uude trükki lasknud esiteks patriootilisi palu: «Venemaa», «Sõda usu eest», «Lõuna ja põhi» jm. Need palad ei paku praegu tõepoolest erilist huvi ning tunduvad sageli isegi õige koomilistena, nagu näiteks hr. Nikitini ennustused Krimmi sõja eel:

Taas meenutame teile Rõmniki sangareid
ja Tšešme õudusi, Kaguli kuulsat võitu, jne.

Lugeda selliseid ennustusi tagantjärele pole kuigi meeldiv, ja me kiidame täielikult heaks oma luuletajad, kes on otsustavalt loobunud oma sõjakaist ja, tõtt öelda, pisut kiskjalikestki teostest, niipea kui on möödunud nende vajadus. Sõja ajal oli ju arusaadav näiteks koguni ühe meie tuntud luuletaja järgmine pöördumine Deržavini poole:

Sa tõuse, vaata: sünnib ime,
taas lipud tuules lehvivad!
Et kiita Ristilöödu nime,
nad püha sõtta kutsuvad!
Taas võidab Venemaa, kui võitleb!
Las pahandav Euroopa sõitleb,
kel relvaks kavalus ja laim:
on jõuetu ta ussisisin,
ta eitavus, ta kahtlusvisin, —
ei sure neist me rahva vaim...

Tol ajal täitus luuletaja niisuguste värsside eest koguni imetlusega enese vastu, kinnitades, et «tema värss on samuti mõõk», et

ses särab noore Vene ideaal,
mis teed meil näitab nagu hele täht, jms....,

et

see voolab südamest kui julge sõjahüüd,
sest kuulsusele kutsub isamaa...

See kõik oli loomulik ja arusaadav ajal, kui oldi üldiselt kaasa kistud Venemaa sõjalisest suurusest; kuid see kõik on möödas, ja luuletajad püüavad oma luuletuskogudes hävitada tolleaja kiindumuste jälgi. Nüüd on see suund jäänud Jakob Hami austria-luuletuste tõlkija hr. Lilienschwageri ainu- ja pärisomandiks.[61]

Seega tegi hr. Nikitin hästi, kui ta uuest väljaandest sõjaaegsed patriootilised trummipõrina-luuletused kõrvaldas. Mitte vähemat heakskiitu pälvib ka sääraste metafüüsiliste luuletuste hävitamine tema poolt, nagu «Kalmistu», «Rahunemine», «Uus käsk», «Palve õndsus» jt. Need kõik olid kas retoorilised harjutused antud teemale, näiteks hinge surematusest, inimmõistuse piiratusest jms., või Koltsovi «Mõtete» üsna lähedased jäljendused. Nende väljaheitmine hr. Nikitini käesolevast luuletuskogust tõendab seda, et luuletaja mõte on ka ses suhtes mehelikumaks muutunud ja kindlamaks kujunenud, nõnda et ei vaja enam neid rohkeid skolastilisi abstraktsusi, mida ta varem kasutas.

Väljaheidetute kolmanda rühma moodustavad need luuletused, milles võis liiga selgesti märgata võõrast heli ja torkas liialt silma omaenda mõtete ja tunnete puudumine. Siia kuuluvad kõik luuletused, kus kõneldi meredest, laevadest, marmorist, kunstniku hingevaludest jms.

Me juhtisime meelega tähelepanu paljudele luuletustele, mis hr. Nikitin on teisest trükist kõrvaldanud. Meie arvates tõendab see seda, et hr. Nikitin on võimeline mõistma oma teoste võltsi loomust ja puudulikkust ning suudab loobuda sellest suunast, mis neid pahesid võis tekitada. Nähtavasti ei kuulu ta nende luuletajate hulka, kes — nagu näiteks hr. Fet — ei suuda arvustajate kõikidest pingutustest hoolimata ületada seda joont, mille taha nad kord on oma teostes peatuma jäänud. Nagu näha, pole hr. Nikitini talent veel täielikult kindlaks kujunenud, pole veel leidnud oma õiget teed, kuid ta püüab väga agarasti seda leida. Varajasemate palade vaevanõudev viimistlemise ja ümbertöötamise

töö tõendab tema muret oma värssside täiustamise pärast; paljude luuletuste kõrvaldamine annab tunnistust püüdlusest vabaneda suundadest, mille mõju all need olid kirjutatud; lõpuks, tema uued luuletused vihjavad uutele püüdlustele ning tunnetele, mis luuletajat erutavad ja muudavad tema teoste sisu ning tooni. Säärane ande alatine kõikumine luuletajal, kes kirjutab värsse vähemalt juba aastat kaksteistkümmend (kõige varajasemad luuletused on esimeses väljaandes dateeritud 1849. aastaga), on muidugi mõista imelik, kuid ei saa jätta tunnistamata, et inimese arenemist on raske piirata mingi kindla aastaga. Kirjanduslugu pakub meile rohkesti näiteid kirjanikest, kes on alles üsna küpseis aastates sattunud oma õigele teele ja kellel talendi lõplik kujunemine toimus vägagi hilja. Meil, ja eriti veel hr. Nikitini olukorras, peab niisugust nähtust pidama isegi täitsa normaalseks. Kirjatundmine, kirjaniku amet, on meil ala, mis pole kaugeltki kõigile kättesaadav; seepärast peetaksegi meie seltskonnas, eriti just provintslikus, kirjameheks sagedasti mõndagi isandat selle eest, et ta on osanud osavalt kirjeldada mõnd pidulikku rongkäiku, kõrgemast soost isiku saabumist või aadliklubis peetud balli. Kui aga inimene kirjutab pealegi värsse, siis ei maksa enam rääkidagi: poeet mis poeet... Pole ime, et seltskonna selline vähenõudlikkus, millele lisandub kirjandusliku eruditsiooni erakordne puudumine, kajastub ka sulemeeste arvamuses — enesest. Ka nemadki harjuvad iga oma följetoni või luuletust pidama kuidagi tähtsaks, ka nad ise hakkavad mõtetele, mis muide on ammu juba tuntud, ammu juba teiste poolt kaunilt väljendatud ja lõpuks kogu haritud seltskonna omandiks saanud, vaatama kui mingile ainuüksi neile kuuluvale pärisosale. Koos seesmise nõudlikkuse ja enesekriitika nõrgenemisega aeglustub ja koguni seiskub niimoodi loomulikult ka kirjaniku elav arenemine, kusjuures jääb järele ainult formaalne külg — stiil, värss, mõtte dialektiline arendamine... Paljud rahulduvadki sellega, püsivad eluaeg ainult kõlavate fraaside ja kulunud tõdede najal, ja ikkagi peetakse neid kirjanikeks ning luuletajaiks. Sageli avaldavad nad isegi teistele kuuluvate muljete ebateadlikke jäljendusi ning võõraste

mõtete ja püüdluste kahvatuid aga kõlavaid ümberjutustusi. Tihtilugu kroonib neid ka ajutine edu, seda koguni inimeste hulgas, kellel on kirjandusega tegemist, kes aga on liiga heasüdamlikud või liiga lühikese mäluga ... Niisuguses olukorras oli oma luuletuste esmakordsel ilmumisel ka hr. Nikitin; kuid tema, nagu nägime, ei jäänud pimedaks oma esimeste jäljendavate katsete tähtsuse suhtes; ta hävitas need, ja kuigi me ka ei näe tema uutes luuletustes kõike oma, vaid enamjaolt võõrsilt laenatud sisu, on see luuletaja poolt siiski palju paremini omandatud ja läbi töötatud, kui see oli varem. Tema endiste luuletuste hulgas võis loendada rohkesti sääraseid, mis olid lihtsalt mõne tuntud luuletaja ühe või teise pala teisendid. Käesolevas väljaandes on sedalaadi luuletusi palju vähem, jäljendus ei ilmne nii silmatorkavalt värsiehituses endas, vaid avaldub pigem juhtiva mõtte ja ühe või teise üksikjoone ülevõtmises aine parema väljatoomise otstarbel. Ikkagi on see jäljendustung veel väga tugev, ja vähemalt pooled hr. Nikitini viimati trükitud luuletustest oleksid pidanud veelgi välja jääma. Näiteks luuletus «Poeedile»: kuidas ka hr. Nikitin seda uues väljaandes pole ümber teinud, ikkagi jääb see Polonski[62] luuletuse «Oo, tõsta üles oma pea» jäljenduseks; luuletus «Lapsele» on võetud Ogarjovi[63] «Lapsest» ja samasisulisest Koltsovi[64] luuletusest; ka «Matused» meenutavad Ogarjovi pala:

Kui juhuslikult tänaval
näen sünge leinakatte all
ma surnuvankri kurba koormat ...

Peale niisuguste terviklikkude jäljenduste on olemas katkendlikke, nii-öelda mosaiikjäljendusi, peamiselt kirjeldavat laadi palades, mis on ilmselt laenatud teistelt luuletajatelt. Nii kirjutab hr. Nikitin näiteks:

Tihnik pimenes, ööbik jäi vait.
Sinas sähvatas lendtähe vilk.
Mustab raovõre, kasteseid maid
läidab kuu, helgib neil iga tilk.

Roosid tukuvad. Jahedaks lõi.
Keegi vilistas ... Vaibus ka see.
Langeb leht, mille vart rõõvik sõi,
tabab kõrv, kui on lõppend ta tee.

Kuidas kuupaistel veetled mind sa,
ilme õrnus sul tasaseks, heaks.
Seda ööd täis kuldunelmaid ma
jätkan nii, et ta otsa ei saaks...

See luuletus läheb isegi korda, ja me ei teaks osutada ühelegi luulepalale, mida ta otseselt jäljendab. Kuid lugedes seda luuletust tunnete ikkagi, kui olete tuttav meie luuletajate teostega, et siin ei kirjeldata niipalju hr. Nikitini isiklikke muljeid tollest ööst kui tema mälestust sellest, mida ta on lugenud kirjeldatava ainega kokkusobivais palades. Nii möödavilksatav täht kui ka kuu, mille paistest löövad särama kastepiisad rohus, samuti hoovav jahedus, tukkuvad roosid ja muu — see kõik on teile tuttav, seda kõike olete lugenud Fetil ja Tjutševil, ning vaadates lähemalt luuletuse füsiognoomiat, panete tähele, et see pole miski muu kui väljavõte Feti «Õhtuist ja öödest». Sedalaadi mosaiikselt koostatud luulepalu pole hr. Nikitinil just vähe, ja kahjuks me leiame neid mitte ainult kirjeldavas žanris, milles autor pole üldse tugev, vaid ka subjektiivse iseloomuga luuletustes, mis kõige enam nõuavad iseseisvust ja omapära. Hr. Nikitinil on kümmekond väikest luuletust, milles väljendatakse luuletaja puhaste ja õilsate püüdlustega täielikus vastuolus olevate labaste ja räpaste elunähtuste poolt ärapiinatud hinge ahastust. See teema on sedavõrd avar, et selles võib suurepäraselt kajastuda nii luuletaja isik kõigi tema tõekspidamiste ja soovidega, kui ka elu, mis teda ümbritseb ja üht või teist muljet tekitab. Ent ka sellelgi alal näitab hr. Nikitin väga vähe isikupärasust: nähtustest, mis on talle ilmselt lähedased ja tuttavad, ei räägi ta enamasti omaenese häälega, ta nagu varjaks seda, mis talle on isiklikult kallis, ning kõneleb ainult sellest, millest teised juba on ammugi enne kõnelnud ja mis meie luules on saanud juba kodanikuõigused. Seepärast ei kuule me tema näiliselt kõige intiimsemaiski luuetustes hinge hädakisa, vaid inimese jutustust, kes mõtiskleb oma kannatustest ja püüab neist rääkida viisakas toonis ning heas stiilis, nagu on viisiks võetud kõnelda korralikus seltskonnas. Lugege näiteks kas või järgmist luuletust:

Veel ühe kustund päeva ma
ükskõikselt saadan kaduvikku
ja tüütu külastajana
näen tulevat uut videvikku.
Oh häda! Vaikne õine tund
ei too mul ihaldatud und.
Päev läbi salaja hing piinleb,
mul kahju endast, kõikidest...
On aeg mul saada rahu sest,
mis elus räpane ja võigas,
kus labasus ja keelepeks;
ent kus on rahu? Kus ta läks?

On vaevu hommik jõudnud kätte,
ööheitlus lõppend meeldejääv,
kui rõhub raske, nukker päev,
üksluise tülpimuse läte.
Ja jälle valust täitub rind,
kui hädadele vastu ruttan,
ja jälle vaikuses ma nutan, —
nii piinab, solvab elu mind.

Nagu suuremas osas sedalaadi luuletustes, kostab selleski Ogarjovi, I. Aksakovi [65] ja koguni Polonski jt. häält, kuid pole kuulda poeedi enese seesmist elu. Me näeme, et tema mõistus ja tunne on lahkhelis selle olukorraga, millesse teda on asetanud saatus; kuid see lahkheli on kulunud mõiste, ja kõneldes sellest abstraktselt, võib selle kohta öelda palju tarku sõnu, kuid ei saa kirjutada elulähedast luuleteost. Seda me oleme näinud isegi nende inimeste juures, kes teoreetiliste mõtiskluste alal on läinud hr. Nikitinist hulga kaugemale ja valdavad temast palju paremini abstraktset loogikat: nad kirjutasid erakordselt õilsaid, julgeid, energilisi, isegi siiraidki luuletusi, kuid luulet ennast oli nende loomingus ikkagi väga vähe. Seetõttu jäi nõrgaks ka nende luuletuste mõju, ja mõeldes hädast, tööorjusest, viletsusest ja kogu maise elu konarustest meenub teile ennemini Koltsovi või mõne muu poeedi luuletus kui Ogarjovi või Aksakovi oma. Seda nõrgemad peavad arusaadavalt olema hr. Nikitini luuletused, mis on nende abstraktsuste jäljendused.

Kuid sellest hoolimata on hr. Nikitinil väga soodsaid eeldusi, et rajada endale tee ja muutuda üsna tähelepandavaks luuletajaks just sellel alal, mis on talle kõige

kättesaadavam. Asi seisab selles, et lahkhelidest igapäevase elu tingimuste ja südame ning mõistuse normaalsete nõuete vahel oleme teadlikud kõik, kes me kuulume niinimetatud haritud seltskonda, luuletajad ja proosakirjanikud, kirjamehed ja mittekirjutajad. Kuid see lahkheli esineb meie teadvuses nagu mingi mitte täiesti värske auster, mis meie maitset pärast kümmekonda neelatud värskeid suutäisi järsku ebameeldivalt üllatab; kuid hr. Nikitini taolise luuletaja teadvuses on elu lahkheli lihtsalt nagu igasuguse toidu puudumine siis, kui sa tahad süüa. Vahe on üsna suur, ja juba sellestki üksi oleks küllalt, et õigustada meie sõnu hr. Nikitini võimalikust tähtsusest, kui ta kasutaks oma annet endale lähedaste huvide ning elunähtuste kirjeldamiseks. Kõigile meile, haritud inimestele, on muidugi omased lahke süda ja otsekohene vaade asjadele; me muidugi armastame oma vendi, tunneme kaasa nende kannatustele, oleme valmis pisarateni ägestuma — ikka tahtes neid abistada; kuid hiljuti nägime mitmeid haritud inimesi samasuguse hasardiga käsitlevat vürstitar Zinaidat[66], keda kirjeldas hr. Turgenev jutustuses «Esimene armastus». Ühed süüdistasid vürstitari, teised kaitsesid teda, ja seejuures mindi just niisama ägedaks, nagu oleks arutatud inimkonna hädasid. Loomulikult ei olnud kellelgi asja vürstitar Zinaidaga, keegi ei ole kunagi kohanud sellist naist ega poleks soovinudki kohata, sest kellel oleks tahtmist näha, et tema kätte torgitakse üsna sügavalt nõel, või kistakse peast tubli juuksetutt, või sunnitakse teda õrna alistuvuse sisendamiseks piitsa tarvitama, nagu teeb seda kõike meie vürstitar Zinaida!... Kuid sellest hoolimata läksid targad inimesed ägedaks — mispärast? — sellepärast, et neile meeldis dialektiline harjutus seoses psühholoogiliste peensuste analüüsimisega, millede olemust keegi neist õieti ei mõistnudki. Täpselt samasuguse sõnalise gümnastikana tunduvad meile ka targutused meie vähemate vendade hädast, viletsusest ja õnnetustest. Muidugi mõista pole kellelgi meist soovi nende õnnetutega koos elada ja nendega koos puudust kannatada, keegi pole valmis oma mugavusi ohverdama selleks, et nende saatust kergendada; jutud neist on vaid meie intellektuaalse

elu vürtsiks, umbes nii nagu immateriaalne sinep või pipar. Seepärast räägimegi neist asjust rohkem abstraktselt, analüüsides majanduslikke ja filosoofilisi printsiipe, kuid me ei lasku peaaegu kunagi elu enese sügavusse, et kuulatada tema tõelisi südametukseid. Me ei tunnegi selle elu olemust, ja kui hakkame rääkima tema erinähtustest, kerkivad viibimata esile rutiinsed fraasid: suitsutare, lihata kapsaleem, kaltsud, mustus, harimatus jne. Kõik selle oleme pähe õppinud igasugu raamatutest või tarkadest vestlustest ja oma kogemuste põhjal kontrollinud tutvumisel asulatega selle aja jooksul, kui meile vahetati hobuseid, või pikemail kokkupuudetel kehvikutega juurdluse tegemisel, jahil, suvehooajal maal viibides, jne. Võib olla, et niimoodi saabki ammutada hulga kasulikke mõtteid poliitilis-ökonoomiliste kaalutluste materjalina, kuid nii pole võimalik selle eluga ühte kasvada, seda endale südamelähedaseks teha ja talle elavas sõnas kehastus leida inimesel, kes sellest elust kogu olemusega ja otseselt osa ei võta, selle elu puhangust oma eksistentsi kõigis tingimustes, nii vaimsetes kui ka materiaalsetes, haaratud ei ole. Sellepärast osutabki meie «haritud» luule nii vähe tähelepanu elule, mis voogab meie armsa isamaa igas nurgas, ja piirdub ainult peente tunnete, ülevate püüdluste ning eeterlike kannatuste äärmiselt kitsa ringiga. Üks luuletaja ütleb:

Mul kurb ja kerge on, ja helge on mu kurbus;

teisel

on vahel lõbus, valuski
mõnd vana haava osatada;

kolmas ülistab neid imelisi hetki, kui

tiivustet vaimu ei piina meil ainuski kaotus,
kaugeimas tähes sind aimaksin, kadunud vend!

Neljas teeb tegemist järgmise filosoofiaga:

Magus on kalmistul olla, kus sina, mu kallike, puhkad!
Looduses miski ei hävi, lõplik ei ole ka surm...

Viies piinleb ja kaebab:

Jõin sõpradega koos küll kogu päeva,
kuid lõbu ma ei tundnud hoopiski...

Ja nõnda edasi, ja nõnda edasi... Lugege kõike, Puškinit, Lermontovi, peaaegu kõiki kaasaegseid luuletajaid: kas leiate neil palju südamehelisid, mis on esile kutsutud elu lihtsaist, igapäevastest vajadustest? Igal pool fantaasia, allegooria, eeter; realism avaldub ainult looduskirjeldustes, ja see meie arvates ongi põhjuseks, miks meil nii kõrgelt hinnatakse loodusilu elulähedasi ning õigeid kirjeldusi, pidades neid poeetilise ande hädavajalikuks eelduseks: tänapäevani oligi peaaegu ainult selles avaldunud poeetilise loomingu reaalne jõud. Kuid siingi ei suuda meie luuletajad enamasti allegooriast hoiduda. Luuletaja sõidab näiteks mööda maanteed ja tema ümber keerleb tuisk; tema kohe fantaseerima:

Mina sõidan. Minu ette
t u i s u n ü m f o n k e r k i n d; ta
lumeloori võtnud kätte,
laulab, keerleb otsata...

Teine luuletaja vaatab pealt, kuidas talumees künnab, ja kohe kirjeldab ta meile, kuidas

J u p i t e r i v õ t a b v a s t u
n o o r u s l i k u G e a r ü p p...

Ja üldse, räägitagu kirjanduse edusammudest mida tahes, aga luules pole me läinud palju kaugemale vaatekohast, mille järgi

poeesia on mõnu loov,
on armas, veetlev, kasutoov
k u i s u v e l m a i t s e v l i m o n a a d.

Tõepoolest, ses asjas me sarnaneme nende inimestega, kes ei või juua vett, kuna neil sellest alati tekib tugevaid kõhukrampe. Me ei oska poeetiliselt meelestada lihtsa elu lihtsaid nähtusi, inimloomuse igapäevaseid nõudeid, vähearenenud inimeste kaunistamata, normaalset eksistentsi: meil on vaja, et see kõik oleks tingimata lõhnastatud igasuguste sentimentidega ja puistatud üle rafineeritud elegantsuse suhkrutolmuga, — alles siis me asume vahest seda limonaadi jooma. Enne Puškinit ulatus ärapöördumine igasugusest loomulikust tundest ja tavaliste esemete õigest kujutamisest nii kaugele, et

püüti koguni loodustki moonutada vastavaks haritud publiku rikutud maitsele. Puškin äratas kaua aega pahameelt oma julgusega mitte leida poeesiat eseme ettekujutatud ideaalis, vaid esemes endas, nii nagu see tegelikult on. Kuid tema ande jõud, tema oskus tajuda, tabada ja reprodutseerida esemete looduslikku ilu võitsid fantasööride pöörase kangekaelsuse, ja Puškini suurim kirjanduslik teene seisabki selles lähenemises looduslikule realismile. Pärast teda me hakkasime nõudma ka luulelt kirjelduste tõepärasust; pärast Gogolit muutus see nõudmine veelgi käskivamaks ja laiendati loodusnähtustelt ka kõlbelise elu nähtustele. Kuid ikka veel me pole jõudnud nii kaugele, et lubaksime tungida luulesse igal teemal, igal loomulikul tundel; me reserveerime loomuse idealiseerimata avalduste suuremale osale vaid satiiri ala ega lase neid kaugemale, nimetades neid «madalaiks». Meenuvad elavalt minu endise kirjandusloo professori sõnad, mis seadsid lüürikale järgmise piiri: «Lüürilise luule aineks ei või olla näiteks nördimus sellest, et ma istun talvel kütmata toas ja mul pole saapaid, et võiksin tänavale minna; kuid võib olla näiteks kahetsus sõbra surmast, vaimustus suurepärast hoonet nähes, pidulikust rongkäigust jms.» Tookord ei suutnud ma mõista ega omandada selle vahetegemise täit peensust. Kuid hiljem, õppinud lähemalt tundma meie kirjandust, mõistsin ma paremini lugupeetud õpetaja sõnu. Asi seisab selles, et luulele tohtivat pretendeerida üksnes aineliselt täiesti kindlustatud või, õigemini, elumugavusi nautivad inimesed. Just need olevatki võimelised arendama endas, ja järelikult mõistma teisteski, neid peenimaid, tabamatuid, õhulisi püüdeid, kurbusi ja rõõmusid, mis moodustavad luule sisu. Seevastu vaesed, töölised, lihtinimesed, kes on paratamatult jäänud jõhkraiks ja praktilisteks inimesteks, pole nähtavasti võimelised delikaatseiks tajumusteks ja peavad seetõttu hukkuma oma ärapõlatud eluproosa koorma all, uppuma väiklastesse kasuahneisse kaalutlustesse ja mitte miski hinna eest ligi tükkima luulele. Kes sirvib erapooletult kõike seda, mida meil esijoones nimetatakse poeetiliseks, s. o. kogu meie lüürika valdkonda, see nõustub muidugi, et see sübariitlik vaade on seal ikka veel valitseval

kohal. Ja selles ei saa loomulikult süüdistada üksikute luuletajate isikut: kogu meie elukord on kujunenud nõnda, et isegi see inimene, kes rõõmuga hakkaks käsitlema normaalse elu lihtsaid motiive, ei julge seda teha, kartes kunsti profaneerida. Esimesel katsel esitada igapäevaseid kujusid tekib igaühel kas pamflett või lihtsalt sõimuvalang: enne peab hinges kujundama kindla veendumuse, et täielik lahkulöömine praegusest elukorrast on hädavajalik ja võimalik, ja alles siis saab koguda küllalt jõudu elu poeetiliseks kujutamiseks, kas või satiiri toonis. Räpase viletsuse tavaliselt ebameeldivad pildid ja sellega liituvad pettused, labasused, harimatus ja isegi kuriteod ilmnevad meile alles siis oma õiges valguses, kui me mõttega või vaistlikult tungime nende tõeliste põhjusteni, ja seda mitte ühe või teise tegelase loomuses, vaid kogu teda ümbritsevas elukorras. Alles siis me oskame neis nähtustes eraldada seda, mida neis on normaalset, inimlikku, seaduspärast — kõigest vägivaldsest, kunstlikust, neile juhuslikult pealesunnitust, ja alles siis võime helge mõtte ning palava tundega asuda nende nähtuste luulelisele reprodutseerimisele. Vististi poleks raske jõuda selliste vaadeteni; kahjuks aga tõukab aine meid esimesest pilgust peale eemale, haridus aga, mis peaks meid selle juurde tagasi juhtima, tõmbab meid hoopis teisele poole. Sellest tekibki kogu see värvitus, ebamäärasus, unistuslikkus, mis meie lüürikas valitseb. Näib, nagu oleks vaevalt keegi oma loomult ja kasvatuselt igasugusele fantaseerimisele võõram kui Koltsov; haruldase julgusega loovutas ta oma luules hiiglasuure osa materiaalsetele vajadustele; kuid isegi tema ei suutnud alati püsida sel pinnal, ka temal tuli korduvalt pöörduda unistuse poole ja öelda, et

ta hingega teist elu mõistis
ja sinna kandus unistus.

Pärast seda ei või teistele luuletajatele isegi ette heita, et nad oma loomingulises inspiratsioonis igapäevasest räpasest elust mingi vihase põlgusega ära pöörduvad (nagu oleks elu milleski süüdi!), endile unistuslikke tundeid peale ajavad ja sinna viskuvad, kus valitseb

vaid udune ja petlik jamps...

Praegu nõuab elu igal pool oma õigust, realism tungib igasuguste müstifikaatorite kiuste kõikjale. Ka luules peab juurduma elulähedane realism, ja kui meil peaks varsti ilmuma silmapaistev luuletaja, siis muidugi juba sel alal, aga mitte esteetiliste peensuste viljelejana. Päikese tõusu, linnukeste laulu, iharuse õndsust, ebamäärast igatsust millegi järele, mütoloogilisi ja ajaloolisi mälestusi jms. võib luuletaja praegugi väga hästi kirjeldada, kindlustades endale hetkelise menu, kuid need ained ei ärata tema vastu kunagi seda elavat, aktiivset ning energilist kaasatundmist, mis alati tekib ühiskonnas nende teataval ajajärgul vajalike inimeste vastu, kes ei ela maailmas ilmaaegu. Omal ajal olid meie ühiskonnale vajalikeks inimesteks mitte ainult Puškin ja Lermontov, vaid isegi Karamzin ja Deržavin. Nüüd kui ilmuks jälle sellesama sisuga luuletaja nagu Puškin, me ei paneks teda tähelegi; Lermontov võiks paljusid ka praegugi veel huvitada, kuid ta poleks ikkagi see, mida kaasajal vajame. Nüüd vajaksime luuletajat, kes oskaks Puškini iluga ja Lermontovi jõuga jätkata ja laiendada Koltsovi luuletuste reaalset, tervet külge.

Ent seni kui niisugust luuletajat pole, me vaatleme tähelepanelikult kõike, milles nähtub tervet elulist sisu, olgugi et puudub eriti jõuline talent. Just sellepärast me peatusimegi üsna kaua ka hr. Nikitini luuletuste juures. Arvasime tema ühiskondliku positsiooni ja mõnede vihjete järgi tema luuletustes, et kehvikute elu, puuduse ja kaitsetaoleku kibedus on talle tuttavad mitte ainult pealiskaudselt nähtu järgi, vaid koguni isiklike kogemuste põhjal. Hr. Nikitini kahe aasta eest ilmunud poeem «Kulak», mis sisaldas hulga elavaid, energiliselt väljendatud värsse, kinnitas veelgi enam meie oletust. Hr. Nikitini luuletuste uues väljaandes leidsimegi õige suure hulga palu, mis on kirjutatud just kehviku kibedate ja abitute kannatuste teemale. Need sundisid meid lõplikult oletama, et vaesuse, alanduse ja igasuguste solvangute ning ülekohtu tõttu tekitatud kannatused on luuletaja poolt sügavasti läbi tuntud ja talle südamelähedasteks muutunud. Ta räägib ise endast esimeses luuletuses, mis on nagu sissejuhatuseks tema raamatule:

Ma sõbraks varakult sain karmi saatusega,
ei tundnud rõõmu ma, ei rõõmsat mängugi;
ma lapseunistust ei jagand kaaslastega,
ei kuulnud kelleltki ma tarka sõnagi.

Kuid see must viletsus, mis piinaks elul maisel,
ta häda, meeletus, verd higist kurnav töö,
ja pahed, pisarad kahvpalgseil, kaltsus vaeseil
mul lapseaastaist ju on saatjaiks päev ja öö.

Niisuguseid viiteid isiklikele kogemustele leidub teisteski luuletustes, ja tuginedes sellele arvasime, et hr. Nikitini talent võiks laiemas ulatuses areneda selle elu, nende muljete ja eluõppetundide kirjeldamise suunas. Võib olla, et meie oletus osutubki veel õigeks, vähemalt me ei kaota lootust luuletaja ande edasise arenemise võimalusele, otsustades mõnede värsside järgi tema «Kulakus» ja hiljuti väljaantud raamatus. Tunnistame muide, et me just eriti ei vastuta oma lootuste täitumise eest: meie luuletajat on liiga tugevasti vallutanud meie õhulise, siledaks lakutud, ideaalse lüürika rutiin. Ta püüab kõigest jõust jäljendada seda, kuidas «härrased» kujutavad elu kannatusi ja kibedust, märkamata seda, et need isandad enamasti ise igasugust ahastust endale peale ajavad. Ta eemaldub esialgse mulje lihtsusest, ta püüab siluda selle konarusi ja dissonantse ning valgub laiali värvitus abstraktsuses. Seejuures jõuab ta mõnikord kõigiti heade mõtete juurde, kuid need on ilmselt laenatud teistsugusest sfäärist, sfäärist, kus inimesi kurnab sisevaatlus, ja sugugi mitte sellest, kus ilma mingi sisevaatluseta annab end lihtsalt tunda nälg. Seda võib eriti näha, võrreldes mõnd hr. Nikitini luuletust Koltsovi vastava luuletusega. Siin on näiteks pöördumine armastatud neiu poole, kellega kehvik ei taha oma saatust ühendada, et teda mitte kiskuda vaesuse kõikidesse hädadesse ja loobumustesse:

Ei, ära korda külma etteheidet,
ei ole mulle määratud su arm;
su elu, süütu muretuse näidet,
ei purusta ma, armutu ja karm.
Kas sina, kellel usk on jäänud
võõraks seni,

pead minuga teed käima käsikäes,
kus ülekohtust, vaevast puudub pääs,
kus mure koormab meeleheitmiseni?
Ei ainult päev või kaks, — sa kestvalt kannatad!
Kust jõudu selleks saad, kust tahet ammutad?
Ja mida ütlen ma, su ees end õigustades,
kui murest, kurvastusest murtuna
vaid etteheitvalt, kibedusega
mu suudlusele vastad nuuksatades?
Ei sinu pisaraid ma endal andesta.
Oh, õpiksin kord tundetuse selgeks,
et unustaksin kõige selle ma,
mis valu teeb, ja mis teeb elu helgeks,
mis minule, mu murekihi all,
kus rõhub kahtluse ja tusa sete,
on ainus rõõm ja varjupaik, sest seal
on mõtte, lootuste ja laulu läte.

Selle luuletuse mõte on muidugi parimaid, millele sisevaatlus üldse suudab inimest viia. Kuid vaadake, kuidas just siin on näha inimest, kes ainult reflekteerib, kes on elutu, kes on kaotanud igasuguse julguse

kiratsedes kehva elu maitsta,
kurja saatusega võidelda...

Nagu selgub, on luuletuse põhiidee ammutatud Koltsovi laulust «Mitte rõõmuks, mitte õnneks»; kuid selle toon meenutab paratamatult haritud keigarit, kes saadab salmialbumlikult erru temasse armunud neiu ja peidab ennast «olenematute» asjaolude taha. Koltsovil kurvastab oma seisukorra pärast inimene, kes juba armastab neiut, kellele ta juba on lähenenud ja keda ta kõigest väest püüab rahustada ning kindlustada. Ta ütleb, et varem polevat ta mõelnud millestki muust peale armastuse,

aga teine mõte mõlgub nüüd,
vaevab südant, rõhub mõistust mul:
kuidas võõras nurgas elame,
oma tööga raha kogume...

Niisugune mõttemõlgutamine ainelistest vajadustest ja nende rahuldamise võimalustest tekib inimesel paratamatult ja iseenesest, kui ta on võtnud enda peale hoolitsemise teise olevuse olemasolu eest; kuid praktilise paratamatuse järeldusena on sellel seetõttu ka praktiline iseloom: kehvik mõtleb siin juba otse sellest, kuidas

Tekkides aga enneaegu, analüüsiva mõtte tulemusena, osutab seesama mõttemõlgutus ainult elutarkusele ja teeb väga kahtlaseks siiruse just selle tunde mõjul, millele pretendeerib luuletaja. Lugedes sedalaadi luuletust sa muudkui meenutad salmialbumite tühja-tähja: «Teid armastasin, arm ehk võidab jälle...» või: «Ei, ma ei pea, ei julge, ma ei tohi» jms. Elava ja tugeva loomuse tõeline tundmus väljendub teisiti. Meenutagem, mida teeb Koltsovi heinaline, nähes, et ei suuda oma vaesuse tõttu armastatud neiuga paari minna: ta läheb steppi heina niitma ja tema kavatsused on järgmised:

Riisun hakki ma,
kuhjan kuhilaid,
kasaknaiselt saan
raha pihuga.

Omblen värvlisse,
panen tallele.
Koju jõudes otsin
külavanema:

kui ei liigutand
vaesus tema meelt,
ehk siis liigutab
teda rohke kuld...

Me tegime selle võrdluse meelega, et näidata, kui külmalt, kaalutult ja mõistuslikult hr. Nikitin oma kujutlusi kirja paneb ja kuidas soov näidata ennast targa lapsena saab tal jagu elavaist tundeist ning nõrgestab tema siseelu energiat. Pideva harjumuse tõttu kõnelda ainult korralikus kirjanduslikus seltskonnas tunnustatud asjadest on muutunud kuidagi nüriks isegi hr. Nikitini vastuvõtlikkus; ta ei töötle toormaterjali, vaid peaaegu alati ainult seda, mis on juba enne töötlemisel olnud. Mitte elu ei innusta teda, vaid kirjanike ja mõtlejate targad elukujutused. Ta kinnitab paarkümmend korda igal mõeldaval viisil, et elu on teda ära piinanud, et ta ei tea, kuhu ennast peita labaste, roppude stseenide, harimatute solvamiste jne. eest. Kuid kõigest sellest kõneldakse üldjoontes, nagu kokkuvõttena millestki ammutuntud asjast; kuidas aga see ammutuntu on kajastunud just

isiklikult luuletajas endas, sellest me ei kuule midagi. Pidevalt «eraldub ta meist külma majesteetlikkusse» ja nagu püüaks näidata, et tema südames pesitseb kuulus *Weltschmerz* [67], südamevalu inimkonna hädade pärast. Kuid et omada õigust seesuguse südamevalu väljendamiseks, on tarvis esiteks oma mõttega ulatuda hr. Nikitinist kaugemale ega kirjutada niisuguseid luuletusi nagu «Lapse palvus», «Kalmistul» jne. Teiseks aga peaks ju ka «maailmavalul» tingimata olema oma «lähtekoht», ta peaks saama oma alguse mingeist isiklikest muljetest ja motiividest, mis tingimata avalduvad luuletaja värssides, kes on kurbusest kas või inimkonna hädade pärast tõeliselt ja sügavalt täitunud. Vastasel juhul aga tekivad ainult liberaalsed fraasid, nagu näiteks hr. Nikitini järgmises luuletuses:

Ma vajan rahu. Valus rind,
on raevund vaim mul, huumab ihu.
Kuis rusub hinge, piinab mind
päev läbi ümber keenud kihu.

Kus pääsen suurist sõnust ma?
Me kõik nii head, me kõik nii süütud!
End valmis see-eest tänama
on mõnedki tõesõbrad tüütud.

Süütunne, häbi hävivad
ja pimeduses vale laiub;
kes nutab, et süüd levivad,
kes süüdlastegi päid meil raiub!

Ei leidu märtreid meie seas!
Kes appihüüetest meil hardub!
Veel püsib orjamõtteid peas,
me vaim veel vaimuvalgust kardab!

Vast ongi kõiges süüdi õhk,
et häviv õitega end hurmab,
et tõusval on meil kõdu lehk
ja iga puhang teda surmab.

See kõik on väga ilus; kuid see kõik ei kujuta endast muljeid läbielatud elust, vaid fraase, milleks on võimelised nii hr. Benediktov [68], hr. Rosenheim kui ka hr. Minajev [69], fraase, mida absoluutselt keegi ei vaja ja mis

midagi ei selgita. Hr. Nikitinil on need fraasid seda tühisemad, et nad ei väljenda isegi tema isiklikku püsivat maailmavaadet. Näiteks kaebab ta ülaltoodud luuletuses suurte sõnade tegemise ja tegude puudumise üle; see väljendub veelgi selgemalt luuletuses «Jutud», mis lõpeb järgmiste salmidega:

Kui uskuda sõnu —
siis me kasvame kõik:
kohe tõttame appi,
kui kostab vaid hõik!

Meie ind meis ei sure,
meie tahe kui raud,
teiste pärast me mure
on nii sügav kui haud!

Aga võitluseks kostab
kord hüüd julgest suust, —
hakkab kahju meil nähes
peast langemas juust.

Muutub mõtlikuks meel,
kartus laiutab end...
Aga sõnus — on veel
kotka võitmatu lend!

Kuid seejuures kirjutab ta ise luuletuse, milles vaimustub praegusaja algatustest ja leiab, et nüüdki juba —

surnud las puhkavad rahus,
järg on nüüd elava käes.

Teises luuletuses ta nõuab, et luuletaja

ei räägiks, et me elu tühi... jms.

See kõik sunnib meid soovima, et hr. Nikitin annaks võimalikult vähem järele moodsa elegantse kirjanduse võludele, hooliks võimalikult vähem puhtaist, lihvitud ja kõlavaist fraasidest ja pöörduks otse selle elu poole, mis voolab tema silmade ees. Põhjendame oma soovi ennekõike poeemiga «Kulak», mis tõendab, et elav tähelepanelikkus pole hr. Nikitini juures võõras. Aga ka meie ees lebavas raamatus võib leida kui mitte terveid luuletusi, siis vähemalt üksikuid kohti, mis tõendavad seda-

sama. Hoolitsedes esijoones kunstipärasuse eest (mille ta muide vahetab ära kirjelduste võltsiluga), on hr. Nikitin seni kahjuks väga hooletult kasutanud oma talendi mainitud külge. Tal on näiteks olemas luuletus, milles meie ette ilmub väike talutüdruk-kasulaps. Ta läheneb lastele, need tõukavad teda eemale ja ajavad minema, võõrasisa aga laskub arutlustesse sellest, kui ebameeldiv ja raske tal on toita võõrast tüdrukut, kelle ema «küllap elab ulaelu»... Vanamees lisab sellele:

Plika haige, pole isu,
nagu nahk ja luu,
nutab aina... kus on risu!
Ja ei sure ju...

Tüdruk kuuleb kõike seda ja mõistab... Näib, nagu poleks niisuguse nähtuse täielikuks, kunstipäraseks esitamiseks sugugi tarvis kirjeldada, kuidas näiteks «luiged liuglevad vete peeglil», kuidas «muru haljendab sametiselt», kuidas «pritsmed puistavad pärleid» jne. Kuid hr. Nikitinil koosneb pool luuletust kõikide sedalaadi kauniduste kirjeldamisest, tüdruk aga ilmub alles teisel poolel. Luuletus on väga pikk, vahest sada värsirida, ja mõlemad osad pole seesmiselt millegagi omavahel seotud; kummaski osas ei tundu erilist kirjeldamise energiat, ja seetõttu ei jäta järve pilt ega tütarlapse kurb põli meisse seda täielikku muljet, mida luuletaja oli muidugi arvestanud. Lähtudes seega väärarvamusest (mida muide toetavad mõned kriitikud), nagu oleks tal annet plastiliseks luuleks, ja kiindumusest rutiini, mis nõuab tegevuskoha ja kogu ümbruse üksikasjalist kirjeldamist, jätab hr. Nikitin sageli hooletusse luuletuse olulise külje arendamise ning tekitab sellega enesele suurt kahju. Näiteks tahaks ta ühes teises luuletuses rõhutada pärast kehviku-isa surma üksinda ja abituks jäänud tütarlapse õnnetut seisukorda. Selleks valib ta väga leidlikult hetke, mil tütarlapse isa lamab laudisel, ta ise aga — öösel, üksinduses — istub isa surnukeha kõrval. Kuid mida teeb selle sisuga hr. Nikitin? Ta algab:

Lõpmatuses nähti
imelisi teid,
kus on põlistähti
liikvel miljoneid.

Pool luuletust on pühendatud kirjeldusele, kuidas öösel paistavad tähed ja kuidas magab kogu linn, alles siis siirdutakse sellele, et tütar ei maga jms. Selle üheleainsale tundele või mõttele koondumise puudumise, tolle laialivalguvuse ja otsekui sihipuuduse all kannatab suurem osa hr. Nikitini kirjeldava sisuga luuletustest. Lugejasse aga mõjub see väga ebameeldivalt, kuna tundub, nagu ei tunneks ka luuletaja ise erilist huvi oma jutuaine vastu: niisugune mulje jääb jutustajaist, kes alati hakkavad peale kaugelt, kalduvad vahetpidamata kõrvale, satuvad kõnehoogu ja unustavad ülearuste üksikasjade tõttu sageli peaaine, millest nad jutustavad.

Kuid hr. Nikitinil on palu, mis ilmutavad temas kui mitte just tugevat talenti, siis vähemalt kujutlusvõimet ja sooja tunnet. Meile meeldib tema juures näiteks vanamehe kirjeldus, kes, elanud üle kõik oma lapsed ja lapselapsed, elab tarekeses üksipäini, ainuüksi vana kassiga, tegeleb viiskude punumisega ja käib ühtelugu kirikus:

Toetub vastu uksepiita
ähkiv vanake,
leina eest ta loojat kiidab,
taeva lapsuke...

Meile meeldisid samuti mõned värsid «Ketrajas», kus külmas tares istuv eideke meenutab tuisusel talveööl oma surnud meest ja poega:

Nuttu, oigamist ta kuuleb,
härmas aknale
sooja hingavad ta huuled,
vaatab: pakane...
jookseb nagu keegi valges,
pead tal katab hall,
tähti sädelevais salgus
puistab tänaval...
Tähed siravad... Tuisk raevul
väravasse taob...
Memm on hirmul, hingab vaevu,
pingil kössi vaob...

Üsna soe ja elav tundus meile kaastunne kehvikute kannatustele luuletuse «Jälle tuttavad nägemused» mõnes värsis. Luuletaja meenutab kõiksugu isikuid, kelle

tõttu rahvas peab kannatama igasuguseid vintsutusi, ja pöördub seejärel vaeste kihi poole:

Sa pehkind riideräbalates
kehv rahvas, kes sa rühmad tööl,
kes risti kannad kannatlikult,
ja kelle üle pidulikult
su sõpradena vaidleme,
kas juhtida sind valgusse.
Sa meenud mulle... Mornil ilmel,
kus ainult leib on rõõmuks sul,
näed uhkeid kivimürakaid
sa tuimis mõtteis tööle minnes,
poolpaljajalu, -alasti,
kuid mureküürus — alati...

Kordaläinud värsse näeb hr. Nikitinilt üsna sagedasti: kuid need on enamasti kombinatsioonid mõnede teiste luuletajate kordaläinud värssidest ja sellepärast ei avalda nad erilist muljet. Muuseas on teistest õnnestunumad, s. o. ilmutavad rohkem sisemist tööd, tema luuletused: «Oh, kuis rõõmul kärmed tiivad», «Oh sa, vaesus-hädavares», «Laadalt kihutas uljaspea-kaupmees», «Kündja», «Ader», «Kerjus». Viimane võib-olla on parim kogu raamatus. Toome selle täielikult:

Hilja õhtul ja varasel tunnil
palju rauku ja leski ja orbe
kõnnib kerjates puuduse sunnil
peatub akna all almuste korjel.

Kas sind vaeseks teind saatuse tembud,
või on endalgi tööhimu läind,
kerjus-rahvas, kes muredes lämbud,
raskeid päevi küll oled sa näind!

Ei sull' kunagi keelata andi,
ei sa talvelgi varjuta sure,
hakkab kahju sest viletsast sandist,
kel on kerjuskepp varuks ja mure.

Kuid on kehvem veel sant, kes ei palu,
kes vaid nälgides pingutab vööd,
kelle osaks on puudus ja valu,
ehk küll tööd lõhub päevad ja ööd.

Magab õnnetu pehkinud põhul,
kuid on vägimees häda kui käes;
teda töökoorem sitkemaks rõhub,
rauaks sulatab vaeva kuum ääs.

Kuni surmani seemet ta külvab,
püsib surmani murejoon suul,
teda leinates kastavad pilved,
tema muredest vilistab tuul...

Oma põhiosas on hea ka luuletus «Laadalt kihutas uljaspea-kaupmees», kuigi poeedi jutustusviis näib meile liiga külm või koguni maneerlik. Asi seisab selles, et uljaspeal-kaupmehel tekkis ringmängu ajal mõte siinsamas, kogu ausa rahvakogu ees, võrgutada tütarlast, viimane kisub end häbitunde hoos lahti, kuid isa ja ema, kes on meelitatud kaupmehe rahast, tulevad ise võrgutajale appi. Siin on luuletuse lõpp:

Mahe ja selge on tähine öö,
laulud on vaibunud, lõppenud töö.
Sosistab süngestund mets üle vee,
tuul ajab kõrkjaisse voogava tee.
Pilvel on hõõgumas loojangu kuld,
pimenend puudele heidab see tuld.
Äärmises onnis ei kustu veel lamp;
nokastand vanamees, viinadest ramb,
ahju peal magab; räbalais ta,
katkisel mütsil tal väsinud pea.
Jumalat palub veel murelik eit,
pisaraid igatseb, pole tal neid.
Hilinend kaunitar-tütar neil siin,
teotuse-häbi tal uputas viin...
On's mõni ime? Saab mehele veel,
siis on ta lapsedki tulusal teel!
Kes küll teid, kehvikud, säärasteks lõi?
Kes teile häbi ja hävingu tõi?

Neis värssides ei suutnud hr. Nikitin muidugi hoiduda oma tavalistest fiorituuridest ja maailmaküsimustest, mis siin sugugi asjasse ei puutu. Mis teha? See on tema nõrkus, milles teda kinnitas meie luule praegune seisukord. Kuid meile tundub, et kuna hr. Nikitinil on käepärast rikkalik tagavara seesuguseid muljeid ning tähelepanekuid elust ja kuna ta oma mõtlemises on jõudnud teatava julguseni ning vaadete avaruseni, siis teeks hr. Nikitin hästi, kui pühendaks kogu oma ande, niisugusena nagu see on, selle tagavara läbitöötamisele, nende elavate kujude reprodutseerimisele, millest on kujunenud tema parimad vaated. Nii nõrgad kui tema kujutused tuleksidki, nad oleksid ikkagi võrratult paremad, elavamad

ning lihtsamad, ja järelikult ka luulelisemad, kui kõige paremini õnnestunud koopiad looduspiltide parimaist, meie andekaimate luuletajate poolt kirjutatud jäljendustest... Jätku hr. Nikitin igasugune mõte oma «plastilise» talendi võimsusest: seda võimsust tal pole, ja seda ei maksakski eriti palju kahetseda. Plastika luules on — luksus, tuju, manus; luuletajaid, kel pole midagi peale plastilise talendi, me võime imetleda, kuid just niisama imetleda nagu hiilgavat virtuoosi, kelle kogu väärtus on mängu tehniliste raskuste osavas ületamises... Luule alaks on — elu, elav tegevus, tema igavene võitlus ja inimese lõppematu püüd saavutada harmooniat nii iseendaga kui ka loodusega. Ammu juba on märgatud ebakõla inimese ja kõige ümbritseva vahel, ja ammu juba on luule seda kujutanud. Ent ebakõla põhjusi otsiti varematel aegadel kord looduse salapärastes jõududes, kord inimolevuse dualistlikus olemuses, ning vastavalt sellele käsitles luule välist loodust ja inimese psühholoogilist antagonismi. Nüüd pääseb üldises teadvuses mõjule lihtsam vaade: on pööratud tähelepanu looduslike hüvede jaotusele inimeste vahel, ühiskondlike vahekordade korraldamisele. Seepärast töötavad kõik teadused inimühiskonna mõiste selgitamise kallal; poeesia (sõna laiemas tähenduses) on samuti võtnud ammugi juba käsile selle aine; uue aja sünnitis — romaan, praegusajal kõige levinenum kirjanduslik vorm, on otseselt tuletunud uuest vaatest ühiskondlike vahekordade korraldusele kui üldisele ebakõla põhjusele, mis erutab praegu iga vähegi oma olemasolu mõtet kaalunud inimest. Meie lüürikas oleme seni näinud ainult sinnapoole suunatud algeid ja katseid, ent sellest ei järeldu sugugi, nagu oleks luule uus sisu lüürikale vastuvõtmatu või sobimatu. Ei, varem või hiljem vallutab uus sisu kogu luule valdkonna; see innustab ka lüürikat, kuid ainult veidi hiljem. Avastuse järel, et inimene ei piinle ega kannata, ei kiindu ega lange, ei tõuse ega lõbutse tumedate jõudude või vältimatu saatuse armust, ja ka mitte sellest, et temas peituvad kaks vastandlikku printsiipi, vaid lihtsalt nende ühiskondlike tingimuste suurema või vähema ebaõigluse tõttu, milles ta elab, — selle avastuse järel pidi paratamatult algama kõigi ühiskondlike väärnähtuste uurimine. Sel-

liseks uurimiseks näis esijoones sobivat romaan ja üldse eepiline liik; ühes sellega toimus olulisi muudatusi ka draamas, mille ülesandeks oli varem psühholoogilise antagonismi nähtavaletoomine ja mis uute vaadete mõjul samuti muutus ühiskondlike vahekordade kujutamiseks. Nüüd on järjekord lüürika käes: see püüab ammugi juba tungida sellessesamasse valdkonda, kas otseselt valides mingile lühikesele luuletusele eepilise süžee, või püüdes ülistada tundeid, mille on äratanud hinges teatud ühiskondlikud nähtused. Ent see kõik on esialgu alles õige nõrk, sest meie luuletajad peavad millegipärast tarvilikuks ühiskondlikust tegevusest kõrvale hoida, korrates Puškini järel:

Ei talu muusad maiset askeldust.

Kriitikud, kes on nakatatud kuuldustest esteetiliste teooriate üle, kinnitavad neid selles veendumuses, tõendades, et sellal kui toimub ühiskonnahoone lõhkumine ja ümberehitus, ei olevat luuletajal sellega asja, sest ta polevat sündinud maise elu erutuste jaoks jms ... Aga iseendastki on arusaadav, et uuest sisust innustatud lüürika nõrkus ei teki sugugi esteetide manitsustest, vaid lihtsalt sellest, et ühiskonnas pole seni veel mingit olulist lõhkumist ega ümberehitamist, vaid käib ainult uurimine ja tundmaõppimine. Kui aga uurimine lõpuks tõesti kuhugi välja viib, kui tekib tõesti mingi võimalus ühiskondlike õiguste ja vahekordade ümberkorraldamiseks, siis ei jää muidugi töötavate praktikute keskele ilmumata ka innustava ja ergutava poeetilise kõnega energiline lüürik.

Nüüd aga peaksime esialgu kas või vähehaavalgi harjuma mõttega fantaseerimise ja pintseldamise viljatusest kaasaegses luules; me ei pea jätma tähele panemata kas või neidki ebatäiuslikke katseid, milles annab end temale tunda uue sisu võimalus. Selles mõttes huvitasid meid ka hr. Nikitini katsetused, seda enam, et need kuuluvad sellesse ühiskonna ossa ja neisse olukordadesse, mis moodustavad nii elu, nii teaduse, kui ka kirjanduse tähtsaima probleemi kaasaegses ühiskonnas.

SOOVID JA TEOD

A. Pleštšejevi «Novellid ja jutustused». Moskva 1860. Kaks osa.[70]

*

Hr. Pleštšejevi[71] jutustusi on avaldatud kõigis meie paremates ajakirjades ja need olid omal ajal ka väga loetavad. Hiljem nad unustati. Tema jutustused pole publikus ega ka kirjanduskriitikas kunagi tekitanud arutlusi ja vaidlusi: keegi pole neid eriti kiitnud, aga keegi pole ka laitnud. Enamasti loeti jutustus läbi ja jäädi rahule; sellega asi lõppeski . . .

See täiesti kindel fakt, millele me osutasime, ei anna muidugi mõista tunnistust autorile omase talendi erilisest algupärasusest või hiilgusest, ja nähtavasti ei pretendeeri neile omadustele ka autor ise. Järelikult võime meiegi loobuda üliigavatest esteetilistest targutustest hr. Pleštšejevi kirjandusliku talendi kui niisuguse vooruste ja puuduste üle. Oleme seda korduvalt teinud ka teiste autorite kirjandusliku tegevuse kohta ülevaadete andmisel; kuid mõnede pärast on meile sõimuga kallale kippunud kunsti «igaveste» kauniduste pooldajad, kes on arvamusel, et näiteks härrade Turgenevi ja Maikovi[72] teostest ei tohi teisiti rääkidagi kui kohaldades neile šeekspirlikku või dantelikku mõõtu. Hr. Pleštšejevi pärast ei vaidle vist keegi meile vastu: igaüks mõistab, et kõneldes harilikest ajakirja-jutukestest oleks veider karkudele tõusta ning iga sõna juures komistades autorile ja lugejaile tähtsa näoga kodukootud esteetika segaseid põhimõtteid kuulutama hakata. Me arvame, et see nürimeelne võte on ebasünnis isegi pr. Kohhanovskaja[73] jutustuse, Turgenevi «Esimese armastuse», Pissemski «Tuhande hinge» jne. analüüsimisel. Kuid leidub isikuid, kes on

juba üleliiga patriootilisse esteetikasse süvenenud ja arvavad, et meie andekamate inimeste teostele võib omistada ülisuurt tähtsust sellestsamast vaatekohast, millisest esitatakse aastasadade imetlusobjektina Homerose ja Shakespeare'i loomingut. Hoolimata kõigest lugupidamisest meie esmajärguliste talentide vastu ei leia meie kohase olevat neid selliselt seisukohalt käsitleda, ja seepärast oleme jutustuste, luuletuste jne. analüüsimisel alati püüdnud osutada mitte nende «igavesele ja absoluutsele», sajandite vältel hävimatule kunstipärasusele, vaid sellele otsesele mõttele, mis neis peitub meie, meie ühiskonna ning meie aja jaoks. Koostada brošüürike sellest, et Homerose eepos olevat ärganud uude ellu täiustatud kujul «Surnud hingedes», kuulutada Lermontov vene Byroniks, asetada Ostrovski kõrgemale Shakespeare'ist — see kõik pole vene kirjanduses mingi uudis. On saadud hakkama veel peenemategi numbritega: praegu ei mäleta vististi enam keegi, kes meil on kirjutanud paremaid ajaloolisi romaane kui Walter Scott [74], või keda meil on tehtud võrdseks Goethega, või kelle ingerlannad olid kaunimad kui Byroni kreeklannad [75], või kes elustas Venemaal Corneille' suursuguse geeniuse [76], või kes aretas lumes Theokritose õrnu roose [77] jne., jne. Kuid kõike seda on vene kirjanduses deklareeritud ja see on isegi tekitanud vaidlusi ning arutlusi. Nüüd püütakse sellest naeruväärsest mängimisest nimedega võimalikult hoiduda, ent kaasaegsed esteetilised targutlused meie kirjanike «igavesist, üldinimlikest, universaalseist» voorusist meenutavad meile alati seda naiivsust, millega vanasti ülistati vene homerosi ja meie koduseid baironeid . . .

Kuna hr. Pleštšejevi talendi suurest universaalsest tähtsusest keegi ei mõtle, siis võime, tähendab, rahulikult hoiduda kõrvale esteetilisest kohtumõistmisest tema üle ja siirduda küsimusele, mis meid palju rohkem huvitab — tema teoste sisu iseloomule. Hr. Pleštšejev on kirjutanud üsna palju: meie ees on kaks väikest köidet, neis on kaheksa jutustust; siin aga puuduvad «Paberossid» ja «Sõbralikud nõuanded», millised ta avaldas 1848. ja 1849. aastal, ja siin pole ka «Pašintsevit» («Russki Vestnik» 1859, nr-d 21—23), «Kaht karjääri («Sovre-

mennik» 1859, nr. 12) ja «Kutsumust» («Svetotš» 1860, nr-d 1 ja 2) ega kolme pikka novelli, mis ta avaldas alles pärast tema raamatute ilmumist. Neist oleks samuti saanud koostada kaks peaaegu samasugust köidet. Seda kõike on loetud meelepahata, see on mõne aja vältel huvitanud vene publiku teatud osa võrdselt teiste kirjanike teostega, keda polnud põhjust kahtlustada geniaalsuses. Mis te arvate? Kas on midagi väljendunud selles trükipaberi tohutus hulgas, kas see kümmekond pikki ja lüheldasi jutustusi on mingis seoses sellega, mis meie avalikku arvamust praegu huvitab? Või on need novellid lihtsalt kirjutatud lugemisprotsessi harjutamiseks härrade Kamenski, Voskressenski, Vonljarljarski ja mõnede teiste uusimate autorite vaimus, kelle nimed pole ehk osalt tundmatud ka «Sovremenniku» lugejaile? . . .

Meile on meeldiv sellele küsimusele vastata, et hr. Pleštšejevi jutustusi ei saa kuidagi arvata viimatimainitute liiki. Ühiskondlik element läbib neid pidevalt ja eraldab neid seega kolmekümnendate ja viiekümnendate aastate paljudest värvituist jutustusist. Tolle aja jutustused paistsid silma, nagu teada, selle poolest, et inimest ei esitatud neis ühiskondliku olevusena, vaid isoleerituna. Autor vajas süžee arendamiseks kahte-kolme-nelja isikut, ja need mõned isikud ilmusid novellis seostamatult muu maailmaga, nagu oleksid nad elanud asustamata saarel, kus kõik tarvisminev saabub neile nõiaväel. Sõlme lahendamiseks aga toodi teadmata kust harilikult mingi salapärane *deus ex machina* * — rikka onu, tigeda ülemuse, tulekahju, uputuse, heategeva võimukandja jms. näol. Seda oli muide peamiselt kolmekümnendatel aastatel; viiekümnendatel aastatel aga hakkasid kangelased, kes paisati asustamata saarele, tavaliselt ise pettumust tundma ja saarelt lahkuma, jättes naiskangelased nutma ja ahastama; sellega asi lõppeski . . . Hr. Pleštšejevit kõik need tembud palju ei riivanud, kuna tema kirjanduslik tegevus algas neljakümnendatel aastatel, kui oli moes hädavareste, vaeste inimeste,

* «Jumal masinast» (ladina k.) — teatrialane oskussõna, mis osutab traagilise sõlme lahendamisele välise jõu ootamatu vahelesegamisega. — *Toim.*

Peterburi ladviku ning urgaste kirjeldamine, ja jätkus uuesti alles viimastel aastatel [78], kui täie jõuga lõi õitsele paljastav suund. Kogu [armetu] värvituse ajajärgul viiekümnendail aastail ei esinenud hr. Pleštšejev trükis ainustki korda [79] ja pääses seetõttu vajadusest põgeneda oma kangelastega asustamata saarele, jäädes väikeametnike, kooliõpetajate, kunstnike, väikemõisnike, poolmaailma-prouade ja -preilide tegelikku maailma. Nagu näha, on see pisimaailm talle hästi tuttav ja ta kujutab seda täie otsekohesusega. Hr. Pleštšejevi iga jutukangelase eluloost võite näha, kuidas ta on seotud oma keskkonnaga, kuidas see pisimaailm oma nõudmiste ja vahekordadega teda ahistab, lühidalt — te näete kangelases ühiskondlikku olevust ja mitte erakut. Ühiskondlik element esineb igas jutustuses . . .

Selline on hr. Pleštšejevi jutustuste peamine voorus; peab aga tunnistama, et seda voorust on tal võrdsel määral paljude teiste kaasaegsete kirjanikkudega. Et inimene täiel määral sõltub sellest ühiskonnast, milles ta elab, ja et tema teod on tingitud olukorrast, milles ta asub, see on nüüd iga vähegi terve mõistusega jutustaja jaoks muutunud peaaegu paratamatuks lähtekohaks. Edasi — et meie ühiskondliku keskuse korraldus pole täiesti rahuldav ja et meie maised vahekorrad sugugi ei soodusta inimese normaalset arengut ning vaba, tervet tegevust, ka sellest on meil kirjutatud väga palju jutustusi isegi kõige keskpärasemate kirjanikkude poolt. [Vähegi korraliku] inimese lahkhelid teda ümbritseva tegelikkusega on kujunenud kaasaegse kirjanduse üldiseks teemaks. Selles ühtivad kõik parteid, kõik suunad, kõik kirjanduslike arvamuste varjundid. Kas te võtate «Russki Vestniku» või «Biblioteka dlja Tštenija», «Sõn Otetšestva» või «Moda» — igal pool on üks ja seesama. Üldise osavõtu äratamiseks ei jätku seetõttu nüüd enam ausate püüdluste ja ümbritseva keskkonna labasuse antagonismi kirjeldamisest; on vaja, et kirjeldus oleks ilmekas, jõuline, et oleks valitud uusi situatsioone, et temas oleks avastatud uusi külgi, alles siis on teosel pidevat menu ja autor nihkub kirjanduses väljapaistvale kohale.

Hr. Pleštšejevi jutustused ei ületa taset, mis kujunes üldiseks selles ilukirjanduse koolkonnas, mida võiksime

vahest tema peamise esindaja järgi nimetada turgeenevlikuks. Tema alatine motiiv on see, et «keskkond paneb inimese nahka». Motiiv on hea ning väga jõuline, kuid seni pole keegi veel osanud seda hästi ära kasutada. Inimest, keda «keskkond on nahka pannud», kirjeldati turgeenevliku koolkonna jutustustes vahel üsna elavalt, kuid «keskkonda» ennast ja selle suhtumist inimesse kujutati kahvatult ja nõrgalt. «Keskkonna» kujutamise võttis enda peale Štšedrini koolkond, ent see võttis omaks ainult asja ametliku külje, ning sellegi (ja see on peaasi) äärmiselt tühistes avaldustes. Seepärast on kõigis meie jutustustes, olgu nad paljastavad või ilukirjanduslikud, väga palju lõpuni ütlemata jäetud, ja peaasi — neis on alati jäetud lahtiseks kaks küsimust: ühelt poolt — mida õieti püüavad saavutada inimesed, kes kuidagi ei oska oma keskkonnaga kohaneda, ja teiselt poolt — millest õieti oleneb selle keskkonna ja igasuguste korralike püüdluste vastandlikkus ja millele tugineb niisugusel juhul keskkonna jõud.

Kuhja ükskõik kui palju abstraktsusi nende küsimuste lahendamiseks, nad ei muutu selgemaks, enne kui avalikus teadvuses pole läbi töötatud just neid ühiskondliku elu fakte, milledest sõltub kogu asja olemus. See faktide läbitöötamine toimub pidevalt elus endas. Kuid selle [kiirustamiseks ja] ühiskonna teadliku töö täiendamiseks võib osutuda kasulikuks ka ilukirjandus, ja seda enam, mida suurem on ilukirjanduslike kujude kunstiline täius ning jõud. «Nahkapaneva keskkonna» koolkond pole seni meile just sellepärast andnud täitsa kunstipäraseid jutustusi, et selles koolkonnas ei esinenud kunagi õiges vahekorras need kaks elementi, millede võitlusest koosnes jutustuse sisu. Te nägite nahkapandud inimest; kuid teile ei näidatud eredalt ning täielikult ära, milline jõud paneb teda nahka, miks ta pannakse nahka [ja miks ta laseb end nahka panna]: [kõigele] sellele te leidsite jutustuses parimal juhul vihjeid, kunagi aga mitte täielikku vastust. Seega oli esitamisviis neis jutustustes alati palju nõrgem sellest ideest, mis oleks võinud neile anda elulisuse, ja sellepärast ongi kõigil seda laadi jutustustel vaid ajutine, ajalooline tähendus, mis kohe kaob,

niipea kui ühiskonnas on mõningal määral tekkinud maiste vahekordade uusi kombinatsioone ja uusi elunõudeid.

Jutustusi, millest me räägime, loetakse esialgu veel, kuigi juba mitte enam niisuguse huviga nagu viieteistkümne aasta eest. Kuid praegugi juba tekib nõudeid, mida sedalaadi jutustuste kangelased kuidagi ei suuda rahuldada. Värskel ja kaineltmõtleval lugejal tekib näiteks kas või hr. Pleštšejevi jutustuste lugemisel otsekohe küsimus: mida õieti tahavad need heade soovidega kangelased, mispärast nad endid tapavad? Ja selle küsimuse lahendamiseks süveneb lugeja oludesse, mis on õilsatel kangelastel nende vintsutuste allikaks. Ent siin me ei näe midagi kindlat: kõik on nii udune, katkendlik, väikene, et ei saa tuletada ühtegi üldist mõtet ega saa mingit ettekujutust nende kangelaste elueesmärgist. Nad ägestuvad (nagu Kostin) Fredrika Bremeri [80] ja George Sandi pärast ja ässitavad sellega «keskkonna» eneste vastu üles; nad teevad (nagu Gorodkov) kõrgemale ülemusele selgeks oma lähima ülemuse sobimatuse ja satuvad seetõttu ise ebasoosingusse; nad karjuvad (nagu jällegi Kostin) paljastava kirjanduse kasust ja kihutavad sellega enda vastu üles vajalikke inimesi ... Kõigest sellest on näha, et neil on häid püüdeid, on soov, et inimestel oleks parem maa peal elada, et häviks kõik, mis üldist hüvangut takistab. Aga kas nad annavad endile selgesti aru sellest, mis on vajalik nende soovide täitumiseks? Kas nad on teadlikud sellest, missugused ülesanded neile endile peale pannakse, niipea, kui nad on veendunud selle nende poolt pühaks ja kõrgeks peetava eesmärgi saavutamise vajalikkuses? Ei, nad paistavad alati silma kõige lapsikuma, kõige täielikuma teadvuse puudumisega sellest, kuhupoole nad lähevad ja kuhupoole nad peaksid minema. Kõik, mis neis on head, piirdub ainult sooviga, et keegi ilmuks, tiriks nad välja soost, kuhu nad on sisse vajunud, upitaks nad endale kukile ja kannaks puhtasse ja valgesse kohta. Nad ei hakkaks vastu säärasele ümberasumisele; vastupidi, nad oleksid vägagi rõõmsad. Kuid peab möönma, et selles pole nende poolt mingit erilist teenet, ja et kui leidubki inimesi, kellel puudub isegi soov soost välja tulla, ei

anna see veel meile õigust pidada kangelasteks neid, kes soovivad sealt pääseda.

Meile öeldakse, et Kostini, Gorodkovi jt. näol polegi esitatud meile kangelasi ja ideaale, vaid on lihtsalt näidatud, kuidas elu vahel murrab ja pihustab oma veskikivide vahel head püüdlused, headuse ning aususe idud. Ent me ei nõuagi tingimata ideaalsust, me tahaksime neis isikuis ainult näha rohkem sihikindlust ja teadlikkust. Ja seda me vajame sellepärast, et tahaksime kaasa tunda jutustuse ausatele tegelastele, kuid meil on väga raske kaasa tunda inimestele, kes on tühised, värvita, passiivsed, kes pole seda ega teist... Ka jutustuse kunstiline huvi nõuab, et kirjeldades võitlust esitataks vastaseid, kelle jõud oleks millegagi tasakaalustatud. Siin aga esitatakse hiiglaslik monstrum, keda nimetatakse «halvaks miljööks» või «labaseks tegelikkuseks», ning tuuakse selle koletise vastastena välja mingid pungispõsksed imikud, naiivsed, midagi taipamatud ja oskamatud, kes on valmis kõike usaldama ja on oma seesmise mannetuse tõttu tõesti täielikus sõltuvuses ümbritsevast «keskkonnast». Öeldakse, et teistsuguseid inimesi pole olemas, et meie keskkond just niisugusteks tegevatki kõik inimesed, kes sinna satuvad. Oletame, et see on nõnda. Mis jääb aga sel juhul üle kirjanikele? Jääb üle arvata oma kangelased sellesama «keskkonna» hulka ja siis juba suhtuda neisse niisama eitavalt, nagu kõigesse, mis neid ümbritseb. Kui meie keskkond pole mitte ainult ise halb, vaid hävitab ka kõik hea, mis sinna satub, ja kui kurjuse printsiip on seal nii tugev, et seni on osutunud võimatuks sealt leida kindlat ja aktiivset iseloomu, kes oleks tollele keskkonnale vastu seisnud ja oma tahtmise läbi viinud, — kui nõnda, siis on selge, et niisuguses keskkonnas pole ka üldse midagi otsida peale märklaua kõige armutuma satiiri jaoks. Niimoodi kujuneb autori suhtumine oma õilsatesse noormeestesse hoopis teiseks: ta ei hakka lugejas äratama poolehoidu nende fantastiliste ja ebamääraste püüdluste vastu, vaid õhutab ennem pilget, sest et need noormehed peale oma abstraktsete fantaasiate midagi oluliselt kasulikku ei õpi. Hr. Pleštšejevi kangelased näiteks astuvad harilikult riigiteenistusse. Seal nad

ei kohane, või neile lihtsalt ei anta käiku, ja nad lähevad erru. Siis katsetavad nad kirjandusliku tööga; kuid selleks ei jätku neil annet. Pärast seda jääb neile üle ainult kaks eluvõimalust: tundide andmine ja paberite ümberkirjutamine. Muud nad midagi ei oska, pole millekski võimelised. Kui nad vähemalt mõlasidki oskaksid liigutada, siis läheksid nad Neevale või Volgale ülevedajaiks; oleks neil vajalikku väledust, siis hakkaksid kojameesteks või tänavasillutajaiks, nad käiksid väntoreliga ringi või näitaksid pildikasti, ja seda juhul, kui neil elu omas keskkonnas juba tõesti liiga läilaks läheks... Kuid nad ei oska ju midagi, ei saa kuhugi oma nina pista. Ent nemadki kipuvad võitlema, astuvad välja inimkonna õnne eest, tahavad olla seltskonnategelased... Aga lubatagu küsida — mida nad üldse suudavad teha, need kõhetud kabinetiinimesed? Nad kõik on ainult unistajad, aga mitte tegelased, isegi mitte projektisepitsejad. Ja unistavad nad ju väga kenasti, üllalt ja julgelt; ent igaüks meist võiks neile öelda: «Mis on meil sellega tegemist, kas oled sa unistanud või mitte?» ja lõpetada nõnda nendega kogu jutt. Käsitledes asja psühholoogiliselt ei saa muidugi keelduda austamast Kostini ja Gorodkovi kauneid hingeomadusi; kuid me julgeme öelda, et ühiskonnale tohiks neist olla niisama vähe tulu kui teistestki noormeestest, kellest hr. Pleštšejev jutustab teistes novellides. Mille eest peaksime õieti neile kaasa tundma? Milleks siis kirjutada sümpaatseid jutukesi nende unistustest ja seesmistest kannatustest, kui need ei anna ühtegi mõistlikku tulemust?

Seesuguste julmade ridade pärast heidetakse meile muidugi ette hinge ebaõilsust ning kuivust, poolehoiu puudumist kõrgete püüdluste vastu ja fakti fatalistlikku jumaldamist. Tunnistame juba ette õigeks kõik sellesarnased etteheited ja jätkame sellegipoolest oma seletusi, andes end saatuse hoolde.

Jah, me ei omista kaunitele hingelistele püüdlustele vähimatki praktilist tähtsust, seni kuni nad jäävad ainult püüdlusteks. Jah, me hindame ainult fakte ja tunnustame inimeste väärtust ainuüksi tegude järgi. Miks me mõtleme nõnda, seda on väga lihtne seletada. Me tunnistame kauniteks püüdlusteks kõik inimese loomulikud rik-

kumatud püüdlused; ja kõik kaunid püüdlused tunnistame inimese loomulike, normaalsete tarvete järelduseks. Niipea kui nõue on kunstlik, tunnistame selle halvaks, kahjulikuks või veidraks, olgu see kuitahes kaunis või suursugune. Kui on tõsi, et Nero süütas Rooma, et saada elavat materjali Trooja tulekahju kirjeldamiseks, siis, hoolimata niisuguse vaatepildi suursugususest ja otstarbe esteetilisusest, peame säärast fantaasiat eemaletõukavaks kui vastuolus olevat normaalse inimese loomusega. Niisama eemaletõukavad on näiteks fakiiride enesepiinamised, brahmiinlik põlgus paariate vastu, rusikaõigus jne. See kõik ongi just seetõttu vastik (ja mõnedes avaldustes ka veider), et see kujutab enesest inimloomuse moonutamist. Just inimloomuse olemust on õige raske lühidalt määratleda; kuid mis on igal juhul väljaspool kahtlust — on tema arenemisvõime. Selleks et tal oleks võimalik areneda, nõuab ta igasuguste kokkupõrgete ja takistuste vältimist. Ja see kirjutab inimesele ilmselt ette loobuda takistamast ka teisi, sest muidu takistaks ta ka iseennast, pidurdaks ja piiraks iseenda arenemist. Tunnustades seega inimeses [ainult] arenemisvõimet ja [ainult] kalduvust tegevusele (olgu see mistahes laadi) ning puhkusele, võime sellest otseselt tuletada — ühelt poolt inimese loomulikku nõuet, et teda keegi ei piiraks, et teda lubataks kasutada tema isiklikke võõrandamatuid vahendeid ja looduse tasuta [, mitte kellelegi kuuluvaid] hüvesid, teiselt poolt aga tema niisama loomulikku teadvust, et temagi ei tohi anastada teiste õigusi ega kahjustada võõrast tegevust. See on kõige lihtsam seadus, mille põhjal lind ei püüa ehitada pesa selles paigas, kus juba ehitab teine lind, lambakari jagab rahulikult rohumaa, millel teda karjatatakse jne. Ja sellele seadusele redutseeruvad muuseas ka kõik püüded [sõltumatuse,] iseseisvuse ja range õigluse poole, kõik humaansed tunded, kõik antipaatiad vägivalla ja omavoli [despotismi ja orjuse] vastu. Kõik needsinased omadused ei kujuta endast põrmugi ülimat täiuslikkust, mille on saavutanud aastatuhandete tsivilisatsioon ja ülikoolide, akadeemiate ning esteetide ränk vaev. Vastupidi, need omadused on [p e a v a d olema] isegi kõige madalamal arenemisastmel asuval inimesel.

[Meenutagem kas või Karamzini, meie unustamatut historiograafi: tema sõnade järgi isegi «metsikud rahvad armastavad vabadust ja sõltumatust».] Mis puutub aga humaansetesse tunnetesse, s. o. sellesse, et mitte kedagi takistada ega kelleltki midagi ära võtta, siis seda põhimõtet näeme koguni kiskjatel loomadelgi. Hundid ei torma üksteise kallale, et saaki ära kiskuda, vaid peavad paremaks seda ise püüda; šaakalid ja hüäänid rändavad salkadena, ent verised sõjad nende vahel on äärmiselt haruldased [; ja üldse — kaaren ei noki kaarnal silma välja].

[Kuid hundid murravad lambaid; järelikult on võõra tegevuse mittetakistamise põhimõte nende juures nõrk?] Tuginedes sellele kaalutlusele me ei räägi, nagu oleksid lugupidamine võõra vara vastu ja humaansuse tunne [(nii inimestel kui ka huntidel)] mingite ülevate ideede järeldus. Me tuletame selle lihtsast arvestusest: «Parem teen oma tööd, kui hakkan segama teisi; nõnda on mulle kasulikum ja rahulikum.» Selle põhjal ei kiskle ka hundid omavahel, vaid murravad lambaid, keda keegi pole veel murdnud, kelle pärast ei või tüli tekkida. Hunt teeb seda loomuliku aje — nälja mõjul, täpselt niisama nagu inimene murrab lille, püüab kala, laseb ja praeb endale mingi pardi või põldpüü. Siin ei saa olla võitlust omasugusega, ei toimu vaenulikke kokkupõrkeid oma tõuga, — just sellest me räägimegi. Inimene, kes on kannatlikult istunud terve päeva, õngitsedes välja ainult mingeid kiisku, ei taha siiski näpata kala võõrast kalakummist, aimates ette, et see võiks halvasti lõppeda. Ja teiselt poolt võib inimene, kellele kuulub see kumm, rahulikult vaadata võõraid kalureid, kes püüavad kala jõe vabades kohtades, kuid ta ei jää ükskõikseks, kui hakatakse tema kummist kalu varastama. Loomulik nõue, et teda ei takistataks ja et ei piirataks tema õigusi, kutsub teda koguni võitlema, — ja siin on jällegi seesama arvestus: et mitte kaotada võimalust takistamatult ja vabalt tegutseda, peab vältima kõik takistused; kui aga takistus on tekkinud, siis peab selle jalamaid kõrvaldama. Muidu hävib igasugune tegevusvabadus, lõpeb igasugune loomuliku arenemise võimalus.

Tegime asjasse selle kõrvalepõike selleks, et näidata,

kui lihtsad ja loomupärased on inimesel need püüdlused ja arusaamad, mis tavaliselt tõstetakse esile meie novellikangelastes kui midagi haruldast, midagi ülimat, mis kergitab neid üle tavalise massi taseme. Kui vaadata lihtsalt ja erapooletult, siis selgub, et soov pääseda kitsendustest ja armastus iseseisva tegevuse vastu on inimesele just niisama võõrandamatult omased nagu soov juua, süüa, armastada naist. Oli aeg, mil võis üllatada igasuguste hookuspookustega, ja inimesi [, kes nädalate kaupa keeldusid toidust ja elasid ainult veest], kes surusid endas maha loomulikud vajadused [, äratasid rahvamassis imetlust ja], neid peeti kõlbelisteks kangelasteks. Ent nüüd me ei pea enam lugu säärastest teenetest, nagu me ei pea lugu inimesest selle eestki, et ta võttis endalt võimaluse naist armastada või summutas oma tahte nii, et muutus juba automaadiks [, kes ainult täidab võõraid käske]. Kõiki seesuguseid isikuid ja kõiki nende tempusid me tunnistame inimloomuse moonutamisteks ja loomuliku olukorra rikkumiseks. Järelikult tunnistame normaalseks olukorraks selle, et inimene joob, sööb, armastab naist, on teadlik oma isiksusest, püüab vaba tegevuse poole. Kui nii, siis milleks ometi meilt nõuda sümpaatiat inimese vastu ainult selle eest, et ta joob, sööb või vihkab rõhumist? Kas see tõesti on tema poolt teene ja mitte tema organismi loomulik, paratamatu nõue? Inimesele ei meeldi, kui teda kästakse teha midagi muud, kui seda, mida ta tahab, või teha teisiti, kui ta tahab: missugust haridust, missugust hingeülevust on selleks vaja — öelge!!! Mõtelge ometi: ta tunneb ju, et [tal seotakse käsi, et] tal on raske, et ta on ahistatud, ta tahaks ju midagi teha oma mõistuse ja tahtmise järgi! ... Vaene õilis nooruk või mees! Kuidas võib tema saatuse pärast kaastundepisaraid valamata jätta?

Ja tõesti valatigi pisaraid, õilsaid noormehi kirjeldati novellides kümnete kaupa, ja hoolimata oma silmanähtavast labasusest huvitasid nad meie andekamaid kirjanikke ning nad tunnistati üldise arvamuse poolt väga andekaiks ning vajalikeks inimesteks. Räägitakse, et omal ajal olid selleks ka omad põhjused; kuid nüüd me võime asjale vaadata pisut teisiti. Nõudes inimesteit tegu, võime kõiki unistajaid, olgu nende unistused kui-

tahes ülevad, rangemalt üle kuulata; ja ülekuulamisel selgub, et need unistajad on äärmiselt tühised inimesed.

«Ei, pole tõsi!» hüüavad kõik Štšigrovi kreisi hamletite [ja kõigi nendesarnaste] pooldajad, «kui nende kangelaste ülevad unistused on tõesti nii loomulikud ja lihtsad, miks ei poolda siis neid kogu maailm? Miks ilmneb neid püüdlusi üksnes vähestel valitud iseloomudel, kuna enamik mitte ainult ei saa neist aru, vaid püüab neile koguni vastu töötada? Ja kas pole juba seegi suur teene, et need unistajad oskasid mõista ja võtta omaks tõelisi inimlikke püüdlusi, sellal kui nende ümber kõik on moonutatud, rikutud, andunud valele või on kõige vastu täiesti ükskõikne!»

Selliseid küsimusi ja märkusi peame kuulma väga sageli; kuid need kõik tekivad ainult pealiskaudsest vaatest asjale. Muidugi võib inimesele, kes ühiskonna heaks pole midagi teinud, juba sedagi teatud teeneks pidada, et ta mõtlemise ja iseseisvate tähelepanekute jõul on tulnud äratundmisele selle valelikkusest, mida kõik ümberolijad esitavad kui tõde. Inimtõu mandunud subjektide hulgas paistaks välja eksemplar, kes eneses nii hästi oleks säilitanud inimkonna algtüübi, et seda ükski jõud ei suuda kustutada ega hävitada. Niisuguse isiksuse kohta oleks võidud kirjutada ka huvitav jutustus, ja tema reprodutseerimisega või loomisega oleks võinud näha mitte just ajatut vaeva mistahes euroopa rahva kõige esmajärgulisem talent. Kuid egas me oma kirjanduses näe selliseid isiksusi. Meile ei esitata olemasoleva korra valet mõistnud ja visalt, järelejätmatult tõe poole püüdva inimese seesmist tööd ning kõlbelist võitlust; uut Fausti pole meile keegi mõelnudki kirjeldada, kuigi meil on isegi olemas sellise pealkirjaga jutustus... Ei, meie õilsad noormehed saavad tavaliselt oma ülevad püüdlused üsna lihtsalt ja ilma suuremate sekeldusteta: nad õpivad ülikoolis ja kuulavad seal tüdimuseni häid professoreid, või satuvad juba gümnaasiumis mõne noore, kiiva õpetaja otsa, või jälle astuvad kenade noormeeste ringi, kes on innustatud kõige õilsamatest püüdlustest, austavad pühalt Granovskit ning vaimustuvad Motšalovist, või, lõpuks, loevad häid raamatuid, s. o. «Otetšestvennõje

Zapiski» neljakümnendate aastate aastakäike. Need õnnelikud juhused satuvad tihtilugu kokku ja on üksteisele abiks. Seega toimub neil headel noormeestel lihtsate inimlike püüete arenemine ilma eriliselt heroiliste jõupingutusteta; nad tahavad süüa, neile öeldakse igalt poolt: lähme lõunat sööma, ja nad lähevadki. See ongi kõik.

Ent miks siis teised ei lähe? Miks saavad inimestest, kes on just niisama õppinud ja kuulanud kauneid manitsusi, altkäemaksuvõtjad, kergatsid, formalistid, pisidespoodid jne., jne.? . . .

Ka neile küsimustele on kerge vastata: rumalusest või, õigemini, naiivsusest. Nähes, et loomupärane kalduvus iseseisvale normaalsele tegevusele põrkab sirgel teel vastu takistust, püüavad kõik need inimesed teelt natuke kõrvale käänata, lootes, et minnes ühest takistusest kõrvalt mööda, nad võivad uuesti sattuda oma endisele teele. Arvestus on jällegi seesama: «Parem lähen ümbertringi kui kaklen ja rinnaga läbi murran.» Aga siin osutub arvestus ekslikuks, sest takistusi pole üks, vaid musttuhat, ja mida kaugemale inimene oma esialgsest teest kõrvale kaldub, seda rohkem paljunevad ka takistused. Ja siis on ta juba vastu tahtmist sunnitud väänlema, sukelduma, kummarduma, üle hüppama, kõike mis võimalik teel jalge alla tallama ning ise igal pool, kus vaja, igasuguseid jõledusi kannatama — ja kõike ainult selleks, et kuidagi oma rännakut jätkata. Inimene mõtleb omas naiivsuses: «Maksan koha saamiseks raha, kui seda teisiti ei saa; see-eest aga toon sellel teenistuskohal asudes kasu.» Ent selgub, et ühekordse maksuga ei saa end lahti osta, ka hiljem on vaja teha kulutusi kui mitte otseste rahaliste pististe, siis igasuguste lõunasöökide, pidustuste, erakordsete ametialaste ürituste jne. näol. Kõige selle õiendamiseks peab tegema tagastamatuid laenusid, võtma vastu tänuavaldusi, meelehead; meelehea ning tänuavalduste saamiseks peab ametialal kõverusi tegema, seejuures on paratamatult vaja autasustada lurjuseid ja kiusata taga ausaid inimesi jne. Nii mässibki ennast sisse inimene, mõeldes ikkagi igal sammul, et valib kõige parema abinõu takistuste vältimiseks ja oma tegevusvabaduse kindlustamiseks.

Õilsad noormehed, kellega meie kirjandus nii kaua ja nii innukalt on tegelnud, ei mässi ennast nõnda sisse ja paistavad seetõttu asuvat ülejäänud massist palju kõrgemal. Kuid vaadeldes neid lähemalt, te märkate, et kui nad ei eksi, siis ainuüksi sellepärast, et nad kuhugipoole ei liigu, vaid istuvad aina ühe paiga peal. Nad pole vähimalgi määral läbinägevama pilguga neist, kes läksid kõrvalteed mööda, nad ei mõista sugugi selgemini, kui tähtis on säilitada oma inimlikke püüdlusi puutumatutena kõrvalistest takistustest, nad on ainult laisemad. Maise elutee algul on nii ühtedel kui teistel soov sirgjooneliselt, vabalt ja teadlikult minna kasuliku ning hea eesmärgi poole; nii ühtede kui ka teiste teel tuleb ette tohutuid takistusi, mis peab juba esimestel sammudel ületama. Nii ühtedel kui teistel pole küllalt erksust ja jõudu, et alustada nende takistuste vastu otsest võitlust: ühed tahavad minna ümbertringi, kaotavad seetõttu silmist eesmärgi ja satuvad igasuguste valede [jõledasse] sohu, teised aga jäävad paigale ja istuvad käed süles, osutades põlguse ning sapiga neile, kes käändusid kõrvale, ja ootavad, kas ei ilmu mõni titaan ja ei lükka kõrvale mäge, mis on sulgenud nende tee. Ja mis kõige veidram, need härrad hakkavad kaebama — mitte oma laiskuse ja jõuetuse üle, ja isegi mitte mäe üle, mis on asunud nende teele, vaid oma kaaslaste üle, kes üritasid ümbertminekut. Inimeste üldine kalduvus tegevusele väljendub neis selles, et nad tungivad kallale õnnetuile teekäijaile ja püüavad neid tõugata õigele teele. «Kuid siitkaudu ei pääse ju läbi,» vaidlevad vaesekesed vastu, «seal me leiame teise tee.» — «Ei, te peate minema siit!» hüüavad ägestunud noormehed, kes aga samal ajal ise ei liigu, ei kaeva läbi [, ei lase õhku] mäge, ei tasanda teed ega räägi, kas pole kuskil jalgrada, mida mööda võiks mäkke minna. Nad ise ei tea midagi, nad ei oska midagi, nad ei ole võimelised raskeks tööks [, nende närvid ei talu kõva plahvatust]; nad ei saa rändureid millegagi abistada peale hõike: «Ärge minge sinna, vaid käige siit . . .» sellal kui just siit ei saagi minna, rajamata uut teed.

«Kuid nad mõistavad ju ikkagi, et ei pea kalduma kõrvale, vaid tuleb püsida õigel teel; sellepärast ei või nad kuidagi sattuda haisvasse soomudasse, millesse teised

vajuvad kõrvalteel; ja just selle eest nad väärivadki lugupidamist.»

Mitte sugugi. Kui me hakkaksime oma lugupidamist nii kergelt raiskama kõigile, kes ei tee jõledusi, siis oleksime sunnitud nõustuma kõigi hr. Ahšarumovi absurdsustega, kes just sellest vaatevinklist leiab Ilja Iljitš Oblomovis mingeid suuri patriarhaalseid voorusi. Inimesi, «kes on uhked, et nad ei tee kahju», on maailmas väga palju; kuid me ei soovitaks isegi hr. Ahšarumovile sellist uhkust nautida. Idüllilised unistused sellest, kuidas olla õnnelikus eraldatuses inimestest, on praegusel ajal täiesti sobimatud. [Ühiskondlik element on astunud oma õigustesse ja] me peame vaatama endile kui ühiskonna liikmetele, kes on kohustatud midagi tema kasuks tegema, kuna me muidu oleksime talle kahjulikud juba oma palja parasiitlikkusega.

Ja kas võibki nimetada tõeliseks arusaamiseks ja veendumuseks seda ähmast, arglikku poolteadmist, mille poolest paistavad välja parimate püüete kuulsusrikkad esindajad meie kirjanduses? Meie arvates võib veendumust ja teadmist ainult siis tõeliseks pidada, kui need on tunginud inimese sisemusse, on sulanud ühte tema tunnete ning tahtega, on talle omased pidevalt ja koguni teadvusetult ka siis, kui ta neile sugugi ei mõtlegi. Niisugune teadmine, kui see kuulub praktilisse valdkonda, väljendub tingimata tegevuses ega lakka inimest häirimast, kuni ta pole rahuldamist leidnud. See on omamoodi janu, kustutamatu, edasilükkamatu. Kui mind veeta tasandikul piinab janu ja ma järsku näen ojakest, siis torman ma selle juurde sellest hoolimata, et ta on ümbritsetud okkaliste põõsastega, millest vahivad välja maod. [Kõige halvem, mis mulle selles võsas võib osaks saada, on surm; ent ma suren ju niigi janusse, järelikult ei riski ma millegagi...] Nõnda mõjub ka tõeline, elav, täielik veendumus [: inimene võib sattuda surmaohtu, püüdes seda teostada; kuid see ei tähenda midagi, ta oleks surnud just samuti ka sellest, et on sunnitud summutama oma veendumuse...]. Leidke kas või ühelgi neist häist noormeestest, kes meile esinevad kirjanduses, säärane veendumuste otsustuskindlus ja täius. Te ei leia neid ainsalgi.

Ent see poleks veel midagi: ütlesime juba, et me ei nõua kangelasmeelt, vaid tahaksime oma headelt noormeestelt näha ainult püüdluste suuremat teadlikkust ja kindlapiirilisust. Aga me ei leia sedagi. Neid on nakatanud liialdatud arvamus oma puhtusest ning meelekindlusest ja nad ei taha seetõttu kuidagi-ringi vaadata ega oma vahekorrast ümbrusega korralikult aru saada. Oma naiivsuselt ja oskamatuselt ei jää nad maha kõige lihtsüdamlikumaistki nende hulgas, kes eluaeg õigelt teelt kõrvale kääduvad, kujutledes, et nad ikkagi sellessesamasse punkti välja jõuavad. Esimene asi, mis meie noorukite juures silma torkab, on oma teekaaslaste vastu tõstetud kaebus. Nad tahavad minna otse, kuid mass nende ümber kaldub kõrvale ja kisub nad endaga kaasa; otserühkijad noormehed hakkavad ärrituma ja massi peale kisendama, miks see ei käi nõnda, nagu peab; hakkavad kaebama tõugete üle, mis nad saavad möödajooksjailt, ja kinnitavad viimaks, et polevat üldse võimalik otsesuunas sammuda, sest rahvahulk ei laskvat... Kuid heasoovlikud, sirgjoonelised noormehed ei võta vaevaks ka sellegi üle tõsiselt järele mõelda, miks õieti nende kaaslased just selles kohas kõrvale kääduvad. Kas tõesti sünnib see niisama, palja tuju pärast, ilma mingi põhjuse ja vajaduseta? Kui nad oleksid endile selle küsimuse esitanud, siis oleksid nad taibanud, et [põhjus ei seisa kõndijate massis, vaid teel seisvas takistuses, et] igaüks oleks palju meelsamini valinud otsetee, kui sel ei leiduks harukordseid ebamugavusi, ja et pole üldse süüdi mass, kui hoogsate noorukite sirgtee raskeks osutub. Oleks ainult vaja pisut mõtelda, ja kõik need kaebused «keskkonna» üle, selle [valmimatuse,] labasuse ja pahatahtlikkuse üle oleksid iseendast kadunud. Tõsi küll, ka keskkonda pole põhjust kiita: selle asemel et rajada sirge tee, üritab ta niisuguseid käänakuid, et ta neist hiljem ei pääsegi; see on väga rumal ja kaalumatu. Kuid ega noormehedki ise teed raja, nad ainult tammuvad tegevusetult ja arusaamatuses paiga peal, veeretades süü teistele ega mõista isegi, et teised muudavad sirgsuunda täpselt samal põhjusel, miks seisatavad nemadki. Vaprail noorukeil on väga napilt inimsust rinnas ja nad vaatavad kõigele kuidagi ametlikult, hoolimata oma näi-

lisest vaenust igasuguse formalistika vastu. Nad kujutlevad, et inimene astub kõrvale ja teeb alatusi just selle tõttu, et alatuste tegemine olevatki tema ülesanne või nõnda öelda tema amet, kuid nad ei taha selle üle järele mõelda, et see inimene oleks ehk meelsasti tahtnud otse minna ja alatused tegemata jätta, oleks olnud rõõmus, kui keegi oleks teda viinud õguteed, ent selleks ei leidunud lähemat võimalust. Heasoovlikud noormehed astuvad näiteks kõige kohutavamal kombel välja altkäemaksuvõtjate, kurjade mõisnikkude, suurilma keigarite jne. vastu. See kõik on kena ja üllas; kuid esiteks viljatu, ja teiseks isegi mitte täiesti õiglane. Oma inimesekäsitluse ametlikus kuivuses ja oma uhkuse enesepettes oletavad need head noorukid, et inimlikud püüdlused olevat kättesaadavad ainult nendele enestele, kuna kõigile teistele olevat need juba täiesti võõrad. Nad oletavad, et ametnik tunneb erilist naudingut asja ülekohtusest lahendamisest, et mõisnik on juba loodusest seatud talupoegadele vitsahirmu andma ja neid tööga tapma, et suurilma keigar on õndsuse tipul, väänates * kogu talve jooksul iga öö oma jalgu ja istudes tundide kaupa oma peegli ees. Noorukid ei taha kuidagi mõista, et seda kõike tehakse ainult üldise inimliku pürgimuse tõttu leida enesele võimalikult parem elujärg, kindlustada endale vaba ja rahuliku elu võimalus. Tehke nii, et ametnikul oleks võrdselt kasulik ajada asju ausalt või ebaausalt, — kas te tõesti arvate, et ta hakkaks inimloomuse mingi pimeda saatanliku tungi tõttu ikkagi ülekohut tegema? Korraldage asjad nõnda, et «arveõiendamine» talupoegadega ei annaks mõisnikule midagi peale range kohtu ning karistuse, — ja te näete, et «arveõiendused» lõpevad. Pange ükskõik missugune keigar [,olgu ta isegi aristokraatsest soost ja sõjaväelisest seisusest,] säärasesse seltskonda, kus tantsulõvilikku perfektsust võetakse vastu muigega, kus tualetile ei osutata mingit tähelepanu, ning inimesele esitatakse tõsisemaid nõudmisi, ja tema, isegi tema! muutub tõsisemaks. Loodame, et nende põhilausete vastu ei hakata vaidlema: neist on juba nii sageli ja nii palju räägitud [«Sovremennikus», ja nüüd märkame nende

* S. t. tantsides. — *Toim.*

mõtete kordamist ka teisteski väljaannetes]. Sellelaadilisel mõttel põhineb isegi hr. Pleštšejevi terve jutustus «Pašintsev», mis avaldati mullu «Russki Vestnikus». See Pašintsev pole seda ega teist, «ei päev — ei öö, ei vari — ei valgus». Tal on ka häid kalduvusi, ta pole rumal, tema südagi on hea, kuid teda on halvasti kasvatatud ja keigarlikkust on tas palju. Jõudnud Peterburist kubermangulinna, satub ta ideaalselt heasse perekonda ja hakkab tõsiselt enesearendamise kallal tööd tegema; kuid tutvunud kubermangu seltskonnaga ja saavutanud seal teatud menu, upub ta jälle tolle mustusse ning labasusse. Lõpuks kordab selle jutustuse kaineltmõtleja, hr. Zaborski, vana laulu: et teda olevat «keskkond nahka pannud». Ega me selle vastu vaidle; me ainult nõuame selle mõtte jätkamist ja laiendamist. Nagu sellelaadiliste jutustuste paljud teisedki kangelased, pole ka Pašintsev mingi fenomeen. Kogu teda nahkapanev keskkond koosneb täpselt samasugustest inimestest nagu tema isegi; kõigil on häid kalduvusi, kuid iseloomul puudub initsiatiiv; pole otsustusvõimet iseseisvaks tegevuseks. [Nüüd aga pöörduge selle «keskkonna» iga liikme poole pr. Prostakova [81] küsimusega: rätsep õppis teiselt, teine kolmandalt jne... See tähendab, keskkond pani nahka ühe, teise, kolmanda, kuid sellest ühest, teisest, kolmandast keskkond ju koosnebki; kes või mis oli seda siis nii nahkapanevaks teinud? Kus on peamine põhjus, kõige kurja juur?] Meile näib, et õilsad noormehed, kes ei astu kurjale teele, vaid seisavad ühe paiga peal, peaksid jõudeajal esijoones selle üle mõtlema ja vastavalt oma tegevuse kavandama, või vähemalt pakkuma oma nõuandeid rändajaile, kes käänduvad kõrvale.

Kuid tegelikult ei mõtlegi noormehed sellele ja valavad oma viha välja esimese vastutulija kaela. See väljendub üpris hästi hr. Pleštšejevi teises jutustuses «Heategu». Kena noormees Gorodkov võeti teenistusse ja tähtis isik külvas teda üle heategudega; tähtsa isiku kantseleiülemaks on Jukontsev, altkäemaksuvõtja ning lurjus; see Jukontsev saab Gorodkovi lähimaks ülemuseks ja hakkab talle sigadusi tegema. Gorodkov kujutleb oma naiivsuses, et tähtis isik, kes on tema heategija, sallib enda lähedal niisugust inimest nagu Jukontsev ainult

teadmatuse tõttu; ta hakkab heategijat Jukontsevi suhtes valgustama. On selge, mis sellest tuleb. Seejärel tahab heategija oma äraõitsenud armukest Gorodkovile mehele panna ja teeb talle sellekohase ettepaneku sama Jukontsevi kaudu. Gorodkov sõimab Jukontsevi läbi ja ütleb: «Ei või olla, et kindral oleks nii madal ja häbematu; seda olete teie ise sihilikult välja mõelnud.» Muidugi kantakse see kõik kindralile ette, ja selle järeldusena lendab Gorodkov teenistusest minema; ta sureb tiisikusse. Tekib küsimus: mis oli tema hukkumise põhjuseks? Tema enda naiivsus. Kes käskis tal arvata, et tema heategija on ühtaegu nii hea ja nii rumal, kes käskis näha oma aususe tõkestajat Jukontsevis, kes sugugi polnud päris iseseisev tõke, vaid (võib-olla mitte praegu, vaid ammu juba tagasi, kuid ikkagi oli) niisamasugune õnnetu teekäija, kes oli sunnitud kas peatuma tee algul või kalduma kõrvalistele radadele, kuna otsetee oli kinni.

[«Järelikult tuleb peamiseks takistuseks pidada seda tähtsat isikut, Gorodkovi heategijat? ... Jumaluke, milline naiivne küsimus! ... On's tõesti vaja sellele vastata? ... Ei, ei, tuhat korda ei: ka Gorodkovi heategija tuleb arvata õnnetute ja taipamatute rändajate hulka, ja mitte ainult tema, vaid ka tema ülemus, ja ülemuse ülemus, ja üldse kõik inimesed, kogu keskkond ...

Kes on siis kõiges selles süüdi, kus on kõigi nende takistuste, tõugete ja häirete põhijuur?

Ja kus on nende tõugete algus, mida saate mingile laadaplatsile viival kitsal põiktänaval? — Siin pole keegi süüdi: üks lükkab ja surub teid seetõttu, et teda surub teine ja teist kolmas. Kogu põhjus aga seisab selles, et kõik tõttavad laadale, tänav aga on kitsas ... Teie ei tahaks kannatada tõukeid, rännates teile vajalike asjade ostukohale? Ärge tülitsege ilmaaegu inimestega, kes jooksevad teiega koos, vaid katsuge lühiajalise laada asemel korraldada alaline turg ja tehke tänav laiemaks. Siis poleks mingit tunglemist ja «keskkond» lakkaks meid koormamast.

Aga seesuguse turu korraldamiseks on vaja kapitali ja pealegi üsna suurt; kuna] meie noormehed ongi just selle poolest armetud, et nende üle on igati võimust võtnud puudus ja viletsus. [Suure kapitali puudumisest saaks

veel kuidagi üle: ega meil muidu poleks viimasel ajal arenenud aktsiaseltse, ja kõik tehtaks osatähtede ja rahakokkupanu abil. Kuid kahjuks pole neil vaesekestel ka rahakokkupanekust millegagi osa võtta: nad ei oska ju midagi, ei tea midagi, ei kõlba kuhugi. Kui jääda ootama neid, siis tuleks kapitali kokku panna veelgi aeglasemalt, kui Akaki Akakijevitš * säästis raha sineli otsmiseks.] Kõrvuti kaunite soovidega domineerib neil selline loidus, argus, selline vaadete lapsikus, et praktilistes asjades saab neile rajada niisama vähe lootust nagu kõige tühisemaile keigareile ja kõige paadunumaile mativõtjailegi. Hr. Pleštšejevil (valime näiteid ainult tema jutustustest, kuid võiksime tuua ka palju teisi) esineb näiteks Kostin, — pealtnäha pole vooruslikumat inimest olemaski. Aga tuletage meelde seda juttu (ilmus «Sovremennikus»): milline naïivsus, milline eluvõhiklus, milline ebaselgus abinõude ja eesmärkide suhtes, ja milline võimete armetus on omane sellele kenale, laitmatule noormehele! ... Ta sureb tiisikusse (hr. Pleštšejevi laitmatud kangelased surevad — nagu hr. Turgenevil ja teistelgi — kurnavaisse haigustesse), ilma et oleks elus midagi teinud; kuid me ei tea, mida ta oleks võinud maa peal korda saata ka siis, kui ta poleks saanud tiisikust ja kui keskkond poleks teda nii pidevalt nahka pannud. Meil tekkis mõte: mis oleks, kui Kostin määrata elama Inglismaale, muidugi andmata talle valmis elatist; mida ta oleks seal peale hakanud, milleks oleks ta kõlvanud? ... On kõigiti tõenäoline, et ta ka seal oleks nälga surnud, kui poleks leidnud võimalust anda vene keele tunde ... Ja seal poleks teda üldse kahetsetudki, sest heasoovlikkusega õnnistatud inimesi, kes end ei ole varunud iseloomu ja võimetega oma heade kavatsuste teostamiseks, on seal ammugi juba lakatud hindamast.

Tõtt öelda poleks me hr. Pleštšejevi jutustuste puhul kõike seda hakanud rääkima, kui oleksime märganud, et ta ise ei seisa oma kangelaste heasoovlikkuse kummardamisest kõrgemal. Kuid me panime tema juures tähele ka teistsugust, lihtsamat ja õigemat suhtumist neisse kangelastesse, milles ilmneb juba nõudmine teo järele ja

* N. V. Gogoli jutustuse «Sinel» peategelane. — *Toim.*

mitte üksi soove ning lootusi. Kui hr. Pleštšejev meile kirjeldab oma kostineid ja gorodkove liialdatud poolehoiuga, siis oleneb see muidugi sellest, et muid, paremini väljapeetud praktilisi tüüpe pole vene ühiskond selles suunas seni veel esile nihutanud. Mis parata? Hiljuti nägime, kuidas üks meie andekamaid kirjanikke püüdis luua asjalikku, praktilist iseloomu, ja et selle loomine ei õnnestunud tal kuigi hästi hoolimata sellest, et ta [võttis pealegi veel mitte-vene inimese[82] ja] andis talle niisuguse elueesmärgi, mis oleks täiesti võimaldanud täita tema lugu kõige elavama tegevusega... On näha, et pole veel tulnud aeg luua meie kirjanduses tegevaid ning kindlaid ja ühtaegu ka ausaid karaktereid. Kuid see aeg läheneb: seda tõendavad juba katsedki, nii äpardunud kui need ka on. Ja teiselt poolt tunnistab sedasama ka irooniline vaate laiendamine kõigile «liigsetele inimestele», kelle vastu varemalt tunti nii palju sümpaatiat.

Seda irooniist suhtumist märkame ka paljudes hr. Pleštšejevi jutustustes. Tema kangelased jagunevad üldse kolme liiki: ühed surevad tiisikusse — need on parimad (vaata ülal); teised joovad end põhja — need pole ka päris halvad; kolmandad korraldavad oma asju üsna hästi, abielluvad rikastega, teenivad edukalt jne. — need on juba täiesti tühised. Kui vaadata asjale ühiskondlikult seisukohalt, siis kõigi nende kolme liigi vahel polegi suuremat vahet: kõik nad logelevad, mitte niivõrd sellepärast, et ei saa midagi teha, vaid et on laisad ja midagi ei oska; kõik nad hukutavad iseendid ja neid, kes neid armastavad, ning seda mitte viha pärast või meelega, vaid lihtsalt ilmsüütu mõistuse ja iseloomu puudumise tõttu. Pozemtsev (jutustuses «Kutsumus») kuulub viimasesse liiki; ta naitub ja hukutab oma naise, astudes jõhkral kombel armuühendusse mingi koketiga ja tehes naisele häbematuid etteheiteid. Budnev, kes kuulub teise liiki, abiellub niisama juhmilt ja hukutab oma naise sellega, et armub mingisse plikasse, kelle peale raiskab raha, varjab naise eest oma pikaajaliste eemalolekute põhjust, oma kurbust, ja hakkab lõpuks meeletult jooma. Just niisama rikub oma perekonnaõnne ka Pašintsev (keda autor vääristas isegi vägivaldse surmaga), kes hakkas «arendama» ühte neidu ja köitis ta

enda külge, kelle vastu ta ise midagi ei tundnud ja kes oli juba teise mehe pruut. Sedasama teeb ka Iveljev, kes kuulub kõige viimasesse liiki («Vallatus»). Oletamegi, et Iveljev teeb seda lihtsalt logelemise tõttu tühisest uudishimust, ja Pašintsev osalt otsekohese veendumusega, et toob neiule kasu; ent tagajärjed on ikkagi ühed ja samad. Kui teha hr. Pleštšejevi jutustustest kokkuvõte, siis tuleb välja, nagu näete, et kõneosavad ning heasoovlikud noormehed ei saa isegi «sellele uhked olla, et nad ei tee kahju». Tõsi küll, Kostin, Gorodkov, Zaborski ei käitu nii nagu teised; kuid oskamatuse tõttu kohandada oma abinõusid nende ees seisvale tööle, võivad nemadki tuua ennem kahju neile, kes neid armastavad, kui kasu. Kostin näiteks sai täiesti süütult teda armastama hakanud vaese naise — mõisniku abikaasa, kelle juures ta oli lastekasvatajaks — kannatuste põhjuseks. Ja häda ei seisnud selles, et naine oli hakanud teda armastama, vaid selles, et ta ei suutnud midagi naise heaks teha, ei saanud isegi temaga kuhugi põgeneda, kuna tal endal polnud ulualust, rahakopikat ega ka ühtegi talenti hinge taga.

Muidugi, kui arutada küsimust psühholoogilisest küljest, siis ei aseta me Kostinit kuidagi ühele pulgale mingi Pozemtsevi või isegi Pašintseviga. Kus sellega! Mis aga puutub asjasse, siis on kõigist neist meie arvates ühepalju tolku. Sellepärast meeldibki meile autori eitav, pilkav suhtumine sellistesse kangelastesse, nagu näeme «Vallatuses», «Pärandis», «Kutsumuses» jt. Meile näib ainult, et niisugust suhtumist peaks veelgi laiendama ... Meie ei vaja praegu sugugi heade unistuste ja idülliliste lootustega inimesi. Me oleme küllalt kaua elanud, oleme muutunud mõnevõrra kogenenumaiks ja mõistame enamasti juba ise, et hea on hea ja halb on halb. Selleks pole meil juhatajaid vaja. Isegi ühiskondliku ülekohtu väljajuurimiseks pole enam nii väga vaja veenvat sõna kui praktilist abi. Kellelegi ei või olla meeltmööda kelmitseda, petta, väänelda, roomata, sõtkuda teisi ja karta iga hetk iseenda pärast, et ei sõtkutaks teda ise samuti ära, — ja selle külge ei hakka ükski inimene eriti klammerduma. Sellepärast pole inimestele vaja karjuda: ärge roomake, vaid astuge otse, ärge püherdage porilombis,

ärge sööge roiskunud leiba; seda kõike oleks igaüks meietagi valmis oskama. Vaid vaja on hoolitseda selle eest, et tasandataks teed, et varutaks värsket moona. Muidu on kõige siiramal, kõige heasoovlikumal kisamisel samasugune tähtsus nagu fraasirikkal filantroopluse teesklemiselgi, ja mõni meie aja Kostin riskiks sattuda ühele pulgale hr. Kokoreviga: nii ühe kui ka teise üleskutseist on ühepalju kasu.

Pole vaja karta, nagu saaks asjalike inimeste praktilistele algatustele osaks «keskkonna» vastuseis. Seda keskkonda, mis koosneb peamiselt heasüdamlikest, rahulikest ja osalt isegi apaatseist inimesist, on kirjeldatud üsna õieti ja elavalt paljudes hr. Pleštšejevi jutustustes, isegi neis, mis on puhtanekdootliku iseloomuga. Kõigist neist jutustustest, selle lihtsa pretensioonideta olustiku stseenidest ja kirjeldustest selgub, et hoolimata nende inimeste näilisest apaatsusest ning arenematusest on siiski ka neil [midagi rusuvat, millest nad tahaksid vabaneda,] ähmast teadvust oma ebarahuldavast olukorrast. Juba seesuguste lugude paljas võimaluski, nagu on kirjeldatud jutustuses «Isa ja tütar», laekurist, kelle käest ülemus võttis allkirjata kroonu raha, mille ta hiljem maha salgas, või ka selliste nagu «Ametniku naises», kus ametniku määramine kohale oleneb [tähtsa] ülemuse abikaasa toaneitsist, — niisuguste juhuste paljas võimaluski peaks äratama positiivset rahulolematust. Ei saa olla mingit kahtlust, et kõik need «mahajäänud, harimatud, rutiini kivistunud» jne., jne. inimesed, nagu progressiivsed noormehed neid kiruvad, võtaksid rõõmuga vastu kõike, mida neile võivad anda [kindlad garantiid ühiskondlikus elus ja] võimalus kelmitsemata maitsta ühiskondliku elu hüvesid. Ärge ainult tormake neile kallale ilma mingi õiguse ja põhjuseta, ärge nõudke neilt seda, mille eest te ei suuda neid hüvitada. Neil pole enesesalgavust, pole ka algatusvõimet; selles seisabki nende häda või — kui tahate — nende süü. Kuid egas teiegi, oo vooruslikud ning heasoovlikud noormehed, kes te olete meie kirjanduse poolt seatud meile eeskujuks, ei või just hoobelda oma iseloomu algatusvõimega! Ka teie enesesalgavus on rohkem eitav ja passiivne, nii et me omistame ta suuremalt osalt laiskusele, obloomovlusele.

Te ei kipu ülekohtuse kahmimise ja hiilguse [, auastmete, aumärkide ja autasude] poole, ei kipu omandama maju ja külasid; kuid te ei kipu ju kuhugi. Muidugi ei sõida Tentetnikov surnud hingi kokku ostma nagu Tšitšikov; aga kui ta ka tahaks, ta ei saaks ega oskakski seda teha. Ta ei pidanud omaski mõisas vastu, kargas enese kohe alguses väsinuks ja lõpetas igasuguse järelevaatuse tööde üle. Mis enesesalgavus see siis on? Just sääraste enesesalgamise abil töötaski Oblomov välja oma iseloomu.

Jah, lugedes uuesti hr. Pleštšejevi jutustusi, tundsime kõige rohkem rõõmu sellest kaastundlikust pilkepuhangust nende inimeste platoonilise õilsuse üle, keda mõned autorid on nii ülistanud. Tühjade liberaalikeste algtüüpe skitseeriti juba mõnedes hr. Turgenevi jutustustes, ilma et autor oleks neile kaasa tundnud. Ent hr. Turgenevil olid need isikud alati teise järgu tegelasteks ja nagu aitasid esile tõsta peakangelasi, kes olid heasoovlikkusest juba tõsiselt läbi immutatud ja tõesti «keskkonna poolt nahka pandud», nagu Panšin Lavretski kõrval või Pigassov Rudini kõrval. Hr. Pleštšejevil on need isikud peategelased, nad moodustavad sageli jutustuse aluse ja eesmärgi, ja nende kujutamisel selgub üha enam nõue teo ja teo järele kõlavate sõnade, lapselike unistuste, teostamatute lootuste ja uskumuste asemel.

Oli aeg, kui ülistati armastust naise vastu ja platooniliste armastajate kannatuste pärast naislugejad valasid pisaraid, meeslugejad aga jäid melanhoolselt mõttesse. Hiljem hakati platoonilise armastuse üle naerma ja platoonilised hingevalud ei leidnud enam kelleski erilist kaasatundmist. Mingil veidral kombel pöördus asi meil ühiskondlikele küsimustele, ja juba kakskümmend aastat oleme lugenud jutustusi ning romaane, milles on ülistatud platoonilist armastust ühiskondliku tegevuse vastu, platoonilist liberalismi ja õilsust. Ka selle uue platonismi üle valati pisaraid ja jäädi mõttesse; ent nüüd oleks paras aeg sellestki toibuda. Kui platonism naise armastuses on pentsik, siis platonism kodumaa, rahva, tõe jne. armastuses on tuhat korda pentsikum.

Me loodame, et meie sõnad ei tundu kellelegi veidratena [ja arusaamatutena]. Sellal kui kõik püüavad positiivsuse ja realismi poole, tohib loota heakskiitu mõttele, et platooniline, tegevusetu, viril ja abstraktne armastus üldise asja vastu kuhugi ei kõlba. Näib, nagu tohiks loota ka seda, et meie tulevased andekad jutustajad annavad meile tervema sisuga ja tegevama iseloomuga kangelasi kui kõik liberalismi platoonilised armastajad, kes on esinenud seni domineerinud koolkonna jutustustes.

JOONI VENE LIHTRAHVA ISELOOMUSTUSEKS

MARKO VOVTŠOK. Jutustusi vene rahva olustikust. K. Soldatjonkovi ja N. Štšepkini kirjastus, Moskva 1859.[83]

*

Möödunud aastal takistasid meid mõned asjaolud, mis kõige rohkem pahandasid meid endid, hr. Turgenevi tõlkes ilmunud Marko Vovtšoki väikevene jutustuste kohta üksikasjalisemalt sõna võtta.[84] Pidime piirduma üksnes lühikese väljavõttega hr. Kostomarovi artiklist, mille ta oli «Sovremennikule» kirjutanud juba siis, kui «Народні оповідання» oli parajasti ilmunud väikevenekeelses algupärandis. Loodame olla mõnevõrra õnnelikumad nüüd, Marko Vovtšoki jutustuste uue väljaande ilmumisel, mis meid veelgi enam huvitab selle tõttu, et jutustused on võetud suurvene rahva elust.

Kui meid suurvene olustiku kirjeldused rohkem huvitavad kui väikevene omad, siis seda sugugi mitte omakondluse pärast. Meil on selleks teisi põhjusi, mis peituvad neis arvamustes, mis viimasel ajal on osaks saanud esijoones suurvene ja siis alles väikevene talupojale. Kitsarinnaline patriotism, mis allutab kõik inimlikud huvid omakondlusele, on küllaltki tüütav mingi Hessen-Homburgi maakrahvkonna või Liechtensteini vürstiriigi sakslaste juures; meie võiksime sellest ka vabaneda. Meil pole põhjust väikevene rahvast lahku minna; meie ei saa aru, mispärast meie vahel, kui mina olen Nižni-Novgorodi ja keegi teine on Harkovi kubermangust, ei saa enam sama palju ühist olla kui siis, kui ta oleks Pihkva kubermangust. Kui väikevenelased meid täiesti ei usalda, siis on selle põhjuseks ajaloolised tingimused [, milledes oli asjaosaliseks vene ühiskonna administratiivne osa,] ja kuidagi mitte rahvas. Seda mõistab muide ka hulk inimesi Väikevenes endas [: m o s k a a l i d e k s

hüütakse seal soldateid just niisama nagu p a n i d e k s mõisnikke . . .].

Marko Vovtšoki jutustused ise on tõenduseks, et tasakaalukad väikevenelased oskavad vene rahvast hinnata, tegemata teravat vahet Väike- ja Suurvenemaa vahel. Uus «Rahvajuttude» raamat on läbi imbunud samast iseloomust ja tendentsidest nagu varemaltki ilmunud «Народні оповідання». Rahvas peituvad suured võimed ja nende mitmesugused avaldumisviisid pärisorjuse mõjutusel — see ongi, mida me neis jutustustes näeme. Autori toon on katkendlikult laulev, jutustamislaad nukker ja mõtlik, teisejärgulised detailid kirjeldustes ja põgusates märkustes on täis puhast ja värsket poeesiat, — see kõik on jäänud samaks, nagu ka varemalt ilmunud jutustusteski. Ainult isiku- ja kohanimed, loodusekirjeldused, mängud ja laulud viivad meid suurvene olustikku, ning ka talupoegade suhtumisel pärisorjusse on siin oma eriline varjund.

Just see iseärasus huvitabki meid kõige rohkem. Väikevene juttudes me nägime mõisnikuvõimu kuritarvitamist ja kuritarvitused olid pahatihti õige järsud. Räägitakse, et see asjaolu olevatki andnud põhjust kellelegi tuntud vene kriitikule kuulutada Marko Vovtšoki teosed «j õ l e d a l t v a s t i k u i k s p i l d i k e s t e k s» ja, arvates nad paljastava kirjanduse hulka, eitada seetõttu nende autoris igasugust kirjanduslikku talenti. Meie ei lugenud range kriitiku artiklikest, sest tema kirjanduslike kohtuotsuste vastu oleme ammu juba lakanud huvi tundmast. Kuid me mõistame sellest hoolimata protsessi, mille vahendusel ta oma otsuse tegi. Ta on «kunst kunsti pärast» teooria pooldaja; Marko Vovtšoki jutustused on leidnud endile ülistajaid ka selle teooria pooldajate hulgas. Võite endale ette kujutada, mis just neis jutustustes sellistele ülistajatele meeldis. Kuulsime ise, kuidas kaks kunstihindajat olid väga kütkestatud mingi koha haruldasest veetlevusest ja luulelisusest, kusjuures koht ise oli vististi järgmine: «Ets kae, kaugel põllul paistab tema haua kohal rist.»* Marko Vovtšoki hukka mõistnud

* Originaalis: «геть, геть, далеко в поле крест над его могилою виднеется». — *Toim.*

range kriitik osutus isegi mõnevõrra mõistlikumaks kui need hindajad, sest ta taipas, et «ets kae, kaugel põllul» pole veel mingi harukordne kunstipärasuse tippsaavutus. Ja et ta polnud võimeline «Rahvajuttudes» mõistma midagi muud, on jällegi täitsa loomulik, ja see inimene oleks vägagi veider, kes oleks hakanud temalt seesugust arusaamist ootama. Viimane oleks ju sel puhul muutunud «kunst kunsti pärast» teooria usutaganejaks; aga võib ta sellest taganeda? Mida oleks ta selleta maa peal tegema hakanud, kuhu oleks ta kõlvanud? Selleta oleks ta pidanud kaduma, nagu kadus Ivan Aleksandrovitš Tšernokniižnikov [85], nagu oli kadumas Kuzma Petrovitš Prutkov [86] [, sellal kui meil on kerkinud üles suured ühiskondlikud küsimused].

Kuid asi ei seisa siin kunstikriitiku kohtuotsustes: jumal temaga, ega keegi teda tõsiselt võta, järelikult jäävad tema kunstinaljad täiesti kahjutuiks. Me peame silmas teistsuguseid arutlusi, teistsuguseid arvamusi, millest peamegi kohaseks rääkida nüüd, Marko Vovtšoki raamatu puhul. Need arvamused on õige laialdaselt levinud meie ühiskonna teatud osas, kes end nimetab harituks, kuigi ta seejuures ilmutab [mitte ainult] asjast mittearusaamist, [vaid] ka [äärmist] kergemeelsust [või kõige arulagedamat ebaausust]. Arvamused, millest me räägime, tahavad iseloomustada vene talupoega ja tema suhtumist pärisorjusse. Pärisorjus läheneb oma lõpule [ja muutub ajaloo pärisosaks; sellest pole enam midagi rääkida, see on oma aja ära elanud]. Kuid faktid [, mis on lasunud riigil] sajandite kestel, ei möödu niisama, ei kao mingeid jälgi jätmata. Kohajärgsus püsib kommetes kaks aastasada pärast seda, kui see seadusega kaotati; kas võib loota, et järsku muutuksid kõik vahekorrad, mis olid pärisorjuse tulemuseks? Ei, pärisorjus kajab meile vastu veel kaua küll raamatuis, küll salongivestlustes, küll meie maiste vahekordade kogu korralduses. Mitte ainult oma elu lõpetava põlvkonna, mitte ainult praegu tegutseva põlvkonna arvamused, vaid ka selle omad, kes alles valmistub ühiskonna teenistusse astuma, kujunesid kui mitte just otseselt pärisorjusliku [, vabaduseta] korra alusel, siis igal juhul mitte ilma selle tugeva kaasmõjuta. [Kuni viimase ajani ei võidud nende arva-

muste vastu küllaldase otsekohesusega välja astuda, sest nende alus,] pärisorjuse printsiip oli riigi poolt legaliseeritud ja tunnustatud. Nüüd on see printsiip kõrvale heidetud [, on tunnistatud inimõiguste vastaseks, sellelt on võetud seaduslik kaitse,] ja järelikult on arusaamised ning nõuded, mida ta tekitas ja külge kasvatas, mõistetud hukka sellesama poolt, mis varem oli neile kaitsemüüriks. Nüüd on kirjanduse ülesandeks jälitada pärisorjuse jäänuseid ühiskondlikus elus ja lõplikult hävitada pärisorjusest sünnitatud arusaamised [, viies need tagasi nende algprintsiibi juurde]. Marko Vovtšok on oma lihtsate ja tõepäraste jutustustega peaaegu esimene ja väga osav võitleja sel tandril. Oma viimastes jutustustes ta ei püüagi, nagu eelmistes, näidata meile esijoones seda, mida harilikult nimetatakse «mõisnikuvõimu kuritarvitamiseks». Mis mõte on veel arutada selle kurjasti tarvitamisest, mis iseendastki juba on kurjast [, näiteks purjutamise või varguse kurjasti tarvitamisest]! Mis mõte on rääkida nähtustest, milleks oli põhjust andnud pärisorjus, kuid milleta see vahel ka võis läbi saada! Ei, autor võtab nüüd kõne alla talupoja normaalse elujärje mõisniku juures, kes ei tarvita kurjasti oma õigust, ja kirjeldab meile seda [kurba, rõõmutut] elujärge pehmelt, ilma viha ja kibeduseta. Ja neis olustikukirjeldustes, milles igaüks, kellel vähegi on olnud tegemist vene rahvaga, leiab tuttavaid jooni, — neis olustikukirjeldustes kerkib meie ette vene lihtinimese iseloom, mis on säilitanud oma põhijooned keset kõiki isikupärasust piiravaid, rõhuvaid [, surmavaid] vahekordi, millele ta mitmesaja aasta kestel oli allutatud. Selle iseloomu mõningaile joontele tahamegi nüüd juhtida tähelepanu.

On teada, et vene rahva kohta on olemas kaks arvamust, mis on teineteisele absoluutselt vastukäivad. Üheď arvavad, et vene inimene iseenesest mitte kuhugi ei kõlba ega kujuta endast muud kui nulli: kui panna tema kõrvale mingid [välismaa] numbrid, siis saab temast ehk midagi, kui mitte, siis jääb ta täiesti tühiseks. Teistel, vastupidi, on venelastest sama arvamine, nagu on ahvidest mõnedel lihtinimestel, kes kinnitavad, et ahv mõistvat kõike ja oskavat isegi rääkida, kuid varjavat oma andeid kavaluse pärast. Meil, kas näete, on iga küla-

mees geenius; me pole koolitatud, ja meile pole teadust vajagi, — vene külamees teeb kirvega enam kui inglased kõigi oma masinatega; ta oskab kõike ja on kõigeks võimeline, ainult — ma ei tea, miks ta küll oma võimeid ei näita. Neid kaht arvamust laiendavad paljud mitte ainult Suurvenele, vaid ka Väike- ning Valgevenele ja kogu slaavi hõimule. Esimene arvamus on teatavasti praegu juba iganenud; see õitses enne 1812. aastat. Isamaasõda näitas meile, kes me niisugused maa peal oleme, ja me imbusime sedavõrd läbi kaheteistkümnenda aasta kuulsusega, et tegime selle aasta lõpuks naeruväärseks nii endi juures kui ka välismaalaste ees. [Ühes karikeeritud Venemaa ajaloos, mis ilmus Krimmi sõja aegu Prantsusmaal, läheb näiteks Oleg Konstantinopoli vastu hüüuga: «Ärgem häbistagem vene maad, surgem usu ja isamaa eest! Me oleme ju samad kangelased mis 1812. aastal gi!» Sedasama hüüavad ka Igor, Svjatoslav jne.] Tõepoolest oli kaheteistkümnes aasta muutunud meile enesekiituse ammendamatuks allikaks ja kõigi vooruste asendajaks. Meile räägitakse altkäemaksudest, meie aga meenutame kaheteistkümnendat aastat, [juhitakse tähelepanu intendantuurile, meie pöördume kaheteistkümnenda aasta poole,] kõneldakse ideede arengukäigust — meie kohe kaheteistkümnendast aastast ja Puškinist... Nõnda oli kuni 1857. aastani, mille lõpul ilmusid esimesed ametlikud korraldused talurahva vabastamise küsimuses. Nüüd vaatas seltskond ringi ja, vaimustudes endiselt Puškinist ja kaheteistkümnendast aastast, hakkas ikkagi oma arvamusi suurema täpsusega defineerima. Ta leidis, et kaheteistkümnes aasta nagu Puškingi ei kuulu kogu rahvale ilma erandita, et iga santlaager ei ole võimeline mõistma «Jevgeni Onegini» võlu ja et ka prantslaste väljakülmutamine pole iga mehe teene. Jõuti otsusele, et Venemaal on ideede areng ja vapruse areng toimunud ühe teatud rahvaosa piirides, — ja selle osa suurest tähtsusest kogu Venemaa saatusele just tolles suhtes lubas «Moskovski Vestnik» juba meile esitada kellegi kuulsa vene kirjaniku artikli. Jääme lubatud artiklit ootama ja püüame siis, kui olud lubavad, süveneda kuulsa kirjaniku poolt kaitstava asja detailidesse, nüüd aga jätkame selle esitamist, kuidas ühiskonna hari-

tud osal kujunes viimasel ajal mõnevõrra täpsem arusaamine vene rahva hiilgusest. Kõige uuema redaktsiooni järgi kuuluvat see hiilgus õieti ühiskonna «teatud osale», kuna rahvamassil, muidugi mõista, on seda küll kah olemas, kuid toda ei saa siiski veel täiesti tunnistada selle valdajaks, kuna ta pole veel hakanud elama «teadlikku elu». See arvamus oli nõnda hästi leiutatud, et sellega ühinesid kõik, nii need inimesed, kes kinnitasid, et vene inimene olevat null, kui ka need, kes andsid mõista, et ta olevat kaval ahv. Esimesed rääkisid: «Noh muidugi, kui keegi võtab kinni asjast ja räägib vene inimesele augu pähe, mida ja kuidas peab tegema, siis ta nõnda teebki... Me ju sellest rääkisimegi, et o m a e t t e, i l m a j u h i t a, t a k u h u g i e i k õ l b a.» Teised hüüdsid samuti: «Noh muidugi, ka meie ju kinnitasime, et vene inimene on võimeline kõigeks; ent muidugi mõista peab seda võimet suunama, peab oskama teda hästi talutada.» Niimoodi leppisid kõik ilusasti kokku, et vene inimene olevat hästijuhitav olevus, kes tungivalt vajab juhtimist, nõnda öelda rahulikku ja isalikku hoolitsust tema käte, mõistuse ning tahte arendamisel ja suunamisel. [Lugeja mõistab muidugi ilma kommentaarita, mida tähendab niisugune vastandlike arvamuste ühinemine ja kus pool on siin peamine eluline punkt... Tähendame veel, et] siin just spetsialiseeruski arvamus vene inimesest kui esijoones suurvene talupojast. Slaavi hõim kutsuti lavale ainult väga ülespuhutud iseloomuga jutuajamistes, ja ka siis peamiselt inimeste poolt, kes armastavad targutada Euroopa mädanemisest. Mis puutub aga harilikesse arutlustesse, siis neis eraldati suurvene talupoeg ilmselt isegi oma väike- ja valgevene suguvendadest.

Valgevene talupoja suhtes on asi ammu juba selge: ta olevat lõplikult lolliks pekstud, nii et on isegi kaotanud inimlike omaduste tarvitamisvõime. Meil pole teada, millisel määral see arvamus on vale, sest me ei ole valgevene piirkonda eriliselt uurinud; kuid arusaadavalt ei suuda me seda uskuda. [Võtta kogu piirkond niisama pihku ja peksta lolliks — minge ikka! See on sama, nagu peksti lolliks, tehti tümaks itaallased, võeti neilt isamaa ja vabadusearmastus!... Vaadake neid ometi praegu...

Igal juhul peaks valgevenelaste iseloomu küsimus peatselt selguma kohalike kirjanike abil.] Vaatame, mida ütlevad veel valgevenelased ise. Muuseas me kuulsime juba, et tulevasest aastast alates on kavatsetud välja anda «Valgevene Teataja», mille toimetamise võtab enda peale keegi hr. A. Kreuz, inimene, kelle innule ja ideelise suuna üllusele võib lootma jääda.

Mis puutub väikevene talupoegadesse, siis nemad pälvisid palju soodsamaid hinnanguid. Meie haritud seltskond on õppinud ajalugu; on teada, et ajaloos räägitakse Ukraina verisest, elu ja surma peale peetud võitlusest oma rahvuse eest. Meie haritud seltskond paistab peale selle välja oma poolehoiuga kaunite kunstide ja luule vastu; on teada, et Väikevenemaa on rikas kenade laulude poolest, milles kiidetakse kasakate uljust ja õrnu perekondlikke tundeid. Ühenduses selle asjaoluga, et pärisorjus seati Väikevenes sisse üsna hiljuti (ka see on teada ajaloost), sundis see kõik meie haritud inimesi mõnevõrra vabastama väikevenelasi üldisest süüdistusest passiivsuses, millega iseloomustati vene inimest. «Väikevenelane on iseloomult laisk, jonnakas, kuid uhke ja iseseisev; tal tõuseb kohe protest iga tema õiguse rikkumise vastu, ja kuigi see protest jääb passiivseks, kerkib see ikkagi üles.» Nõnda arvasid heaks väikevenelasest rääkida üpris targad inimesed [, niisugused, kes isegi lakkasid uhkustamast, et nad on väikevenelasi vaid harva, ja ka siis ainult nalja pärast hüüdnud hohhollideks *]. Arusaadavalt lisandasid nad ikkagi oma targutusele, et ka väikevenelane vajab juhtimist, sest ka tema on harimatu ja jõhker, kuid et igal juhul peab püüdma, et ei oleks põhjust sellisteks hoolitsusteks tema pärast, nagu on kirjeldatud Marko Vovtšoki «Rahvajuttudes».

Suurvenelastest räägiti üldse karmimalt. Mitte et neid oleks peetud väikevene jutustustes esitatud kohtlemise vääriliseks, vaid leiti, teate, et suurvenelasele poleks see midagi erilist olnud: ta olevat harjunud ega polevat säärase kohtlemise vastu eriti tundlik. Peened ja delikaatsed tunded olevat temas hääbunud: tema jaoks polevat

---

* Хохол — tutt, juuksesalk; siin: ukrainlase venekeelne pilkenimi. — *Toim.*

olemas eneseväärtuse-tunnet või autunnet, omaenda ja teise isiklikest õigustest ei saavat ta midagi aru, ja seetõttu paljud asjad [, mis vihastavad meid hingepõhjani,] ei tekitavat temas vähimatki meelepaha, ei kutsuvat esile isegi nõrka protesti. Vähe sellest: vene külamees ei mõistvat üldse muid abinõusid peale ranguse. Te apelleeriksite asjatult tema inimväärikuse, tema kohuse ja õiguse pühade tunnete poole: ta ei mõistaks teid, sest need tunded on talle teadmatud. Talle olevat vaja teistsuguseid ergutusi; olevat vaja, et kohuse nõudeid kehastaks tuntud ülemus, koos range karistusega igasuguse neist üleastumise eest. Just sellepärast pidavatki ihunuhtlust külakogukondades veel kauaks ajaks alal hoitama, just sellepärast olevatki hädaohtlik talupoegi mõisnike heategeva, isaliku järelevalve alt vabastada.

Nõnda arutlevad üpris paljud targad inimesed, koguni trükis. Avage ajakirja «Žurnal Zemlevladeltsev» ükskõik missugune vihk, milles hiljuti toodi ära suurepärased «Õhtud keskusteluga», mis on arvatavasti meie lugejaile tuntud väljavõtte järgi «Svistokis».[87] Ja pöörduge ka «Selskoje Blagoustroistvo» poole, ka seal leiate sedasama, ja kui te tahate otsida, siis leiate midagi taolist ka teistes ajakirjades, ainult muidugi mõnevõrra teistsugusel kujul. Arvamuse, nagu oleks vene külamees ükskõik mistõttu käesoleval ajal tõuliselt madalamal kui kõik teised, privilegeeritud klassidesse kuuluvad inimesed, me esitasime tolle kõige jämedamal, s. o. kõige lihtsamal kujul. Kuid on olemas ka palju keerulisem kuju. Näiteks: «Imekspandavalt on loodud vene inimene! Milline võime kannatada, milline enesesalgavuse suurus! Meie karjume ja jookseme, kui meid vaevalt keegi näpuga puudutab, kuid vene külamehike kannatab nurisemata igasuguseid ikkeid ja rõhumisi, ja, lootes jumala armule, kõnnib rahulikult oma hallil põllulapikesel, väsimatult töötades ja teades, et tema töövili ei jää temale. Meie arvestame egoistlikult iga oma sammu, kas toob see meile kasu, aga saatke lihtne vene inimene kindlasse surma — ta läheb vastu rääkimata, isegi küsimata, misjaoks teda saadetakse . . .» jne., jne. Te näete, et arvamuse olemus on seesama: külamees olevat jäme ning harimatu ja sellepärast polevat ta teadlik ei oma isiklikest

õigustest, ei omaenese mõistusest ega tahtest. Aga kuju on siin ilmselt diplomaatlik, ja seepärast väljenduvad säärasel kujul harilikult sellised haritud inimesed, kes valmistuvad ilukõneleja triumfide vastu ja nende ootel korraldavad lõunasööke kuulsaile välismaalasile, puistates neile oma ilukõnet.

Kas on aga haritud ja kõneosavate inimeste arvamused oluliselt õiglased? Kas tõesti on vene lihtinimese oluliseks ja iseloomustavaks jooneks «algatusvõime puudumine», kõrvalise tagasundimise paratamatus? «Seni kui kõu ei kärgata, ei löö külamees risti ette,» räägivad endi kinnituseks vene rahva kõneosavad tundjad, esitades kellegi kirjatarga labast aforismi v e n e r a h v a vanasõna pähe. Kuid mida nad mõistavad kõue all? Kas mitte k i i d u a v a l d u s i, millest räägib oma «Kubermangu visandite» algul Štšedrin? [88] Kas mitte hinge lunastavat vene sõna, mis veenab vene inimest töötama mitte oma kasuks? [89] Jah, kui [asuda juriidilisele vaatekohale ja] võtta talupoega endale mittekuuluva esemena, siis muidugi tuleb välja, et tal ei pea olema mingit algatusvõimet, et see oleks kuritegu, ja kuna kuriteo eest karistatakse, siis teeb ta väga hästi, kui ta oma algatusvõimet välja ei näita. Ent jätke pärisorjuslik vaade, ja jätke mitte ainult formaalsuste alal, vaid täielikult, tema tõelises olemuses, ja katsuge kujutleda vene külameest kui harilikku sõltumatut inimest, kui kodanikku [, kes kasutab vaba riigi kõiki õigusi ja eeliseid]. Kui teil jätkub selleks kujutlusvõimet ja kui te vähegi tunnete vene lihtrahva iseloomu ning olustiku aluseid, siis tekib teie ettekujutusse otsekohe pilt inimestest, kes oskavad väga hästi ja targalt oma tegusid määrata. Aga et teile säärasel kujutlemisel abiks olla, võtame Marko Vovtšoki raamatu ja meenutame teile mõnesid selles kirjeldatud vene iseloome.

Kõigepealt tuleb tähendada, et Marko Vovtšoki lühikestes jutustustes ei reprodutseerita neid iseloome kogu kunstilise täiusega, vaid ainult skitseeritakse. Me ei või tema juurest otsida meie rahvaelu epopöat, see oleks juba liig. Niisugust epopöat võime oodata tulevikus, nüüd ei maksa sellele esialgu veel mõeldagi. Rahvamasside iseteadvus pole meil veel astunud sellesse järku, kus

see peaks end täiel määral poeetiliselt avaldama; haritud klassi kuuluvad kirjanikud on tegelnud seni rahvaga nagu huvitava mänguasjaga ega ole mõelnudki teda tõsisemalt vaadelda. Teadvus rahvamasside suurest osast inimühiskonna elus on meil vaevalt tärkamas, ja kõrvuti selle ähmase teadmisega ilmuvad tõsiselt, otsekoheselt ning armastusega tehtud tähelepanekud rahva olustikust ja iseloomust. Nende tähelepanekute hulgas kuulub Marko Vovtšoki visanditele peaaegu aukoht. Neis on palju katkendlikku, lõpuni ütlematut, vahel on võetud juhuslikke, spetsiifilisi fakte, neid jutustatakse selgitamata nende seesmisi või väliseid põhjusi, neid ei seota paratamatus vormis tavalise elukorraga. Kuid kordame, et meie jutustustelt talurahva elust ei saa veel nõuda ranget viimistlust ja ammendavat mitmekülgsust: see elu ei avane veel meile kogu oma täiuses, ja sedagi, mis on meile avatud, ei oska me alati või ei suuda alati hästi väljendada. Meile jätkub sellestki, et näeme Marko Vovtšoki jutustustes soovi ja oskust kuulatada rahvaelu [kõminat, mis on meile alles kauge, kuid on iseendast tugev]; me tunneme neis vene vaimu, kohtame tuttavaid kujusid, õpime tundma seda loogikat, neid tundeid [, nõudeid ja kalduvusi], mida oleme ka ise kunagi tähele pannud, kuid kõrvale jätnud. Seetõttu ongi need jutustused meile kallid; sellepärast me hindamegi nii kõrgelt nende autorit. Temas me näeme sügavat tähelepanelikkust ja elavat kaastunnet, tema juures me leiame laialdast arusaamist sellest elust, millele vaatavad nii kergelt ning mõistavad nii kitsalt ja armetult paljud meie haritumaist majandusteadlasist, slavistidest, juristidest, liberaalidest, novellistidest jne., jne.

Marko Vovtšoki raamatus on kuus jutustust ja igaüks tutvustab meid naistüüpidega lihtrahva hulgast. Naisisikute kõrval kirjeldatakse, enamasti pisut varjujäetuna, ka meesisikuid. Seda asjaolu selgitab muidugi lähemalt see, et Marko Vovtšoki jutustuste autor on naine. Kuid me näeme veel, et naisisikute valikut neisse jutustustesse õigustab ka asja olemus ise. Võtkem kõigepealt jutustus «Maša», milles see avaldub erilise selgusega.

Me mäletame selle jutustuse esmakordset ilmumist. Inimesed, kes veel uskusid pärisorjuse [pühadusse ja]

puutumatusse, kohkusid sellest [ja näägutasid nördimusega vabamõttelise tsensuuri kallal, kes oli julgenud säärase jutustuse läbi lasta]. Jutustuses aga näidatakse vabadusearmastuse ja orjusevihkamise loomulikku ja millestki summutamatut arenemist talutüdrukus. Nagu näete, pole siin midagi kuritahtlikku; kuid pärisorjusevahekordade pooldajaile pidi niisugune jutustus tõesti avaldama vapustavat mõju. See tungis nende viimsesse varjupaika, lõi neid välja viimsest positsioonist, milles nad end ligipääsmatuks pidasid. Lugu seisab selles, et humaansete ja valgustatud inimestena olid nad sellega nõus, et pärisorjus on oma printsiibilt [vastuolus inimsuse õigustega. Nad saavad täiesti sellest aru, et ühe inimese kuulumine teisele niisamasugusele inimesele on absurdsus, mis on] kooskõlastamatu kaasaegse hariduse edusammudega. [See kõik on nõnda . . .] Kuid selle järel rääkisid nad, et külamees pole ju veel tõelise vabaduse jaoks küllalt küps, et ta sellest ei mõtlegi ega tahagi seda, ja ei pea oma seisukorda sugugi raskeks, olgu siis ainult seal, kus teoorjus on väga ränk ning mõisavalitseja liialt järsk . . . «Oh heldus, kust võis vabaduse mõte üldse sattuda külamehe kolusse? Raamatuid ta ei loe [, ja mitte ainult keelatuid, vaid ka] üldse [, (ja on ju teada, et kogu see vabamõttelisus ei teki millestki muust kui raamatuist)], kirjameestega pole tuttav, tööd on tal küllalt, nõnda et utoopiate sepitsemiseks pole aegagi . . . Ta elab nagu elasid isad ja vanaisad, ja kui teda nüüd tahetakse vabastada, siis lihtsalt armu poolest, suuremeelsusest . . . Ja uskuge, et külamees ei ärka veel niipea, ei saa veel niipea tolku, mida talle ja misjaoks pakutakse . . . Paljud, väga paljud nutavad veel taga endist elu.» Nõnda usutasid targad ja valgustatud [suurmaaomanikud ja nende mõttevennad,] ning pidasid igasugust vasturääkimist võimatuks. Ja äkki, kujutage ette — [neile ei vaielda isegi vastu, vaid] otsekohe [tabatakse valelt,] vaidlustatakse fakti tõepärasus, millele nad viitavad. Neile jutustatakse sündmusest, mis tõendab, et ka talupojaseisuses on [võimalik ja] loomulik armastus vaba töö ning sõltumatu elu vastu ja et selle tunde arenemine ei vaja isegi kirjanduse abistavat kätt. Neile jutustatakse järgmisest lihtsast sündmusest:

Vana talunaine kasvatab kaht vaestlast: oma vennatütart Mašat ja vennapoega Fedjat. Fedja on nagu poisike kunagi, lõbus, tasane, alistuv; kuid Maša ilmutab juba lapsest saadik suurt isemeelsust. Ta ei rahuldu sellega, et kuulab ära käsu, vaid nõuab ilmtingimata, et talle öeldaks, milleks ja mispärast. Ta kuulatab ning uurib kõike ja temas tuleb juba varakult ilmsiks kalduvus iseseisvalt arutleda. Kui tüdruk oleks elanud range isa ja ema juures, siis oleks see alpus ta peast muidugi mõista silmapilkselt välja pekstud, nagu meil tavaliselt toimub sadade ja tuhandete poiste ning tüdrukutega, kes lapsepõlves liiga palju juurdlevad ja enneaegseks vaimutegevuseks sündmatut kalduvust ilmutavad. Kuid Maša õnneks või õnnetuseks oli tema tädi heasüdamlik ja lihtne naine, kes Mašat tema elavuse pärast mitte ainult ei karistanud, vaid sattus koguni vahel ka ise tüdruku mõju alla ja oli suuresti segaduses, kui ei suutnud vennatütre pärimistele vastust leida või temaga vaieldes peale jääda. Niimoodi tekkis Mašal veendumus, et tal on õigus mõelda, küsida, vastu vaielda. Sellest oli juba küllalt. Kuueaastaselt juhtus tema elus sündmus, mis andis kõigile tema mõtetele erilise pöörde. Tädi oli koos Fedjaga linna sõitnud; Maša jäi üksinda tare valvama. Ta istub muldrikul ja mängib teiste lastega. Äkki läheb mööda mõisaproua; ta peatub, vaatab ja ütleb Mašale: «Miks sa nõnda lärmad? Kas sa oma mõisaprouat ei tunne? Ah? Kelle laps sa oled?» Maša lõi nähtavasti araks ega vastanud midagi, mõisaproua aga hakkas tõrelema: «Kasvad nagu tola, isegi rääkida ei oska.» Maša puhkes nutma. Mõisaproual hakkas temast kahju. «Noh, tule mu juurde, lollike,» ütleb ta. Maša ei lähe; mõisaproua käsib lapsi Mašat tema juurde tuua, Maša pistab jooksu ega tulegi enam koju. Tädi jõudis koos Fedjaga linnast tagasi — Maša on kadunud; mindi otsima, otsiti-otsiti, kuid ei leitud; alles koduteel tuli Maša ise kuskilt kanepipõllult nende juurde. Tädi tahtis teda koju viia, — Maša punnib vastu. «Mõisaproua viib mu ära,» lausub ta, «ei ma tule.» Tädi suutis teda kuidagiviisi rahustada ja hakkas sealsamas manitsema, et mõisaproua sõna peab ikkagi kuulama, kuigi ta karmilt käsib ...

«Aga kui ei kuula,» küsis Maša.

«Siis, mu kallike,» ütlesin ma talle,* «on kuri karjas. On siis hea karistust vastu võtta?»

Isegi Fedjal tuli hirm peale, vahtis õele üksisilmi otsa...

«Võib ju ära joosta,» ütleb Maša, «joosta kaugele... Trostjanski omad ju jooksid kah suvel ära.»

«Aga need püüti kinni, Maša... Mõned aga said teel otsa.»

«Ja need, kes kinni püüti, pandi vangi, säid hirmsat vaeva ja valu näha,» ütleb Fedja.

«Küll nad said ikka koledat häbi ja häda tunda, lapsuke,» ütlesin mina; aga Maša ei taha ikka järele anda: «Mispärast siis kõik nii kangesti mõisaproua poolt on?»

«Sellepärast, et on mõisaproua,» selgitasin talle, «temale on selleks õigus antud, tal on raha ja vara... ja elus on juba nõnda seatud.»

«Või sedasi,» ütles tüdruk. «Aga kes seisab siis meie eest?»

Vahetasime Fedjaga pilke: mis õige tüdrukuga on juhtunud?

«Küll sa oled mõistmatu, mu lapsuke,» ütlesin talle.

«Aga kes on siis meie poolt?» jätkab ta.

«Me ise oleme endi poolt, ja jumal on meie poolt,» vastan ma talle. (Lk. 29.)

Ja sellest ajast peale polegi Mašal muud juttu kui aina mõisaprouast. «Aga kes meid temale andis? Ja kuidas? Misjaoks? Millal? Mõisaproua on üksi,» ütleb ta, «aga kui palju on meid! Kui läheksime tema juurest minema, kuhu keegi tahab; mis ta siis teeb?» Muidugi ei suutnud vana tädi Maša pärimistele rahuldavat vastust anda ja tüdruk pidi oma küsimustele ise lahenduse leidma. Siis tuli tal aga oma [radikaalset] mõtteviisi õige pea ka praktiliselt rakendada. Mõisaprouale tuli Maša meelde ja ta andis külavanemale käsu tüdruk mõisaaeda tööle saata. Maša ajas sõrad vastu: ütles, et ei lähe ja muud midagi. Tädil hakkas tüdrukukesest kahju: ütles külavanemale, et Maša olevat haige. Sellest ettekäändest hakkaski tüdruk kinni, niipea kui teda mõisa tööle kutsutakse, on ta haige. Mõisaproua nõudis teda enda juurde ja pinnis: «Mis koht sul valutab?» — «Igalt poolt valutab,» vastas Maša. Mõisaproua hakkas pragama, ähvardas teda ja ajas ta minema. Kuid järgmine kord on sama lugu.

Kuidas ka vend Mašale peale ei käinud, kuidas ka ei mangunud tädi [, kelle peale mõisaproua samuti oli vennatütre pärast pahane], miski ei aidanud. Maša mitte

* Jutustajana esineb tädi. — *N. D.*

ainult ei keeldunud tööle minemast, vaid pidas seejuures ennast ka veel nõnda ülal, nagu oleks tal täielik õigus, nagu oleks ta otse kohustatud seda tegema, mida ta tegi. Ta näiteks ei tahtnud mõisaprouat paluda, et viimane teda tööst vabastaks.

«Oleks ainult vaja olnud kummardada, paluda,» arutab [lihtsameelne] tädi, «ja mõisaproua oleks teda ise vabaks lasknud; kuid meie Maša polnud sihuke. Juhtub, et ta ei vaata prouale otsagi, ja ka hääl kostab kuidagi kumedalt... Aga härraste iseloom on ju teada: peta pealegi, ainult kummarda maani, ole peale halb inimene, aga ole aupaklik, palu, nuru: et teie võimuses on nuhelda ja armu anda, siis andke andeks! Ja kõik antakse sulle andeks. On aga sul süda natuke mässama löönud, mõni kibe sõna üle huulte libisenud, olgu sa peale tõearmastaja ja aus, kuid armu ära sa looda: oled mühakas! Meie mõisaprouat peeti lahkeks ja kaastundlikuks inimeseks, aga kuidas ta meie Mašat kiusas! «Oodake,» ähvardas ta vahel meid, «küll ma teid kõiki õpetan!» Olgugi et ta veel ei karistanud, aga egas sihukesed lubadused kah lõbu teinud.»

Kuid Mašal suurenes vastikustunne mõisatöö vastu mingi ägestumiseni, innustas teda teadvusetuks, meeletuks heroismiks. Kord heitis vend talle ette, et ta keeldub haiguse ettekäändel tööle minemast, kuna tantsuga ja mänguga aga paistab välja kogu küla ees. «Kas sa arvad,» ütleb vend, «et see ei lähe mõisaprouale kõrvu? Pole hea, et sa meid härraste viha alla saadad.» Pärast seda ei hakanud Maša enam väljas käima. Tal on igav, ta vaatab nukralt toa aknast pealt, kuidas sõbratarid mängivad, pisarad veerevad tal mööda põski alla, — aga majast ta välja ei lähe. Tädi hakkas teda sõbratarade juurde saatma, vend palus, et õde ei oleks tema etteheite pärast pahane. «Ma pole pahane, Fedja,» vastab õde, «kuid ära mind asjata palu, ega ma lähe.» Nõnda ta ei läinudki, kuid öösiti ta ei maganud, jalutas aina rohuaias ihuüksi ega rääkinud sellest kellelegi; kuid kord tabas teda kogemata tädi... «Jumal hoidku, Maša,» ütles ta tüdrukule, «ela ometi kah nõnda, nagu kõik inimesed elavad. Oled mõisateo ära teinud — ja ei karda enam midagi... Sina muudkui hulgud öösiti ringi, päeva ajal aga ei julge ennast väravagi taga näidata.» — «Ei saa,» sosistab teine, «ei saa! Lööge kas või maha, ma ei taha.» Ja nii ta jäetigi rahule...

Vahepeal aga sirgus Maša suuremaks, küpses pruudiealiseks, muutus iluduseks. Vana tädike hakkas talle kõnelema naisepõlvest, abieluõnnest. Kuid Mašale ei ole ka see meele järele: «Eks mehel olles on üks ja sama,» räägib ta. «Mis õnn seal siis ikka on!...» Tädi seletab, et maailmas pole ainult häda, vaid on ka õnne. — «On küll, aga mitte meie jaoks,» vastab Maša [kibeda naeratusega...]. Kuulates sellist juttu hakkab ka Fedja mõtlikuks muutuma [ja nukrutsema]. Ent Fedja ei saa kauaks mõtteisse jääda: ta käib teol. Maša aga keeldub endise visadusega igasugust tööd tegemast. Külas hakkasid kõik Maša tegevusetuse pärast imestama ja nurisema, mõisaproua aga vihastas kord nõnda, et käskis Maša jalamaid vägisi enda juurde tuua. Toodigi. Proua tormab tema juurde ja pistab talle sirbi pihku. «Lõika mu lilleaias rohi ära.» Ise seisab otse Maša kõrval: «Lõika!» Maša aga ropsab sirbiga — ja endale otse käevarde. Purskas veri, mõisaproua ehmatas: «Viige ta ruttu koju! Siin on taskurätik, siduge ta käsi kinni!» Sellega asi lõppeski. Maša isegi ei hinnanud osutatud armu: jõudnud vaevalt koju, kiskus ta mõisaproua taskuräti käe ümbert ja viskas selle kaugele minema...

Maša jonnakas vastupanu igasugusele töökäsule, tema nukrus, tema imelikud nõuded, see kõik avaldas halba mõju tema vennale. Ka too hakkas nukrutsema ja töölt ära jääma. Vanake tädi leidis, et poisil oleks paras aeg naine võtta, ja hakkas talle kord pruutidest kõnelema. «Kui omad pole meele järele,» ütles ta, «eks siis sõida ometi Dernovkasse, seal on ilusaid tüdrukuid.» — «Dernovka omad on kõik priid,» tähendab Maša. — «Mis sellest, et priid,» käib tädi peale... «Kas priid siis ei lähe mõisapoistele? Kui ainult meie peigmees neile meeldib.» — «Kui mina oleksin prii,» sõnas Maša ja hakkas ise värisema, «siis paneksin ennem oma pea tapapakule.» See avaldus tekitas Fedjale suurt meelehärma. «Oled ikka mõisaomade vastu liiga ülekohtune, Maša,» ütles ta näoilme muutudes. «Eks nemadki ole jumalast loodud, ainult et — õnnetud.» Ja lahkus nende sõnadega toast... Tädi hakkas Mašat harjunud kombel keelitama, öeldes, et nukrutsemine ja pisarad ei paranda tema saatust, lühendavad ehk ainult eluiga. Maša aga vastab, et

parem olevatki peatselt surra. «Mis mul õige siin, maailma peal, ära ei ole?» ütleb ta.

Nõnda elabki vaene perekond, kannatades tüdruku sündmatult ülestõstetud ja seadusevastaselt suurekspaisunud küsimuste ja nõudmiste all. Kurja mõisaproua ja õela valitseja juures oleks säärasel narrusel muidugi väga halb lõpp olnud. Kuid jutustus esitab meile hea, lahke mõisaproua, kellel on pealegi veel liberaalseid kalduvusi. Ta otsustas anda oma talupoegadele luba ennast priiks osta. Te võite endale ette kujutada, kuidas see sõnum mõjus Mašasse ja Fedjasse. Kuid me ei suuda hoiduda siinkohal täielikult välja kirjutamast kaht väikest peatükki, mis moodustavad Marko Vovtšoki selle jutustuse lõpu.

«Fedja on üha tusasem ja süngem. Maša aga sulab otse silmanähtavalt... Heitis voodisse. Kord istun ma tema kõrval, ta oli mõttesse vajunud; järsku tuleb Fedja, nii erk ja lõbus... «Tere!» ütleb ta. Mu meel läks kohe rõõmsaks: «Tere, tere, mu kallike!» Maša vaatas talle ainult korraks otsa: millest küll niisugune lõbus tuju?

«Maša!» ütleb Fedja, «sa valmistusid surema hakkama, — aga nagu näha, oled liiga noor selleks, et surra.»

Ise aga naerab omaette. Maša vaikib.

«Ärka ometi üles, õeke, ja kuula; ma tõin sulle uudist.»

«Jumal sinuga ja selle uudisega,» vastas Maša. «Lõbusta ennast aga pealegi, Fedja, kuid minule anna rahu.»

«Mis uudis see on, Fedja, ütle mulle,» pärisin ma.

«Küll sa kuuled, tädike kallis,» ütles Fedja, kaisutas mind kõigest jõust ja suudles. «Ärka üles, Maša!» haaras ta Maša käest kinni ja kergitas teda. «Mõisaproua kuulutas meile: kes tahab ennast priiks osta — see ostku...»

Kuidas Maša kiljatas, kuidas langes venna ette põlvili! Suudleb ja valab pisaraid, väriseb üleni, hääl katkeb: «Osta mind välja, kallike, osta mind välja! Jumal õnnistagu sind! Mu armsake! Osta mind välja! Issand, aita meid, aita meid...»

Fedjal endal pisarad muudkui voolavad, mul pidi süda seisma jääma — seisan, vahin neile otsa.

«Oota ometi, Maša,» lausub Fedja, «anna hinge tõmmata! Peab hästi järele kaaluma, aru pidama.»

«Pole vaja, Fedja! Osta ennast kiiresti välja... ruttu, kallis veli!»

«On ju ikka veel takistusi, Maša,» astusin mina vahele, «peame vististi viimase raasu maha müüma. Aga millest me siis elama hakkame?»

«Mina hakkan tööd tegema... Vennake! Hakkan väsimatult tööle. Nurun, nutan inimeste käest... Lähen orjama ükskõik kuhu,

ainult osta sina mind välja! Osta mind välja, mu armas vend! Olen igatsusest juba peaaegu surnud! Mul polnud ei rõõmsat päeva ega rahulikku und. Halasta ometi minu noorusele! Ma ju ei ela, ma aina piinlen... Oh, osta mind välja, osta välja! Mine t e m a jutule...»

Ta paneb venna riidesse, kiirustab teda, ise aga palub, nutab... Ma ei jõudnud veel toibudagi, kui juba saatis venna minema... Ise kõnnib toas edasi-tagasi, ringutab käsi... Ka minu süda lõdiseb nagu noorel, — vaat mis on lahti! Raske oli mul kõige sellega harjuda, veelgi raskem rahuneda...

Ootame ja ootame Fedjat, ei jõua kuidagi ära oodata! Vaevalt jõudis Maša teda eemalt silmata, kui puhkes kibedasti nutma, Fedja aga karjub juba eemalt: «Jumalale tänu!» Maša langes sealsamas pingile ja nuttis kaua veel... Meie hakkasime teda rahustama: «Laske mind nutta, ärge ometi segage,» ütleb ta, «mul on nii magus ja armas olla, nagu sünniksin praegu uuesti maa peale! Nüüd andke mulle tööd. Olen terve... Olen nii tugev, kui te ainult teaksite!...»

Ja me ostsimegi endid priiks. Müüsime maja ja kõik... Kahju oli mul lahkuda, ka Fedja lõi kurvaks: tema oli istutanud, hoolitsenud, — nüüd aga jäta kõik maha! Ainult Maša oli lõbus ja erk, ei poetanud ainustki pisarat. Või veel! Ta oli nagu elustavast veest välja tulnud, — silmades läige, nägu õhetab; paistab, nagu väriseks tal rõõmust iga veresooneke... Töö aina keeb tema kätes... «Puhka ometi kah, Maša!» — «Puhkan? Ei. Tahan tööd teha!» ja pistab lõbusasti naerma! Siis kuulsin ma esmakordselt, kui hele naer tal on! Varemalt peeti Mašat siidkäekeseks, nüüd aga kiidetakse teda kui esimest kätetöö-tegijat, kui kõige paremat töölist. Ja peigmehi voorib me juurde hulgana... Aga kuidas mõisaproua oli vihane, jumal hoidku! Ja naabrid naeravad: «Rumal orjatüdruk vedas teid ninapidi! Ta teeskles meelega haiget... Küllap vist lasksite teda üsna jumalamuidu priiks?» Ja tõepoolest ei pidanud mõisaproua Mašat kuigi kalliks...

Linnas asusime elama puruviletsasse hurtsikusse ja tegime tööd. Jumal oli meile abiks, raiusime üles uue maja... Fedja võttis naise. Maša läks mehele... Ämm ei jõua teda küllalt ära kiita: «Ta trööstib mind otsekui lihane tütar; küll ta on lõbus! küll ta on töökas!» — Haige ta pole selles ajast peale olnud.»

«Fantaasia! Idüll [sotsiaalses vaimus]! Tulevase kuldse aja unenäod!» hüüavad selle jutustuse peale praktilised, humaansete vaadetega inimesed, kes aga salajas on pärisorjuslike suhete pooldajad. «Kuspool on seda enne nähtud, et lihtsa talutüdruku peas võis niisugusel määral areneda [vabadusearmastus ja] teadvus oma isiksusest [ja tolle õigustest]? Kui kunagi vahest ongi midagi taolist olnud, siis on see [harukordne,] ekstsentriline juhtum, mille tekkimine on seletatav mingisuguste eriliste tingi-

mustega... Jutustus Mašast ei kujuta põrmugi vene olustikupilti; see on lihtsalt pilvetagune väljamõeldis [, moraliseeriv mõistujutt, mis sobib niisama hästi Hispaaniale, Brasiiliale kui Venemaale]. Autor pole valinud lihtsat vene naise tüüpi, vaid erakorralise nähtuse, ja seetõttu on tema jutustus võlts ning kunstiliselt väärtusetu. Kunstipärasuse nõue seisab selles, et kehastada» jne...

Siinkohal laskuvad lugupeetud kõnemehed arutlustesse kunstipärasusest ja tunnevad endid kõigiti mugavalt.

Kuid [arutagu nad niipalju kui tahes, jutustus avaldas publikule ikkagi mõju]. Asjast mittehuvitatud inimestel ei tulnud meeldegi vaielda sellise fakti võimaluse ja loomulikkuse vastu, nagu kirjeldatakse «Mašas». Otse vastupidi, see tundus [täiesti] normaalsena [ja arusaadavana] igaühele, kes tunneb talurahva elu. Tõepoolest, kas on tõesti võimalik [isegi arutades *a priori**] eitada talupojas seda, mida peame iga inimese juures inimmõistuse loomulikuks omaduseks? [Teadvus oma isiksusest eeldab paratamatult ka teadvust tema puutumatusest, tema õigustest. Ja kas me tõesti julgeme asetada vene talumehi ühele pulgale olevustega, kes pole isegi teadlikud oma isiksusest?] See oleks juba liig.

Asetage nad minugipärast kuhu tahes, faktid tõendavad teile, et seesugused isikud, nagu Maša ja Fedja, pole vene rahva massis kaugeltki erandlikud. Niisuguseid iseseisvuse avaldusi, nagu ilmnesid Mašal, ei saa loomulikult ette tulla kuigi palju. Ent see ei tähenda midagi. Kuju võib olla kas see või teine — see oleneb asjaoludest — kuid oma olemuselt jääb asi ikka sellekssamaks. [Inimesed räägivad eri moodi; üks on jutukas, teine pole, ühel on kõva hääl, teisel nõrk, on koguni olemas täitsa tummi, kuid ikkagi jääb väljaspoole kahtlust see tõde, et inimesel on kõnelemise võime. Just niisama ei saa olla vähimatki kahtlust selles, et kuigi vene lihtinimesel mõte oma loomulikest õigustest, samuti ka kohustuslikust teoorjusest vabanemise püüd avalduvad väga erineval astmel, on see mõte ja see püüd ikkagi olemas.] Et meie pärisorjuslik talupoeg on säärases seisukorras, milles sellised püüded tavaliselt põrkavad vastu takistusi

* Kogemustest sõltumata (ladina k.). — *Toim.*

[, mis on peaaegu ületamatud], see on jällegi [väljaspool kahtlust ja kõigile ning igaühele] teada. Aga just nende takistuste tugevus annabki meile võimaluse hinnata seda, kui tugevad on lihtinimese seesmised püüdlused, mis säilitavad oma elujõu igasuguses [, isegi kõige ebasoodsamaski] olukorras. Vaadakem ometi, missuguses olukorras on külapoisid ja tüdrukud, ja te võite ainult imestada, kuidas neil võivad hoiduda alal [inimlikud] püüded. Pärisorjuslikule võimule allutatud isa, ema, kõik omaksed, kes on oma seisukorraga harjunud ja olid ehk [kibedate] kogemuste hinnaga saanud oma nahal tunda oma isiksuse iseseisva avaldumise ebamugavusi, — nad kõik püüavad sisendada poisikesele maast-madalast peale, soovides temale head [, vasturääkimatut alistumist võõrale käsule], loobumist omaenda mõistusest ning tahtest. Näib, nagu avaneksid lapse vaimsed anded ainult selleks, et mõista kogu õudust, kõiki hädasid, mida võib inimesele kaasa tuua tema kalduvus arutada, küsitleda ja nõuda. [Iga vaba,] loomulik loogika asendatakse argielu käitumisreeglitega, mis kohaldatakse lapse [orjalikule] seisukorrale umbes nende manitsuste vaimus, millega tädi pöördus Maša poole, tähendades, et «härraste iseloom on ju teada: peta pealegi, ainult kummarda maani, ja kõik antakse andeks; ole puhas ja püha, kuid lausu sõnakenegi vastu — ja pole olemas sinust hullemat inimest maa peal.» Kõigi nende arutluste lähtekohaks on isiksuse eitamine alluvas olevuses [, tema tunnistamine lojuseks, esemeks, kelle jaoks pole teist olemasoluseadust peale selle inimese omavoli, kellele ta on allutatud]. Selliste arusaamiste juurde jõuavad inimesed pärast kannatuste ja alanduste pikka rida, veendununa oma jõuetuses saatuse vastu võidelda; ja ainult selleks, et kaitsta lähedasi inimesi samasuguste kannatuste ja asjatute katsete eest, püüavad nad sisendada neid arusaamisi ka neile. Lapse nõrk mõistus ja nõrk tahe võtavadki palju omaks; seal, kus sääraseid sisendusi toetatakse ka veel praktiliselt müksude ja rusikatega iga küsimuse, iga vastusõna pärast, seal just võrsuvadki kartlikud, vastutusvõimetud, nürimeelsed olevused, kes ei kõlba millekski muuks kui oma selja pakkumiseks igale vastutulijale: kes tahab — peksku, kes tahab — karaku selga ja sõitku... Kuid

need on erandid; inimeste üldmassis on võimatu inimloomust sedavõrd moonutada, et tal ei jääks jälgegi loomulikest instinktidest ja tervest mõistusest. [Keegi Euroopa kuulsamaid kaasaegseid publitsiste[90] tähendas hiljuti, et kui despotism suudaks maailmas rahulikult valitseda ainult kahe sugupõlve kestel, ilma et see tekitaks tema vastu proteste, siis võiks ta oma võimu lugeda jäädavalt kindlustatuks: tal oleks küllalt kahest põlvkonnast, et moonutada enese kasuks rahva mõistus ja südametunnistus. Kuid selles asi seisabki, et despotism ja orjapõlv, mis on inimese loomusele vastumeelsed, pole kunagi suutnud saavutada n o r m a a l s u s t, pole kunagi suutnud lõplikult alistada inimese intellekti ja südametunnistust. Alistudes jõule ja sundides end koguni konstrueerima süllogisme[91], et seda alistumist põhjendada, tundis inimene siiski tahtmatult, et need süllogismid on tinglikud ning juhuslikud, ja et õigluse loomulikud, tõelised, palju kõrgemad nõuded on neile otse vastandlikud. Sellest tulebki masside alatiselt pingeline, rahutu, rahulolematu hoiak, isegi siis, kui need näiliselt on nurisemata alistunud neile pealesunnitud orjuseseadusele. Kõigi ühiskondade ajaloos, kus on kehtinud orjus, näete midagi spiraalvedru taolist: seni kuni see on alla surutud, püsib ta paigal, aga vaevalt on surve lõdvenenud või lõppenud, kui ta viibimata põrkab üles. Oma konstruktsiooni otsese seaduse põhjal püüab ta loomulikult paisuda ja ainult kõrvaline jõud võib teda tagasi hoida. Ka inimlikku tahet ja mõtet võivad ainult kõrvalised jõud orjuses pidada; kui suured aga need jõud ka ei oleks, nad ei suuda spiraalvedrult võtta — seda lõhkumata ja purustamata — tema sirgumise võimet, just niisama, nagu nad ei suuda — rahvast hävitamata — hävitada temas kalduvust iseseisvaks tegevuseks ja vabaks arutluseks.

Õnneks ei saa seda kalduvust võtta ka meie lihtinimestelt.] Need instinktid esinevad inimeses juba lapsepõlvest peale. [Talulaste hulgas kohtate sageli niisama-suguseid naiivseid radikaale nagu teistegi seisuste laste hulgas.] Arvatavasti on kõik meie lugejad juhtunud tabama lapsi unistustelt ja õhulosside ehitamiselt, millest nad kõigi kuuldes on rääkinud. Vististi on lugeja sel

puhul juhtunud ka nendega arutlusse astuma, et viia laste mõtted *ad absurdum* *. Meenutagem, kui raske oli tavaliselt seda ülesannet lahendada. Lapsel puudub veel meie tinglik argielu loogika [, meie viisakusmõisted, meie positiivne seadusandlus]. Seal, kus täiskasvanud inimest saab peatada üheainsa sõnaga: «pole lubatud, pole kombeks võetud» jms., ei saa lapsega kuidagi hakkama. Maša ei suutnud kuidagimoodi mõista, miks on kõik selliselt mõisaproua poolt ja miks teda kõik kardavad: «Tema on ju üksi, meid aga on palju; kui kõik läheksid, kuhu keegi tahab, mis ta siis teeks? . . .» Niisuguseid lapselikke arutlusi, mis viivad ummikusse täiskasvanugi, võib üsna sageli kuulda: need on omased kõigile lastele [, keda pole juba arenemise algul lolliks pekstud]. Talulastel ei esine neid sugugi vähem kui teistel seisustel, vaid isegi veel rohkemgi. Põhjus on arusaadav: üldiselt öeldes kasvatatakse maalapsi vabamalt, noorte ja vanade suhted on maal lihtsamad ja lähedasemad, laps muutub varemalt perekonna tegevaks liikmeks ja tema ühiste tööde asjaosaliseks. Teiselt poolt aga tähendab üsna palju seegi, et seal ei rõhuta lapse loomulikku tervet mõistust sellisel määral kunstlikkude [ja näiliselt rahuldavate] vastustega, nagu kuuleb haritud seisusse kuuluv poiss või tüdruk. Me uurime [ju] väikesest saadik juba hulka teadusi, nagu mütoloogiat ** ja heraldikat **, moonutades lapseeast peale oma mõistust igasuguste kasuistlike peensuste ja sofismidega. Talulaps ei saa oma harimatus perekonnas midagi taolist kuulda ja jääb seepärast kauemat aega loodusele [ja tervele mõistusele] truuks [, kuni teda viimaks taltsutab välise jõu surve, mis on varustatud uusima tsivilisatsiooni kõigi abiriistadega ja toetub kõigile süllogismidele ning kõnereeglitele, mida on leiutanud haritud ja kõneosavad inimesed . . .].

Just see jõud [, mis rõhub lihtinimest ja] takistab tema mõtete normaalset käiku, jätab naisele harilikult rohkem

---

* Absurdsuseni (ladina k.). — *Toim.*

** Mütoloogia — teadus muistendjumalatest ja -kangelastest. Heraldika — vapiteadus, mis käsitleb vapindusajalugu ja reegleid, vappide kunstipärast kujundamist ning vapiõigust. — *Toim.*

vabadust kui mehele; ja just sellepärast me tähendasimegi ülalpool, et asja olemus ise põhjendab naisisiku valikut mõtte ja tahte elavate [, vabade] püüete kirjelduseks talupojaseisuses. Maapoiss [paneb endale varakult ikke kaela,] kogeb tegelikus töös kõigi oma mõtete ja unistuste alusetust ja õpib oma mõtet reeglipäraselt maha suruma [ning oma kõrgemaid püüdlusi summutama]. Neiule, kui palju ta ka ei jagaks meeste tööd, jääb ikkagi rohkem aega anduda oma mõtetele. Seda soodustab juba paljude tööde iseloomgi: ketramisel, kudumisel, õmblemisel ja heegeldamisel on palju kergem mõtelda ja unistada kui külvamisel, kündmisel, viljalõikamisel, rehepeksmisel, metsaraiumisel jne. Pealegi võib arvata, et talupoegade juures, nagu kõigi teistegi seisuste juures, on vastuvõtlikkus ja kujutlusvõime naistel paremini arenenud kui meestel. Ja tõesti, meenutades paljusid tähelepanekuid lihtrahva elust, me leiame, et naised kalduvad siin üldse rohkem kui mehed arutama ülevaid teemasid — hingest, tulevasest elust, maailma algusest jms. Nõidumine, ravimisoskus, rohtude ja lausumiste tundmine kuulub esijoones naistele. Muinasjutud, legendid [ja igasugused pärimused] säilivad vanaemade suus; naisrändurid ja palvetajad kannavad laialt üle kogu Venemaa jutustusi pühadest paikadest ja võõrastest maadest. Iga talunaist võib paari minutiga juhtida arutlusele sellest, kuidas maailmas kadus õigus ja kui ülekohtused kõik maa peal on. Tõsi küll, keskustelu lõpptulemus poleks kuigi lohutav: «See kõik on meie pattude pärast, on näha, et see on meile juba sündimisest peale ette määratud, sihuke on meie õnnetu saatus, ja mis sinna ikka saab parata . . .» Kuid nõnda räägitakse rohkem harjumuse ja jõuetuse tõttu [; kui aga katsud juttu jätkata ja soovitada abinõusid, kuidas praegusest olukorrast pääseda, siis selgubki, et ka kõige fatalistlikumal vanaeidel poleks midagi nende abinõude kasutamise vastu, ainult et ta kardab ega usalda].

Ka meeste juures on märgata sedasama näilist fatalismi; kuid see on jällegi [mitte usuline fatalism, vaid] meeleheite fatalism: läheneva surma paratamatuses veendunud ja arstide vastu usalduse kaotanud haige keeldub rohtu võtmast. Nõnda ka talumees, kaotanud lootuse

oma olukorrast välja pääseda, ei tahagi sellest rääkida. Kuid sellest ei järgne, nagu tahaks haige surra või nagu oleks seisukord maamehele meeltmööda. Nii üks kui ka teine oleks rõõmuga iga abinõu vastu võtnud, mis oleks neile tõelist kergendust pakkunud. Vähe sellest — seda kinnitavad arstid-psühholoogid ja seda peab uskuma — ükski haige, isegi kõige enam meelt heitev haige, ei kaota viimse [otsustava] silmapilguni lootust sellisele abinõule, ei lakka südamepõhjas seda ootamast, kuigi on näiliselt juba täiesti alistunud oma saatusele [ja valmistub surmale]. Seesama sünnib ka kitsikuses olevate inimestega, kes on näiliselt sellega leppinud: [nad on kaotanud lootuse ja leppinud ainult näilikult, kuid] nende sisemuses peab tingimata käärima soov ja lootus sellest seisukorrast pääseda. Esimesed kuuldused vabastamisest võeti talupoegade poolt vastu suure umbusuga. Vastuseks sellele uudisele oleme korduvalt kuulnud talupojasuust: «Eks sellest räägita juba ammugi; aga egas sellest midagi välja tule. Küllap jõuame niigi oma ea ära elada.» Kuid hoolimata oma umbusust ja välisest ükskõiksusest päris seesama talumees siiski igasuguste vabastamisse puutuvate valitsuse korralduste üksikasju. [Ja hiljem, kui sai selgeks, et temaga ei tehta nalja, muutus vabastamise küsimus meie talurahvale täiesti esmajärguliseks nagu kõige tähtsam ja elulisem asi. Praegu pole niisugust kolgast tervel Venemaal, kus ei jutustataks sellest, kuidas vabastamise-aktsiooni algul mõisatalupojad koosolekuid pidasid ja delegatsioone saatsid — kas mõisniku või preestri või koguni semstvovõimude juurde, et järele kuulata, mida ja kuidas on kavatsetud nende asjas otsustada ... Unustamatu on ka see hasart, millega rahvas tormas Peterburis Senati raamatukauplusse, kui 1856. aasta algul kord levis kuuldus, nagu oleks ilmunud ja müügil ukaas talurahva vabastamise kohta.]

Kuid ka peale nende tunnuste on veel olemas fakt, sõnatu, kuid veenvalt selle kasuks tunnistust andev, et vastikustunne pärisorjuse vastu [, pärisorjusliku töö vastu] on rahvamassis tugevasti arenenud. Talupoeg ei saa teoorjusest täiesti keelduda [, avaldada otsest protesti]. Pääseda mõisniku käskude alt nõnda nagu Maša

Marko Vovtšoki jutustuses on harva võimalik, ja ka siis ainult üksikult, mitte aga trobikonnaga, mitte hulgakesi. Niipea kui mõnes kohas tuli ilmsiks tendents mõisatööst keelduda, siis olid tagajärjed [nagu teada] talupoegadele väga ebameeldivad. Seetõttu pidi [tahes-tahtmata] tööd tegema. Kuid mis sellest? Kogu Venemaal, kõigis pärisorjuslikes mõisates, ja muidugi mõistja ilma mingi kokkuleppe või poolutuseta, avaldavad talupojad iseäralikul viisil protesti kohustusliku töö vastu: nad töötavad halvasti. Enamasti ei oska nad isegi formuleerida oma teguviisi seletust, kuid fakt on see, et teotöö on igal pool väga loid. Peale professor Gorlovi [ja (tõenäoliselt) tema innukate kuulajate ning pooldajate ülikoolis] on kõik selles ühel nõul, et vabapalgaline töö on sundtööst võrratult tõhusam ja kasulikum.[92] Sellest on isegi mitmed suurmaaomanikud oma ajakirjas kirjutanud. Mida te veel tahate? Kust tuleb see nähtus kui mitte igas talumehes, igas talunaises ebateadlikult peituvast tundest, mis avaldus nii selgesti ja teadlikult Marko Vovtšoki Mašas. Vahe on arenemisastmes, avaldumisvormis, ent printsiip on nii siin kui ka seal seesama.

Jah, me leiame, et «Mašas» pole jutustatud erakordsest sündmusest [, mis on meie elule võõras ja võis toimuda äärmisel juhul üheainsaga sajast tuhandest talupojahingest], nagu pretendeerivad plantaatorid ja kunstimaitselised kriitikud. Vastupidi, [me ütleme julgesti, et] Maša isikus on tabatud ja kehastatud [kõrge] püüe, mis on üldine kogu vene rahvamassile [, kes kannatlikult, kuid järelejätmatult ootab helget vabanemispüha. Ma ei nõustu kunagi nendega, kes tahavad rahvas eitada isegi seda ootust, kinnitades, et rahval polevat veel tekkinud isu sõltumatuks eluks, oma tegude üle vabaks otsustamiseks. Tänu viimaseaja ajalooteostele ja veelgi suuremal määral uusimaile sündmustele Euroopas[93] me hakkame vähehaaval mõistma rahvaste ajaloo seesmist mõtet, ja praegusel ajal võime veelgi vähem kui kunagi varem hüljata kõigi rahvaste püsivat, enam või vähem teadlikku, kuid alati faktides väljenduvat püüdu puhastada oma loomulikud õigused kõlbeliseks ja materiaalseks sõltumatuseks võõrast meelevallast. See püüd esineb vene rahva hulgas mitte ainult võrdselt muude rah-

vastega, vaid arvatavasti veel tugevamaltki. Ma ei ütle seda sugugi sellepärast, et jagaksime kas või kõige vähimalgi määral arvamust slaavi hõimu üleolekust kõigist muudest hõimudest või sellele kõrgemalt poolt antud kutsumusest

> maailmas hoida pärimusi
> täis ohvrimeelt ja ülevust,
> et säiliks hõimuvendlus püha,
> kust arm kõik vaenu peletaks
> ja usutuli, tõde üha
> meid verekohtust eemaldaks,[94]

ja kõigist sellesarnastest võludest, millest oskab nii kõlavalt laulda härra Homjakov. Ei, tegemata peeni eritlusi tõulistest vahedest me lihtsalt vaatleme eelnenud sündmusi ja nende tagajärge, rahva praegust seisukorda. Igaühele on selge, et päris tühja kõhuga inimene sööb oma lõunat suurema isuga kui see, kes on enne lõunat jõudnud pruukosti võtta, ja et see inimene, kellel elatisvahendid sootuks puuduvad, asub neid suurema energia ning visadusega otsima kui see, kellel on kas või viletsavõitugi võimalus kuidagi ära elada. Kõigist Euroopa rahvaist on inglased muidugi kõige konservatiivsem, kujunenud seadustele ja traditsioonidele kõige truimalt andunud rahvas; ja see on ju täiesti arusaadav. Neil oli seesmise käärimise aeg, kui nad pidid kalli hinnaga lunastama kõige tühisemaidki õigusi; aga lunastanud need õigused, nad rahunesid, ja ehkki nad polnud täiesti rahuldatud, olid nad vähemalt kindlustanud oma esimeste hädavajalike nõudmiste täitmise. Saanud selle kindlustuse, omandasid neil kõik edasised püüdlused iseenesest juba rahuliku, mõõduka iseloomu, millele on võõras igasugune äkilisus ja palavikulisus. End vihmavarjuga varustanud inimene tunneb saju all küll teatud ebamugavust, aga ta on ikkagi kuidagimoodi varjatud ja seetõttu pole tal vaja nii ruttu koju joosta kui neil, kellel pole end millegagi katta ... Just seda vihmavarju, mille all elab vihmasadu üle suur osa Euroopa rahvaid, pole eelnenud ajalugu meile veel jõudnud anda. Me alles valmistume astuma sellele teele, mille Euroopa juba on läbinud; me oleme koguni alles hiljuti hakanud tema rännakuid silmitsema ja hakkame vaevalt sele-

tama tema teed. Seetõttu me kõnnimegi pelglikult, ebaühtlaselt, nagu kobamisi, seetõttu näibki, nagu poleks meil algatusvõimet. Kuid me tunneme vajadust edasi minna, kas või ainult esimese jaamanigi; meie ei saa paigal tammuda, ei saa ka teel peatuda. On selge, et meie teekonna algust peab üritatama suurema otsustavuse, kiiruse ja meelekindlusega kui tolle teekonna jätku, kus praegu näeme liikumas teisi rahvaid. Meie nõudmised on pakilisemad, nende rahuldamiseta on raskem elada kui jättes rahuldamata seda, mille poole praegusel ajal püüavad Euroopa rahvad. Brighti reform Inglismaal,[95] ajakirjanduse vabadus Prantsusmaal, mida nõuavad mingid favrid või olivjeed[96], on kahtlemata vajalikud asjad ja mõne aja pärast saadakse need kätte; kuid nendega võib veel oodata, need pole kaugeltki nõnda olulised ja tungivad kui kodanikuõiguste ja materiaalse olu seadusandlik kindlustamine miljonitele inimestele, kes on seni enam või vähem pidanud kannatama meelevaldsuse ränga mõju all. Nende miljonite jaoks pole siin kõne all mingi varem soetatud õiguste lisand, vaid hoopis kas või mingisugustegi õiguste loomine, sest pärisorjuse printsiibi tõttu polnud neil — kui mitte *de jure*, siis *de facto* * — üldse mingeid õigusi. On selge, et nende õiguste soetamise tung, kui seda on kord juba hakatud tundma, peab olema tugevam kui püüd juba olemasolevaid õigusi laiendada; on selge, et just siin võib kõige intensiivsemalt avalduda rahvaliku vaimu aktiivsus, ja seepärast pälvib see teema kõigi rahva hüvangut tõeliselt pooldavate inimeste erilist tähelepanu. Paljud arvavad tänapäevani, et rahvas, kes pole veel saavutanud vabadust, ei peaks ka tõsist tähelepanu väärima, kuna ta ei ela ega tegutse omal tahtel, vaid nõnda, kuidas teda kästakse. Ja see arvamus oleks õige, kui seda kohaldataks lõplikult isikupäratuks muutunud massile, millel kõik inimlikud püüded täielikult puuduvad. Kuid me ütlesime juba, et me ei usu isegi säärase kogu rahva isikupäratuks muutumise võimalusse ega või seda mingil juhul vene rahvale külge pookida]. Ja kui vajadus oma isiku sõltumatuse taastamiseks on ole-

* Kui mitte seaduslikult, siis tegelikult (ladina k.). — *Toim.*

mas, siis [polegi meil vaja teada, kas see on leidnud formaalse lahenduse või mitte: kas see saab formaalse sanktsiooni või ei,] tuleb see igal juhul ilmsiks rahvaelu faktides [, tuleb ilmsiks otsustavalt ja viivitamatult. Keegi ei suuda seda vajadust maha suruda või oma tahtmise järgi käänata; see on jõgi, mis ületab kõik takistused ega suuda peatada oma voolu, sest peatumine oleks vastuolus tema loomulike omadustega].

Kuid missuguse suuna võtab tegelikult see sõltumatuse ja vabaduse saavutamise püüd? On teada, et need mõisted on kõige ebamäärasemad ja inimkonna igapäevase läbikäimise keeles pole vist ühtegi sõna, mis oleks tekitanud nii palju vaidlusi, kui sõna «vabadus». Haritud ja filosofeerivad inimesed ei suuda tänapäevani selle mõiste defineerimise suhtes lõplikult kokku leppida; kuidas mõistab seda siis meie lihtinimene? Paljud kinnitavad, et oma juhmuse ja harimatuse tõttu mõistaks ta vabadust võimalusena mitte midagi teha [, mitte kedagi kuulata], iga päev end täis võtta ja mürgeldada; [meie lugejad teavad juba, missugusesse liiki kuuluvad sääraseid arvamusi avaldavad inimesed.[97] Sellepärast] me [ei hakka neist pikemalt rääkima, vaid] tähendame ainult, et [need] inimesed, kes sel kombel räägivad talupoegadest, otsustavad iseenda järgi, arvestamata tingimuste erinevust, milles võrsuvad nemad ja lihtinimesed. Selle erinevuse tundmaõppimiseks peavad nad jällegi pöörduma Marko Vovtšoki poole: nad leiavad tema juures selles mõttes õpetliku jutustuse pealkirja all «Mängukannike».

«Mängukannikeses» jutustatakse toreda lapseloomuse arenemislugu, mis meenutab Maša oma, kuid erinevalt viimasest — härrasliku loomuse arenemislugu. Võrrelge mõlemaid jutustusi ja te näete, kui võrratult rohkem leidub lihtinimese elus õige ja terve arenemise eeldusi, võrreldes mõisnikupoisi või -preiliga. Seal on nõudmisedki lihtsamad, siht lähem ning selgem ja mõtlemisviiski pole nii moonutatud. Lihtinimese mõtte kõige kurvem ja [hukatuslikum] moonutus seisab selles, et inimene kaotab selge teadvuse [oma inimõigustest,] oma isikupärasusest ja mittekuuluvusest kellelegi teisele. [Sel teel jõuab ta tõepoolest kõige suuremate mõttetus-

teni, suretades vägivaldselt oma loomuse kõige seaduspärasemad nõuded ja püüdlused.] Kuid et loomulikud nõuded ikka teatud määral säilitavad inimese üle oma võimuse, siis jääb alati lootus kehvikut juhtida õigele vaatekohale. Ja niipea kui ta sellele vaatekohale asub, rakendab ta selle ka tegevuses; selles praktilisuses seisabki talupoja mõtte iseärasus [, ja selles peitub tolle jõudki]. Meie filosofeerime tavaliselt ajaviiteks [, vahel ka seedimiseks,] ja enamasti asjadest, millega meil pole midagi ühist [ja milliseid me kuidagimoodi ei suudaks muuta ega kavatsegi muuta]. Niisuguse vaimse luksuse vastu puudub talupojal huvi; ta on tööinimene, ta mõtleb sellest, mis võib puutuda tema ellu, ja mõtleb just selleks, et leida oma hinges alust praktiliseks tegevuseks. Tuletage meelde, millest mõtles Maša, mida ta uuris ja kuhu kõik mõttemõlgutused teda viisid. [Meile tundub, et tema isikus nihutas autor väga õnnestunult esiplaanile peamised küsimused, millest peab algama kogu seisuse mõttetöö. Esimene küsimus peaks muidugi käsitlema isiklikku puutumatust: «Mis see siis on? Ma ei taha, kuid mind tiritakse vägisi; misjaoks — on teadmata, mis õigusega — on arusaamatu; seda ei tohiks olla.» Selles lihtsas arutluses peitub juba kõigi võimalike ühiskondlike õiguste ja tagatiste idu. On teada, kuidas toimub mõtlemise protsess: kui ma tahan selgitada kellegi käitumist minuga, siis sean ma enese tema asemele ja katsun mõelda, mis võis mind sel kohal sundinud olla niimoodi tegutsema; kui ei osutu mingeid küllaldasi motiive, siis tunnistan ma teguviisi ülekohtuseks. Seepärast] kui laps hakkab järele mõtlema, mis õigusega teised tarvitavad tema isiku kallal vägivalda, ja lõpetab sellega, et ei leia siin mingit õigust, siis leiate juba selleski arutluses selle tagatise, et lapsel pole kalduvust ise võõra isiku kallal vägivalda tarvitada. [Seega annavad vägivalla ja omavoli vastu tõusnud inimesed juba sellesamaga teatud kindlustuse, et nad ei hakka ise vägivalda tarvitama ega anna vaba voli omapoolsele omavolile;] soov säilitada oma isiksuse puutumatust sunnib neid ka teiste isiksusest lugu pidama. Muidugi peab ka omavoliliselt ja vägivaldselt tegutsevate inimeste juures eeldama teatud soovi, et

neid ei koheldaks nõnda, nagu nemad kohtlevad teisi; kuid tohib arvata, et sootuks moonutatud arenemise tõttu pole neil seegi soov küllalt tugev ja on pealegi allutatud paljudele piiravatele tingimustele. [On pandud tähele, et alluvate suhtes ülbed ja despootlikud inimesed on ülemuste ees peaaegu alati alatud lipitsejad ja sõnatud tallekesed. Niisama on pandud tähele, et mõisnike mõisate kõige kalgimad, kõige talumatumad valitsejad on endised toapoisid, ja et toapoisid käituvad talupoegadega üldse palju kõrgimalt kui nende härrad. Lugeja võib ise neid tähelepanekuid täiendada mõne näitega laiemast ringist; ja ta jõuab ilmtingimata otsusele, et vägivalla tarvitamine teiste kallal halvab või vähemalt nõrgendab suuresti inimese võimet nördida tõsiselt ja sügavalt tema enese kallal tarvitatava vägivalla vastu. Tõsi küll, me oleme viimasel ajal näinud, kuidas inimesed, kes kogu oma eluajal pole tundnud muud seadust kui omavoli, tõstsid järsku kisa omavoli vastu, kui see oli riivanud nende huvisid. Kuid selle eest need inimesed harilikult kisendavad, lärmavad ja jäävad vait: nad ei suuda energiliselt, aktiivselt kaitsta seda, mida nad peavad oma õiguseks, sest teadvus õigusest on neil üldse tuhmunud ja kustunud.

Niisiis, esimene ümberlükkamatu tõde lihtsa arusaamise jaoks on isikupuutumatus.] Isikupuutumatuse mõiste kõrvale kerkib [paratamatult] ka mõiste töö kohusest ja õigustest. «Mul pole õigust kitsendada võõrast isikut, sest kellelgi pole õigust kitsendada mind ennast; tähendab, ma ei saa arvestada, et võiksin elada võõra kulul: see tähendaks ära võtta teistelt nende töövili, s. o. tarvitada vägivalda nende isiksuse kallal, nad orjastada. Tähendab, et ma pean paratamatult ise oma eluülalpidamise eest hoolitsema, pean tööd tegema: elades oma tööst, ei oleks mul vaja võtta võõrast omandit, ja ühtlasi, olles aineliselt kindlustatud, omandaksin ma abinõud oma sõltumatuse pidevaks alalhoiuks.» Sedalaadi on need lihtsaimad kaalutlused, millest järeldub igale lihtsale inimesele päevaselge kohus teha tööd. Ja me pole neid kaalutlusi teoreetiliselt välja mõelnud: need pesitsevad kindlalt ja sügavalt [iga] lihtinimese hingepõhjas. Harilikult ei tule talle pähegi, et võiks maa peal elada

ilma midagi tegemata; nii kaugel on ta sellest oma elupraktikas. Ütelge mõnele talupojale tööajal, et ta puhkaks, jätaks töö, ja te saate lihtsa vastuse: «Aga kust me siis leiba võtame? Kui ei tee tööd, siis ei saa ka süüa.»

On ainult vaja see töökohustuse mõttele viiv arutlus ümber pöörata, ja me saame otsekohe järelduse tööõigustest. «Kui ma pean enese ülalpidamiseks tööd tegema, sest ma ei tohi ega pea kasutama oma naabri töövilja, siis on ilmne, et ka naaber peab sedasama kaalutlust silmas pidama. Ta peab ise töötama enda jaoks, ja ma ei taha kuidagi ega pea õiglaseks ära anda talle seda, mida mina olen tööga teeninud.» Ja nii me jõuamegi otsekohe nõudmiste ja otsuste juurde, mille juurde jõudis Marko Vovtšokil Maša, ja mis teatud määral avalduvad kogu vene pärisorjuslikus rahvastikus. «Milleks peaksin teiste kasuks töötama? Parem ei tee ma hoopiski midagi,» nõnda arutavad inimesed, kel pole [täielikke] õigusi oma tööle, ja [kas] keelduvad — seal, kus võimalik — sootuks tööst, nagu [näiteks] Maša, või püüavad panna võõrasse töösse võimalikult vähem jõupingutust ja agarust, nagu teevad kõik mõisatalupojad [kogu Venemaal]. Siit võime teha lihtsa järelduse sellest, kuhu suundub talurahva jõud, niipea kui ta saab õiguse oma tööjõudu vabalt kasutada: nii, nagu Maša esimese vabaduse võimaluse teate puhul hüüdis, et asub tööle, hakkab kas või orjaks, et aga teenida väljaostuks raha, just samuti asub pärast vabastamist hoogsamale tööle, hoolitsusele oma olukorra parandamise eest ka kogu rahvamass. Nüüd on ju vabastatud töötaja *kogu töö tema enda oma*, kuulub [võõrandamatult] temale, tähendab — mida rohkem ta töötab, seda rohkem ta saab, seda paremaks muutub ka tema olukord. Neis tingimustes pole isegi isikliku vabaduse ajutine kaotsiminek eriti raske. On märkimisväärne, et Maša tahab vabaduse saamiseks end *orjastada*: see tähendab, et talle pole esijoones raske see, et ta ei või teha kõike, mida ta tahab, vaid meele teeb kibedaks just see, et ta peab loobuma õigusest oma tööle ühegi mõistliku põhjuseta, jumal teab mispärast. Teenistusorjusse minekul on tal teada, et tingimused muutuvad siin kohustuslikuks mõlemale poolele: ta on teenistusorjuses, kuid see-eest tasutakse tema väljaosturaha.

[Seega on siin tema orjuse algus ja põhjus talle silmanähtav; näha on ka lõpp, ja pealegi lõpp, mis mõningal määral ikkagi on kooskõlas mõistusega, kuna teenistusorjuse tingimused on arvestatud vastavalt lunaraha suurusele ja orjastatu tööväärtusele. Midagi taolist polnud olemas siis, kui Maša oli mõisaproua juures: seal polnud algust ega lõppu, sisse- ega väljapääsu, mõtet ega arvestust — oli ainult omavoli ja seetõttu igasuguste isiklike garantiide ja kindlate õiguste täielik puudumine; mis pähe tuleb, seda ka sinuga tehakse, ilma mõistliku põhjuseta, seletuseta, vastuseta ... Just see ongi kõige talumatum inimesele, kelles hakkab kas või vähehaavalgi tärkama õigluse nõue, mis on loomupäraselt omane kõigile inimestele, kuid on paljudel nende isiksuse alandamise ja lämmatamise tõttu summutatud.]

Eeldades, et talupojad saavad priiuse, me näeme selle järel otsese tulemusena nende töökoguse suurenemist ja töökvaliteedi tõusu. Iseenesestki mõista ei julge me kohaldada kõiki ülaltoodud arutlusi mingi paratamatu tingimusena valitsuslikele vabastamiskorraldustele, mille kaalumine redaktsioonikomisjonis on praegu lõpule jõudmas. Me räägisime ainult sellest, mis peaks olema üldiselt, arvestades loogika nõudeid ja tähelepanekuid talupoegade seisukorra ning iseloomu alalt; ent me ei taha vähimalgi määral puudutada majanduslikke ja administratiivseid eriküsimusi, mis on komisjoni arutada [, ja määrata ette juba valitsuse poolt tarvituselevõetavate abinõude võimalikke tagajärgi. Need abinõud võivad loomulikult avaldada oma erilisi mõjusid, mis võivad olla sootuks teistsugused, kui meie suudame ette näha, arutades asja üldjoontes ja esitades ainult tolle loogilisi definitsioone. Kuid meie ülesanne seisab ainult rahva mõnede iseloomujoonte kättenäitamises ja sugugi mitte talurahvakomiteede ja -komisjonide teguviisi määramises, millega meil pole siinkohal üldse asja. Seepärast, piirdudes kõige üldisemate vihjetega sellele, kuidas iga meie lihtinimene peab vastu võtma ja kasutama oma vabadust], me pöördume nüüd tagasi selle paralleeli juurde, milleks, nagu ütlesime, annab põhjust jutustus «Mängukannike».

«Mängukannike» — [pole midagi muud kui] Agrafena,

Gruša, Grušetška nime moonutus * [kuid moonutus], mis on täis kurba ja masendavat tähendust. See Gruša, maatütarlaps, oli tegelikult kogu eluaeg oma mõisapreili ja -proua mängukannikeseks, kusjuures viimased, kes hävitasid ta elu, olid õigupoolest täiesti süütud, lahked inimesed, kes iialgi poleks nõus olnud inimesi piinama, hukutama: nad võisid nendega ainult mängida, nende kallal endid lõbustada. «Mängukannikeses» kirjeldatud härraste elu on tulvil sellist idülli, et tundub piinlik nende kohta ainustki karmi sõna öelda. Kogu nende elus, kõigis nende tegudes, isegi kõige halvemateski, pole näha vähimatki ettekavatsetuse, arvestuse, kurjuse või kavaluse jälge. Sellest, kuidas nad elavad ja mis neid kõidab, jutustab meile kõige paremini «Mängukannike» ise. (Lk-d 132—135).

«Meie mõisasaksad olid noored. Prouat kiitsid kõik iluduseks. Ta oli nii pikk ja sihvakas, mustade kulmudega, valge jumega, aga ainult hirmus laisk... Jumaluke, kui laisana ta küll oli maailma sündinud! Isegi su otsa ta vaatab poolisilmi. Tööd oli tal vaid nõndapalju teha, et uidata ühest toast teise — pea viltu ühe külje peal, ja sahistada oma pika siidkleidiga. Pisut elavamaks muutub ta vahest ainult siis, kui tuleb jutukaid, lõbusaid ja keelepeksuhimulisi külalisi. Kui need hakkavad igasuguste tanukeste või moskva kindraliproua üle keelt teritama või Pariisi linna üle ahhetama-ohhetama ja oma maakonda sajatama, siis tõstab ka meie mõisaproua peakese kõrgemale ja hakkab valjemini rääkima... Härra oli temast raas elavam, leelutas aina lõbusaid laulukesi ja ajas vilet. Räägiti, et ta polnud just arukas, aga selle eest tasane. Prouaga elasid nad ühel nõul. Ja ka proua ise oli hea inimene. Ei nad karistanud, ei nuhelnud kedagi, ja olid üldse harva kellegi peale kurjad. Kui tuleb mõni lihtinimene nende juurde palvega, siis — ei midagi, minema nad ei aja, ainult käsivad ehk mitte sisse lasta, kui on ära tüüdanud, või lubavad teha midagi ja ei tee, — unustavad. Nõnda nad elasid ja elutsesid need meie mõisasaksad rahulolevalt ja lõbusalt, rahus ning vaikuses. Juhtus vahel — istuvad võõrastetoas; härra vilistab, proua aga libistab silmadega toas ringi, ja äkki turgatab talle pähe: «Mu sõber,» ütleb ta härrale, «oleks siiski parem, kui võõrastetoas oleksid sinised tapeedid!» Härra põrkab üles otsekui hernetera. «Kallike, küll tuli sul tore mõte! Kus ometi oli seni minu mõistus?» Ja hakkab käega vastu otsaesist plaksutama...

---

* «Mängukannike», vene keeles «igrúšetška», meenutab häälduslt «Grúšetškat», «Agrafenast» tuletatud meelitusnime. — *Toim.*

«Jah, sellist asja ei saa edasi lükata, saadame veel täna inimese linna, pühapäevaks aga olgu kõik valmis!» — «Jah, jah!» toetab proua, «kui tulevad Anna Petrovna ja Klavdia Ivanovna, küll ikka imestavad! Ja Anna Fjodorovna, see läheb juba nii vihaseks, et jätab lõunagi söömata. Tingimata pühapäevaks, mu sõber!» Ja hakkavadki õiendama, hakkavadki askeldama. Kõik need päevad on nad hirmul: ikka viirastub neile, et mõisaõue sõidab tõld. «Oh, keegi vist sõitis,» ütlevad nad ja kahvatuvad näost. Näete ju, tahavad üllatada ja järsku tabatakse selle pealt, et seinad on paljaks kistud! Ja muid muresid, muud tööd, pole neil vististi kunagi olnud. Ma pole iialgi näinud, et meie härra oleks mõttes olnud, et proua oleks väheke nutnud, — kui just ei kimbuta rahapuudus või kui preili pole haigestunud. Rahapuudus aga kimbutas neid ühtelugu. Mõlemad nad armastasid hästi elada ja uhkelt riides käia. Proua kandis ikka kõiksugu siidkleite ja käis peentes pitsides. Ka härra oli suur kehkenpüks: oma kaelaräti sidus alati tuvitiivakese moodi, ja juhtus vahel, et jändab sellega hommikust lõunani ega saa hakkama. «Küll ikka õnnetu päev on juhtunud täna,» ohkab ta. «Kuidagi ei tule välja!...» Tuleb appi proua, siis hüütakse appi Arina Ivanovna, härrat ehitakse nagu laulatusele, kõik on tema ümber koos, täis muret, vaeva... Ja kui ta lõpuks valmis on, tuleb välja nagu mõni moenarr, peatub peeglite ees, vaatab ennast mõnuldes igast küljest ja silitab aiva endal põske.

Ega see poleks neid ikkagi kah veel laostanud, kui nad ainult mitu korda aastas poleks vahetanud kõike kuni viimse niidikeseni. Kas läks neile majagi üksi vähe maksma? Küll jõuluks, küll lihavõtteks tehakse see täiesti uueks. Ja kui heas lõbusas meeleolus siis härra ise askeldab! Lööb ise piltegi seinale... Kui nii võtta, võib ju paista, et on imelik, aga maräägin tõtt: talle meeldis hullupööra naelakesi seina taguda; ja kui juhtus, et keegi suurest agarusest ruttab teda abistama, siis oli ta päris pahane... Hiljem oli see juba teada, keegi ei hakanud ise asjaga peale, tema jaoks aga pandi valmis haamer. Tõtt öelda: keegi ei osanudki naelu nii sisse lüüa nagu tema: muutus nii osavaks, et viskab korraks pilgu, ja nael ongi seinas, täpselt seal, kuhu vaja...

Kui härrased sõidavad linna, mida nad siis kõike kokku ei ostal Veavad koju hulga samovare, toovad kuivatatud herneid, kodus aga murduvad aida riiulid samovaride all, aednikud varuvad herneid kogu aastaks; toovad damasttapeete, mingeid mõrusid kalakesi toosides, mängivaid nuusktubakatoose... Kui tulevad pambumehed, kavalad ja agarad kauplejad, — kui palju raha nad kokku koorivad! «Ärge võtke, isake,» ütlevad nad mõisahärrale, «see on väga kallis, võtke endale midagi odavamat.» Härra aga otse nagu hõõgub: «Anna mulle vaid kõige kallimat!»

Ja ostabki kolmekordse hinna eest sedasama. Juhtub ka veel mõnikord, et ei võta isegi vahetusraha tagasi. Ja pilutab habemetes kaupmeeste poole: noh, küll aga puistasin teile puru silma! Kaupmehed aga hakkavad rõõmu pärast isegi ohkama... Ja kuidas veel pühitsetakse nime- või sünnipäeva! Siis alles lähevad lahti sihukesed ettevalmistused ja krahmeldamised, et taevas halasta! Küll tellitakse veine, küll kompvekke, küll salle ja tanukesi prouale, küll kaelarätte ja kollaseid kindaid härrale... «Ja kui nad hakkavad asju kohale saatma, siis juba ühtlasi tellida ka seda ja tellida teist,» ja igasugu tühja-tähja... Kogub kõike nii palju kokku, et peab vankri posti järele saatma... Ehkki nimepäevadel on olnud lõbu laialt, aga on olnud ka muresid palju, ärevustki rohkesti: nad piinavad ju endid poolsurnuks, enne kui magama saavad, aina kõnnivad ja vaevavad kibedasti päid: mida oleks parem lõunaks pakkuda? ja kuidas asetada lilled? ja millega üllatada kindraliprouat nõnda, et tal kaoks unerahu? Juhtub, et vintsutavad endid ära nagu mõisateol.»

Seda [härraste elu kirjeldust] peab arvama Marko Vovtšoki viimase raamatu parimate lehekülgede hulka. [Jutustaja] heatujulises [toonis ei kosta meile enam läbi ärritatud, vihane pamfletism ega kirglik võitlus, vaid ajaloo rahulik, erapooletu ja pidulik kohtumõistmine pärisorjuse enda olemuse, selle printsiibi üle. Selles] jutustuses ei ilmne meile mitte ainult pärisorjuslikes arusaamistes kasvanud heade härraste tühjus ja tühisus, vaid paistavad selgesti läbi ka selle tühjuse ja tühisuse põhilised alused. Te näete, et neid inimesi on hullemini [lolliks pekstud ja] isikupäratuks muudetud kui iga talupoega; neilt on võetud eneselugupidamise- ja kohusetunne, neilt on võetud igasugune võimalus ennast tõsiselt vaadata, neilt on võetud hing ja pandud asemele argielu-tsivilisatsiooni mõned tinglikud nõuded ja sententsid. Kõigi terve mõistuse käskluste asemele on neile maast-madalast saadik pähe tambitud ja nendega kokku kasvanud arusaamine, et nad peavad elama [teiste kulul], ilma et nad ise lille liigutaksid, et see on [nende õigus,] nende maine kutsumus. Kooskõlas selle kutsumusega on korraldatud kogu nende kasvatus [, kogu nende vaimne ja kõlbeline arenemine]. Seetõttu pole neile midagi õpetatud, seetõttu nad ei oska midagi [, neil pole millekski erilisi andeid], seetõttu nad ei teagi, millega täita oma aja tühjust, seetõttu nad ei oska isegi arvestada oma

kulusid, ette näha oma rahata olekut, taibata, mida neil on vaja osta ja mida mitte. [Neil ei saa sellist arvestusoskust ollagi, sest neile öeldi: «Sa oled selle ja selle omanik ja võid nautida seda ja seda,» kuid pole kunagi sisendatud mõtetki sellest, et nad peaksid omaenese tööga omandama õiguse kasutada elu hüvesid. Mõte tööst kui elu paratamatust tingimusest ja ühiskondliku moraali alusest on neile niisama kättesaamatu nagu mõtegi, et iga inimese suhtes peab pidama lugu tema loomulikest, võõrandamatuist õigustest.] Neile ei tule kunagi meelde end tõsiselt võtta, esitada endale küsimus, milleks nad maa peal elavad ja mida nad endast kujutavad ühiskonna keskel, kellelt nad nõuavad ja saavad igasuguseid hüvesid ja teeneid. Just nendest võibki [täie õigusega] öelda, et neil pole vähimatki algatusvõimet ja et nende elul pole mingit seesmist mõtet. Iseendast pole nad midagi; nad elavad loomalikku, peaaegu automaatset elu, kuni pole ära kulutatud saatuse armust neile kätte antud vahendid; niipea kui neid vahendeid enam ei ole, muutuvad nad kõige õnnetumaiks, kõige abitumaiks olendeiks maailmas. Jäänud ilma igasuguseist varaallikaist oma olemasolu kindlustamiseks, jäänud ilma tugipunktist oma sisemuses [, mõistmata sedagi, mis tähendab lugupidamine iseenese vastu], on nad valmis igasugusteks alandusteks ja labasusteks, et aga kuidagi läbi ajada. Mängukannikese härrased, kes lõid juhmilt läbi kogu oma omandi, asuvad elama tädi, vana [silmakirjateenri ja] ihnuskoi juurde, kes teeb neile igapäev etteheiteid [ja loeb moraali]. Ja nad on sunnitud taluma tema kohtlemist sõnatult [ning alandlikult]: neil ei jää midagi muud üle, kui elada kellegi juures armuleival, alistudes täiesti selle inimese tujudele, kes neid toidab. Selle eest jääb neile [priileivasöömise ja] mittemidagitegemise eesõigus . . .

Ja ometigi on neile mittemidagitegemine kunstlikult külge poogitud! Loomulik, kunagi ja millestki summutamatu tegevusetung ei kaota oma mõju ka nende suhtes. Häda seisab ainult selles, et oma [loomuvastase] kasvatuse tõttu ei oska [härra ega proua] mitte ainult millestki kinni võtta, vaid isegi enda jaoks mingit kasulikku tööd välja mõelda: nõnda piiratud on nende teadmiste ja

püüdluste ring! Ja niimoodi nad soetavadki endale niisuguseid spetsialiteete nagu naelte tagumine seina ja kaelaräti sidumine tuvitiivakujuliselt, ja mõtlevad välja töid ning muresid nagu tapeetide ja mööblite vahetamine... See härra kiindus ju ometi naelakeste sisselöömisse ja muutus oma ala väga osavaks meistriks: miks ei võiks ta siis olla osav puusepp, kingsepp, tapeetija? Jah, muidugi, kui ta oleks olnud teistmoodi kasvatatud ja asunud teistsugustes tingimustes, siis ta oleks leidnud endale mingi kasuliku tegevuse, ja poleks jäänud parasiteerivaks olevuseks [, kes on ainult võimeline hävitama teiste elu ja teiste töövilja]. Siis oleks ta olnud ka palju iseseisvam, kindlam, sõltumatum, ta poleks tundnud neid väikesi, kuid tema jaoks raskeid pettumusi, milliseid ta kogeb kaelaräti äpardunud sidumise juures või sellal, kui võõrastetoas on tapeedid seintelt maha rebitud. Siis oleks tal loomulikult tekkinud nii tung arvestada kui ka kaaluda oma elu, ja ta poleks langenud seisukorda, mida kirjeldab «Mängukannike»:

«Härrastel on üks pidu teise järel, ja järsku — pole enam raha. Siis nad istuvad võõrastetuppa, ja istuvad seal — nukrus varaks. Üks vahib ühest aknast, teine teisest aknast välja; muudkui ahhetavad — «ah-ah-ah-ah». Kui aga häda on mööda, külake on maha müüdud või panditud, rahad uuesti kõlisema hakanud, siis algavad jälle pidusöögid, külalised hakkavad kokku voolama — pidu pilvedeni, lõbu laialt, ja neil on hea olla» (muidugi jälle kuni esimese rahapuuduseni).

On raske kujutada endale ette midagi rumalamat kui see seisukord, ja ainult need, kes sellega lapsest saadik on harjunud, suudavad seda seedida. Ja millist igavust nad veel peavad taluma! Ega nad asjata ühest nurgast teise sammu ega vidusilmi vahi nagu unevaevas; ega nad ilmaaegu aega surnuks löö, sidudes kaelarätti tuvitiivana. Ja ka lõunaid ning piduõhtuidki korraldavad nad rohkem selleks, et millestki huvi tunda ja endale lõbu valmistada: nende üle võtab võimust tappev igavus, kuid selle vastu nad ei tea mingit rohtu ega mõtlegi, et siin oleks [tõsist] abi vaja...

Ja just niisuguste vanemate juures, niisuguse elu juures tahab areneda tütarlapse — nende tütre elav, uuriv loomus! Pole mõeldavgi, et tema püüdlused leiaksid

rahuldust, ning kõik tema katsed jäävad täiesti tagajärjetuks. Kuid tema arenemislugu, mis on igaühele meist paljude detailide poolest nii tuttav, tunnistab ühelt poolt, kui tugevad ja summutamatud on inimeses mõtte ning südame loomulikud, sünnipärased nõuded, teiselt poolt aga — millist loendamatut takistustehulka seab neile vastu nende härraslik elu ja meie [vigane] kasvatusviis.

Tõepoolest, kust võib niisuguste vanemate tütrel, kes näeb enda ümber kõike ülalkirjeldatut, tekkida tung [kõige radikaalsemateks küsimusteks,] juurdlevaks, ebalapselikult-tõsiseks mõlgutamiseks elust ja selle tingimustest? Kust võtab ta lugupidamise õigluse nõuetest [, enesealanduse ja orjuse vihkamise]? Keegi ei sisenda temasse midagi taolist, miski tema ümber ei suuna teda sellistele mõtetele... Kuid jätkus ühest: et armsad vanemad vabastasid ta oma järelevalvest ega hoolitsenud tema kõlbelise kasvatuse eest, sellest jätkus, et temas selgesti avaldusid inimloomuse sünnipärased tungid ja võtsid jõudu juurde. Jätkus kõige põgusamast kokkupuutest vaese tüdrukuga [«Mängukannikesega», keda ta oli halvasti kohelnud], et temas elustada headuse ning tõe loomupäraseid nõudeid... Kuid see kõik ei võinud kuhugi viia: on loomulik, et inimene hingab, kuid ta ei saa ju hingata ilma õhuta; on loomulik, et seeme idaneb, kuid seemnest ei saa ju midagi, kui ta on visatud paljale kivisele pinnale; niisama ei arene ka elav inimorganism, sattudes niisugusesse hingeta, automaatse [, härrasliku] elu miljöösse, nagu näeme «Mängukannikese» sakstel. Siin on preilikese lugu, mis enamasti keerleb tema suhete ümber «Mängukannikesega».

Preilike nägi külatänaval tütarlast: «Anna mulle see tüdruk!» Ta toodigi härrastemajja, sunniti preiliga mängima. Järgmisel päeval valmistusid saksad sõitma oma teise mõisa, tüdruk tuli koju lasta. Kuid preilike hakkas tõrkuma: «Tahan tüdrukut kaasa võtta.» Katsuti nii ja teisiti tema meelt muuta, — ei, ta ei taha midagi kuulda, aina nutab. Pole midagi teha, proua käsib tütarlapse teekonnaks valmis seada. Tuleb tema vaene ema, palub kibedasti nuttes: «Andke mu tütar tagasi.» Mõisaproua vastab lahkelt ja kaalukalt:

«Ma oleksin sulle andnud, kuid preili ei lase, su tütar on talle väga meeltmööda; palun sind, ära nuta: küllap preili tüdineb temast varsti ära, ega lastel lõbu kaua kesta, — siis saadame su tütre kohe sinu juurde tagasi.»

Ja aimamata, kui palju ebainimlikkust peitub selles heasüdamlikus vastuses, paneb proua sellele krooni pähe, lausudes Arina Ivanovnale, oma majahoidjale ja armuleivasöödjale:

«Ah, kui kahju mul sellest naisest on, lihtsalt ei või talle otsagi vaadata! Minge, kallike, Arina Ivanovna, öelge talle midagi, andke talle raha... noh, andke midagi minu asjadest, midagi halvemat... ainult kähku, et ta läheks oma teed ega jääks siia nutma.»

Kas näete, milline väljapääsmatu seisukord: mõisaproua ise on siin just kui mõisateol [, nagu oma kohust täitev ametnik: «Äusalt öeldes, kui inimene tunnen ma teile kaasa, kuid seaduse täpse mõtte järgi pean teid vanglasse toimetama.» Nii on ka mõisaproua]: tal on hea süda, ta on ise ema, tal on vaesest naisest kahju, kuid *noblesse oblige* * ja *oblige* ka mõisnikuõigus, — ta peab vastu oma tahtmist tütre emalt ära võtma... Aga et ema lohutada, tahab ta tütre eest anda natuke raha [, nagu ei oleks ta saanud oma raha selleltsamalt naiselt ja temataolistelt: missugune odav suuremeelsus!]... Ja selle suuremeelsuse otstarve on ennekõike see, et ta pääseks ema pisarate ja meeleheite vaatepildist, et ema läheks oma teed, et ainult ei nutaks siin...

Nõudes endale Grušat, keda hakatigi kohe hüüdma «Mängukannikeseks», ei aima preili muidugi oma nõudmiste kogu ebamoraalsust, sest tal pole veel aimugi juriidilistest vahekordadest enese ja maatüdruku vahel. Ta tahaks lihtsalt saada mängukaaslast ja ta ei lase enda juurest ära tütarlast, kes talle meeldib. Kuid tema olukorras ei saa ühtegi soovi esitada karistamatult: ümbritsev elu muudab tema kõige lihtsama soovi otsekohe [despootlikuks] vägivallaks ja [ebainimlikuks] omavoliks. Siin on näiteks stseen, mis meile selgitab, kuidas demoraliseeritakse last kõige nurjatumal kombel juba maast madalast peale.

* Aadliseisus kohustab (prantsuse k.). — *Toim.*

Preili armastab Mängukannikest, kuid Arina Ivanovna ei salli teda silma otsaski. Kord ilmub härrastemajja külamees, tuues Mängukannikesele ema poolt terviseid ja kingitusi; Arina Ivanovna ei lase teda sisse, mees palub, majahoidja tõreleb. Mängukannike, kes mängis preiliga naisteenijate kambri lähedal, kuulis nende sõnavahetust ja puhkes nutma. Preili hakkas kohe peale käima: «Miks sa nutad?» Tütarlaps ütles. Siis nõudis preili tungivalt, hoolimata Arina Ivanovna manitsustest, et külamees lastaks sisse ja Mängukannikesele antaks üle kingid; ta avas koguni ise külamehele ukse. Tütarlaps rääkis külamehega, tuletas muidugi meelde oma ema, kodutaret ja puhkes uuesti nutma, vaadates oma kinke — kaht särgikest, saviparti ja mesipräänikut. Arina Ivanovna hakkas särgikeste üle irvitama, tahtis neid ära võtta ja «metsa visata». Kuid preili ei lubanud ja ajas Arina Ivanovna toast välja. Mängukannike aga nutab üha ja preili istub kogu aeg tema kõrval, piilub aeg-ajalt tema otsa ja jääb mõtlikuks. Jumal teab, mida ta mõtleb; võib-olla tuli tal mõttesse, miks ta õieti vaesele tüdrukukesele niisugust südamevalu teeb, lahutades teda emast. Kuid natuke aega oodanud, ilmub jälle Arina Ivanovna. Toimub järgmine stseen (lk. 127):

«Miks te, Zinaida Petrovna, nii norgus olete?» küsib preililt Arina Ivanovna.

Preili ohkab ja näitab sõrmega minule.

«Ta nutab aina oma ema pärast, ta tahab ema juurde.»

«Noh, tahtku peale! Milleks peaksite teie muret tundma? Kui teie ei taha, siis me ei lase minna, mu ingel, ärge kartke!»

«Aga ta nutab ju?»

«Paljugi mis nutab! Te võtsite ju ta enda juurde lõbu pärast, olete tema käskija, mu kullake, tehke temaga, mida aga ise tahate: käsite nutta — siis nutab! Käsite naerda — siis naerab!»

«Ja kui ta ei hakka?»

«Ei hakka? Siis anname talle sihukest õpetust, et ta muutub meie käes siidpehmeks!»

«Mul on kahju Mängukannikesest...»

«See'p see ongi, et teil on kõigest kahju! Nii ei saagi temast asja. Te ärge kahetsege!»

«Kahju on Mängukannikesest,» kordab preili ikka jälle, «kahju on Mängukannikesest!»

«Ütlen, et ärge kahetsege, siis lõpeb ka tema nutt, ja kogu see alpimine on nagu peoga pühitud.»

Nii halvatakse juba eos preilikese häid ja õiglasi püüdeid. Tal pole mitte üksi südameheadust, mille mõjul ta nutvat tütarlast kahetseb, vaid on ka inimõigustest lugupidamise algeid ja umbusku omaenda omavoli- [vägivalla-] õiguse suhtes: kui talle räägitakse, et Mängukannikest võib panna tegema ükskõik mida, kostab ta: «Ja kui ta ei hakka?» Selles vastuväites on juba märgata teadvuse vaistlikku avaldumist, et igal inimesel on oma tahe [ja et võõra isiku vägivallale võib avaldada vastupanu täiesti seaduspäraselt]. Kuid kõik need [terve mõtte] eod hävitatakse jalamaid [alatu] majahoidja ja armuleivasööja [orjameelsete] manitsustega, ja mis peaasi, juba preili seisundki soodustab niisuguste [tervete] tendentside summutamist. Samal ajal kui Maša ja temasarnased tungivad visalt üha kaugemale ja kaugemale oma arutluste ja nõudmistega, pärast seda kui need on kord esile kerkinud, on Zinotška, vastupidi, rõõmus, kui saab kõike suigutada, mis kerkib üles tema teadvuse sügavusest. Asi on ka arusaadav: peale loomuliku tungi seisab Mašal ka kogu tema eluhuvi selles, et saavutada tervete arusaamiste teoreetiline ja praktiline võidukäik: sest inimmõtte moonutamine ja vägivalla võimutsemine tabavad teda igasuguste kitsendustena [ja vägivallategudena]. Preili on selle probleemi suhtes just vastupidises olukorras. Omavoli [ja vägivalla] printsiip tekitab temas algul teatud segadust ja piinlikkust, nagu kõik, mis on vastuolus organismi loomupäraste nõuetega, kuid võetakse tema poolt siiski üsna kergesti omaks ja tungib peatselt kogu tema olemusse. See hävitab lapse kõlbelise elu, see on lapsele just niisama mürgine kui neilegi, kellel tuleb lapse tõttu kannatada; kuid mürgi toime lapsele ja teistele on äärmiselt erisugune: teisi ta mürgitab nagu tavaline piinavaid krampe tekitav mürk; temasse aga mõjub nagu kütkestavaid nägemusi esilemanav oopium [, kuid sellega just nüristab ja hävitabki ta aeglaselt organismi terveid jõude]. Raske on loobuda hašišitarvitamisest * inimesel, kes on kord endale lubanud sel-

* Hašiš — (araabia k. «rohi») india kanepi lehtedest või õitest valmistatud mass, mis on peamiselt Aasia rahvaste juures tarvitusel uimastusvahendina. — *Toim.*

lesse kiinduda; veelgi raskem on loobuda omavoli [ja võimutsemise kõlbelisest] mürgist, mis annab meile olgugi niisama viirastuslikke, kuid [alles madalamail arenemisastmeil seisvale inimesele] väga meeldivaid mõnususi. Võõrastest õigustest lugupidamise alused peituvad, nagu juba tähendasime, ennekõike enesealalhoiu instinktis, soovis kaitsta ka omade õiguste puutumatust; kui aga alalised eeskujud näitavad lapsele, et ta võib teiste õigusi karistamatult rikkuda, kust saab siis tema nõrk mõte ahvatluse vastu küllaldast tuge? Esialgseks tõukeks tööle on ka loomulik vajadus harjutada oma jõudu, ja [järelikult] peaks inimese tööhimu olema pärivõrdeline inimese jõuhulgaga, mis omakorda suurel määral jällegi oleneb harjutusest. Seetõttu on arusaadav, et seni kuni jõudu on vähe, on ka tööhimu nõrk, ja kui pole mingeid muid tööergutusi, siis harjub laps väga meelsasti laisklema, mistõttu tema harjutuseta jäänud jõud ei saagi vajalikult areneda. Me näeme seda mitte ainult füüsilise, vaid ka kõlbelise arenemise alal: õppimise algul asuvad lapsed väga vastumeelselt iga ülesande kallale, kus neil on vaja palju mõtelda ja uurida; nad peavad paremaks, et neile oleks kõike selgitatud ja et neilt nõutaks ainult passiivset tajumist. Paljud lastevanemad kannavadki selle eest hoolt: nad kutsuvad kokku terve hulga õpetajaid, kasvatajaid ja repetiitoreid, et iga teadmist läbi mäletseda ja oma lastele suhu toppida; see-eest jäävad ka niisugused lapsed eluaeg ahvideks, kes on vahel väga õpetatud ja üldiselt arusaajad, kuid ei suuda tõusta algupärase inimliku mõtteni.

Ja preili seisund ei soodusta mitte ainult oma materiaalsete mugavuste tõttu tema mõtte ja tunde moonutamist, vaid see iseendast juba loomuvastane seisund tekitab ka [inetuid] fakte, mis viivad teda veelgi rohkem segadusse. Võtame näiteks kas või sellesama Zinotška ja Mängukannikese vahelise stseeni järje.

Kuulanud Arina Ivanovna nõuandeid, pöördub preilike tütarlapse poole käsuga, et see muutuks lõbusaks, kusjuures Arina Ivanovna end kõveraks naerab.

«Ole lõbus, Mängukannike,» käsib preili, «ole lõbus ja unusta kohe oma ema. Kas sa kuuled, mida ma sul käsin teha? Noh, kas unustasid oma ema?»

«Ei,» vastan talle, «ei unustanud!»

Arina Ivanovna minu kallale:

«Kuidas sa tohid preilile nõnda vastata, mis! Ah sa häbematu! Kui sind kästakse naerda, siis kohe pead mul naerma!»

Ma naeran tema ees, neelates kibedaid pisaraid.

«Noh, näete nüüd, mu ingel, ta naerab ju,» lohutab preilit Arina Ivanovna. Preili aga silmitseb mind sihukeste uurivate silmadega.

«Mängukannike,» ütleb ta, «kuidas sa siis ühtaegu nutad ja naerad? Mina ei hakkaks nõnda tegema.»

«Vuih, kallike, kellega te end võrdlete!» ütleb talle seepeale Arina Ivanovna. «Mida teda kästakse, seda ta ka teeb.»

«Või niisugune sa oled, Mängukannike,» lausub preili, «või niisugune!...» (Lk. 128.)

Nagu näete, kinnitavad Arina Ivanovna nõuandeid ja veendeid faktid, mis avaldavad preilile ebameeldivat, kuid vastupandamatut muljet. Ta proovib ennast ja Mängukannikest, käskides tal lõbus olla, ta ei usu ikka veel, et niisugused piinamised omasarnase inimese kallal võiksid reaalseid tulemusi anda. Ja mis sellest tuleb? Vaene laps, kes on hirmul ja abitu, annab järele; see teeb preili kohmetuks ja isegi nagu kurvastakski teda; ta tunneb, et siin on midagi korrast ära. «Mina ei hakkaks nõnda tegema,» ütleb ta, siirdudes siit mõttele, et ka Mängukannike kui niisamasugune inimene ei oleks pidanud seda tegema. Kuid siin on kohe valmis seletus, et Mängukannike hoopiski pole «niisamasugune inimene», vaid orjaplika, kes «mida kästakse, seda ka teeb...» Fakt on käegakatsutav: miks siis säärast seletust ka mitte uskuda, seda enam, et see suigutab preili instinktiivse rahutuse selles asjas, võtab temalt kõlbelise vastutuse ja meelitab tema edevustunnet, tõstes teda kõrgema olevuse tasemele, kes võib õigusega hoida oma käsu all teiste inimeste tahte ja isiksuse!... Mõte oma sugulusest kõigi inimestega [ja iga inimese täieõigulusest], mõte inimsuhete solidaarsusest lämmatatakse nõnda temas viibimata otse selle tekkimisel. Jääb esialgu järele mingi solvav kahetsustunne, nagu mingi pettumine sõbra peale pandud lootustes: «Või niisugune sa oled, Mängukannike!» hüüab algul preili. Kuid hiljem möödub seegi: ta hakkab pärastpoole ise, ilma mingite Arina Ivanovna ässitusteta, Mängukannikest hir-

mutama: «Ära nukrutse; sa tead ju, ma võin sinuga kõik teha, mis tahan; ega ma sind hellitama hakka,» jne.

Niisugused stseenid, kordudes iga päev ja iga tund, võivad hävitada [igasuguse] terve mõistuse ja [humaanse tunde] veel enne, kui need jõuavad avaldudagi. Nõnda juhtubki paljudega. Kuid Zinotška jäeti, nagu me ütlesime, vanemate poolt koos Mängukannikesega saatuse hoolde, ja peale Arina Ivanovna ei sisenda temasse keegi härraslikku teooriat. See päästab tema kõlbelised jõud ja annab neile võimaluse areneda juurdleva ning visa tahte ja otsimise astmeni, kui mitte tõelise isetegevuseni. Mõned küsimused jälitavad teda väga tõsiselt: ta tahaks teada miks ja kuidas. Ta küsitleb Mängukannikest tema senisest elust, maatöödest; tüdruk jutustab. «Pärast neid jutustusi,» räägib Mängukannike, «juhtus, et ta mind tugevasti kaisutas ja ütles: «Mängukannike, ma ise poleks suutnud mõista, kuidas kõike seda tehakse. Kes siis teil seda välja mõtles, Mängukannike?» — «Ma ei tea, kes välja mõtles,» vastan talle, «kuid meil oskavad seda kõik.» — «Võib-olla sinu ema, Mängukannike?» — «Võib-olla.»» Sellega muidugi piirdusidki selgituskatsed Mängukannikesega, ja see oli veel kõige parem, mida preili kuulda võis. Isa ja emaga ei edenenud asi hoopiski mitte. Kord näiteks puhkes Mängukannike nutma, saades kuulda, et tema koduküla on maha müüdud ja et ta järelikult kunagi enam sinna tagasi ei pöördu. Mõisapreili arutas asja temaga, vaatas talle otsa ja jäi mõtlema. «Kuidas maailmas seda kõike tehakse?» küsib ta. — «Mida siis?» küsis Mängukannike. — «Kuidas see on,» räägib Zinotška, «kas sa oled pannud tähele, et kui ühed nutavad, siis teised naeravad; ühed räägivad seda, teised jällegi vaidlevad hoopis vastu. Näed — sina nutad, et Trostino ära müüdi, kuid isa ja ema on alati rõõmsad, kui raha saavad.» Ja järsku tormab ta ärevuses Mängukannikese juurde: «Kas tõesti ei saa nõnda, et kõik oleksid rõõmsad? Ei saa, Mängukannike?» — «Nagu näha, ei saa,» ütleb teine. — «Miks mitte?» — «Seda ei ole ju,» vastab teine, «vaadake ometi meid mõlemaid, oleme ikka koos, kuid mõtted tulevad meil hoopis isesugused.» — «Ja mispärast nõnda? Mispärast?» — Niisuguse vestluse pealt tabab tüdrukuid

Arina Ivanovna ja uurib, mida nad nii ägedalt arutavad. Kuid preili ei usalda teda enam ega taha öelda; siis asub Arina Ivanovna Mängukannikest kiusama, teeb skandaali ja kannab sakstele ette, et Mängukannike hirmutab preilit ja paneb teda nutma. Saksad ilmuvadki ja alustavad juurdlust. Ka see stseen on väga iseloomustav ja näitab, kui osavõtlikud on tütre kasvatuse asjas lahked mõisasaksad, kellel muide ei puudu haritud seltskonna kombed. Ema küsib:

«Zinotška, mis siin oli? Millest sa Mängukannikesega kõnelesid? Tule lähemale ja ütle emale.»

«Kõnelesime sellest, et ühed inimesed nutavad ja teistel on lõbus...»

«Kuidas, kuidas, kallike?»

Proua oli väga imestunud, härra ajas silmad pärani; preilikene aga jälle:

«Et ühed inimesed naeravad ja teistel on pisarad silmis.»

Proua ja härra vahetasid pilke ja vaatasid mõlemad preili otsa.

«Noh, ütle, ema,» alustas preili, «ütle mulle, mispärast see maailmas nii on?»

Ta hüppab prouale sülle. Kallistab teda ja surub enda tema vastu, vaatab silmadesse ja ootab temalt ihaldatud vastust, proua aga ütleb:

«Targad lapsed, mu kullake, ei nuta kunagi.»

«Aga juhtub ju vahel, et on igav, ema, ka tarkadel on mõnikord millestki valus, just nagu igav...»

Ja mõisaproua: «Targad lapsed on ikka rõõmsad, mu sõbrake.»

«Ah, jumaluke, missugune sa oled, ema! Noh olgu siis, rumalad lapsed tunnevad igavust, nutavad, — kas sinul siis tõesti neist üldse kahju pole?»

«Rumalaid lapsi karistatakse, Zinotška,» kostab härra, käsi lõua ümber, «ja kohe muutuvad targemaks.»

«Jah, Zinotška on meil tarkpeake,» ütleb proua, «ta ei tunne meiega kunagi igavust, ta ei nuta kunagi. Ainult mingi külamehike käib vahel tema akna alla nutmas, Zinotška aga on tark.»

Nad tõusid üles ja läksid minema. Väljudes ütles proua Arina Ivanovnale:

«Te hirmutasite mu ära, Arina Ivanovna; mina mõtlesin, et on jumal teab mis, — aga niisugune tühine asi, et ei saa hästi arugi.»

Sellega see lugu lõppeski; preilike ainult ohkas raskesti ja ta silmad täitusid pisaratega...

Ja just niisugustes tingimustes piinleb elav hing, kes ihkab teadmisi, tõde, kes püüab endale lahendada elu mõistatust. Kui ta sirgus suuremaks, telliti talle ka guvernantesid: üks oli tasane, heasüdamlik, kuid oma

asjas pedantne ja oskamatu sakslanna; ta tegi kõik reeglite järgi ega tahtnud kuidagi rahuldada õpilase teadmishimu, kes armastas ette rutata ja kõrvale hüpata. Nad ei lähenenud teineteisele, ja nähes, et asi ei edene, palus sakslanna juba ise, et teda lastaks ära minna. Tema asemele saabus eputav prantslanna: hakkas nõnda lobisema ja jutustama, et võlus algul Zinotška sootuks ära ning pani end maksma kogu majas. Kuid ka prantslanna ei rahuldanud juurdlevat tütarlast: laps tahtis teada kõige juurt ja põhjusi, oli vaja iga asja tõeliselt analüüsida ja mõista, Matilda Jakovlevnal aga oli teadagi kõik kerge, armas, pealiskaudne ja tühine. Mõne aja pärast märkas seda ka preili ise, muutus prantslanna vastu jahedaks, lakkas koguni teda küsitlemast, ise aga vajus mõtetesse. Arina Ivanovna pani tema raskemeelsuse selle arvele, et mamsel olevat tütarlapse õpetamisega ära piinanud; kuid Zinotška vastas kurvalt: «Aga ma ei tea ju midagi, ma pole midagi õppinud, kuidas ta sai mind piinata?» Ja ta hakkas üha enam ja enam mõtteisse süvenema; kõik see lõppes sellega, et preilike läks viieteist-kümne-aastaselt peast segaseks. Kurb ja tasane oli tema nõdrameelsus, ta mõtles aina ja nuttis, eriti, kui nägi võõraid pisaraid. Mängukannike tahtis teda lohutada: «Ärge nüüd ometi nutke,» räägib ta, «kui hakkate kõikide pärast nutma, siis ei saa teist kuigi kauaks.» — «Mängukannike,» vastab nõdrameelne, «kas sa tead, kui valus on inimesel, kui ta nutab? Mina tean! Mina tean, kui valus tal on!» Ja selles nõdrameelsuses ta surigi peatselt.

Peatusime meelega selle tütarlapse mõnel iseloomu- ja arenemisjoonel, et selgemini osutada erinevusele mõtet ja tahet suunavates tingimustes haritud seltskonna juures ja lihtsail klassidel. Igaüks on sellega nõus, et meie parimalgi kasvatusel on väga vähe tõsidust, vähe toitu juurdlevale vaimule, samal ajal aga tarbetuid, mõistmatuid formaalsusi ja abstraktsusi paljugi rohkem kui vastuseid nendele elavatele küsimustele maailmast ja inimestest, mis üpris varakult lapse hinges üles kerkivad. Järelikult oleme kõik, kes me endid harituks loeme, enam või vähem kannatanud kõlbelise rikutuse ja vaimujõudude aeglase suretamise all, mida kirjeldatakse meile

[nii eredalt] stseenides Zinotška ja Arina Ivanovna ning [armsate] vanemate vahel. Lisame sellele veel, et niinimetatud haritud seltskonnas on väga paljude inimeste väline olukord täiesti sarnane Zinotška olukorraga: pole vajadust endal tööd teha, on võimalik käsutada teisi ja kasutada neid oma tujude täitmiseks [, on olemas ettekääne pidada ennast millekski kõrgemaks kui see inimmass, kes näib olevat loodud ainult meie teenimiseks]. See kõik demoraliseerib ja nõrgestab inimest ülimal määral, ja selles seisabki üldise loiduse, väikluse ning tühisuse põhjus, millele [nii palju ja nii ammust ajast] on kaevanud meie haritud seltskonna tõsised inimesed. Julgeme väljendada tõesõna: terved sugupõlved on [meil] elanud ja ära elanud, tegemata midagi asjalikku, näidates ainult, et nad on tõeliseks tööks kõlbmatud, ja seda just sellepärast, et nende arusaamistes ja kommetes on alati käärinud pärisorjuslike vaadete haputaigen, ning kogu nende elu on algusest peale kujunenud pärisorjusliku korra mõju all. [Rõhudes ja muljudes ühtesid väliselt, rikkus see samal ajal veelgi põhjalikumalt, seesmiselt ja oluliselt ka neid endid, kes tahtsid elada teiste rõhumisest. Ta nõrgestas, labastas, demoraliseeris ja nüristas nad vaimselt, ühtlasi aga tegi palju armetumaks, palju tühisemaks ning närusemaks need, keda teised oma omavolitsemisega ekspluateerisid ... On hea, et sellise ekspluateerimise võimalus on nüüd juba kadunud; muidu — jumal teab, kuhu see oleks ühe või teise poole lõpuks viinud ...].

Mängukannikese kurb lugu kestab ka pärast preili surma, kuid me ei jää enam selle juurde peatuma, — Mängukannike jäigi elu lõpuni saatuse ja oma heade mõisasakste mängukanniks. Ta tahtis üksvahe endale head, õnnelikku kodu soetada: talle hakkas meeldima Andrei, härraste tisler, ja Mängukannike oli temalegi meeltmööda. Aga nad tulid härrastelt pulmadeks luba küsima just ajal, kui härrased olid maha müünud oma viimse mõisa, sealhulgas ka Andrei koos Mängukannikesega. Nende ilmumine tuletas prouale ainult meelde, et tal on kahju Mängukannikesest lahkuda, ja ta hakkas paluma uut omanikku, et viimane loovutaks talle tütarlapse. See nõustus. Mängukannike jõudis vaevalt öelda,

et armastab Andreid, kuid proua kostis kaeblikult: «Ah, ah, Mängukannike! Kas sul pole häbi, ka sina pidid mind maha jätma? Ah, kas on võimalik! Oh jumal! Kõik jätavad meid maha!» Ja hakkas nutma. Ta talutati tõlda, pandi sinna istuma; ka Mängukannike lükati sisse, — ja tõld kihutas minema... Andrei nägi seda ainult eemalt, kahvatu nagu surnu. Tema uus mõisahärra oli väga järsk, hoopiski teistsugune kui endised. Kaks kuud hiljem sai Mängukannike teada, et nende külas on «juhtunud õnnetus... Kuus meest on saadetud asumisele... nende hulgas ka Andrei...» (Lk. 171.) Nõnda kadus tema viimane õnnelootus, lootus saada lõpuks ometi millekski rohkemaks kui «mängukannike».

«Mängukannikeses» näeme täiesti passiivset isikut: alatiselt nukker, kurb meelelaad — see ongi tema ainus protest oma õnnetu saatuse vastu. Ja pole ime: tuletagem meelde, et ta lahutati ära omastest, kisti vägivaldselt välja lihtsast rahvalikust elust ja heideti [sellesse vaiksesse hauda], kus teda hoitakse teiste lõbustamiseks, sunnitakse vägisi rõõmus olema ning hirmutatakse ja rõhutakse alalõpmata. Esimeste eluaastate, esimeste lapsepõlve-muljete lihtsuse ja värskuse arvele peab panema ka selle, et ta niisuguses olukorras ei muutunud samasuguseks [alatuks ja] lipitsevaks [orjameelseks ümmardajaks, tagarääkijaks ja] ässitajaks [nagu need «üllad» armuleivasööjad, kelle tüüpi me leiame Vassilissa Peregrinovna isikus Ostrovski «Kasvandikus»].

Kuid isegi vastu tahtmist alistuma sunnitud õnnetute alandlikkuses me näeme sageli palju enam otsustusvõimet ja energiat kui kärsituis otsinguis ja visklemistes, millega nii sageli täidavad meil kogu oma elu isegi väga tublid inimesed. Ülaltoodud paralleeli täiendamiseks osutame nüüd Marko Vovtšoki lühijutule «Saša».

Lugu on lihtne: Saša tooti külast proua toaneitsiks; proua vennapoeg võrgutas ta ära ja kiindus hiljem temasse nii, et tahtis teda naiseks kosida. Ta oli vaevalt jõudnud abiellumisest niitsatada, kui Sašal lõigati kohe patsid maha ning neiu pandi pimedasse kambrisse kinni... Poiss käis ringi, nuttis, mangus, oli nagu arust ära ja palus viimaks Saša vabaks, andnud enne vande, et ta enam ei püüa temaga abielluda. Ja kõik läks omasoodu

edasi, ainult Saša kibestus nõnda, et kõik muutus talle läilaks; ja ta palus härrastelt luba kloostrisse minna, kus ta ka peatselt suri. Mees aga «käib tänapäevani tema haual ja palvetab seal ikka veel». Naist võtta ta enam pole tahtnud; liigub ringi, selline kurb: «Ei,» räägib ta, «keegi ei tee mulle enam seda rõõmu nagu mu kadunud Saša! Jumal olgu kohtumõistjaks onukesele ja tädikesele! . . .»

Jutustuse kokkuvõttest on osalt kohe juba märgata, milline vahe on nende kahe inimese vahel. Aga toome siiski mõned erijooned, mis veelgi selgemini kirjeldavad mõlema iseloomu.

Saša andus noormehele täiesti ennastunustavalt; ta uppus temasse, koondas kõik oma tunded ja püüded armastusse tema vastu. Kui nende armastusest teada saadi ja neiut mõnitama hakati, ütles ta:

«Mis sellest, et inimesed naeravad, naergu pealegi! Ma armastan teda, olen t e m a o m a! Milleks peaksin üldse mõtlema endale? Mõelgu tema. Kui on talle meeltmööda, kui see teeb talle lõbu, et naerdakse, siis naerge; kui see aga näib talle solvav, — küllap siis teab isegi, mida teha. Mina aga kuulan tema sõna, tema käsku.»

See arutlus vastab ülimal määral Saša olukorrale ja näitab neiu väga tarka vaadet oma suhetele noorhärraga. Noormees, hakanud teda armastama ja kasutanud tema poolehoidu, muutus loomulikult tema eestkostjaks ja kaitsjaks, sidus enese temaga huviühtsuse tõttu, ja mees oleks esimesena pidanud seda mõistma, kui ta oleks arenenud tervena ja ausana. Saša pidas teda selliseks ja mõistis tema asemel seda, mille tasemeni mees polnud veel suutnud tõusta, hoolimata oma haridusest. Noormees oli hingepõhjas lahke ja aus inimene, kuigi ka kergemeelne; ta oli hakanud Sašat palavalt armastama ja tunnistas neiule ise:

«Ma kavatsesin ju sind petta, Saša, tahtsin petta ja seejärel maha jätta, — sa anna mulle andeks! Ei jätnud aga maha, — käis üle jõu, sest hakkasin sind kõvasti armastama.»

Ja ta ei jätnud neiut tõesti maha: armastas teda elu lõpuni ja ka pärast surma. Kuid tema kasvatus ja olukord olid sellised, et ei andnud talle mingit mahti süve-

neda oma kohustustesse ning tegutseda nõnda, nagu kirjutasid ette aususe nõuded ja isegi tema oma süda. Saša on alistuv oma saatusele; ja mida võiski ta oma seisukorras ette võtta? Ta pole siin midagi; tal pole jõudu ega tahet; t e m a — mees — peab kõike seda joonde ajama, ja kui tal oleks olnud Saša süda ning taibukus, siis poleks ta ettejuhtunud tühise takistuse ees mõtlema jäänud ega oleks hiljem hakanud onukese ja tädikese üle kurtma. Ent selles ep asi seisabki, et n i i s u g u n e taibukus, n i i s u g u n e iseloom ei ole tema olukorras asuvaile inimestele kättesaadav, Saša on orjastatud väliselt, kuid päästke ta sellest survest — ja ta on võimeline tõusma ükskõik kui kõrgele kõlbelisele ja vaimsele tasemele. Noormehel aga, keda ta armastab, puudub igasugune seesmine iseseisvus, tal pole iseendas mingit tuge ja kogu oma olemusega on ta nende veidrate pisiasjade ori, mida seltskonnas nii kõrgelt hinnatakse. Ta kaebab, et isa olevat teda lapsest saadik lolliks peksnud ja hirmutanud; kuid olgu isaga kuidas on, peaasi seisab ikkagi selles, et ta ei tahaks kaotada oma olukorra mõnesuguseid paremusi, mis on küll tühised, kuid on muutunud talle harjumuseks ja meelitavad tema edevust. Ta on niipalju haritud, et mõistab osalt nende tühisust, ent mõistab ainult teoreetiliselt, külma kaalutlusega, ilma et teeks seda südamest. Just sellepärast ei leiagi ta eneses jõudu võitluseks, kuid ei saa ka väärikalt ja kindlalt alistuda. Siin on näiteks tema jutuajamine Sašaga: «Ütle, Saša, ütle, mis teha?» küsib ta ahastuses. «Ma piinlen ja pea käib ringi... Oh, Saša, kui saaksin sind ometi endale naiseks võtta.» — «Võta,» ütleb Saša väga lihtsalt, mõistes, et siin pole midagi võimatut. — «Aga mis ütlevad inimesed?» vaidleb mees vastu. «Mõtle ometi, Saša, kuidas inimesed kallale tormavad: — onu, veel hullemini tema tige naine, kõik, kõik omaksed! Nad nokivad meid surnuks, Saša! Hea meelega sureksin praegu siinsamas.» Ja ta hakkas nutma. Saša aga lausub talle jällegi lihtsa vastuse: «Noh, s u r e m e, k u i t a h a d.» Ta on valmis kõigeks: tema meelest on nõnda, et kui ei saa armsamaga elada, siis pole ka surra raske... Aga mees nutab, nutab ja otsustab: «Ei,» räägib ta, «p a t t oleks surra oma käe läbi

[(nüüd tuli järsku peale vagatsemine!)]; parem abiellun sinuga, Saša, — t u l g u, m i s t u l e b.» Ja lisab mehiselt: «Mis mul neist on? Miks peaksin neid kartma?...» Ja tõepoolest pole tal nende käest isegi pärandust saada, kuid sellest hoolimata väljendab ta oma otsuse, nagu tuleks ta toime mingi vägiteoga, ja omistab sellele võrratult suurema tähtsuse kui Saša oma valmisolekule surra, mida neiu väljendas täiesti siiralt ja kindla otsusega seda ka tegelikult täita. Ja mis sellest noormehe kangelasmeelest välja tuli? Seda, et ta palub tädilt ja onult luba Sašaga abielluda, lisades, et «me kõik ju oleme võrdsed jumala ees, tädike», siis aga vaatab pisarais pealt, kuidas proua siinsamas, tema silmade all, tema armsamal patsid maha lõikab... Just siin mõistiski teda Saša, ja kui noormees hiljem tema kambrisse ilmub, siis «ei muutunud neiu teda nähes ei rõõmsaks ega kurvaks, tal oleks nagu ainult hakanud igavam». Mees otsustas kuidagi teistkordselt tädi juurde nõudmisega minna, ja läks suure õhinaga; Saša sõbratar tundis rõõmu ja kohkus, Saša aga räägib talle: «Ah, kallis, istu ja rahune: ei tule välku selgest taevast... Ta läks sakste juurde — ja on vahva seni, kuni on teel; kui aga näeb neid palest palge, laseb käed langeda, — läheb verest välja. Tunnen teda, usu mind.» Ja just nõnda oligi: meie kangelase vaprus lõppes sellega, et andis tädile lubaduse jätta mõte abiellumisest Sašaga... Selle eest lasti Saša vabaks; tema sõbratar hakkas jällegi lootust avaldama, et «vahest hiljem...» Kuid Saša oli oma olukorras nüüd juba lõplikult kohanenud ja seda igakülgselt mõistnud. Vaadake, mida ta vastab: «Ära looda ilmaaegu; ta on liialt arg. Ega iga armastust taheta inimestele näidata, mu kallis! Kui pole kirevalt ehtes, pole ilusasti riides, siis maetakse koju, kuhugi nurka, pingi alla: «Istu, mu arm, lohuta mind, inimeste hulka aga ära mine; inimesed mõistavad hukka ja häbistavad peremehe.»» Ja sõbratari vastuväite puhul, et «mees teda juba armastab», lisab ta: «Ah, ütlen sulle, iseennast armastab ju ikkagi rohkem.» Teine kord, kui sõbratar talle soovitab: «Sa ütle talle otsekohe, õpeta teda,» vastab Saša: «Kogu eluaja jooksul ei saa targaks teha, kullake. Seda kirjatarkust ei saa õpetada.» Ja seega

mõistnud, et tal pole midagi oodata ja loota, Saša tõepoolest ei oodanudki kaua — läks kloostrisse, ja sealgi ei elanud kaua: kadus see, mis teda oli elu külge köitnud, kadus ka tema elujõud... T o l l e l aga pole midagi viga, — elab ja käib üha kadunu hauda vaatamas... [Ja milleks ta õieti ennast sinna veab?...]

Samasugust nähtust, kuid pisut teistsuguse lahendusega mehe osas, näeme jutustuses «Nadjoža» *. Süvenedes sellesse juttu mõistame veel selgemini vahet, mis lahutab lihtinimese tundeid ja tegusid ebaloomuliku kasvatuse ja positsiooni läbi rikutud inimeste omist. Üldine lodevus, haiglane olek, sihikindla ja sügava kire puudumine iseloomustavad kui mitte kõiki meie «tsiviliseeritud» kaasvendi, siis nende suuremat osa. Sellepärast nad visklevadki kord siia, kord sinna, ilma et teaksid isegi, mida neil vaja on ja mida nad kahetsevad. Nad s o o v i v a d ** nõnda, et ei suuda selleta elada, kuid siiski ei tee vähematki oma soovide täitumiseks; nad kannatavad nii, et parem oleks surra, kuid elavad — pole viga, tekib ainult ette melanhoolne ilme. Hoopis teisiti on lihtinimesega: tema kas ignoreerib asja sootuks, ei osuta sellele tähelepanu ega räägigi üldse oma soovidest; või kui ta juba kiindub, kui teeb otsuse, siis kiindub ta ja teeb otsuse energiliselt, sihikindlalt, järeleandmatult. Tema kirg on sügav ja visa, takistused teda ei kohuta, kui neid on tarvis ületada kirglikult ihaldatu ja sügavalt kavatsetu saavutamiseks. Kui aga saavutamine on võimatu, siis ei pane lihtinimene käsi rüppe: ta muudab vähemalt kogu oma olukorra, kogu oma eluviisi: jookseb minema, palkab enda soldatiks, läheb kloostrisse; sageli ta lihtsalt, kõige loomulikumal viisil, ei ela üle eesmärgi saavutamise äpardumist, kui see eesmärk juba on kogu tema olemuse läbi immutanud ja talle elus hädatarvilikuks muutunud; kui aga tema füüsiline konstruktsioon on liiga tugev ja suudab kannatada rohkem kui läheb vaja, et närve ja fantaasiat äärmisel kombel ärritada, siis ta ei vigurda, vaid lõpetab vägivaldselt oma elu. Ja

---

* Rahvakeeles «Lootus»; samast tüvest nagu naise eesnimi Nadežda. — *Toim.*

** Toimetuse sõrendus. — *Toim.*

ka seegi on meile tunnistuseks, kuidas lihtsale, tervele inimesele, kes kord on tajunud oma isiksust [ja selle õigusi], muutub väljakannatamatuks selline viljatu, kasutu, automaatne [, põhimõttelage ja püüdlusteta] elu, selline mõttetu ja õiglusetu elu, nagu veedavad näiteks «Mängukannikese» härrased ja paljud teised sama liiki inimesed.

«Nadjožas» näeme neiut, kes hakkas armastama külapoissi ja ootab, et poiss teda kosib. Siin on sama olukord: tema üle naerdakse, teda näägutatakse peigmehe pärast, sest tüdrukud on talle kadedad: tema peigmees Ivan on kõigist külapoistest parem, — ja neiu talub kõike ning ootab, kuni poiss asja otsustab. Ivan aga sõitis teise külla, seal oli tal tekkinud sõber, vabrikutööline; ta joodeti purju, talle soovitati mõrsjaks tööline sugulane, ja mees pandigi viimasega paari. Ta pöördus tagasi kodukülla, toibus, mõistis, mis ta oli teinud, kuid oli juba hilja. Siitpeale algavad vaese Nadjoža kannatused, keda paljud pilkavad, kõige hullemini aga Ivani naine, häbitu ja käre naisterahvas. Nadjožal on raske: tema armastus on tugev — tal on talumatu oma armsamata elada; ta on iseloomult õrn, delikaatne, nagu öeldakse, nõnda et mõnitused ja pilked teda sügavasti solvavad ning rängalt kannatama sunnivad. Ka Ivanilgi pole kerge; ta armastab Nadjožat palavalt, aga tema südametunnistus pole puhas; ta tunneb, et on neiu ees süüdi, et on tema elu hävitanud. Mõlemad kannatavad, kuid kannatavad seesmiselt, keskendatult, vaikides: ei ole neiu kellelegi kaevanud ega mees kellelegi sõna lausunud, ja ka omavahel pole nad midagi rääkinud, on teineteist ainult eemalt näinud. Kord tahtis Ivan neiut kinni pidada ja talle oma südamevalu avaldada, kuid neiu jooksis tema eest minema; mees jälgis teda eemalt, ise kõhn ja kollane, kõigiti muutunud. Viimaks ei kannatanud ta enam välja, astus kord Nadjoža tädi taresse, puhkes Nadjoža ees kibedasti nutma, neiu aga suutis talle ainult öelda: «Unusta, et ma maailmas elan, ära mind vaeva, ära mind piina, mu ihaldatu! . . .» Siis tungis järsku majja Ivani naine, kes oli meest jälginud; algas äge sõnavahetus; Nadjoža tormas majast välja . . . Õhtu oli külm, vihmane; neiu seisatas meeltesegaduses,

surudes end põimitud tara vastu, kuni tädi tülitsejad minema saatis ja ta üles leidis. Sellest õhtust oli küllalt, et teda lõplikult hävitada. Ta heitis samal õhtul voodisse ega tõusnud enam. Ivan käis samal ajal ringi nagu hullumeelne; Nadjoža surma eel, kui neiu lamas juba meelemärkusetult, jooksis Ivan tema juurde, vaatas teda, nuttis, ja heitis hiljem ka ise haigevoodisse. «Neljapäeval maeti Nadjoža, järgmise nädala kolmapäeval aga viidi surnuaeda ka Ivan.»

Seda Marko Vovtšoki jutustust võib ennem kahtlustada idealiseerimises kui mõnda muud: me oleme nii harjunud vaatama talupojale kui jämedakoelisele olevusele, kellele armastuse, õrnuse, tundlikkuse p e e n e d tajumused olevat kättesaamatud. Kuid vaevalt tohime oma tähelepanekuid ses asjas täiesti usaldada; lihtinimese tunded on üldiselt sõnaahtrad, meie aga oleme kõneosavusega nii ära harjunud, et võime kergesti tähele panemata jätta kõige intensiivsema tunde, kui seda ei ehi retoorika. Pealegi püüab lihtinimene meie ees varjata ka seda vähest, mida ta oleks võinud välja öelda oma kaasvenna ees. Otsustada talupoegade õrnade tunnete üle nende käitumise põhjal meie ees — oleks niisama vähe põhjendatud nagu otsustada sõjameeste tasasuse ja kaastundlikkuse üle nende tegude põhjal lahingus. Peame kahjuks õigeks tunnistama selle tähelepaneku, mis on muide juba ammugi muutunud üldtuntud asjaks, et [munder ja] saterkuub ei sisenda talupoegadesse erilist usaldust.

Kuid niipalju kui võib otsustada mõnede erijuhtude ja eitavate tunnuste põhjal, oleme valmis kinnitama, et sedalaadi õrnu, delikaatseid iseloome on olemas ka lihtsas klassis, vähemalt samal määral nagu teisteski seisustes. Peab tähendama, et niisuguseid natuure esineb üldse harvem, kui meile näib. Kütkestume sageli mõne preili õrnast veetlevusest, kes nutab koerakese surma pärast või satub vaimustusse mingi Pavlovski Straussi taolise kunstniku kunstist. Kuid hinge tõeline õrnus ja delikaatsus ei seisa ju selles. Seda ei ole vaja otsida asjatuis kahetsustes ja vaimustusavaldustes, vaid hinge tegelikus erksuses teiste kannatuste ja rõõmude vastu. Enne kui mõistus jõuab määrata käitumist, mis on teatud

olukorras nõutav, püüab delikaatne inimene südame esimese sisenduse põhjal juba korraldada oma tegevust nõnda, et see tooks teistele võimalikult rohkem kasu ja rõõmu, või vähemalt ei tekitaks kellelegi ebameeldivusi. Delikaatse iseloomu olemus seisab selles, et tal on tuhat korda kergem endal kannatada mõnd ebamugavust, koguni õnnetustki, kui panna seda kannatama teisi. Kui ta kaotab ära teile kuuluva asja, müüb ta oma viimase, jääb ise krossita, kuid püüab teid maksku mis maksab kaotuse eest hüvitada. Kui ta laenas teile raha ja näeb, et te kannatate puudust, siis nõustub ta ise puudust kannatama, kuid ei nõua tagasi oma laenu. On ta ise laenanud, siis ei rahune ta enne, kui on teile võla tasunud. Tema peamine mõte, peamine mure on mitte kellelegi takistuseks olla, mitte kellelegi koormaks muutuda. Ja tõepoolest võib juhtuda, et selline inimene ei tee teile erilist lõbu (ja koguni kindlasti ei tee, kui te teda selleks ise ei erguta), kuid selle eest ei tee ta teile ka pahandusi. Ta vaatab pidevalt ja erksalt, kas ta ei ole teid seganud, kas teil ei ole temaga igav, kas tema juuresolek või käitumine teiega ei tekita teis piinlikku tunnet jne. Oma normaalsel kujul, s. o. seoses energilise iseloomuga ja isikliku väärikustunde õige arenemisega on sedalaadi delikaatsus inimese suurimaid voorusi. Siis liituvad selles ka ausus, õiglus ja aktiivne osavõtlikkus ligimese saatusest... Kuid valesti suunatud kasvatuse [ja üldse väära ühiskondliku korra] tõttu areneb õrnade iseloomude sünnipärane delikaatsus enamasti väära teed. On teada, et meil valitseb kasvatuses [pimeda] autoriteedi printsiip, mis on võimeline hävitama kõige energilisemate ja uhkemate loomuste aktiivset jõudu. Kui aga need loomused on veel võitlusvõimelised ja sageli raputavad end vabaks nende peale pandud kõlbelisest survest, siis painduvad õrnad ja peened loomused alati selle surve all ja on väga harva võimelised püsti tõusma. Harilikult on nad sündinud väga andekana; erk vastuvõtlikkus rikastab neid üsna varakult juba hulga mitmesuguste tähelepanekutega, kergendab neile seega mõistuse ja fantaasia laialdast arenemist ning annab toitu südame püüdlustele. Kuid miski pole kergem, kui selliseid iseloome lolliks pekst a;

neile on etteheide hullem kui mõnele teisele kõige rangem karistus; pilge on raskem kui teisele sõim; äpardunud ja rangelt hukka mõistetud katse sunnib neid norgu vajuma ja käed rüppe laskma. Neile võib lapsest saadik pähe tuupida, et nad on rumalad, ja nad ei hakka teiste juuresolekul mõtteid avaldama. Ja mitte et nad oleksid hakanud oma rumalusse uskuma, ei: hingepõhjas on nad veendunud, et nad on paljudestki, võib-olla kõigist ümberolijaist, targemad, kuid loomupärane delikaatsus ei luba neid avaldada teiste kuuldes oma arvamusi, mis võiksid tunduda ja tunduvadki rumalatena. «Mis isu on inimestel kuulata seda, mis näib neile rumal,» mõtlevad nad ja hoiavad oma mõtted endale. Hiljem, siirdunud praktilisele tegevusele, tahes-tahtmata ennast näidanud, sattunud teise ringi, milles nad enam ei märka halvustamist, vaid näevad lugupidamist enda vastu, ei suuda nad ikkagi varajasemate muljete mõjust vabaneda ja jäävad palju sõnaahtramaks, tagasihoidlikumaks ja kannatlikumaks kui peaksid olema. Mõistus sunnib neid teadma, mida nad väärt on, kuid see suudab harva võita nende sissejuurdunud umbusku endi vastu, mis paljudel juhtudel muutub puhtakujuliseks arguseks. Neil puudub ettevõtlikkus, sest et nad pidevalt kardavad võtta käsile midagi seesugust, mis ületab nende võime; nad tõmbuvad kõrvale igasuguse ettevõtte juhtimisest, kartes, et takistavad oma mõjuga teisi; nad ei taha isegi õiglaselt hinnata oma tegevuse tagajärgi, kartes end asetada liiga kõrgele ja varjata kellegi võõra teene. Nõnda on nad alatises võitluses ja vastuolus omaenda mõistusega, pole kunagi enesega rahul, kannatavad alatiselt enese hukkamõistmise all ja keelduvad pahatihti täitmast osa, milles nad oleksid võinud olla kasulikumad kui iga teine. Neis peab juba liiga tugevasti õhutama kirge millegi vastu, et neid provotseerida energilisele, riskitud tegevusele, milles ei pea teistele pakkuma ainult meeldumusi, vaid ka ebameeldivusi, ja tuleb paljudele asjadele risti vastu minna. Ometi peab lisama, et sedalaadi inimestel omandab isegi kirg harilikult mingi pelglikkuse varjundi: olles kaugel tormakusest omab kirg neil kroonilist, pikaajalist, kuid tasast, tagasihoidlikku iseloomu. Asjale on see vahel isegi

kasuks, kuid sellestki on neil vähe rõõmu: nad kardavad alatasa kompromiteerida nii ennast kui ka oma üritust ning muutuda naeruväärseks; nad kahetsevad, et neil pole küllalt energiat, on meeleheitel oma apaatsuse pärast jne. Rahulik kaalutlemine tõestab neile, et neil on kah energiat, et jätkub kirglikkustki, ja et apaatia on neist kaugel; ent rahulikul mõistusel on neisse vähem mõju, kui nad ise arvavad. Umbusk enda vastu, mis on tunginud nende olemusse, sunnib neid umbusule ka mõistuse vastu, kuna erk, haiglane tundlikkus võtab neis võimuse.

Seega võivad ebasoodsad tingimused hinge loomupärast õrnust ja delikaatsust väga õnnetult suunata; nad võivad hingelt võtta kogu tema energia ja viia ahastuseni enda pärast. Siirdume siis nüüd talupoja-maailma: kes ei nõustuks, et seal võivad tingimused, mis ergutavad õrna, lahke loomuse õiget ja täielikku arenemist, esineda parimal juhul haruldase erandina! Vastupidi, kogu elu-olu kaldub seal sinnapoole, et tugev loomus muutuks jõhkraks ja kaledaks, kuna nõrk, õrn kohkub, tõmbub endasse ja kaob alistuvas meeleheites. Nõnda sagedasti juhtubki, ja meile tundub, et just siin võib leida seletust kahele vastandlikule arvamusele vene rahvast: ühele, et ta olevat metsloom, ja teisele, et ta olevat vaikiv lojus. Nii ühele kui ka teisele tüübile võib läheneda mitte ainult vene külamees, vaid iga inimene, olgu ta mistahes seisusest või rahvusest. Me pole veel inimühiskondades saavutanud nende tundmuste täielikku harmooniat, mida psühholoogias nimetatakse sümpaatilisteks ja egoistlikeks, s. o. eneseohverdamise ja eneseealalhoiu täielikku ja lahutamatut ühtesulamist. Seetõttu leidub igal pool kahte liiki iseloome: ühtedel on ülekaalus egoism, mis püüab teistele peale sundida oma mõju, teistel on ülekaalus andumus, mis ergutab oma huvidest loobuma teiste kasuks. Õnnetu arenemise tõttu muutuvad esimest liiki loomused vaenulikeks kõige vastu, m i s e i o l e n e n d e o m a, unustavad kõik õigused ja on valmis igasugusteks vägivallategudeks; teist liiki loomused aga kaotavad igasuguse lugupidamise oma inimväärikuse vastu ja lubavad teistel ennast tõugata [, muutudes tõepoolest taltsakstehtud koodulooma sarnasteks]...

Peab kahjuks tunnistama, et mõlemad äärmused avalduvad meie talupojaseisuses võrratult suurema eredusega kui teistes ühiskonnaklassides. Kas on see aga muutunud lihtinimese iseloomuks? Kas tõesti võib uskuda, et [orjuse maitsmine,] harjumus kedagi tassida oma turjal ja tagaaetud olla on muutunud talumehe teiseks loomuseks? Ja kas, teiselt poolt, on tõesti põhjust tõsiselt karta, et [need] talumehed [, kes ihaldavad vabadust, seda viimast tingimata kasutavad loomalikult,] hakkavad märatsema, niipea kui on jäetud omaenda hoolde? Meie seda ei arva, ja just sellepärast, et näeme oma rahvamassides, hoolimata talupoegade arenemise kõigist kängumistest, palju seesugust, mida me oleme nimetanud «delikaatsuseks». [Me näeme, et see sõna, rakendatuna talurahvale, tundub paljudele väga veidrana, kuid me ei suuda leida paremat väljendust. Alandlikkus, alistuvus, eneseohverdamine ja muud omadused, mida professor Ševõrjov [98], Terti Filippov ja teised sama sorti slavofiilid ülistavad meie rahva päraldisena, on selle toreda omaduse — delikaatsuse — armetu ja inetu moonutamine. Kuid see moonutamine, vägivaldselt läbiviiduna, püsibki igasuguste pidevalt-tehtavate kunstlikkude kombinatsioonide najal. Niipea aga, kui elu omandab oma loomuliku käigu, võtavad ka inimese seesmised omadused varsti oma õige suuna.] Inimene ei hakka demonstreerima metsikusi, kui teda selleks ei sunnita, see on juba igaühele arusaadav: praegusel ajal ei usuta enam sedagi, nagu püüaks uss ilma ühegi põhjuseta maksku mis maksab inimest nõelata, lihtsalt vihast inimsoo vastu; seda vähem usutakse niisuguste müütiliselt-ussisarnaste iseloomude olemasolusse inimeste hulgas. [Just samuti ei saa uskuda ka niisuguste lammaste olemasolusse, kes peaksid endile auks lõvi lõugade vahele sattuda, või inimeste eksistentsi, kellel loomu poolest oleks kalduvus sinna, et neid veetaks ninapidi või et neile sülitataks näkku. Kui me näeme, et paljud inimesed lubavad teha enda kallal sääraseid eksperimente, siis uskuge, et see ei toimu teisiti kui ainult hädasunnil. Sellest küljest pole järelikult midagi karta: moonutatud, hävitatud ja lihtinimesele kahjulikuks muudetud «delikaatsus» võtab esimesel võimalusel oma loomuliku suuna.]

Ent ka praeguses talurahva olustiku ja mõtte [moonutatud] olekus me näeme selle delikaatsuse elava, hea suuna jälgi. Siia hulka me arvame kõigepealt teadvuse, millest me rääkisime ülal ja mis on lihtinimeste juures võrratult rohkem arenenud kui teiste seisuste juures [, kellel on oma kindel sissetulek], — teadvuse, et peab elama oma tööst ja mitte parasiteerima. On teada, et «külakurnajat» peetakse kogu Venemaal üheks kõige häbiväärsemaks nimetuseks, ja ometi austatakse selle nimega mitte ainult külavanemat, semstvovolinikku ja külakubjast, vaid ka iga kogukonna arvel rasva läinud külameest. Talupojaseisuses ei saa peaaegu ette kujutadagi seda inimeste liiki, kuhu kuulub suurtes linnades selline hulk keni haritud noori ja vanu härrasid, kes elavad ilma mingi kindla sissetulekuta palju aastaid õige priskesti teiste taskuil ja igaveste, samuti kindlaksmääramatute võlgadega. Talupoegade hulgas valitseb harilikult väga õige ja tark vaade inimestele, kes on välja läinud nende endi keskkonnast ja on endale igasuguste tumedate võtetega suure varanduse soetanud. Meil endil on tulnud rääkida külameestega, kes mäletasid mõne lihtrahva hulgast pärit tuntud kaukamehe karjääri: me mitte ainult ei märganud siin kummardamist rikkuse ees, mis on meie haritud ja «õpetatud» inimeste keskel nii tavaline, vaid kuulsime isegi väga karmi otsust kõne all olevate miljonäride ebatavalise rikastumise abinõudest. Talupoja sõnadest võis järeldada, et ta neid abinõusid väga hästi mõistab, kuid neid oma hingepõhjas põlgab ega söandaks neid kasutada, kui tal avanekski selleks võimalus. Räägitakse, et meie külamehed olevat salakavalad ja tüssavat teid igal parajal juhul kõige alatumal kombel, et aga veel mõne lisakopika välja pinnida. Jah, juhtub ka seda, kuigi mitte nõnda sageli kui räägitakse, ja pealegi rohkem linnades ja teeäärsetes kohtades või kaubakülades [, kus on palju võimalusi laenata kõrgemate seltskonnakihtide moraali]. Kuid peab tähendama, et esiteks sunnib puudus tegema nii mõndagi; ja teiseks lubavad talupojad endile petmist ja tüssamist enamjaolt teiste ühiskonnaklasside kulul, kelle vastu nad mitte ainult ei tunne mingit sugulust ja solidaarsust, vaid koguni vastupidi — peavad õigustatuks umbusku ja vae-

nulikkust. Oma kaasvenna vastu, oma kogukonnas on nad üldiste arvamuste põhjal harilikult väga ausad. Ja siin pole midagi imestada: ühelt poolt — vajadust oma olemasolu kindlustamiseks tööd teha mõistavad lihtinimesed palju paremini ja rakendavad kergemalt kui kõrgemad seltskonnaklassid, mille liikmeid varustatakse küllaldase aineliste mugavuste tagavaraga veel enne nende sündi; sellest me rääkisime palju jutustuse «Maša» analüüsimisel. Teiselt poolt on lugupidamine teiste isiksusest ja õigustest, ja seetõttu ka tähelepanelikkus üldise arvamuse vastu lihtinimestel samuti palju tugevamalt arenenud [kui neil, keda saatus on laiskuse ja kapriiside mõttes palju soodsamasse olukorda asetanud]. Kuidas ülemat liiki inimestel areneb hoolimatus teiste õiguste vastu ja kuidas igasuguse seaduse asemele astub labane, egoistlik meelevaldsus, seda me nägime «Mängukannikese» poolt kirjeldatud preilikese kasvatuses. Milleks neil muutub avalik arvamine, seda näitab meile noorhärra, kes keeldub Sašaga abiellumast kartusel, et «mida öeldakse? . . .» Selle kartuse alust võib muidugi tuletada heast allikast — lugupidamisest avaliku arvamuse vastu; sellesama printsiibi olemasolu me näeme näiteks ka Nadjožas. Kuid vaadeldes nii üht kui ka teist juhtu lähemalt leiame nende vahel suure vahe. Ütleme siinkohal mõne sõna [sellest vahest], et veelgi täiendada meie poolt varem tõmmatud paralleeli lihtsate inimeste ja «haritud» inimeste vahel meie ühiskonnas.

Nagu teada, pole meie [haritud] seltskonnal teist omasarnast ükskõiksuse poolest, millega ta vaatab ühiskondlikule moraalile. Meil võetakse [heas] seltskonnas vastu teadupärast kõlvatuid, süüteo pealt tabatud, süüdimõistetud inimesi, nagu poleks nendega sündimisest saadik midagi juhtunud. Ilmudes oma aususe poolest tuntud inimese majja ei või teie seetõttu kunagi kindel olla, et ei kohta tema juures väga ja vägagi musti tüüpe. Teistes maades, kes ehk ei omagi erilist kodaniku kangelasmeelsuse kuulsust, on olnud juhtumeid, kus näiteks riigivarguselt tabatud inimesed järsku pidid märkama, et keegi ei taha nende seltsis lõunat süüa, teised jällegi on paljast kahtlustamisest seesuguses süüteos sattunud nii suurde ärevusse, et on endalt elu võtnud. Meil pole nii

järsu abinõu järele vajadust [ja on võimatu oodata sääraseid meeleavaldusi]: avalik arvamus ei lähe keelepeksust kaugemale. Puhuge ükskõik millisel rahvarohkel ballil või [suurilma] suareel, pidusöögil või mistahes koosolekul juttu esimese ettesattuva lobasuuga teistest isandatest, ja ta pajatab teile peaaegu poolte kohalviibijate kohta issand jumal kui palju räpaseid lugusid [, jälke anekdoote] ja jõledaid stseene! ... Üks on teinud karjääri tagarääkimisega [ja salakuulamisega], teine on pistnud käpa kroonu laekasse, kolmas seisab kellegi vanamoori ülalpidamisel, kelle kaasabil ta teinudki oma karjääri; see tegeles salakaubaveoga [, teine kupeldamisega], kolmas türanniseerib talupoegi, neljas on paadunud altkäemaksuvõtja, viies valemängija ... Võib olla, et lobasuu teile nii mõndagi lilaldab ja juurde luiskab, kuid on märkimisväärne, et kogu kohalviibiv seltskond on korduvalt kuulanud niisuguseid lobasuid, teab kõike, mida igast kohalolijast räägitakse, aga ei tunne vähimatki muret kuulduste tõelisuse või valelikkuse pärast. «Räägitakse, et ta olevat kõik selle kokku varastanud, mis tal praegu olemas on; ja küllap see nõnda ongi, — kust mujalt ta muidu võttis oma rikkuse? Muide, on see siis meie asi? Pidusöögid on tal oivalised, tema juures käib vürst see ja see ning kindral see ja see, ka teenistusredelil läheb ta hästi edasi; järelikult ei ole ka meil põhjust tema vastu ülbed olla [ja tutvust temaga halvaks pidada].» Nõnda arutletakse meil üsna sageli ja surutakse lurjuste kätt, keda ollakse südamepõhjas valmis põlgama [, ent ei juleta]. Me ei taha siinkohal laskuda [meie haritud] seltskonna sellise hoiaku põhjuste analüüsimisele, varudes selle läbivaatamise teiseks juhuks. Siin aga märgime ainult fakti, et kui meil ongi olemas ühiskondlik kohtumõistmine inimese kõlbelise väärtuse üle, siis ainuüksi keelepeksu ja juttude näol, millel pole mingit praktilist tähendust; avaliku arvamuse kogu rangus aga on suunatud tunnustatud vormidele ja viisakuskommetele. Nende ignoreerimist karistatakse halastamatult; «ebaviisakate» inimestega tutvust ei tehta; inimesi, kes ei oska end ülal pidada, korralikku seltskonda ei lasta, olgu siis, et nad on väga rikkad ... Niiviisi täidab kogu meie elu hoolitsemine igasuguste pisiasjade eest,

määrab kogu meie tegevuse, alates kaelasideme sidumisest ja lõunatunni valikust, pehmete sõnade valimisest jutuajamisel ja osavast kummardusest — kuni oma tegevusala, sõpruse ja armastusobjekti valikuni, eneses ühtede või teiste maitsete või kalduvuste arendamiseni. Üldist tähelepanu ei ärata asja olemus, vaid üksnes tunnustatud ja kokkulepitud vorm. Millest aga on tingitud tunnustatud vorm, mille põhjal hinnatakse selle väärtust? [Selle põhjal, kuivõrd selles väljendub härraslikkus selle sõna halvas tähenduses, s. o. omavoli ja parasiteerimine.] On ebaviisakas olla näitleja — mitte sellepärast, et see oleks tühine ajaviide, vaid sellepärast, et näitleja, kas teate, on palgaline, kes raha eest publiku ees viigurit teeb, s. o. ta on inimene, kes ikkagi mingisuguse tööga endale leiba teenib. See juba ei sobi: korralik inimene ei peaks oma olemasolu kindlustamiseks vajama tööd: ta peaks olema siidkäsi [ja logard], töö aga on plebeilik asi... [Armees teenida pole nii meelitav kui kaardiväes. Mispärast? Mitte sellepärast, nagu avaneks kaardiväes rohkem võimalusi teenistusalast kasu tuua, vaid esijoones sellepärast, et seal on munder parem ja et kaardiväe mehitamine ning ülalpidamiskulud, olles hulga kallimad, reedavad juba esimesest pilgust meest, kes on võimeline raiskama palju raha. On ebaviisakas teenijaga naljatada, mitte kartusest oma naljaga ehk solvata inimest, kes oma seisundi tõttu ei saa teile naljaga vastata, vaid vastupidi — kartusest, et teener meie naljadele ehk mõtleks ka ise naljaga vastata ja meie vastu familiaarseks muutuks...] Ei tohi abielluda lihtsa neiuga — mitte sellepärast, et ta ei suuda rahuldada haritud inimese püüdlusi ega mõista tema huvisid, vaid lihtsalt sellepärast, et ta ei tunne meie võtteid ega maneere ja kompromiteeriks meid oma jutuga. See ongi, millele redutseerub noorhärra kogu kartus, kes ei julge Sašaga abielluda, kuigi ta teda armastab, temas täielikku rahuldust leiab, ega saa jätta märkamata, et neiu on puhtam ja targem temast endast ning kõigist tema omastest ja tuttavaist, kelle arvamusi ta kardab...

Lihtrahva elus on avaliku kohtumõistmise hirmul teistsugune iseloom. Tõsi küll, ka seal on olemas oma kombed, mida kõik on kohustatud silmas pidama; kuid ka

nende täitmata jätmine ei kihuta kogu seltskonda üles süüdlase vastu. Noor poiss tohib näiteks ajada endal habet, puudustkannatav kehvik tohib pühapäeval kiriku asemel oma põllulapile tööle minna, see ei tekita oma küla inimeste poolt tagakiusamist. See-eest on tõelised kõlbelised patud väga range kohtu all, ja kui avalikul arvamusel sageli pole just tõsiseid praktilisi tagajärgi, siis tuleb see täielikust võimaluse puudumisest üldist soovi teostada. Sissesõidul külla kohtab teie postipoiss mehikest, keda ta ei jäta sõimuta ja kellele ta tagantjärelegi veel saadab mõne kurja sõna, nimetades teda muuseas Vanka-vargaks. Te küsite, mis see tähendab, ja postipoiss selgitab teile Vanka seiklusi, milledest nähtub, et ta tõesti on suur ja tuntud varas. «Mispärast te siis teda endi juures peate ja lubate tal vabalt ringi luusida?» — «Aga mida me siis peaksime temaga tegema?» vaidleb talupoeg vastu. «Tahtsime teda soldatiks anda, — räägivad, et ei kõlba, ei võetud vastu... Kolgiti mitu korda läbi, — midagi ei aita... Mida sa ikka teed? Ega me ometi hakka temaga kohut käima.» — «Ja miks siis mitte kohutki käia?» — «Äh!» hüüab postipoiss südametäiega vastuse asemel ja lööb ainult käega, tahtmata sõnu raisata. [Tema hüüatuse ja käeliigutuse põhjal te mõistate tema seisukorda ja saate aru, kui palju on tal vaja kõlbelist puhtust ja kindlat meelt, et mitte lõplikult demoraliseeruda igasuguste temal lasuvate asjaolude survel.] Mis ime, et ka talurahva olustikus on avalik arvamus tihtipeale absurdne, vahel ebaaus oma ebaotsekohesuse tõttu, vahel aga arguse tõttu sootuks peitu pugenud. Me ei mõtlegi kõigele sellele vastu vaielda; oleme koguni valmis lisama, et kõigil juhtudel, kui on tarvis koguda hääli ja nende põhjal selgitada üldist arvamust, leidub talupojaseisuses — tema harjumatuse tõttu oma asju omaenda soovi järgi ajada — palju rohkem korralagedust kui kuskil mujal. Kuid me kinnitame üht, et seal on inimese väärilikkuse vastu rohkem tähelepanelikkust ja vähem ükskõiksust selle vastu, missugune on minu naaber ja missugusena tundun mina oma naabrile. Hoolitsemine h e a k u u l s u s e eest esineb seal sagedamini kui teistel seisustel, ja normaalsemal kujul. [On teada, et loomulik vajadus pälvida inimeste poolehoidu

muutub sageli haiglaseks reputatsiooni otsimiseks, mille nimel pahatihti tehaksegi igasuguseid jõledusi. Kuid seda leidub just «haritud» seltskonna inimeste juures, kes, rikastudes igasuguste teadmistega, avastavad endi jaoks hulga eesmärke ja teid, ilma et neil oleks küllalt jõudu nende eesmärkide saavutamiseks, — ja ka tee mahakäimisel osutuvad nad sageli väga laisaks... Nähes, et just olulist nad saavutada ei jõua, hakkavad nad taga ajama näilikkust: «Olgu peale, et ma pole rikas, kui aga teised hakkavad rääkima, et olen, — see on ikkagi meeldivam.» Seesugust reputatsiooniotsimist nimetatakse tavalises keeles lihtsalt tüssamiseks ja puru silma puistamiseks; sellega ei tohi kuidagi vahetada püüdu hea kuulsuse poole. See viimane järeldub otseselt heatahtlikkusest inimeste vastu ja lugupidamisest nende isiksusest. Oma äärmuslikus arengus muutub see jällegi liigseks teenerlikkuseks, pelglikkuseks, kartuseks omada oma arvamust, ja ka seda me näeme õige sageli oma talupoegadel, keda üldse kõik elutingimused otse kättpidi talutavad slavofiilide kurikuulsa v a g a t a r k u s e juurde. Ent oma alustega ja põhiomadustega] on see rahva tundlikkus avaliku arvamuse [, hea kuulsuse] vastu igal juhul üheks tõenduseks, et ta on võimeline arendama kõrgeid [kodaniku-] voorusi [eluliste ja õiglaste printsiipide alusel].

Me kaldusime kõrvale jutustusest «Nadjoža» sel puhul, et hakkasime rääkima delikaatsusest, teise isiksuse lugupidamisest ning heast kuulsusest kui selle väljendusest, kas meie ligimesed on meiega rahul või mitte. Ent me tuleme jällegi tagasi just selle jutustuse juurde ja tahame selles näidata vahet lihtsa ja niinimetatud tsiviliseeritud seltskonna vaadetes sellele, mis on häbiväärne ja mis seda pole. Nadjoža kannatab sõbrataride nöögete ja naeru pärast. Ta peab end häbistatuks; kuid nagu jutust näha, ei ole Ivan teda ahvatlenud, ei ole teinud seda, mida meie igapäevases keeles nimetatakse tüdruku «häbistamiseks». Kannatab ka Ivan, ja kõik selle jutustuse tegelased peavad teda suureks süüdlaseks, kuigi ta ei kuritarvitanud neiu armastust. Miks nad siis mõlemad kannatavad ja meelt heidavad? Millest nad tunnevad häbi ja valu? Meie tavaliste arusaamiste järgi pole Ivanil neiu vastu mingeid kohustusi, neiu ei häbistanud

ennast miskipoolest tema ega ka inimeste ees, sest ta ei lubanud mehele midagi teha ebasündsat enda suhtes... Jah, kuid lihtinimeste arusaamised on teistsugused. Me teame, et füüsilise puhtuse pärast nad isegi pole eriliselt mures, ja seepärast me räägime, et külakombed olevat väga liiderlikud. Olgu pealegi, vaadake sellele kuidas soovite, kuid nõustuge, et Nadjoža ja Ivani meeleheites on asja kõlbelist külge mõistetud palju kõrgemalt ja puhtamalt kui meie igapäevastes arvamustes ja kommetes. Nadjoža teab, et kuigi ta on hoidnud alal oma füüsilise neitsilikkuse, on ta siiski teotatud oma kõige pühamates, kõige südamelähedasemates tunnetes; ka Ivanil on teada, et ta on rikkunud neiu sisemaailma, on mürgitanud tema hingerahu ja reostanud tema pühaduse juba sellega, et juhtis neiu saladusele kõrvaliste inimeste riivatu ja pilkava tähelepanu. Meenutagem ometi ja võrrelgem selle tundepeenuse ja humaansusega mingi Andrei Kolossovi jämedust, keda tema humaansed sõbrad peavad veel parimaks paljude seast!... Ja tõepoolest, ta ongi teistest parem: teevad ju teised enamasti nõnda, nagu «Liigses inimeses» kirjeldatud vürst N...

Kuid miks tunneb siis Nadjoža oma tunde pärast häbi, kui see on nii puhas? Kuid häbi ta ju õieti ei tunnegi, tal on lihtsalt millegipärast piinlik. Ta elaks nagu mõjutatuna mõttest, et temale on vihased kõik sõbratarid, kuna Ivan oli teda eelistanud, mõtlevad, nagu oleks ta Ivani ära meelitanud, ja pilkavad nüüd teda äpardumise pärast... Tema peene ja õrna hingelise koe haiglane arenemine muudab teda liiga araks ja kahtlustavaks: ta peab end ise ühiskonna poolt hüljatuks. Pealegi kannatab tal tõesti väärikustunne: ta sattus järsku inimese seisukorda, kellele anti seltskonna poolt mitte millegi eest kõrvakiil. Muidugi, kui kaaluda asja külmavereliselt, siis on see iseendast tühine asi: inimese kõlbelise väärtuse arutamisel peab vaatama seda, kas ta on kõrvakiilu ära teeninud; see aga, kas ta tegelikult on vastu kõrvu saanud või mitte, see on juba teine küsimus, jõu, ja mitte õiguse küsimus. Kuid me küsime: kui palju leidub haritud seltskonnas inimesi, kes suudaksid tõusta kõrvakiilu faktist kõrgemale ja mitte piinlikkust tunda, — mitte ainult, kui nad ise juhtuvad teenimatult saama kõrva-

kiilu, vaid ka siis, kui juhtuvad kas või ainult olema niisuguse juhtumi tunnistajaiks? . . .

Vaevalt võib ükski seisus kogu oma koosseisus avaliku arvamuse tasakaalukuse ja põhjalikkusega kiidelda. Sellega ei või kiidelda ka lihtsad inimesed: kirjeldades meile sõbrataride suhtumist neiusse, näitab meile sama jutustus «Nadjoža» nende arvamuste kogu jõhkrust ja ekslikkust. See asjaolu ei jäänud meie eest varju, ja me ei kavatse seda õigustada, kuigi peame möönma, et sedalaadi valed ja võhiklikud arusaamised on palju enam vabandatavad talupoegadele kui ühiskonna teistele, kõrgematele klassidele, kellel on pretensioone haridusele. Me rääkisime juba sellest, kui paljude takistuste vastu satub talupoeg oma arenemises ja kui palju ta vajab selleks seesmist jõudu, et hoiduda oma terve mõistuse ja puhta südametunnistuse täielikust lämmatamisest. Ja hoolimata sellisest olukorrast näeme siin ikkagi veel iseloome, kelles elavad inimlikud instinktid — olgugi nõrgad ja ebaühtlased — leegitsevad kustumatult, nõnda et nende solvamine ja rahuldamata jätmine toob kaasa organismi enese surma. Niisugused isikud nagu Nadjoža, kes esimesel pilgul tunduvad erandlikkudena, ei osutu asjaolude ning iseloomu tähelepanelikul vaatlusel talupojaseisuses sugugi nii väga haruldasteks, nagu me oleme harjunud arvama. Kordame, et ka lihtrahva hulgas leidub Nadjoža-taolisi delikaatseid iseloome, kui mitte sagedamini kui hästikasvatatud noormeeste ja preilide seas, siis vähemalt niisama tihti.

Ja see on pealegi selliste iseloomude passiivne külg, passiivne osa. Iseendast on Nadjoža suurepärane isiksus; kuid tema eest peab hoolitsema ja teda hellitama, oodates temalt vastu õrnust ning hellitlusi. Ja vaevalt tabab teda ebaõnn, kui ta tõmbub täielikult kokku, sulgub endasse, ja temalt ei saa sa midagi peale kibedate pisarate . . . Ent lihtrahva hulgas leidub ka niisama õrnu ning heatahtlikke, aga energilisemaid, aktiivsemaid iseloome. Ka niisugused iseloomud ei tundu täiesti arusaamatutena sellele, kellele meie lihtrahva uurimine pole täiesti võõras. Üht sedalaadi isiksust me näeme Marko Vovtšoki «Katerinas».

Katerina on samuti väga tundlik pilgete, etteheidete ja

koguni lihtsate naljategemiste vastu, millel on kõige süütum iseloom. Proua tõi teda juba väikese plikana Väikevenest suurvene külasse; siin paistsid veidrana nii tema keel kui ka tikitud särk ja rauge ning mõtlik pilk... Teised tüdrukud olid hakanud teda kiusama ja pilkama. Muidugi mõista ei saanud väikesel tütarlapsel olla kindlat arusaamist kõige selle tähendusest ja väärtusest, mida ta teeb; ta ei saanud jätkata oma tegevust nagu mingi filosoof, põlastades pööbli kisa; ta pidi sõbrataride riukad südamesse võtma. Oleks ta olnud riiakas, siis oleks ta läinud kõikidega tülli ja ennast jõuga kaitsnud; kuid tema delikaatsus, tema instinktiivne enesest ja teistest lugupidamine ei lubanud seda. Seepärast lakkas ta lihtsalt tegemast seda, mis teistele tundus veidra või naljakana. Kord naerdi välja tema tikitud särgikäised — ja ta ei pannud kunagi enam selga oma väljaõmmeldud särki. Kord varitseti teda kingul, kus ta oli üksinda käinud, ja kuulati pealt väikevene laulu, mida ta seal laulis, ning hakati teda tüütama ja küsitlema, — ta loobus kingul käimast ega laulnud kunagi enam seda laulu... Kuid koos selle tundlikkusega iga välise mulje vastu oli Katerinal seesmist jõudu, mis tingimata nõudis väljapääsu, pidi tingimata väljenduma mingisuguses tegevuses. Katerina püüetele käisid kaua aega risti vastu tema elutingimused: härrased olid teda kaasa viinud teise, tundmatusse mõisa; ta pandi paari mehega, keda ta ei suutnud armastada. Ta ei kaevanud kellelegi oma saatuse üle, ei lausunud sõnagi oma elust-olust, isegi ei lubanud kellelegi enda kuuldes teda haletseda, ega tülitsenud ka mehega, vaid «lööb ainult silmad maha ja muutub selliseks liikumatuks, valjuks ja karmiks tema ees...» Ta tahtis endale elus mingit tegevust leida, kuid ei leidnud seda. Ta õppis hästi laulma, nõnda et tema laulu kuuldes hakkas süda värelema ja igatsema. Teda kutsuti igasse pulma, ja ta laulis seal kurbi laule ning kergendas sellega oma südant. Kuid sellest polnud veel küllalt: tal oli nii raske, et hakkas üksvahe isegi jooma. Kord ütles talle sõbratar: «Katerina, kallis! Ära nii palju joo: siin on võõraid inimesi, nad mõistavad su hukka; parem laula meile!» Siis vastas ta nõnda: «Ah te halastamatud inimesed! Teile üha laula ja laula, te ei lase

puhatagi! Lubage, et puhkaksin väheke, andke viina, mis paneb unustama!» Nähtavasti tundus tal kibe asjata ning kasuta maailmas elada. Võib olla, et ta niiviisi olekski oma hinge hukutanud, kuid õnneks leidus talle siiski tegevus: ta sai kuulda, et ligilähedal töötab tohterdaja, ja otsustas tema juures haiguste ravimise selgeks õppida; juba maast-madalast peale oli tema kireks vaadata ja uurida igasuguseid lilli ning taimi. Posija ise jutustab Katerina tulekust järgmiselt (lk. 57):

«Ta tuleb minu juurde, küsib: «Kuidas ma pean maailmas elama?» Ise aga vahib mind üksisilmi — hirmu ajas peale. «Ela, kallike, nagu inimesed ikka elavad,» räägin talle. — «Ei, ütle, kuidas mina pean elama, mina!» — «Istu kah, tee ristimärk ette ja palveta: sind on kahetatud.» Ta istus, lõi risti ette ja hakkas nutma. Mul aga ripuvad seintel rohud, teised kuivavad aknal päikese käes. — «Misjaoks sul niipalju rohtusid on?» küsib ta. — «Avitan inimesi.» — «Avita siis ka mind, emake!» — «Mis sul siis õige valutab? Räägi.» — «Mu süda valutab!» lausub ta tasakesi, endal aga hakkavad pisarad voolama. «Kas pea ei valuta?» — «Valutab ka pea, olen üleni haige!» Annangi talle rohud, ta kummardas ja läks minema. Mina tukastasin natuke, kuulen, jälle koputatakse, jälle on tema. — «Mis sa tahad?» — «Õpeta mind, emake, missuguste rohtudega sa ravid?» Sain pahaseks ja ajasin teda välja, tema aga hakkab nutma, pisarad aina voolavad. — «Kui ei õpeta, siis lõõ mind siinsamas maha! Niikuinii lähen hukka... Näed, olen juba nii kaua maa peal vaevelnud, kõik on tühine töö, kellelgi pole must rõõmu, ka minul pole millestki rõõmu ega ole mul mingit südameasja.» Mõtlesin, et ta teeb kometit, kuid kahju hakkas temast. Näitasin talle sealsamas ühte ja teist, rohkem, et teda lohutada. Mõtlesin, et kus see kõik võib talle meelde jääda! Aga kõik jättis meelde. Kuulen, et on juba ise hakanud arstima. Olin tusane ja solvunud, et ta mul leivapalukese käest ära võtab. Kord tuli minu juurde, suur rohupundar käte vahel. — «Kas sa neid rohtusid tunned, vanaema?» — «Ei tunne,» vastan talle, «ega tahagi tunda!» — «Ei,» ütleb ta mulle, «võta nad endale. Tõin nad sulle. Need on kasulikud rohud, teevad terveks!» — «Kellega sa neid proovisid, et tead nende eest seista?» — «Endal proovisin, vanaema.» — «Kuidas endal?» — «Ikka nõnda,» vastab teine, «et enne joon kõike ise: kui ei võta jalust maha, siis annan inimestele.» — Ta pani mind imestama, jumala eest! Ise aga räägib ju nii, et paneb südame uskuma... Ja sellest ajast peale ta toobki mulle igasuguseid rohtusid. Aitumal talle, et ta minu õpetuse eest mulle ülekohut ei teinud.»

Kohe, niipea kui Katerina oli leidnud oma «südameasja», jättis ta viinavõtmise ja muutus nii lahkeks, sõb-

ralikuks. Ta muutus nüüd rahulikuks omaenda pärast, ainult võõras valu masendas teda ikka veel ega andnud talle rahu. Igalt haigelt päris ta kõigepealt, kas tal pole mõnda südamevalu. Keegi haige ütles talle: «Mis sellest rääkida! Keegi ei mõista võõrast häda!» — «Või et mina ei mõista!» vastab Katerina, «või et minul pole valus! Pole maapeal minu jaoks võõrast häda, kõik nad on minu enda omad. Oleks sa elanud minu elu, küllap sa siis tunneksid!» Haige imestas; tuletanud meelde Katerina meest, keda see ei tahtnud lohutada ega armastada, ütles ta nagu vastu vaieldes: «Ja su mees?» — Katerina ei vihastanud, ta mõtles ainult väheke ja ütles: «Ka tema valu on minu valu, kuid pole minu asi talle abi anda!... Ega ma omal soovil talle hädaks kaela läinud; tema tahtmine aga oli mõistmatu.» — Kui ilmekalt väljendub neis sõnades Katerina iseloomu teadlik, omapärane energia!... Ta seisab võrratult kõrgemal kui näiteks Mängukannike või Saša: ta ei luba käsutada oma südant, ei andu sellele, kellega saatus teda on sidunud vastu tema tahtmist; ta tahab armastada kõiki, näha kõiki õnnelikena, ent ta otsib vaba avarust oma tegevusele ja armastusele. Kui teda tuuakse vägisi kohale ja õeldakse: «tee õnnelikuks seda ja mitte teist», protesteerib kogu tema loomus niisuguse vägivalla vastu ja hoolimata oma ülevoolavast armastusest ei jätku tal käsu täitmiseks jõudu. Tema loomuse pehmus ja õrnus kallutavad teda pühendama ennast ligimestele; kuid sedalaadi vaba teenimine on hoopis midagi muud kui loobumine oma isiksusest, kui muutumine võõra vägivalla mängukanniks. Ei, temas on oma isikliku väärtuse ja iseseisvuse tunne niisama tugev kui teadvus veresugulusest inimestega ja inimeste vastastikusest kohusest üksteist elu ühistes toimingutes ja muredes abistada. [Tal puuduvad ainult soodsamad arengutingimused ja avaram tegevusring, et asuda kõrgele kohale parimate vaimude hulgas, kelle mälestust säilitatakse ajaloos ja rahva pärimustes.]

Harva võib kohata inimesi, kes on säilinud nii puhtana kahest vastandlikust äärmusest — heasüdamlikkusest kuni isikliku vabaduse kaotuseni ja omaenda isiku egoistlikust ülesupitamisest kuni teiste inimeste õiguste unustamiseni. Kuid peab tähendama, et need jooned pole

haruldased ainult lihtrahva juures; me näeme kahjuks kõigis ühiskonnaklassides, et kui inimeses on ülekaalus südameheadus, siis läheb see juba nii kaugele, et kõik teda tõukavad, on tal aga tugev enesearmastus, siis tembutab ta ise teiste kulul, kuidas jõuab. Niisuguse olukorra tõttu me imetleme veel mõnede inimeste kõlbelisi omadusi sageli ainult sellepärast, et nad pole teiste vastu nii nurjatud või et nad oma ligimese kallal nõnda ei omavolitse, nagu nad oma positsiooni tõttu oleksid võinud seda olla ja teha. Nii näiteks me kiidame heasüdamlikku mõisnikku, kes ei võta talupoegadelt liiga koormavat renti, ausat maksurentnikku, kelle viinapoodides müüakse enam-vähem vastuvõetavat viina [, ametnikku, kes ülemuse käsul küll tõde väänab, kuid oskab mitte liiga teenerlik olla,] jms., jms. Sunnitud kasutama sellist mõõdupuud inimeste kõlbelise väärtuse hindamiseks meie ühiskonnas, me peame väga rahul olema, kui näeme kas või ainult võimalust, et talupojaseisuses leidub niisuguseid isikuid nagu Katerina. Kui taolistest inimestest koosneks enamus, siis ei oleks mitte ainult meie, vaid ka kogu inimkonna ajalool sootuks teistsugune iseloom. Meile on tähtis juba seegi, et meie lihtrahvale igalt poolt pealeuhutud rämpsu all leiame temas veel küllalt elujõudu heade inimlikkude instinktide ning mõtte tervete nõuete alalhoiuks ja esiletoomiseks. Nende loomupäraste võimete tunnused on sageli nõrgad, vaevu märgatavad; sageli nad vaibuvad, olles vaevalt päevavalgele tunginud; harva säilivad nad nõnda visalt kõikide tormide kiuste, nagu nägime Mašal ja Katerinal. Kuid seegi on juba palju, kui märkame rahval kas või nõrgal kujul nende printsiipide olemasolu, mis nende kahe naise juures nii ilmekalt väljendust leidsid. Et me neid märkame, kui jälgime tähelepanelikult ja armastusega lihtrahva olustikku, selle eest võib julgesti vastutada. Seejärel pole meil enam raske taibata, miks nende printsiipide arenemine rahva seas enamasti nii varakult katkeb ja pahatihti sootuks lämbub; pole ka kuigi keeruline mõista seda, kui suurel määral lihtinimene on ise süüdi oma arengu poolikuses või täielikus seisakus, ja kui suurel määral oleme selles süüdi kõik, kes me endid haritud inimeste hulka loeme. Kui aga oleme suvatsenud sellele mõelda,

siis peame jõudma küsimuse juurde, mida peaksime tegema kõige selle kõrvaldamiseks, mis nii kohutavalt takistab rahva heade omaduste arenemist.

Siin me ei hakka seda küsimust lahendama; selle lahendust on võrratult kergem tuletada, kui et sellest [arusaadavalt] kirjutada [vene raamatus: sellest võib tulla pikk ja raske lugu!]. Kuid me võime siinkohal veel kord juhtida lugejate tähelepanu sellele mõttele, mille arendamine on käesoleva artikli peamiseks ülesandeks — mõttele sellest, et rahvas on võimeline igasugu ülevateks tunneteks ja tegudeks võrdselt iga muu seisuse inimestega [, kui mitte rohkemalgi määral,] ja et temas peab rangelt vahet tegema välise surve tagajärgede ning tema seesmiste, loomulikkude püüdluste vahel, mis pole põrmugi lämbunud, nagu paljud arvavad. Kes on sellesse mõttesse tõsiselt süvenenud, tunneb eneses rahva vastu suuremat usaldust, rohkem himu rahvale läheneda, täie lootusega sellele, et rahvas mõistab, milles seisab tema hüve, ega keeldu sellest laiskuse või kartuse pärast. Sellise usuga rahva jõududesse ja lootusega tema headesse kavatsustesse võib teda mõjutada otseselt ning vahetult [, et kutsuda elavale tegevusele tugevaid, värskeid jõude ja hoida neid selle moonutamise eest, mille all nad praegustes oludes nii sageli peavad kannatama.

See moonutamine tekitab rohkesti kannatusi õnnetuile, kuid on enamasti kasuks neile, kes on seatud õnnetuist kõrgemale, kes neid valdab]. Kuid [ei tohi unustada, et asi pöördub vahel ka vastupidiseks:] kõik iseloomud pole nii pehmed ja järeleandlikud nagu Saša või Nadjoža, nii kindlad ja mõistlikud nagu Katerina, nii visad kurja eitajad nagu Maša; leidub ka teisi iseloome, karme ja halastamatuid, kelle seesmine reaktsioon igale kallalekippumisele nende isiksuse vastu areneb tõeliselt purustavate dimensioonideni ja omandab agressiivse iseloomu. Meid on sundinud mõtlema sellele asjaolule (mida ei pea muide mingil juhul kahe silma vahele jätma) Jefimi iseloom Marko Vovtšoki jutustuses «Kaupmehe tütar». Me pole sellest jutustusest seni veel midagi rääkinud; siirdugem siis selle juurde ja lõpetagem ka meie artikkel, mis on meile endilegi ootamatult nii tohutult pikaks venin ud.

Jefim on külamees, mõisahärra kutsar, pikk, tõmmu ja roosaka jumega habemik mees; ta silmad lausa säravad, nägu on mehine, uhke, naeratus lõbus ja pilkav. Tema mõisaproua on palganud toaneitsi, vaese kaupmehetütre Anna Akimovna. Neiu meeldis Jefimile esimesest pilgust peale, kuid solvas teda kohe sealsamas: läks mehest mööda, ei vaadanud otsagi, ühmates tema esimese küsimuse peale vaevalt üheainsa sõna. Oma ülbusega puudutas ta Jefimi sügavalt, ja viimane hakkas teda järelejätmatult jälitama, otsustades tüdruku maksku mis maksab taltsaks teha, teda vallutada. Ta tegi neiule hulga väikesi pahandusi; nad tülitsesid alatasa, kuid hakkasid seejuures teineteise vastu üha suuremat huvi tundma. Möödus aasta; mõisateenijad panevad tähele, et Anna Akimovnal kaldub iga jutt kuidagi Jefimile. — «Näe, Jefim sõitis hobuseid rautama; Jefim laulab ilusasti; Jefim peaks naise võtma, ei tea, kelle jumal talle küll peaks saatma?» nõnda arutavad teenijad Anna Akimovna kuuldes, ta ise aga vaikib, kuulab aina ja katsub teisi nii kavalasti kui saab sellele jutule kallutada. Kokapoiss Miša nägi tema kavalust läbi ja rääkis Jefimile; Anna Akimovna märkas, et Jefim midagi teab, ja neil tekkis päris tõsine tüli; Anna Akimovna nimetas Jefimi matsiks.

«Oled läinud upsakaks, väga upsakaks,» tormas Anna Akimovna temale kallale. «Muudkui pane juba laua äärde istuma... oled unustanud, kes sa sihuke oled... Kus ikka aristokraat väljas!... Mida sa endast mõtled?»

Jefim astub tema ette, vangutab pead:

«Missugusest vürstlikust soost siis sina õige pärit oled?»

«Kuidas sa tohid ennast minuga võrrelda? Häbematu inimene niisugune! Minu taat oli kaupmees, pidas oma äri...»

«Jah, jah! See pole meile teadmata! Noh, aga kes siis teie, kaupmehed, olete? Te ei tee ju muud kui ainult tüssate. Alles hiljuti ostsin rätiku; va sinu kuri tõug vandus, et ei kulu iialgi katki, aga vaata ainult: valgus paistab läbi!»

Ja mees jutustab nii rahulikult, laotab rätiku laiali, neiu aga väriseb, on üleni kahvatu.

«Ma kaeban prouale!» hüüab ta. «Sa ei tohi mind kiusata, ogar mats.»

«Oota nüüd, oota,» hakkas Jefim nagu imestades rääkima.

«Jah, ogar mats!» kisendab Anna Akimovna.

Jefimi nagu oleks keegi vastukarva tõmmanud: raputas kiharaid ja silitas habet.

«Oota nüüd, oota!» alustas ta, tasandades oma kõlavat häält.

«Sa ütled: mats... Noh, võtan omaks, olen tõesti mats. Ja olen alles hiljuti külast tulnud, ka selle võtan omaks. Ma elasin, kündsin, külvasin, toitsin ennast ise ja müüsin teistelegi, inimestega ajasin asju ausalt, elasin kõigiga üksmeeles. Mul on lõbus loomus. Aga mis on sinus head, kaupmehetütreke Anna Akimovna? Et oled nägus? See on väike asi. Tähtis on hing, iseloom. Väga trotslik oled, tõrges...»

«Kuidas sa tohid?» piuksus tüdruk. Jefim aga räägib edasi:

«Olgugi et aastate poolest sa pole noor, aga keegi ei pea sinust lugu... Kuidas sa ka ei suurusta, kuidas sa ka ei uhkusta, inimesed lähevad oma teed ega küsigi, mihuke see Anna Akimovna õige maa peal on... Minu taat kündis põldu ja näe, igaüks räägib: «Kadunu oli tubli põllumees!» Sinu oma käis küll rebasenahkses kasukas, aga kuulsus oli halb.»

Nad läksid kõvasti riidu, lakkasid teineteisega rääkimastki, ainult laua ääres torgivad teineteist pidevalt edasi. Vahepeal aga muutusid mõlemad kõhnaks, kahvatuks, mõlemad vajuvad mõttesse, muutuvad nukraks, kui on üksi. Viimaks astub Jefim otsustava sammu. Kord pärast Anna Akimovna pikki pilkeid matside ja matslike kommete aadressil lausub Jefim: «Oh, emand Anna Akimovna! Mina aga, ise mats, tahtsin teid kosida. Mõtlesin, et mis siis ikka: tüdruk on küll arulage, riiakas ja norija, aga killavoorile jõuab ikkagi järele lonkida.» Neiu kihvatas ja võpatas; mees aga jätkab: «Aga aitab juba, emandake, palun, ärge vihastage: jääte veel haigeks. Kosimise pärast ärge kartke. Lõi küll kord alpus pähe, aga läks mööda. Kingsepp jäägu oma liistude juurde. Me vaatame endile välja omasuguse.» Ja tõesti hakkas Jefim peaaegu iga päev väljas käima ja ennast ehtima; koju tuli lauluga ja lõbusas tujus. Anna Akimovna jäi vaikseks: ootab, mis tuleb. Kord õhtul ilmub Jefim peretuppa ja teatab, et tahab mõisaproua juurde minna naisevõtuks luba paluma; seejärel pöördub ta kaupmehetütre poole: «Teie aga, Anna Akimovna, ärge vana viha pidage, ärge olge ülekohtune mu valitu vastu. Ta on tore tütarlaps!» Anna Akimovna kahvatas, tema huuled hakkasid värisema. Muutus näost valgeks ja lahkus. Ta peitis enda trepinurka ja hakkas kibedasti nutma; nuttis kaua ega ilmunud õhtusöögilegi... Kui sellest Jefimile teatati, tõttas ta kohe neiu juurde, võttis kõvasti ta ümbert kinni ja hakkas suudlema... Anna aina võpatas, vaatas talle

otsa, tundis ära ja põimis käed mehele kaela ümber, ise aga nutab ja nutab . . .

«Ta kandis tüdruku kätel välja sellest nurgast. Anna püüab lahti rabelda. Jefim ei lase; paneb ta kuuvalgele maha:

«Ohoo, kaupmehetütreke Anna Akimovna,» lausus ta, «nüüd oled sa minu!»

Ja lausus nõnda, nagu oleks oma hullema vaenlase vangi võtnud; endal aga veereb alla kaks pisarat, ja niisugune õel muie! Jube ja tore oli siis talle otsa vaadata.»

Nad abiellusid. Otse esimesest pulmapäevast peale hakkas Jefim naise kallal veiderdama, teda taltsutama. Ta palus teda kutsuda mõrsjaõhtule ja pulma oma tuttavaid ja laia sugulaskonda — kaupmehenaisi; too kutsuski. Jefim oma poolt ei kutsunud mõrsjaõhtule kedagi ja Anna Akimovna oli väga rõõmus; ta kartis väga vaeseid külalisi, — vaevalt avaneb uks, kui ta muutub näost, kuid puruvaestest ei tulnud kedagi; istusid ainult kaupmehenaised ja närisid pähkleid. See-eest võeti noored järgmisel päeval, kui nad parajasti laulatuselt tulid, juba ukse ees vastu viiskudes ja vanades kuubedes talumeeste poolt, kes pakkusid soola-leiba. Tehti lahti uks, — kogu tare oli täis viiskudes talumehi. Anna Akimovna hakkas tuikuma ja suutis ainult sosistada: «Näru!» Kaupmehenaised taarusid tagasi, põrnitsesid; Jefim palus neid mitte upsakad olla ja pulmas lõbutseda; nad pöördusid temast ära, nägudega seina poole; siis avas Jefim neile ukse pärani . . . Anna Akimovna oli nõnda löödud, et jäi juba järgmisel päeval tõsiselt haigeks. Jefim muutus tusaseks, nukraks, istus ööd läbi naise voodi ääres ja vaatas teda aiva; kuid siingi oli ta naise vastu karm, ja ainult üks kord palus teda õrnade sõnadega, et ta ennast raviks. Naine ainult pöördus ära. Pärast seda muutus Jefim veelgi karmimaks; ja kui naine terveks sai, tegi mees talle elu kibedaks, tasus aina endise uhkuse eest. «Minu pärast, Anna Akimovna, lasksite oma vürstiriigi käest ära minna! Küll ikka lasksite märgist mööda, lihtsalt häda!» Naine üha vaikib, mees aga vaatab talle nagu oma julmale vaenlasele ja lausub vahel muiates: «Eks nõges algul kõrveta, kuid keetes läheb pehmeks ta!» Naine muutus tema mõnitustest järjest kuivemaks ja kõhetumaks; ja ka mehel endal polnud kerge nii elada: ta

vananes, näkku ilmusid kortsud, kaotas oma lõbususe, naeratus muutus mürgiseks, ka sõnad olid nii teravad ja vihased... Anna Akimovna ei pidanud kaua vastu; ta suri sügisel, vaikselt, valuta. Jefim polnud sel ajal kodus: mõisaproua oli ta kuhugi saatnud. Kui ta tagasi jõudis, ja naist laudisel nägi, jäi ta selle juurde seisma, lausumata sõna, ja «seisis kogu öö liikumatult, ohkeita. Hommikul läks, ostis kirstu, käis preestri juures, palus teda tulla, ja kaevas kadunule ise haua. Kutsus matuselised. Mees näis üsna rahulik, kuid oli kuidagi õudne; süda aimas midagi halba, tundis ette...» Ja tõesti, juhtuski halba.

«Anna Akimovna viidi kalmistule ja maeti rõskesse maamulda. Inimesed jõudsid kalmistult tagasi; olid peied ja Jefim korraldas kõike isiklikult. Kui kõik olid lahkunud, läheb ta hobuseid jootmiskohale viima ja räägib Mišale:

«Miša, kuula ja pea meeles! Kui peaksin kaduma, siis jätan kogu vara naise tädile; antagu talle kõik. Kas kuuled?»

Miša kohkus surmani.

«Kuulen,» räägib ta.

«Noh, pea meeles!...» Ja kihutas minema.

Miša jooksis peretuppa, värisedes tervest kehast.

«Jefim tahab kätt enda külge panna!»

Ta ajas kõik ärevile: joosti jootmiskohale. Kõik hobused on mäe all remmelgate külge seotud. Jefimi aga pole kuskil... Hõigati, otsiti ja leiti vana mahajäetud kaevu lähedal ta müts... Sellesse kaevu oli ammu aja eest tütarlaps uppunud, kaev oli põhjatu. Just selle kaevu juures leitigi ta müts. Käsutati kokku mehed pootshaakide ning konksudega, ja tiriti suure jutukära saatel Jefim surnuna kaevust välja.» (Lk. 113.)

Pole kahtlust, et Jefimis tunneb igaüks ära puhtad vene iseloomujooned, seejuures iseloomu, mis on jäänud haridusest silumata, ja esineb tavaliselt just lihtrahva juures. See juhm jonniajamine, see võimetus rahulikult unustada ja andestada, see mõttetu tung pidevalt ja järelejätmatult etteheidetega piinata, tundes teise vastu samal ajal tugevat poolehoidu, — need kõik on sellised jooned, mida tavatsevad omistada vene inimesele niihästi tema laitjate koor kui ka *quasi*-kaitsjate * partei. Viimased näevad siin muidugi vaimu suursugusust, leia-

* Loe: kvaasi (itaalia k.) — peaaegu; *quasi*-kaitsjad — peaaegu-, eba-, näilised kaitsjad. — *Toim.*

vad selliste iseloomude prototüüpe Ivan Julmas ja Peeter Suures ning võrdlevad neid isegi spartalaste ja vanade roomlaste rangete voorustega. Peame tunnistama, et vene rahva lugupeetud kaitsjad ei pea vahel piiri. Inimesel, kellel ei puudu süda, on raske sattuda vaimustusse Jefimi-taolisest iseloomust. Kuid üht ei saa temalt võtta — jõudu; üht ei saa tunnistamata jätta — et selle jõuga on kardetav naljatada.

Vaadake, missuguse hirmsa kättemaksuga ta tasus oma enesearmastusele osaks saanud solvangu Anna Akimovnale! Ja milline fataalne, vankumatu iseloom on tema kättemaksul! Kui ta oleks oma plaani lihtsalt kavandanud ja külmalt teostanud — viia neiu abiellumiseni endaga — oleks see olnud vilets intriig, mis annaks tunnistust ainult tema kalkusest ja õelusest. Kuid siin areneb asi teisiti: ta hakkas ise neiut armastama, just sellepärast solvaski teda nii sügavalt neiu halvustav suhtumine; püüdes võita tema armastust, rahuldas ta ennem oma südamevajadust kui kättemaksuhäälT; ta ei võinud tahta naist hukata, — tõendus seisab selles, et ta ei elanud üle naise hukkumist. — Kuid mingi jõud kihutab teda naist alatasa ja julmalt solvama. See jõud on metsik, juhm, hukatuslik ka temale endale, kuid ta ei suuda selle veetlusele vastu panna, sest antagonistlikud elutingimused ei lasknud looduse humaanseil ja mõistlikel nõuetel temas küllaldaselt areneda. Võit uhke naise üle tõi talle kahekordse naudingu — rahuldas tema enesearmastust ja saavutas vastuarmastuse, mida ta taotles. Ent tema vihavimm oli armastusest tugevam: ta oli niivõrd uhke ja enesekindel, et ei võinud liiga kallilt hinnata naiselt saavutatud vastuarmastust, sest naise solvangud olid tunginud tema südamepõhja, ja ta ei suutnud neid unustada ega andestada. Ei mingisugune alandlikkus, ei mingi ohver poleks saanud teda muuta armulikumaks; tal endal oli raske, teda rõhus mingi tusk, ta muutus üha süngemaks, sedamööda kuidas ta teostas oma kättemaksu armastatud naisele; kuid peatuda ta ei suutnud. Temas oli ärganud mingi küllastamatu, lõpmatu soov naist alandada, temale oma tusk ja kannatus kätte tasuda, teda mõnitada, otsekui kavatseks ta sel moel taastada oma jalge alla tallatud õigused, oma väärikuse,

mida ta nägi alandatuna ja halvakspeetuna. Kogu ta käitumine on seletatav selle üldise reaktsiooni seadusega, mille järgi üks äärmus tekitab alati teise äärmuse. Jefim oli elanud palju aastaid mõtlemata oma [inim-]väärsusele ja talunud vastavalt oma positsioonile rohkesti alandavaid tingimusi. Kuid esines juhtum, kus tema väärsustunnet solvati eriti valusalt — kokkupõrkes naisega, kes talle meeldis ja kelle positsiooni ta oli pidanud võrdseks omaga; solvangu kibedus äratas temas teadvuse; ja hakanud kord mõtlema oma alandusele, saanud seda tunda, pöördus ta kogu oma loomupärase energiaga oma väärsuse tõstmisele. Abiellumisest Anna Akimovnaga polnud tal küllalt; ta ei suutnud selgesti mõista sammu suurust, mille tegi «kaupmehetütar», astunud abiellu temaga, talumehega; et täielikult tunda oma võitu, pidi ta seda pidevalt meelde tuletama, ta pidi vahetpidamata proovima võitja õigusi oma ohvri kallal. Kui palju ta naist ka ei haavanud, ei alandanud, ei kiusanud, kõik näis talle vähe. Naine mõistis alandlikult ja vaikides oma jõuetust, tunnustas mehe õigusi enda kohta, kuid mehele näis ikka veel, nagu poleks ta naise ees oma väärikust küllaldaselt tõestanud ja taastanud. Seepärast oli tema kättemaks mõttetu, tahtmatu, piinarikas ka temale endale, ega suutnud millestki rahulduda, muutudes elu tingimuseks. Vististi mõtles Jefim surreski, et ta pole ennast ikka veel küllalt näidanud, ja kui ta naine oleks ellu ärganud, siis pole kahtlust, et Jefim oleks esimesel parajal juhul temaga jälle sama lugu alustanud. Sest naise haiguse ajal oli ta kord juba mõistuse pähe saanud, oli hakanud naist õrnade sõnadega keelitama; kuid siis pöördus naine temast ära, ja ta muutus veelgi karmimaks, veelgi halastamatumaks.

Vaimu ülevust on siin muidugi vähe; kuid sel moel tegutsevas iseloomus ei saa salata jõudu, mis teistmoodi kasvatatuna ja juhituna oleks võinud omandada arukama, inimlikuma värvingu. Lisame veel, et see jõud pole sugugi väheste iseloomude harukordne omadus, vaid moodustab meie lihtrahva hulgas õige hariliku nähtuse. Olud ei soodusta selle õiget arenemist ja tarvitamist; seetõttu avaldub ta enamasti inetuis, seadusvastastes, koguni kuritahtlikes tegudes. Seda ei saa kiita, aga võib

siiski puudustes ja kuritegudeski teha vahet selle vahel, mida tekitab olukorra väline surve ja mida annab otseselt inimese loomus. Mille poole juhivad meie lihtrahvast kõik teda ümbritsevad välised olud? Millise iseloomu peavad omandama kõik tema kalduvused selle olukorra tõttu, milles ta asub? Vaevalt hakkaks [plantaatorluse * kõige ägedamategi kaitsjate seast] keegi kinnitama, et meie talurahva olukord võis aidata kaasa otsekohesuse, jõu [, kodaniku-kangelasmeele] jms. arenemisele tema hulgas. On tõestamatagi selge, et kõik, mis ümbritses meie lihtrahva elu-olu ja kasvatust, juhtis teda suuremal või vähemal määral pahede ja nõrkuste arenemisele, mis on [paratamatult] seotud [orjapõlvega, pärisorjusega või üldse] rõhutud seisukorraga — lipitsemisega, pettusega, alatusega, müüdavusega, laiskusega, vargusega jms., üldse kõigi nende pahedega, kus peab tegutsema salaja, vargsi, kasutamata avalikku jõudu, minemata otse, vaadates hädaohule näkku... Ja vaadake, kui palju on rahva iseloomus sellest hoolimata säilinud just seda energilist, mehist elementi. Me ei osuta siinkohal meie talupoegade hiilgavatele vägitegudele hukkuvate päästmisel tulest ja veest, me ei meenuta nende vaprust karujahil või kas või viimases sõjas. Mida kõik sedalaadi faktid ka ei tõendaks, me jätame nad kõrvale; me hakkasime rääkima pahedest ja kuritegudest, ja seepärast, lahkumata sellest rööpast, osutame ainult meie rahva madalamate klasside kriminaalstatistikale. Lugege kas või rida sellekohaseid teateid endises «Russki Dnevnikus» või praeguses «Severnaja Ptšelas» ja katsuge anda endile aru kuritegude valdava osa iseloomust. Te satute imestusse, kui olete harjunud vene rahvast lugema ainult kelmiks, muus osas aga nõrgaks ja apaatseks: te näete igal sammul lõunamaisi kirgi, verised stseene armastuse ja armukadeduse pärast, mürgitamisi, pussitamisi, süütamisi; kõige elajalikuma kättemaksu näiteid esineb neis teadetes alatasa [; on aga teada, kui vähe meil tahetakse kõike teatavaks teha ja kuipalju sellest, mis sünnib, jõuab seetõttu rahva kõrvu]...

Mida sellest järeldada? Meile tundub võimalikuna

* ekspluateerimise. — *Toim.*

ainult üks lõppotsus: rahvas pole hääbunud, pole mandunud, tema eluallikas pole kuivanud; kuid temas peituvad jõud, leidmata endile õiget ja vaba väljapääsu, on sunnitud rajama endile loomuvastast teed ja avalduma tahes-tahtmata kärarikkalt, purustavalt, sageli omaenese hukatuseks. Ei maksa rääkidagi, kui halb see on; ka seda pole vaja selgitada, kui soovitav see oleks, et rahva jõudusid suunataks paremini ja et need tooksid talle kahju asemel kasu. Ent kahjuks peab ikka veel selgitama väga paljudele, et need jõud on rahval olemas ja et nende halb või hea suunamine oleneb rahva elutingimustest, aga mitte sellest, et meie rahvas kuuluvat oma massis mingisse erilisse tõugu, mis on võimeline olema kas ainult apaatne või ainult metsik. Meie haritud seltskonnas on ikka veel küllalt neid isandaid, kellel pole raske süüdistada huupi kogu rahvast võimetuses, rajada [kodanikuelu ja] sõltumatu kord, nagu pole vähe ka neid, kes on valmis rahvast nõnda kaitsma ja talle sedavõrd ülevaid tundeid omistama, et neid kuulates võib rahva väärsuse täieliku hääbumise pärast ainult pisaraid valada. Neile ja teistele isandatele oleks meie arvates väga kasulik, kui nad mõtleksid tähelepanelikult läbi Marko Vovtšoki jutustused. Et seda rasket protsessi neile kergendada, katsusime selles artiklis analüüsida rahvaelu mõningaid huvitavamaid jooni, mis on «Rahvajuttudes» esitatud väga elavalt ja eredalt, kuid mis pealiskaudsel lugemisel ei oleks vahest lugejais äratanud seda tähelepanu, mida nad väärivad. Et laiendada meie rahva iseloomuomaduste käsitlemise ringi, püüdsime tõmmata ka mõnd võrdlusjoont lihtinimeste ja ühiskonna selle osa isikute vahel, kes nimetab ennast harituks sel põhjal, et saanud jagu kuidagi hädavaevalt viiest või kuuest peadmurdvast teadusest saksa gümnaasiumikursuse ulatuses, ja kiindunud varajasse kosmopoliitsusse, ta käristas puruks sidemed rahvaga ja kaotas isegi võime tema põhiliste iseloomujoonte mõistmiseks. Kõlbeliste omaduste poolest ei leidnud meie selles seltskonnas mingeid paremusi; selgus, et tal puudub ka õigus lihtrahva ees end millegi poolest välja tõsta. Kaugele minemata, mõtestades ainult üksikasjalisemalt lahti Marko Vovtšoki väheste jutustuste mõtte, mis nii täpselt vastab vene tegelikkusele, me leid-

sime, et loomuvastased pärisorjuslikud suhted, mis seni on valitsenud rahva ja kõrgemate klasside vahel ja olid materiaalselt ja kõlbeliselt talupoegadele kahjulikud, on olnud veelgi hukatuslikumad omanikele enestele. Inimestele, kes asusid Mängukannikese sakste olukorras, tõid need näiliselt mõnesugust välist kasu; kuid just seetõttu sööbisidki need kõiges oma mõttetuses ja ebainimlikkuses nende härraste hinge, muutusid nende moraali aluseks, kihutasid neist välja kõik asjalikud arusaamised ja tegid nad täiesti kõlbmatuks, kuna samal ajal needsamad suhted mõjusid Mašasse, Katerinasse, Nadjožasse ja kõigisse nende olukorras asuvaisse rohkem väliselt, tungimata nende sisemusse juba sellepärast, et on alati olnud rasked ja vastikud. Tõsi küll, pärisorjuslik kord oli ka sellesse klassi kuuluvail inimesil mõisted ja püüded tunduvalt moonutanud: me nägime Nadjoža ja tema sõbrataride, vastutusvõimetu Mängukannikese ja metsiku Jefimi juures, kui vääralt arenevad neil sageli kõige paremad printsiibid, kõige loomulikumad nõuded. Kuid see ei ole igal juhul otsene, vaid kaudne toime, mitte positiivne, vaid negatiivne toime, ja peaasi — see loomulike printsiipide väär arenemine ei too kehvikuile kasu, isegi välist mitte. Neid võiks võrrelda inimestega, kes on sunnitud sööma leiba pooleks aganatega: niisuguse toidu pikaajaline tarvitamine avaldab muidugi mõju organismile ja rikub selle tervist; kuid vaevalt hakkaks keegi kinnitama, et söönud mitu aastat aganatega leiba, inimene kaotab puhta leiva söömise võime. [Vastupidi, inimesi, kellele endine pärisorjuslik kord ja kõik sellest järeldunud ühiskondlikud suhted olid kasuks, võiks võrrelda gastronoomidega, kes kokakunsti peenimate leiutustega muutsid nõrgaks ja õrnaks oma mao; on selge, et nemad esiteks palju suurema visadusega oma peentest toitudest kinni peavad kui kehvikud oma aganaist, ja teiseks, et kui nad on juba sunnitud tarvitama jämedat toitu, siis hävivad sellest palju rutemini kui needsamad kehvikud, kes vahetasid aganad puhta leiva vastu . . .]

Lugenud läbi meie katkendlikud ja seostamata märkused [, (mis trükis esinevad veelgi enam seostamatuina, kui olid käsikirjas)], leiavad ühed muidugi, et need on ammutuntud ja ülearused, teised aga, et need on põhjen-

damatud, liialdatud ja ebatõenäolised. Suurem osa kirjandust armastavaid inimesi märkab seejuures, et meie artiklis pole üldse Marko Vovtšoki *arvustust*. Oleme niisuguste märkustega harjunud ja vististi juba korduvalt selgitanud, kuidas me mõistame vene ilukirjanduslike teoste kriitika ülesandeid. Ent nüüd, meie kirjutist lõpetades, oleks kohane selles asjas veel mõni sõna öelda.

Me ütlesime algul, et Marko Vovtšok ei esita meile rahvaelu poeemi, et me näeme tema juures ainult vihjeid, äärjooni, mitte täielikke, viimistletud pilte. Seega polnud meil ka põhjust laskuda «Jutustuste» absoluutsete esteetiliste vooruste defineerimisele. Oli tarvis näidata, kuivõrd selged, elulised ja õiged on need vihjed ja kui tähtsad on need elunähtused, millele nad osutavad. Me asusimegi sellele teele: me analüüsisime Marko Vovtšoki poolt kirjeldatud iseloome, tõime asjaolusid, mis aitasid kaasa nende õigele või valele arenemiskäigule, meenutasime vene tegelikkust ja rääkisime sellest, kuivõrd autor meie arvates on õieti ja elavalt reprodutseerinud vene iseloome, kui laialdane on tema poolt puudutatud nähtuste tähtsus. Meie arvamust mööda tuli ilmsiks, et Marko Vovtšoki raamat vastab vene tegelikkusele, et tema jutustused puudutavad rahvaelu äärmiselt tähtsaid külgi ja et tema kergeis visandeis võib leida suletõmbeid, mis näitavad osava meistri kätt ning aine sügavat, tõsist uurimist. Et neid järeldusi põhjendada, me laskusime õige ulatuslikesse arutlustesse meie lihtrahva iseloomu omadustest ja meie ühiskondliku elu mitmesugustest tingimustest. Nüüd jääb lugeja otsustada, esiteks, kas oleme mõistnud õieti Marko Vovtšoki jutustuste tähtsust, ja teiseks, kas ja kuivõrd õiged on meie märkused vene rahva kohta. Lahendades need kaks küsimust lahendab lugeja enese jaoks ühtlasi ka küsimuse Marko Vovtšoki raamatu väärtusest. Kui me oleme tema mõtet moonutanud või rahvaelu kohta kokku rääkinud väljamõeldisi, s. o. kui Vovtšoki poolt kirjeldatud nähtused ja isikud sugugi ei kujuta meile meie rahvast, nagu me püüdsime tõestada, vaid jutustavad lihtsalt erakordseist, kurioosseist juhtumeist, millel puudub igasugune tähtsus, siis on ilmne, et ka «Rahvajuttude» kirjanduslik tähtsus on täiesti tühine. Kui aga lugeja nõustub meie arvamusega

meie poolt analüüsitud raamatu tähtsusest, kui ta tunnustab nende joonte üldisust ja suurt tähtsust, millele me Marko Vovtšoki raamatus osutasime, siis ei saa ta arusaadavalt jätta tunnustamata ka kirjandusliku teose kõrget väärtust, mis nii mitmekülgselt, elavalt ja tabavalt meie rahva elu kirjeldab, mis nii sügavalt tungib rahva hinge. Seega saavutame oma kirjanduskriitilise eesmärgi esteetiliste ebamäärasuste abita, mis on ikka igavad ja viljatud.

Mis puutub teise eesmärki, mida pidasime silmas käesolevas kirjutises, siis pole seegi kirjandusele võõras. Kasutades just Marko Vovtšoki raamatut tahtsime äratada inimeste tähelepanu, kes kirjutavad rahva välise olukorra ja seesmiste omaduste küsimusest [, rahva, kes nüüd on valmis astuma oma uude eluperioodi]. Seni oleme lihtrahva kohta kuulnud kõige mitmekesisemaid arvamusi, kusjuures — milleks seda varjata — kõige kärarikkamalt avaldati [kõige] võhiklikumaid ja vaenulikumaid arvamusi. Kirjandus, mis peaks oma olemuse järgi olema haritute ja mitte võhiklike ideede esitajaks, on siiski teinud väga vähe selles küsimuses, mis ei ole meile praegu mitte ainult võrratult tähtsam igasuguste roosiliikide poeetilisest kirjeldusest või loenguist sanskriti eepose kohta, vaid ka kõigist proua Svetšina voorustest.[99] Me võime loetleda oma kirjanduses rida nimesid, nagu riiginõunik Grigori Blank, magister Nikolai Bezobrazov, krahv N. Tolstoi, Orlov-Davõdov jne., me võime meelde tuletada arvamusi, nagu kirjatarkus rikub talupoega, malakas olevat vajalik, et rahva seas korda pidada jne. Kuid me leiame vähe inimesi, kes armastuse ja asjatundmisega püüaksid publiku ees jalule seada rahva voorusi ja kaitsta tema [täielikku] õigust osa võtta kõigist kodanikuelu eelistest. Obskurantismi ja malaka vastu on võideldud palju; kuid siingi on kõige hiilgavamaid artikleid kirjutatud abstraktse õiguse ja tsivilisatsiooni üldiste nõuete seisukohalt [, ja vaevalt leiduks kas või üksainuski artikkel, kus oleks arukalt analüüsitud, mis määral ja millistel tingimustel võiks m e i e r a h v a s malakata läbi ajada ning kirjatarkusest kahjustamata jääda]. On näha, et meie kirjandusel on rahvaga kahjuks ikka veel vähe ühist. Marko Vovtšoki jutustuste saatus

on sellele uueks tõenduseks; juba ligi kaks aastat tunneb neid «Russki Vestniku» publik; käesoleva aasta algul ilmusid need eri raamatuna, kuid meie ajakirjad on neist seni vaevalt öelnud ajakirjandusliku rutiini põhjal «mõne sooja sõna». Küll aga täitusid nad vahepeal arutlustega esimesest armastusest, hr. Nikitini kunstipärasusest, Jelena moraalist jutustuses «Eelõhtul» ja muudest sedalaadi kunstiharrastustest. Keegi kriitik pidi küll Marko Vovtšoki asjus ütlema oma sõna, kuid toogi tõestas ainult oma täielikku võimetust kõnelda asjast, mis nii kaugelt ületab tema arusaamise... [Kas meie kirjandusele on seega saatuse poolt ära määratud jäädavalt püsida labasevõitu seltskonna kitsukeses sfääris, kus tuntakse erutust kaardilauakirekestest, armastusest tähtede vastu ja kartusest midagi kirglikult ning kindlalt soovida?] Kas tõesti ainult see kopkane «haridus», mis inimesest teeb õpetatud papagoi ja asendab tal looduse elulised nõuded igasuguste [iganenud] autoriteetide kulunud sententsidega — kas tõesti ainult see jääb alatiselt meie kirjanduse parimates teostes meie ette ilutsema, kõites meie andekate publitsistide, kriitikute, poeetide huvi? Kas pole juba aeg pöörduda äpardunud tsivilisatsiooni äbarikelt ja kidurailt haudmetelt rahvaelu värskete, tervete iidude juurde, aidata kaasa nende õigele, edukale kasvule ja õitsengule, kaitsta riknemise eest nende kaunist ja rikkalikku vilja? [Meid kutsuvad selleks kaasa sündmused,] rahvaelu kõmin kostab meie kõrvu ja me ei tohi põlata ühtegi võimalust seda kuulatada.

Lugejad, kes tunnistavad need kaalutlused õigeks, [mõistavad] ja, loodame, annavad meile andeks meie artikli pikkuse.

VALGUSKIIR PIMEDAS RIIGIS*

(«Äike». A. N. Ostrovski draama viies vaatuses. Peterburi 1860.)[100]

*

Vähe aega enne «Äikese» lavaleilmumist analüüsisime väga üksikasjaliselt kõiki Ostrovski teoseid. Püüdes iseloomustada autori talenti, me juhtisime siis tähelepanu tema näidendites reprodutseeritud vene elu nähtustele, katsusime tabada nende üldist iseloomu ja selgitada, kas nende nähtuste tähendus tegelikult on niisugune, nagu seda meile meie dramaturgi teostes esitatakse. Kui lugejad pole unustanud, — me jõudsime siis otsusele, et Ostrovskil on sügav arusaamine vene elust ja suur oskus kujutada teravalt ning elavalt selle elu kõige olulisemaid külgi. «Äike» sai peatselt meie lõppotsuse õigsuse ueeks tõendiks. Me tahtsime siis kohe sellest rääkida, kuid tundsime, et meil oleks tulnud seejuures paratamatult korrata paljusid endisi arutlusi, ja seepärast otsustasime «Äikesest» vaikida, jättes meie arvamusest huvitatud lugejaile võimaluse tolle põhjal kontrollida neid üldisi märkusi, mida me tegime Ostrovski kohta juba mitu kuud enne selle näidendi ilmumist. Meie otsus muutus meis veelgi kindlamaks, kui nägime, et «Äikese» puhul ilmub kõigis ajakirjades ja ajalehtedes terve rida suuri ning väikesi retsensioone, mis käsitlesid asja kõige erinevamaist vaatepunktidest. Arvasime, et selles artiklikeste massis öeldakse viimaks ometi Ostrovski ja tema näidendite tähtsuse kohta midagi lisaks sellele, mida me nägime neis arvustustes, milliseid mainisime oma esi-

* Vt. artikleid «Pime riik» — «Sovremennik» 1859, nr-d VII ja IX. — *N. D.*

mese artikli algul «Pimedast riigist»*. Selles lootuses ja teadmises, et meie oma arvamus Ostrovski teoste tähtsusest ja iseloomust on avaldatud juba küllaldase selgusega, me pidasimegi paremaks «Äikese» analüüsimisest loobuda.

Ent nüüd, näinud Ostrovski näidendit eri väljaandes ja tuletanud meelde kõike seda, mida sellest on kirjutatud, me leiame, et poleks sugugi ülearune öelda tolle kohta omalt poolt veel mõni sõna. Teos annab meile põhjust mõnevõrra täiendada meie märkusi «Pimedast riigist», arendada edasi mõningaid mõtteid, mida me tol korral väljendasime, ja ühtlasi paari sõnaga õiendada arveid mõnede kriitikutega, kes on meid austanud otsese või kaudse sõimuga.

Mõnedele kriitikutele peab õigust andma: nad on suutnud mõista seisukohtade erinevust, mis meid üksteisest lahutab. Nad teevad meile etteheiteid, et me olevat omaks võtnud halva meetodi — vaadelda autori teost ja seejärel vaatluse tulemusena kõnelda, mida ta sisaldab ja missugune see sisu on. Neil aga olevat hoopis teistsugune viis: nad ütlevad esmajoones, mida teos p e a b sisaldama (muidugi mõista nende endi arusaamise järgi), ja siis — millisel määral kõik see o l e m a p i d a v temas tõesti sisaldub (jällegi vastavalt nende endi arusaamisele). On arusaadav, et seisukohtade seesuguse erinevuse tõttu nad vaatavad nördimusega meie analüüsidele, milliseid üks neist koguni võrdleb «moraali sobitamisega valmile». Kuid meie oleme väga rõõmsad, et vahe on viimaks ometi avastatud, ja oleme valmis ära kannatama mistahes võrdlusi. Jah, kui soovite, siis sarnaneb meie arvustusviis ka kõlbelise järelduse leidmisele valmile: vahe aga, kohaldatuna Ostrovski komöödiate kriitikale, ongi ise ainult nii suur, kuivõrd komöödia erineb valmist ja kuivõrd komöödiates kirjeldatud inimelu on meile tähtsam ning lähedasem kui valmides kujutatud eeslite, rebaste, pilliroo ning teiste tegelaste elu. Igal juhul on meie arvates hulga parem analüüsida valm ja öelda: «Vaadake, millist moraali ta sisaldab, ja see moraal tundub meile kas hea või halb, ning sel ja sel

* Vt. «Sovremennik» 1859, nr. VII. — *N. D.*

põhjusel,» kui et algul kohe ära määrata, et: selles valmis peab sisalduma selline ja selline moraal (näiteks austus vanemate vastu), ja et see tuleb väljendada nõnda ja nõnda (näiteks linnupoja kujul, kes ei kuulanud ema sõna ja kukkus pesast välja); kui aga neid tingimusi pole silmas peetud, moraal pole see (näiteks vanemate hoolimatus laste suhtes), või on väljendatud teisiti (näiteks käona, kes muneb oma munad võõrasse pessa), siis, järelikult, on valm kõlbmatu. Säärast arvustusviisi oleme korduvalt näinud kohaldatuna Ostrovskile, kuigi keegi, arusaadavalt, ei taha seda omaks võtta, vaid süüdistatakse pealegi veel meid, nagu asuksime kirjandusteoste analüüsimisele varem valmisvaadatud ideede ja nõudmistega. Mis aga võiks veel selgem olla, — kas slavofiilid pole küllalt rääkinud: vene inimest peab kujutama vooruslikuna ja tõestama, et kõige hüve alus on elamine muistsel kombel; oma esimestes näidendites pole Ostrovski suvatsenud seda silmas pidada, mistõttu «Perekonnapilt» ja «Omad inimesed» teda ei vääri ning on seletatavad ainult sellega, et ta tol ajal veel jäljendanud Gogolit. Ja kas läänlased pole kisendanud: komöödias peab õpetatama, et ebausk on kahjulik, Ostrovski aga päästab ühe oma kangelase hukkumisest kellahelinaga; kõigile peab pähe taguma, et tõeline hüve seisab hariduses, Ostrovski aga häbistab oma komöödias haritud Vihhorevi harimatu Borodkini ees; iseendastki mõista on «Ära istu võõrasse rekke» ja «Ära ela nõnda, kuidas tahad» halvad näidendid. [Ning kas kunstipärasuse pooldajad pole küllalt seletanud: kunst peab teenindama esteetika üldisi ning igavesi nõudeid, Ostrovski aga alandas «Tulusas kohas» kunsti viletsate silmapilguhuvide teenindajaks; seepärast ei vääri «Tulus koht» kunsti ja tuleb arvata paljastava kirjanduse hulka! ...] Ja kas ei kinnitanud hr. Nekrassov Moskvast: Bolšov ei pea meis äratama mingit kaastunnet, «Omade inimeste» neljas vaatus aga on kirjutatud meie kaastunde äratamiseks Bolšovi vastu; järelikult on neljas vaatus ülearune! ... Siis, kas hr. Pavlov (N. F.) küllalt ei keerutanud ega väänelnud, püüdes selgeks teha järgmisi teese: vene elu võivat anda materjali ainult palaganietendusteks; tal polevat neid elemente, millest saaks ehitada midagi, mis

vastaks kunsti «igavestele» nõuetele; seepärast olevat selge, et Ostrovski, kes valib oma süžeed lihtrahva elust, polevat midagi muud kui palaganikirjanduse pokerdaja ... või ehk ei meisterdanud veel keegi Moskva kriitik järgmisi lõppotsuseid: draama peab meile esitama ülevaist ideedest läbiimbunud kangelase; «Äikese» naiskangelane aga on, vastupidi, tulvil müstitsismi, järelikult ei kõlba draama jaoks, sest ei suuda meis äratada kaastunnet; järelikult on «Äikesel» ainult satiiri, pealegi keskpärase satiiri tähendus jne., jne.

See, kes jälgis, mida meil «Äikese» puhul kirjutati, tuletab kergesti meelde veelgi mõningaid sellesarnaseid arvustusi. Ei või öelda, et kõiki neid oleksid kirjutanud vaimselt [täiesti] vaesed inimesed; aga millega seletada otsese vaate puudumist asjadele, mis kõigis neis hämmastab erapooletut lugejat? Pole kahtlust, et seda peab panema vana kriitilise rutiini arvele, mis on takerdunud paljude pähe kunsti-skolastika uurimise tagajärjel Košanski, [Ivan Davõdovi,] Tšistjakovi ja Zelenetski õppekursustest. On teada, et nende lugupeetud teoreetikute arvates on kriitika nendesamade teoreetikute kursustes esitatud üldiste seaduste rakendamine teatud teosele: vastab see seadustele — on hea; ei vasta — on halb. Nagu näete, on see oma aja ära elanud raukade jaoks päris kenasti välja mõeldud: seni kuni kriitikas elab niisugune printsiip, võivad nad kindlad olla, et neid ei loeta päris mahajäänuiks, toimugu kirjanduslikus maailmas mis tahes. Sest seadused on ju nende õpikuis suurepäraselt kindlaks määratud nendesamade teoste alusel, mille ilusse nad usuvad; seni kuni kõike uut hinnatakse nende poolt kinnitatud seaduste põhjal, tunnistataksegi kauniks ainult seda, mis on nende seadustega kooskõlas; miski uus ei tohi endale nõuda eluõigusi; vanakestel on õigus uskuda Karamzini ja jätta tunnustamata Gogol, nagu pidasid õigeks lugupeetud inimesed, kes vaimustusid Racine'i [101] jäljendajaist ja sõimasid Shakespeare'i Voltaire'i eeskujul purjus metslaseks,[102] või kummardasid «Messiaadi»[103] ees ja põlgasid selle põhjal «Fausti». Rutiini pooldajad, ka kõige andevaesemad, ei tarvitse karta kriitikat, kuni see on nürimeelsete koolmeistrite tardunud reeglite passiivseks kontrollijaks, ja samal ajal

pole ka kõige andekamail kirjanikel sellest midagi head loota, kui nad toovad kunsti mingi uue ja algupärase panuse. Nad peavad minema risti vastu kõigile «õige» kriitika noomitustele, peavad looma endile nime tema kiuste, rajama tema kiuste omaenda koolkonna ja taotlema seda, et nendega hakkaks arvestama mõni värske teoreetik uue kunstikoodeksi koostamisel. Siis tunnustaks ka kriitika vaguralt nende voorusi [; seni aga peab ta olema nagu õnnetud naapollased tänavu septembri algul, kes ehkki teavad, et kui mitte täna, siis homme ilmub nende juurde Garibaldi [104], peavad siiski tunnistama oma kuningaks Francescot, kuni tema kuninglik kõrgus suvatseb oma pealinnast lahkuda].

Me paneme imeks, et lugupeetud inimesed julgevad omistada kriitikale nii tühist, nii alandavat osa. Sest piirates seda kunsti «igaveste ja üldiste» seaduste kohaldamisega erilistele ja ajutistele nähtustele, nad sunnivad sellega kunstile peale tardumuse ja annavad kriitikale täiesti kantseleiliku ning politseiliku tähenduse. Ja seda teevad paljud puhtast südamest! Üks autoreid, kelle kohta me avaldasime oma arvamuse veidi lugupidamatult, tuletas meile meelde, et kohtuniku lugupidamatu käitumine kaebealusega on kuritegu. Oo, naiivne autor! Kuidas on ta küllastatud Košanski [ja Davõdovi] teooriaist! Ta võtab täiesti tõsiselt omaks labase metafoori, et kriitika olevat tribunal, kelle ette autorid ilmuvad kui kaebealused! Vististi võtab ta puhta rahana ka arvamust, nagu oleksid halvad värsid patuks Apolloni vastu ja nagu uputataks nõrku kirjanikke Leete jõkke [105]! ... Kuidas siis muidu saab jätta nägemata vahet kriitiku ja kohtuniku vahel? Kohtu kätte antakse inimesi, keda kahtlustatakse üleastumises või kuriteos, ja kohtuniku asi on otsustada, kas kaebealune on süütu või mitte; kas aga kirjanikku süüdistatakse milleski, kui ta võetakse arvustuse alla? Ammugi juba peaksid möödas olema need ajad, mil tegelemist trükiasjandusega peeti ketserluseks ja kuriteoks. Kriitik avaldab oma arvamust, kas teos talle meeldib või mitte; ja kuna oletatakse, et ta pole lihtsalt tühine lobiseja, vaid on arukas inimene, siis ta püüabki esitada kaalutlusi, miks ta loeb üht asja heaks ning teist halvaks. Ta ei pea oma arvamust lõplikuks ja

kõigile kohustuslikuks kohtuotsuseks; kui juba võtta võrdlus juriidilisest valdkonnast, siis on ta ennem advokaat kui kohtunik. Asunud teatud seisukohale, mis talle tundub kõige õigemana, siis esitab ta lugejaile asja detailid, nagu tema seda mõistab, ja püüab neisse sisendada oma arvamust kas arvustatava autori poolt või vastu. Iseenesestki mõista tohib ta seejuures kasutada kõiki abinõusid, mida ta leiab sobiva olevat, kui need ainult ei moonuta asja olemust: ta võib teile tekitada hirmu või heldimust, kutsuda esile naeru või pisaraid, sundida autorit tegema pihtimusi, mis on talle ebasoodsad, või viia võimetuseni vastata. [Niiviisi teostatud kriitikal võib olla järgmine tulemus: konsulteerinud oma õpikuid, võivad teoreetikud ikkagi selgitada, kas analüüsitud teos vastab nende liikumatuile seadustele ja, täites kohtuniku osa, otsustada, kas autor on süütu või süüdlane. Kuid on teada, et avalikus kohtus esineb sageli juhtumeid, kus kohtus viibijad kaugeltki ei poolda otsust, mille kohtunik kuulutab vastavalt koodeksi teatud paragrahvidele: avalikus südametunnistuses ilmneb neil juhtudel täielik lahkuminek seaduseparagrahvidest. Sedasama võib juhtuda veelgi sagedamini ka kirjandusteoste arutamisel:] kui kriitik-advokaat tõstab üles küsimuse nagu kord ja kohus, rühmitab faktid ja heidab neile teatud veendumusest hõõguvat valgust, siis on avalikul arvamusel, osutamata tähelepanu poeetika koodeksitele, kohe teada, mida ta peab asjast arvama.

Kui tähelepanelikult vaadelda kriitika defineerimist «kohtuna» autori üle, siis me leiame, et see meenutab väga seda tähendust, mida omistavad sõnale «k r i i t i k a» meie provintslikud prouad ning preilid ja mille üle vahel nii teravmeelselt ironiseerisid meie romaanikirjanikud. Ka praegugi veel pole haruldane kohata perekondi, kes vaatavad kirjanikule teatud hirmuga, sest et ta «kirjutab nende peale kriitikat». Õnnetud provintslased, kelle pähe kord see mõte on poetunud, kujutavad enesest tõepoolest haletsemisväärset kaebealuste vaatepilti, kelle saatus oleneb kirjamehe ühest suletõmbest. Nad vaatavad talle silmi, kohmetuvad, vabandavad, teevad reservatsioone nagu süüdlased kunagi, kes ootavad surma või armuandmist. Kuid peab ütlema, et sellised naiivsed ini-

mesed hakkavad nüüd kõige kaugeimaski kolgastes muutuma haruldusteks. Sedamööda kuidas õigus «julgeda oma otsust omada» [lakkab olemast ainult teatava auastme või positsiooni ainuõiguseks ja] muutub kättesaadavaks kõigile ning igaühele üksikult, sedamööda tekib eraeluski üha enam soliidsust ning sõltumatust, värisetakse vähem igasuguse kõrvalise kohtu ees. Nüüd avaldatakse oma arvamust juba lihtsalt sellepärast, et seda on parem teatavaks teha kui varjata, avaldatakse sellepärast, et peetakse kasulikuks mõttevahetust, tunnustatakse iga inimese õigust deklareerida oma vaadet ning oma nõudmisi, peetakse lõpuks koguni iga inimese kohusekski võtta osa üldisest liikumisest, tehes teatavaks oma tähelepanekuid ja kaalutlusi, niipalju kui keegi jõuab. Kohtuniku osani on siit veel tükk maad. Kui ma teile ütlen, et te kaotasite tee peal taskuräti või et te ei lähe sinnapoole kuhu vaja, jms., siis see ei tähenda veel, nagu oleksite teie minu kaebealune. Just niisama ei ole ka mina teie kaebealune sel juhul, kui te hakkaksite mind kirjeldama, soovides anda minust ettekujutust oma tuttavaile. Ilmudes esmakordselt uude seltskonda tean ma väga hästi, et minu kohta tehakse tähelepanekuid ja koostatakse mingi arvamus; kas pean ma aga tõesti ennast kujutlema mingi areopaagi * ees olevana ja ette juba värisema kohtuotsuse ootel? Pole mingit kahtlust, et minu kohta tehakse märkusi: üks leiab, et mu nina on suur, teine, et habe on punane, kolmas, et kaelaside on halvasti seotud, neljas, et olen morn jne. Noh, ja tehtagu peale, mis on minul sellega tegemist? Minu punane habe pole ju mingi kuritegu, ja keegi ei või minult aru pärida, kuidas mul tohib olla nii suur nina. Tähendab, et mul pole siin mingit muret: kas minu kuju kellelegi meeldib või ei — see on maitseasi, ja ma ei saa kellelegi keelata selle kohta arvamust avaldada; kuid teiselt poolt ei kaota ma ka midagi, kui pannakse tähele minu sõnaahtrust, kui ma tõesti olen vähese jutuga. Seega esimene kriitiline töö (meie tähenduses) — faktide tähelepanemine ja äramärkimine — toi-

* Areopaag — kõrgem kohtunikkude kogu vanas Ateenas. — *Toim.*

mub täiesti vabalt ja kahjutult. Seejärel järgmine töö — otsustamine faktide alusel — võrdsustab otsuse tegija šansse täiesti täpselt selle inimese šanssidega, kelle üle ta otsustab. See tuleb sellest, et inimene, esitades teatud andmete põhjal tehtud järeldust, allutab igakord ka iseenda teiste inimeste kohtule ja kontrollile oma arvamuste õigsuse ning põhjendatuse suhtes. Kui keegi näiteks selle põhjal, et minu kaelaside polevat küllalt elegantselt seotud, otsustab, et olen halvasti kasvatatud, siis selline kohtumõistja riskib anda kohalviibijaile küllaltki madalat arvamust oma loogikast. Just niisama ei sisenda mingi kriitik erilist usaldust omaenda kõlbelise tunde puhtuse vastu, kui ta heidab Ostrovskile ette, et Katerina kuju «Äikeses» olevat jälk ning kõlblusvastane.[106] Niisiis seni, kuni kriitik osutab faktidele, analüüsib neid ja teeb oma järeldusi, on autor ja ka asi ise väljaspool hädaohtu. Siin võib kurta ainult siis, kui kriitik moonutab fakte, valetab. Kui ta aga esitab asja õieti, siis olgu tal mistahes kõnetoon, jõudku ta mistahes järeldustele, tema kriitikast, nagu igast vabast ja faktidega kinnitatud järeldusest, on alati rohkem kasu kui kahju — nii autorile enesele, kui ta on hea, ning igal juhul kirjandusele — isegi kui autor osutubki halvaks. Kriitika — mitte kohtulik, vaid harilik, nagu meie teda mõistame, on hea juba sellegi poolest, et ta annab inimestele, kes ise pole harjunud oma mõtteid kirjandusele koondama, nõnda öelda kirjaniku ekstrakti, ja kergendab seega võimalust mõista tema teoste iseloomu ning tähtsust. Niipea aga kui kirjanikust on küllaldaselt aru saadud, ei jää ka arvamus temast kohe kujunemata ja talle antakse õigus, küsimata lugupeetud koodeksite-koostajailt mingit luba.

Tõsi küll, selgitades teistele teatud autori või teose iseloomu, võib kriitik ise teoses leida seda, mida selles üldse pole olemas. Kuid sel juhul reedab kriitik alati iseennast. Kui tal tuleb pähe omistada arutletavale loomingule elavam ja laialdasem mõte kui see, millele tolle on rajanud autor ise, siis on ilmne, et ta ei suuda küllaldaselt tõestada oma mõtet vihjetega teosele endale, ja seetõttu kriitika, näidanud, mida analüüsitav teos oleks võinud olla, viitaks sellega ainult selgemini tolle kont-

septsiooni kehvusele ja väljatöötuse puudulikkusele. Niisuguse kriitika näitena võib tuua näiteks «Tarantassi» analüüsi Belinski poolt,[107] mis on kirjutatud kõige kurjema ja peenema irooniaga; selle analüüsi võtsid paljud puhta kullana, kuid ka needki paljud leidsid, et Belinski poolt «Tarantassile» omistatud tähendust esitatakse tema kriitikas väga hästi, kuid krahv Sollogubi teose endaga sobib see kokku vägagi halvasti. Sedalaadi kriitika liialdamist esineb muide väga harva. Märksa sagedamini tuleb ette teistsugune juhtum, et kriitik tõepoolest ei mõista analüüsitavat autorit ja tuletab tema teosest seda, mida sugugi ei peaks tuletama. Ent ka siin pole häda kuigi suur: kriitiku arutlusviis näitab lugejale otsekohe, kellega tal tegemist on, olgu kriitikas ainult faktid esile toodud, võltsid targutused lugejat ei tüssa. Näiteks tuli keegi hr. P-i, analüüsides «Äikest», mõttele järgida sedasama meetodit, mida oleme meie tarvitanud oma artiklites «Pimedast riigist», ja asus peale näidendi sisu kokkuvõtte esitamist järelduste tegemisele. Selgus, et tema arvates oli Ostrovski Katerinat «Äikeses» naeruvääristanud, tahtes tema isikus häbistada vene müstitsismi. Kuid lugedes sellist järeldust näed muidugi otsekohe, millisesse vaimuliiki hr. P-i kuulub ja kas võib ta mõttemõlgutusi usaldada. Säärane kriitika ei vii kedagi eksiteele, see pole kellelegi ohtlik . . .[108]

Hoopis teine on see kriitika, mis läheneb autoritele nagu nekrutivõtmise punkti toodud külameestele formaalse mõõdupuuga ja kisendab kord «käib!», kord «koju!», selle järgi, kas nekrut vastab mõõdule või mitte. Seal on arvestus lihtne ja resoluutne; ja kui te usute õpikuis toodud kunsti igavesi seadusi, siis te ei puikle sellest kriitikast kõrvale. Ta näitab teile sõrmedel ära, et see, millest te olete vaimustatud, ei kõlba kuhugi, kuna see, mis paneb teid tukkuma, haigutama, või tekitab peavalu, — just see on tõeline kallisvara. Võtke näiteks või «Äike»: Mis asi see on? Kunsti jultunud solvamine, mitte midagi rohkem, ja seda on üpris kerge tõestada. Lööge lahti [teenelise professori ja akadeemiku Ivan Davõdovi] «Loengud kirjandusest», mille [ta] on koostanud Blairi loengute tõlke kaasabil, või heitke pilk kas või hr. Plaksini [kadetikorpuse] kirjandusloo kursusesse, — seal on

selgesti defineeritud eeskujuliku draama nõuded. Draama aineks peab tingimata olema sündmus, milles me näeme kire ja kohusetunde võitlust, — õnnetute tagajärgedega, kui võidab kirg, või — õnnelikkude tagajärgedega, kui võitjaks tuleb kohusetunne. Draama arendamisel peab pidama silmas ranget ainsust ja järjekindlust; lahendus peab loomulikult ja paratamatult järelduma intriigist; iga stseen peab tingimata soodustama tegevustiku arenemist ja liikuma lahenduse poole; seepärast ei tohi näidendis olla ainustki isikut, kes otseselt ja paratamatult draama arengust osa ei võta, ei tohi olla ühtegi kõnelust, mis ei puutu näidendi olemusse. Tegelaste iseloomud tuleb esitada eredalt, ja nende ilmsikstulek peab olema järkjärguline vastavalt tegevuse arenemisele. Keel peab olema kooskõlas iga tegelase positsiooniga, kuid ei tohi eemalduda kirjanduslikust puhtusest ega kalduda vulgaarsusse.

Sellega vististi piirduvadki peamised draamareeglid. Kohaldagem nad «Äikesele».

«Draama süžee esitab tõesti Katerinas toimuvat võitlust abikaasaliku truuduse, kohusetunde ja kire vahel noore Boriss Grigorjevitši vastu. Tähendab, esimene nõue on rahuldatud. Kuid edasi, lähtudes sellest nõudest, me leiame, et eeskujuliku draama muid tingimusi on «Äikeses» kõige kohutavamal kombel rikutud.

Ja esiteks — «Äike» ei vasta draama kõige olulisemale seesmisele sihile — sisendada lugupidamist kõlbelise kohuse vastu ja näidata kiresse kiindumise hukutavaid tagajärgi. Katerina, see ebamoraalne, häbitu (N. F. Pavlovi tabava väljenduse järgi) naine, kes jooksis öösel oma armukese juurde, niipea kui mees oli kodunt ära sõitnud, see kurjategija on draamas esitatud [mitte ainult ebaküllaldaselt sünges valguses, vaid koguni mingi märtri aupaistega otsaesisel]. Ta räägib nii hästi, ta kannatab nii haletsemisväärselt, tema ümber on kõik nii halb, et teil pole tema vastu viha, te kahetsete teda, te muutute vaenulikuks tema rõhujate vastu [ja mõistate seega tema isikus õigeks patu]. Järelikult ei täida draama oma ülevat otstarvet ja muutub kui mitte halvaks eeskujuks, siis vähemalt kasutuks mänguasjaks.

Edasi leiame väga tähtsaid puudusi ka puhtkunstiliselt vaatepunktilt. Kire arenemine on esitatud poolikult: me ei näe, kuidas Katerinal algas ja tugevnes armastus Borissi vastu ja millega nimelt see oli motiveeritud; seetõttu ei esine ka kire ning kohusetunde võitluski meie ees küllaldase selguse ja jõuga.

Ka ei ole kinni peetud mulje ainsusest: seda kahjustab kõrvalise elemendi lisanemine — Katerina ja ämma vahekord. Ämma vahele-

segamine takistab meil alatasa tähelepanu koondamast Katerina hinges toimuvale seesmisele võitlusele.

Peale selle märkame Ostrovski näidendis eksimist iga poeetilise teose kohta kehtiva tähtsaima põhireegli vastu, mis on andestamatu isegi algaja autori suhtes. Draamas nimetatakse seda viga spetsiaalselt «intriigi dualismiks»; siin me ei näe ühte armastust, vaid kahte — Katerina armastust Borissi ja Varvara armastust Kudrjaši vastu. See on sobiv ainult kergeis prantsuse jantides, kuid mitte tõsises draamas, kus pealtvaatajate tähelepanu ei tohiks kuidagi kõrvale juhtida.

Ka sõlm ja lahendus patustavad kunstinõuete vastu. Sõlmeks on lihtne juhus — mehe ärasõit; lahendus samuti on täiesti juhuslik ning meelevaldne; see äike, mis kohutas Katerinat ja sundis teda mehele kõike jutustama, pole midagi muud kui *deus ex machina,* sama hea mis vodevillide ameerika onu.

Kogu tegevus kulgeb loiult ning aeglaselt, sest see on üle koormatud täiesti tarbetute stseenide ja isikutega. Kudrjaš ja Šapkin, Kuligin ja Fekluša, emand kahe teenriga, Dikoi ise — kõik need isikud pole näidendi põhikoega oluliselt seotud. Lavale ilmub alatasa ülearuseid tegelasi, kes räägivad mitte asjasse puutuvaid sõnu ja lahkuvad — jällegi teadmata mispärast ja kuhu. Kõiki Kuligini deklamatsioone, kõiki Kudrjaši ja Dikoi vempusid, rääkimata juba poolhullust emandast ja linnaelanike lobajuttudest äikese ajal, oleks võidud välja jätta, ilma et asi oleks vähimalgi määral kannatanud.

Rangelt defineeritud ja viimistletud iseloome selles ülearuste tegelaste jõugus peaaegu ei leidugi, nende järkjärgulisest ilmsikstulekust üldsegi rääkimata. Nad ilmuvad meie ette otse *ex abrupto* *, etiketikestega. Eesriie kerkib: Kudrjaš ja Kuligin räägivad sellest, kui kange sõimumees on Dikoi, siis ilmub ka Dikoi ja vannub juba kulisside taga... Sama lugu on Kabanovaga. Just niisama tutvustab end esimesest sõnast peale Kudrjaš, et ta on «tüdrukutele maias»; ja Kuligin esitleb ennast kohe ilmumisel kui iseõppinud mehaanik, kes imetleb loodust. Ja nii nad kõik jäävadki lõpuni: Dikoi sõimab, Kabanova toriseb, Kudrjaš promeneerib öösel Varvaraga... Aga nende iseloomude täielikku, igakülgset arenemist me ei näe kogu näidendi ulatuseski. Naiskangelane ise on samuti kujutatud väga ebaõnnestunult: nagu näha, pole autor isegi seda iseloomu selgelt mõistnud, sest esitamata Katerinat silmakirjatsejana sunnib ta teda siiski deklameerima tundeõrnu monolooge, tegelikult aga näitab ta teda meile häbitu, ainuüksi oma lihameelsusest kaasakistud naisena. Meeskangelasest ei maksa üldse midagi rääkida, ta on nii värvitu. Samuti Dikoi ja Kabanova, need hr. Ostrovski žanrile kõige sobivamad iseloomud, on (hr. Ahšarumovi või mõne teise sellesarnase õnneliku otsuse järgi) meelega ülepakutud, lähenevad paskviillile ja pole elusad isikud, vaid vene elu «inetuste kvintessentsid».[109]

Lõpuks ületab ka keel, mida tegelased tarvitavad, hästikasvatatud inimese igasuguse kannatuse piirid. Muidugi, poodnikud ja alevielanikud ei saa kõnelda elegantset kirjanduslikku keelt, kuid ei või ju ometi nõustuda ka sellega, et näitekirjanik tohib täpsuse

* Äkitselt (ladina k.). — *Toim.*

pärast tuua kirjandusse kõiki vängeid sõimusõnu, mille poolest vene rahvas on nii rikas. Draamategelaste keel, olgu need tegelased kes tahes, võib olla lihtne, kuid peab alati olema üllas, ega tohi solvata haritud maitset. Aga kuulake, kuidas räägivad kõik «Äikese» tegelased: «Vänge mats! Kuhu sa oma kärsaga poed! Kogu sisikond hakkab põlema! Naised jäävad ümbertõmbamisega otsa!...» Mis laused need on, mis sõnad? Tahtmatult kordad sa koos Lermontoviga:

Kes võeti mudeliks portreele?
Kes nõnda vassis ära keele?
Kui olekski neid olendeid,
ei tahaks meie kuulda neid.[110]

Võib olla, et «Kalinovi linnas, Volga kaldal» on inimesi, kes nõnda räägivad, kuid mis on meil sellega tegemist?»

Lugeja mõistab, et me ennast eriti ei vaevanud, et seda kriitikat veenvaks teha; seetõttu võibki mõnes kohas kergesti märgata traagelniite, millega see kokku on õmmeldud. Kuid me kinnitame, et seda võib muuta äärmiselt veenvaks ja võidukaks; sellega võib [kooli-] õpikute vaatekohalt lähtudes autorit hävitada. Ja kui lugeja oli nõus andma meile õiguse asuda näidendi juurde varem valmispandud nõudmistega selle kohta, mis ja kuidas tolles olema p e a b, siis pole meil enam muud midagi vaja: me suudaksime hävitada kõik, mis pole kooskõlas meie poolt omaksvõetud reeglitega. Väljavõtted komöödiast esineksid väga ausameelselt meie otsustuste kinnituseks; tsitaadid igasugustest tarkadest raamatutest, alates Aristotelesest ja lõpetades Vischeriga,[111] kes teatavasti on esteetilise teooria viimaseks, lõplikuks momendiks, tõestaksid teie silmis meie hariduse soliidsust; esitusviisi kergus ja teravmeelsus aitaksid köita teie tähelepanu, ja teie, ise seda märkamata, jõuaksite täielikule üksmeelele meiega. Ärgu ainult tulgu teile hetkekski pähe kahelda meie täielikus õiguses autorile ette kirjutada kohustusi ja selle järel m õ i s t a t e m a ü l e k o h u t, kas ta on jäänud neile kohustustele truuks või on ta nende vastu eksinud...

Ent selles just häda ongi, et praegusel ajal ei jää ükski lugeja sellest kahtlusest puutumata. Põlatud pööbel, kes enne hardusega ja avasui kuulas meie jutlustamist, kujutab nüüd endast meie autoriteedile kurba ja ohtlikku vaa-

tepilti massist, kes hr. Turgenevi kauni väljenduse järgi on relvastatud «analüüsi kaheteralise mõõgaga». Igaüks, lugedes meie hävitavat arvustust, ütleb: «Te pakute meile oma «tormi» ja kinnitate, et see, mis «Äikeses» on olemas, on ülearune, kuna see, mis peaks olema, seal puudub. Kuid «Äikese» autorile tundub ju olukord vististi vastupidisena; lubage, et me teid läbi katsume. Jutustage ja analüüsige meile näidendit, näidake, milline ta on, ja andke meile oma arvamus sellest tolle enda, aga mitte mingisuguste iganenud oletuste põhjal, mis on täiesti ülearused ega puutu asjasse. Teie arvates ei peaks olema seda ja seda; aga võib-olla see just sobibki näidendile hästi; miks ei tohiks see siis olla?» Nõndamoodi julgeb praegusel ajal resoneerida iga lugeja, ning just selle ebameeldiva asjaolu tõttu saigi N. F. Pavlovi suurepärastele kriitilistele harjutustele «Äikese» kohta osaks nii täielik fiasko. Tõepoolest, «Äikese» arvustaja vastu «Naše Vremjas» tõusid üles kõik, nii kirjamehed kui ka publik, ja muidugi mitte sellepärast, et talle oli pähe tulnud lugupidamatust üles näidata Ostrovski vastu, vaid sellepärast, et ta oli suvatsenud oma kriitikas lugupidamatust avaldada vene publiku terve mõistuse ning hea tahte vastu. Juba ammugi näevad kõik, et Ostrovski on mitmeski asjas vanast lavarutiinist eemaldunud, et juba iga tema näidendi ideeski esineb tingimusi, mis teda paratamatult väljapoole teatud teooria piire viivad, millele me juba eespool osutasime. Arvustaja, kellele need kõrvalekaldumised ei meeldi, oleks pidanud alustama nende äramärkimisest, iseloomustamisest, üldistamisest ja siis otseselt ning avalikult esitama küsimuse nende ja vana teooria vahelisest valikust. See poleks ainult olnud kriitiku kohus analüüsitava autori vastu, vaid veel enam publiku vastu, kes nii pidevalt pooldab Ostrovskit kõigi tema vabaduste ning kõrvalekaldumistega, ja iga uue näidendi ilmumisel üha rohkem temasse kiindub. Kui kriitik leiab, et publik eksib oma poolehoiuga autori vastu, kes osutub kriitiku teooria rikkujaks, siis peaks ta alustama selle teooria kaitsmisest ja tooma tõsiseid tõendusi, et teooriast kõrvalekaldumised ei saa tuua midagi head. Siis oleks ta võib-olla jõudnud veenda mõnesid, ja koguni ehk paljusidki, sest N. F. Pavlovilt ei

saa võtta seda, et ta fraasi valitseb üsna osavasti. Ja nüüd — mis ta tegi? Ta ei pööranud vähimatki tähelepanu asjaolule, et vanad kunstiseadused [, mis küll jätkavad oma eksistentsi õpikutes ja mida endiselt õpetatakse gümnaasiumide ja ülikoolide kateedritelt,] on ammu juba kaotanud pühadusele omase puutumatuse nii kirjanduses kui ka publikus. Ta asus julgelt purustama Ostrovskit oma teooria punktide järgi, sundides lugejat vägisi seda teooriat puutumatuks pidama. Ta arvas kohase olevat ainult ironiseerida isanda kulul, kes, olles hr. Pavlovi «vennaks ja ligimeseks» tugitoolide esirea ja «värskete» kinnaste poolest, julges siiski vaimustuda näidendist, mis hr. N. F. Pavlovile oli nii vastumeelt. Säärane halvustav käitumine publikuga ja ühtaegu ka küsimusega, mida arvustaja võttis lahendada, pidi loomulikult lugejate enamikku kallutama pigem arvustaja vastu kui tema poolt. Lugejad andsid arvustajale mõista, et ta keerleb oma teooriaga nagu orav rattas, ja nõudsid, et ta astuks oma rattast välja sirgele teele. Ümar fraas ja osav süllogism ei tundunud neile küllaldastena; nad nõudsid tõsiseid kinnitusi juba neile eeldustelegi, millest hr. Pavlov tegi oma järeldusi ja milliseid ta esitas aksioomidena. Ta ütles: — halb, sest näidendis on palju isikuid, kes ei aita kaasa tegevustiku otsesele arengule. Temale aga vaieldi visalt vastu: aga miks ei tohi näidendis olla inimesi, kes ei võta otseselt osa draama arengust? [Kriitik kinnitas, et draamal puuduvat juba sellepärast igasugune tähtsus, et selle naiskangelane olevat ebamoraalne; lugejad aga peatasid teda ja esitasid küsimuse: kust te seda võtate, et ta on ebamoraalne? Ja millele on rajatud teie kõlbelised mõisted?] Kriitik pidas nii öösist kohtamist, nii Kudrjaši uljast vilet, kui ka Katerina mehele pihtimise stseenigi labasuseks ja nilbuseks; jällegi küsiti temalt: mispärast leiab ta just selle labase olevat ja mispärast suurmaailma intriigikesed ja [aristokraatsed] kired on kunstile väärtuslikumad kui alevinimeste kiindumused. Miks on noore poisi vile labasem kui [mingi] suurmaailma nooruki südantlõhestav itaalia aariate kõõrutamine? N. F. Pavlov pani oma argumentidele krooni pähe, otsustades ülbelt, et «Äikese»-taoline

näidend polevat draama, vaid palaganietendus. Talle vastati ka selle peale: mispärast te suhtute nii põlastavalt palaganisse? On alles küsimus, kas iga silutud draama, olgu temas isegi või kõik kolm ainsust rangelt välja peetud, ongi parem igast palaganietendusest. Palagani osa suhtes teatriajaloos ja rahva arenemiskäigus võime veel teiega vaielda. Viimast vastuväidet arendati trükis õige üksikasjaliselt. Ja kust tuli ta kuuldavale? Hea küll, kui see veel oleks olnud «Sovremennikus», kellel, nagu teada, on olemas oma «Svistok»*, keda Kudrjaši vile ei või järelikult ärritada ja kellele üldse meeldivat igasugune palagani mängimine. Ei, mõtted palagani kohta avaldati ajakirjas «Biblioteka dlja Tštenija», kõigi kunsti «õiguste» tuntud kaitsjas, hr. Annenkovi kirjutise näol, kellele keegi ei või ette heita liigset «vulgaarsuse» pooldamist.[112] Kui me Annenkovi mõttest õieti aru saime [(, mille eest ei saa muidugi mõista keegi vastutada)], siis ta leiab, et kaasaegne draama on koos oma teooriaga kaldunud elulisest tõest ning ilust rohkem kõrvale kui esimesed palaganid, ja et teatri uuestisünniks oleks vaja enne pöörduda tagasi palagani juurde ning sealt uuesti alustada draama arenguteed. Näe, millise arvamuse otsa sattus hr. Pavlov isegi vene kriitika lugupeetavate esindajate juures — rääkimata neist, keda [headmõtlevad inimesed] süüdistavad teaduse põlgamises ja kõige üleva eitamises! On arusaadav, et siin juba ei võinud pääseda mõne enam-vähem hiilgava repliigiga, vaid pidi võtma tõsisele revideerimisele need alused, millele kriitik oli rajanud oma otsused. Niipea aga, kui küsimus siirdus sellele pinnale, osutus «Naše Vremja» kriitik pankrottijäänuks ja oli sunnitud oma kriitilised targutused teisale viima.

On ilmne, et kriitika, mis muutub õpilasliku pedantsuse liitlaseks ja võtab enda peale kirjandusteoste revideerimise õpikutest ammutatud paragrahvide järgi, peab end tihtilugu asetama sellisesse haletsemisväärsesse seisukorda: andnud end valitseva teooria orjaks, sunnib ta

---

* «Svistok» — «Sovremenniku» väljaandjate pilkelehe nimi; tähendab vene keeles vilet. — *Toim.*

ennast ühes sellega ka pidevale tagajärjetule võitlusele igasuguse progressi, kõige uue ja algupärase vastu kirjanduses. Ja mida tugevam on uus kirjanduslik vool, seda enam ägestub tema vastu kriitika ja seda selgemalt demonstreerib ta oma vanadusjõuetust. Ajades taga mingit surnud täiuslikkust, esitades meile iganenud, meile ükskõikseks muutunud ideaale, pildudes meid kauni terviku küljest lahti murtud kildudega, jäävad säärase kriitika harrastajad alati kõrvale elavast liikumisest, sulevad silmad uue, elava ilu ees, ei taha mõista uut tõde — elu uue kulge tagajärge. Nad vaatavad kõigele ülevalt alla, hindavad kõike rangelt, on valmis iga autorit süüdi mõistma selle eest, et ta ei joondu nende *chefs-d' oeuvre*'itega *, ja peavad jultunult ei miksi autori elavaid vahekordi oma publikuga ja oma epohhiga. Need kõik olevat teadupärast «silmapilguhuvid», — kas tohivad tõsised kriitikud kompromiteerida kunsti, kiindudes sellistesse huvidesse! Vaesed, südametud inimesed! Kui armetud on nad elu, tema vaeva ja hüvesid hinnata oskava inimese silmis! Harilik kaineltmõtlev inimene võtab elust, mida elu talle pakub, ja annab elule, mida suudab; pedandid aga krahmavad kõrgilt kõike ja halvavad elu surnud ideaalide ning abstraktsustega. Ütelge, mida peaksime mõtlema inimesest, kes, nähes ilusat naist, hakkaks järsku targutama, et tema keha pole nagu Milo Veenusel, suu piirjooned pole nii head nagu Medici Veenusel, pilgul pole seda ilmet, mida leiame Rafaeli madonnadel jne., jne. Kõik sellise härra arutused ja võrdlused võivad olla väga õiged ning teravamõttelised, kuid mida nad võivad anda? Kas tõestavad nad teile, et kõne all olev naine ei ole ilus? Kas nad suudavad teid veenda isegi selles, et naine on vähem ilus kui üks või teine Veenus? Muidugi mitte, sest ilu ei seisa üksikuis tunnustes ning joontes, vaid näo üldilmes, tolles elulises tähenduses, mis selles näos avaldub. Kui see ilme on mulle sümpaatne, kui see tähendus on mulle arusaadav ja mind rahuldab, siis ma lihtsalt andun ilule kõige hinge ja mõistusega, tegemata mingeid surnud võrdlusi, esitamata

* *Chef-d' oeuvre* (loe: šedöövr; prants. k.) — meistriteos. — *Toim.*

kunsti pärimustest pühitsetud pretensioone. Ja kui te tahate jätta minusse elavat mõju, kui tahate mind sundida ilu armastama, siis osake selles tabada see üldine tähendus, see elu puhang, osake seda mulle näidata ja selgeks teha: alles siis te saavutate oma eesmärgi. Just nii on ka tõega: see ei seisa dialektilistes peensustes, üksikute otsustuste õigsuses, vaid selle elavas tões, mida te arutate. Tehke mulle selgeks nähtuse iseloom, selle koht teiste kõrval, selle mõte ja tähtsus elu üldises käigus, ja uskuge, et te juhite mind sel teel palju kindlamini õigele arvamusele asjast kui igasuguste teie mõtte tõestamiseks sobitatud süllogismidega. Kui harimatus ja kergeusklikkus on inimestes seni veel nii tugevad, siis hoitakse neid alal just selle kriitiliste arutluste viisiga, mida me ründame. Igal pool ja kõiges kaalub üle sünteesi; kõigepealt öeldakse: see on kasulik, ja tormatakse igale poole, et sobitada argumente, mispärast see kasulik on; teid lüüakse uimaseks sententsiga [: kõlblus peab olema niisugune], ja mõistetakse siis hukka [kui ebakõlbeline] kõik, mis selle sententsi alla ei sobi. Nõnda moonutataksegi pidevalt inimese taipu, võetakse igaühelt himu ja võimalus omaette arutada. Asi kujuneks hoopis teisiti, kui inimesed harjuksid analüütilise otsustusviisiga: asi on niisugune, selle tagajärjed on niisugused, selle paremused ja pahed on sellised; vaagige ja otsustage, millisel määral see on kasulik. Siis oleksid inimestel andmed pidevalt silmade ees ja nad lähtuksid oma otsustustes faktidest, ekslemata sünteetilistes udupilvedes, sidumata ennast [kunagi ja kellegi poolt koostatud] abstraktsete teooriate ja ideaalidega. Et seda saavutada, on vajalik, et kõigil inimestel tekiks himu elada oma mõistusega [, mitte aga loota võõrale eestkostmisele]. Muidugi ei jõua me seda kogu inimkonna suhtes veel niipea ära oodata. Kuid see väike osa inimesi, keda me nimetame «lugejaks publikuks», annab meile õiguse arvata, et himu iseseisva vaimse elu järele on temas juba ärganud. Seepärast me peame väga ebaviisakaks temasse üleolevalt suhtuda ja talle üleolevalt alla heita jumal teab millistele teooriatele rajatud sententse ning kohtuotsuseid. Kõige paremaks kriitika meetodiks peame asja enda esitamist nõnda, et kättenäidatud faktide põh-

jal lugeja võiks ise teha oma lõppotsuse. Me grupeerime andmed, teeme oletusi teose üldise tähenduse kohta, osutame tema suhtumisele tegelikkusega, milles me elame, tuletame oma lõppotsuse ja katsume seda võimalikult paremini põhjendada, kuid püüame seejuures alati hoida end nõnda, et lugeja võiks täiesti mugavalt mõista kohut meie ja autori vahel. Meil on korduvalt tulnud vastu võtta etteheiteid mõnede iirooniliste analüüside pärast: «Teie omist väljavõtteist ja sisu ümberjutustusest on näha, et see autor on nõrk või kahjulik,» räägiti meile, «teie aga kiidate teda, — kas teil pole häbi.» Peame tunnistama, et sellised etteheited ei teinud meid sugugi kurvaks: tõsi, lugeja sai mitte eriti meelitava ettekujutuse meie kriitilistest võimetest; kuid meie eesmärk oli ikkagi saavutatud, kõlbmatu raamat [(mida me vahel polekski võinud otseselt hukka mõista)] tundus kõlbmatuna ka lugejale tänu tema silmade ette seatud faktidele. Ja me oleme alati olnud arvamusel, et ainult faktilisel, reaalsel kriitikal võibki olla lugeja jaoks mingi tähtsus. Kui teoses midagi on, siis näidake, mida selles on; see on hulga parem kui laskuda arutlustesse sellest, mida temas ei ole ja mis temas oleks pidanud olema.

Muidugi mõista on olemas üldisi mõisteid ja seadusi, mida tingimata peab silmas iga inimene, arutades ükskõik mis asja. Kuid peab tegema vahet nende loomulike, otse asja olemusest järelduvate seaduste ja nende teeside ning reeglite vahel, mida püstitas mingi süsteem. On teatud aksioome, milleta mõtlemine on võimatu, ja neid eeldab iga autor oma lugejal just niisama nagu iga vestleja oma kaasvestlejal. On küllalt, kui öeldakse inimesest, et ta on küürakas või kõõrsilm, et igaüks näeks selles kehaehituse puudust ja mitte eelist. Just niisama on küllalt tähendada, et teatav kirjandusteos on kirjaoskamatu või täis valet, selleks et keegi ei peaks seda vooruseks. Kui te aga ütlete, et inimene kannab nokkmütsi ja mitte kaabut, siis pole sellest veel küllalt, et ma saaksin temast halva ettekujutuse, kuigi teatud ringkonnas on võetud omaks, et korralik inimene ei peaks nokkmütsi kandma. Nii on ka kirjandusteosega, — kui leiate, et ei ole silmas peetud kolme ainsust, või näete tegelasi, keda pole intriigi arendamiseks hädapärast vaja, siis ei

ütle see veel midagi teie teooriasse eelarvamusteta suhtuvale inimesele. Vastupidi, selle kohta, mis igale lugejale peab tunduma asjade loomupärase korra rikkumisena ja lihtsa terve mõistuse solvamisena, võin arvata, et see ei nõua minult ümberlükkamist, eeldades, et need ümberlükkamised tekivad juba iseendast lugeja peas, kui ma ainult sellele faktile osutan. Kuid säärase oletusega ei pea kunagi minema liiga kaugele. Sellised kriitikud, nagu N. F. Pavlov, hr. Nekrassov Moskvast, hr. Palhovski jt., sellega just patustavadki eriti palju, et eeldavad absoluutset üksmeelt endi ja avaliku arvamuse vahel palju suuremas punktide arvus, kui oleks vaja. Teiste sõnadega, nad peavad ümberlükkamatuks ja kõigile ilmseks aksioomiks suure hulga sedalaadi arvamusi, mis on ainult nende silmis absoluutsed tõed, mis aga suuremale hulgale inimestele näivad isegi olevat vastuolus mitme üldiselt tunnustatud arusaamisega. Näiteks on igaühele selge, et autor, kes tahab teha midagi korralikku, ei tohiks tegelikkust moonutada. Selle nõudega on päri nii teoreetikud kui ka avalik arvamus. Kuid samal ajal nõuavad teoreetikud, pidades seda samuti aksioomiks, et autor peab tegelikkust täiendama, visates sellest välja kõik tarbetu ja valides üksnes seda, mida on eriti vaja teose intriigi arendamiseks ja lahenduseks. Seoses selle teise nõudmisega tungiti Ostrovskile sageli suure ägedusega kallale; seejuures aga pole see nõudmine ainult üldsegi aksioom, vaid seisab koguni ilmses vastuolus kõigi poolt vältimatuks tunnistatud nõudmisega, et kirjanduslik teos peab tegelikkust kajastama tõepäraselt. Tõepoolest, kuidas võite mind uskuma panna, et mingi poole tunni jooksul ilmub ühte tuppa või mingisse ühte paika kuskil väljakul üksteise järel kümme inimest, ja täpselt need, keda oli vaja, ning täpselt sel hetkel, kui neid siin oodati, et nad kohtavad täpselt neid, keda neil tarvis, alustavad *ex abrupto* vestlust selle üle, mis vaja, lahkuvad ja teevad, mis vaja, ja ilmuvad jällegi uuesti siis, kui neid on vaja. Kas elus sünnib nõnda, kas vastab see tõelikkusele? Kes ei teaks seda, et elus on just kõige raskem sobitada üksteisega soodsaid asjaolusid, korraldada asjakäiku vastavalt loogilisele vajadusele. Tavaliselt teab inimene, mida ta peab tegema, kuid ta ei saa kuidagi

tabada õiget võimalust, et kasutada oma asja huvides kõiki vahendeid, mida kasutab nii kergelt kirjanik. Tarvilikud inimesed ei ilmu, kirjad ei saabu, jutuajamised ei lähe nii, nagu asja huvid nõuaksid. Igaühel on elus palju oma muresid, ja harva juhtub, et keegi toimiks selliselt, masinana, nagu toimub meie draamades, kus autor paneb masina liikuma nii, nagu see on näidendi tegevusele mugavam. Sedasama peab ütlema ka sõlme ja lahenduse kohta. Kui palju me näeme selliseid sündmusi, mille lõpp kujutaks alguse puhast ja loogilist arenemist? Ajaloos võime ehk seda veel sajandite vältel tähele panna: ent eraelus on lugu sootuks teine. Õige küll, et ajalooseadused on siingi ühed ja needsamad, kuid vahe on kaugustes ja määras. Kõneldes absoluutselt ja arvestades lõpmata väikseid suurusi me muidugi leiame, et kera on seesama hulknurk; aga katsuge hulknurgaga mängida biljardit, — ei tule midagi välja. Täpselt samal viisil ei peegelda ka loogilise arenemise [ja paratamatu kättetasu] ajalooseadused eraelu sündmustes kaugeltki nii selgelt ja täielikult kui rahvaste ajaloos. Anda neile meelevaldselt seda selgust tähendaks olemasoleva tegelikkuse vägistamist ja moonutamist. On's tõesti nõnda, et iga kuritegu kannab endas ühtlasi kaasas ka oma karistust? Kas tõesti saadavad seda alati südametunnistuse piinad, kui ei saabu välist karistust? Viib säästlikkus alati küllusele, saab ausus ikka tasu üldise lugupidamise näol, kas leiavad kahtlused alati oma lahenduse ja voorus pakub seesmist rahuldust? [Kas ei näe me palju sagedamini vastupidist, ehkki, teiselt poolt, ei saa üldise reeglina võtta ka vastupidistki... Ei saa öelda, et inimesed oleksid loomupäraselt õelad, ja sellepärast ei või ka kirjanduslikke teoseid rajada näiteks põhimõtetele, et pahe alati võidutseb, voorus aga leiab karistuse. Oleks aga ka võimatu, koguni koomiline oleks ehitada draamateoseid vooruse võidu alusele!] Asi seisab selles, et inimvahekordi moodustatakse vaid harukorril mõistliku arvestuse põhjal, enamasti kujunevad need juhuslikult; siis aga toimuvad ühtede teod teiste suhtes omas kaaluvas osas nagu teadvusetult, rutiini järgi, vastavalt toimimise hetkel valitsenud meeleolule, samuti ka paljude muude kõrvalpõhjuste mõjutusel. See autor, kes

otsustab kõik need juhuslikkused süžee loogilise arenemise nõudel kõrvale heita, kaotab tavaliselt silmist keskmise mõõdu ja hakkab sarnanema inimesega, kes mõõdab kõike maksimumiga. Ta on näiteks leidnud, et inimene võib ilma ennast kahjustamata töötada viisteistkümmend tundi päevas, ja põhjendab selle arvestusega oma nõudmisi inimeste vastu, kes tema juures töötavad. Mõistagi osutub see arvestus, mis on erakordsetel juhtudel rakendatav kahe-kolme päeva jooksul, täiesti absurdseks kestva töönormina. Selliseks osutub pahatihti ka maiste vahekordade loogiline arenemine, mida teooria nõuab draamalt.

Meile öeldakse, et me langeme igasuguse loomingu eitamisse ega tunnusta kunsti teisiti kui dagerrotüüpilise ülesvõttena. Veel enamgi, meid palutakse oma mõtteid edasi arendada ja viia need kuni äärmiste järeldusteni, see on, et näitekirjanik, omamata õigust midagi välja jätta ja oma eesmärgi kohaselt sobitada, on lihtsalt sunnitud üles tähendama kõigi vastutulijate isikute kõrvalised kõnelused, nõnda et tegevus, mis oli kestnud nädal aega, nõuaks etendamiseks draamana teatris sellesama ajapikkuse, ja et mõne sündmuse puhul oleks nõutav kõigi nende tuhandete osavõtt, kes jalutavad Nevski prospektil või Inglise kail. Nii just kujunebki asi, kui jätta kirjanduses kõrgeima kriteeriumina ikkagi maksma see teooria, mille lähtekohtadele praegu vastu vaidlesime. Kuid me ei taotle sugugi seda; me ei taha parandada teooria kahte-kolme punkti; ei, sääraste paranduste järel oleks see veelgi hullem, veelgi segasem ja vastuolulisem. Meie ei taha seda tervikuna. Meil on olemas teisi aluseid autorite ja teoste hindamiseks. Pidades neist kinni loodame vältida kõiki mõttetusi, publiku põhimassi tervest mõistusest lahku minemata. Neist alustest räägisime juba oma esimestes artiklites Ostrovskist; aga võib-olla oleks vaja need veel kord lühidalt ette tuua.

Kirjaniku või üksikteose väärtuse mõõduks peame seda, millisel määral nad väljendavad teatava aja või rahva [loomulikke] püüdlusi. [Inimkonna loomulikke püüdlusi, viiduna oma kõige lihtsama nimetaja alla, võib väljendada paari sõnaga: «Et kõigil oleks hea.» On arusaadav, et püüdes selle eesmärgi poole pidid inimesed

asja enda olemuse tõttu alguses sellest eemalduma: igaüks tahtis, et temal oleks hea, ja kindlustades oma hüvangut, takistas ta teisi. Korraldada asja nõnda, et keegi poleks teist seganud, esialgu veel ei osatud. Nii juhtub ka vilumata tantsijatega, kes ei oska veel oma liigutuste üle valitseda ja põrkuvad vahetpidamata kokku teiste paaridega ka siis, kui tantsusaal on küllaltki avar. Hiljem, kui nad on asjaga harjunud, liiguvad nad raskusteta isegi kitsamas saalis ja suurema tantsijate arvu juures. Aga seni kui nad pole veel osavust omandanud, oleks muidugi võimatu lubada, et saalis lastaks valssi keerutada ühtaegu paljudel paaridel. Et üksteist mitte tümaks müksida, peavad paljud ootama, kõige kohmakamad aga peaksid ehk üldse tantsimisest loobuma ning kaardilaua taha istuma, kaotama, ja koguni paljugi... Sääraselt oli korraldatud elugi: kõige osavamad jätkasid oma hüvangu taotlemist, teised istusid, võtsid käsile seda, mida poleks vaja olnud, kaotasid. Üldist elupidu rikuti algusest peale. Paljudel puudus lõbutsemiseks tuju. Paljud olid jõudnud otsusele, et lõbud on määratud vaid neile, kes hästi tantsivad. Ja osavad tantsijad, kes olid oma heaolu kindlustanud, jätkasid loomuliku tungi järgimist ning kiskusid endi kätte üha avaramaid võimalusi, üha rikkalikumaid lõbutsemise vahendeid. Viimaks kadus neil mõõdutunnegi. Teistel hakkas nende tõttu üsna kitsas, nad kargasid oma kohtadelt üles, kepslesid, — mitte sellepärast, et oleksid ehk ise tahtnud tantsima hakata, vaid lihtsalt selle tõttu, et neile oli istuminegi muutunud ebamugavaks. Kuid selle liikumise ajal tuli ilmsiks, et ka nende hulgas leidub inimesi, kel ei puudu teatud kergus, ja ka need püüdsid tungida lõbutsejate hulka. Ent eesõigustatud, esialgsed tantsijad vaatasid neile äärmiselt ebasõbralikult, nähes neis kutsumatuid külalisi, ega lasknud neid oma ringi. Algas võitlus, mitmepalgeline, pikaajaline, enamasti uustulnukaile ebasoodus: neid pilgati, tõugati välja, neid sunniti tasuma pidutsemise kulusid, neilt võeti ära daamid ja daamidelt kavalerid, neid aeti pidult hoopiski minema. Kuid mida kitsikumaks muutub inimestele olukord, seda tugevamalt tunnevad nad vajadust, et kõigil oleks hea. Ilmajätmisega ei saa pidurdada nõudmisi, vaid ainult ärritada;

näljatunnet võib vaigistada ainult toidu sissevõtmine. Sellepärast pole võitlus tänapäevanigi veel lõppenud; loomulikud püüdlused — puhuti nagu vaibudes, siis jälle teravnedes — otsivad endale rahuldust. Selles seisabki ajaloo olemus.]

Igal ajaloojärgul ja kõigil inimtegevuse aladel tekkis inimesi, kes olid sedavõrd terved ja loomupäraselt andekad, et loomulikud püüdlused tõstsid neis häält äärmise jõuga, summutamatult. Praktilises tegevuses [kujunesid nad sageli oma püüdluste märtriks, aga kunagi] ei möödunud nad jäljetult, kunagi ei jäänud nad üksildasteks; ühiskondliku tegevuse alal leiutasid nad partei, puhta teaduse valdkonnas tegid nad avastusi, kunstis ja kirjanduses moodustasid koolkondi. Me ei räägi ühiskonnategelastest [, kelle osa peaks olema kõigile arusaadav pärast seda, mida ütlesime eelmisel leheküljel]. Kuid tähendame, et ka teaduse ja kirjanduse vallas on suurtes inimestes alati säilinud meie poolt ülal märgitud iseloomustav aje — loomulike, elavate püüdluste jõud. Nende püüdluste moonutamisega massides langeb ühte paljude absurdsete vaadete kehtimapanek maailma ja inimese kohta; need vaated omakorda segasid üldist hüvangut. [Et mitte kaugele minna, meenutagem, kui palju kurja tekitasid inimkonnale fetišismi mõttetused ja igasugused kosmogoonilised sonimised, hiljem aga iga liiki astroloogilised ja kabalistlikud müsteeriumid. [113]] Puhta teaduse inimesed, kes on teinud astronoomilisi või füüsikalisi avastusi või püstitanud uusi filosoofilisi teooriaid, oskasid kuulda mõistuse loomulike, tervete nõuete häält ja aitasid inimkonda vabaneda neist või teistest kunstlikest kombinatsioonidest, mis kahjustasid üldise hüvangu kehtestamist. Igaühe sellise inimese ilmumisega astus inimkond uue sammu õigete, loomulike arusaamiste arenemise suunas, ja nende sammude tähtsuse põhjal võime määratleda iga tegelase isiklikku väärtust. See on ühtlasi kehtiv ka rakendusteadusi harrastanud inimeste — tehnikute, mehaanikute, agronoomide, arstide jne. kohta. Sedasama näeme ka kunstide ja kirjanduse alal.

Literaadile oli seni omistatud vaid väike osa selles inimkonna liikumises loomulikkude printsiipide poole

[, millest see oli kõrvale kaldunud]. Kirjandusel pole oma olemuselt tegevat tähendust, ta kas ainult oletab, mida tuleb teha, või kirjeldab seda, mis on juba teoksil või tehtud. Esimesel juhul, see on tulevase tegevuse oletamisel, ammutab kirjandus oma materjalid ja lähtekohad puhtast teadusest; teisel juhul elu faktidest endist. Üldsõnaliselt rääkides kujutab kirjandus endast teenindavat jõudu [, mille tähtsus seisab propagandas, ja mille väärtuse määrab see, mida ja kuidas ta propageerib]. Kirjanduses on muide kuni tänapäevani ilmunud tegelasi, kes seisavad [oma propaganda poolest] nii kõrgel, et neid ei ületa ei praktilised [inimkonna hüvangu kasuks] töötavad tegelased ega ka puhta teaduse inimesed. Neid kirjanikke oli loodus õnnistanud nii rikkalike annetega, et nad oskasid nagu vaistu abil läheneda neile loomulikele arusaamistele ja püüdlustele, mida nende kaasaegsed filosoofid alles range teaduse abil otsisid. Vähe sellest: tõdesid, mida filosoofid olid oma teoorias alles aimanud, oskasid geniaalsed kirjanikud juba seostada eluga ja kujutada tegevuses. Olles niiviisi teatud ajajärgul inimteadvuse kõrgeima astme täielikumaks esindajaks ja vaadeldes sellelt kõrguselt nii inimeste kui ka looduse elu ning meile seda kirjeldades, tõusid nad kirjanduse teenindavast osast kõrgemale ja astusid nende ajalooliste tegelaste ritta, kes olid inimkonda aidanud selgemalt mõista oma elavaid jõude ning loomulikke kalduvusi. Niisugune oli Shakespeare. Paljusid tema näidendeid võiks nimetada avastuseks inimsüdame alal; tema kirjanduslik tegevus nihutas inimeste üldise teadvuse mitme astme võrra kõrgemale, sinna, kuhu enne teda polnud keegi veel küündinud ja milledele olid vaid eemalt osutanud mõned filosoofid. See ongi põhjus, miks Shakespeare'il on niisugune ülemaailmne tähtsus: tema nimega on märgitud mitu uut inimlikku arenemise astet. Seetõttu asubki Shakespeare väljaspool kirjanike tavalist rida. Dante, Goethe, Byroni nimesid kõrvutatakse sageli tema nimega, kuid on raske nõustuda, et üheski neist oleks üldinimliku arenemise terve uus faas ilmunud niisama täielikult nagu Shakespeare'is. Mis puutub aga tavalistesse talentidesse, siis neile just jääbki see teenindav osa, millest me rääkisime. Kuna nad ei paku maailmale

midagi uut ja tundmatut, ei märgi ära inimkonna arenemiseks uusi teid, ei vii teda edasi isegi mitte juba omaks võetud teel, peavad nad piirduma üksikjuhulisema, erialasema teenindamisega: nad sisendavad masside teadvusse seda, mis on avastatud inimkonna eesrindlike tegelaste poolt, nad ilmutavad ja selgitavad inimestele seda, mis elab neis, inimestes endis, alles segaselt ja ebamääraselt. See ei teostu muide tavaliselt nõnda, et kirjamees lihtsalt laenab filosoofilt ideed ja hakkab neid seejärel oma teostes rakendama. Ei, mõlemad tegutsevad iseseisvalt, mõlemad väljuvad ühest lähtealusest — tegelikust elust [, kuid asuvad ainult eri viisil asja kallale. Mõtleja, pannes inimestes tähele näiteks rahulolematust kehtiva olukorraga, kõrvutab kõik faktid ja püüab leida uusi printsiipe, mis võiksid tekkivaid nõudmisi rahuldada. Kirjanik-poeet, pannes tähele sedasama rahulolematust, maalib nii elavalt selle rahulolematuse pildi, et tollele peatuma jääv üldine tähelepanu juhib inimesed iseenesest juba mõttele sellest, mida neile vaja oleks. Tulemus on üks ja sama, ning kahe tegelase tähtsus oleks samuti võrdne], kuid ajalugu on meile näidanud, et kirjanikud, väheste eranditega, jäävad peaaegu alati hiljaks. Sel ajal kui mõtlejad on tabanud kõige tähelepandamatumaidki tunnuseid ja jälginud tekkinud mõtet järelejätmatult kuni tema kõige viimaste alusteni, täheldades nähtust tema sageli alles tähtsusetus eos, osutuvad literaadid enamasti vähem erksaiks: nad märkavad ja kirjeldavad [tekkinud liikumist] alles siis, kui see on juba üsna ilmne ja tugev. See-eest on nad masside arusaamisele palju lähedasemad ja neil on massides suurem edu [: nad on nagu baromeeter, mida igaüks oskab lugeda, samal ajal kui meteoroloogilis-astronoomilisi arvestusi ja ennustusi ei taha keegi teada]. Tunnustades seega kirjanduse peatähtsusena eluliste nähtuse selgitamist, me nõuame temalt üht omadust, milleta tal ei või olla mingit väärtust, nimelt — t õ d e. On vaja, et faktid, millest lähtub autor ja milliseid ta meile esitab, oleksid esitatud õieti. Niipea kui seda ei ole, kaotab kirjanduslik teos igasuguse tähenduse, ta muutub koguni kahjulikuks, sest ta ei aita kaasa inimteadvuse valgustamisele, vaid vastuoksa, selle veelgi suuremale pimendamisele. Ja niisugusel juhul otsiksime

autoris asjatult mingit talenti, peale võib-olla luiskamise talendi. Ajaloolise iseloomuga teostes peab tõde olema faktiline; ilukirjanduses, kus sündmused on välja mõeldud, asendab seda loogiline tõepärasus, mõistuspärane tõenäolisus ja vastavus asjade tõelisele käigule.

Kuid tõde on teose paratamatu tingimus, ta pole veel väärtus. Väärtuse üle võime otsustada autorile omaste vaadete avaruse põhjal, selle põhjal, kui õieti ta on mõistnud tema poolt puudutatud nähtusi ja kui elavalt ta neid kujutab. [Ja mis peaasi, me eristame omaksvõetud kriteeriumi põhjal autoreid, kes teenindavad rahva loomulikke, õigeid püüdlusi, neist autoreist, kes on igasuguste kunstlike tendentside ja nõudmiste hääletoruks. Nägime juba, et kunstlikud ühiskondlikud kombinatsioonid, mis järeldusid inimeste esialgsest oskamatusest oma heaolu korraldada, olid paljude juures summutanud loomulike vajaduste teadvuse.] Kõigi rahvaste kirjanduses leiame hulgaviisi kirjanikke, kes on täiesti andunud kunstlikele huvidele ega hooli vähemalgi määral inimloomuse normaalsetest nõuetest. Need kirjanikud ei pruugi olla luiskajad, kuid nende teosed on siiski võltsid, ja me ei või tunnustada neis väärtusi, välja arvatud ehk vormi alal. Näiteks ei või meie silmis omada mingit tähtsust ilutulestike [, sõjaliste triumfide, kellegi auahne isiku poolt toime pandud veresauna või röövimise] laulikud, meelitlevate ditürambide * [ja madrigaalide **] sepitsejad, sest nad on vägagi kaugel [rahva] loomulikest püüdlustest [ja vajadustest]. Kirjanduses on nad tõeliste kirjanikega võrreldes sedasama, mida on teaduses tõeliste loodusuurijate kõrval astroloogid ja alkeemikud, füsioloogia õpikute kõrval unenägude seletajad, võimalikkuse teooria kõrval ennustusraamatud. Autorite hulgas, kes ei eemaldu loomulikest vaadetest, eristame inimesi, kes on enam või vähem sügavalt läbi imbunud epohhi igapäevastest nõuetest [, kes haaravad laiemalt või kitsamalt inimkonnas toimuvat liikumist], kes tunnevad tugevamalt või nõrgemalt inimkonnale kaasa. Siin võib esineda loendamatuid astmeid. Üks autor võib ammendavalt käsitleda üht küsimust, teine — kümmekond; kolmas

* kiidu- ja ** meelituslaulude. — *Toim.*

paigutab need kõik ühe kõrgema küsimuse alla [ja esitab selle lahendamiseks], neljas osutab küsimustele, mis kerkivad üles pärast kõrgema küsimuse lahenemist jne. Üks võib esitada fakte külmalt ja eepiliselt, teine vale vastu üles tõusta suure lüürilise jõuga ja ülistada headust ning tõde. Üks võtab asja pinnapealselt [ja viitab väliste ning erijuhuliste paranduste vajadusele], teine haarab iga asja juurtpidi [ja näitab eseme seesmist inetust ning armetust või inimkonna uue liikumise käigus püstitatava uue hoone seesmist jõudu ja ilu. Selle järgi kui avarad on autorite vaated ja kui jõulised on nende tunded, erineb ka esemete kirjeldusviis ja iga üksiku eseme esitamine. Analüüsida välise vormi suhtumist seesmisse jõusse pole siin enam raske. Kõige tähtsam kriitikule on kindlaks määrata, kas autor seisab nende loomulike püüdluste tasemel, mis on rahva hulgas juba ärganud, või peavad asjade praeguse seisu nõudel peatselt ärkama; seejärel — millisel määral ta on osanud neid mõista ning väljendada, ja kas ta on võtnud asja olemuse, asja juure, või ainult tolle välise koorukese, kas ta on haaranud asja tervikuna või ainult selle mingeid külgi].

Peame liigseks pikemalt rääkida sellest, et mõtleme siin mitte elu faktide teoreetilist arutlust, vaid nende poeetilist kujutamist. Eelmistes artiklites Ostrovski üle kõnelesime juba küllaltki vahest abstraktse mõtlemise ja kunstipärase esitusviisi vahel. Kordame siin vaid üht märkust selleks, et puhta kunsti eestvõitlejad ei hakkaks meid jällegi süüdistama kunstnikule «utilitaarsete teemade» pealesundimises. Meie ei arva sugugi, et iga autor peaks oma teosed looma teatud teooria mõjutusel; tal võib olla ükskõik missuguseid arvamusi, kui ainult tema talent on elutõe suhtes küllalt erk. Kunstipärane teos võib olla teatava idee väljenduseks mitte sellepärast, et autor on võtnud omaks selle idee teose loomisel, vaid sellepärast, et autor oli rabatud neist tegelikkuse faktidest, millest see idee juba iseendast järeldub. Nii on näiteks Sokratese filosoofia ja Aristophanese komöödiad kreeklaste usuliste pärimuste seisukohalt ühe ja sama üldise idee, vanade usundite pankrottijäämise väljenduseks. Kuid pole sugugi vaja arvata, nagu oleks Aristophanes seadnud oma komöödiatele just selle sihi: selle sihi

saavutab tema juures lihtsalt tolleaegsete kreeka kommete kirjeldus. Tema komöödiate põhjal tekib meil kindel veendumus, et sel ajal kui ta kirjutas, oli kreeka mütoloogia [valitsemisaeg] juba möödas, s. o. ta näitab meile seda praktiliselt, mida Sokrates ja Platon tõendavad teoreetiliselt. See ongi tavaline vahe luuleteoste ja kitsamas tähenduses teoreetiliste teoste toimes. See vastab vahele kunstniku ja mõtleja mõtteviisis endas: üks mõtleb konkreetselt, erinähtusi ja erikujusid kunagi silmist kaotamata, kuna teine püüab kõike üldistada, ühendada eritunnused üldisesse valemisse. Kuid olulist vahet tõelise teadmise ja tõelise poeesia vahel ei võigi olla: talent on inimloomuse päraldis ja seepärast pole kahtlust, et ta kindlustab loomulike püüdluste teatavat jõudu ja avarust tolles, keda tunnustame talendina. Järelikult peavad tema teosedki tekkima nende inimloomuse loomulike, õigete vajaduste mõju all. [Asjade normaalse seisukorra] teadvus peab temas olema selge ning elav, tema ideaal on lihtne ning mõistlik, ja ta ei andu vale ning mõttetuse teenimisele, ja seda mitte sellepärast, et ta ei taha, vaid lihtsalt sellepärast, et ei või; tal ei tulekski välja midagi head, kui ta ka mõtlekski oma talenti vägistada. [Ta tahaks nagu Piileam Iisraeli ära vanduda, kuid piduliku tunde hetkel ilmuvad vastu tahtmist tema huultele needmise asemel õnnistussõnad. Ja kui tal lähekski korda needmissõnu lausuda, puuduks neil sõnadel seesmine tuli, need oleksid nõrgad ja segased. Meil pole põhjust eeskujusid kaugelt otsida; meie kirjandus on neist ehk rikkam kui iga teine. Võtame kas või Puškinit ja Gogolitki: kui kehvad ja ülespuhutud on Puškini tellitud luuletused; kui armetud on Gogoli askeetlikud katsed kirjanduse alal! Neil oli palju head tahtmist, ent kujutlusvõime ja tundmus ei pakkunud küllaldast materjali tõeliselt-poeetilise pala loomiseks tellitud, kunstlikule teemale.] Ja selle üle ei maksa imestada: tegelikkusel, kust luuletaja ammutab oma materjalid ja loomisvaimu, on oma loomulik mõte, mille hülgamisel hävib eseme elugi ja jääb järele vaid tolle surnud luustik. Selle luustikuga ongi alati sunnitud piirduma need kirjanikud, kes on tahtnud nähtustele peale loomuliku mõtte omistada ka midagi muud, vastandlikku nende olemusele.

Kuid nagu me juba mainisime, on inimese loomulikud püüdlused, lihtsad tõekspidamised esemete kohta vahel paljudes moonutatud. Väära arenemise tõttu tundub inimestele tihti täiesti normaalse ja loomulikuna see, mis oma olemuse poolest on looduse [absurdseim] vägistamine. Aja jooksul vabaneb inimkond üha enam kunstlikest moonutustest ning läheneb loomulikele nõudmistele ja vaadetele: meie ei näe enam salapäraseid jõude igas metsas ja järves, kõues ja pikses, päikeses ja tähtedes; [meil pole haritud riikides enam kaste ega paariaid;] me ei aja segamini kahe sugupoole vahekordi nagu idamaade rahvad; [me ei tunnista orjadeklassi riigi paratamatuks manuseks, nagu tegid seda kreeklased ja roomlased;] me eitame keskaegses Euroopas valitsenud inkvisitsiooni põhimõtteid. Kui midagi säärast praegu kohati veel esinebki, siis ainult erandina; üldine olukord on ikkagi muutunud [paremaks]. Ent siiski pole inimesed ka praegu veel kaugeltki jõudnud selgele teadvusele kõigist loomulikest vajadustest ega suuda selle kohta kokku leppida, mis on inimesele loomulik ja mis mitte. Kõik on nõus üldise valemiga, et inimesele on loomulik püüda paremuse poole; kuid lahkhelid tekivad selles, mida nimelt peab pidama inimkonna seisukohalt hüveks. Meie näiteks oletame, et hüve seisab töös ja peame seepärast tööd inimesele loomupäraseks; aga «Ekonomitšeski Ukazatel» kinnitab, et inimestele on loomupärane laiselda, kuna hüve seisab kapitali kasutamises. Meie arvame, et vargus on [kunstlik] omandamisvorm, milleks inimest vahel sunnib äärmus; Krõlov aga ütleb, et see on mõnede inimeste loomupärane omadus, ja et

> sa miljon või anna vargale,
> varas varga kombeist ei loobu.[114]

Ja seejuures on Krõlov kuulus valmisepp, «Ekonomitšeski Ukazateli» väljaandjaks aga on hr. Vernadski [, doktor ja riiginõunik]; nende arvamust ei saa põlata. Mis siin teha, kuidas asja lahendada? Meile näib, et lõppotsuse andmist ei saa siin keegi enda peale võtta; igaüks võib oma arvamust pidada kõige õigemaks, kuid lahenduse peab käesoleval juhul jätma enam kui kuskil mujal publiku hoolde. See asi puutub temasse, ja üksi tema nimel

võime oma seisukohti kaitsta. Me ütleme ühiskonnale: «Meile näib, et [olete võimelised s e l l e k s*, et] te tunnete s e d a* [, et te pole s e l l e g a* rahul, et te tahate s e d a*].» Ühiskonna asi on öelda, kas me eksime või mitte. Seda enam võime niisuguses asjas, nagu Ostrovski komöödiate analüüs, lootma jääda üldisele kohtumõistmisele. Me ütleme: «Vaadake, mida autor on kujutanud, vaadake, mida meie arvates tähendavad tema poolt reprodutseeritud kujud; siin on nende päritolu, siin on nende mõte; me leiame, et see kõik on elulises vahekorras teie elu ja kommetega [ja annab tunnistust neist ja neist vajadustest, mille rahuldamine on nõutav teie hüvangule].» Ütelge, kes peaks siis õieti otsustama meie sõnade õigsuse üle, kui mitte seesama ühiskond, kellest on juttu ja kelle poole nad pöörduvad? Tema otsus peab olema ühteviisi tähtis ja lõplik nii meile kui ka analüüsitavale autorile.

Publik suhtub meie autorisse väga hästi; järelikult laheneb üks küsimuse pool positiivselt: publik tunnistab, et autor teda õieti mõistab ja kujutab. Jääb üle teine küsimus: kas meie mõistame Ostrovskit õieti, omistades tema teostele teatava mõtte? Teatud lootuse soodsaks vastuseks annab meile esiteks asjaolu, et publik ei kiitnud eriti heaks kriitikuid, kes olid meie vaadetega vastupidises arvamuses, ja teiseks see, et autor näib ise olevat meiega ühel nõul, sest «Äikeses» leiame uut kinnitust paljudele oma mõtetele Ostrovski ande ja tema teoste tähtsuse kohta. Kordame muide veel, et meie artiklid ja ka alused, millele rajame oma otsused, on kõigil silmade ees. See, kes ei taha meiega nõustuda, võib, lugedes ja kontrollides omapoolsete tähelepanekute põhjal meie artikleid, ise omaenda otsuse juurde jõuda. Oleksime rahul sellegagi.

Nüüd, selgitanud meie kriitika põhimõtteid [, palume lugejaid andestada nende seletuste pikkust. Neid oleks muidugi võimalik olnud esitada kahel-kolmel leheküljel, kuid siis poleks need leheküljed mitte niipea päevavalgust näinud. Pikkus tuleb sellest, et sageli selgitatakse lõpmatute ümberütluste abil seda, mida oleks võidud

* Toimetuse sõrendus. — *Toim.*

ära öelda lihtsalt üheainsa sõnaga; kuid selles see häda ongi, et need sõnad, mis on teistes euroopa keeltes üsna tavalised, annavad vene artiklile harilikult niisuguse ilme, millega see ei saa publiku ette astuda. Ja tulebki tahtmatult igapidi käänata-väänata lauset, et lugejat kuidagimoodi esitatava mõtte olemusele lähemale tuua.

Ent] pöördume oma tõelise aine — «Äikese» autori juurde.

«Sovremenniku» lugejad vahest ehk mäletavad, et me asetasime Ostrovski väga kõrgele, leides, et ta on osanud väga täielikult ja mitmekülgselt kujutada vene elu olulisi külgi ja nõudeid. Me ei räägi neist autoreist, kes on valinud erinähtusi, vene ühiskonna ajutisi, väliseid nõudeid ja kujutasid neid suurema või vähema menuga [, nagu näiteks õiglase kohtupidamise, ususallivuse, terve haldusaparaadi, maksurendi hävitamise,[115] pärisorjuse kaotamise jne. vajadust]. Kuid need autorid, kes valisid rohkem elu sisemise külje, piirdusid väga kitsa ringiga ja märkisid ära niisuguseid nähtusi, milledel kaugeltki pole üldrahvalikku iseloomu. Nii kujutatakse näiteks loendamatus hulgas novellides inimesi, kes on tõusnud kõrgemale neid ümbritsevast keskkonnast, kuid kel puudub energia ning tahe ja kes hukkuvad tegevusetuses. [Neil novellidel on olnud oma osatähtsus, sest need kujutasid hästi selle keskkonna sobimatust, mis takistas koralikku tegevust, ning, olgugi ähmaselt, teadvusse pääsenud nõude rahuldamist, et rakendataks energiliselt tegelikku ellu need printsiibid, mida me oleme pidanud õigeks teoreetiliselt.] Vastavalt annete erinevusele oli ka sedalaadi novellidel suurem või väiksem tähtsus; kuid neile kõigile oli omane see puudus, et nad sattusid vaid (võrdlemisi) väikese ühiskonnaosa kätte ja et neil polnud peaaegu midagi ühist enamikuga. Rääkimata rahvamassist näeme isegi oma ühiskonna keskkihis palju enam inimesi, kellel oleks vaja omandada ja endale selgitada õigeid tõekspidamisi, kui neid, kes ei tea omandatud ideedega midagi peale hakata. Sellepärast jääb mainitud novellide ja romaanide tähtsus väga spetsiaalseks, ja seda on tunda ennem piiratud ringis kui rahva enamiku

hulgas. Ei või jätta tunnistamata, et Ostrovski tegevus on palju viljakam: ta on haaranud kaasa niisuguseid üldisi püüdlusi ja vajadusi, millest on läbi imbunud kogu vene ühiskond, mille häält kuuldub kõigis meie elu nähtustes, mille rahuldamine on meie edasise arenemise paratamatu tingimus. Me ei hakka praegu kordama seda, millest oleme üksikasjaliselt kõnelnud oma esimestes artiklites; kuid märgime muuseas ära ühe veidra arusaamatuse, mis on juhtunud meie artiklite suhtes ühe «Äikese» kriitikuga, hr. Apollon Grigorjeviga [116]. Peab tähendama, et hr. A. Grigorjev on Ostrovski ande vaimustatud pooldajaid; kuid tal ei õnnestu — nähtavasti liigse vaimustuse tõttu — kunagi öelda rahuldava selgusega, miks ta Ostrovskit just hindab. Lugesime tema artikleid ega jõudnud kuidagi selgusele. Seejuures aga pühendab hr. Grigorjev «Äikese» analüüsimisel mõned leheküljed meile, süüdistades meid selles, et meie olevat märgistanud Ostrovski komöödiate tegelasi etikettidega, jagades neid kõiki kahte liiki: p õ i k p e a d e k s ja l o l l i k s k o l g i t u d i s i k s u s t e k s, ja et me olevat kõnesoleva näitekirjaniku kogu tööd näinud üksnes nende kahe inimliigi suhete viljelusena, nagu see tavaliselt esineb kaupmeeskonna elukorras. Toonud ette selle süüdistuse, hüüab hr. Grigorjev, et ei, mitte selles ei seisa Ostrovski iseärasus ja teene, vaid r a h v a l i k k u s e s. Kuid milles siis seisab see rahvalikkus, seda hr. Grigorjev ei selgita, ja seetõttu paistis tema repliik meile üsna koomilisena. Nagu poleks meie hr. Ostrovski rahvalikkust tunnustanud! Aga meie just alustasimegi sellest, jätkasime ja lõpetasime sellega. Me vaatlesime, kuidas ja millisel määral Ostrovski teosed väljendavad rahva elu, rahva püüdlusi: mis see siis on, kui mitte rahvalikkus? Ainult me ei kisendanud sellest hüüumärgi saatel iga paari rea järel, vaid püüdsime määratleda tolle sisu, mida hr. Grigorjev pole kordagi suvatsenud teha. Ja kui olekski seda katsunud, oleks ta võib-olla jõudnud nendesamade järelduste juurde, mida ta meie juures hukka mõistab, ega oleks hakanud meid ilmaaegu süüdistama, nagu piiraksime Ostrovski teenet ainult vanamoodi elavate kaupmeeste perekonnasuhete õige kujutamisega. [Igaüks, kes meie artikleid luges, võis näha, et me ei pidanud sugugi

silmas üksi kaupmehi, kui osutasime meie olustikus valitsevate suhete põhijoontele, mis on nii hästi näidatud Ostrovski komöödiates. Vene kaasaegse elu püüdlused leiavad Ostrovski kui humoristi juures kõige suuremas ulatuses väljendust oma eitavast küljest. Joonistades meile ilmeka pildi väärsuhetest kõigi nende järeldustega, kajastab ta ühtaegu neid püüdlusi, mis nõuavad paremat korda. Meelevaldsus ühelt poolt ja puudulik teadvus oma isikuõigustest teiselt poolt — need on alused, millel püsib Ostrovski komöödiate enamikus arendatud vastastikuste suhete jõledus; kisendamine õiguse, seaduslikkuse, inimesest lugupidamise järele — see on, mis kostab tähelepanelikule lugejale selle jõleduse sügavikust. Mis siis, kas tahate eitada nende nõudmiste laialdast tähtsust vene elus? Kas te ei tunnista, et komöödiate selline taust vastab palju enam vene kui iga muu ühiskonna olukorrale Euroopas? Võtke ajalugu, meenutage omaenda elu, vaadake enese ümber — kõikjal leiate meie sõnadele kinnitust. Siin pole sünnis laskuda ajaloolistesse uurimustesse; piisab vihjest sellelegi, et meie ajalugu pole kuni kõige uuema ajani olnud soodus seaduslikkuse tunde arenemisele meie juures (millega on päri ka hr. Pirogov; vaata Kiievi ringkonna karistusmäärustikku)[117], ta pole loonud isiku huvides küllaldasi kindlustusi ning on jätnud avara tegevusvälja meelevaldsusele. Niisuguse ajaloolise arenemise tagajärjeks oli muidugi ühiskondliku kõlbluse langus; läks kaduma lugupidamine omaenda väärikuse vastu, nõrkes usaldus õiguse vastu, järelikult ka kohusetunne; meelevaldsus rõhus õigust, meelevaldsuse alla uuristas end kavalus.] Mõned kirjanikud, [kellel puudus normaalsete vajaduste vaist ja] keda on ajanud segadusse kunstlikud kombinatsioonid, olid tahtnud, tunnustades meie elu teatavaid fakte, neid tunnistada seaduspärasteks, neid üles kiita elu normina, mitte aga võtta normaalsete püüdluste moonutamisena, mis on sisse toodud ebasoodsa ajaloolise arenemise poolt. Nii taheti näiteks vene inimesele omistada meelevaldsust kui tema iseloomu mingit erilist looduspärast omadust, nimetades seda «laiaks iseloomuks»; ka kelmust ja kavalust taheti teha vene rahva seaduspäraseks kuuluvuseks, andes neile leidlikkuse ja nupukuse nime. Mõned arvustajad tahtsid

koguni Ostrovskiski näha vene «laiade iseloomude» laulikut; seetõttu just tõusiski kord Ljubim Tortsovi ümber selline märatsemine, kuna tollest kõrgemat meie autori juures midagi ei leitud. Ent Ostrovski kui tugeva andega, järelikult tõsiolude tundega inimene, kel on vaistlik kalduvus loomulike, tervete nõuete poole, ei võinud kiusatusele järele anda, ja meelevaldsus, koguni kõige laialdasemgi, tuli tal alati välja — nagu tegelikkuseski — raske, jõleda, ülekohtuse meelevaldsusena, — ja näidendi olemusest kostab alati selle vastu sihitud protest. Kirjanik on osanud tajuda, mida tähendab säärane iseloomu laius, ja häbimärgistas [, narristas] selle mõnede tüüpidega ning põikpäisuse nimega.

Need tüübid aga pole tema väljamõeldised, samuti pole tema välja mõeldud ka sõna «põikpea». Nii esimesed kui ka teise on ta võtnud elust endast. On selge, et elu, mis andis materjali sellisteks koomilisteks situatsioonideks, millesse asetatakse sageli Ostrovski põikpead, elu, mis on neile andnud ka paraja nimetuse, pole enam tervelt vallutatud nende mõjust, vaid sisaldab endas mõistlikuma [, seaduspärasema], õiglasema korra eeldusi. Ja tõesti, pärast Ostrovski iga komöödiat tunneb iga inimene endas seda teadvust, ja vaadates enda ümber ringi, märkab ta seda teisteski. Jälgides seda mõtet lähemalt, süvenedes sellesse pikemalt ja üksikasjalisemalt, märkad, et see püüd vahekordade [uuema,] loomulikuma korralduse poole sisaldab endas kõige selle olemust, mida nimetame progressiks ja mis moodustab meie arenemise otsese ülesande [, hõlmab endas uute põlvede kogu töö]. Kuhu te ka ei vaata, kõikjal näete isiksuse ärkamist, [näete, kuidas see nõuab oma seaduspäraseid õigusi,] näete protesti vägivalla ja meelevaldsuse vastu, [protesti, mis on alles arglik, ähmane, valmis ennast peitma, kuid] mis ikkagi annab juba endast elumärki. [Võtke kas või asja seadusandlik ja halduslik külg, mille avaldustes on küll alati palju juhuslikku, kuid mis oma üldise iseloomu poolest võib siiski olla rahva olukorra näitajaks. See näitaja on eriti õige siis, kui seadusandlikud üritused kannavad kergenduste, järeleandmiste ja õiguste laiendamise iseloomu. Koormavad üritused, mis kitsendavad rahvast tema õigustes, võivad olla tekitatud rahvaelu

nõuete vastaselt lihtsalt meelevaldsuse toimel, vastavalt eesõigustatud vähemuse kasudele, kes ekspluateerib teiste rõhutud olekut. Kuid üritused, mille läbi eesõigused vähenevad, üldised õigused aga suurenevad, ei või saada oma algust millestki muust kui rahvaelu otsestest ja järelejätmatuist nõudmistest, mis avaldavad vastupandamatut mõju eesõigustatud vähemusele isegi siis, kui nad on sihitud tolle vähemuse isiklike ja otseste huvide vastu. Vaadake kord, mis meil sel alal toimub: talupojad vabanevad, ja mõisnikud ise, kes varemalt kinnitasid, et on veel vara külamehele vabadust anda, jõuavad nüüd otsusele ja tunnistavad üles, et on paras aeg sellest küsimusest lahti saada, et see on tõesti saanud küpseks rahva teadvuses ... Ja mida võib selle küsimuse põhjas muud peituda kui mitte meelevaldsuse vähendamine ja inimisiku õiguste suurendamine? Seesama sisaldub ka kõigis muudes reformides ja parandustes. Mida oli avalik arvamus näinud finantsreformides, kõigis neis komiteedes ja komisjonides, mis arutasid pankade, maksude jms. asju, mida ta neist lootis, kui mitte finantshalduse õigema, selgema süsteemi kindlaksmääramist ja järelikult seaduslikkuse kehtestamist igasuguse meelevaldsuse asemele? Mis sundis andma mõningaid õigusi avalikkusele, mida oli varem nii kardetud, kui mitte teadvus tolle üldise protesti jõust õigusetuse ja omavoli vastu, protesti, mis on paljude aastate kestel kujunenud avalikus arvamuses ja mis ennast enam ei suutnud ohjeldada? Mis õieti avaldus politseilikes ja halduslikes uuendustes, mures õiglase kohtumõistmise pärast, avaliku kohtumõistmise kavades, lahkusuliste vastu sihitud karmuste pehmendamises,[118] maksurendi-süsteemi kaotamises?... Me ei räägi kõigi nende ürituste praktilisest tähendusest, me kinnitame ainult, et juba paljas katse nendega algust teha tõendab, kuivõrd tugevasti on arenenud see üldine idee, millele me osutasime: kuigi nad oleksid kõik kokku varisenud või nurjunud, siis oleks see võinud tõendada ainuüksi nende teostamiseks tarvitusele võetud abinõude puudulikkust või sobimatust, kuid poleks võinud tunnistada nende tegurite vastu, mis neid abinõusid põhjustasid.] Nende [nõudmiste] olemasolu on sedavõrd selge, et need on [viibimata] avaldunud ka meie kir-

janduses [, niipea kui oli tekkinud tegelik võimalus neist rääkida]. Nad annavad end tunda ka Ostrovski komöödiates, pealegi niisuguse täielikkuse ja jõuga, mida me oleme näinud vaid väheste autorite juures. Kuid tema komöödiate voorus ei seisa üksnes nende jõu kraadis: meile on tähtis ka see, et ta on leidnud elu [üldiste nõudmiste] olemuse juba siis, kui need olid alles varjatud, olid väljendatud alles üsna väheste poolt ja pealegi väga nõrgalt. Tema esimene näidend ilmus 1847. aastal. [On teada, et hiljem ja kuni viimaste aastateni on isegi meie parimad autorid kaotanud rahva loomulike püüdluste jäljed ja hakanud kahtlema isegi nende olemasolus, aga kui olidki vahel tundnud nende hõngu, siis üsna nõrgalt, segaselt, üksnes mõnel erijuhul, ja väheste eranditega pole nad peaaegu kunagi osanud neile leida tõelist ning kohast väljendust. Üldine olukord] on muidugi kajastunud osalt ka Ostrovskis; võib-olla selgitab see mitmes suhtes mõne järgneva näidendi osalist ebamäärasust, mis on põhjustanud nii paljusid rünnakuid autori vastu viiekümnendate aastate algul. Ent nüüd, kaaludes tähelepanelikult tema teoseid tervikuna, leiame, et vene elu tõeliste [vajaduste ja] püüdluste vaist pole teda kunagi maha jätnud; see ei paistnud vahel esimesel pilgul silma, kuid teoste põhjas oli seda ikkagi olemas. See-eest võis see, kes tahtis erapooletult välja uurida nende põhilist mõtet, alati märgata, et asja ei kujutata neis pinnapealselt, vaid põhjalikult. See joon hoiab Ostrovski teoseid nende kõrgusel praegugi, kus kõik püüavad väljendada [neidsamu püüdlusi, mida] me leiame näidendeis. Et sellest mitte pikemalt rääkida, märgime ära vaid üht: [õiguse nõudmist,] isiku vastu lugupidamise nõudmist, protesti vägivalla ja omavoli vastu leiate paljudes meie kirjanduslikes teostes, mis on ilmunud viimaste aastate jooksul; kuid enamalt jaolt pole neis asja aetud elulisel, praktilisel kombel [,neis on tunda asja abstraktne, filosoofiline külg, millest kõike tuletatakse; on osutatud õigusele, aga jäetakse tähele panemata reaalne võimalus]. Ostrovskil pole see nii: tema juures ei leia te mitte ainult küsimuse kõlbelist, vaid ka selle argipäevast majanduslikku külge, aga selles just peitubki asja olemus. Tema juures näete selgesti, kuidas põikpäi-

sus toetub täistuubitud taskule, [mida nimetatakse «jumala õnnistuseks», ja] kuidas inimeste vastutusvõimetus [tema ees] on tingitud majanduslikust sõltuvusest. Veel enam, te näete, millisel määral see majanduslik külg domineerib kõigis maistes vahekordades abstraktse külje üle, ja kui vähe need inimesed, kellel puudub aineline kindlustus, hindavad abstraktseid õigusi, kaotades neist isegi selge ettekujutuse. Ja tõesti, söönud inimene võib külmavereliselt ja targalt kaaluda, kas tal pruugib teatavat toitu süüa; näljane aga kipub toidu kallale kõikjal, kus ta seda näeb, ja hoolimata sellest, mis roog see on. Seda nähtust, mis kordub kõigil ühiskondliku elu aladel, on Ostrovski hästi tähele pannud ning mõistnud, ja tema näidendid selgitavad tähelepanelikule lugejale paremini kui kõik arutlused, kuidas põikpäisuse läbi kehtestatud õigusetuse ja väiklase, jõhkra egoismi süsteem jääb külge ka neile, kes ise selle all kannatavad; kuidas nemad, kui neil on vähegi säilinud energia jälgi, püüavad seda kasutada, et saada võimalusi iseseisvaks eluks, ega vali seejuures enam abinõusid ega õigusi. Arendasime seda teemat oma eelmistes artiklites liigagi üksikasjaliselt, et nüüd veel kord selle juurde tagasi pöörduda. Nüüd, meenutanud Ostrovski ande neid külgi, mis olid kordunud «Äikeses», peame siiski andma lühikese ülevaate näidendist endast ja näitama, kuidas me seda mõistame.

Õigupoolest poleks seda ju vaja; kuid arvustused, mis seni on «Äikese» kohta kirjutatud, näitavad meile, et meie märkused poleks ü l e l i i g s e d.

Juba Ostrovski eelmiste näidendite puhul panime tähele, et need pole õieti ei intriigide ega iseloomude komöödiad, vaid midagi uut, millele paneksime nimeks «elunäidendid», kui see poleks liiga laialdane ja seetõttu mitte küllalt selgepiiriline. Tahame öelda, et Ostrovski juures astub alati esiplaanile üldine elukord, mis . ei sõltu ühestki näidendi tegelasest. Ta ei saada surma ei roimarit ega ohvrit. Mõlemad on teie silmis armetud, sageli naeruväärsed, kuid tunne, mida näidend teis äratab, ei pöördu vahetult kummagi poole. Te näete, et nende üle valitseb olukord, ja te süüdistate neid ainult selles, et nad ei püüa küllaldase energiaga olukorrast pääseda.

Olles ise samuti põikpead, kelle vastu teie tundmus peaks loomulikult nördima, osutuvad nad lähemal vaatlusel inimesteks, kes ennem väärivad teie kahetsust kui viha: nad on iseendast vooruslikud, on koguni omamoodi targadki neis piirides, mida neile ette kirjutab rutiin ja mida säilitab nende seisukord [; kuid see seisukord on niisugune, et selles on võimatu inimese täielik ja terve arenemine]. Me nägime seda eriti Russakovi iseloomu analüüsimisel.

Võitlus, mida teooria draamalt nõuab, ei toimu Ostrovski näidendites seega tegelaste monoloogides, vaid neid valitsevais faktides. Sageli puudub komöödia tegelastel endil selge arusaamine oma seisukorra ja oma võitluse mõttest; kuid see-eest toimub võitlus üliselgesti ja teadlikult pealtvaataja hinges, kes [tahtmatult] tunneb nördimust olukorra vastu, mis sääraseid fakte tekitab. Ja see ongi põhjus, miks me ei söanda kuidagi lugeda tarbetuiks ja liigseiks neid Ostrovski näidendite tegelasi, kes intriigist otseselt osa ei võta. Meie vaatekohalt on need tegelased näidendis just niisama hädavajalikud nagu peategelasedki: nad näitavad meile seda olukorda, milles toimub tegevus, nad kirjeldavad olukorda, mis määrab näidendi peategelaste tegevuse mõtte. Et hästi tundma õppida taime eluomadusi, peab teda uurima pinnasel, milles ta kasvab; kui eraldate ta pinnasest, siis jääks teile üksi taime kuju, ent te ei õpi täielikult tundma tema elu. Just samuti ei õpi te tundma ka ühiskonna elu, kui vaatlete seda vaid miskipärast üksteise vastu põrganud isikute otseste vahekordade põhjal: siin esineb vaid elu asjalik, ametlik külg, kuna meil on vaja selle argipäevast olukorda. Eludraama kõrvalistel, mitteaktiivsetel tegelastel, kes tegelevad näiliselt üksi omade asjadega, on sageli juba oma palja olemasolu tõttu asjakäigule selline mõju, et seda ei saa millegagi tõrjuda. Kui palju tuliseid ideesid, kui palju suurejoonelisi kavatsusi, kui palju vaimustuspuhanguid hävib ainsast pilgust ükskõiksele, proosalisele massile, kes möödub meist põlgliku osavõtmatusega! Kui palju puhtaid ja häid tundeid tardub meis ainuüksi hirmust, et meile võib selle massi poolt osaks saada mõnitus ja sõim! Ja teiselt poolt, kui palju kuritegusid, kui palju meelevaldsuse- ja vägivalla-

puhanguid peatub selle massi otsuse ees, kes näib alati nii ükskõikne ja järeleandlik, kuid on tegelikult vägagi järeleandmatu kõiges, mida ta on kord omaks võtnud. Seepärast on meil äärmiselt tähtis teada, missugused on selle massi arusaamised heast ja kurjast, mida ta peab tõeks ja mida valeks. Sellega oleks määratletud meie vaade olukorrale, milles asuvad näidendi peategelased, ja järelikult ka meie osavõtlikkuse määr nende suhtes.

Nõndanimetatud «tarbetute» tegelaste tarvilikkus paistab silma eriti «Äikeses»: nendeta ei saaks meie mõista naiskangelase isikut ja võiksime kergesti moonutada näidendi mõtet, nagu see kriitikute valdava enamusega juhtuski. Võib-olla öeldakse meile, et süüdi on ikkagi autor, kui teda pole kerge mõista; kuid seepeale võiksime tähendada, et autor kirjutab publikule, publik aga ei moonuta näidendite mõtet, kuigi ta ehk kohe ei mõista nende olemust. Mis aga puutub sellesse, et mõnesuguseid detaile oleks võidud paremini välja töötada, siis selle vastu me ei vaidle. Hauakaevajad «Hamletis» on kahtlemata sobivamad ja tegevuse käiguga lähemalt seotud kui näiteks poolhull emand «Äikeses»; kuid me ei ütle ju, et meie autor oleks Shakespeare, vaid ainult seda, et tema kõrvaltegelased ilmuvad põhjendatult ja osutuvad koguni näidendi täielikkusele hädatarvilikeks, kui seda vaadelda nii, nagu ta on, aga mitte absoluutse täiuslikkuse seisukohast.

«Äike» kujutab meile, nagu teate, idülli selles «pimedas riigis», mida Ostrovski oma talendi abil meile vähehaaval valgustab. Inimesed, keda siin näete, elavad õnnistatud kohas: linn asub Volga kaldal, on üleni uppunud rohelusse; järsu kalda servalt paistavad laialdased alad külade ja põldudega; õnnis suvine päev meelitab otse vee äärde, värskesse õhku, lahtise taeva alla, selle nõrga tuulekese kätte, mis puhub karastuseks Volgalt ... Ja elanikud tõepoolest jalutavad vahel kaldapealses puiestikus, kuigi on juba harjunud Volga-äärsete vaadete kaunidusega, istuvad õhtuti muldrikuil väravate kõrval ja veedavad aega vagade vestlustega. Kuid enamasti saadavad nad aega mööda oma kodus, tegelevad majapidamisega, söövad, magavad, — magama nad lähevad väga vara, nõnda et harjumatul inimesel läheb üsna raskeks taluda

säärast pikka uneööd, nagu nad endile on korraldanud. Aga mida nad õieti peaksidki tegema, kui mitte magama, kui nad on söönud. Nende elu kulgeb nii ühetasaselt ja rahulikult, neid ei eruta mingid maailmamured, sest need ei jõuagi nende kõrvu. Riigid võivad hävida, uued maad võidakse avastada, maakera palg võib kuis tahes muutuda, maailm võib alustada uut elu uutel alustel — Kalinovi linna elanikud elaksid endiselt täielikus teadmatuses muust maailmast. Harva poetub nende juurde mõni ebamäärane kuuldus, nagu tahaks Napoleon koos kahekümne rahvaga uuesti üles tõusta, [või nagu oleks vastkristus ilmale tulnud;] kuid sedagi võtavad nad ennem mingi veidra loona, umbes nagu teadet sellest, et on olemas maid, kus kõigil inimestel on koerapead; nad vangutavad pead, avaldavad imestust looduse imede üle, ja lähevad, nagu ikka, einetama ... Noores eas ilmutavad nad veel mõnesugust teadmishimu, kuid sel pole kuskilt toitu võtta: sõnumid jõuavad nende kõrvu, nagu Daniil-palveränduri muistsel Venemaalgi,[119] ainult naispalverändurite kaudu, ja neidki pole ehtsal kujul enam kuigi palju; peab leppima niisugustega, kes «oma jõuetuse tõttu pole ise kaugel käinud, aga kuulnud on paljugi», nagu «Äikese» tegelane Fekluša. Üksnes neilt just kuulevadki Kalinovi linna elanikud, mis maailmas tehakse; muidu nad arvaksid, et kogu maailm on säärane nagu nende Kalinov [, ja et ongi täiesti võimatu elada teisiti kui elavad nemad]. Aga needki sõnumid, mida vahendab Fekluša, on sellist laadi, et ei suuda sisendada suurt soovi [oma elu teise vastu vahetada]. Fekluša [kuulub patriootilisse ja ülimal määral konservatiivsesse parteisse. Ta] elab [jumalakartlike ja naiivsete] kaliinovlaste seas üsna kenasti. Teda austatakse, võõrustatakse ja varustatakse kõige vajalikuga. Ta võib ülitõsiselt kinnitada [, et koguni tema patukesedki tulevad sellest, et ta on kõigist teistest surelikest üle]: «Teid, lihtinimesi,» ütleb ta, «käib üksainus vanakuri kimbutamas, aga meie, rändajate manu on pandud neid kellele kuus, kellele koguni kaksteist, ja neid kõiki, näe, on tarvis ära võita.» Ja teda usutakse. [On selge, et paljas enesealalhoiu instinkt juba peab teda sundima mitte sõnakestki sellest lausuma, mida tehakse teistes maades. Ja tõesti, kuula-

tage kaupmeeskonna, väikekodanluse, väikeametnike juttu maakondlikes kolgastes — kui palju imelikke andmeid uskmatuist ja roojastest riikidest, kui palju jutustusi neist aegadest, kus inimesi põletati ja piinati, kui röövlid laastasid linnu jms., — ja kui vähe andmeid Euroopa elust, paremast elu korraldusest! Isegi nõndanimetatud haritud seltskonnas, euroopastunud inimeste hulgas, leiate paljude entusiastide kohta, kes on vaimustatud Pariisi uutest tänavatest ja *mabille*'idest [120], vististi pea niisama suurt hulka soliidseid hindajaid, kes hirmutavad oma kuulajaid sellega, et peale Austria polevat Euroopas kuskil korda olemas ega saavat endale õigust nõutada! ...] See kõik põhjustabki Fekluša kinnitavaid mõtteavaldusi: «Tore, kallike, tore! Imekaunis! Mis sellest rääkida! Tõotatud maal elate!» Nii see kahtlemata välja tulebki [, kui mõelda sellele, mis sünnib teistes maades]. Kuulake aga Feklušat:

«Räägitakse, et olevat sihukesi maid, armas tüdruk, kus pole isegi õigeusklikke tsaare, vaid maid valitsevad sultanid. Ühel maal istub troonil türgi sultan Mahnut, teisel aga pärsia sultan Mahnut; ja kohut mõistavad nad, armas tüdruk, kõigi inimeste üle, ja mis otsuse nad ka teevad, ikka ülekohtuselt. Ja nemad, kallike, ei saa ühtki asja õiglaselt otsustada, nii on see neile juba ette kirjutatud. Meie seadus on õiglane, kallike, neil aga on ülekohtune: mis meie seaduse järgi nii välja tuleb, on neil puha vastupidi. Ja kõik nende kohtunikud seal nendes maades on kah ülekohtused; nii kirjutatakse neil, armas tüdruk, juba palvekirjadeski: «Mõista mu üle kohut, ülekohtune kohtunik!» Ja siis on veel olemas maa, kus kõik inimesed on koerapeadega.»*

«Mispärast siis koerapeadega?» pärib Glaša. — «Truudusetuse pärast,» vastab Fekluša, pidades kõiki edasisi seletusi ülearusteks. Kuid Glaša on rõõmus sellelegi: tema elamise ja mõtlemise tüütavas üksluisuses on tal meeldiv, kui saab midagi vähegi uut ja algupärast kuulda. Ta hinges tärkab juba ähmane mõte, «et elavad ju ometi inimesed, ja mitte nii nagu meie: muidugi on meil parem, aga kes muide sedagi teab! Egas meilgi pole hea; aga neist maist me ei tea veel midagi, üksi hea-

* Käesolevas kirjutises toodud tsitaatide redigeerimisel on kasutatud osaliselt A. N. Ostrovski — «Näidendid» 1948. a. eestikeelset väljaannet. — *Toim.*

delt inimestelt saadki midagi kuulda . . .» Ja hiilibki hinge soov rohkem ning põhjalikumalt teada. See selgub meile Glaša sõnadest palveränduri lahkumisel: «Vaata, mis maid on veel olemas! Missuguseid imesid kõik maailmas leidub! Meie aga istume siin, ei tea mitte midagi. Hea, et on veel olemas häid inimesi: nii ometi kuuled, mis maailmas sünnib; muidu sureksimegi lollidena.» Nagu näete, ei ärata võõraste riikide õiglusetus ja uskmatus Glašas ei hirmutunnet ega nördimust. Teda huvitavad üksi uued teated, mis tunduvad talle miski salapärasena — «imedena», nagu ta ütleb. Te näete, et ta ei rahuldu Fekluša seletustega, mis äratavad temas vaid kahetsust omaenda harimatuse pärast. Ta asub nähtavasti poolel teel skeptitsismi poole. Kuidas aga suudab ta säilitada oma umbusku, kui seda alatasa häirivad jutustused nagu Fekluša oma. Kuidas saab ta jõuda õige arusaamiseni, kas või ainult arukate küsimustenigi, kui kogu tema teadmishimu on suletud säärasesse ringi, nagu teda Kalinovi linnas piirab. Ja vähe sellest, kuidas võiks ta julgeda olla uskmatu ning asuda pärima, kui vanemad ja paremad inimesed nii kindlalt rahunevad veendumuse põhjal, et nende poolt omaksvõetud arusaamised ja eluviisid on parimad maailmas, ja et kõik uus on pärit kurjast. Jube ja ränk on igale uustulnukale katse minna selle pimeda ja oma naiivsuses ning siiruses kohutava massi nõudmiste ning veenete vastu. See neab ju meid ära, põgeneb meie nagu katkuhaige lähedusest, mitte viha pärast, mitte omakasu pärast, vaid sügava veendumuse pärast selles, et oleme sugulusvahekorras vastkristusega: hea seegi, kui peab veel poolhulluks ja hakkab muigama . . . Glaša otsib teadmisi, ta armastab targutada, kuid ainult teatud piirides, mis on temale ette kirjutatud põhilistest arusaamistest, milles eksleb mõistus. Te võite Kalinovi elanikele seletada teatavaid geograafilisi teadmisi, kuid ärge püüdke kahelda, et maakera püsib kolmel vaalal [, et Jeruusalemmas on maailma naba] — seda nad teile ei jäta, kuigi neil on [maailma nabast] niisama selge ettekujutus nagu on «Äikeses» Leedust: «Aga need, vennas, kes need on?» pärib üks rahulik kodanik teiselt, osutades maalile. — «Need on leedu rüüstajad,» vastab see. «Lahing, näed! Kuidas meie omad

Leeduga võitlesid!» — «Mis see Leedu niisugune on?» — «Eks see sihuke Leedu olegi,» vastab seletaja. — «Aga räägitakse, vennas, et ta olevat taevast meie peale langenud,» jätkab esimene. Kuid tema kaasvestlejale on see ükspuha: «Noh, kui taevast, siis taevast,» vastab ta ... Siinkohal räägib vahele keegi naine: «Seleta veel! Kõik teavad, et taevast, ja kus oli mõni lahing temaga, seal on kalmukünkad mälestuseks järel.» — «Eks ole, vennas! See on ju tõesti tõsi!» hüüab küsija, kes on täiesti rahuldatud. Ja pärige temalt hiljem, mida ta Leedust arvab! Sellega lõpevad siin kõik küsimused, mida loomulik teadmishimu inimestele esitab. Ja see ei sünni sugugi sellest, et need inimesed oleksid rumalamad või juhmimad paljudest teistest, keda kohtame akadeemiates ning teaduslikes seltsides. Ei, kogu asi on selles, et nad [oma olukorra tõttu, meelevaldsuse surve all ägava elu tõttu kõik juba on harjunud nägema ebateadlikkust ning mõttetust, ja seepärast] peavad sobimatuks [või koguni julgunuks] visalt otsida ükskõik mille mõistuslikke aluseid. Neist piisab veel selleks, et esitada küsimus; kui aga vastus tuleb selline, et «suurtükk on iseasi ja mortiir iseasi», siis ei julge nad enam edasi juureldagi ning lepivad alandlikult antud seletusega. Niisuguse loogika vastu ülesnäidatava ükskõiksuse saladus peitub kõigepealt [igasuguse] loogilisuse puudumises elusuhetes endis. Selle saladuse võtme annab meile näiteks Dikoi järgmine repliik «Äikeses». Kui Kuligin küsib temalt vastuseks kõigi jämeduste peale: «Mille eest, isand, Savjol Prokofjitš, te arvate heaks ausat inimest solvata?» vastab Dikoi talle nii:

«Mis, hakkan ma's sulle aru andma! Ma ei anna isegi ühelegi sinust tähtsamale aru. Mõtlen sinust nagu tahan. Teistele võid sa olla aus inimene, aga mina mõtlen, et sa oled röövel, ja see on kõik. Kas tahtsid seda minu käest kuulda? Siis nüüd kuule! Ütlen, et oled röövel, ja lõpp! Mis, kas hakkad minuga kohut käima või? Siis tea, et oled väeti ussike. Kui tahan — halastan, ei taha — tallan puruks.»

[Missugune teoreetiline arutlus võib püsida seal, kus elu on rajatud säärastele alustele! Igasuguse seaduse ja loogika puudumine — see ongi selle elu seadus ja loogika. See pole anarhia, see on midagi veelgi hullemat

(kuigi haritud eurooplase fantaasia ei suuda anarhiast midagi hullemat endale ette kujutadagi). Anarhia puhul pole ju alust üldse olemas: iga mats * on omaette mees, keegi pole kellelegi käskijaks, igaüks võib teise käskluse peale vastata, et mina ei taha sinust teps teadagi, — ja niiviisi tembutavad kõik ega suuda milleski kokku leppida. Säärase anarhia all kannatava ühiskonna seisukord (kui selline anarhia on üldse võimalik) on tõesti kohutav. Aga kujutlege, et seesama anarhiline ühiskond on jagunenud kahte ossa: üks on endale varunud õiguse tembutada ja hüljata kõik seadused, teine aga on sunnitud tunnustama seadusena iga teise poole pretensiooni ning peab nurinata taluma kõiki tolle tujusid, kõiki kõlvatusi ... Kas pole tõsi, et see oleks veelgi hirmsam? Anarhia jääks samana püsima, sest ühiskonnal puuduks ikkagi mõistlikud printsiibid, tembutamine läheks vanal viisil edasi; ainult pooled inimesed oleksid sunnitud selle tagajärjel kannatama ja seda alatasa toitma omaendaga, oma alistuvuse ja teenerlikkusega. On selge, et tembutamine ja seadusetus oleksid neis oludes omandanud säärase ulatuse, mida neil kunagi poleks võinud olla üldise anarhia juures. Tõepoolest, võite öelda mis tahes, aga üksik inimene, kes on jäetud iseenda hoolde, ei suudaks ühiskonnas kuigi palju tembutada ja tunneks üsna kiiresti vajadust teistega üldistes huvides nõustuda ning kokku leppida. Kuid niisugust vajadust ei tunne kunagi inimene, kes näeb paljude omasarnaste hulgas laialdast tööpõldu oma tujude rakendamiseks, ja kes näeb inimeste sõltuvas, alandatud seisukorras alatist tuge oma põikpäisele isemeelitsemisele. Põikpäisus, omades anarhiaga seda ühist joont, et tal puudub igasugune seadus ja kõigile inimestele kohustuslik õigus, on oma olemuselt võrratult halvem anarhiast, sest annab tembutusele rohkem võimalusi ja tegevusvabadust, sundides kannatama palju enam inimesi; ta on anarhiast ohtlikum ka veel selle poolest, et võib hulga kauem püsida. Anarhia (kordame, kui see on üldse võimalik) võib esineda ainult ülemineku hetkena, mis peab igal sammul ise endale aru pähe võtma ja miski tervema poole välja

* Algupärandi vastel puudub halvustav varjund. — *Toim.*

jõudma; põikpäisus, vastupidi, püüab ennast legaliseerida ja kindlamat süsteemi kehtima panna. Seepärast püüabki ta, hoolimata omaenda vabaduse laialdasest käsitamisest, võtta ikkagi tarvitusele kõik abinõud selleks, et seda vabadust jäädavalt kindlustada ainuüksi endale, et end kõigi jultunud rünnakukatsete eest kaitsta. Selle eesmärgi saavutamiseks tunnustaks ta nagu mõnesuguseid kõrgemaid nõudeid ja, kuigi ise nende vastu kah patustab, kaitseb ta neid kindlalt teiste eest.] Mõni minut pärast seda repliiki, milles Dikoi oli nii otsustavalt hüljanud kõik kõlbelised ja loogilised alused inimese hindamiseks, tunnustades vaid oma tuju, tormab seesama Dikoi Kuliginі kallale, kui too oli äikese põhjuse seletamiseks maininud sõna «elekter». «Noh, kae, kuidas sa pole röövel,» kisendab ta, «äike saadetakse meile karistuseks, et me tunneksime, aga sina tahad end varrastega ja mingite asteldega, jumal andku andeks, kaitsta. Oled sa tatarlane või? Tatarlane või? Noh, räägi: tatarlane?» Ja nüüd juba ei julge Kuligin talle vastata: «Tahan nii mõtelda ja mõtlengi, keegi pole mulle käskijaks.» Kus sellega, ta ei saa isegi oma seletusi esitada: neid võetakse vastu sõimuga, pealegi ei lasta ju rääkidagi. [Vastu tahtmist lakkad sa seletamast, kui igale põhjendusele vastatakse rusikaga, ja kui rusikale jääb lõpuks ikkagi õigus . . .]

Ent imelik asi! — hoolimata oma vaieldamatust, vastutamatust, pimedast võimutsemisest, andes täieliku voli oma kapriisidele, pidades ei millekski igasugust seadust ja loogikat, hakkavad vene elu põikpead ometi tajuma mingit rahulolematust ja hirmu, teadmata ise, mille ees ja miks. Näib, nagu oleks kõik endiselt hea: Dikoi sõimab, keda tahab; kui talle öeldakse: «Kust see tuleb, et kogu majas ei suuda keegi sulle meele järele olla?» vastab ta täis rahulolu endaga: «Nõnda see on!» Kabanova hoiab oma lapsi endiselt hirmu all, sunnib oma miniat silmas pidama kogu muistse aja etiketti, närib tema kallal nagu rooste sööb rauda, peab ennast täiesti eksimatuks [ja heldib igasugustest Feklušadest]. Aga siiski on nende meeleolu kuidagi rahutu ja halb. Ilma nende osavõtuta, ilma neilt küsimata on kasvanud teistsugune elu, teistel printsiipidel, ja kuigi see on alles kaugel, kuigi seda pole

hästi nähagi, annab see end siiski juba tunda [ja saadab põikpeade pimedale omavolile jubedaid nägemusi. Nad otsivad ägedalt taga oma vaenlast, on valmis ründama kõige süütumat inimest, mingit Kuliginit. Kuid pole olemas ei vaenlast ega süüdlast, keda nad suudaksid hävitada: aja seadus, looduse ning ajaloo seadus nõuab oma, ja vanad kabanovad hingavad raskelt, tajudes, et on olemas neist kõrgem jõud, millest nad ei suuda jagu saada, millele nad ei oska isegi kuidagi ligi pääseda. Nad ei taha järele anda (ja esialgu pole keegi neilt järeleandmist nõudnudki), kuid nad tõmbuvad küüru, tõmbuvad kössi. Varemalt nad tahtsid kehtestada oma elusüsteemi, mis pidi olema igavesti hävimatu, ja praegugi veel püüavad nad seda jutlustada; kuid lootus on neid juba maha jätnud, ja nad on õieti mures ainult selle üle, et seda kõike kuidagi veel jätkuks nende eluajaks . . .]. Kabanova arutleb sellest, et «viimnepäev on tulemas», ja kui Fekluša jutustab talle igasugustest tänapäeva õudustest — raudteest jms., tähendab ta [prohvetlikult]: «Ja taga hullemaks asi veel läheb, kallike.» — «Et meie silmad seda ei näeks,» vastab ohates Fekluša. — «Võib. olla, et näevad kah,» lausub Kabanova jälle fatalistlikult, ilmutades oma kahtlusi ja kindlusetust. Aga mispärast on ta ärevil? Et rahvas kasutab raudteed, — mis kahju temal sest on? Ent asi on järgmine: teda «kallatagu kas või kullaga üle», ta ei sõida ka siis selle saatanliku leiutisega; rahvas aga sõidab üha rohkem ja rohkem, panemata tähele tema needmisi; kas pole kurb, kas ei anna see tunnistust tema võimetusest? Inimesed said teadlikuks elektri üle, — näib, nagu poleks selles [dikoide ja kabanovate seisukohalt] midagi solvavat. Kuid vaadake, Dikoi räägib, et «äike saadetakse ju meile karistuseks, et me tunneksime», Kuligin aga ei tunne, või tunneb hoopis midagi muud, ja räägib elektrist. Kas pole see omavoli, kas pole see Dikoi suhtes [võimu ja] tähtsuse halvakspanemine? Ei taheta uskuda seda, mida usub tema, — järelikult ei usuta tedagi, peetakse end temast targemaks; mõtelge ise kuhupoole see viib! Egas ilmaaegu tähenda Kabanova Kuligini kohta: «On aga ajad, mingisugused õpetajad on tekkinud! Kui juba vana nii räägib, mida siis võib noortelt nõuda!» Ja Kabanova tunneb üsna tõsist muret selle

üle, mis saab tulevikus vanast korrast, mille varjul on möödunud kogu tema elu. Ta näeb ette selle lõppu, ta püüab säilitada selle tähtsust, kuid tunneb juba, et tolle vastu pole enam endist lugupidamist [, et seda säilitatakse juba vastumeelselt ja heidetakse esimesel võimalusel kõrvale]. Kabanova on ka ise juba kaotanud osa oma endist [rüütellikku] tuld; ta ei hoolitse enam endise energiaga vanade kommete silmaspidamise eest, mitmel puhul on ta juba käega löönud, [on lasknud pea norgu selle peatumatu voolu ees,] ja vaatab ainult meeleheitel pealt, kuidas vähehaaval ujutatakse üle tema kapriissete ebauskude kirjud lillepeenrad. Nagu viimsed paganad jõuküllase kristluse ees, nii vajuvad kössi ja kaovad ka põikpeade sünnitised tabatuna uue elu käigust. Neil puudub isegi hakkamine otsese võitluse alustamiseks; nad püüavad ainult kuidagi aega petta ja valguvad laiali asjatuis kaebamistes uuele liikumisele. Niisuguseid kaebusi võis alati kuulda raukade suust, sest uued sugupõlved toovad alati ellu midagi uut, mis käib vana korra vastu; ent praegu omandavad põikpeade hädaldused mingi eriti sünge [leinava] tooni. Kabanova lohutab end ainuüksi veel sellega, et vana kord püsib ehk temapoolse toetusega kuidagi veel kuni tema surmani; siis aga tulgu juba mis tuleb, seda ta enam ei näe. Saates poja teele paneb ta tähele, et kõike tehakse teisiti kui temale armas: poeg ei kummarda tema ees maani, — seda pidi pojalt nõudma, talle endale ei tulnud pähe; poeg ei «käsi» oma naist, kuidas ta tema äraolekul peab elama, ega oskagi käskida, ja lahkumisel ta ei nõua naiselt kummardamist maani; ning minia, saatnud mehe ära, ei ulu ega lama maja välistrepil, et oma armastust näidata. Kabanova püüab võimalust mööda korda luua, kuid tunneb juba, et on võimatu asju täiesti omamoodi ajada; näiteks vihjab ta ulgumise kohta trepil oma miniale ainult nõuande korras, kuid ei söanda kategooriliselt nõuda ... See-eest sisendab poja saatmine temasse järgmised kurvad mõtted:

«Mida kõik tähendab noorus! On koguni naljakas neid vaadata! Kui ei oleks omad, võiks kohe südamest naerda. Mitte midagi nad ei tea, mingit korda. Isegi jumalaga jätta ei oska viisipäraselt. On veel hea, kellel majas on vanemaid, nende najal

maja püsibki, kuni nad elavad. Ometi, rumalad, kipuvad omapead elama, aga kui elavad omapead, siis on igaveses viletsuses ja inimestele naeruks. Muidugi, mõned tunnevad ka kaasa, aga enamikus naeravad. Ja kuidas sa ei naera: kutsuvad külalisi, ei oska neid istumagi panna, ja vaata, et unustavad veel mõne omastest kutsumata. Ainult nali ja muud midagi! Nii need vanad kombed kaovadki. Mõnda majasse ei taha sissegi astuda. Aga kui astud, siis sülitad ja rutem kui muidu tulema. Mis siis saab, kui kõik vanad surnud on, kuidas maailm siis veel püsib, seda küll ei tea. Noh, kuid hea seegi, et mina seda enam nägema ei pea.»

Kuni vanad surevad, jõuavad noored juba vanaks saada, ses suhtes poleks vanaeidel tarvitsenud rahutust tunda. Kuid temale, näete, pole ju õieti tähtiski, et alati keegi oleks, kes vaataks korra järele ja õpetaks targaks vähekogenuid; temal on vaja, et säilitataks alati puutumatuina need kombed, et jääksid häirimata just need arusaamised, mida tema heaks tunnistab. [Oma egoismi kitsuses ja jõhkruses ei suuda ta tõusta isegi selleni, et lepiks printsiibi võiduga, kuigi oleksid toodud ohvriks kehtivad vormid; aga seda ei või temalt nõudagi, sest tal endal pole ju õieti ainustki printsiipi, tal pole mingit üldist veendumust, mis oleks tema elu juhtinud. Ta on ses mõttes hulga madalamal seda liiki inimestest, keda on harjutud nimetama valgustatud vanameelseteks. Need on oma egoismi teataval määral laiendanud, liitnud selle külge üldise korra nõudmise, nõnda et nad on korra alalhoiu huvides võimelised koguni ohverdama mõnesid isiklikke kiindumusi ja kasusid. Kabanova asemel poleks nad näiteks hakanud esitama inetuid ja alandavaid nõudmisi maani kummardamiseks ja mehelt oma naisele solvavate «juhendite» andmiseks, vaid oleksid hoolitsenud ainult üldise idee säilitamise eest, et naine peab oma meest kartma ja ämmale alistuma. Minial poleks tarvitsenud nii raskeid stseene taluda, kuigi oleks vanaeidest niisama täielikult sõltunud. Ja tulemus oleks olnud see, et nii halb kui noorel naisel olekski, olnuks tal kannatust piisanud võrratult kauemaks: tema kannatust oleks proovinud aeglane ja ühetasane surve, mitte aga ärritanud teda järsud ning julmad ülesastumised. Siit selgub muidugi, et nii Kabanovale endale kui ka

vanale korrale, mida ta kaitseb, olnuks palju kasulikum loobuda mõnest tühjast vormist ja teha osalisi järeleandmisi, et asja olemust alal hoida. Kuid kabanovate tõug ei mõista seda: nad pole jõudnud isegi nii kaugele, et esindaksid või kaitseksid mõnda printsiipi väljaspool omaenda isikut; nad on teinud iseendid printsiibiks ja peavad seepärast kõike seda, mis puudutab nende isikut, absoluutselt tähtsaks. Neil pole vaja üksi seda, et neist peetaks lugu, vaid et see lugupidamine väljenduks nimelt teatavais vormides: vaadake, millisel astmel nad ikka veel püsivad! Seepärast on ka arusaadav, miks kõige selle välisilme, kuhu ulatub nende mõju, säilitab rohkemal määral vana korra tunnuseid ja näib palju liikumatum kui tolle, kus inimesed, loobudes põikpäisusest, hoolivad ainult veel oma huvide ning tähtsuse sisulisest alalhoiust. Ent tegelikult on põikpeade sisuline tähtsus palju enam lähenenud oma lõpule kui nende inimeste mõju, kes oskavad ennast ja oma põhimõtet väliste järeleandmistega alal hoida.] Seepärast ongi Kabanova nii nukker, seepärast ongi Dikoi nii metsik: nad pole viimase hetkeni tahtnud piirata oma laiu võtteid [ja on nüüd sellessamas seisukorras nagu rikas kaupmees pankroti eel]. Kõik on tal endist viisi [, ta korraldab tänaseks peo, otsustas hommikul teha miljonilise operatsiooni, tema krediit pole veel kannatanud; kuid juba liiguvad mingisugused segased kuuldused, et tal pole enam sularaha, et tema tehingud on kahtlased ja et mõned võlausaldajad kavatsevad homme esineda oma nõudmistega; raha pole olemas, tähtpäevi ei pikendata, homme paisatakse ümber kogu petliku rikkuse viirastuslik hoone. Asjad on sandid... Mõistagi koondab kaupmees niisugusel juhul kõik oma püüded sellele, et võlausaldajaile prügi silmi puistata ja neid oma rikkusesse uskuma panna; just niisama kannavad kabanovad ja dikoid praegu selle eest hoolt, et ainult püsiks usk nende jõusse. Nad ei looda enam oma asju parandada. Aga nad teavad, et nende omavolile jääks küllaltki veel vaba ruumi seni, kuni kõik veel nende ees arglevad; seepärast ongi nad nii visad, nii ülbed, nii ähvardavad isegi veel viimastel minutitel, mil nende aeg on juba läbi, nagu nad isegi tunnevad. Mida vähem nad tunnevad endas tegelikku jõudu, mida

tugevamalt rabab neid vaba terve mõistuse mõju, mis neile näitab, et neil puudub igasugune mõistuslik tugi, seda jultunumalt ja pöörasemalt eitavad nad kõiki mõistuse nõudmisi, asetades nende asemele iseenda ja oma meelevalla]. Naiivsus, millega Dikoi tähendab Kuliginile: «Kui tahan sind röövliks pidada, siis peangi; mul pole mingit asja, et oled aus inimene, ja ma ei anna kellelegi selles aru, mispärast ma nii mõtlen;» — see naiivsus poleks mitte võinud avalduda kogu oma [põikpäises] absurdsuses, kui Kuligin poleks ise seda välja kutsunud oma alandliku päringisega: «Mille eest te arvate heaks ausat inimest solvata?...» [Näete nüüd, Dikoi tahab esimesest hetkest peale takistada iga katset temalt aru nõuda, tahab näidata, et seisab kõrgemal mitte ainult aruandmisest, vaid ka tavalisest inimlikust loogikast. Talle näib, et kui ta tunnistab ennast alluvaks terve mõistuse seadustele, mis on üldised kõigile inimestele, kannatab selle tagajärjel suuresti tema tähtsus. Ja enamalt jaolt tulebki nii välja — sest tema pretensioonid on terve mõistusega vastuolus.] Seetõttu arenebki temas alatine rahulolematus ja ärrituvus. Ta selgitab ise oma seisukorda, kui räägib sellest, kui raske tal on raha välja anda.

«Mis sa käsid mul endaga teha, kui mul on säärane süda! Ma tean küll, et tuleb anda, aga siiski heaga ei saa. Sa oled mu sõber, ja ma pean sulle maksma, aga tule minu juurde küsima — sõiman läbi. Ma annan ära, annan, kuid sõiman läbi. Sest mulle on tarvis ainult rahast piiksatada, kui kogu mu sisikond hakkab põlema; kogu sisikond põleb, ja see ongi kõik... Noh, ja siis sõiman inimese läbi eimillegi eest.»

Raha käest andmine kui materiaalne ja vahetulttajutav fakt äratab teatud mõtisklusi isegi Dikoil endal: ta on teadlik selles, et ta on absurdne, ja veeretab süü sellele, et «tal on säärane süda»! Teistel juhtudel ta ei tajugi kuigi hästi oma absurdsust. Kuid oma iseloomu olemuse tõttu peab ta terve mõistuse iga võidu puhul paratamatult tundma sedasama ärritust ka siis, kui on sunnitud raha välja andma. Tal on järgmisel põhjusel raske oma kohustusi tasuda: oma loomuliku egoismi mõjul tahaks ta, et tal oleks hea olla; kogu ümbruskond veenab teda selles, et head saab ainult rahaga; siit

tulebki otsene kiindumus rahasse. Ent tema arenemine jääb selle juurde peatuma, tema egoism jääb üksikisiku piiridesse ega taha teadagi selle suhetest ühiskonnaga, ligimestega. Ta teab, et vajab võimalikult rohkem raha, ja sellepärast tahaks ta seda ainult saada, mitte aga käest anda. Kui aga loomulik asjakäik tekitab raha üleandmise vajaduse, siis on ta vihane ja vannub: ta võtab seda nagu õnnetust, karistust, nagu tulekahju, uputust, rahatrahvi, ent mitte nagu kohuslikku, seaduslikku hüvitust selle eest, mida talle teevad teised. Nii on kõiges: soovides endale head, tahab ta tegevusvabadust, sõltumatust, kuid ei taha teadagi seadusest, mis reguleerib ühiskonnas igasuguste õiguste saavutamist ja kasutamist. [Ta tahab vaid rohkem, võimalikult rohkem õigusi endale; kui aga on vaja tunnustada ka teiste õigusi, peab ta seda kuritahtlikuks taotluseks tema isikliku väärikuse vastu ja vihastab, püüab asja kõigiti venitada ja takistada. Isegi siis, kui ta teab, et peab paratamatult järele andma, ja annabki hiljem järele, püüab ta enne ikkagi sigadusi teha. «Ma annan ära, annan, kuid sõiman läbi!» Ja peab oletama, et mida tähelepandavam on väljamaks ja mida käskivam on vajadus seda õiendada, seda kõvemini sõimab Dikoi... Sellest järeldub esiteks see, et kogu tema sõim ning märatsemine on küll ebameeldiv, kuid mitte eriti kohutav, ja et see, kes hakkab seda kartma ning rahast loobub, arvates, et raha polegi enam võimalik kätte saada, teeb väga rumalasti; teiseks see, et oleks asjatu loota Dikoi meelemuutmisele mingisuguste manitsuste abil: tembutamise komme on temas niivõrd tugev, et ta alistub sellele isegi omaenda terve mõistuse kiuste. On selge, et teda ei pidurda mingid mõistlikud veenmised, seni kuni nendega ei liitu temale käegakatsutav väline jõud: ta kirub Kuliginit, ilma et paneks tähele ühtegi mõistlikku vastuväidet; kui aga teda ennast oli Volga ülesõidul sõimanud husaar, ei julgenud ta husaariga kokku minna, vaid hüvitas oma solvamise jällegi kodus: pärast seda juhtu peideti ta eest kaks nädalat pööningutele ja sahvritesse...

Kõik säärased vahekorrad] annavad teile mõista, et dikoide, kabanovate ja teiste nendetaoliste [põikpeade] seisukord pole kaugeltki enam nii rahulik ega kindel,

kui oli olnud kunagi patriarhaalsete kommete õndsal ajal. Kui uskuda vanade inimeste juttu [, võis Dikoi tollal püsida oma ülbes tujukuses mitte üksi jõu varal, vaid üldisel nõusolekul. Ta tembutas, ilma et oleks oodanud vastupanu, ega leidnudki seda: kõik ümberolijad olid läbi imbunud ainult ühest mõttest, ühest soovist — temale meele järele olla; keegi ei kujutanud endale mingit muud olemasolu sihti ette kui tema tujude täitmine]. Mida narrimalt käitus keegi päevavaras [, mida jultunumalt ta hülgas inimkonna õigusi], seda enam olid rahul need, [kes toitsid teda oma käte tööga, ja] keda ta tegi oma fantaasiate ohvriks. Teenrite hardad jutud sellest, kuidas nende [kõrgest soost] härrased olid ajanud koertega taga väikemõisnikke [, olid teotanud võõraid naisi ja süütuid tütarlapsi, olid peksnud tallis nende juurde saadetud ametnikke] jne. [, sõjaajaloolaste jutustused mõne Napoleoni suurusest, kes oli kartmatult toonud ohvriks sadu tuhandeid inimesi oma geeniuse lõbustamiseks], galantsete vanakeste mälestused mingist oma aja don Juanist, «kes ei andnud kellelegi armu» [, oskas häbistada iga neiut], oskas tekitada tüli igas perekonnas, — kõik säärased jutustused tõendavad, et see patriarhaalne aeg pole meist veel eriti kaugel. [Kuid põikpäiste logardite suureks meelehärmaks on see meist kiiresti eemaldumas, ja dikoide ning kabanovate seisukord pole praegu kaugeltki nõnda meeldiv: nad peavad hoolitsema selle eest, et ennast kindlustada ja kaitsta, sest kõikjal tekib nõudmisi, mis on nende meelevalla vastu vaenulikud ja ähvardavad neid sõjaga terve mõistuse nimel, mis on ärkamas inimkonna tohutu suures enamikus. Siit tekibki põikpeade alatine umbusk, tundlikkus ja norimine: tundes seesmiselt, et neist pole põhjust lugu pidada, kuid ilma seda endalegi üles tunnistamata ilmutavad nad eneseusalduse puudumist oma nõudmiste väiklusega ja igal sobival ja ebasobival juhul pidevate meenutuste ning sisendustega sellest, et neist peab lugu pidama. See joon esineb vägagi ilmekalt «Äikeses» Kabanova stseenis lastega, kui too, vastates poja alandlikule märkusele: «Kuidas ma, emake, võiksin teie käsu vastu toimida,» vastab: «Praegusel ajal ju vanemaist enam eriti lugu ei peeta!» ning hakkab seejärel närima nii poja kui ka minia

kallal, nõnda et kisub kõrvalseisjal pealtvaatajalgi hinge seest välja.]

KABANOV: Mina, emake, ei astu sammugi vastu teie tahtmist.

KABANOVA: Ma usuksin sind, mu sõber, kui ma mitte oma silmaga ei näeks ja oma kõrvaga ei kuuleks, missuguseks on nüüd muutunud laste lugupidamine vanemate vastu! Mõtleksid kas või sellele, kui palju vaeva ema lastega näeb.

KABANOV: Mina, emake...

KABANOVA: Kui ema mõnikord ütlebki midagi, mis teie uhkust haavab, siis arvan ma, et tuleb ära kannatada. Mis sina arvad?

KABANOV: Kuid millal mina, emake, pole ära kannatanud?

KABANOVA: Ema on vana, rumal; noh, aga teie, noored ja targad, ei tohi meie, lollide vastu nii nõudlikud olla.

KABANOV (*ohates, kõrvale*): Issand küll! (*Emale.*) Kas meie, emake, julgeme sellest mõelda!

KABANOVA: Armastuse pärast on ju vanemad teie vastu karmid, armastuse pärast riidlevadki, soovivad ikka head õpetada. Noh, aga nüüdsel ajal see ei meeldi. Ning lapsed lähevadki ilmale kuulutama, et ema on toriseja, et ei lase sul elada, et saadab su teise ilma. Ja hoidku jumal, kui mõni su sõna miniale meelepärast ei juhtu olema, siis on kohe jutt lahti, et ämm paneb su elu nahka.

KABANOV: Kuid, emake, kes seda teie kohta räägib?

KABANOVA: Pole kuulnud, mu sõber, pole kuulnud, valetada ei taha. Kui oleksin kuulnud, ei ma siis sinuga, mu armas, nii räägiks.

Ja pärast seda ülestunnistust jätkab vanaeit ikkagi tervelt kahel leheküljel poja piinamist. Tal pole selleks mingit põhjust, kuid tema süda on rahutu. Tal on ennustaja süda, see annab talle tunda, et miski on korrast ära, et seesmine, elav side tema ja nooremate perekonnaliikmete vahel on [ammu] hävinud, et need on praegu temaga vaid mehaaniliselt seotud ja oleksid rõõmsad igale võimalusele lahku minna.

Jäime «Äikese» mõjuvõimsate isikute juures pikemalt peatuma, sest Katerinaga sündinud lugu oleneb meie arvates otseselt sellest seisukorrast, mis talle paratamatult osaks langeb nende isikute vahel ses olustikus, mis on kujunenud nende mõju all. «Äike» on kahtlemata Ostrovski kõige otsustavam teos. Põikpäisuse ja hääleõigusetuse omavahelised suhted on siin viidud kõige traagilisemate järeldusteni. Ja seejuures on suurem osa inimesi, kes näidendit on lugenud või näinud, selles ühel nõul, et see ei jäta nii rusuvat või kurba muljet nagu Ostrovski muud näidendid (jättes muidugi kõrvale tema

puhthumoristlikud etüüdid). «Äikeses» leidub koguni midagi karastavat ja julgustavat. See «midagi» on meie arvates näidendi taust, millele oleme osutanud, ja mis näitab põikpäisuse kõikuvust [ning peatset lõppu]. Peale selle mõjub ka Katerina enda iseloom, mis avaneb meile tema hukkumises, nagu värske elu puhang.

Asi on selles, et Katerina iseloom, nagu seda «Äikeses» kujutatakse, on samm edasi mitte ainul Ostrovski kui draamakirjaniku tegevuses, vaid ka kogu meie kirjanduses. See vastab meie [rahva] elu uuele faasile, see nõudis ammu juba enda realiseerimist kirjanduses, selle ümber on keerelnud meie parimad kirjanikud. Kuid nad on ainult suutnud mõista selle vajalikkust, ei suutnud aga aru saada ja tajuda tolle olemust. Seda suutis teha Ostrovski. Ükski «Äikese» puhul kirjutatud arvustustest pole tahtnud või suutnud esitada selle iseloomu nõuetekohast hinnangut. Seepärast julgeme oma artiklit veelgi pikendada, et esitada teatud põhjalikkusega seda, kuidas me mõistame Katerina iseloomu [ja miks me peame selle loomist nii tähtsaks meie kirjandusele].

[Vene elu on lõpuks jõudnud nii kaugele, et ühiskondlikku teadvust ei rahulda enam vooruslikud ja auväärsed, kuid nõrgad ja isikupäratud olendid, vaid need tunnistatakse kõlbmatuiks. On hakatud tundma edasilükkamatut vajadust kas või vähem kaunite, kuid tegevamate ja energilisemate inimeste järele. Teisiti see ei võinudki olla:] niipea kui inimestes olid ärganud tõe [ning õiguse] tunne ja terve mõistus, hakkasid nad paratamatult nõudma mitte ainult abstraktset nõustumist nende põhimõtetega [(millega on nii väga hiilanud endiste aegade vooruslikud kangelased)], vaid ka nende põhimõtete viimist ellu, tegevusse. Kuid nende elluviimiseks peab võitma rohkesti takistusi, [mida veeretavad ette dikoid, kabanovad jt.;] takistuste võitmiseks on vaja [ettevõtlikke,] resoluutseid, järeleandmatuid iseloome. On vaja, et neisse kehastuks, et nendega sulaks ühte see [üldine] tõe ja [õiguse] nõudmine, mis murrab [inimestes viimaks] läbi, hoolimata kõigist tõkkeist [, mida on ette seadnud põikpead — dikoid]. Nüüd kerkis päevakorrale suur ülesanne: kuidas peab kujunema ja ennast ilmutama iseloom, mida [meilt] nõuab ühiskondliku elu uus

faas. Seda ülesannet on meie kirjanikud püüdnud lahendada, kuid alati enam või vähem ebaõnnestunult. Meile paistab, et kõik nende ebaõnnestumised on tulnud sellest, et nad on jõudnud lihtsalt loogilise protsessi kaudu veendumusele, nagu otsiks vene elu niisugust iseloomu, ja sepitsesid seda seepeale vastavalt oma arusaamisele vapruse nõuetest üldse ja vene vapruse nõuetest eriti. Niiviisi ilmuski näiteks Kalinovitš, kes oleks kaupmeest peaaegu habetpidi sarjanud, et too annetaks ühiskonna heaks kümme tuhat, ja kes piinab vanglas vana vürsti, kelle armukesega tema, Kalinovitš, oli karjääri tegemise mõttes abiellunud. Nõndasama ilmus ka Stolz, kes oskab suurepäraselt valitseda mõisaid [ja kärmesti hävitada võltsveksleid voorusliku ülemuse abiga]. Ilmus Insarov [, kes viskas sakslase vette], kes ei nõustunud maksuta elama sõbra suvilas ja kel jätkus koguni julgust naida armastatud neidu[!!]. Ilmus ühtlasi vürstitar Zinaida, midagi keskmist Petšorini ja seelikus Nozdrjovi vahel... Kõik nad pretendeerisid tugevale, terviklikule iseloomule. Kuid nende tippsaavutuseks osutus mullu Anani Jakovlev, kelle kohta Moskva isand Apollon Maikov [121] avaldas ajalehes «Sankt-Peterburgskije Vedomosti» niivõrd imesteldava artiklikese, et ma kuidagi aru ei saa, miks Kuzma Prutkov pole selle ainetel seni veel uut aforismide sarja koostanud. Teil on võib-olla teada, et Anani Jakovlev, saanud teada lapsest, kelle tema äraolekul oli mõisnikult saanud tema naine, muutub tulivihaseks ja nõuab üsna aupaklikul kombel mõisnikult seletust, ütleb aga jämedusi kupjale, peksab oma naist, ja, sattunud lõpuks täiesti marru, lööb imiku peadpidi vastu nurka, pageb siis metsa, kuid, hakanud tundma näljapigistusi, annab end varsti võimude kätte. Kahtlemata jõuline isik, kuigi rohkem kehalises kui kõlbelises ja kirjanduslikus tähenduses. Ent mitte see jõud ei kipu välja vene elu salaurgastest [, ja mitte niisugune ei peaks olema tema ilmnemine]. Seepärast ei saa meie sugugi aru, kuidas võib «Kibedat saatust» tõsta kõrgemale loendamatu hulga novellide, komöödiate ja draamade tasemest, milles paljastatakse pärisorjust [, ametnike nürimeelsust] ja vene talumehe jõhkrust. Kui pakute selle meile vähenõudliku näidendina, lihtsa melodramaatilise juhtumu-

sena Sue [122] julmade teoste eeskujul, siis ei ütleks me midagi ja jääksime koguni rahule: see oleks ikkagi parem kui näiteks hr. N. Lvovi ja krahv Sollogubi [härdameelsed] lavapildid [, mis rabavad teid kohuse- ja aumõistete täieliku moonutamisega]. Kui te aga pretendeerite näidendi mingile kõrgemale ja üldisemale tähtsusele, siis ei näe me vähematki võimalust sellega nõustuda. Anani Jakovlev, võetud [mitte meelekindlusetu erandina, vaid] tüübina, tundub meile vene iseloomu [ja vene elu] laimamisena [, sest vene elu on niisama vähe võimeline arendama Anani-taolisi iseloome kui Tšeglovi-taolisi mõisnikkude tüüpe]. Üks kahest: kui Anani on tõesti tugev iseloom, nagu teda tahaks esitada autor, siis peab ta [oma viha pöörama otseselt oma õnnetuse põhjustaja vastu, või] endast jagu saama, kaalutlusel, et siin pole keegi süüdi; sedalaadi lahendusi näeme vene elus alatasa, kui tugevamad iseloomud põrkavad kokku ebasoodsate oludega. Kui ta aga on lihtsalt meelekindlusetu ja arutu nadikael, nagu asja sisust selgub, siis peab tunnistama, et tema jaoks näidendis valitud situatsioon sellele tüübile sugugi ei sobi ja pole pealegi üldse arendatud nõnda, et näitaks ilmekalt tema olulisi jooni. Muide jumal temaga, selle näidendiga: see on nüüd juba unustatud, nagu on unustatud vürst Lupovitski [123] ja teised heasoovlikud, kuid võltsid teosed, mis pretendeerisid iseloomustavate rahvatüüpide esitamisele. Jäime hetkeks tema juurde peatuma sellepärast, et paljud olid pidanud Ananit puhtvene tüübiks. Meile aga näis vastuoksa, et temas pakutakse meile lihtsalt selle äärmuseni viimist, mida mõned kirjanikud nimetavad «laiaks vene iseloomuks». «Kibeda saatuse» autor saavutab meie arvates selle ettekavatsemata tulemuse, mille saavutasid Peeter Suure käsul lahkusuliste vastu kirjutatud komöödiad. On teada, et lahkusulist esitati neis komöödiais alati mingi metsiku ning jabura peletisena, ja niiviisi ütles komöödia: «Vaadake, missugused nad on; kas võib usaldada nende õpetust ja nõustuda nende nõudmistega?» Just niisama ütleb «Kibe saatus», kujutades meile Anani Jakovlevi: «Vaadake, missugune on vene inimene, kui ta [hakkab pisut tundma oma isiklikku väärikust ja] satub [seetõttu] hoogu!» Ja arvustajad, kes tunnistavad

«Kibeda saatuse» üldist tähtsust ja näevad Ananis tüüpi, saavad selle, autori poolt muidugi ettekavatsematu, laimu kaasosalisteks.

Sootuks teisiti mõistetakse ja väljendatakse vene tugevat iseloomu «Äikeses». Ta rabab meid ennekõike oma täieliku vastupidisusega kõigile põikpeade arusaamistele. Ta ei ilmu meie ette märatsemise [ja hävitamise] instinktiga, aga ka mitte praktilise oskusega korraldada [kõrgete eesmärkide nimel] oma asjakesi, mitte mõttetult hoopleva paatosega, aga ka mitte diplomaatilise ja pedantse kaalutlevusega. Ei, ta on keskendatult otsustav, ta on vankumatult truu [loomuliku] tõe vaistule, on täis usku [uutesse ideaalidesse] ja ennastsalgav [selles mõttes, et tal on kergem hukkuda kui elada neil alustel, mis on talle vastikud]. Ta ei juhindu abstraktsetest põhimõtetest, praktilistest kaalutlustest, silmapilksest paatosest, vaid lihtsalt l o o m u s e s t, kogu oma olemusest. Selles iseloomu tervikluses ja harmoonias peitubki tema jõud [ja tema oluline hädavajalikkus ajal, kui vanad metsikud vahekorrad, kaotanud kogu oma seesmise jõu, püsivad ainult välise mehaanilise seose najal]. Inimene, kes mõistab dikoide ja kabanovate põikpäisuse absurdsust ainult loogiliselt, ei tee nende vastu juba sellepärast midagi ära, et nende ees kaob igasugune loogika; [te ei veena ühegi süllogismiga ahelat, et see langeks tükkideks vangi keha ümbert, rusikat, et löödul poleks tema löögist valus; just samuti ei veena te Dikoid, et ta käituks mõistlikumalt, ega veena tema kodakondseidki, et nad ei paneks tähele tema kapriise: ta muudkui kolgib neid — ja mida sa selle vastu ära teed?] On ilmne, et inimesed, kes on tugevad ainult loogilisest küljest, peavad seal, kus kogu elu ei juhi loogika, vaid [puhtakujuline] meelevaldsus, üsna viletsalt arenema, ja et neil on äärmiselt nõrk mõju elulisele tegevusele. Dikoide võim pole eriti soodus ka nende inimeste arenemisele, kes on tugevad nõndanimetatud praktilise taibu poolest. Mida ka ei öelda selle taibu kohta, oma olemuselt pole see midagi muud, kui oskus kasutada olukorda ja seda oma kasuks pöörata. Tähendab, praktiline taip võib inimest ainult siis juhtida sirgjoonelise ning ausa tegevuse poole, kui olud kujunevad kooskõlas terve

mõistuse loogikaga ja järelikult ka inimliku kõlbluse loomulike nõudmistega. Kuid seal, kus kõik sõltub [toorest] jõust, kus mõnede dikoide juhm kapriis või kellegi kabanova ebausklik jonn hävitavad kõige õigemad loogilised arvestused ja hülgavad jultunult vastastikuste õiguste peamisi aluseid, seal muutub olukorra kasutamise oskus ilmselt oskuseks kohaneda põikpeade kapriisidega ja lipitseda kõigi nende mõttetuste ümber, et rajada endalegi teed nende põikpeade tulusa positsiooni juurde. Podhaljuzinid ja tšitšikovid — need on [«pimeda riigi»] tugevad praktilised iseloomud: dikoide võimutsemise surve all ei arene puhtpraktilise kallakuga inimeste hulgas muid iseloome. Parim, millest nende praktikute suhtes võib unistada, on sarnastumine Stolziga, s. o. oskus oma äriasju kenasti korraldada, ilma et oleks kasutatud alatuid võtteid; ent elulähedast [ühiskonna-] tegelast neist ei saa. Ka pateetilistele iseloomudele, kes elavad silmapilgu- ja meeleolupahvatuste mõju all [ei saa samuti suuremaid lootusi rajada]. Nende meeleolupuhangud on juhuslikud ja lühiajalised [; nende tegelikku tähtsust määrab õnn]. Seni kuni kõik liigub lootuste kohaselt, on nad reipad, ettevõtlikud; niipea aga kui vastuseis muutub tugevaks, langeb nende meeleolu, nad muutuvad asja vastu jahedaks, tõmbuvad eemale ja piirduvad asjatute, olgugi valjude hüüatustega. [Ja et Dikoi ja temasarnased pole üldse võimelised oma mõjust ja võimust vastupanuta loobuma, kuna nende mõju on juba jätnud sügavaid jälgi olustikku endasse, nõnda et seda ei saagi ühel hoobil hävitada, siis ei pruugi pateetilisi iseloome üldse tõsiselt võtta. Isegi kõige soodsamais oludes, kui neid oleks julgustanud nähtav edu, s. o. kui põikpead oleksid mõistnud oma olukorra kõikuvust ja hakanud järeleandmisi tegema, ka siis poleks pateetilised inimesed kuigi palju korda saatnud! Neil on see iseärasus, et] kiindudes asja väliskülge [ja selle lähemaisse tagajärgedesse], ei oska nad peaaegu millalgi tungida asja sügavusse, selle olemusse. [Seepärast rahulduvadki nad nii kergesti, ninapidi veetuna oma põhimõtete mingist juhuslikust ja tühisest edutunnusest.] Kui aga nende oma viga muutub selgeks neile endilegi, muutuvad nad pettunuks, langevad apaatsusse ja mitte-

midagitegemisse. [Dikoi ja Kabanova jätkavad võidutsemist.]

Võttes niiviisi läbi mitmesuguseid tüüpe, kes on ilmnenud meie elus ja on reprodutseeritud kirjanduses, oleme alati jõudnud veendumusele, et nad ei või olla [selle ühiskondliku liikumise] esindajaiks [, mida me praegu endi juures tunneme ja millest oleme rääkinud eespool nii üksikasjaliselt kui saime]. Seda nähes esitame endile küsimuse: kuidas siiski iseloomustada [üksikisiku uusi püüdlusi? Missuguste joontega peab välja paistma see iseloom, kelle läbi teostub otsustav suhete katkestus vanade, totrate ja vägivaldsete vahekordadega elus? Ärkava] ühiskonna tegelikus elus näeme üksi vihjeid meie küsimuste lahendusele, kirjanduses nende vihjete nõrka kordamist. Kuid «Äikeses» on neist koostatud tervik, mille äärjooned on juba kaunis selged. Siin ilmub meie ette isik, kes on võetud otse elust, kuid kes on selgenenud kunstniku teadvuses ja asetatud niisugustesse olukordadesse, mis annavad talle võimaluse avalduda täielikumalt ja otsustavamalt kui see enamasti sünnib tavalises elus. Siin pole seega dagerrotüüpilist täpsust, milles mõned arvustajad Ostrovskit süüdistasid; ent on nimelt vene elu mitmesugustes olukordades esinevate, kuid üht ja sama ideed väljendavate ühesuguste joonte kunstipärane ühteviimine.

Resoluutne, terviklik vene iseloom [, mis tegutseb dikoide ja kabanovate keskkonnas,] esineb Ostrovski juures naistüüpis, ja sellel ei puudu oma tõsine tähendus. On teada, et äärmused peegelduvad äärmustes, ja et kõige tugevamaks protestiks on tavaliselt see, mis lõpuks tõuseb kõige nõrgemate ja kannatlikumate rinnast. Areen, millel Ostrovski vaatleb ja meile näitab vene elu, [ei hõlma puhtühiskondlikke ja riiklikke suhteid, vaid] piirdub ühe perekonnaga. Ja kellel tuleb perekonnas kõige enam taluda põikpäisuse kogu survet kui mitte naisel? Missugune Dikoi juures teeniv poesell, tööline, teener võiks olla nii tagaaetud, maharõhutud, oma isiksusest vallandatud, nagu tema naine? Kellel võib pakitseda nii palju valu ja nördimust põikpea absurdsete fantaasiate vastu? Ja kellel võib samal ajal olla vähem võimalusi oma nurina väljendamiseks, keel-

dumiseks seda teha, mis on talle vastumeelt? Teenijad ja poesellid on seotud üksi materiaalselt [, kõhumurede läbi]; nad võivad põikpea otsekohe maha jätta, niipea kui leiavad endale teise koha. Naine on [kehtivate vaadete kohaselt] temaga seotud lahutamatult, vaimselt, sakramentaalselt; mida mees ka ei teeks, naine on sunnitud tema sõna kuulma ja temaga jagama tema [mõttetut] elu. Ja kui ta lõpuks võikski lahkuda, kuhu ta peaks minema, mida tegema hakkama? Kudrjaš ütleb: «Dikoil on mind tarvis, seepärast ma teda ei karda ega luba enda kallal omavolitseda.» Kerge on olla inimesel, kelles on ärganud teadvus, et teda on tõesti teistele vaja; aga naine, abikaasa? Kellel on teda vaja? Kas ta mitte, vastuoksa, ei võta ise kõike mehe käest? Mees annab talle varjualuse, söödab, joodab, katab, kaitseb teda, annab talle seltskondliku positsiooni... Kas ei peeta teda tavaliselt mehele koormaks? [Kas ei räägi mõistlikud inimesed, püüdes hoida noormehi abiellumast: «Ega naine pole viisk, ega teda saa jalast ära visata!» Ja üldist arvamust mööda seisabki peamine vahe naise ja viisu vahel selles, et naine toob enesega kaasa terve murekoorma, millest mees kuhugi ei pääse, kuna viisk pakub ainult mugavust; ja kui muutubki ebamugavaks, on seda kerge jalast ära visata...] Niisuguses olukorras peab naine arusaadavalt unustama, et ka tema on samasugune inimene [, samade õigustega] nagu meeski. Ta võib ainult demoraliseeruda, ja kui ta on tugev isiksus, võib ta omandada sama kalduvuse põikpäisusele, mille all ta nõnda kannatas. Seda me näeme näiteks Kabanihha * juures, nägime varem Ulanbekova juures. Tema põikpäisus on ainult kitsam ja väiklasem, ja seetõttu ehk veelgi mõttetum kui meeste oma: tolle mõõtmed on väiksemad, see-eest aga mõjub ta oma piires neile, kes tema kätte on sattunud, veelgi ebatalutavamalt. Dikoi sõimab, Kabanova toriseb: üks kolgib läbi ja lõpp sellega, teine aga närib oma ohvri kallal kaua ja järelejätmatult; Dikoi lärmab oma fantaasiate pärast ja on õige ükskõikne teie käitumise vastu seni, kuni see teda ei riiva; Kabanihha aga lõi endale erireeglite ja

* Kabanova — halvustavalt. — *Toim.*

[ebausklike] kommete väikemaailma, mida ta kaitseb kogu põikpäisuse nürimeelsusega. Üldse paistab naises, ka naises, kes on jõudnud iseseisva järjeni ja harrastab põikpäisust *con amore* *, alati silma tema suhteline jõuetus, mis on sajanditepikkuse rõhumise tagajärg: ta on oma nõudmistes raskem, umbusklikum, kalgim, ei kaldu mõistlikule arupidamisele, ja mitte sellepärast, et seda põlgaks, vaid ennem kartusest, et ei saa ehk sellega hakkama: «Hakkad veel targutama — kes teab, mis sellest välja tuleb, pannakse veel kottigi,» ja selle tõttu peab ta rangelt kinni vanadest pruukidest ning igasugustest õpetustest, mida talle on tutvustanud mõni Fekluša ...

Siit on selge, et kui juba mõni naine püüab sellest olukorrast vabaneda, on tema asi tõsine ja otsustav. Mingile Kudrjašile ei maksa midagi Dikoiga tülitseda: kummatki on teineteisele vaja, järelikult pole Kudrjašil oma nõudmiste esitamiseks erilist kangelasmeelt tarviski. See-eest pole tema väljaastumisel ka mingeid tõsiseid tagajärgi. Ta sõimab, Dikoi ähvardab [teda soldatiks anda, aga ei anna]; Kudrjaš jääb sellega rahule, et oli vastu andnud, ja asjad lähevad vana viisi edasi. Sootuks teine lugu on naisega: tal peab olema palju iseloomujõudu juba sellekski, et avaldada oma rahulolematust, oma nõudmised. Kohe esimese katse puhul antakse talle mõista, et ta pole miski [, et teda võidakse puruks tallata]. Ta teab, et see tõesti nõnda on, ja peab alistuma, muidu võidakse ähvardus tema kallal teoks teha — peksta, kinni panna [, süütegu vee ja leival kahetseda lasta], temalt päevavalgus ära võtta, kasutada tema vastu kõiki vana hea aja koduseid parandusvahendeid, ja lõpuks teda ikkagi alistuma sundida. Naine, kes tahab vene perekonnas minna lõpuni oma protestis vanade rõhumise ning meelevaldsuse vastu, peab olema innustatud kangelaslikust enesesalgamisest, ta peab kõike julgema ja kõigeks valmis olema. Kuidas ta suudab endale lõpuni truuks jääda? Kust võtab ta nii palju iseloomujõudu? [Sellele võib ainult vastata, et inimloomuse loomulikke püüdlusi ei saa täielikult hävitada. Neid

* *Con amore* (itaalia k.) — armastusega. — *Toim.*

võib kõrvale kallutada, rõhuda, kokku suruda, kuid ainult teatava piirini. Valede tõekspidamiste triumf näitab üksi seda, kui kaugele võib ulatuda inimloomuse elastsus; kuid mida ebaloomulikum on olukord, seda lähemal ja seda vajalikum on väljapääs. Järelikult peab olukord juba väga ebaloomulik olema, kui seda ei kannata välja isegi kõige elastsemad iseloomud, kes alistuvad kõige ennem selliseid olukordi tekitava jõu mõjule. Kui juba lapsegi painduv keha ei suuda sooritada mingit võimlemistrikki, siis on see ilmselt võimatu täiskasvanuile, kelle liigendid on palju kangemad. Täiskasvanud ei lubagi endi kallal säärast trikki proovida, kuid laste kallal võidakse seda kergesti teha.] Aga kust võtab laps iseloomu selleks, et panna kõigest jõust vastu, kuigi vastupanu eest oleks lubatud kõige rangem karistus? Vastus on üks: võimatusest seda taluda, milleks teda sunnitakse... Sedasama võib öelda ka nõrgast naisterahvast, kes otsustab alustada võitlust oma õiguste pärast: asi on jõudnud nii kaugele, et ta ei suuda enam taluda oma alandust, sellepärast püüabki ta sellest välja rabelda, kaalumata, mis oleks parem ja mis halvem, vaid lihtsalt instinktiivse püüdluse ajel selle poole, mis on talutav ja võimalik. L o o m u s asendab siin nii mõistuse kaalutlused kui ka tundmuse ja kujutluse nõudmised: see kõik sulab ühte organismi üldises tundes, mis nõuab õhku [, toitu, vabadust]. Selles peitubki iseloomude tervikluse saladus, mis tuleb ilmsiks niisugustes olukordades, nagu näeme «Äikeses» Katerinat ümbritsevas keskkonnas.

Seega vastab energilise naiseiseloomu tekkimine täielikult olukorrale, milleni on viidud põikpäisus Ostrovski draamas. Põikpäisus on jõudnud äärmuseni, igasuguse terve mõistuse eitamiseni. Inimkonna loomulike nõudmiste vastu on ta vaenulikum kui kunagi varem, ta püüab veelgi ägedamalt pidurdada nende arenemist, sest nende võidus näeb ta oma vältimatu hävingu liginemist. Seeläbi kutsub ta esile isegi kõige nõrgemais olevustes üha suuremat nurinat ja protesti. [Ja ühes sellega on põikpäisus, nagu nägime, kaotanud oma enesekindluse, tal puudub juba tema endine kindel teovõime, kadunud on ka suur osa sellest jõust, mis olenes hirmu peale ajami-

sest kõigile teistele. Seepärast ei lämbu tema vastu sihitud protest juba alguses, vaid võib muutuda visaks võitluseks. Need, kelle elu on veel talutav, ei taha praegu veel säärase võitlusega riskida, lootes, et põikpäisusele pole niigi enam jäänud pikka iga.] Kuigi Katerina mees, noor Kabanov, samuti kannatab üsna kõvasti vana Kabanihha all, on ta siiski iseseisvam: ta võib Savjol Prokofjitši juurde joosta «troppe» tegema, võib ema eest Moskvassegi sõita ja seal endale voli anda, kui aga vanamoor teda väga õelalt kimbutama hakkab, siis on tal keegi olemas, kelle peale oma viha välja valada — ta tormab oma naise kallale... Nii ta elabki ja kasvatab oma iseloomu, mis millekski ei kõlba [, ikka salajases lootuses, et kisub enda kuidagi vabaks]. Tema naisel pole mingit lootust, mingit rõõmu, ta ei saa hingegi tõmmata; kui saab, elagu hingamata [, unustagu, et maailmas on vaba õhku olemas], loobugu enda loomusest ja liitugu vana Kabanihha kapriissete tujudega [ning despotismiga]. Ent Katerina kongi tungib [hoolimata kõigist häviva põikpäisuse ettevaatusabinõudest] ikkagi [vaba] õhku ja valgust, ta tajub võimalust oma [loomulikku] südameigatsust rahuldada ega või kauem liikumatuks jääda; ta kipub uue elu poole, kuigi tal tuleks selle iha pärast elu jätta. [Mis on talle surm? Ükspuha — ta ei pea eluks ka seda hingitsemist, mis on talle Kabanovite perekonnas osaks saanud.]

Niisugune on «Äikeses» kujutatud iseloomu kõigi tegude alus. [See alus on kindlam kõigist teooriaist ja paatostest, sest see peitub antud olukorra olemuses endas, see kihutab inimest vastupandamatu jõuga teole, see ei sõltu ühest või teisest andest või erimuljest, vaid toetub organismi kõigi nõudmiste kompleksile, kogu inimloomuse kujunemisele.] Nüüd huvitab meid, kuidas areneb ja avaldub eri juhtudel selline iseloom. Võime jälgida selle arenemist Katerina isikus.

Kõigepealt hämmastab meid selle iseloomu haruldane isikupärasus. Temas pole midagi välist, võõrast, kõik tuleb kuidagi tema seest; iga mulje töötatakse temas ümber ja see kasvab temaga orgaaniliselt ühte. Seda näeme näiteks Katerina lihtsameelsest jutustusest oma lapseea ja koduse elu kohta ema juures. Selgub, et kas-

vatus ja lapsepõli pole talle midagi andnud; tema ema majas oli kõik niisama nagu Kabanovitelgi: käidi kirikus, tikiti kuldniidiga sametile, kuulati naispalverändurite jutustusi, lõunatati, käidi aias jalutamas, vesteldi jälle vagade inimestega, palvetati... Kuulnud Katerina jutustust, tähendab tema nadu Varvara imestusega: «Aga meil on ju kõik niisama.» Katerina aga iseloomustab vahet väga ruttu järgmise viie sõnaga: «Siin on kõik nagu sunnitud!» Ja edasine vestlus näitab, et kõige selle meil nii tavalise välisolukorra juures on Katerina suutnud leida oma erilise mõtte, rakendades seda oma vajadustele ja püüdlustele, kuni teda võttis pihku Kabanihha raske käsi. Katerina ei kuulu üldse märatsevate iseloomude hulka, kes pole kunagi rahul, kes armastavad [maksku mis maksab hävitada]. Vastupidi, tal on ennekõike [loov,] armastav, ideaalne loomus. Sellepärast püüabki ta oma kujutluses kõike lahti mõtestada ja õilistada; see meeleolu, mille juures luuletaja ütlust mööda

kõik maailm õilsas unistuses
kui puhtaks pestud on ta ees,[124]

see meeleolu ei jäta Katerinat maha kuni viimase äärmise seisukorrani. Ta püüab iga välist lahkheli sobitada oma hingelise kooskõlaga, katta iga puudujääki omaenda seesmiste jõudude täiuse arvel. Palverändurite jõhkrad, ebausklikud jutustused [ja mõttetud sonimised] muutuvad temas kujutlusvõime kuldseteks, luulelisteks unenägudeks, mis ei kohuta, vaid on selged ning head. Tema kujutised on kahvatud, sest materjalid, mida tegelikkus talle pakub, on üksluised; ent nendegi kehvade vahenditega töötab tema kujutlusvõime väsimatult ja kannab teda uude, vaiksesse ja helgesse maailma. [Kirikus ei huvita teda jumalateenistuse kombetalitused: ta ei kuulegi, mida seal lauldakse ja loetakse. Tema hinges on teistsugune muusika, teised nägemused; temale lõpeb jumalateenistus märkamatult, otsekui silmapilkselt.] Ta vaatab puid, mis on [pühapiltidele] veidralt maalitud, ja kujutleb kogu maad täis aedu, kus on ainult niisugused puud, kus kõik õitseb, lõhnab, on täis paradiislikku laulu. Või näeb ta päikesepaistelisel päeval, kuidas «kupli alt tuleb niisugune hele sammas alla, ja selles sambas lii-

gub suits nagu pilveke», — ja juba näib talle, «nagu lendaksid ja laulaksid inglid selles suitsus.» Teinekord aga kujutleb ta, et ta võiks ju õieti lennata. Ja ta seisab mäe otsas, teda justkui kisuks lendama: ta võtaks nagu hoogu, tõstaks käed üles ja lähekski lendu. Ümberolijate silmis on ta veider, ogar; ent see on sellest, et ta ei saa kuidagi omaks võtta nende vaateid ja kalduvusi. Ta hangib neilt materjali, sest seda pole kuskilt mujalt võtta; kuid ta ei võta omaks tuletusi, vaid otsib neid ise; ja jõuab sageli sootuks teistsugustele otsustele kui need, millest rahulduvad nemad. Niisugust suhtumist välismuljetesse paneme tähele ka veel teises keskkonnas, inimeste juures, kes oma kasvatuse mõjul on harjunud abstraktsete arutlustega ja kes oskavad analüüsida oma tundeid. Kogu vahe seisab selles, et Katerinal kui vahetul, elaval isiksusel toimub kõik loomusunnil, selge teadvuseta, kuna teoreetiliselt arenenud ja tugeva mõistusega inimestel etendavad peaosa loogika ja analüüs. Tugevad vaimud paistavadki just välja selle seesmise jõuga, mis annab neile võimaluse keelduda alistumast valmitele vaadetele ning süsteemidele ja luua ise elust võetud muljete põhjal oma vaated ja teha oma järeldused. Nad ei keeldu algul millestki, kuid ei jää ka miski juures peatuma, vaid võtavad kõik ainult teatavaks ja töötavad ümber omamoodi. Niisamasuguseid tuletamisi näitab meile ka Katerina, kuigi ta ei targutle ega saa ise oma tajumustest arugi, vaid juhindub ainuüksi loomusest. Oma noorpõlve ahtras, üksluises elukäigus, teda ümbritseva keskkonna jõhkrais ja ebausklikes tõekspidamistes on ta alati osanud võtta seda, mis oli kooskõlas tema loomulike püüdlustega ilu, harmoonia, rahulduse, õnne poole. Palverändurite juttudes, kummardamises maani ja nutulauludes näeb ta [mitte surnud vormi, vaid] midagi muud, mille poole on alati püüdnud tema süda. Nende põhjal ehitas ta endale oma ideaalse maailma, ilma kirgedeta, puuduseta, hädata — maailma, mis oli tervelt pühendatud headusele ja mõnule. Kuid milles seisab inimesele tõeline headus ja tõeline mõnu, seda ta ei suutnud endale kindlaks määrata. Sellest tulidki nende ebateadlike ähmaste püüdluste äkilised hood, mida ta meenutab:

«Vahel juhtus, et lähen varahommikul aeda, päike alles tõuseb, langen põlvili, palvetan ja nutan, ja ei tea isegi, miks ma palvetan, miks ma nutan; ja nii nad mind leiavadki. Ja miks ma siis palvetasin, mida ma palusin, ei tea; ma ei vajanud midagi, kõike oli mul küllalt.»

Vaene tütarlaps, kes pole saanud laialdast teoreetilist haridust, kes ei teadnud millestki, mis maailmas sünnib, kes ei saanud hästi aru isegi oma isiklikest vajadustest, ei või, mõistagi, endale sellest aru anda, mida tal tarvis on. Seni kuni ta elab ema juures täielikus vabaduses, ühegi maise mureta, seni kuni tal pole veel nähtavale tulnud täiskasvanud inimese nõudeid ja kirgi, ei oska ta isegi vahet teha oma unistuste, oma seesmise maailma ja väliste muljete vahel. Unudes [palverändurite seas] roosilistesse lootustesse ja jalutades oma helges riigis [mõtleb ta ikka, et kogu tema rahulolu pärineb just neist palverändureist, ikoonilampidest, mis on süüdatud igas toanurgas, nutulauludest, mis kostavad tema ümber,] elustab ta oma tunnetega kogu seda surnud keskkonda, milles ta elab, ja sulatab sellega ühte omaenda hinge seesmise rahu. See on lapsepõli, mis venib mõnedel väga, väga pikaks, kuid omab siiski oma lõpu. Kui see lõpp tuleb väga hilja, kui inimene hakkab alles siis oma vajadustest aru saama, mil suurem osa elust on juba seljataga, sel puhul ei jää temal peaaegu midagi muud järele kui kahetseda, et ta nii kaua oli oma unenägusid pidanud tegelikkuseks. Ta on siis selle inimese kurvas seisukorras, kes on omas ettekujutuses oma kallimale omistanud kõige täiuslikumaid omadusi, on sidunud temaga oma elu, ja leiab äkki, et kõik need omadused on eksisteerinud ainuüksi tema enda ettekujutuses, tollel aga pole neist jälgegi. Ent tugevad iseloomud langevad vaid harva sellise põhjaliku eksimuse ohvriks: neil on tugevasti arenenud selguse ja reaalsuse nõue, seepärast ei jää nad ebamäärasuste juures peatuma, vaid püüavad maksku mis maksab neist pääseda. Märgates endas rahulolematust püüavad nad seda minema peletada. Kuid nähes, et see ei möödu, lõpetavad nad sellega, et annavad hinges tekkinud nõudmistele täieliku vabaduse end avaldada, ega rahune seejärel enne, kui need nõudmised on rahuldatud. Ja siin tuleb appi ka elu ise —

ühtedele soodustavalt, laiendades muljete ringi, teistele rängalt ja kibedusttekitavalt, ahastuse ja muredega, mis hävitavad noorusunelmate harmoonilise sujuvuse. Katerinale langes osaks viimane tee [, nagu see langeb osaks enamikule dikoide ja kabanovate «pimedas riigis»].

Uue perekonna sünges õhkkonnas hakkas Katerina tajuma selle välisolukorra puudulikkust, millega ta varem arvas rahul olnud olevat. Kalgi Kabanihha raske käe all pole tema helgetel nägemustel ruumi, nagu pole vabadust tema tunnetelgi. Õrnushoos mehe vastu tahab ta teda emmata — vanaeit aga karjub: «Mis sa tal kaelas ripud, sa häbitu! Lase põlvili!» Ta tahaks üksinda jääda ja, nagu varemgi, vaikselt nukrutseda, ämm aga pajatab: «Miks sa ei ulu?» Ta otsib valgust, õhku, tahaks unistada ja vallatleda, kasta oma lilli, vaadelda päikest, Volgat, saata oma tervitus kõigele, mis elab, — aga teda peetakse vangis, teda kahtlustatakse alati ebapuhastes, liiderlikes mõtetes. Ta otsib endiselt varjupaika [usulistes talitustes, kirikuskäimises,] hingekosutavais vestlustes; kuid siingi ei leia ta enam endisi muljeid. Masendatuna päevasest tööst ja pidevast vangipõlvest ei suuda ta enam endise selgusega [unistada inglitest, kes laulavad päikesest valgustatud tolmusambas, ta ei suuda] kujutleda paradiisiaedu nende häirimatu vaatepildi ja rõõmudega. Ta ümber on kõik sünge, õudne, kõigest hoovab külma, mingit tagasitõrjumatut ähvardust [, ka pühakute näod on nii ranged, kiriklikud lugemised nii kurjakuulutavad, palverändurite jutustused nii koledad... Oma olemuselt on need kõik endised, pole põrmugi muutunud, muutunud on vaid ta ise]: tal pole enam tahtmist konstrueerida õhulisi nägemusi, ja teda ei rahuldagi enam see ebamäärane ettekujutus õndsusest, mis oli talle varem mõnu pakkunud. Ta on muutunud täisealiseks, temas on ärganud teised, reaalsemad soovid. Tundmata muud ala peale perekonna, muud maailma peale selle, mis on talle kujunenud linnakese seltskonna näol, hakkas ta kõigist inimlikest püüdlustest taipama seda, mis on kõige vältimatum ja temale kõige lähedasem — armastuse ja truuduse püüdlust. Varemalt oli tema süda liialt täis unistusi, ta ei pööranud tähelepanu noormeestele, kes teda vahtisid, vaid naeris ainult.

Abielludes Tihhon Kabanoviga ei armastanud ta teda, ta ei mõistnud veel seda tunnet: talle öeldi, et iga neiu peab mehele minema, näidati Tihhonit kui tema tulevast meest, — ta läkski temale, jäädes selle sammu suhtes täiesti ükskõikseks. Ka siin avaldub iseloomu iseärasus. Meie tavaliste vaadete kohaselt oleks ta, kui tal oleks olnud otsusekindel iseloom, pidanud avaldama vastupanu, ent ta ei mõtlegi vastupanule, sest tal pole selleks küllalt alust. Tal pole erilist himu mehele minna, kuid tal pole ka selle vastu midagi; tal pole armastust Tihhoni vastu, kuid pole seda ka kellegi teise vastu. Tal on [esialgu] ükspuha, sellepärast ta lasebki endaga teha kõike, mida soovitakse. Selles ei või näha jõuetust ega ka apaatsust, vaid võib leida ainult kogemuste puudust ja peale selle liiga suurt valmisolekut kõike teiste jaoks teha ja endast vähe hoolida. Tal on vähe teadmisi ja rohkesti usaldavust, sellepärast ta ei avaldagi [esialgu] ümberolijaile vastupanu ja otsustab ennem kannatada, kui teha neile paha.

[Kui ta aga taipab, mida tal vaja on, ja tahab midagi saavutada, viib ta iga hinnaga oma tahtmise läbi: selles ilmnebki tema iseloomu jõud, mida pole raisatud väiklastele väljaastumistele. Oma loomupärase südamehea-duse ja õilsuse ajel teeks ta algul kõiki võimalikke pingutusi, et teiste rahu ja õigusi mitte rikkuda, et saavutada soovitu, pidades võimalikult silmas kõiki nõudmisi, mida talle pannakse peale inimeste poolt, kes on temaga mingil viisil seotud. Ja kui nad oskaksid kasutada seda esialgset meeleolu ja otsustaksid teda täielikult rahuldada, siis oleks hea nii temale kui ka neile. Kui aga mitte, siis ei jää ta millegi ees peatuma: seadus, sugulus, komme, inimeste kohtumõistmine, mõistliku käitumise reeglid — kõik kaob tema seesmise tungi võimsuse ees; ta ei säästa ennast ega mõtle ka teistele. Just sedalaadi pääsetee avanes Katerinale, ja selles keskkonnas, milles ta asub, ei võinudki muud oodata.]

Armastustunne inimese vastu, soov leida teises südames sugulaslikult sooja vastukaja, õrnade naudingute iha olid tärganud noores naises loomulikul viisil ning muutsid teiseks tema endised ebamäärased ja kehatud mõtted.

«Öösel, Varja, ma ei saa magada,» jutustab ta, «kuulen aina mingit sosinat: keegi räägib minuga nii õrnalt, nagu tuvi kudrutaks. Enam ei näe ma, Varja, unes nagu varemalt paradiisi puid ja mägesid, vaid on nõnda, otsekui kaisutaks mind keegi nii palavalt, palavalt ja viiks mind kuskile, ja mina lähen ja lähen temaga...»

Ta tajus neid tundeid ja tabas nende sisu alles võrdlemisi hilja; ent mõistagi jälitasid ja piinasid need teda juba ammu enne seda, kui ta võis neist ise endale aru anda. Nende esmakordsel ilmumisel pööras ta oma tunde otsekohe selle poole, kes oli talle kõige lähemal, oma mehe poole. Ta oli kaua püüdnud mehele hingeliselt läheneda, ennast veenda, et temaga olles pole tal enam midagi vaja, et mehes peitubki see tema õndsus, mida ta nii ärevalt otsib. Ta vaatas hirmu ja hämmastusega võimalusele leida vastastikust armastust kelleltki muult peale oma mehe. Näidendis, kus me tutvume Katerinaga tema armastuse puhkemisel Boriss Grigorjitši vastu, on ikka veel näha tema viimseid meeleheitlikke pingutusi oma meest endale armsaks teha. Tema hüvastijätu stseenis mehe ärasõidul me võime tunda, et siingi pole Tihhonile veel kõik kadunud, et ta võib ikka veel säilitada oma õigust selle naise armastusele. Kuid seesama stseen kirjeldab mõne lühikese ent järsu suletõmbega kogu seda piinamiste lugu, mida Katerina oli sunnitud taluma ja mis meest pani naise esimest tundeavaldust tagasi lükkama. Tihhon esineb siin lihtsüdamliku ja labasevõitu, sugugi mitte õela, kuid äärmiselt iseloomutu inimesena, kes midagi ei julge teha oma ema tahtmise vastu. Ema aga on kalk olend, kurnaja-eit, kes piirab nii armastust [ja usku,] kui ka kõlblust hiina tseremooniatega. [Tema ja oma naise vahel kõikuv Tihhon kujutab endast tüüpi nende paljude armetute inimeste hulgast, keda tavaliselt nimetatakse kahjutuiks, kuid kes üldiselt võetuna on niisama kahjulikud nagu põikpeadki ise, sest nad on viimaste truimad abimehed.] Tihhon ise armastab oma naist ja on valmis tema heaks kõik tegema, kuid surve, mille all ta on üles kasvanud, on teda niivõrd moonutanud, et temas ei saa olla mingit tugevat tundmust, ei mingit otsustavat püüdlust. Tal on südametunnistust, on soovi headuse poole, kuid ta toimib alati iseenda

vastu ja on ema kuulekaks tööriistaks isegi suhtlemises oma naisega. Juba esimeses stseenis, kus Kabanovite perekond ilmub linnaaeda, näeme, milline on Katerina seisukord mehe ja ämma vahel. Kabanihha tõreleb pojaga, et tema naine teda ei karda; poeg julgeb vastata: «Aga miileks ta siis peaks mind kartma? Mulle aitab sellestki, et ta mind armastab.» Vanamoor kargab kohe tema kallale:

«Kuidas, miks ta peaks kartma? Kuidas, miks peaks kartma! Oled sa põrunud või? Kui sind ei karda, siis mind juba ammugi mitte: mis kord see siis majas oleks! Sina oled ju temaga seaduslikus abielus. Või ei tähenda seadus teie arvates midagi?»

Niisugustel alustel ei leia Katerina armastustunne mõistagi küllalt avaraid arenemisvõimalusi ja see peidab enese naise sisemusse, avaldudes vaid vahetevahel kramplike puhangutena. Ent mees ei oska neid puhanguidki õieti kasutada: teda on selleks liiga tümaks tehtud, et ta suudaks mõista naise kirgliku igatsuse jõudu. «Ei saa ma sinust aru, Katja,» ütleb ta naisele, «teinekord ei meelita sinult sõnagi välja, hellitlusest rääkimata, siis aga tükid jällegi ise manu.» Nõnda otsustavad harilikult tugeva ja värske iseloomu üle keskpärased ja rikutud iseloomud; otsustades enda järgi ei mõista nad sügavale hingepõhja varjatud tunnet ja peavad iga keskendatust apaatsuseks. Kui siis viimaks seesmine jõud, suutmata ennast kauem varjata, rinnast laia ning kiire voona välja purskab, imestavad nad ja peavad seda mingiks vigurdamiseks, tujuks, umbes selleks, kui neil endil vahel tuleb tuju paatosesse sattuda või purjutama hakata. Seejuures on aga need puhangud tugeval iseloomul paratamatud ja on seda ägedamad, mida kauem nad endale väljapääsu pole leidnud. Nad on tahtmatud, ettekavatsematud, ent põhjustatud loomulikust vajadusest. Kui iseloomul pole võimalik olnud aktiivseks areneda, siis avalduvad tema jõud ka passiivsel kujul — kannatlikkusena, tagasihoidlikkusena. Ärge aga ainult vahetage seda kannatlikkust ära sellega, mis oleneb inimese juures isiksuse nõrgast arenemisest ja mis lõpetab sellega, et harjub ära igasuguste solvangute ning raskustega. Ei, Katerina ei harju nendega kunagi. Ta ei

tea veel, mida ja kuidas ta otsustab, ta ei riku millegagi oma kohustusi ämma vastu, ta teeb kõik mis võimalik, et mehega hästi läbi saada, kuid kõigest on näha, et ta tunneb oma olukorda, et teda kisub tung sellest välja rabelda. Ta ei kaeba kunagi, ei kiru ämma; eit ise ei või talle seda ette heita, kuid ta tunneb siiski, et Katerina kujutab enesest midagi temale sobimatut, vaenulikku. Tihhon, kes kardab ema nagu tuld ja kes seejuures pole eriti delikaatne või õrn, tunneb siiski naise ees piinlikkust, kui peab ema käsu peale naisele ütlema manitsusi, et see tema äraolekul «ei vahiks aknast välja», «ei hakkaks noormehi vahtima». Ta näeb, et ta sedalaadi jutuga naist valusalt solvab, kuigi ei suuda hästi mõista naise seisukorda. Kui ema toast lahkub, lohutab ta naist järgmiste sõnadega:

«Kui kõike südamesse võtta, siis võid varsti tiisikusse jääda. Mis temast kuulata! Tal on ju tarvis midagi rääkida! Las räägib pealegi, sina aga lase see kõrvust mööda.»

[See ükskõiksus on tõepoolest halb ja lootusetu; kuid] Katerina ei või kunagi selleni jõuda. Kuigi ta väliselt kurvastab isegi vähem kui Tihhon, kaebab vähem, siiski kannatab ta aga tegelikult palju rohkem. Ka Tihhon tunneb, et tal puudub midagi vajalikku. Ka temal on teatud rahulolematust [; kuid see seisab tal umbes niisugusel astmel nagu näiteks rikutud kujutlusvõimega kümneaastase poisikese tung naise järele]. Ta ei suuda saavutada küllaldase otsustavusega oma iseseisvust [ja oma õigust] — juba sellepärast mitte, et ta ei tea, mida nendega peale hakata. Tema soov on rohkem [mõistuslik,] väline [, kuna tema enda loomus, mis on kasvatuse surve! kõveraks paindunud, on jäänud peaaegu kurdiks loomulike püüdluste vastu]. Seepärast omandab temal isegi [vabaduse] otsimine äbariku iseloomu [ja muutub vastikuks, nagu on vastik kümneaastase poisikese künism, kes kordab ilma mõtte ja seesmise vajaduseta täiskasvanuilt kuuldud rõvedusi]. Tihhon, näete ju, on kelleltki kuulnud, et tema «on kah mees» ja et temal peab sellepärast perekonnas olema teatud võim ning tähtsus. Seepärast seab ta end naisest palju kõrgemale,

ja oletades, et viimasele on kannatamine ning enesealandamine juba jumala poolt ette määratud, vaatab ta oma sõltuvale seisukohale ema käsu all nagu kibedale ja alandavale asjaolule. Pealegi kaldub ta pummeldamisele ja näebki peamiselt selles oma vabadust, [just niisama nagu poisike, kes ei oska mõista olulist põhjust, miks naisearmastus nii magus on, ja tunneb seetõttu üksi asja väliskülge, mis tal muutubki nilbuseks. Tihhon,] valmistudes ära sõitma, ütleb naisele, kui see palub teda ligi võtta, kõige häbenematuma künismiga:

«Niisuguse vangipõlve pärast jooksed kõige ilusamagi naise juurest minema! Mõtle vähemalt — kuidas ka ei oleks, mina olen ikkagi mees; kogu elu nii elada, nagu sa näed, nii jooksed isegi naise juurest minema. Kui ma praegu tean, et kaks nädalat pole minu pea kohal ühtki äikesepilve, et pole neid ahelaid jalgade ümber, kas mõtlen ma siis veel naise peale?»

Katerina võib selle peale talle ainult vastata: «Kuidas saan ma sind armastada, kui sa sääraseid sõnu räägid?» Kuid Tihhon ei mõista selle sünge ja otsustava etteheite kogu tähendust. Nagu inimene, kes on ammu juba löönud käega oma mõistusele, vastab ta hooletult: «Sõnad nagu sõnad ikka! Missuguseid sõnu siis peaksin veel rääkima!» ja ruttab naisest lahti saama. Ja miks? Mis ta tahab teha, millega lohutada oma vabadusse pääsenud hinge? Sellest ta jutustab ise hiljem Kuliginile:

«Ema luges ja luges mulle teele õpetusi kaasa, aga mina, nii kui sain väravast välja, nii kukkusin purjutama. Olin liialt rõõmus, et vabadusse pääsesin. Ja kogu tee jõin, ka Moskvas aina jõin, jõin maha kaelast kogu selle kupatuse! Nii et jätkuks terveks aastaks!...»

See ongi kõik! Ja peab ütlema, et endisel ajal, kui teadvus isiksusest [ja selle õigustest] polnud enamikul veel arenenud, piirdusid [protestid põikpäisuse surve vastu peaaegu eranditult selliste tempudega. Ka praegugi veel võib kohata suurt hulka sääraseid tihhoneid, kes joobuvad kui mitte viinast, siis mõnesugustest arutlustest ning kõnedest, ja kes puistavad oma südant välja sõnaorgiate käraga. Need just ongi needsamad inimesed, kes alati kaebavad oma kitsendatud olukorra üle, kes

aga samal ajal on nakatatud uhkest mõttest oma eesõigustest ja oma üleolekust teiste üle: «Kuidas ka ei oleks, aga mina olen ikkagi mees, kuidas ma võiksin kannatada.» Teiste sõnadega: «Sina kannata, sest oled eit ja järelikult rämps, minul aga on vaja vabadust, — mitte sellepärast, et see oleks inimlik, loomulik nõue, vaid sellepärast, et seesugused on minu kui privilegeeritud isiku eesõigused . . .» On selge, et säärastest inimestest ja võtetest ei võinud kunagi ega või ka edaspidi midagi välja tulla.

Kuid sootuks erinev neist on uus rahvaelu liikumine, millest me kõnelesime ülal ja mille kajastuse leidsime Katerina iseloomus. Selles isiksuses] me näeme [õiguse ja] elu avaruse nõudmist, mis tärkab kogu organismi sügavuses [ja on juba täisealine. Siin ei ilmu meile enam ettekujutus, kuuldus või kunstlikult ergutatud tung, vaid loomuse eluline vajadus.] Katerina ei tujutse, ei koketeeri oma rahulolematuse ja raevuga, see pole tema iseloomus; ta ei püüa teistele meeldida, ennast näidata ja kiidelda. Vastupidi, ta elab väga rahulikult ja on valmis alistuma kõigele, mis pole ainult vastumeelt tema loomusele. Kui ta võiks teada ja määratleda oma printsiipi, oleks see: võimalikult vähem kitsendada oma isikuga teisi [, võimalikult vähem häirida asjade üldist käiku]. Kuid tunnustades ja austades teisi, teiste püüdlusi, nõuab ta lugupidamist ka enda vastu, ja teda pahandab südame põhjas iga vägivald, iga kitsendus. Kui ta oleks suutnud, oleks ta ajanud endast kaugele ära kõike, mis elab ülekohtuselt ja teisi kahjustab; kuna ta aga ei suuda seda teha, läheb ta vastupidist teed — põgeneb ise hukutajate ja solvajate eest. Ainult et mitte alistuda oma loomuse kiuste nende põhimõtetele, ainult et mitte leppida nende [loomuvastaste] nõudmistega; mis aga sellest saab, kas heldem saatus või häving, sellest ta juba ei hooli [: nii ühel kui ka teisel juhul oleks see temale lunastuseks . . .]. Oma iseloomu kohta avaldab Katerina Varjale veel ühe joone lapsepõlve mälestustest: «Olen juba sündinud niisugune tuline! Ma olin alles kuue aastane, mitte vanem, kui, tead, mis ma tegin! Nad solvasid mind kodus millegagi, aeg oli õhtune, juba pime: ma jooksin välja Volga äärde, istusin paati ja

tõukasin selle kaldalt vette. Teisel päeval alles leiti, kümme versta eemal! . . .» See lapselik tulisus oli Katerinas alale jäänud. Ainult koos üldise küpsusega oli temasse lisanenud veel muljete talumise ja nende kontrollimise võime. Seatud paratamatuse ette kannatada välja solvanguid, leiab täiskasvanud Katerina endas jõudu neid kaua aega taluda [asjatute] kaebusteta, [poolikute] vastupanukatseteta ja igasuguste kärarikaste võteteta. Ta talub seni, kuni temas hakkab kaasa rääkima mingi eriti südamelähedane [ja tema silmis seaduspärane] huvi, kuni temas pole solvatud sellist loomuse nõuet, mille rahuldamiseta ta ei suuda rahulikuks jääda. Siis ei hooli ta enam millestki. Ta ei kasuta diplomaatilisi riukaid, pettust ega kelmust — ta pole sedalaadi inimene. Kui juba on tingimata vaja petta, siis püüab ta endast jagu saada. Varja soovitab Katerinale varjata oma armastust Borissi vastu. Ta vastab: «Petta ma ju ei oska, ma ei suuda midagi varjata,» ja seejärel pingutab ta jõudu oma südame kallal ning pöördub Varja poole järgmiste sõnadega: «Ära räägi mulle temast, ole kena, ära räägi! Ma ei taha temast midagi teada! Matahan oma meest armastada. Tiša, mu kallis, mitte kellegi vastu ma ei vaheta sind!» Kuid pingutus ületab tema jõu. Hetke pärast tunneb ta, et ei suuda vabaneda tekkinud armastusest: «Kas arvad, et mina tahaksin temale mõelda,» lausub ta, «kuid mis teha, kui ta ei lahku peast.» Neis lihtsais sõnades väljendub väga selgesti, kuidas [loomulike püüdluste] jõud saavutab Katerinas temale endale tähelepandamatult võidu kõigi [väliste] nõudmiste [, eelarvamuste ning kunstlike kombinatsioonide üle, millesse tema elu on mässitud]. Märgime ära, et teoreetilisel kombel poleks Katerina suutnud tõrjuda ühtki neist nõudmistest [, poleks suutnud vabaneda iganenud arvamustest]. Ta astus nende kõikide vastu välja relvastatuna ainuüksi oma tundejõuga [, oma vaistliku teadvusega, et tal on otsene, võõrandamatu õigus elule, õnnele ja armastusele . . .]. Ta ei targuta vähematki, vaid lahendab imesteldava kergusega kõik oma seisukorra raskused. Siin on tema vestlus Varvaraga:

VARVARA: Oled sina aga veider. Issand jumal! Minu arvates aga on nõnda, et tee kõike, mis tahad, ainult et oleks vait ja varjatud.

KATERINA: Mina aga ei taha. Ja mis on sellest kasu! Ma parem juba kannatan, seni kui jõuan kannatada.

VARVARA: Aga kui enam ei jõua, mis sa siis teed?

KATERINA: Mis ma teen?

VARVARA: Jah, mis sa teed?

KATERINA: Mis mul pähe tuleb, seda teen.

VARVARA: Eks katsu teha, siis söövad su siin elusalt ära.

KATERINA: Mis mul sellest! Ma lähen minema — olen alati olnud niisugune.

VARVARA: Kuhu sa mul lähed? Oled ju mehe naine.

KATERINA: Oh, Varja, ei tunne sa minu iseloomu! Muidugi, jumal hoidku selle eest! Aga kui mul siin liiga vastikuks peaks muutuma, siis ei pea mind ükski vägi kinni. Läbi akna panen välja, hüppan Volgasse. Kui ma siin elada ei taha, siis ma ka ei ela, kas või tapa mind ära.

See on [tõeline] iseloomujõud [, millele võib igal juhul kindel olla! See on tase], milleni on jõudnud oma arenemiskäigul [meie] rahva jõud, kuid milleni on meie kirjanduses ainult vähesed suutnud tõusta ja keegi mitte nii hästi püsida nagu Ostrovski. Ta teadis, et inimest ei juhi [abstraktsed uskumused, vaid] elulised faktid, et tugeva iseloomu kujunemiseks ja ilmumiseks pole vaja teatavat mõtteviisi [, põhimõtteid], vaid loomust, ja ta oskas luua säärase isiku, kes [on suure rahvusliku idee esindajaks,] kandmata [suuri] ideid keele otsal või peas, vaid kes sammub ebavõrdses võitluses kuni lõpuni ja hukkub, sundimata ennast [üllameelsele] enesesalgavusele. Selle isiku teod on kooskõlas tema loomusega, nad on temale loomulikud, vajalikud, ta ei saa neist loobuda, kuigi sel võiksid olla kõige hukatuslikumad tagajärjed. Meie teistes kirjandusteostes oletatud tugevad iseloomud sarnanevad pisikeste purskkaevudega, mis purskavad üsna ilusasti ja käbedalt, kuid mis olenevad oma avaldustes nende külge ehitatud kõrvalisest mehhanismist. Katerinat võib võrrelda veerohke jõega, mis voolab, nagu nõuab tema looduslik iseärasus; tema vooluse iseloom muutub vastavalt maastikule, kust ta läbi voolab, kuid vool ei peatu; on põhi ühetasane, siis voolab ta

rahulikult, esineb suuri kive — uhab neist üle, juhtub järsak — kobrutab kosena alla, tõkestatakse tammiga — siis mässab ta ja murrab mujalt läbi. [Ta kobrutab mitte sellepärast, et veele oleks äkki pähe tulnud märatsema hakata või oleks takistustele vihane, vaid lihtsalt sellepärast, et] see on temale vajalik tema loomulike nõuete täitmiseks, edasiseks voolamiseks. [Nii on ka Ostrovski poolt kujutatud iseloomuga: me teame, et ta jääb kõigist takistustest hoolimata endale truuks, ja kui tal ei jätku jõudu, siis ta hukkub, kuid ei reeda iseennast. Suured tõekuulutajad, kes pretendeerivad «enesesalgamisele suure idee teenistuses», lõpetavad üsna sageli sellega, et taganevad oma teenistusest, tähendades, et võitlus kurjusega on alles liiga lootusetu, et see viiks vaid asjatule hukkumisele jne. Neil on õigus, ja neile ei või ette heita argust, kuid ühtlasi on võimatu eitada seda, et «idee», mida nad tahavad teenida, on neile midagi välist, milleta nad läbi saavad, mida nad oskavad väga hästi eraldada oma otsestest isiklikest vajadustest. On selge, et nii suur kui olekski nende ind idee pooldamisel, oleks see alati hulga nõrgem ja madalam sellest lihtsast, vaistlikust, vastupandamatust tungist, mis juhib Katerinataoliste isiksuste tegevust, kes ei mõtlegi mingitest kõrgetest «ideedest».]

Katerina seisukorras me näeme [vastupidi], et kõik lapseeast peale talle sisendatud ideed, kõik ümbritseva keskkonna printsiibid tõstavad mässu tema [loomulike püüdluste ja] tegude vastu. Hirmus võitlus, millele sunnitakse noort naist, toimub draama igas sõnas, igas liigutuses, ja just selles selgubki nende vahelepõimitud tegelaste kogu tähtsus, kelle pärast Ostrovskile nii palju etteheiteid on tehtud. Vaadelge seda lähemalt: te näete, et Katerinat on kasvatatud nendessamades arusaamistes, mis valitsevad selleski keskkonnas, kus ta elab, ja et ta ei saa neist loobuda, kuna tal pole mingit teoreetilist haridust. Palveränduri te jutud ja kodakondsete sisendused on küll tema poolt omamoodi ümber töötatud, kuid need pidid siiski jätma tema hinge mõne [inetu] jälje. Ja näidendis me näeme tõesti, et kaotanud oma roosilised unistused ja ideaalsed, ülevad püüdlused, on Katerina oma kasvatusest säilitanud [ühe] valdava

tunde — [h i r m u mingisuguste tumedate jõudude ees,] tunde mingi teadmatu suhtes, mida ta ei suutnud endale hästi seletada ega ka endast eemale tõrjuda. [Ta kardab iga oma mõtte pärast, ta ootab endale karistust iga lihtsamagi tunde pärast. Talle näib, et teda tapab äike, kuna ta on patune; pildid põlevast põrgust kirikuseinal paistavad talle tema igavese piina eelteatena... Ja] kõik ümberolijad tugevdavad ja arendavad temas [seda hirmu]: feklušad käivad Kabanihha juures viimsetpäeva arutamas; Dikoi kinnitab, et äike saadetakse meile karistuseks, et me tunneksime; [väljast tulnud emand, kes ajab linnas kõigile hirmu peale, näitab end mitu korda selleks, et kurjakuulutava häälega Katerinale karjuda: «Kõik te kõrbete kord igaveses tules.»] Kõik ümberolijad on täis [ebausklikku] hirmu, ja kooskõlas Katerina endagi arusaamistega peavad kõik ümberolijad vaatama tema tundele Borissi vastu nagu kõige suuremale kuriteole. Isegi uljas Kudrjaš [, selle keskkonna *esprit fort* *], isegi see leiab, et tüdrukud võivad poistega uidata kui palju tahes, selles pole midagi, aga naised peavad luku taga istuma. See veene on temas nii kindel, et, saanud teada Borissi armastusest Katerina vastu, ta räägib hoolimata oma uljusest ja teatud ulakusestki, et «see asi tuleb jätta». Kõik on Katerina vastu, koguni tema enda arusaamisedki heast ja kurjast. Kõik peab teda sundima summutama oma tundepuhangud ja koltuma perekondliku vaikivuse ning alistuvuse külmas, sünges formalismis [, ühegi elava püüdluseta], ilma tahte ja armastuseta — või siis ära õppima, kuidas petta inimesi ja oma südametunnistust. [Kuid ärge tema pärast kartke, ärge kartke isegi siis, kui ta iseendale vastu räägib: ta võib ajuti kas näiliselt alistuda või isegi petmise peale minna, nagu jõeke võib kaduda maa alla või oma sängist kõrvale kalduda. Ent voolav vesi ei peatu ega hakka tagasi voolama, vaid voolab ikkagi oma lõpuni, kohani, kus ta võib ühineda teiste vetega ja voolata koos ookeani vete poole.] Olukord, milles Katerina elab, nõuab, et ta valetaks ja petaks:

---

* *Esprit fort* (prantsuse k.) — vabamõtleja. — *Toim.*

«Teisiti ei ole ju võimalik,» ütleb talle Varvara. «Sa pea meeles, kus sa elad! Meil püsib selle peal kogu maja. Ka mina ei osanud varem petta, aga õppisin ära, kui tarvis tuli.»

Katerina alistub oma seisukorrale, ta läheb öösel välja Borissi juurde, varjab kümme päeva ämma eest oma tundeid... Võiks arvata — [siin ongi veel üks] naine [, kes on eksinud teelt, kes] on harjunud koduseid petma ja hakkab tasahilju kõlvatut elu elama, hellitledes teeskluseks meest ja kandes tasase naise [jälki] maski! [Ka sellegi eest poleks teda saadud rangelt süüdi mõista: tema olukord on nii raske!] Kuid siis oleks ta vaid olnud üks seda tüüpi tavalisi inimesi, keda on niigi juba tüütuseni korratud neis jutustustes [, kus «keskkond paneb head inimesed nahka»]. Katerina on teistsugune: kuidas laheneb tema armastus kõige teda ümbritseva koduse õhkkonna juures, seda näeme juba siis, kui ta alles asub asja juurde. Ta ei harrasta psühholoogilist analüüsi ega või seepärast teha enda kohta peeni tähelepanekuid. Seegi, et ta endast räägib, näitab juba, et asi annab end temale kõvasti tunda. Aga Varvara esimese ettepaneku peale Borissiga kohata hüüab ta:

«Ei, ei, ei ole tarvis! Mis sa, mis sa, jumal hoidku! Kui ma temaga ükski kord kokku saan, siis ma jooksen kodunt ära, siis ma ei lähe enam miski hinna eest koju!»

[Temas ei räägi kaaluv ettevaatus, vaid kirg; ja juba nüüdki] on näha, et kuidas ta ennast ka ei pidurdaks, on kirg temast tugevam, on tugevam [kõigist tema eelarvamustest ja kartustest, kõigist] sisendustest, mida ta lapsest saadik on kuulnud. Selles kires on temale kogu tema elu; sinna on voolanud kokku kõik tema iseloomujõud, kõik tema elavad püüdlused. Teda kisub Borissi poole mitte ainult see, et Boriss talle meeldib, et ta nii välimuselt kui ka jutult läheb lahku kõigist teistest, kes Katerinat ümbritsevad; teda kisub Borissi juurde ka tung armastuse järele, mis ei leidnud vastukaja oma mehes, samuti abielunaise ja naise solvunud tunne, tema üksluise elu tappev igavus, iha vabaduse, avaruse, [tulise, keeluta] priiuse järele. Ta unistab alatasa, kuidas ta võiks «lennata nähtamatuna sinna, kuhu tahab», või tuleb

tal selline mõte: «Kui oleks mul enda teha, sõidaksin praegu lauldes paadiga Volgal, või hea troikaga, teineteise kaisus...» — «Ainult mitte oma mehega,» ütleb Varja talle ette, ja Katerina ei suuda oma tundmust varjata, paljastades enese otsekohe küsimusega: «Kust sina seda tead?» On näha, et Varvara märkus oli talle endale paljugi selgitanud: jutustades nii naiivselt oma unistustest, ei saanud ta ise veel nende mõttest hästi aru. Kuid piisas ühest sõnast, et anda tema mõtetele see konkreetsus, mida ta oli ise kartnud neile anda. Siiani võis ta veel kahelda, kas selles uues tundes tõesti peitub see õndsus, mida ta nii igatsevalt otsib. Ent lausunud kord salasõna, ei tagane ta sellest enam isegi oma mõtetes. Hirm, kahtlused, mõte patust ja inimeste kohtumõistmisest — see kõik tuleb tal meelde, kuid tollel pole tema üle enam võimu [; see on juba niisama vormitäitmine südametunnistuse rahustamiseks]. Monoloogis võtmega (teise vaatuse lõpus) me näeme naist, kelle hinges on otsustav samm juba tehtud, kes püüab ainult veel ennast kuidagi «ära lausuda». Ta teeb katset endast pisut eemale astuda ja hinnata tegu, mida ta on otsustanud ette võtta, nagu kõrvalist asja. Kuid kõik tema mõtted on suunatud sellele, et seda sammu õigustada. «Näe,» ütleb ta, «kus on hukatus!... Kellel on vangis lõbus?... Kas või minagi praegu! Elan, vaevlen, aga paremat pole loota... Ämm on mu ära vaevanud...» jne. — kõik õigeksmõistvad paragrahvid. Siis aga tulevad veel kergendavad asjaolud: «Nähtavasti tahab saatus seda ise... Ja mis patt see ikka on, kui ma korra vaatangi tema peale... Ja kui rääkingi temaga, pole kah häda!... Ja võib-olla ei tule enam terve elu kestelgi säärast juhust!...» See monoloog viis mõne arvustaja mõttele ironiseerida Katerina kui häbenematu silmakirjatseja üle. Kuid meie ei tea [suuremat häbenematust kui kinnitada, et meie ise või mõni meie ideaalseid sõpru pole] harrastanud sääraseid kompromisse südametunnistusega... [Säärastes kompromissides pole süüdi isikud, vaid need arusaamad, mida neile on maast-madalast pähe tuubitud ja mis on nii sageli vastuolus hinge elavate püüdluste loomuliku käiguga. Seni kuni sedalaadi arusaamisi pole ühiskonnast minema kihutatud,

kuni pole inimisikus taastatud ideede ja loomulike vajaduste täielikku kokkukõla, senikaua on säärased kompromissid paratamatud. Hea veel seegi, kui niisuguste kompromisside tegemisel jõutakse lahendusteni, mida põhjendavad loomus ning terve mõistus, ja ei variseta kokku kunstliku moraali tinglike manitsuste surve all. Just selleks piisaski Katerinal jõudu, ja mida kõvema häälega räägib temas loomus, seda rahulikumalt vaatab ta näkku neile lapselikele sonimistele, mida tema ümberolijad on teda õpetanud kartma.] Sellepärast näib meile [koguni], et näitleja, kes mängib Peterburi laval Katerina osa, teeb väikese vea, omistades meie poolt mainitud monoloogile liiga palju tuld ja traagikat. Ta tahab nähtavasti väljendada Katerina hinges toimuvat võitlust, ja sellelt vaatekohalt esitab ta raske monoloogi suurepäraselt. Kuid meile paistab, et käesoleval juhul vastaks paremini Katerina iseloomule ja olukorrale, kui tema sõnadele oleks omistatud rohkem rahu ja kergust. Võitlus on õieti juba lõppenud, jääb vaid väike mõttesolek [, Katerina ihu katavad alles vanad hilbud, ja vähehaaval hakkab ta neid ära heitma . . .]. Monoloogi lõpp annab ära tema südame: «Tulgu mis tuleb, aga ma näen Borissi,» lõpetab ta, ja hüüab poolteadvuseta eelaimuses: «Ah, jõuaks kord öö ometi rutem!»

Selline armastus, selline tundmus ei sünni ühte Kabanovite maja seinte vahel laiuva teeskluse ja petmisega. Kuigi Katerina oli mõelnud salajasele kohtamisele, tähendab ta armuekstaasis kohe esimesel korral Borissile, kes kinnitab, et keegi ei saa midagi teada:

«Ah! Mis minust kahetseda, keegi pole süüdi — ise läksin selle peale. Ära kahetse, tapa mind! Las kõik teavad, las kõik näevad, mis ma teen . . . Kui ma sinu pärast pattu ei karda, kas ma kardan siis inimeste kohut?»

Ja tõesti ei karda ta midagi peale võimaluse, et ta enam ei näe oma äravalitut, ei saa temaga rääkida, tunda koos temaga naudingut neist suveöödest, neist temale, Katerinale, uutest tundmustest. Saabus mees, ja naisel polnud enam elu. Oli vaja varjata, kavaldada. Seda Katerina ei tahtnud ega osanud. Oli vaja tagasi pöörduda oma kalgi, nukra elu juurde, — see näis talle

kibedam kui enne. Pidi pealegi iga minut kartma enese pärast, iga oma sõna pärast [, eriti ämma ees; pidi kartma ka veel hirmsat karistust hingele . . .]. Niisugune olukord oli Katerinale talumatu. Ta mõtles ja kannatas päevad ja ööd, kruvis oma kujutlusvõime, mis niigi oli tuline, kõrgema kraadini üles, ja lõpp oli see, et ta ei suutnud kauem kannatada — ta tunnistab mehele kogu rahva ees, kes oli kogunenud vana kiriku rõdule, kõik üles. Mehe esimeseks meeleliigutuseks oli hirm selle ees, mis ütleb ema. «Pole vaja, ära räägi, emake on siin,» sosistab ta jahmunult. Kuid ema oli juba kuulnud ja nõuab täielikku pihtimist, ning lausub lõpuks [oma moraali]: «Noh, pojake! Näed, kuhu vabadus viib!»

[Raske on muidugi terve mõistuse üle teravamalt irvitada, kui seda teeb oma hüüatusega Kabanihha. Kuid «pimedas riigis» ei tähenda terve mõistus midagi: «kurjategija» vastu] võeti tarvitusele abinõud, mis [on tervele mõistusele täiesti vastuvõtmatud, kuid] on selles olustikus tavalised: mees peksab ema käsul pisut naist, ämm paneb minia luku taha ja asub teda järelejätmatult närima . . . Lõppenud on [vaese naise] priius ja hingerahu; varem ei võidud talle vähemalt midagi ette heita, ta võis tunda oma [täielikku] õigsust nende inimeste ees. Eks nüüd ole ta ju nii ehk teisiti nende ees süüdi, ta rikkus nende vastu oma kohust, on toonud perekonda tuska ja häbi; nüüd on kõige julmimalgi käitumisel tema vastu oma põhjused ja õigustused. Mis jääb talle üle? Kahetseda äpardunud katset vabadusse pääseda ja jätta oma unistused, nagu ta oli juba jätnud oma roosilised unenäod kaunitest aedadest paradiisliku lauluga. Tal pole jäänud muud kui alistuda, loobuda iseseisvast elust, saada tõrkumatuks pugejaks ämma ees, oma mehe vaguraks orjaks, ja mitte kunagi enam julgeda mingite katsete tegemiseni oma [nõudmiste] esitamiseks . . . Aga ei, Katerina iseloom pole niisugune [; mitte selleks ei kajastunud temas vene elu poolt loodud uus tüüp, et avalduda ainult asjatus katses ja hukkuda esimese äparduse järel]. Ei, ta ei pöördu enam tagasi endise elu juurde: kui ta ei saa nautida oma tundmust, oma tahet [täiesti seaduslikult ja pühalt] päise päeva ajal, kogu rahva ees, kui tal kistakse see käest, mis ta oli leidnud

ja mis on temale nii kallis, siis ta ei taha elult midagi, ta ei taha elugi. «Äikese» viies vaatus on selle lihtsa, sügava [ja meie ühiskonnas iga korraliku inimese elukorrale ning südamele nii lähedase] iseloomu apoteoosiks *. Kunstnik pole asetanud oma kangelast kompadele, pole talle isegi omistanud kangelaslikkust, vaid on jätnud tema sellekssamaks lihtsaks, naiivseks naiseks, kellena ta oli ilmunud meie ette ka enne oma «pattu». Viiendas vaatuses on tal ainult kaks monoloogi ja kõnelus Borissiga, need aga on oma kokkusurutuses niivõrd täis jõudu, täis tähendusrikkaid ilmutusi, et asudes nende kommenteerimisele kardame oma kirjutist veelgi terve artikli võrra pikemaks venitada. Püüame piirduda mõne sõnaga.

Katerina monoloogidest on näha, et tal pole nüüdki midagi formuleeritut; ta juhindub lõpuni oma loomusest ja mitte ette seatud lahendustest, sest lahendused oleksid temalt nõudnud loogiliselt kindlaid lähtekohti; kõik talle teoreetilisteks kaalumisteks antud lähtekohad aga on järsus vastuolus tema loomulike püüdlustega. Sellepärast ei jäta ta mitte ainult kõrvale heroilised poosid või iseloomukindlust tõendavad sententsid, vaid, otse vastupidi, ilmub nõrga naisena, kes ei oska oma kiindumustele vastu panna, ning püüab õigustada oma tegudes avalduvat kangelaslikkust. Ta on otsustanud surra, kuid teda hirmutab mõte, et see on patt, ja ta nagu püüaks meile ja endale tõendada, et talle võiks ka andestada, sest tal on juba liiga raske. Ta oleks tahtnud nautida nii elu kui ka armastust; ent ta teab, et see on kuritegu, ja ütleb seepärast end õigustades: «Mis sellest, ükspuha, oma hinge olen ma ju hukutanud!» Ta ei kaeba kellegi peale, ei süüdista kedagi, tal ei tule mõttessegi midagi säärast. Vastupidi, ta ise on kõigi ees süüdlane, ta pärib isegi Borissilt, kas too ei kanna tema peale viha, kas ta ei nea teda... Ei, temal pole ei vimma ega põlgust, pole midagi, millega tavaliselt uhkeldavad pettunud kangelased, kes lahkuvad maailmast omal tahtel. Kuid ta ei saa kauem elada, ei saa ja muud midagi. Ta lausub täiest südamest:

---

* pidulikuks lõpp-pildiks. — *Toim.*

«Küll olen ära vaevatud... Kas pean veel kaua vaevlema? Milleks mul nüüd elada, milleks? Midagi pole mul tarvis, miski pole mulle armas, isegi jumala maailm pole armas! — Surm aga ei tule. [Sa hüüad teda, kuid ta ei tule.] Mis ma ka näen, mis ka kuulen, ikka siin (*südamele osutades*) on valus.»

Ta süda muutub kergemaks, kui ta mõtleb hauale, näib, nagu voolaks tema hingesse rahu.

«Nii vaikne, nii hea! Kuid elule ei taha mõeldagi... Jälle elada?... Ei, ei, pole tarvis... pole hea. Inimesed on mulle vastikud, kodu on mulle vastik, ja seinadki on vastikud! Ei lähe sinna! Ei, ei, ei lähe!... Lähed nende juurde, nad käivad, räägivad, kuid milleks mulle see?...»

Ja mõte elu kibedusest, mida peab nüüd taluma, piinab Katerinat nõnda, et paiskab teda mingisse poolpalavikulisse olekusse. Viimsel hetkel vilksatavad tema kujutluses eriti elavalt kõik kodused õudused. Ta karjatab: «Kui aga saavad mu kätte, viivad vägivallaga koju tagasi!... Rutem, rutem...» Ja lugu on lõppenud: ta ei saa kunagi enam [kalgi] ämma ohvriks, ei piinle enam lukustatuna iseloomutu ja vastiku mehega. [Ta on vabaks saanud!...]

Kurb, kibe on niisugune vabakssaamine; kuid mis parata, kui muud pääseteed pole. [On hea, et vaesel naisel leidus hakkamist kas või sellekski hirmsaks pääsuks. Selles seisabki tema iseloomu jõud, sellepärast avaldabki «Äike», nagu ülal mainisime, meile värskendavat mõju.] Kahtlemata oleks parem, kui Katerina oleks pääsenud muul viisil [oma piinajaist], või kui teda ümbritsevad [piinajad] oleksid võinud muutuda ja teda endi ning eluga lepitada. Kuid üks ega teine ei vasta asjade tavalisele käigule. Kabanova ei suuda sellest loobuda, mille külge ta on kasvatatud ja millega ta on eluaeg elanud. Tema iseloomutu poeg ei suuda äkki asja eest teist taga omandada sellist meelekindlust ja iseseisvust, et lahti öelda kõigist totrustest, mida vanamoor temasse sisendab. Ümbritsevad kodakondsed ei saa end äkki selliselt pahupidi pöörata, et muuta magusaks noore naise elu. Kõige enam, mis nad võiksid teha, on talle andestada [, kergendada veidi tema koduse vangipõlve raskust, öelda talle mõni armulik sõna, kinkida talle ehk hääleõiguski koduses majapidamises, kui küsitakse tema

arvamust]. Võib olla, et sellest oleks piisanudki mõnele teisele naisele, kes on kurnatud ja jõuetu [, ja teisel ajal, kui kabanovate põikpäisus põhineks üldisel vaikival olekul ja sel poleks olnud nii palju soodsaid juhuseid väljendada oma jultunud halvakspanu terve mõistuse ja igasuguse õiguse vastu]. Kuid me näeme, et Katerina ei hävitanud eneses inimloomust ja et ta on üksi väliselt, oma seisukorra tõttu, põikpäise elu surve all; seesmiselt aga, oma südamega [ning mõistusega] on ta teadlik kogu selle elu absurdsusest [, mis suureneb nüüd veelgi selle tõttu, et dikoid ja kabanovad, kohates vasturääkimist ja olles võimetud seda võitma, ent soovides oma tahtmist läbi viia, kuulutavad endid otseselt loogika vaenlasteks, see on, teevad endid enamiku inimeste silmis toladeks]. Niisuguse seisukorra juures oleks arusaadav, et Katerina poleks võinud rahulduda suuremeelse andeksandmisega [põikpeade poolt ja oma endiste õiguste taastamisega perekonnas]: ta teab, mis tähendab Kabanova armulikkus ja milline võib olla minia seisukord säärase ämma juures... [Ei, mitte seda polnud tal vaja, et talle oleks milleski järele antud ja elu kergemaks tehtud, vaid seda, et ämm, mees ja kõik ümberolijad oleksid muutunud võimelisteks rahuldama neid elavaid püüdlusi, millest tema oli läbi imbunud, et nad oleksid tunnustanud tema loomulike nõudmiste seaduspärasust, et nad oleksid loobunud igasugustest sunniõigustest tema kohta ja sedavõrd ümber sündinud, et oleksid saanud tema armastuse ning usalduse väärilisteks. Oleks üleliigne sellest rääkidagi, mil määral nad on võimelised selliselt ümber sündima...]

Vähem teostamatu oleks teine lahendus, põgenemine koos Borissiga kodakondsete põikpäisuse ja vägivalla alt. [Hoolimata formaalse seaduse rangusest, hoolimata jõhkra põikpäisuse julmusest] pole sedalaadi sammud iseenesest võimatud, eriti niisugustele iseloomudele nagu Katerina. Ta ei hülgagi seda pääseteed, sest ta pole abstraktne kangelane, kes põhimõtteliselt tahaks surra. Jooksnud kodunt minema, et kohata Borissi, ja mõeldes juba surmale, pole ta sugugi põgenemise vastu. Saanud teada, et Boriss sõidab kaugele, Siberisse, ütleb ta temale üsna lihtsalt: «Võta mind siit endaga kaasa.»

Kuid siin kerkib hetkeks meie ette takistuskivi, mis hoiab inimesi kinni [selle sügaviku põhjas, mille me ristisime «pimedaks riigiks»]. See kivi on materiaalne sõltuvus. Borissil pole endal midagi, ta sõltub täiesti oma onust — Dikoist. Dikoi ja Kabanovid leppisid kokku, et saadavad teda Kjahtasse, ja muidugi ei luba nad teda Katerinat kaasa võtta. Seepärast vastabki Boriss temale: «Ei saa, Katja. Ma ei sõida omal tahtel: onu saadab, hobusedki on juba valmis», jne. Boriss pole kangelane, ta ei vääri kaugeltki Katerinat, kes on hakanudki teda armastama peamiselt inimeste puudusel. Ta on saanud noosi «haridust» ega saa kuidagi jagu vanast elust-olust ega oma südamest või tervest mõistusest, kõnnib ringi nagu uimane. Ta elab onu juures sellepärast, et see peab andma temale ja ta õele osa vanaema pärandist, «kui nad on tema vastu aupaklikud». Boriss teab hästi, et Dikoi ei pea teda kunagi aupaklikuks ega anna talle järelikult kopikatki; ent talle ei piisa sellest. Boriss arutleb nii: «Ei, kõigepealt ta vigurdab meie kallal oma himu täis, sõimab igapidi niipalju kui süda soovib, ja lõpetab siiski sellega, et ei anna punast krossigi või annab siis niisama, näpuotsaga. Ja seletab veel pealegi, et on andnud armu poolest, et sedagi poleks õieti tarvis olnud.» Aga siiski elab ta onu juures ja talub selle sõimu. Miks? — See on teadmata. Oma esimesel kohtamisel Katerinaga, kui viimane talle räägib, mis teda, Katerinat, selle eest ootab, katkestab Boriss teda sõnadega: «Noh, mis selle pärast pead murda, küllalt sellest, et meil praegu hea on.» Ja viimsel kohtamisel kaebab ta: «Kes seda võis teada, et meil tuleb oma armastuse pärast nii kannatada! Parem oleksin siis pidanud põgenema!» Lühidalt, see on üks neid sageli esinevaid inimloomi, kes ei oska teha seda, mida ta taipab, ega taipa seda, mida ta teeb. Seda tüüpi on sageli kirjeldatud meie ilukirjanduses — kord liialdatud kaastundega sääraste vastu, kord üleliiga ägestudes nende peale. Ostrovski annab nad meile nii, nagu nad on, ja kirjeldab temale omase oskusega paari-kolme joone abil nende täielikku tühisust, kuigi sellel, muide, ei puudu teatud osa hingelist õilsustki. Borissi juures ei tasu pikemalt peatuda: ka teda tuleb pidada selle m i l j ö ö

õsaks, millesse on sattunud näidendi naiskangelane. Ta esindab üht neist asjaoludest, mis teevad paratamatuks fataalse lõpu. Oleks ta olnud teistsugune inimene ja teistsuguses olukorras, siis poleks ka kellelgi vaja olnud vette hüpata. [Kuid selles just asi seisabki, et dikoide ja kabanovate tahtele allutatud keskkond sünnitab tavaliselt tihhoneid ja borisse, kes isegi kokkupuutel sellise iseloomuga nagu Katerina pole võimelised endid sirgu ajama ja näitama omaenda inimlikku loomust.] Ülal ütlesime mõne sõna Tihhonist; Boriss on õieti seesama, ainult «haritud». Tõsi, haridus on võtnud temalt võime sigadusi teha, kuid see pole andnud talle jõudu teiste poolt tehtavatele sigadustele vastu seista; see pole tas arendanud isegi võimet käituda nõnda, et hüljata kõike seda vastikust, mis tema ümber kihab. Ei, vähe sellest, et ta ei pane vastu, ta alistub võõrastele sigadustele, võtab neist tahtmatult osa ja on sunnitud leppima kõigi nende tagajärgedega. Seejuures saab ta koguni aru oma seisukorrast, räägib tollest, aga veab sageli isegi ninapidi tõeliselt elulisi ning tugevaid iseloome, kes arvavad, otsustades iseenda järgi, et kui inimene nõnda mõtleb, nõnda taipab, siis ta ka nõnda toimib. [Vaadates asju omaenda vaatevinklist ei keeldu niisugused iseloomud ütlemast «haritud» kannatajaile, kes elu valulistest oludest eemale tõmbuvad: «Võta mindki endaga kaasa, järgnen sulle kuhu tahes.» Nüüd aga tulebki ilmsiks kannatajate jõuetus; selgub, et nad pole ette näinud, et nad endid neavad, et nad oleksid rõõmuga valmis, aga ei tohi, et neil puudub oma tahe, ja peaaasi, neil pole midagi hinge taga, ning et oma olemasolu pikendamiseks nad peavad teenima sedasama Dikoid, kellest koos meiega tahaksid lahti saada . . .]

Neid inimesi pole põhjust kiita ega laita [, kuid peab pöörama tähelepanu sellele tegelikule pinnale, millele küsimus kandub], peab tunnustama, et inimesel, kes ootab onult pärandit, on raske endalt heita sõltuvus sellestsamast onust [ja tuleb pealegi loobuda liigsetest lootustest vennapoegadele, kes ootavad pärandit, kuigi nad oleksid viimse võimaluseni «haritud». Kui hakata siin süüdlast otsima, siis osutuvad süüdlasteks mitte niipalju vennapojad kui onud, või õigemini nende pärand].

Äinelisest sõltuvusest [kui põikpeade peamisest jõu alusest «pimedas riigis»] oleme muide pikemalt rääkinud oma eelmistes artiklites. [Seepärast,] et osutada näidendi saatusliku lõpu absoluutsele paratamatusele, meenutame siinkohal ainult seda, millisena esineb «Äikeses» Katerina, meenutame järelikult niisuguse iseloomu vältimatut vajadust, kes antud olukorras oleks valmis sääraseks lõpuks.

[Ütlesime juba, et see lõpp näib meile rõõmustavana. On kerge mõista, miks: selles peitub kohutav väljakutse põikpeade võimule, see ütleb tollele, et nii ei või enam kesta, ei või kauem elada koos selle võimu vägivaldsete, suretavate alustega.] Katerinas me näeme protesti kabanovlike arusaamiste vastu kõlblusest, protesti, mis on viidud lõpuni, protesti, mida on avaldatud nii koduste piinade all kui ka sügaviku kohal, kuhu viskus vaene naine. Ta ei tahtnud leppida, ei tahtnud kasutada armetut hingitsemist, mida talle pakuti vahetuskaubana tema elava hinge vastu. [Tema häving on paabeli vangipõlvelaulu * teokssaamine: mängige ja laulge meile siioni laule, ütlesid juutidele nende võitjad; kuid kurvastav prohvet kostis, et orjuses ei saa laulda kodumaa pühasid laule, et ennem jäägu neil keel suulae külge kinni ja kuivagu käed, kui et nad võtaksid kandled ja hakkaksid oma käskijate lõbuks laulma siioni laule. Vaatamata kõigele meeleheitele jääb sellest laulust ülirõõmustav, mehine mulje: tunned, et juudi rahvas poleks hävinud, kui ta oleks tervikuna ja alati innustunud niisugustest tunnetest . . .]

Kuid ka ilma ülevate kaalutlusteta, puhtinimlikust seisukohast, pakub meile rõõmu Katerina [vabanemine olgu või surma läbi, kui teisiti ei saa. Selle poolest on draama meile kohutavaks tõenduseks, mis ütleb meile, et elamine «pimedas riigis» on hullem kui surm]. Viskudes oma veest välja tõmmatud naise laibale kisendab Tihhon ennastunustanult: «Sinul, Katja, on hea! Aga miks olen mina jäänud maailma elama ja vaevlema!» Näidend lõpeb selle hüüatusega, ja meile näib, et poleks võidud välja mõelda midagi tugevamat ja tõepärasemat kui see

* 137-mes Taaveti laul. — *Toim.*

lõpp. Tihhoni sõnad annavad võtme näidendi mõistmiseks neile, kes varem ehk ei saanud arugi selle olemusest; nad sunnivad pealtvaatajat mõtlema mitte enam armuintriigile, vaid kogu sellele elule [, kus elavad need, kes kadestavad surnuid ja pealegi veel missuguseid: enesetapjaid!] Õieti on Tihhoni hüüatus rumal: Volga on siinsamas, kes keelab tedagi sinna hüppamast, kui elu on nii jälgiks muutunud. Kuid selles ongi tema häda, sellepärast ongi tal raske, et ta ei suuda midagi, absoluutselt midagi teha [, isegi mitte seda, milles ta ise näeb oma hüvet ja pääsu. See kõlbeline raiskuminek, see inimese häving mõjub meisse raskemalt kui iga, ka kõige raskem traagiline sündmus: seal näed ühekordset hukku, kannatuste lõppu, sageli vabanemist sundusest olla mingisuguste nurjatuste viletsaks tööriistaks, siin aga — pidevat rõhuvat valu, nõrkemist, poollaipa, mis paljude aastate jooksul elusalt mädaneb ... Ja mõtelda, et see elav laip pole üksik, pole erand, vaid on terve inimmass, mis on allutatud dikoide ja kabanovate roisutavale mõjule! Ja mitte lootagi nende vabanemist, — nõustuge, see on juba õudne! Ent missuguse rõõmsa, värske eluna mõjub meisse see terve isiksus, kes leidis endas meelekindlust maksku mis maksab teha lõpp sellele mädanenud elule! ...].

Sellega lõpetame. Me ei rääkinud paljustki: öösise kohtamise stseenist, Kuligini isikust, kellel ei puudu näidendis oma tähtsus, Varvarast ja Kudrjašist, Dikoi kõnelusest Kabanovaga jne., jne. See tuli sellest, et meie eesmärgiks oli osutada näidendi üldisele ideele, ja et koondades tähelepanu üldisele vaatlusele me ei saanud küllaldaselt süveneda kõigi üksikasjade analüüsi. Muidugi ei jää kirjanduslikud kohtumõistjad jällegi rahule: näidendi kunstilise väärtuse taset pole küllaldaselt kindlaks tehtud ega selgitatud, pole näidatud paremaid kohti, pole rangelt eraldatud teisejärgulisi ja esmajärgulisi iseloome [, ja mis kõige hullem, kunst on jällegi tehtud mingi kõrvalise idee tööriistaks! ...]. See kõik on meile teada, ja meil on ainult üks vastus: [otsustagu lugejad ise (oletame, et kõik on «Äikest» lugenud või näinud), kas meie poolt kättenäidatud idee «Äikeses» on tõesti kõrvaline ja meie poolt vägivald-

selt peale sunnitud, või järeldub see tõepoolest näidendist endast, moodustab selle olulise sisu ja määrab tolle otsese mõtte? ... Kui oleme eksinud, siis tõestatagu meile seda, antagu näidendile teine, sobivam tähendus ... Kui aga meie mõtted on näidendiga kooskõlas, siis palume vastata veel ühele küsimusele: kas väljendub Katerinas vene elav loomus, kas tundub kõiges, mis teda ümbritseb, vene miljöö, kas näidendi idees, nagu meie seda mõistame, on andnud ennast tunda vene elu algava liikumise vajadus? Kui «ei», kui lugejad ei tunne siin ära midagi tuttavat, neile südamelähedast, midagi, mis on ligidases seoses nende igapäevaste vajadustega, siis muidugi on meie töö olnud asjatu. Kui aga «jaa»,] kui lugejad, kaaludes meie märkusi, leiavad, et kunstnik on «Äikeses» tõesti vene elu ja vene jõu välja kutsunud [otsustavaks jõuprooviks, ja kui nad mõistavad selle asja seaduspärasust ning tähtsust], siis oleme rahul, hoolimata sellest, mis ka ei räägi meie õpetatud ja kirjanduslikud kohtumõistjad.

KIRI S. T. SLAVUTINSKILE [125]

*

[*Märtsi algus 1860. a., Peterburi.*]

Lugupeetavaim Stepan Timofejevitš,

Ülevaate [126] *sain alles eile kätte, vaatasin selle kohe põgusalt läbi ja saatsin teise poole trükikotta, kes ootas juba hommikust saadik algupärandit. Kuid esimese poole mõne koha, eriti alguse suhtes, kavatsen Teiega vaidlusse astuda, ja seda julgemalt, et olete alguse kohta ise avaldanud rahulolematust ja palunud seda parandada. Parandada pole siin midagi. Kuid esimesed sissejuhatavad leheküljed jätaksin, kui lubate, kindlasti kõrvale, asendades need toimetuse sissejuhatusega, mis oleks paremini kooskõlas tema püsivate vaadetega. Lubage, me rühime juba kolmandat aastat kas nahast välja, et ühiskonda mitte lasta suikuda Gromeka* [127] *ja Ko poolt puistatavate kiituste saju all. Me naerame igal viisil «meie suure ajastu, mil» üle, «hiiglaslike sammude» üle, kaasaegse progressi paberliku käigu üle, millel on märksa vähem krediiti kui meie paberrahal. Ja järsku hakkate Teie praegusaja ühiskonnal pead silitama, teda vabandama üleminekuajaga (kui juba sellest rääkida, siis polegi ju muid aegu, peale üleminekuaja), temas nägema mingi sihi teadlikku ja kindlat järgimist! . . . Ei tundnud Teid ära selles ühiskonna iseloomustamises. Olen harjunud Teis leidma ranget ja kurb-umbusklikku vaadet igasugustele l o o t u s t e l e j a l u b a d u s t e l e. Siin aga on Teil kõigele antud säärane roosiline koloriit, kõik õhkub niisugusest õndsast teadmatusest, nagu oleksite tõepoolest uskunud, et viie aastaga (isegi vähemaga: Te võrdlete ju tänavust aastat mullusega) on meiega ime sündi-*

nud, oleme kerkinud nagu muinasjutuline Ilja Muromets... Nagu usuksite tõepoolest, et külameestel algab parem elu, niipea kui redaktsioonikomisjon lõpetab oma töö, ja et kõikjal pääseb mõjule asjaajamise lihtsus, niipea kui kihutatakse koosseisust välja tuhandeid väikesi õnnetuid ametnikke (Te teate ju, et kõrgeid ei kihutata)... Ei, Stepan Timofejevitš, palun Teid, jätke need roosilised asjad pimedale Katkovile, vastabiellunud Feoktistovile, (mõistuse suhtes) korralikule Leontjevile jt. Ilmugu need rõõmupursked kaasaegse arenemise üle ennem Ratšinski väitekirjas kõrgemate taimede arengust kui et «Sovremenniku» ülevaates. Meil on teine ülesanne, teine idee. Meie teame (teate ka Teie), et praegust segadust ei saa lahendada miski muuga kui rahvaelu isetegeva mõjuavaldusega. Et äratada seda meeleavaldust kas või tolleski ühiskonna osas, mis on meie mõjule kättesaadav, ei pea me tegutsema suigutavalt, vaid sootuks vastupidi. Peame grupeerima niisuguseid vene elu fakte, mis nõuavad parandusi ja täiendusi, peame juhtima lugejate tähelepanu sellele, mis meid ümbritseb, peame nina alla hõõruma igasuguseid jõledusi, jälitama, piinama, hingerahu mitte andma, kuni lugejale muutub vastikuks kõik see mustuse üliküllus, et ta kord valusasti kratsituna vihaga jalule kargaks ja kisendaks: «Mis sunnitöö see siis lõpuks on! Parem juba kärvaku mu hingeraasuke, aga enam ma ei taha selles sopaaugus elada.» See ongi, mida peab saavutama ja millega on seletatav ka minu arvustuste toon ning «Sovremenniku» ja «Svistoki» poliitilised artiklid... Ja kas me tõesti hakkame kõige selle juures publikut äiutama kinnitustega, nagu oleks kõik hea, kuna kõik on, nagu isegi teate, hirmus (kirjutasite ju mulle seda ise oma viimases kirjas), ja peame ehk laulma koos Žukovskiga:

Löönd üheksa! Oo, mõnus tund!
Sest jumal valvab teie und...[128]

Ei, seda ei taha Te isegi, kuid sellest hoolimata igatseb Teie ülevaate algus lausa neid värsse oma motoks...

Ärge, palun, haavuge minu sõnade teravuse pärast ja ärge pidage neid millekski a j a k i r j a n d u s l i k u k s: kirjutan Teile ägedushoos, vaadanud praegu just teist-

kordselt läbi ülevaate alguse, ja ilma et oleksin sellest kellelegi sõna kõnelnud. Minu kirjas väljendub mu kindel, olgugi kibe veendumus, mis on mulle kallis kui kõige selle vili, mida olen õppinud, mida olen näinud ja teinud, kallis kui kogu minu edasise elu võti. Loodan, et näete seda veendumust, mis pole muide kuigi kauge Teiegi veendumustest.

Ootan Teilt kiiret vastust. Kirjutage, kas olete nõus ülevaate esimeste lehekülgede avaldamata jätmisega ja nägema nende ees mõningaid toimetuse märkusi, millele järgneks muidugi mõttekriips. Siis veel kahest punktist. Teie ridu Rostovtsevi kohta ei lasta läbi, lubage need asendada teistega, isegi koos väljakirjutisega «Naše Vremjast». Peale selle on Teie viide ülemääraste ametnike kohta liiaks kalgisüdamlikult ränk: lubage see kas täiesti välja jätta või muuta... See ongi kõik. Kirjutage varsti. Uue tsensori tõttu ei valmi meie vihk enne 20-ndat. Ülevaade tuuakse ära lõpus; järelikult, kui kiirustate, saabub Teie vastus veel õigeks ajaks.

Teie N. Dobroljubov.

P. S. Unustasin: ütelge, missuguses «Odesski Vestniku» numbris oli jutustus kinnipeetud volinikust ja voorimehest.[129] *Seda on vaja tsensuuri jaoks.*

Minu väike kirjutis Turgenevi kohta[130] *on Teil käes. Palun, ärge seda levitage, et poleks kära. Tegin selle ümber ja esitasin uuesti tsensuuri. Uue tsensori tõttu lasti ta läbi. Muide, teine pool sai sootuks teise iseloomu, mis meenutab pisut Teie ülevaate algust. Mis teha...*

SELETAVAID MÄRKUSI

N. Dobroljubovi valitud filosoofilised teosed on käesolevasse valimikku võetud kronoloogilises järjekorras. Valimikus leiduvate teoste tõlke aluseks on NSV Liidu Teaduste Akadeemia juures asuva Filosoofia Instituudi 1946. a. väljaanne. «Seletavate märkuste» koostamisel on bibliograafilises osas kasutatud osaliselt sama väljaande kommentaare.

Püstsulud | | märgivad eelmistes väljaannetes puudunud kohti ja käsikirjades lõpetamata jäänud sõnu; teravnurksulgudes < > on näidatud mõned paralleelsetes venekeelsetes väljaannetes leiduvad lahkuminekud.

[1] **Pime riik.** — Avaldatud «Sovremennikus» (1859, nr-d 7 ja 9). Teksti aluseks on venekeelne «Kogutud teoste» 2. köide, lk-d 36—136. Kirjandusloolased on tähendanud, et ükski Ostrovski lähematest sõpradest, kes olid koondunud slavofiilsust harrastanud «Moskvitjanini» ümber, kus Ostrovskit ülistati küll seotud, küll sidumata kõnes, pole suutnud talle sellist ülevenemaalist kuulsust kindlustada, nagu lõi talle oma artiklitega Dobroljubov.

[2] **Ostrovski,** Aleksandr Nikolajevitš, kellele on pühendatud Dobroljubovi käesolev kirjutis, on vene suurim dramaturg. Ta sündis 12. aprillil 1823. a. Moskvas, kohtuametniku pojana. Lahkunud kokkupõrke tõttu ühe professoriga Moskva ülikoolist (kolmandalt kursuselt), teenis kirjanik 1843.—1851. a. Moskvas kohtuametnikuna, sellest 1845.—1851. a. kommertskohtus. Siin õppis ta tundma ametnike ning kaupmeeste keskkonda. 1851. a. peale siirdub Ostrovski kirjanduslikule tegevusele. Tema huvi rahvaloomingu vastu aitas tõsta 1856. a. sooritatud teekond piki Volgat. Dobroljubovi kirjutise ilmumise ajal oli vene realistlik rahvateater tänu Ostrovskile juba lõplikult kindlustanud endale valitseva positsiooni. Ostrovski polnud aga siiski veel saavutanud üldist tunnustust; alles Dobroljubov suutis veenvalt näidata tema loomingu elulähedust, tunnetuslikku tähtsust ja seega ka kunstilist väärtust. Ostrovski suri 14. juunil 1886. a.

[3] **Ostrovski esimene trükis ilmunud teos** oli õieti katkend «Peigmehe ootel» — stseenid komöödiast «Maksujõuetu» —, mis ilmus 1847. a. «Moskovski Gorodskoi Listokis» nr. 7. Komöödia ilmus terviklikult «Moskvitjaninis» 1850, nr. 6. Sellel oli suur menu. Tsensuur ei lubanud näidendi ilmumist esialgse pealkirja

all; see asendati süütumaga: «Omad inimesed — saame hakkama». Komöödia «Perekondliku õnne pilt» ilmus samuti 1847. a. ja avaldati «Moskovski Gorodskoi Listoki» nr-tes 60 ja 61. Ostrovski teoste kaheköitelises kogumikus asetseb see esimesel kohal.

[4] **«Omad inimesed — saame hakkama».** — Ostrovski esimene väljapaistev näidend sai väga lahkuminevate hinnangute osaliseks. Kuna kirjanduslikud ringid olid juba enne komöödia trükis ilmumist seda iseloomustanud vene näitekirjanduse väljapaistva tootena, oli Moskva rikkam kaupmeeskond komöödia paljastavast sisust äärmiselt nördinud. Autor sunniti kohtuteenistusest lahkuma, ta seati politsei valve alla. Nikolai I keelas komöödia lavastamise.

[5] **Poeet ja uue tõe looja jne.** — väljavõte Apollon Grigorjevi luuletusest «Kunst ja tõde».

[6] **Grigorovitš,** Dmitri Vassiljevitš (1822—1899) — vene aadlisoost kirjanik, mõõdukas realist, kelle novellid «Küla» (1846) ja «Anton-Hädavares» (1847) olid omal ajal etendanud progressiivset osa, juhtides tähelepanu talupoja-kehviku elujärje viletsusele.

[7] **Tur,** Jevgenia (1815—1892) — vene naiskirjaniku Jelizaveta Vassiljevna Salias-de-Tournemiri, sündinud Suhhovo-Kobõlina, varjunimi. Tur, hea stilist, avaldas «Sovremennikus» 1849.—1851. a. oma romaane vene kõrgema seltskonna elust. 1851. a. pöördus ta tagurlikkude kuukirjade juurde. Seoses tema loomingus kajastunud orientatsiooni muutumisega andis Tšernõševski ta hilisemale loomingule halvustava hinnangu.

[8] **Nii kirjutas ta segaselt ja loiult** — tsitaat Puškini värssromaanist «Jevgeni Onegin».

[9] **Kirjutis «Moskvitjaninis» nr. 3** kuulus Apollon Grigorjevile (sellest lähemalt vt. märkust 116). Teise kirjutise avaldamine keelati tsensuuri poolt. Eespool mainitud kirjutis «Moskvitjaninis» nr. 1 1853. a. oli samuti Apollon Grigorjevilt. See ilmus pealkirja all «Vene kirjandus 1852. aastal».

[10] **Weltman,** Aleksandr Fomitš (1800—1870) — vene kirjanik, ajaloolane ja muinasteadlane. Kirjanikuna eriti populaarne möödunud sajandi 30-ndatel aastatel. Tema romaanide neurasteenilised kangelased on seiklejad, kes püüdlevad edule ilma abinõusid valimata ja anduvad lõpuks usulisele vagatsemisele. Weltmanist on korduvalt kirjutanud Belinski.

[11] **Kazak Luganski** — kuulsa vene keeleteadlase-leksikograafi Vladimir Ivanovitš Dahli (1801—1872) kirjanduslik varjunimi. Selle nime all avaldas ta jutustusi vene rahva muinasjuttude aineil, külaelu kirjeldusi, milleks ta laialt kasutas enda kogutud rahvaluule materjale. Oma meelsuselt lähenes ta Nikolai I aegsele ametlikule rahvuslusele.

[12] **«Russkaja Besseda»** — ametlikule rahvuslusele lähedalseisev kuukiri, mille toimetajaks oli ka J. S. Aksakov. Vt. märkust 65.

[13] **Kaubahoovi Kotzebue.** — Saksa näitekirjanik ja luuletaja August von Kotzebue (1761—1819), sündinud Weimaris. Siirdus a. 1781 Peterburisse, oli mitmel vene riigi ametikohal ja viibis ajavahemikul 1783—1813 ka mitmel korral Eestimaal. Organiseeris

Tallinnas esimese saksa näitetrupi. Omal ajal menukate, kuid madala kunstilise väärtusega komöödiate ning draamade autor. 1816. aastast peale viibis vene agendina Saksamaal, kust pidi 15 000-rublase aastatasu vastu andma teateid valitsevaist meeleoludest kodanliku revolutsiooni takistamiseks. 1819. a. tapeti Mannheimis saksa üliõpilase K. L. Sandi poolt. Vene demokraatide suus oli Kotzebue nimi üheväärne madalal astmel seisva ning müüdava literaadiga.

[14] **Ostrovski slavofiilsus** oli talle pigem omistatud «Moskvitjanini» vaimse juhi Apollon Grigorjevi poolt, kui tegelik ja aktiivne. Igal juhul pole õige, nagu oleks Ostrovski slavofiilsuse ideoloogina andnud oma näidendeis patriarhaalse pildi vene kaupmeeskonnast kui vene rahvaliku vaimu kandjast. Just nõnda oli Grigorjev püüdnud tema loomingut hinnata. Kuigi Ostrovski oli kiindunud oma rahvasse, ei näinud ta selle hiilgust mitte tegelikkuses, mida ta nii teravalt suutis arvustada, vaid tulevikus, kui see tegelikkus on ületatud. Ka oli Ostrovski slavofiilidele iseloomuliku rahvusliku eraldumise vastane. Ta näitas seda eriti oma tõlketegevusega, mis hõlmas Shakespeare'i, Goldoni jt.

[15] **Aristophanes** (u. 455—385 e. m. a.) — kuulus kreeka komöödiakirjanik, Ateena poliitilise vanameelsuse ideoloog, kelle meisterlikud näidendid olid eranditult sihitud talle vaenulike ühiskonnakihtide vastu.

[16] **Tartuffe** — Molière'i poolt a. 1664—1669 kirjutatud samanimelise komöödia peategelane, kellest on saanud silmakirjaliku vagatseja prototüüp.

Richardid — kahe Shakespeare'i ajaloolise tragöödia kangelased: Richard III (kirjutatud 1592. a. paiku) ja Richard II (ilmunud 1597. a.). Shylock — Shakespeare'i näidendi «Veneetsia kaupmees» (ilmunud 1600. a.) peategelane, julma võlausaldaja ning ihnuri sünonüüm.

[17] **Fet (Senšin)**, Afanassi Afanassjevitš (1820—1892) — väljapaistev vene lüürik, jõukas mõisnik, vanameelne, kunstivaateilt voolu «kunst kunsti pärast» väljapaistvamaid esindajaid. Hoolimata Feti luuleloomingu suurest musikaalsusest ning tehnilisest meisterlikkusest oli see Dobroljubovile vastuvõtmatu, kuna tema looming piirdus isiklike tundeavaldustega ega käsitlenud ühiskondlikku temaatikat.

[18] **Tjutšev**, Fjodor Ivanovitš (1803—1873) — väljapaistvamaid vene lüürikuid, vene kirjanduse suurim looduslüürik. Teenis tsaarivalitsuse diplomaadina ja teistel ametikohtadel; oma avalikus ning publitsistlikus tegevuses kaldus vanameelsuse ning ametliku slavofiilsuse poole. Nagu Fettigi ei saanud Dobroljubov ka Tjutševit kui ühiskondlikest küsimustest eemalseisjat hinnata täisväärtusliku luuletajana.

[19] **Ungarlane või slaavlane sõjas itaallaste vastu.** — Dobroljubovi kirjutise ilmumise ajal olid Itaalias arenemas sündmused, mis osutusid otsustavaiks peatselt teostunud Itaalia ühinemisel. 29. aprillil 1859. a. tungisid Austria väed Sardiiniasse, 3. mail avaldatud Napoleon III sõjamanifest tõotas itaalia rahvale «vaba Itaalia kuni Aadria mereni». Kaotanud 24. juunil otsustava Solfe-

rino lahingu, nõustus Austria 11. juulil sõlmima Villafranca eelrahu, millele järgnes 10. novembril 1859 Zürichi rahuleping. Selle Austria eemaldamise tagajärjel Itaaliast (Austriale oli jäänud üksi Veneetsia) suutis Põhja-Itaalia kahel järgneval aastal kõik muud Itaalia osad endaga ühendada. Kui rahvaste vabanemise pooldaja kahetseb Dobroljubov asjaolu, et slaavlased ning ungarlased, kes samuti kannatasid Austria ikke all, olid Austria sõjaväe ridades võidelnud itaallaste vastu.

[20] **Iveri** «imettegev» jumalaema ikoon asetses Moskvas Voskressenski värava lähedal, eriliselt selle ikooni jaoks ehitatud kabelikeses, kust ta paistis möödakäijaile silma läbi suure klaasakna.

[21] **Kuningas Leari jäljendamine.** — Vihje muistsele briti kuningale on siin seda enam ebakohane, et Lear jagas kuningriigi tütarde vahel (Shakespeare'i tragöödia «Kuningas Lear», 1. v., 1. stseen):

> kindlas otsuses
> me aastailt heita koormused ja mured,
> need loovutades nooremaile, kuna
> me kandamita komberdame surma,

Bolšovi aga olid varanduse ajutisel loovutamisel mõjutanud sootuks teistsugused kaalutlused.

[22] **Sandarmi ilmumine «Revidendis»** märgib komöödia lõppu ja ühtlasi kangestuma panevat vapustust komöödia tegelaskonnale, sest sandarm kuulutab ehtsa revidendi ilmumist.

[23] **Komöödia uus väljaanne.** — Dobroljubov vihjab siinkohal muutustele komöödia tekstis, mis võeti Ostrovski poolt ette tsensuuri norimiste tõttu teise trüki toimetamisel.

[24] Tsitaat kujutab Lermontovi luuletuse «Kolm palmi» lõppsalmi.

[25] **Krahv Sollogub,** Vladimir Aleksandrovitš (1814—1882), möödukalt-vabameelne kirjanik, kes oma enamasti leebelt-satiirilistes teostes püüdis matkida Gogolit. Ta parimaks teoseks on novell «Vedruvanker» (1845).

[26] **Õpetlike nõuannete raamatukene** — vihje Gogoli «Valitud kohtadele kirjavahetusest sõpradega».

[27] Tsitaat on võetud Lermontovi luuletusest «Kolm palmi».

[28] Tsitaat kujutab muudetud kujul kasutatud lõppvärsse Lomonossovi luuletusest «Ood Hiiobi raamatust» («Oh sa, kes hädas ilmaaegu...»).

[29] **Üldise loomuliku inimõiguse seisukohalt.** — Oleks ekslik õeldu põhjal Dobroljubovit pidada kodanliku «loodusõiguse» õpetuse pooldajaks. Esinenud progressiivsena kodanluse võitluses feodalismi vastu 17. ja 18. sajandil, oli loodusõiguse koolkond Dobroljubovi ajal muutunud kodanliku korra põhjendajaks. Dobroljubovi käsituses on «loomulikul inimõigusel» sootuks teistsugune ulatus, kuna ta ei kasuta seda mõistet kodanliku korra õigustamiseks, vaid selle kritiseerimiseks.

[30] **Formaalse *status quo* rikkumine** — kehtiva olukorra väliste tunnuste rikkumine.

[31] **Grušnitski** on Lermontovi romaani «Meie aja kangelane» tegelasi, romaani peakangelase Petšorini vastasmängijaid.

[32] **Kirjutist «Pime riik»** peetakse «kirjanduslikule arvustusele kohaldatud uue esteetilise teooria» käsitamise eeskujuks. Dobroljubovi artikkel oli «ühiskondliku teadvuse pöördekohaks uute mõistete teele» (Šelgunov, Teosed, 2. kd., 1904, lk. 682 jj.). Dobroljubov viitab kirjutise lõppridades ise sellele, et peab silmas mitte üksnes nende nähtuste ringi, mida hõlmavad Ostrovski näidendid, vaid kogu tolleaegset vene elu tervikuna. Vt. ka Dobroljubovi artiklit «Valguskiir pimedas riigis».

[33] **«Kunas saabub siis tõeline päev?»** — Kirjutis avaldati «Sovremennikus» 1860, nr. 3. Teksti aluseks on «Kogutud teoste» 2. kd., lk-d 206—240. Kirjutise revolutsiooniline suund kutsus esile liberaalide nõrdimuse ja kärarikka poleemika kirjanduslikes ringides. Liberaalid kasutasid Dobroljubovi artikli ära selleks, et esile tõsta «Sovremenniku» ühiskondlik-poliitilisi positsioone ja neist järsumalt eralduda. Selle tagajärjel kujunes Dobroljubovi kirjutis üheks eredamaks dokumendiks, mis tähistavad lahkuminekut «isade» — 40-ndate aastate inimeste, ja «poegade» — 60-ndate aastate inimeste vahel. Tsensor Beketov oli artikli niivõrd moonutanud, et oldi sunnitud see ajakirjanumbrist kõrvaldama. Siis asendas Beketovit «Sovremenniku» tsenseerijana keegi teine ametnik, kellega Dobroljubov oli osanud kokkuleppele jõuda. Kirjutis ilmus ajakirjas autori poolt muudetud ja tsensori poolt tugevasti kärbitud kujul. Kärped algasid pealkirjast (ajakirjas oli see: «Hr. Turgenevi viimane jutustus») ja kirjutis ilmus ilma motota. Sellest hoolimata sai tsensor F. Rahmaninov noomituse artikli läbilaskmise eest, mis «vapustab monarhistliku võimu aluseid ... ja õhutab ühe seisuse viha teise vastu».

[34] Tsitaat on võetud H. Heine luuletusest «Doktriin».

[35] **Turgenev,** Ivan Sergejeviš (1818—1883) — suur vene kirjanik. Lähenedes Bakuninile, Belinskile ja Herzenile, oli vanasse, jõukasse aadliperekonda kuuluv Turgenev 1847. a. peale saanud «Sovremenniku» kaastööliseks, avaldades aastakäigu esimeses vihus oma talupojajutu «Hor ja Kalinõtš». Tšernõševski mõjul rahvarevolutsioonile orienteeruv «Sovremennik» osutus Turgenevile järgneva aastakümne lõpul liiga radikaalseks. «Olen alati olnud ja olen praegugi evolutsionäär, vanakoeline liberaal inglise dünastilises mõttes, kes ootab ainult reforme, ainult reforme ülalt.» Turgenevi eemaldumine «Sovremennikust» osutus paratamatuks. Otseseks põhjuseks oligi Dobroljubovi käesolev kirjutis, mis käsitles Turgenevi jutustust «Eelõhtul» revolutsioonilises vaimus. Turgenev ei võinud pooldada geniaalse arvustaja vaateid võitluse vajadusest «seesmiste türklaste» vastu revolutsioonilisel teel, nagu ta ei pooldanud ka Tšernõševski «talumatslikku demokratismi». Väärib märkimist, et avaldanud veel 1859. a. oma teose «Aadlipesa» «Sovremennikus», saatis Turgenev oma «Eelõhtul» järgneval aastal avaldamiseks «Russki Vestnikule». Pärast Dobroljubovi artikli

ilmumist oli Turgenevi eemaldumine «Sovremenniku» juurest lõplik.

[36] **«Tuhat hinge»** on Aleksei Feofilaktovitš **Pissemski** (1821—1881) küpsemaid romaane, ilmunud 1858. a. Teos andis ereda pildi laostuvast vene aadlist ning ühiskondlikust kihistumisest vene külas. Dobroljubov mainib ka Pissemski väljapaistvat talupojadraamat «Kibe saatus» (1859). Järgnevail aastail kaldus Pissemski reaktsioonilisele teele ja kaotas «Sovremenniku» ümber kogunenud revolutsiooniliste demokraatide poolehoiu. Hilisem tagasipöördumine kriitilise realismi poole ei taastanud enam tema kunagist populaarsust progressiivse noorsoo hulgas.

[37] **Fet** — vt. märkust 17.

[38] **Rudin** — Turgenevi samanimelise romaani peategelane. Tema iseloomustus on antud Dobroljubovi kirjutises «Mis on obloomovlus?»

[39] **Lavretski** — Turgenevi romaani «Aadlipesa» peategelasi, üks kirjutises «Mis on obloomovlus?» iseloomustatud «liigseid inimesi».

[40] **Belinski** — vt. Dobroljubovi kirjutist «V. Belinski teosed».

[41] **Minna Timofei Nikolajevitši jälgedes.** — Bersenev vihjab prof. T. N. Granovskile (1813—1855), kuulsale vene ajaloolasele ja läänluse suurimale ideoloogile. Liberaali ja hegeliaanlasena kaitses Granovski «Lääne-Euroopa arenemistee» vajadust Venemaale, s. o. Venemaa muutmist kodanlikuks riigiks, arenenud kapitalistliku tootmisega.

[42] **Feuerbach, Ludwig** (1804—1872) — Marxi-eelse saksa filosoofilise materialismi väljapaistvaim esindaja. Avaldanud mõju ka Venemaal, osutus Feuerbachi materialism liiga piiratuks, et etendada suurt ajaloolist osa. «Tuli asendada abstraktse inimese kultus, see Feuerbachi uue usundi tuum, teadusega tõelistest inimestest ja nende ajaloolisest arenemisest.» (*Engels.*) Selleks osutus Marxi ja Engelsi dialektiline materialism.

[43] **Organiseerida mäss kohe Ida sõja puhkemisel.** — 1853. a. algas vene sõjavägede sissetungiga Moldaaviasse ja Valahhiasse Vene-Türgi sõda, mis muutus peagi Vene sõjaks Prantsuse-Inglise-Türgi-Sardiinia koalitsiooni vastu (Krimmi sõda). Kuna sõja käigus vene sõjaväed tõmmati Doonau suudmelt tagasi, polnud katsetel tõmmata Balkani poolsaare rahvad kaasa mässu õhutamise teel suuremat edu.

[44] **Canale Grande** — kõige pikem Veneetsia linna läbivaid kanaleid (3,5 km), linna tähtsaim liiklussoon.

[45] **Ulixese viibimine Kalypso saarel.** — Odysseus, roomlaste Ulixes, kelle kümneaastasest koduteekonnast Troojast Itaka saarele jutustab Homerosele omistatud eepos «Odüsseia», viibib selle 1. laulu kohaselt, kinnipeetuna nümfi Kalypso poolt, tollele kuuluval Ogygia saarel ja pääseb sealt alles Olümpose jumalate vaheleastumisel (5. laul).

[46] Ajakirja tekstis oli selle lause asemel: «Venelase ilmumine Insarovi asemel oleks võltsi, — mitte sellepärast, et vene rahvas

poleks võimeline niisuguseid iseloome produtseerima, vaid sellepärast, et vene elu annab neile teistsuguse suuna ning arenemise. Vaatleme seda asja lähemalt.»

Dobroljubovil polnud artikli koostamisel vististi teada, et tõuke romaani keskse isiku, Insarovi, kujutamiseks bulgaarlasena oli Turgenevile andnud ta mõisnikust naabri Karatajevi poolt kirjutatud novell vene neiu armastusest bulgaarlase vastu; selle käsikiri anti Turgenevile üle ainestiku kasutamiseks augustis 1855. a.

[47] «Sovremennikus» oli viie järgmise lõigu ja kuuenda lõigu kahe esimese rea asemel: «Jah, niipaljuks kuivõrd hr. Insarov tegutseb hr. Turgenevi romaanis, piisaks ka vene inimesest. Kuid asi seisab selles, et s e e Insarovi isik ei kujuta kaugeltki selle idee teostamist, mis on teda ilukirjanduslikus teoses ellu kutsunud. Ja see on meile kindlaks tõenduseks, et Insarovit, mitte sellisena, nagu ta on romaanis kujunenud, vaid kuidas ta autori kavatsust mööda pidi kujunema, pole meie elus veel olemas.»

[48] **Karl Moorid ja Wertherid.** — Karl Moor — Schilleri draama «Röövlid» (1781) peategelane; Werther — Goethe kuulsa noorpõlveromaani «Wertheri kannatused» (1774) peategelane.

[49] Sõnade «äkilise valgushelgina» järel ja kogu järgneva lõigu asemel seisis ajakirjas: «... ja äratab meie lugupidamist. Niipea kui Insarovilt võetakse see idee, ei jää talle midagi. Autor taipas, et armastus kodumaa vastu peab kasvama orgaaniliselt kokku selle bulgaarlase kogu olemusega ja et neid peab näitama lahutamatuina; nii püüdiski ta seda kujutada oma jutustuses. Aga kuidas nimelt see tegeva isamaalsuse tunne läbib kogu Insarovi olemust, kuidas see valgustab kogu tema elu, määrab kõiki tema püüdeid, juhib kõiki ta samme, — selle kõige eluliseks ja täielikuks kujutamiseks ei leidnud autor nähtavasti tema kui kunstniku vaatlusele avatud tegelikkuses küllaldasi materjale ega värve; seepärast on Insarov loodud peaga ja mitte hingega, ja niisama peame meiegi peaga õigustama ka Jelena armastust tema vastu. Kogu Insarovi veetlevus seisab autori silmis selle idee suuruses ning pühalikkuses, millest on haaratud kogu tema olemus. Veel enne kui ta on Insarovit näinud, on Jelena silmapilkselt ning sügavalt hämmastatud jutustusest mehe isamaalike kavatsuste kohta. «Vabastada oma isamaa,» lausub Jelena, «hirm on neid sõnu isegi välja ütelda, — niivõrd suured on nad!» Ja Jelena tunneb, et tema südamesõna on leitud, et ta on rahuldatud, et ei saa endale seada kõrgemat sihti kui see ja et tegevat sisu jätkub talle kogu eluajaks, kogu tema tulevikuks, kui ta aga järgneb sellele inimesele. Ja ta püüab teda lähemalt vaadelda, ta tahab tungida tema hinge, jagada tema unistusi, kuulda tema kavatsuste üksikasju. Aga tollel polegi muud kui see alatine, temaga kokku sulanud kodumaa ja tema vabaduse idee, ja Jelena on sellega rahul, talle meeldib mehes see püüdluste selgus ning otsustuskindlus, see hingerahu ja kindel meel, kavatsuse enda võimsus, ja Jelena ise muutub peagi selle idee kajastuseks, mis elustas Insarovit. «Kui ta räägib oma kodumaast,» kirjutab Jelena oma päevikus, «siis ta kasvab,

kasvab, ta nägu muutub ilusamaks, hääl omandab terase kõla, ja siis tundub, et maailmas ei leidu inimest, kelle ees ta silmad maha lööks. Ja ta ei räägi üksnes, ta tegutseb, nüüd ja edaspidigi. Ma küsitlen teda...»

Mõne päeva pärast ta kirjutab jälle: «Ent on ju siiski imelik, et ma pole seniajani, kahekümne eluaastani, veel kedagi armastanud! Mulle näib, et D-l (nimetan teda D-ks, mulle meeldib see nimi: Dmitri!) valitseb hinges sellepärast niisugune selgus, et ta on kogu olemusega kiindunud oma üritusse, oma unistusse. Ja miks peaks ta rahutust tundma. Kes on kiindunud tervenisti... tervenisti... tervenisti — seda ei häiri enam miski, see ei vastuta enam millegi eest. Mitte mina ei taha: s e e tahab...» Ja saanud sellest aru, püüab Jelena temaga nii ühte sulada, et ta ka ise enam midagi ei taha, vaid ainult t e m a, ja s e e mis teda innustab. Ja meie mõistame pärast seda ülihästi, et ta tunne Insarovi vastu oli võimalik ning loomulik. Neist vähestest seletustest on muutunud arusaadavaks, et samal määral kui Jelena on oma «tegeva headuse januga» lähedane meie elule, on Insarov kui isamaalik tegelane Jelenast kaugel. Meile ei sobi ei bulgaarlase Insarovi siht, ega pole meile kättesaadav ka arenemise terviklus. Temal on ees lihtne asi — võitlus türklastega; meil oli säärane siht olnud Krimmi sõja ajal, ja siis tékkis meilgi küllalt kangelasi. Kuid rahu ajal on vene isamaalase asi sootuks teine. See, mille poole püüab Insarov, on meil juba täielikult saavutatud, ja tema püüdlused täht-tähelt väljendatuna vene inimeses, oleksid esinenud lausa kuritahtlikena, sest neil pole meie juures mingit alust ja neid ei saa millegagi põhjendada.»

[50] **Türgi agaa** (ülemus, isand), vanas Türgis kindralist nooremate ohvitseride kõnetusviis; praegu kasutusel peamiselt väikekodanlaste ja jõukamate talupoegade keskkonnas.

[51] **Hr. Solovjovi teaduslikud uurimused.** — Jutt on tuntud vene ajaloolasest Sergei Mihhailovitš Solovjovist (1820—1879), kelle 29-köiteline «Vene ajalugu alates kõige vanemast ajast», mis ulatub aastani 1774, hakkas ilmuma 1851. aastast peale.

[52] Säilinud trüki-äratõmmetes kõneldakse sellest pikemalt: «Temasarnaseid iseloome sünnib muidugi Venemaalgi üsna suurel arvul, kuid meie ühiskonnas nad peavad paratamatult saama teistsuguse suuna ning arenemise. Nende asi on palju keerulisem ja raskem, kuna see on vähem kindlakujuline. Meil pole vaja välist võitlust, kuid on vaja tugevdatud, lakkamatut, ennastsalgavat võitlust sisevaenlase — ühiskondliku kurjuse ning ebatõe vastu. See vaenlane on meie keskel, sageli meis enestes, ja sellepärast ongi meie parimaile, meie siiramaile isamaalastele taoti nii raske alata otsest võitlust kurjuse vastu selle vahetu allika juures. Võideldes ühiskondlike pahede, rikutuse, vägivalla, apaatsuse vastu ja avastades neis nähtustes kogu meie kurja juurt, paneme sageli järsku tähele, et oleme ise niisama palju süüdi nagu teisedki — nii meelevaldsuses kui kõlvatuses jne. Kas on üldse võimalik seejuures säilitada kangelaslikkuse täit jõudu? Tahtmatult hakkavad paljud paiskuma tühja-tähjale, oletades, et neis seisabki kogu asi, või aga astuvad lahingusse viirastustega. Armastus ning

osavõtlikkus nõrkade ning rõhutute vastu, tahtmine neid abistada esinevad paljudegi juures meie ühiskonnas. Aga kuna asi on meil hulga keerulisem kui türklaste väljakihutamine Bulgaariast, on meie insaarovid oma praktilises tegevuses tavaliselt koomiliselthaledad donkihhotid, hoolimata oma püüdluste kõigest õilsusest...»

[53] **Donkihhotid.** — Dobroljubovi iseloomustuse järgi mõtleme donkihhottide all kergekaalulisi tõe ja õiguse eest võitlejaid, idealistlike püüetega tuuletallajaid, kel puudub elementaarne elu vaist.

[54] **Zara,** serbo-kroaadi Zadar, linn ja sadam Aadria mere ääres. Kuulus 19. sajandil Austria-Ungarile.

[55] **Schelling,** Friedrich-Wilhelm (1775—1854) — saksa filosoof-idealist, kelle «transtsendentaalse idealismi süsteem» ühes sellele omaste esteetiliste ning loodusfilosoofiliste vaadetega oli 30-ndatel aastatel avaldanud tugevat mõju vene haritlaskonnale.

[56] Tsitaat on võetud F. I. Tjutševi luuletusest «Vene naisele», mis esmakordselt ilmus 1850. a. pealkirja all «Minu kodumaalannale».

[57] Pärast sõna «tunde» ja järgneva kolme lõigu asemel seisab ajakirjas lühemalt: «Võitluseks seesmiste vaenlaste vastu on vaja inimesi-kangelasi, elusaid ja tarmukaid inimesi, mitte lobisejaid ja mõtisklejaid, vaid praktilisi tegelasi. On vaja, et nad suudaksid mõista vene elu vajadusi, et nad tahaksid kogu oma hingejõuga arstida meie haavu, et nad täiesti anduksid üldise hüvangu ideele, et nad sulaksid kogu oma olemuselt sellega ühte ja kisuksid endiga kaasa võitlusse tõe ning headuse eest uusi tegelasi, kes on täis ausust ning indu kodumaa kasuks. Meil pole seni sääraseid inimesi olnud, sest meie ühiskondlik keskkond pole senini olnud soodus nende arenemiseks. Kas on nad võimalikud? Igavene labasus» jne.

[58] Avaldatud «Sovremennikus» 1860, nr. 4. Teksti aluseks on «Kogutud teoste» 2. kd., lk-d 568—586.

Kirjutises käsitletud vene poeet Ivan Savvitš **Nikitin** (1824—1861) sündis Voronežis väiketöösturi pojana. Katkestanud pärast isa vaesestumist õpingud vaimulikus seminaris, elas poeet raskete oludes ja suri varakult tiisikusse. Kuigi ta luulelooming polnud revolutsiooniline, lähtus ta siiski protestist kehtiva ühiskondliku korra vastu ja kuulub seega oma aja demokraatliku luuleloomingu hulka.

[59] Nikitini poeemi «Kulak» kohta oli Dobroljubov avaldanud eri artikli «Sovremennikus» 1858, nr. 7 (Kogutud teosed, 1. kd., lk. 383).

[60] «Sovremennikus» 1856. a. oli avaldatud N. G. Tšernõševski kirjutis Nikitini kohta, milles soovitati luuletajale luuletusi enne mitte enam kirjutada, «kuni elu äratab temas mõtteid ning tundeid... mis on tema enda omad ja elusad.»

[61] **Jakob Ham ja Konrad Lilienschwager** — Dobroljubovi varjunimed tema satiiriliste teoste all pilkelehes «Svistok».

[62] **Polonski,** Jakov Petrovitš (1820—1898) — vene luuletaja, poliitiliselt mõõdukas liberaal, elu lõpul — reaktsionäär. Intiimse

lüürika meister, kellel polnud võõrad ka rahva hädade paljastamise motiivid.

[63] **Ogarjov,** Nikolai Platonovitš (1813—1877) — vene luuletaja-demokraat, Herzeni sõber ja lähem kaastööline, vene esimesi revolutsioonilisi lüürikuid. Tema väljapaistvaks omaduseks oli revolutsiooniliste püüete ja tunnete siirus ning vahel väljendusvormi monumentaalsena mõjuv lihtsus. Väljapaistev oli ka Ogarjovi looduslüürika.

[64] **Koltsov,** Aleksei Vassiljevitš (1809—1842) — väikekaupmehe perekonnast pärinev rahvaluuletaja, kes oli oma loomingus püüdnud jäljendada rahvalaulu, ületades senise aadelliku kunstluule vormi. Sisult oli tema luule pühendatud vene talupoja raskele elule, piirdus aga selle teema individuaalse käsitlemisega.

[65] **Aksakov,** Ivan Sergejevitš (1823—1886) — vene kirjaniku S. T. Aksakovi poeg, tuntud slavofiilne tagurlik publitsist. Aksakov oli muuseas ka üks ajakirja «Russkaja Besseda» toimetajaid.

[66] **Vürstinna Zinaida** — Turgenevi kuulsa jutustuse «Esimene armastus» (1860) tegelasi. Novellis on käsitletud kirjaniku vanemate perekonnalugu.

[67] **Kuulus Weltschmerz** — maailmavalu, eriti saksa reaktsiooniliste romantikute pettumustundele omane ellusuhtumine. Venemaal oli selle esindajaks (leevendatud kujul) Žukovski.

[68] **Benediktov,** Vladimir Grigorjevitš (1807—1873) — vene romantiline luuletaja, kelle juures silutud vorm ja väline, sageli kroonulik tundepaatos oli kisendavas vastuolus kergekaalulise sisuga. Selle tõttu tähendas sõna «benetiktovlus» vene demokraatliku arvustuse keelepruugis kirjanduslikku maitsevaesust.

[69] **Minajev,** Dmitri Dmitrijevitš (1835—1889) — vene luuletaja ja kirjanduse tõlkija, eriti populaarne pilkelehe «Iskra» satiirilise luuletajana, kellena ta seisis lähedal 60-ndate aastate revolutsioonilistele demokraatidele. Dobroljubov pole käesolevaga seoses Minajevi vastu õiglane, kuna ta puutus Minajevi loominguga kokku ainult selle algaastail.

[70] Avaldatud «Sovremennikus» 1860, nr. 7. Teksti aluseks on «Kogutud teoste» 2. kd., lk-d 241—256. Oma üldiselt suunalt on käesolev kirjutis lähedalt seotud artikliga «Kunas saabub siis tõeline päev?»

[71] Kirjutises mainitud autor Aleksei Nikolajevitš **Pleštšejev** (1825—1893) sai laialt populaarseks luuletajana. Kuna ta mõisteti 1849. a. Petraševski rühmast osavõtu pärast algul surma, hiljem sunnitööle, katkes tema kirjanduslik tegevus kuni a. 1861. See jätkus alles pärast Dobroljubovi kirjutise ilmumist. Luuletajana võib tema loomingut arvata vene demokraatliku lüürika paremiku hulka. Tema väheste proosateoste kohta jääb kehtima Dobroljubovi poolt tehtud otsus.

[72] **Maikov,** Apollon Nikolajevitš (1821—1897), tuntud vene luuletaja-reaktsionäär, harrastas meelsasti antiikseid vorme, pooldas «kunsti kunsti pärast» ja oli oma seisukohtade kaitsjana demokraatliku arvustuse väljapaistvamaid vastaseid.

[73] **Kohhanovskaja** — slavofiilse suunaga naiskirjaniku Nadežda Stepanovna Sohhanskaja (1825—1884) varjunimi.

[74] Gogoli «Surnud hingi» oli K. S. Aksakovi teoses «Mõni sõna Gogoli poeemist «Tšitšikovi juhtumused või surnud hinged»» tõstetud Homerose poeemide tasemele. Apollon Grigorjev oli Lermontovi võrrelnud Byroniga. Ajakirjanik ning luuletaja B. N. Almazov oli oma följetonis «Unenägu ühe komöödia puhul» («Moskvitjanin» 1851, nr. 7) asetanud Ostrovski kõrgemale Shakespeare'ist; följeton ilmus komöödia «Omad inimesed — saame hakkama» tagakiusamise puhul tsensuuri poolt. M. N. Zagoskini eluajal tähendati tema romaani «Juri Miloslavski» kohta, et see olevat parem Walter Scotti romaanidest. Romaan kutsus esile ka A. S. Puškini sügava heakskiidu vene rahva isamaalsuse elava kirjeldamise pärast Venemaa vabastamisel vaenulikust invasioonist 1612. a. Kuid suur poeet oli siiski teiste ajalooliste romaanide hulgast esile tõstnud «šoti võluri» W. Scotti romaanid ja juhtinud tähelepanu Zagoskini «patustustele» tema teoste keeleliste ning muude puuduste märkimiseks (artikkel «Juri Miloslavski ehk venelased aastal 1612»).

[75] **«Ingerlannad kaunimad kui Byroni kreeklannad»** — Puškini luuletusest «Baratõnskile».

[76] **Corneille,** Pierre (1606—1684) — kuulus prantsuse klassikalise tragöödia looja. Venemaal «taaselustas Corneille' suursuguse geeniuse» tema teoste tõlkija P. A. Katenin (nagu väljendab Puškin «Jevgeni Onegini» 1. peatükis).

[77] **Theokritos** (3. sajandil e. m. a.) Sürakusast — kuulus kreeka maaelu-luuletaja. «Õrnu roose kasvatas vene lumel» luuletaja A. A. Delwig (1798—1831). Sõnad on võetud Puškini läkitusest oma sõbrale Delwigile «Pronkssfinksi saatmise puhul».

[78] Dobroljubov vihjab järgmistele teostele: D. V. Grigorovitši novellile «Anton-Hädavares», F. M. Dostojevski novellile «Vaesed inimesed», J. P. Butkovi novellile «Peterburi ladvik» ja N. A. Nekrassovi novellile «Peterburi urkad».

[79] Dobroljubov räägib A. N. Pleštšejevi kauaaegsest sunnitud vaikimisest. See vaikimine kestis Pleštšejevi sunnitööle saatmisest 1849. a. kuni saabumiseni Moskvasse 1861. a. pärast 8-aastast sunnitööd ja 4-aastast sunniteenistust lihtsoldatina Orenburgis.

[80] **Bremer,** Fredrika (1801—1865) — rootsi naiskirjanik, kelle arvukail romaanidel oli artikli kirjutamise aegu suur menu kogu Euroopas, Venemaa kaasa arvatud.

[81] **Pr. Prostakova** — Fonvizini komöödia «Äbarik» (1782) peategelane.

[82] **Mitte-vene inimene** — vihje I. S. Turgenevi jutustuse «Eelõhtul» peategelasele bulgaarlasele Insarovile. Vt. Dobroljubovi kirjutis «Kunas saabub siis tõeline päev?»

[83] Avaldatud «Sovremennikus» 1860, nr. 8. Teksti aluseks on «Kogutud teoste» 2. kd., lk-d 257—309. Artikkel on rängalt tsensuuri all kannatada saanud. Aga isegi pärast tsensuuri poolt teostatud kärpeid oli temasse jäänud palju niisugust, mis kutsus esile N. G. Tšernõševski kõrge hinnangu. Tema enda poolt toimetatud

Dobroljubovi kogutud teoste väljaandes taastas ta suure osa rikutud tekstist. Artiklit täiendab sisult väga tähtis Dobroljubovi kiri K. D. Kavelinile 1. jaanuarist 1861. a., mis on pühendatud eelseisvale talupojareformile (avaldatud ajakirjas «Russkaja Mõsl» 1892, nr. 10).

[84] Jutt on Marko Vovtšoki raamatust «Ukraina rahvajutud, (tõlkinud ja eessõna kirjutanud I. S. Turgenev) Peterburi 1859». Väljavõtted on tehtud ajaloolase N. I. Kostomarovi tsensuuri poolt kärbitud artiklist «Sovremennikus» 1859, nr. 5.

Kirjutises mainitud ukraina kirjanik **Marko Vovtšok** (M. A. Vilenskaja, 1834—1907) sai laialt tuntuks oma esimese jutukoguga «Rahvajutud» (1858). Oma vaadetelt liberaalne naiskirjanik oli kokkupuudetes Herzeni ja Dobroljuboviga asunud otsustavalt pessimistlikule seisukohale talupoegade elujärje suhtes nii pärisorjuse ajal kui ka pärast seda.

[85] Dobroljubov vihjab liberaalsele arvustajale **A. V. Družininile** (1824—1864), tuntud novelli «Polinka Saks» autorile, kes avaldas varjunime «I. Tšernoknižnikov» all labaseid fõljetone. Marko Vovtšoki raamatu puhul avaldatud kirjutises («Biblioteka dlja Tštenija» 1859, nr. 11) oli Družinin kirjutanud «mustusest ja jõledusest», milledest olevat tulvatud «talupojajutud», «halbadest ning ebatõenäolistest anekdootidest», mida levitavat nende autorid.

Marko Vovtšoki rahvajuttude puhul väärib mainimist, et pärisorjus saabus Ukrainasse (Väikevenesse) hiljem kui Suurvenemaale. Ukraina talupoegade lõplik kinnitamine maa külge toimus Katerina II ukaasi põhjal 1783. aastal.

[86] **Kuzma Prutkov** — nelja vene satiiriku varjunimi. Juhtivaks nende hulgas oli luuletaja Aleksei Konstantinovitš Tolstoi (1817—1875), kes muuseas kirjutas satiirilise «Lühikese vene ajaloo».

[87] Dobroljubov mainib siinkohal oma humoristlikke luuletusi pealkirja all «Moskva sõbralik kirjavahetus Peterburiga» ajakirjas «Svistok» 1859, nr. 4. Neis naerdakse välja pärisorjuse pooldajate mõisnike kaitsekirjandus, muuseas ka N. S. Tolstoi raamat «Kuus õhtut plantaatori ja melanhooliku vestlusi. Kirjutis maaomandite erinevast väärtusest».

[88] M. J. Saltõkovi «Kubermangu visandite» sissejuhatuses kirjeldatakse, kuidas maapolitsei jaoskonnaülem kuulab talupoega üle «käteplaksutuste» (s o. kõrvahoopide) saatel.

[89] Oma raamatus «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega» pöördub Gogol muu hulgas mõisnike poole õpetusega, kuidas talupojale seletada, et jumal ise käsib teda mõisniku kasuks töötada (ptk. 12).

[90] **Kuulus publitsist** — väikekodanliku sotsialismi ning anarhismi põhjendaja Pierre-Joseph Proudhon (1809—1865).

[91] **Süllogism** — (loogikas) vahendatud otsustuse figuur, kus lõppjäreldus põhjeneb kahel eeldusel.

[92] **Professor I. J. Gorlov** oli oma «Rahvamajanduse põhialustes» (Peterburi 1859) tähendanud, et orjade vabastamine Lääne-Indias olevat toonud kaasa suhkrutoodangu languse. Vene mõisnikud —

pärisorjuse pooldajad esinesid sellesama põhjendusega talupoegade pärisorjusest vabastamise vastu.

[93] Vihje revolutsioonilisele liikumisele Lääne-Euroopas aastail 1848—1849.

[94] Tsitaat slavofiilse luuletaja **A. S. Homjakovi** (1804—1860) luuletusest «Venemaa».

[95] **Brighti reform Inglismaal.** — Jutt on inglise vabameelsest poliitikust John Brightist (1811—1889), kes vabakaubanduse pooldajana aitas kaasa Inglise sisseveotolli kaotamisele tööstusliku ekspansiooni huvides. Töösturina oli ta selsamal ajal igasuguse töölise ekspluateerimist piirava seadusandluse vastu.

[96] **Ajakirjandusvabadus, mida nõuavad mingid favrid või olivjeed.** — Dobroljubovi kirjutise ilmumise ajal olid mõlemad tema poolt mainitud prantsuse poliitikud, Jules Favre (1809—1880) ja Émile Ollivier (1825—1913) liberaalses opositsioonis Napoleon III tsesaristliku režiimiga. Hiljem sai viimasest Napoleon III viimne peaminister, kes aitas kaasa Prantsuse keisririigi hävingule 1870. a. Saksamaaga puhkenud sõjas; Favre sõlmis rahvusliku kaitse ministeeriumi välisministrina Versailles' ja Frankfurdi rahu, mis selle sõja lõpetas (1871). Favre oli ka kaasvastutajaks Pariisi kommuuni verise mahasurumise eest.

[97] Dobroljubov vihjab N. G. Tšernõševski arvamusele artiklis «Jõhkra lihtrahva laiskus» («Sovremennik» 1860, nr. 2), et säärased vaateid levitavad peamiselt pärisorjust pooldajad mõisnikud ja nende kirjanduslikud sabarakud.

[98] **Ševõrjov,** Stepan Petrovitš (1806—1864) vene kirjandusloolane, arvustaja ja luuletaja, slavofiilse tagurliku rühma juhte.

[99] **Svetšina,** S. P. — vene mõisniku naine, kes tegeles katoliikluse levitamisega, pooldades Tšaadajevi vaadet, nagu oleks Lääne-Euroopa katoliiklikust arenemisest eemalejäämine ühtlasi põhjustanud vene rahva eemalejäämise Lääne inimsuse ideaalidest.

[100] Avaldatud «Sovremennikus» 1860, nr. 10. Teksti aluseks on «Kogutud teoste» 2. kd., lk-d 310—366. Vt. eespool Dobroljubovi artiklit «Pime riik», millega käesolev kirjutis on teema poolest seotud.

[101] **Racine,** Jean (1639—1699) — prantsuse klassitsismi suurim näitekirjanik.

[102] **Kes sõimasid Shakespeare'i Voltaire'i eeskujul purjus metslaseks.** — Kuna Shakespeare'i looming ei vastanud prantsuse klassitsismi rangetele vorminõuetele, oli Voltaire (1694—1778) kui klassitsismist mõjutatud kirjanik oma noorpõlves Shakespeare'i tõepoolest põlanud; hiljem on tema seisukohad mõnevõrra muutunud.

[103] **Messiaad** — saksa klassikalise luuletaja Friedrich Gottlob Klopstocki (1724—1803) poolt koostatud «kristlik eepos».

[104] **Õnnetud naapollased.** — Kuni 7. sept. 1860. a. oli Napoli kui Mõlema Sitsiilia kuningriigi pealinn Bourbonide võimu all ega saanud Itaalia ühendamispüüdeist aktiivselt osa võtta. Pärast Austria väljatõrjumist Itaaliast (vt. märkust 19) hõivati kuningriik ilma suuremate raskusteta Garibaldi «tuhande mehe»

ekspeditsiooni poolt 11. mai ja 7. sept. 1860. a. vahel kui ühendatud Itaalia riigi osa. Bourbonide viimne tugipunkt, Gaeta, kapituleerus veebruaris 1861.

[105] **Leete** — kreeka mütoloogias unustusttoov jõgi allmaailmas, mille vett jõid sinna siirdunud surnud.

[106] Dobroljubov vihjab arvustajale **N. F. Pavlovile**, kes oli «Äikese» analüüsimise puhul kirjutanud, et näidend olevat «moraalivastane», et «südametunnistuseta» Katerina on äratanud temas nördimust. Pavlov oli 30-ndatel ja 40-ndatel aastatel pälvinud teatud lugupidamise kui novellide autor, milledes tõendati pärisorjusliku korra kõlblusvastasust. Hiljem muutus ta mõisnikest juhitud valitsuse teenerlikuks toetajaks; 60-ndate aastate algul andis ta Siseministeeriumi rahadega Moskvas välja ajalehte «Naše Vremja».

[107] V. G. Belinski kirjutises Sollogubi novelli «Tarantassi» kohta on sarjatud reaktsioonilist slavofiilsust.

[108] **P-i** — A. Palhovski oli «Moskovski Vestnikus» 1859, nr. 49 avaldanud kirjutise «Äikese» kohta; näiliselt järgides Dobroljubovit oli ta tegelikult Dobroljubovi meetodi selliselt labastanud, et see andis Dobroljubovi vaenlastele põhjust «Sovremennikut» rünnata.

[109] N. D. Ahšarumov avaldas kogumikus «Vesna» (1859) artikli Ostrovski näidendi «Kasvandik» kohta. Sellest artiklist kirjutas Dobroljubov oma teoses «Pime riik».

[110] Tsitaat kujutab lugeja sõnu Lermontovi luuletusest «Ajakirjanik, lugeja ja kirjanik».

[111] **Alates Aristotelesest ja lõpetades Vischeriga.** — Aristotelese «Poeteia» oli kreeka mõtteteaduse tähtsaim kunstifilosoofiline teos. Friedrich Theodor Vischer (1807—1887) oli saksa idealismile rajatud esteetika süstematiseerija. Ta põhjapanev teos «Esteetika» (kolm köidet) ilmus a. 1847—1857. Kuigi Tšernõševski materialistlik esteetika oli Vischeri teooriad ümber lükanud, mainib teda Dobroljubov ametliku esteetika viimase esindajana.

[112] Mõõdukalt liberaalne Pavel Vassiljevitš **Annenkov** (1812—1887), kellel oli huviküllane kirjavahetus Marxiga, oli ajakirjas «Biblioteka dlja Štenija» avaldanud kirjutise Ostrovski «Äikese» kohta (1860, nr. 3), milles ta teravalt arvustab N. F. Pavlovi artiklit.

[113] **Fetišismi mõttetused, kosmogoonilised sonimised, astroloogilised ja kabalistlikud müsteeriumid.** — Fetišism — üks vanimaid usuelu vorme, elutute esemete (fetišite) kummardamine. Kosmogoonilised sonimised — ekslikud kujutlused maakera ja maailmaruumi tekke kohta. Astroloogia — ebausul põhjenev õpetus tuleviku ennustamisest tähtede abil. Kabala — 6. või 7. sajandist pärinev juudi salaõpetus ja usufilosoofia.

[114] Tsitaat on võetud Krõlovi valmist «Talumees ja rebane».

[115] **Maksurendi hävitamine.** — Maksude sissenõudmise riikliku aparaadi puudumise tõttu oli Venemaal, nagu paljudes teisteski maades, levinud riigimaksude sissenõudmise õiguse väljarentimine eraisikuile. Üks tähtsamaid ja kõige suuremaid rahvahulki puudutavaid alljaotusi maksurendisüsteemis oli nn. viinarent. Maksude saamiseks, peamiselt aga viinamüügiks, rentis riik maksuringkondi

erakapitalistidele, kes kokkulepitud summa eest ja kindlaksmääratud tingimustel nõudsid sisse makse ja korraldasid viinamüüki, saades suurt vahekasu. Oma kirjutises «Rahva asi. — Karskusseltside levik» (1859) annab Dobroljubov vapustava pildi maksurendi süsteemiga seotud kuritarvitustest, mis viisidki lõpuks selle süsteemi kaotamisele. Viinarendisüsteemi asendas riiklik viinamonopol. Teiste maksude sissenõudmine läks seni olemasolevate või uute ametkondade kätte.

[116] **Apollon Grigorjev** (1822—1864) — arvustaja ja luuletaja, Schellingi filosoofia pooldaja, võitles «Moskvitjaninis», hiljem ajakirjades «Vremja» ja «Epohha» kahel rindel — nii aadelliku kui ka demokraatliku kunstiteooria vastu. Mõõduka slavofiili Grigorjevi arvamust mööda peab tõeline kunst kehastama rahva vaimu. See vaim olevat säilinud «tsivilisatsiooni valest» nakatamata rahvakihtides — kaupmeeskonnas ja jõukamas talupoegkonnas. Sellest vaatest tuleneb Grigorjevi iseäralikult hindav ja ühtaegu taipamatu suhtumine Ostrovski loomingusse.

[117] Dobroljubov kirjutab sellest lähemalt oma artiklis «Autoriteedi tähtsusest kasvatuses».

[118] **Lahkusuliste vastu sihitud surveabinõud.** — Lahkusuliste liikumine tekkis Venemaal 17. sajandi keskpaiku. Selle aluseks oli masside rahulolematus keskvalitsuse poolt mõisnike-feodaalide huvides teostatud poliitikaga. Sellele rahulolematusele anti usuline kuju, kasutades selleks ära patriarh Nikoni kirikuelu tsentraliseerivaid reforme, mis olid teostatud keskvõimu tugevdamise huvides. Kuna lahkusu levik oli vastuolus võimu tsentraliseerimisega, võeti lahkusuliste vastu tarvitusele surveabinõud. Neid rakendati eriti teravalt Nikolai I valitsemisajal (1825—1855).

[119] **Daniil-palveränduri Venemaa** — Venemaa 12. sajandil. Vt. ka Dobroljubovi artiklit «Rahvuslikkuse osavõtu määrast vene kirjanduse arenemises».

[120] **Mabille** — lõbustuskoht Pariisis, asut. 1840. a. tantsija Mabille poolt, Napoleon III aegu populaarne «poolilma» kohtumispaik.

[121] **Moskva Maikov** — slaavi filoloog, Ap. Al. Maikov (1826—1862); avaldas ajalehes «Sankt-Peterburgskije Vedomosti» (1860, nr. 65) kirjutise Pissemski näidendi «Kibe saatus» kohta.

[122] **Sue,** Eugène (1804—1857) — Prantsuse romaanikirjanik, põnevate romaan-följetonide («Pariisi saladused», «Igavene juut») looja, kes Belinski sõnade järgi oli esimesi, kes hakkas rahva kannatusi kirjanduslikult ekspluateerima. Kunstiliselt madala väärtusega romaanide ideoloogiliseks lähtekohaks oli prantsuse utoopiline sotsialism.

[123] **«Vürst Lupovitski või saabumine maale».** — K. S. Aksakovi näidend (1856).

[124] Ebatäpne tsitaat Lermontovi luuletusest «Ajakirjanik, lugeja ja kirjanik».

[125] Avaldatud kogumiku «Ogni» (1. raamat, Petrograd 1916, lk. 66 jj.) järgi, kus ta on ära toodud koos Dobroljubovi teiste S. T. Slavutinskile adresseeritud kirjadega.

[126] «Ülevaade» — vihje Dobroljubovi kirjutisele «Sisemaine ülevaade» (1860).

[127] **Gromeka**, Stepan Stepanovitš (1823—1877) — liberaalne publitsist.

[128] Tsitaat V. A. Žukovski luuletusest «Külavalvur. Kesköö l Gabelist». Tsitaat pole täpne.

[129] **«Jutustus voorimehest»**, mis on toodud Slavutinski ülevaate tekstis, on avaldatud ajalehes «Odesski Vestnik» nr. 11, 1860. a. Jutustus on avaldatud venekeelses «Kogutud teoste» 4. köites, lk. 507.

[130] **Kirjutis Turgenevi kohta**, — vt. Dobroljubovi kirjutist «Kunas saabub siis tõeline päev?»

SISUKORD

Pime riik 3
Kunas saabub siis tõeline päev? 162
Ivan Nikitini luuletused 216
Soovid ja teod 243
Jooni vene lihtrahva iseloomustuseks 268
Valguskiir pimedas riigis 350
Kiri S. T. Slavutinskile 439
Seletavaid märkusi (*Toim.*) 443

Võru rajooni
Luutsniku
kütaraamatukogu

Н. Добролюбов
ИЗБРАННЫЕ ФИЛОСОФСКИЕ СОЧИНЕНИЯ

Оформление П. Лухтеин

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе 10.

*

Toimetaja *H. Avarsoo*
Kunstiline toimetaja *H. Vitsur*
Tehniline toimetaja *L. Uuspõld*
Korrektorid *M. Sepp* ja *P. Hüe*

Ladumisele antud 19. X 1956. Trükkimisele antud 26. III 1957. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 28,75. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 23,57. Arvutuspoognaid 26,64. Trükiarv 2000. MB-02463. Tellimise nr. 3491. Trükikoda «Tartu Kommunist», Tartu, Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 9.55

7—3

A
21536
120137

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00378287 9